

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**ENERJİ EKONOMİ-POLİTİĞİ ÇERÇEVESİNDE DOĞU AKDENİZ
DOĞAL GAZ KAYNAKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ**

Doktora Tezi

ZEKİYE NAZLI KANSU

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**ENERJİ EKONOMİ-POLİTİĞİ ÇERÇEVESİNDE DOĞU AKDENİZ
DOĞAL GAZ KAYNAKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ**

Doktora Tezi

ZEKİYE NAZLI KANSU

Danışman: PROF.DR. AHMET TABAKOĞLU

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı Doktora öğrencisi 708715001 no'lu Zekiye NAZLI KANSU'nun hazırladığı "Enerji Ekonomi-Politikası Çerçevesinde Doğu Akdeniz Doğal Gaz Kaynaklarının Değerlendirilmesi" konulu doktora tezi ile ilgili tez savunması Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddesi uyarınca 06/09/2019 tarihinde saat ...11.00... da yapılmış tez savunma sınavı ...90... Dakika sürmüş, jüri tarafından sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın doktora tezinin ...kabul... ne OYBİRLİĞİ/DYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU	kabul	
Prof. Dr. Levent ÜRER	KABUL	
Prof. Dr. Hamdi GENÇ	Kabul	
Prof. Dr. Osman KÜÇÜKAHMETOĞLU	Kabul	
Dr. Öğr. Üyesi Saim Çağrı KOCAKAPLAN	Kabul	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 12/09/2019 tarih ve 2019/22-02 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Zekiye Nazlı KANSU

Anabilim Dalı: Ortadoğu Ekonomi Politikliği

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

Tez Türü ve Tarihi: Doktora – Eylül 2019

ENERJİ EKONOMİ-POLİTİĞİ ÇERÇEVESİNDE DOĞU AKDENİZ DOĞAL GAZ KAYNAKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

ÖZET

Son yıllarda meydana gelen Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri, bütün enerji kaynaklarında görüldüğü gibi keşiflerin gerçekleştiği bölge ülkelerinin, bölgenin ve küresel güçlerin bölgeye ilişkin ekonomi-politik yapılarını değiştirmektedir. Bu tez çalışması, Doğu Akdeniz’de meydana gelen hidrokarbon keşiflerinin Doğu Akdeniz ülkelerine, bölgesel ve küresel dinamiklere yaptığı ekonomik, politik, hukuki ve diplomatik etkileri inceleyerek, gerçekleştireceği potansiyel değişimlere ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır. Çalışma, enerjinin ekonomi-politiği çerçevesinde ele alınmaktadır. Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynaklarına ilişkin ihraç seçenekleri, fizibilite ve fayda/maliyet analizi ile ele alınmakta, Münhasır Ekonomik Bölge ve deniz yetki alanı kavramları ekseninde Doğu Akdeniz’de meydana gelen çatışmalar incelenmektedir. Gerçekleşen keşiflerin bölgesel ve küresel bazda diplomatik ilişkileri ne yönde etkileyeceği ve Türkiye’nin bu değişimlerdeki potansiyel konumu değerlendirilmektedir. Doğu Akdeniz hidrokarbon keşiflerinin gelişimine ilişkin engeller ile keşiflerin gelişimi halinde ortaya çıkacak ekonomik, politik, hukuki ve diplomatik imkanlar ile potansiyel bloklaşma ve işbirlikleri ortaya konulmaktadır. Ortadoğu ve Doğu Akdeniz’de yıllardan beri süre gelen kökleşmiş tarihi ve politik sorunların, hidrokarbon keşiflerinden ne yönde etkileneceği açıklanmakta ve birçok ekonomi-politik sorunu barındıran Doğu Akdeniz ülkelerinin enerji keşiflerinden olumlu ya da olumsuz olmak üzere nasıl etkileneceği analiz edilmektedir. Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri bağlamında ABD, Rusya, İngiltere, NATO, BM ve AB gibi küresel ve dominant güçlerle, çok uluslu kurumların bölgeye ilişkin politikaları önemli dönüşümlere şahit olmaktadır. Küresel güçlerin, bölge ülkelerinin ekonomi-politiğini doğrudan etkilemesi nedeniyle bu aktörlerin bölgeye ilişkin değişen tutum ve politikaları ortaya konulmaktadır. Özetle, bu tez çalışmasında Doğu Akdeniz’de meydana gelen hidrokarbon keşiflerinin enerji ekseninde yarattığı ve meydana getireceği ekonomi-politik değişimler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Doğu Akdeniz, Ekonomi Politik, Münhasır Ekonomik Bölge, Enerji Ekonomisi, Avrupa Birliği, Rusya, ABD, Doğal Gaz, Ortadoğu

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname: Zekiye Nazlı KANSU

Major: Political Economy of the Middle East

Doctoral Advisor: Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

Degree Awarded and Date: PhD – September 2019

EVALUATION OF EASTERN MEDITERRANEAN NATURAL GAS RESOURCES WITHIN THE FRAMEWORK OF POLITICAL ECONOMY OF ENERGY

ABSTRACT

The Eastern Mediterranean hydrocarbon discoveries occurring in recent years, as seen in all energy resources, change the political-economic structures of the region's countries, regional dynamics and policies of the global powers on Eastern Mediterranean region. This thesis examines the economic, political, legal and diplomatic impacts of the hydrocarbon discoveries in the Eastern Mediterranean to the Eastern Mediterranean countries, regional and global dynamics, and assesses the potential changes it will make. This study is conducted with the political economy of energy context. Export options for the Eastern Mediterranean hydrocarbon resources are analyzed with feasibilities and cost and benefit analyses. In addition, this study analyzes Exclusive Economic Zone and maritime jurisdiction disputes in the Eastern Mediterranean. Shifts in regional and global diplomatic aspects and Turkey's potential position of these changes are considered based on Eastern Mediterranean hydrocarbons. The obstacles related to the development of the Eastern Mediterranean hydrocarbon discoveries and the economic, political, legal and diplomatic opportunities and potential blockages and cooperations that arise in the event of discoveries are introduced. It explains how the long-established historical and political conflicts in the Middle East and Eastern Mediterranean will be affected by hydrocarbon discoveries and analyzing, how the Eastern Mediterranean countries, which have many political-economic problems, will be affected by Eastern Mediterranean energy discoveries, whether positive or negative. In the context of the Eastern Mediterranean hydrocarbon discoveries, the policies of the global and dominant powers as well as the multinational institutions such as USA, Russia, Britain, NATO, UN and EU are significantly transformed in the region. In this thesis, due to direct political-economic impacts of the global powers on the Eastern Mediterranean countries, the changing attitudes and policies of the region are presented. In summary, this thesis examines Eastern Mediterranean hydrocarbon discoveries, actual and potential political-economic impacts in the context of the energy.

Keywords: Energy, Eastern Mediterranean, Political Economy, Exclusive Economic Zone, Energy Economics, European Union, Russia, USA, Natural Gas, Middle East

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Enerji Ekonomi-Politiđi erevesinde Dođu Akdeniz Dođal Gaz Kaynaklarının Deđerlendirilmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve etiğe aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gűsterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu belirtir ve bunu şerefim ve haysiyetimle doğrularım.

10 Eylül 2019

Zekiye Nazlı KANSU

ÖNSÖZ

Doktora tezi yazmak, konunun seçiminden, araştırmanın yürütülmesine; tez yazımından savunmaya değin zor ve meşakkatli bir süreçtir. Akademisyen olmak, mesleğini layığıyla yapanlar için oldukça değerli ve zor; ahbap-akrabalık ilişkilerinden nemalanarak emeğin en yüce değer olduğunu unutanlar için ise kolaydır... Ben, doktora hayatım boyunca öylesine şanslıydım ki, emeklerine sonsuz saygı ve minnet duyduğum, çok değerli hocalarla çalışmalarımı yürütebildim. Öncelikle, beni her zaman destekleyen ve yanımda olan; ben kendime inanmadığım zamanlarda bana inanan; yetkinliği derya deniz, buna karşın, dolu başağın başını eğmesi misali ego ve kibirden fersah fersah uzak; insanlığı, mesleki ve ahlaki değerleri, bana ileriki hayatım adına büyük örnek teşkil eden, tez danışmanım, değerli hocam, Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU'na en kalbi teşekkürlerimi sunmak istiyorum. İyi ki varsınız ve hep olmanız dileğiyle hocam...

Doktora tez aşamasında, çalışmalarımızı titizlik ve özveri ile yürütürken birçok kapıyı çalar, çeşitli akademisyenler ve alanın uzmanları ile tanışırız. Kimi kapılar yüzümüze kapanır ya da hiç açılmazken, kimileri ise bize destek olup, yeni ufuklar açarak, hayatımızın akışını değiştirirler. Bu süreçte, en az tez yazımı kadar zor olan bir husus, tez konusunun belirlenmesidir. Bu konuda, Türkiye'nin milli menfaatleri adına hayati önem arz eden, Doğu Akdeniz hidrokarbon gelişmelerini çalışmam konusunda beni teşvik eden ve süreç içerisinde yardımlarını alarak, her zaman desteğini gördüğüm, değerli hocam, Prof. Dr. Sema KALAYCIOĞLU'na en içten teşekkürlerimi arz ederim.

Çalışmanın araştırmalarını yaptığım süreçte tanıştığım, beni bu yolda yalnız bırakmayarak, bu çalışmanın meydana gelmesinde büyük katkıları bulunan Dr. Ahmet EVİN'e, her zaman samimiyetle mesaisini ayırarak yardımlarını esirgemediği için ne kadar teşekkür etsem azdır. Bir dönemlik süre boyunca, araştırmalarım için derslerine katıldığım ve kaynaklarından yararlandığım, Sabancı Üniversitesi'ne de bana tanıdığı imkanlar için ayrıca teşekkür ederim. Yine bu çalışmanın meydana gelmesinde büyük katkısı olan, her zaman elindeki bilgi ve verileri benimle paylaşarak, görüşlerinden faydalandığım hocam, Dr. Necdet Pamir'e şükranlarımı sunarım. Tez çalışmasının yürütüldüğü süreçte görüşlerini ve yardımlarını aldığım, Prof. Dr. Mitat ÇELİKPALA ve Prof. Dr. Sadi ÇAYCI hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Dört senelik doktora hayatım boyunca önemli yardımlarını aldığım ve yanımda olan hocam, Prof. Dr. Tiğınçe OKTAR'a içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Sıkça fikirlerine danıştığım, bana her daim zamanını ayıran ve desteği ile hep yanımda olan, Prof. Dr. Osman KÜÇÜKAHMETOĞLU'na çok teşekkür ederim. Lisans hayatımın ilk yıllarından itibaren hep yanımda olan ve beni destekleyen, Prof. Dr. Levent ÜRER'e teşekkürü bir borç bilirim.

Hayatımın son 10 senesindeki dönüm noktalarında, beni yalnız bırakmayan, derin entelektüel birikimi ile bana örnek olan, özellikle Kıbrıs Sorunu konusunda çalışmama yapmış olduğu katkılar için, hocam, Ercan ÇİTLİOĞLU'na minnet borçluyum. Bu uzun yolda, ben de çoğu genç gibi zorluklarla karşılaşarak kimi gün umutsuz ve karamsar oldum. Yaşadığım zor zamanlarda, manevi desteğini benden esirgemeyen ve beni, her daim, hem hoca hem anne şefkatiyle, sabır ve içtenlikle dinleyen sevgili hocam, Prof. Dr. Münevver TURANLI'ya en derin minnetlerimi sunarım.

Visiting Scholar olarak bulunduğum ve bu çalışmanın meydana gelmesinde büyük payı olan University of Massachusetts'in muazzam kütüphanesi, Web du Bois Library'ye ve çalışanlarına sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca bana Harvard University ve MIT'nin çeşitleri kütüphanelerinde çalışma ve araştırma yapma hakkı tanıyan, katıldığım dersler ve tanıdığı imkanlarla kendimi büyük ölçüde geliştirmemi sağlayan University of Massachusetts'e, ne kadar teşekkür etsem azdır. Bir ülkenin gelişmesinin en önemli dinamiklerinden birisi zannımca kütüphaneleridir. Özellikle bu kütüphaneler, akademik hayatın vazgeçilmezidir. Türkiye'nin de, 24 saat açık ve engin kaynaklarla donatılmış kütüphanelere sahip olabilmesini temenni ederim... ABD'de bulunduğum süre zarfında, birlikte çalıştığım ve tezime yaptığı yapıcı eleştiriler ve içtenliğiyle yanımda olan, Prof. Dr. Peter HAAS hocama, hayatımın en önemli deneyimlerinden birisinde bana kattıkları için minnetlerimi sunarım. Evden kilometrelerce uzakta kimi gün çalışmama ilişkin kaygılar yaşadığımda bana destek olan, alandaki engin bilgisi ile derslerini takip ettiğim, Prof. Dr. Ahmet Ertuğrul TONAK hocama teşekkür etmek istiyorum. Bölgenin karlı dağlarını ve soğuk sokaklarını özlemle anıyorum.

Bazıları vardır; hayatımızdaki yerleri ömre bedeldir. Bu süreçte yanımda olan, manevi desteklerini eksik etmeyen dost, ahpap ve akraba-i taallukata sonsuz teşekkür ederim.

Geçmişin renkleri hiçbir zaman solmazmış... Bazıları her daim hissettiğim gibi, bedenen burada olmasalar da ruhen hep yanımdaydılar. Daima bana eğitimin ne kadar önemli olduğunu küçük yaşlardan itibaren aşıl原因 ve beni bir yerlerden gördüklerine emin olduğum, sevgili dedem ve anneannem Nezih-Şehnaz İZMİROĞULLARI'nu, babaannem ve büyükbabam Afife-Suat KANSU'yu sonsuz bir özlem, sevgi ve rahmetle anıyorum.

Son olarak, "Hayattaki en hakiki mürşit ilimdir." diyen, Mustafa Kemal ATATÜRK'ü, bir Türk kadını olarak bizlere bahsettiği haklar için minnet ve şükranla anıyorum.

Kah acı kah tatlı, zaman hızla akıyor ve geride yalnızca anılar kalıyor... Bu mesleğe gönül veren, uykusuz gecelerde ve kütüphanelerde kaybolan yıllarda, gençliğinin en güzel senelerini hayallerine adayıp, emek vererek, geride bırakan herkesin, benim gibi güzel anılara sahip olması dileğiyle...

İstanbul, 2019

Zekiye Nazlı KANSU

*Gezdim Halep'i Şam'ı
Eyledim ilmi taleb..
Meğer ilim bir hiç imiŐ,
İLLA EDEP İLLA EDEP..*

Yunus Emre

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
TABLO LİSTESİ	xiii
ŞEKİL LİSTESİ	xiv
GRAFİK LİSTESİ	xv
KISALTMALAR	xvi
1. GİRİŞ	1
1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE HİPOTEZLERİ	4
1.2. ARAŞTIRMANIN GEREKÇESİ VE ÖNEMİ.....	6
1.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLANDIRILMASI.....	7
1.4. LİTERATÜR İNCELEMESİ	8
2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	11
2.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	11
2.1.1. Enerji.....	11
2.1.1.1. Enerji Kavramı.....	11
2.1.1.2. Enerji Kaynakları ve Sınıflandırılması	13
2.1.2. Enerji Ekonomisi	14
2.1.2.1. Enerji Ekonomisi Kavramı.....	14
2.1.2.2. Enerji Arz ve Talebi	18
2.1.2.3. Enerji ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	19
2.1.2.4. Enerji Projeleri ve Enerji Yatırımları	22
2.1.2.5. Enerji Politikaları.....	24
2.1.2.6. Enerji Verimliliği ve Enerji Yoğunluğu Kavramları	25
2.1.2.7. Enerji Arzı Güvenliği.....	25
2.1.3. Enerji Kaynağı Olarak Doğal Gaz.....	29
2.1.3.1. Doğal Gaz Kavramı	29
2.1.3.2. Doğal Gazın Tarihsel Gelişimi	31
2.1.3.3. Doğal Gaz Ekonomisi	33
2.1.3.4. Doğal Gazın Çevre Ekonomisi ve Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Önemi.....	35
2.1.4. Doğal Gaz Taşımacılığına İlişkin Seçenekler	38

2.1.4.1. Boru Hatları ile Doğal Gaz Taşımacılığı.....	38
2.1.4.2. LNG ile Doğal Gaz Taşımacılığı	40
2.2. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	42
2.2.1. Ekonomi Politik.....	42
2.2.2. Enerjinin Ekonomi Politik.....	45
3. ULUSLARARASI DENİZ HUKUKU KAPSAMINDA DOĞU AKDENİZ DENİZ YETKİ ALANLARININ SINIRLANDIRILMASI SORUNU	48
3.1. DOĞU AKDENİZ'E İLİŞKİN GENEL BİLGİLER	50
3.1.1. Doğu Akdeniz'in Tanımı ve Sınırları	50
3.1.2. Doğu Akdeniz'in Tarihi	52
3.1.3. Doğu Akdeniz'in Önemi.....	53
3.2. ULUSLARARASI DENİZ HUKUKU VE DENİZ YETKİ ALANLARI	57
3.2.1. 1958 Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmesi.....	59
3.2.2. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi	59
3.2.3. Deniz Yetki Alanları	60
3.2.3.1. İç Sular	61
3.2.3.2. Karasuları	61
3.2.3.3. Bitişik Bölge.....	61
3.2.3.4. Kıta Sahaneliği.....	62
3.2.3.5. Münhasır Ekonomik Bölge.....	63
3.2.3.6. Açık Deniz	65
3.2.4. Doğu Akdeniz Ülkelerinin Deniz Yetki Alanı Uygulamaları.....	65
3.2.4.1. Türkiye'nin Deniz Yetki Alanı Uygulamaları	65
3.2.4.2. KKTC'nin Deniz Yetki Alanı Uygulamaları	69
3.2.4.3. Mısır'ın Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanı Uygulamaları	71
3.2.4.4. İsrail'in Deniz Yetki Alanı Uygulamaları	72
3.2.4.5. Yunanistan'ın Deniz Yetki Alanı Uygulamaları	72
3.2.4.6. GKRY'nin Deniz Yetki Alanı Uygulamaları	73
3.2.4.7. Lübnan'ın Deniz Yetki Alanı Uygulamaları	74
3.2.4.8. Suriye'nin Deniz Yetki Alanı Uygulamaları	75
3.2.4.9. İngiltere'nin Deniz Yetki Alanı Uygulamaları	76
3.2.5. Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlıkları.....	76
3.2.5.1. Lübnan ve İsrail Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlığı.....	77

3.2.5.2. Türkiye, KKTC ve GKRY Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlığı	80
3.2.5.3. Filistin ile İsrail Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlığı.....	86
4. DOĞU AKDENİZ DOĞAL GAZ KAYNAKLARININ EKONOMİ- POLİTİĞİ.....	87
4.1. DOĞU AKDENİZ DOĞAL GAZ KEŞİFLERİ VE ENERJİ ŞİRKETLERİNİN DOĞU AKDENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ	87
4.1.1. GKRY'nin Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşifleri.....	93
4.1.2. Mısır'ın Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşifleri	96
4.1.3. İsrail'in Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşifleri	98
4.1.4. Lübnan'ın Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşif Faaliyetleri	100
4.1.5. Filistin'in Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşifleri	101
4.2. DOĞU AKDENİZ ÜLKELERİNİN EKONOMİLERİ VE ENERJİ GÖRÜNÜMLERİ İLE DOĞU AKDENİZ HİDROKARBON KEŞİFLERİNE İLİŞKİN POLİTİKALARI	101
4.2.1. İsrail'in Ekonomisi ve Enerji Görünümü ile Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları	102
4.2.1.1. İsrail'in Enerji Görünümü ve Ekonomisi	102
4.2.1.2. İsrail'in Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları	106
4.2.1. Mısır Ekonomisi ve Enerji Görünümü ile Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları	115
4.2.2.1. Mısır'ın Ekonomisi ve Enerji Görünümü.....	115
4.2.2.2. Mısır'ın Doğu Akdeniz Keşiflerine İlişkin Politikaları	122
4.2.3. GKRY'nin Ekonomisi ve Enerji Görünümü ile Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları	126
4.2.4. Lübnan'ın Ekonomisi ve Enerji Görünümü ile Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları	137
4.2.5. Suriye'nin Ekonomisi ve Enerji Görünümü ile Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları	141
4.2.6. Filistin'in Ekonomisi ve Enerji Görünümü ile Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları	145
4.2.7. Ürdün'ün Ekonomisi ve Enerji Görünümü ile Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları	149
4.2.8. KKTC'nin Ekonomisi ve Enerji Görünümü ile Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları	153
4.2.9. Türkiye'nin Enerji Görünümü ve Transit Ülke Olarak Önemi.....	157

4.3. ULUSLARARASI AKTÖRLERİN DOĞU AKDENİZ HİDROKARBON KEŞİFLERİNE İLİŞKİN POLİTİKALARI	167
4.3.1. Küresel Aktörlerin Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları ..	167
4.3.1.1. ABD'nin Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları.....	168
4.3.1.2. Rusya'nın Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları..	174
4.3.1.3. İngiltere'nin Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları.....	181
4.4. ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN DOĞU AKDENİZ HİDROKARBON KEŞİFLERİNE İLİŞKİN POLİTİKALARI	182
4.4.1. BM'nin Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları	182
4.4.2. NATO'nun Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları.....	182
4.4.3. Avrupa Birliği'nin Enerji Görünümü ve Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları	184
4.4.3.1. Doğal Gaz İthalatçısı olarak Avrupa Birliği.....	184
4.4.3.2. Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları ve Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerinin Önemi	186
4.4.3.3. Avrupa Birliği'nin Doğal Gaz Görünümü	190
5. DOĞU AKDENİZ DOĞAL GAZ KAYNAKLARININ İHRACATINA İLİŞKİN SEÇENEKLER VE POTANSİYEL ETKİLERİ	200
5.1. DOĞU AKDENİZ DOĞAL GAZ KAYNAKLARININ İHRACATINA YÖNELİK BORU HATTI SEÇENEKLERİ	203
5.1.1. Mevcut Boru Hatları	203
5.1.1.1. Güney Gaz Koridoru (GGK).....	203
5.1.1.1.1. Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP).....	206
5.1.1.1.2. Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP)	206
5.1.1.1.3. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)	207
5.1.1.2. Arap-Gaz Boru Hattı.....	208
5.1.1.2.1. El-Arish-Ashkelon Boru Hattı	210
5.1.2. Doğu Akdeniz Doğal Gaz Kaynaklarının İhracatına Yönelik Boru Hattı Projeleri.....	211
5.1.2.1. EastMed Boru Hattı Projesi	211
5.1.2.2. Türkiye-İsrail Boru Hattı Projesi	216
5.1.2.3. Türkiye-Kıbrıs Boru Hattı Projesi	219

5.2. DOĞU AKDENİZ DOĞAL GAZ KAYNAKLARININ İHRACATINA YÖNELİK LNG SEÇENEKLERİ	220
5.2.1. Vasilikos LNG Terminali Projesi	220
5.2.2. Idku ve Damietta LNG Terminali Seçeneği.....	222
5.2.3. Enerji Hub (Enerji Üssü) Potansiyeli.....	224
5.2.4. İsrail'e LNG Terminali Projesi.....	227
5.2.5. Diğer LNG Seçenekleri.....	228
5.3. DOĞU AKDENİZ DOĞAL GAZ KAYNAKLARININ İHRACATINA YÖNELİK DİĞER SEÇENEKLER	229
5.3.1. İsrail ve GKRY Seçeneği.....	229
5.3.2. İsrail ve Mısır Seçeneği	229
5.3.3. Diğer Seçenekler.....	230
6. DOĞU AKDENİZ KAYNAKLARINA İLİŞKİN İMKANLAR VE ENGELLER.....	232
6.1. DOĞU AKDENİZ KEŞİFLERİNE İLİŞKİN POLİTİK VE EKONOMİK İMKANLAR	232
6.2. DOĞU AKDENİZ KEŞİFLERİNE İLİŞKİN POLİTİK VE EKONOMİK ENGELLER	237
6.3. DOĞU AKDENİZ KEŞİFLERİNİN İLİŞKİN POLİTİK SORUNLAR	240
6.3.1. Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı ile Mısır'ın Siyasi Konjonktürü	240
6.3.2. Filistin Sorunu	245
6.3.3. Kıbrıs Sorunu	248
6.3.3.1. Kıbrıs'ın Tarihi	248
6.3.3.2. Kıbrıs Adasının Stratejik ve Jeopolitik Önemi	250
6.3.3.3. Kıbrıs Sorununa Genel Bakış	253
6.3.3.4. Kıbrıs'ın Enerji ve Doğu Akdeniz Keşifleri Açısından Önemi.....	258
6.4. ENGELLER VE İMKANLAR BAĞLAMINDA DOĞU AKDENİZ BÖLGE ÜLKELERİNİN İLİŞKİLERİ	260
6.4.1. Türkiye'nin Doğu Akdeniz Ülkeleri ile İlişkileri.....	262
6.4.1.1. Türkiye ve İsrail İlişkileri.....	264
6.4.2. İsrail'in Doğu Akdeniz Ülkeleri ile İlişkileri.....	269
6.4.2.1. İsrail ve GKRY İlişkileri	269
6.4.2.2. İsrail, GKRY ve Yunanistan İlişkileri.....	270
6.4.3. Mısır'ın Doğu Akdeniz Ülkeleri ile İlişkileri	272
6.4.3.1. Mısır ve GKRY İlişkileri.....	274

6.4.3.2. Mısır ve İsrail'in İlişkileri	274
7. SONUÇ	278
KAYNAKÇA.....	291

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1: Yakıt Türüne Göre Gaz Salım Oranları	37
Tablo 2: Doğu Akdeniz Doğal Gaz Sahalarına İlişkin Bilgiler.....	91
Tablo 3: Doğu Akdeniz Doğal Gaz Kaynaklarının İhracatına Yönelik Seçenekler İle İlgili Bilgiler	202
Tablo 4: Doğu Akdeniz Keşiflerinin Gelişmesine İlişkin Politik ve Ticari İlişkiler	261

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No
Şekil 1: Doğu Akdeniz'in Ticari Önemi ve Hareketliliği.....	54
Şekil 2: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne Göre Deniz Yetki Alanları	60
Şekil 3: GKRY'nin, Doğu Akdeniz'de Belirlediği MEB Sınırları.....	74
Şekil 4: Lübnan ve İsrail'in Deniz Yetki Uyuşmazlığı	77
Şekil 5: Doğu Akdeniz'de Türkiye, KKTC ve GKRY Deniz Yetki Alanı Çatışması	80
Şekil 6: Doğu Akdeniz'de Doğal Gaz Arama Sahalarının Enerji Şirketlerine Göre Dağılımı.....	88
Şekil 7: GKRY Tarafından Uluslararası Enerji Şirketlerine Ruhsatlandırılan Bloklar	93
Şekil 8: Mısır'ın Denizel Alan Doğal Gaz Sahaları	96
Şekil 9: İsrail'in Denizel Alan Doğal Gaz Sahaları	98
Şekil 10: Lübnan Tarafından Uluslararası Enerji Şirketlerine Ruhsatlandırılan Bloklar	100
Şekil 11: Filistin'in "Gaza Marine" Sahası.....	101
Şekil 12: Türkiye Üzerinden Geçen Petrol Boru Hatları	162
Şekil 13: Türkiye Üzerinden Geçen Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri.....	164
Şekil 14: Güney Gaz Koridoru.....	203
Şekil 15: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)	208
Şekil 16: Arap Gaz Boru Hattı (AGP) ve El-Arish Ashkelon Boru Hattı	209
Şekil 17: EastMed ve Bölgede Planlanan Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri	215
Şekil 18: Kıbrıs Adasında Bulunan İngiliz Üsleri ve Yeşil Hat	252

GRAFİK LİSTESİ

	Sayfa No
Grafik 1: İsrail'in Yıllara Göre Doğal Gaz Verileri (2004-2017)	104
Grafik 2: Mısır'ın Yıllara Göre Doğal Gaz Verileri (2002-2017)	121
Grafik 3: Ürdün'ün Yıllara Göre Doğal Gaz Verileri (2002-2017).....	152
Grafik 4: Türkiye'nin Kaynak Ülkelere Göre Doğal Gaz İthalat Oranları 2017 (%).....	160
Grafik 5: Avrupa Birliği (AB) Ülkelerinin Gazprom Bağımlılığı 2017	191
Grafik 6: AB-28 Ülkelerinin Enerji Kaynaklarına Göre Enerji Tüketimi 1990-2016 (ktoe) .	193
Grafik 7: Yakıt Türüne Göre Avrupa Enerji Tüketimi 2016-2017 (mtoe)	194
Grafik 8: Avrupa'nın, Tedarik Çeşidine göre Doğal Gaz İthalat oranları 2017 (%).....	195
Grafik 9: AB'ye LNG İhracatı Gerçekleştiren Ülkeler 2017 (bcm).....	196
Grafik 10: AB'ye Boru Hattı ile Doğal Gaz İhracatı Gerçekleştiren Ülkelerin Oranları 2017 (%)	197
Grafik 11: AB'ye Doğal Gaz İhracatı Gerçekleştiren Ülkelerin oranları 2017 (%).....	198
Grafik 12: Türkiye ve İsrail'in Dış Ticaret Hacmi 2010-2018 (Bin Dolar).....	266

KISALTMALAR

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AGP	:	Arap-Gaz Boru Hattı
ATA	:	İsrail Antitröst Kurumu
Bcm	:	Milyar metreküp
Bkz.	:	Bakınız
BM	:	Birleşmiş Milletler
BMDHS	:	Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BOP	:	Büyük Ortadoğu Projesi
BOTAŞ	:	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BP	:	British Petroleum / İngiliz Petrol Şirketi
CIA	:	Central Intelligence Agency / ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı
DB	:	Dünya Bankası
EastMed	:	Doğu Akdeniz
EIA	:	Energy Information Administration / ABD Enerji Bilgi Yönetimi
EMG	:	Egyptian East Gas Company
ENI	:	Ente Nazionale Idrocarburi / İtalyan Enerji Şirketi
EOKA	:	Ethniki Organosis Kypriou Agoniston
EPDK	:	TC Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
FSRU	:	Yüzer Depolama ve Yeniden Gazlaştırma Ünitesi
GGK	:	Güney Gaz Koridoru
GKRY	:	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GSMH	:	Gayri Safi Milli Hasıla

ICJ	:	International Court of Justice/ Uluslararası Adalaet Divanı
IEA	:	Uluslararası Enerji Ajansı
IEC	:	İsrail Elektrik Şirketi
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
IŞİD	:	Irak-Şam İslam Devleti
KKTC	:	Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti
KOGAS	:	Güney Kore Gaz Ortaklığı Enerji Şirketi
LNG	:	Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
LPA	:	Lübnan Petrol Yönetimi
MEB	:	Münhasır Ekonomik Bölge
MENA	:	Ortadoğu ve Kuzey Afrika
MoU	:	İyi Niyet Protokolü
NATO	:	Kuzey Atlantik Paktı
NBP	:	National Balancing Point
NEPCO	:	Ürdün Elektrik Şirketi
OECD	:	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	:	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PCI	:	Ortak Çıkar Projesi
s.	:	Sayfa
SCP	:	Güney Kafkasya Boru Hattı
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SUMED	:	Mısır SUMED Boru Hattı
T.C.	:	Türkiye Cumhuriyeti
TANAP	:	Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TAP	:	Trans Adriyatik Boru Hattı
Tcf	:	Trilyon Kübik Fit

Tcm	:	Trilyon Metre Küp
TMT	:	Türk Mukavemet Teşkilatı
TPAO	:	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TTF	:	Title Transfer Facility
UAD	:	Uluslararası Adalet Divanı
UN	:	Birleşmiş Milletler
UNCLOS	:	Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
USGS	:	Amerikan Jeolojik Araştırmalar Şirketi
WEO	:	Dünya Enerji Görünümü
yy.	:	Yüzyıl

1. GİRİŞ

Enerjinin dünyayı dönüştürdüğü bir çağda yaşamaktayız. Enerji, tarihin her döneminde önemli olmuş ancak son yıllarda teknolojinin gelişmesine koşut olarak ekonomik büyüme ve modern dünyanın temel dinamiği haline gelmiştir. Enerji kaynaklarına sahip olma ve bu kaynakları kullanma günümüzde devletlerin temel politikalarını oluşturmaktadır. Küresel güçler, uzun yıllardır, Ortadoğu'daki enerji kaynaklarına sahip olup, bu kaynakları yönetmek için, bölgesel unsurların (etnik, dinsel, mezhepsel) çatışmaya dönüşmesine ve birçok savaşın çıkmasına neden olmaktadır. Çünkü büyük güçler adına siyasi istikrarın olmadığı hemen her yerde kontrol ve nüfuzu sağlamak çok daha kolay olmaktadır. Son yıllarda gerçekleşen keşiflerle birlikte küresel güçlerin yönetmek istediği bir diğer enerji zengini bölge Doğu Akdeniz olmuştur. Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon keşifleri, enerji kaynaklarının önemini bir kez daha vurgulayarak, ulusal, bölgesel ve küresel dengelerde, ekonomik, politik, hukuki ve diplomatik değişimler yaratmaktadır.

2010 yılında Amerikan Jeolojik Araştırmalar Merkezi'nin (USGS), Levant Havzası'nda, tahmini petrol rezervinin 1.7 milyar varil ve doğal gaz rezervinin 122 tcf olarak açıklamasının ardından, bölge ülkeleri, küresel aktörler ve uluslararası enerji şirketleri bu kaynaklara ulaşmak ve kullanmak üzere bölgede faaliyetlere başlamıştır. Bölge ülkeleri, Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) ilanı gerçekleştirerek, bu alan içerisinde belirledikleri parsellerde arama faaliyetleri gerçekleştirmek üzere uluslararası enerji şirketlerine ruhsat vermeye başlamıştır. Bunun üzerine, bölgede deniz yetki alanı uyuşmazlıklarına bağlı ancak esasen tarihi anlaşmazlıklara dayanan çatışmaların başladığı görülmektedir. Bunun en önemlisi, Türkiye'nin, GKRY ile Doğu Akdeniz'de yaşadığı MEB anlaşmazlığıdır. Bunun yanı sıra, keşiflerin gerçekleşmesinin ardından, bölge; ABD, Rusya ve AB gibi küresel güçlerin en önemli gündem maddelerinden birisi haline gelmiştir. Bunun nedeni, enerji kaynaklarının yaşamsal öneme sahip olması sebebiyle ekonomik ve siyasi konjonktürü değiştirmesi ve ülkelerin diplomatik ilişkilerini etkilemesidir.

Enerji, ülkeler arası ilişkileri doğrudan etkilemektedir. Yeni keşifler, küresel ve bölgesel bazda çatışmalar ve yeni işbirlikleri meydana getirmektedir. Siyasi açmaz ve anlaşmazlıklar ne kadar önemli olursa olsun, ekonomik çıkarlar doğrultusunda güçlü ilişkiler kurulabilir çünkü devletlerin tutumunu, ekonomik çıkarlar belirlemektedir. Sermaye birikimi potansiyelinin olduğu her yerde işbirliği adına açık kapı bulunmaktadır. Devletler de, kapitalist dünyada, bireylerin büyük bir kısmı gibi kar amacıyla yaşarlar çünkü hakim olan kapitalist düzen bunu

gerektirmektedir. Bu çalışmada, ekonomik unsurların başta politika olmak üzere birçok unsuru etkilediği ele alınmaktadır.

Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri, bölgesel ve küresel bazda, ekonomik, politik ve diplomatik açıdan değişimler meydana getirmektedir. Bu keşifler, gündemi oluşturmakta ve konu ile ilgili birçok siyasi ve ekonomik varsayımlar ortaya atılmaktadır. Bu varsayımların gerçekleşme potansiyeline ilişkin ise henüz bir netlik bulunmamakla birlikte çeşitli görüşler ortaya konmaya devam etmektedir. Bu tez çalışmasında, Doğu Akdeniz hidrokarbon keşiflerinin önemi ve meydana getireceği ekonomik ve politik değişimler, bölgesel ve küresel bazda ele alınmaktadır.

Enerji, enerji kaynakları ve enerji ekonomisi, küreselleşen dünyada, entegre olan devlet ve örgütler ile finansal piyasalarda, gün geçtikçe önemini arttırmaktadır. Bunun ana nedeni, ekonominin devamlılığı ve ekonomik büyüme için en önemli unsurlardan birisinin enerji kullanımı olmasıdır. Bu nedenle, Türkiye, Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan ekonomilerin enerji talebi hızla artmaktadır.

Doğu Akdeniz bölgesi, tarihin eski dönemlerinden beri birçok savaş ve politik sorunlara şahit olmaktadır. Bu çalışmada ele alınanlar ise, Kıbrıs Sorunu, Filistin Sorunu ve son yıllarda bölgenin siyasi ve ekonomik konjonktürünü değiştiren Arap Baharı ve Suriye İç Savaşıdır. Genel olarak, İsrail hariç, Doğu Akdeniz ülkeleri ekonomik sorunlara sahiptir. Bu sorunların temelinde bakıldığında yalnızca yerel unsurlar değil bölge dışı aktörlerin müdahalesinin de rolü olduğu görülmektedir.

Doğu Akdeniz ülkelerinde meydana gelen enerji keşifleri, enerji ithalatına bağımlı olan ve bu nedenle ekonomik göstergeleri olumsuz etkilenen bölge ülkelerinin ekonomilerini düzeltebilecek potansiyele sahiptir. Bu keşifler, sorunlu bölge ekonomilerini ve siyasetini düzeltebilir. Buna ek olarak, keşifler, MEB çatışmaları, Kıbrıs ve Filistin Sorunu gibi tarihi açmazların aşılmasına yardımcı olabilir ya da gerginlikleri daha da artırabilir. Bölge ülkeleri arasında güçlü diplomatik ilişkiler ve işbirlikleri meydana gelebilir. Ancak, enerji ilişkileri, diplomatik ilişkilerden çok farklıdır, bu nedenle, kesin yargıda bulunmak imkansızdır. Dünyanın her yerinde ve tarihin her döneminde olduğu gibi, Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri de çatışma ve işbirliği dinamiklerini bir arada bulundurmaktadır. Lord Palmerston'un belirttiği gibi devletlerin, daimi dost ya da düşmanlarının olmadığı; daimi çıkarlarının olduğu, enerji kaynakları üzerinde de net bir şekilde görülmektedir.

Doğu Akdeniz’de meydana gelen keşiflerin nasıl bir seyir izleyeceği ve etkilerinin ne yönde gelişeceği henüz belirsizdir. Bu tez çalışmasının amacı, Doğu Akdeniz’de gerçekleşen ve gerçekleşmeye devam eden hidrokarbon keşiflerinin, yani enerji kaynaklarının ilgili ülkelere, Doğu Akdeniz bölgesine ve küresel dengelere yapacağı etkinin saptanmasıdır.

Doğu Akdeniz’de keşiflerin gerçekleşmeye başlaması ile birlikte birçok bloklaşmanın ve çatışmanın meydana geldiği görülmektedir. Özellikle, EastMed boru hattı projesi kapsamında, Türkiye devre dışı bırakılmak istenmekte ve Kıbrıs Sorununda dezavantajlı duruma düşmesi planlanmaktadır. Tarihin her döneminde olduğu gibi yine Doğu Akdeniz keşiflerine ilişkin, enerjinin politik silah olarak kullanıldığı görülmektedir. Tez çalışmasında, gündemi oluşturan projeler detaylıca ele alınmakta ve gerçekleşme potansiyeli ortaya konulmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde giriş, araştırmanın amacı ve hipotezleri, araştırmanın önemi, araştırmanın yöntemi ve sınırları ile literatür incelemesi ortaya konmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde, tezin kavramsal ve kuramsal çerçevesi belirtilerek, çalışma oluşturulurken ele alınan kavramlar ve parametreler ile teorik çerçeve açıklanmaktadır. Bu tez çalışması, ekonomi politik çerçevede ele alınmaktadır. Bunun nedeni, enerji kaynaklarına ilişkin dinamiklerin sağlıklı bir biçimde ele alınabilmesi için ekonomik ve politik süreçlerin bir arada analiz edilmesi gerekliliğidir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, uluslararası deniz hukuku kapsamında Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanları sınırlandırılması sorunları ele alınmaktadır. Bu kapsamda, uluslararası deniz hukuku, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku, deniz yetki alanları ve Doğu Akdeniz’deki deniz yetki alanı uygulamaları ele alınarak, bu uygulamalardan doğan çatışmalar incelenmektedir. Doğu Akdeniz’de gündemi oluşturan en önemli sorunların başında gelen Türkiye, KKTC ve GKRY MEB uyumsuzluğu ve çatışması ele alınmaktadır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının ekonomi politikası ele alınarak, bölge ülkelerinin ekonomik ve siyasi konjonktürü incelenmekte ve ülkelerin enerji görünümüleri, Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri ile etkileşimi bağlamında ortaya konmaktadır. Birçok siyasi sorunu ve ekonomik sıkıntıları içerisinde barındıran Doğu Akdeniz ülkeleri için hidrokarbon keşifleri oldukça büyük öneme sahiptir. Bu önem, tez konusunun seçiminin temel dinamiklerinden birisini oluşturmaktadır. Bölümün devamında küresel aktörlerin, Doğu Akdeniz hidrokarbon keşiflerine yönelik politikaları ele alınmaktadır.

Çalışmanın beşinci bölümünde, gündemde önemli yer tutan Doğu Akdeniz tahmini ve kanıtlanmış hidrokarbon kaynaklarının ihracat seçenekleri, fizibilite ve fayda/maliyet analizi ile değerlendirilmektedir. Bu bölümün amacı, projelerin gerçekliğini değerlendirmek ve enerjinin politik silah olarak kullanılmaya çalışıldığının ortaya konulmasıdır.

Çalışmanın altıncı bölümünde ise Doğu Akdeniz keşiflerinin gelişimine ilişkin mevcut imkanlar ve engeller, bir diğer deyimle sorunlar ele alınmaktadır. Bölgede mevcut olan siyasi ve ekonomik engeller ve imkanlar ile hidrokarbon keşifleri bağlamında meydana gelebilecek fırsatlar ve sorunlar analiz edilmektedir. Gerçekleşen enerji keşifleri, bölge ülkelerinin ilişkilerini olumlu ve olumsuz açıdan değişime uğratmakta; kimi ülkeler arasında işbirliği ve stratejik ortaklıklar yaratırken kimi ülkeler arasında ise çatışmalara neden olmaktadır. Bu kapsamda, bölge ülkelerinin ilişkileri incelenmektedir.

Tezin sonuç kısmında ise çalışma, araştırmanın bulguları ortaya konup, önerilere yer verilerek sonlandırılmaktadır.

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE HİPOTEZLERİ

Bu tez çalışmasının amacı, Doğu Akdeniz'de gerçekleşen ve gerçekleşmeye devam eden hidrokarbon keşiflerinin, meydana getireceği etkilerin ortaya konulmasıdır. Bu bağlamda, çeşitli hipotezler oluşturulmuştur. Tez çalışması kapsamında, veriler ve analizlerle hipotezlerin doğruluğu incelenmektedir. Ortaya çıkan araştırma bulguları, tez çalışmasının sonuç kısmında değerlendirilerek hipotezlerin doğruluğu ve yanlışlığı ortaya konmaktadır.

Çalışmanın temel amacı, son zamanlarda gündemi oluşturan Doğu Akdeniz hidrokarbon keşiflerinin bölgesel ve küresel bazda ekonomik, politik, hukuki ve diplomatik etkisinin analiz edilmesidir.

Bu tez çalışmasının hipotezleri şu şekildedir:

- Doğu Akdeniz'de keşfedilen hidrokarbon kaynakların hacmi, ihraç edilebilecek boyuttur.
- Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, Avrupa doğal gaz piyasasının dinamikleri adına oyun değiştirici potansiyele sahiptir.
- Doğu Akdeniz'den, Avrupa'ya, doğal gaz ihraç edilebilecek ve ihraç edilen bu doğal gaz, Avrupa doğal gaz piyasalarında değişim meydana getirecektir.

- Doğu Akdeniz'den, Avrupa'ya taşınacak potansiyel doğal gaz, "AB Enerji Çeşitlendirme Politikaları" adına önemli bir yere sahip olacaktır.
- Avrupa'ya taşınması planlanan doğal gaz için EastMed boru hattı olarak adlandırılan boru hattı projesi hayata geçecektir.
- Doğu Akdeniz'de meydana gelen hidrokarbon keşifleri, bölgedeki tarihi ve siyasi açmazların çözümüne katkı sağlayacaktır.
- Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri, bölgedeki tarihi, siyasi ve hukuki gerginlikleri arttıracaktır.
- Doğu Akdeniz ülkelerinin ekonomileri, keşfi gerçekleşen enerji kaynakları sayesinde düzelecektir.
- Doğu Akdeniz keşifleri ile ortaya çıkan Münhasır Ekonomik Bölge uyumsuzlukları çözülecektir.
- Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri, Kıbrıs Sorunun çözümünde pozitif rol oynayacak ve barışın sağlanması adına katalizör görevi üstlenecektir.
- Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri, bölge ülkelerinin diplomatik ilişkilerini etkileyecek, yeni işbirlikleri ve bloklaşmalar meydana getirecektir.
- Mısır, GKRY ya da Türkiye, keşifler sayesinde enerji merkezine (hub) dönüşecektir.
- Doğu Akdeniz keşiflerinin ekonomi-politik etkisi, ABD, Rusya, AB ve İngiltere gibi ülkeleri etkileyerek küresel bazda gerçekleşecektir.
- Doğu Akdeniz keşiflerinin ekonomi-politik etkisi, bölgesel bazda gerçekleşecektir.
- Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri, bölge ülkelerine pozitif ekonomik ve siyasi etki sağlayacaktır.
- Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının taşınmasına ilişkin en uygun yol, İsrail'den Türkiye'ye inşa edilecek bir boru hattıdır.
- Doğu Akdeniz keşifleri, bölgesel ve küresel bazda ekonomik, politik, hukuki ve diplomatik açıdan bir oyun değiştiricidir.
- Doğu Akdeniz hidrokarbon keşiflerinin ihracatına ilişkin en uygun taşıma seçeneğinin saptanması gerekmektedir.

Çalışmanın ana argümanlarını oluşturan bu hipotezler, tezin sonuç bölümünde ortaya değerlendirilmektedir.

1.2. ARAŞTIRMANIN GEREKÇESİ VE ÖNEMİ

Tez çalışmasını meydana getiren Doğu Akdeniz hidrokarbon keşiflerine ilişkin konunun seçilmesi, birçok açıdan büyük öneme sahiptir. Öncelikle, Doğu Akdeniz keşiflerine ilişkin gelişmeler hemen hemen her gün gündemde yer almakta; konu ile ilgili birçok haber ve buna bağlı yorumlar yapılmaktadır. Doğu Akdeniz keşiflerine ilişkin süreç, farklı kişi, görüş ve yorumlarla ele alınmaktadır. Bu haber ve yorumların büyük kısmı gerçeklikten uzaktır. Bu tez çalışmasının esas amacı, varsayımlarla mevcut ve potansiyel etkiler doğrultusunda ele alınan konunun, gerçeğe en yakın (zira bilimsel araştırmada kesinlik yoktur) bilimsel verilerle analiz edilmesidir. Bu analizler sonucunda, medyada görülen ve gündemi oluşturan yerli ve yabancı, haber ve yorumların büyük kısmının gerçeklikten uzak olduğu da göz ardı edilmemesi gereken bir unsurdur.

Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri, hemen hemen dünyanın bütün enerji kaynaklarına ilişkin yaşanan süreçlerde olduğu gibi ekonomik ve politik etkileşimlere neden olmaktadır. Bunu açmak gerekirse, enerji kaynaklarını yönetme, bu kaynaklardan ekonomik kazanç sağlama arzusu, politik faaliyetlere, manevra ve müdahalelere dönüşmektedir. Tez çalışmasının içinde detaylı bir biçimde değinildiği gibi enerji, politik silah olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda, Doğu Akdeniz keşiflerinin de bölgede politik silah olarak kullanıldığı, özellikle, Kıbrıs Sorunu ekseninde görülmektedir. Buna ek olarak, bölge ülkelerinin diplomatik ilişkileri ve hatta ABD, Rusya, BM, AB ve NATO gibi aktörlerin de enerji kaynaklarını, politik doğrultuda kullandıkları bilinmektedir.

Bu tez çalışmasının en önemli amaçlarından birisi de, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının söz edildiği, gündemi meşgul ettiği kadar büyük bir etkiye sahip olup olmadığının ele alınmasıdır. Konu ile ilgili varsayımlar oldukça fazladır. Bu çalışma, varsayımların gerçekleşme imkan ve derecesini incelemeye çalışmaktadır.

Konunun en önemli noktalarından birisi, Türkiye'nin, hidrokarbon keşiflerinden ne yönde etkileneceğinin saptanmasıdır. Zira, Türkiye, stratejik, jeopolitik konumu ve enerji ithalatçısı olması nedeniyle bölgenin en önemli aktörlerinden birisi durumundadır. Özellikle, Kıbrıs Sorunu bağlamında, GKRY'nin faaliyetleri, Türkiye'yi doğrudan ilgilennmektedir. Öncelikle, tezin temel inceleme alanını bu unsurlar oluşturmaktadır.

Konunun diğer önemi ise doğal gaz ithalatçısı olarak enerji kaynaklarını çeşitlendirmeyi hedefleyen AB için Doğu Akdeniz doğal gazının bir alternatif oluşturma imkanının ele

alınmasıdır. Büyük ölçüde Rus doğal gaz ithalatı gerçekleştiren Avrupa, son yıllarda Amerika'dan LNG ithal etmeye başlamıştır. Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının ise Avrupa doğal gaz piyasaları içerisinde bir yere sahip olabilme potansiyelinin değerlendirilmesi önemli bir konudur.

Araştırmanın diğer önemi ise genel olarak enerji ithalatçısı ve İsrail hariç zayıf ekonomilere sahip Doğu Akdeniz ülkelerinin, hidrokarbon keşiflerinden ne yönde etkileneceğinin ortaya konulmasıdır. Buna ek olarak, İsrail-Lübnan, GKRY-KKTC-Türkiye deniz yetki alanı uyuşmazlıkları; Filistin Sorunu, bölge ülkelerinin diplomatik ilişkileri, küresel aktörlerin bölgedeki konumu gibi konular hidrokarbon keşiflerinden etkilenmekte ve dönüşüm geçirmektedir. Tez çalışmasında, bu etkinin ne yönde gerçekleşeceğini önemi ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Araştırma, enerjinin ekonomi politikası çerçevesinde Doğu Akdeniz ülkelerine, bölgeye ve küresel güçlere, bölgedeki hidrokarbon keşifleri ekseninde ne yönde etkinin gerçekleşeceğini ortaya koymaktadır.

1.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLANDIRILMASI

Bu tez çalışması, Doğu Akdeniz keşiflerini ilgilendiren ve keşifleri gerçekleştiren bölge ülkeleri ve küresel güçler ile AB, BM, NATO gibi uluslararası organizasyonların bölgeye yönelik faaliyetleri ele alınarak sınırlandırılmaktadır. Bu kapsamda, çalışmada, Türkiye, İsrail, KKTC, GKRY, Mısır, Filistin, Suriye, Lübnan ve Ürdün ile küresel ölçekte, İngiltere, ABD, Rusya, BM, AB, NATO gibi ülke, kuruluş ya da örgütlere yer verilmektedir.

Çalışma, ekonomi-politik çerçevede ele alınmaktadır. Bu kapsamda, ülkelerin ekonomik göstergeleri, enerji görünümüleri ele alınarak keşiflerden yararlanma imkanları ve etkileşime girecekleri noktalar tespit edilmeye çalışılmaktadır. Doğal gaz kaynaklarının taşınmasına ilişkin projeler yine ekonomi-politik açıdan ele alınarak değerlendirilmektedir. Zira konu ile ilgili gündemi belirleyen soruların cevabını, yalnız ekonomi ya da uluslararası ilişkiler disiplini ile açıklamaya çalışmak yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, çalışma ekonomi-politik perspektifte ele alınarak sağlıklı bir analiz yapılması hedeflenmiş ve konu, enerjinin ekonomi-politik çerçevesi ile sınırlandırılmıştır.

Çalışma, ekonomi, siyaset, uluslararası ilişkiler ve uluslararası deniz hukuku disiplinlerinden yararlanılarak oluşturulmaktadır.

Çalışma, güncel bir konudan oluştuğu için eski tarihli kaynaklara da yer verilmekle birlikte tez, ağırlıklı olarak son 10 yılın verileri ile oluşturulmaktadır. Bu çalışmada güncel kaynaklar kullanılması oldukça önemlidir. Doğu Akdeniz hidrokarbon keşiflerine ilişkin ortaya çıkan ekonomik, politik, hukuki ve diplomatik süreçler, günlük, hatta saatlik bazda değişime uğramaktadır. Süreç, gelişimine devam etmektedir. Bu nedenle, çalışmanın kapsamı, Mayıs-Haziran 2019 sonu itibarıyla sınırlandırılmıştır.

Bu çalışma oluşturulurken Türkçe ve İngilizce kaynaklardan yararlanılmıştır. Haziran 2019'dan sonra meydana gelen gelişmeler çalışmaya dahil edilmemiştir.

1.4. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Doğu Akdeniz'de gerçekleşen hidrokarbon keşiflerine ilişkin literatür taraması gerçekleştirildiğinde, Doğu Akdeniz'in ve keşiflerin, en önemli aktörlerinden birisi olan, Türkiye'nin, yayın sayısının, özellikle GKRY, Yunanistan, AB ve ABD'nin yayın sayısının, oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir. Konu, dış ülkeler ve küresel aktörler tarafından ciddiyle idrak edilmekte ve ele alınmaktadır.

Hızla artan enerji talebi ve buna bağlı olarak artış gösteren doğal gaz tüketimi dahilinde AB, konu ile yakından ilgilenmekte ve AB Parlamentosu ile AB Enerji Birimlerinin, etraflı araştırmalar yürüterek yayınlar ortaya koyduğu görülmektedir.

ABD ve Rusya'nın ise hem bir güç mücadelesi hem de doğal gaz piyasalarında rakip oluşmaması adına, Doğu Akdeniz keşifleri ile yakından ilgilendikleri görülmektedir. ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisi'nin konuyu gündeme alması ve buna ilişkin oldukça önemli bir rapor yayınlaması ise ayrıca dikkate değerdir. Çalışma kapsamında, ABD'nin Kongre'de gerçekleştirdiği araştırma ile ilgili rapora da yer verilmektedir. Bu rapor, Doğu Akdeniz doğal gaz keşiflerinin, ABD başta olmak üzere, küresel güçler adına önemini vurgulamaktadır.

Konuya ilişkin, en fazla yayın yapan taraf ise GKRY ve Yunanistan'la, Kıbrıs Sorununun en büyük destekçisi olan, AB ve Avrupa ülkeleridir. Doğu Akdeniz keşifleri ve münhasıran GKRY'nin gerçekleştirdiği keşifler, Kıbrıs Sorununun çözümünde, KKTC ve Türkiye'nin aleyhinde, enerjinin politik silah olarak kullanıldığını göstermektedir. Bunlara ek olarak, ABD'li Brookings, GMFUS (The German Marshall Fund of the United States), Atlantic Council, Council of Foreign Relations (CFR) gibi düşünce kuruluşlarının konu ve bölge ile ilgili güvenlik ve güç mücadelelerini merkeze alan araştırmalar yürüttüğü görülmektedir.

Çalışmada yer verilen IEA, BP, ExxonMobil, EIA gibi kaynaklarının verilerinin birbirine yakın olmakla birlikte her zaman eşit olmadığı görülmektedir. Bunun temel nedeni ise enerji şirketlerinin, piyasaları etkilemek üzere değerlerle oynayarak fiyatları manipüle etmesidir.

Konu ile ilgili yapılan yayınlarda oldukça fazla spekülasyon ve manipülasyonların olduğu görülmektedir. Örneğin, gerçekleşmesi hemen hemen imkansız olan EastMed boru hattı benzeri projelerin ya da olumsuz diplomatik ilişkiler kapsamında meydana gelmesi zor olan işbirliklerinin adeta gerçekleşmiş ya da gerçekleşmesi kesinmiş gibi gösteriliyor olması, enerji konusunun aslında ne kadar siyasi olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, yayınlar ele alınıp incelenirken doğruluğu da göz önüne alınmalıdır.

Bu çalışma yürütülürken gerçekleştirilen literatür taramasında, ulusal kaynakların önemli kısmının gerçeklikten uzak ve taraflı hazırlanmış, fazla duygusal ya da gündem siyasetini destekler nitelikte bilimsel verilerden uzak, tahmini ya da gelişigüzel oluşturulduğu görülmektedir. Oysa ki enerji konusu, özellikle ekonomi politik çerçevede gerçeğe yakın verilerle ele alınmalıdır. Bu gerçeklik, standart sapmalar söz konusu olsa dahi, veriler ışığında gerçeğe en yakın şekilde oluşturulabilir. Özellikle ulusal konularda, milli menfaatler adına, herhangi bir siyasi oluşumun şemsiyesi altında siyaset yapmak yerine, gerçeğe en yakın verilerle bilimsel faaliyet yürütebilmek, milli menfaatlere, orta ve uzun vadede daha fazla katkı sağlayacaktır.

Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri oldukça önemli bir konu olmakla birlikte özellikle ulusal yayın bazında konu ile ilgili büyük boşluklar bulunmaktadır. Türkiye'nin, bölgedeki hidrokarbon faaliyetlerini en iyi şekilde analiz ederek sorunun çözümüne yönelik tavır alabilmesi adına enerji, enerji ekonomisi, uluslararası hukuk, uluslararası ilişkiler ve siyaset disiplinlerinin ilgili çerçeveleri doğrultusunda derin çalışma ve yayınların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye'nin, konunun bir tarafı olarak, en az yabancı yayın sayısı kadar yayın yapması, sorunun anlaşılması ve çözümü adına katkı sağlayacaktır.

Tez çalışmasında, konu ele alınırken, ülkelerin ekonomik göstergeleri için Dünya Bankası (DB), International Monetary Fund (IMF), Central Intelligence Agency (CIA), Energy Information Administration (EIA), International Energy Agency (IEA) ve ülkelerin ekonomi bakanlıklarının rapor ve yayınlarından faydalanılmaktadır. Enerji kaynakları ile ilgili veriler adına ise yine ülkelerin enerji, petrol ve doğal gaz bakanlıklarının kaynaklarına başvurulmaktadır. Politik analizleri oluştururken ise çeşitli ülkelerden, farklı görüşlerin yansıtıldığı makaleler ele alınmaktadır. Doğu Akdeniz keşifleri, oldukça yeni bir konu olduğu için konu kapsamında pek

fazla kitap yayını mevcut değildir. Kitaplardan ağırlıklı olarak kuramsal ve kavramsal çerçeve kısmında yararlanılmaktadır.

Çalışmanın sonucunda, ülkelerin; Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri, diplomatik ilişkiler ve sorunlarla ilgili önemli noktalarda çatışmaya varan zıt görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Temenni, bu zıtlıkların çatışma ve savaş yerine diplomasi ile çözülmesi yönündedir.

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde, tezin temelini oluşturan kavramsal ve kuramsal çerçeveye ilişkin tanımlar ele alınmaktadır. Çalışmada ele alınan temel kavramlar ve ekonomi-politik çerçeve açıklanmaktadır.

2.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tez çalışmasının ana dinamiklerini oluşturan önemli kavramlar bulunmaktadır. Bu kısımda, tez çalışmasında ele alınan temel kavramlar ele alınmaktadır.

2.1.1. Enerji

2.1.1.1. Enerji Kavramı

Enerji, insanlık tarihinin ve medeniyetin gelişmesinin en önemli parametrelerinden birisidir. Ekonomik gelişme, ulaşım, endüstriyel ve tarımsal faaliyetler, ulusal ve uluslararası politikalar, ulusal güvenlik ve teknolojik ilerleme, enerji tüketimi ile sağlanmaktadır.¹ Tarihin ilk çağlarından itibaren enerjinin insan yaşamındaki yeri oldukça önemli olmuştur. Enerji kavramı, tarihsel açıdan ele alındığında; tüketiminin, ateşin keşfi ile başladığı ve öneminin giderek arttığı görülmektedir. Enerji kullanımının Rönesans ile yaygınlaşmaya başladığı ve bu kullanımın 19.yy'ın ortalarına gelindiğinde iyice arttığı bilinmektedir. Enerji kullanımının yaygınlaşmasının temel nedeni, hızlı nüfus artışı, avcı toplumdaki tarım toplumuna geçiş, kentleşme ve yerleşikliğin artmasıdır.²

Sanayi Devrimi ile birlikte enerji kullanımının hızla arttığı görülmektedir. Bunun nedeni, insan gücünün yerini makinelerin almasıdır. 20.yy'a gelindiğinde ise petrol tüketimi kömür tüketiminin önüne geçmiştir. Petrol kullanımı, özellikle ABD'de, "Amerikan Rüyası"nın vazgeçilmezi haline gelmiştir. "Yeni Dünya" olarak adlandırılan ABD'de, elektrik, ana enerji kaynağı rolünü üstlenmiştir. Bu bağlamda toplumların gelişmesinin enerji kullanımı ile paralellik gösterdiği söylenebilir.³

¹ Richard John Eden, **Energy Economics : Growth, Resources and Policies**, New York: Cambridge University Press, 1981, s.51.

² Gordon J. Aubrecht, **Energy: Physical, Environmental, and Social Impact**, Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Prentice Hall, 2006, s.2-4.

³ Peter Zweifel, Aaron Praktiknjo ve Georg Erdmann, **Energy Economics: Theory and Applications**, Berlin: Springer, 2017, s.3.

Enerji, ısı üretebilme ve bir işi yapabilme gücü olarak tanımlanmaktadır. Yakıtların yanması sonucunda ortaya bir ısı çıkmaktadır. Biokütlenin kullanılmaya başlanarak, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtların günlük hayata dahil olması 100 yılı aşmaktadır.⁴ Enerji, potansiyel ve kinetik enerji olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Enerji doğada kaybolmaz, yaratılamaz ya da yok edilemez, sadece dönüşüm sağlayabilmektedir. Günümüzde kullanılan enerjinin önemli kısmı fosil yakıtlardan elde edilmektedir.⁵

Enerji, medeniyetin temelidir. Bireyler ve ülkeler büyük ölçüde enerjiye bağımlıdır. Fosil yakıtların önemi, Sanayi Devrimi ve küresel ekonomik zenginleşme ile artış göstermiştir. Ucuz enerji kaynaklarının, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa ve Japonya'nın kalkınmasında önemli rol oynadığı bilinmektedir.⁶

Enerji, ülkelerin diplomatik ilişkilerini belirleyen en önemli parametrelerden birisi olmakla beraber ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasında oldukça önemli bir yere sahiptir.⁷ Enerji, ülkelerin ilişkilerini, pozitif ya da negatif yönde etkilemektedir. Enerjinin önemi, ekonomik ve politik açıdan, her geçen gün artmaktadır. Fosil yakıtların çevreye verdiği zararlar nedeniyle, yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji kaynaklarının öneminin de buna paralel olarak arttığı görülmektedir. Küresel ve bölgesel aktörler ile devletler, siyasi gücünü arttırmak ya da mevcut gücünü korumak için enerjiye gereksinim duymaktadır. Petrol ve doğal gaz kaynakları açısından zengin ülkeler, enerjiyi politik silah olarak kullanabilmektedir. Buna ek olarak, uluslararası enerji ticareti, güvenli geçiş gereksinim duymaktadır. Geçiş yollarında meydana gelecek herhangi bir tıkanma, enerji fiyatlarında artışa neden olmaktadır.⁸

Enerji jeopolitiği ise enerji ile ilişkili, önemli bir alandır. Uluslararası güvenlik ve uluslararası politika konuları ile karşılıklı etkileşim içerisindedir. Ülkeler, "**Grand Strategy'lerini** (Büyük Strateji)" belirlerken enerji ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaktadırlar. Enerji ile ekonomik büyüme doğru orantılıdır ve enerji ticareti dinamikleri, işbirlikleri meydana getirerek politikaları etkilemektedir. Küresel politikalar ise enerji kaynakları ile enerji ilişkilerinden doğrudan etkilenmektedir.

⁴ Subhes C. Bhattacharyya, **Energy Economics : Concepts, Issues, Markets and Governance**, London: Springer London, 2011, s.9.

⁵ Vikram Janardhan ve Bob Fesmire, **Energy Explained: Conventional Energy and Alternative Vol. 1**, Rowman & Littlefield Publishers, 2010, s.7-12.

⁶ Gawdat Bahgat, **Energy Security: an Interdisciplinary Approach**, İngiltere: Wiley, 2011, s.1.

⁷ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Enerji Diplomasisi**, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Enerji-Diplomasisi> (1 Haziran 2019)

⁸ Necdet Pamir, **Enerjinin İktidarı: Enerji Kaynaklarını Elinde Tutan, Dünyayı Elinde Tutarı**, İstanbul: Hayy Kitap, 2015, s.51.

Enerji kavramı bağlamında iklim değişikliği, küresel enerji politikaları, enerji verimliliği ve enerji yoğunluğu kavramları da önemli olmakla birlikte konu kapsamında ele alınmaktadır.

2.1.1.2. Enerji Kaynakları ve Sınıflandırılması

Doğal kaynaklar, ekonomiye katkı sağlayarak büyüme ve kalkınmayı hızlandırması nedeniyle oldukça önemlidir. Aynı zamanda, dünyadaki çatışmaların önemli kısmı, doğal kaynakların paylaşılması ve kullanılmasına yönelik sorunlar nedeniyle meydana gelmektedir.

Enerji kaynakları; birincil ve ikincil enerji kaynakları, konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan enerji kaynakları; yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji kaynakları; ticari ve ticari olmayan enerji kaynakları olmak üzere çeşitli biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Tüketimi en fazla gerçekleştirilen ise fosil yakıtlardır. Fosil yakıtlar, petrol, doğal gaz, kömür ve kaya gazı ile kaya petrolüdür.⁹

Enerji kaynakları, birincil ve ikincil enerji kaynakları olarak sınıflandırılmaktadır. Birincil enerji, hiçbir işlemde geçmeden doğrudan kullanılan enerji kaynaklarını ifade etmektedir. Bunlar, kömür, ham petrol, doğal gaz, rüzgar enerjisi, güneş enerjisi ve nükleer enerji olarak ele alınmaktadır. İkincil enerji ise birincil enerjinin işlem görmüş halidir, petrol ürünleri ve elektrik bu kategori içerisinde yer almaktadır.

Enerji, ticari ve ticari olmayan enerji olarak da sınıflandırılmaktadır. Ticari enerji kaynakları, kömür, petrol, doğal gaz ve elektrik gibi ticareti yapılan kaynaklardır.¹⁰ Ticari olmayan enerji kaynakları ise odun ve katı artıklardır.¹¹ Buna ek olarak, enerji kaynakları konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan olarak ikiye ayrılmaktadır.¹² Bunların yanı sıra enerji kullanımı negatif çevresel etkilere neden olmakta; bunun için yenilenebilir enerji alternatif olarak geliştirilmeye çalışılmaktadır.¹³

Fosil kaynak rezervleri dünyanın bazı ülkelerinde toplanmıştır. Bu ülkeler, gelirlerinin büyük kısmını sahip oldukları doğal kaynaklardan, çoğunlukla petrol ve doğal gazdan elde

⁹ Roger A. Hinrichs ve Merlin Kleinbach, **Energy: Its Use and the Environment**, Boston, MA : Brooks/Cole, 2013, s.193.

¹⁰ Bhattacharyya, s.10-11.

¹¹ Eden, s.49.

¹² Bhattacharyya, s.11.

¹³ Eden, s.77.

etmektedirler.¹⁴ Günümüzde, enerji tüketiminin önemli kısmı kömür, petrol ve doğal gaz gibi hidrokarbonlara dayanmaktadır.¹⁵

Enerji kaynakları adına bir diğer sınıflandırma, yenilenebilir enerji kaynakları ve yenilenemeyen enerji kaynakları olarak yapılmaktadır. Yenilenemeyen kaynaklar, petrol ve doğal gaz sınıfları, doğal gaz, kömür ve uranyum şeklindedir. Yenilenebilir enerji kaynakları ise güneş, hidroelektrik, rüzgar, biyoyakıtlar, jeotermal enerji, dalga ve gel-git şeklindedir.¹⁶

Enerji, başlıca dört sektörde kullanılmaktadır. Bunlar, sanayii, tarım, madencilik ve inşaat alt sektörleri için kullanılan tesisler ve ekipmanlardır. Ayrıca enerji, taşımacılıkta, konutlarda ve ticarethanelerde de kullanılmaktadır.¹⁷

2.1.2. Enerji Ekonomisi

2.1.2.1. Enerji Ekonomisi Kavramı

Enerjiye ilişkin konular ekonomik analizlerle yüzyıla aşkın süredir incelenmektedir. Enerjinin ekonomi alanında ele alınması 20. yüzyıla dayanmaktadır. Enerji, 20. yüzyıl ekonomilerinde marjinal role sahiptir.¹⁸ Ancak “Enerji Ekonomisi” disiplininin gelişmesi, “1973 Petrol Şoku” ile başlamıştır. 1973 Krizi’nden sonra siyaset yapımcılar, araştırmacılar, düşünce kuruluşları ve akademisyenler enerji ekonomisi üzerine eğilmişlerdir.

Enerji kaynakları, ülkeleri birbirine bağımlı kılmaktadır. Enerji ihraç eden bir ülke, ithalatçı ülkeye bağımlıdır çünkü alıcıya ihtiyacı vardır. Enerji ithalatçısı ülke de ihracatçı ülkeye bağımlıdır. Bunun temel nedeni, enerji kullanımının yaşamsal fonksiyonlar için vazgeçilmez olmasıdır.¹⁹

Enerji ekonomisi, sürdürülebilir kalkınma açısından da önemli, enerji ve ekonomi arasındaki güçlü bağımlılığı incelemektedir. Enerji, ekonomik büyümenin gerçekleşmesi açısından oldukça önemlidir.²⁰ Enerji, bir ülkenin ekonomisi ile karşılıklı etkileşim halinde bulunmaktadır. Enerji, girdi olarak geliri yükseltmekte bu da toplumun refah seviyesini

¹⁴ Zweifel, Praktknjo, Erdmann, s.8.

¹⁵ Eden, s.77

¹⁶ Pamir, s.58.

¹⁷ Pamir, s.39-40.

¹⁸ Guido Buenstorf, **The Economics of Energy and the Production Process: an Evolutionary Approach**, Cheltenham, İngiltere: Edward Elgar Publishing, 2004, s.10.

¹⁹ Brenda Shaffer, **Energy Politics**, Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2011, s.3.

²⁰ Zweifel, Praktknjo, Erdmann, s.8.

arttırmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, sanayileşme için enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Sanayinin gelişmesi ise ekonomik büyümenin önemli unsurlarından birisini oluşturmaktadır. Teknolojik gelişme ise enerji kaynakları ve enerji piyasalarının devamı için oldukça önemlidir.²¹

Enerji ekonomisi, enerji kaynakları ve ekonomi arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Enerji kaynaklarının artması, küresel ekonomik büyümenin de artmasına neden olmaktadır. Enerji talebi ve GSMH doğrudan birbirine bağlıdır. Enerji ekonomisinin bir parçası olan enerji arz ve talebi ise enerji piyasalarındaki maliyetleri ve fiyatları belirlemektedir.²² Enerji, ekonomik ve teknolojik gelişmenin en önemli girdisidir. Teknolojik gelişme ise enerji kaynakları ve enerji piyasalarının devamı için temel öneme sahiptir. Sermaye, emek ve enerji, zenginleşmenin en önemli unsurlarıdır.²³

Enerji ekonomisi temel olarak enerji arzı, enerji talebi, piyasa dengesi, fiyat esnekliği ve enerjinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Enerji yatırımları, enerji projeleri, piyasa dengesi ve fiyatların oluşumu ele alınarak sonuç odaklı analizler yapılmaktadır.²⁴ Enerji kaynaklarının, hammadde halinden tüketiciye ulaştırılan süreci, enerji ekonomisinin çerçevesini meydana getirmektedir. Enerji ekonomisi, enerji kaynakları üzerinde minimum maliyet ile maksimum fayda sağlamayı hedeflemektedir.²⁵

Enerji ekonomisi, enerji kaynakları ve ürünlerinin tedariki, taşımacılığı, ticareti ve enerji piyasaları ile ilgilenmektedir. Enerjiye ilişkin teknolojileri, enerji piyasalarını, enerji ticaretini ve fiyatları ele almaktadır. Şirketlerin ve tüketicilerin belirli kurallar ve piyasa yapısı içinde ekonominin temel ilkelerini kullanarak, enerji kaynaklarının arzını, kaynakların ürünlere dönüştürülmesini, taşımacılığını ve enerji kullanımını devam ettirecek araçları içermektedir. Sahip olunan ulusal enerji kaynakları ya da ithal edilen enerji kaynakları arasında kurulan denge ve bu denge içerisinde üretilen enerji, o ülkenin ekonomi-politik tercihlerine göre şekillenmektedir.²⁶ Ekonominin makro ve mikro göstergeleri enerji dinamiklerini doğrudan etkilemektedir.

²¹ Bhattacharyya, s.5.

²² Eden, s.1-4.

²³ Reiner Kümmel, **The Second Law of Economics: Energy, Entropy, and the Origins of Wealth**, New York, NY: Springer, 2011, s. 172-173.

²⁴ Bhattacharyya, s.2.

²⁵ Bhattacharyya, s.47.

²⁶ Daniel Yergin, **The Quest: Energy, Security, and the Remaking of the Modern World**, New York : Penguin Books, 2012, s.101.

Enerji ekonomisi, aynı zamanda enerji ticaretini analiz etmektedir. Enerji kaynaklarının ticareti, siyasi, coğrafi, ekonomik ve teknolojik özellikler ele alınarak yapılmaktadır. Bu parametreler göz önüne alınarak ideal bir ekonomik modelleme ortaya konulmaktadır.

Enerji piyasaları, uluslararası organizasyonların kararlarından etkilenmektedir. Uluslararası kuruluşlar, IMF, Dünya Bankası ve BM gibi kurumlar, anlaşmalar ve sözleşmeler enerji piyasalarına müdahale edebilmektedir. Buna örnek olarak, tez kapsamında Doğu Akdeniz'deki MEB çatışmasının BMDHS kapsamında ele alınması verilebilir.

Enerji ekonomisinin merkezinde enerji sektörü ve enerji piyasaları yer almaktadır. Enerji sektörü ve enerji piyasaları, ekonomi ile karşılıklı etkileşim halindedir. Enerji sektörü birçok parametreye bağlıdır ve karmaşık bir yapıdır. Enerji kavramının tüm alt disiplinlerinin ve çalışma alanlarının her birinin kendine özgü özellikleri bulunmaktadır. Enerji piyasaları sosyal ve politik olaylardan doğrudan etkilenmektedir. Enerjiye ilişkin problemlerin doğru biçimde analiz edilebilmesi adına farklı disiplinlerden yararlanılması gerekmektedir. Enerji faaliyetleri ulusal, bölgesel, uluslararası ve küresel dinamiklerden bağımsız ele alınamaz.

Enerji dinamiklerini etkileyen diğer faktörler ise devletlerin ve hükümetlerin ilişkileri, işbirlikleri ve çatışmalarıdır. Ülkelerin, enerji iç piyasalarına ilişkin gerçekleştirdikleri regülasyonlar da enerji ekonomisi açısından oldukça önemlidir. Bu durum, İsrail'in doğal gaz keşiflerinden sonra yaptığı piyasa düzenlemelerinde açıkça görülmektedir.²⁷

Enerji fiyatları genelde değişkendir. Enerji firmaları özellikle uluslararası boyutta gerçekleştirilen enerji ticaretine ilişkin devlet müdahalelerine karşı çıkmaktadır. Enerji piyasaları açısından endüstrinin yapısı, rekabet dinamikleri, firmaların stratejileri oldukça önemlidir. Siyasi konjonktür ve politik riskler, devlet müdahalesini ve enerji piyasalarını etkilemektedir. Enerji ekonomisi dahilinde yatırımlara verilen yanlış teşvikler, finansal destek sağlanamaması, fiyatlama ve regülasyon sorunları, yatırım konusunda karar verme mercilerini olumsuz etkilemektedir.²⁸

Fosil yakıtların kullanımı, enerji ekonomisi bağlamında ele alınmaktadır. Fosil yakıtlar, kullanımına başlanmadan önce belirli süreçlerden geçmektedir. Kömür, petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının kullanılabilmesi için arama, çıkarma, işleme, rafine, depolama ve dağıtım işlemleri gerçekleşmektedir. Enerji kaynaklarını arama faaliyetleri, bu sürecin ilk

²⁷ Bhattacharyya, s.3.

²⁸ Bhattacharyya, s.152.

adımıdır. Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynakları arama aşamasında sorunlarla karşılaşmaktadır. İlerleyen adımların, kaynakların gelişmesini olumsuz etkileyeceği öngörülmektedir. Enerji kaynaklarını arama faaliyetlerine ilişkin yatırım kararı, risk ve sürecin belirsizlik durumuna göre belirlenmektedir. Bir petrol veya doğal gaz sahasının gelişimi için yine aynı unsurlar geçerli olmaktadır.²⁹

Enerji ekonomisi kapsamında enerji piyasalarının dinamikleri analiz edilmektedir. Enerji piyasaları ise enerji arz ve talebinin, fiyatları belirlediği yerdir. Bu piyasada, enerji tüketicileri ve üreticileri karlarını maksimize etmeye çalışarak maksimum fayda sağlamayı hedeflemektedirler. Enerji piyasalarının sorunu ise genelde monopol veya oligopol olmasıdır. Enerji piyasalarında tam anlamıyla bir rekabet sağlanamamakta bu durum da fiyatlara yansımaktadır. İsrail bunun önüne geçmek için gerçekleşen doğal gaz keşiflerinden sonra enerji piyasalarını regüle etmiştir.³⁰

Siyaset ve karar alıcı mekanizmalar ekonomiden etkilenmektedir ve aynı zamanda ekonomiyi etkilemektedir. Enerji de bu durum ile etkileşim halindedir.³¹ Devlet ve hükümetin enerji piyasalarına müdahale etmemesi, piyasanın serbest bir şekilde işlemesi gerekmektedir. Enerji politik güç açısından oldukça önemlidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ucuz petrol, Kuzey Amerika ve Avrupa'da önemli ölçüde ekonomik büyüme yaratmıştır. Bu süreç, 1973'te OPEC'in uygulamaları ile son bulmuştur. 1973'te meydana gelen enerji krizi, resesyona neden olmuştur. 1981'de gerçekleşen İran Devrimi'nin ve İran-İrak'ın petrol arzını kısmasının yine bir enerji krizi yaratarak, resesyona neden olduğu görülmektedir.³²

Ülkeler, enerjide dışa bağımlılıklarını azaltmayı, kaynaklarını çeşitlendirmeyi, enerji verimliliğini arttırmayı, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmeyi, çevre kirliliğini azaltmayı ve iklim değişikliği ile mücadele etmeyi hedeflemektedirler. Bu konular, yine, enerji ekonomisi kapsamında ele alınmaktadır.³³

Birçok ülkede doğal kaynakların mülkiyeti ve kullanımını özel sektör yerine devlete aittir. Enerji altyapılarının geliştirilmesi, boru hatlarının inşası gibi konular devlet kontrolü altındadır. Bir ülke ya da bölgenin enerji altyapısının gelişmesi uzun süren planlamalar sonucunda hayata

²⁹ Bhattacharyya, s.191-200.

³⁰ Zweifel, Praktikno, Erdmann, s.8.

³¹ Ngair Woods (Ed.), **The Political Economy of Globalization**, Houndmills : Macmillan Press, 2000, s.1.

³² Kümmel, s.56.

³³ Tayfun Arslan, "Avrupa Birliği'nin Enerjide Rusya'ya Bağımlılığı Sorunsalında; Türkiye ve Doğu Akdeniz", **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi SBE, 1989)**, s.24

geçen yatırımlarla meydana gelmektedir. Bu nedenle, ekonomik ve sosyal yansıması da yavaş bir biçimde gerçekleşmektedir. Enerji piyasaları ise büyük oranda politik kararlara bağlıdır.³⁴

1980'lerle birlikte enerji, çevresel dinamiklerle birlikte ele alınmaya başlanmıştır. Çevreyi koruma hedefi, çoğu kez enerji ekonomisi disiplini kapsamında ele alınmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni disiplin, "Çevre Ekonomisi" olarak adlandırılmaktadır. Çevre ekonomisi, 1990'larla birlikte iklim değişikliği ve enerji piyasalarının serbestleşmesi ile enerji ekonomisi bağlamında ele alınmaya başlanmıştır. Son yıllarda ise enerji ekonomisinin gündeminde karbon salımı, düşük seyreden petrol fiyatları ile bu durumdan olumsuz etkilenen doğal gaz fiyatları yer almaktadır.³⁵

2.1.2.2. Enerji Arz ve Talebi

Enerji ekonomisinin temel parametreleri, enerji arzı ve enerji talebidir. Enerji talebi, bir ülkenin ya da tüketicinin ihtiyaç duyduğu, kullanmak üzere talep ettiği enerjiyi ifade etmektedir.³⁶ Zenginleşme ve ekonomik büyüme ihtiyacı, enerji talebini doğurmaktadır. Bu ihtiyaç ise Sanayi Devriminden sonra ortaya çıkmıştır. Bir başka ifadeyle, ekonomik büyüme ve enerji talebi pozitif korelasyon içerisindedir. Artan enerji kullanımı, yüzyıllar içerisinde gelişen teknoloji ile birlikte ivme kazanmıştır.³⁷

Enerji fiyatlarının artması, enerji tüketimini olumsuz etkileyerek enerji talebinin düşmesine neden olmaktadır. Enerji piyasalarındaki dinamikler, çatışma, istikrarsızlık, güvenlik tehdidi gibi dışsal nedenlerden etkilenirken, bu durum, enerji arz ve talebinde de etki yaratmaktadır. Enerji piyasalarının ana hedefi, diğer piyasalara bağlı olmaksızın kendi arz ve talebini belirleyebilmektir. Enerji arzı için devlet müdahalesinden bağımsız olarak serbest piyasa ekonomisinin uygulanması hedeflenmektedir.³⁸

Enerji talebi, büyük oranda, genellikle makroekonomik değişkenlere bağlıdır ve bu değişkenlerle karşılıklı etkileşim halindedir. Enerji talebini anlamak için makro ekonomik göstergeleri değerlendirmek gerekmektedir. Bunlar, GSMH, kişi başına düşen gelir, dış yatırımlar, harcamalar ve enerji fiyatlarıdır. Genellikle, GSMH'nin büyümesi, enerji talebinin ve

³⁴ Zweifel, Praktiknjo, Erdmann, s.8.

³⁵ Bhattacharyya, s.2.

³⁶ Bhattacharyya, s.54.

³⁷ Robert W. Kolb, **The Natural Gas Revolution: at the Pivot of the World's Energy Future**, Upper Saddle River, New Jersey : Pearson Education, 2013, s.28.

³⁸ Zweifel, Praktiknjo, Erdmann, s.6.

enerji tüketiminin artmasına neden olmaktadır. Enerji kullanımının artması ise GSMH'nin enerji tüketimine harcandığı anlamına gelmektedir.³⁹

Enerji talebinin temel belirleyicileri; enerji kaynaklarının potansiyel fiyatları, benzer ürünlerin potansiyel fiyat ve uygunlukları, alıcı ve satıcıların rekabet açısından potansiyel fiyatları, alıcının geliri, alıcının tercihleri ve teknolojidir. Ayrıca enerji talebi nüfus değişiminden de etkilenmektedir.⁴⁰ Enerji talebi, fiyat karşısında hassastır ve alıcı ile satıcı piyasadaki fiyat değişimlerinden doğrudan etkilenmektedir. Bu nedenle enerji piyasalarının işleyebilmesi adına fiyat esnekliğinin sağlanması gerekmektedir.⁴¹

Ekonomide, talep eğrisinin siyasi konjonktürden doğrudan etkilendiği görülmektedir. Örneğin, İran devrimi sonucunda panik yaşanmış ve özellikle, ABD'de enerji talebi son derece hızlı bir biçimde artmıştır. Ekonomik büyüme dahilinde, enerji talebinin en yüksek olduğu ve en hızlı artış gösterdiği ülkeler, gelişmekte olan ülkelerdir. Enerjiye olan talep gelişmiş ülkelerden ziyade Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelere gelmektedir.⁴² Bunun temel nedeni endüstriyel gelişmedeki elektrik kullanımına duyulan ihtiyaçtır.⁴³ Endüstriyel gelişme, enerji talebinin önemli kısmını oluşturmaktadır.⁴⁴ Dünyanın genel konjonktürüne bakıldığında ise enerji talebinin artan trendde olduğu görülmektedir.

2.1.2.3. Enerji ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Enerji ve ekonomi ilişkisi, çalışma kapsamında ana unsurlardan birisi olarak ele alınmaktadır. Bir ülkenin ekonomik büyümesine neden olan en önemli unsurlardan birisi enerjidir. Bir ülke, enerji kaynaklarına sahipse, enerji üretimi ve enerji ihracatı gerçekleştiriyorsa ya da transit ülke konumundaysa bu durumdan önemli ölçüde gelir sağladığı görülmektedir. Buna karşın, Türkiye gibi enerji ithalatçısı bir ülkenin ise gerçekleştirdiği ithalata paralel olarak büyük harcamalar yaptığı görülmektedir.

Enerji temel insan ihtiyaçlarını karşılamak adına hayati öneme sahiptir. Ekonomik büyüme ve kalkınma, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için enerji kullanımından sağlanmaktadır. Enerjiyi satın alabilmek için gelire ihtiyaç vardır, gelirin yaratılabilmesi için ise

³⁹ Zweifel, Praktiknjo, Erdmann, s.89-92.

⁴⁰ Corazon Morales Siddayao, **Energy Demand and Economic Growth : Measurement and Conceptual Issues in Policy Analysis**, Boulder : Westview Press, 1986, s.23.

⁴¹ IEA, **Flexibility in Natural Gas Supply and Demand**, OECD Publishing, Paris, 2002, s.29.

⁴² Arslan, s.25.

⁴³ Siddayao, s.27.

⁴⁴ Eden, s.76.

enerji kullanımına ihtiyaç duyulmaktadır. GSMH'nin büyük kısmı enerji ithalatına harcandığında yoksulluk sürmeye devam etmektedir. Enerji ithalatçısı ülkeler, bu nedenle ekonomik açıdan olumsuz etkilenmektedir ve bu durum, bir kısır döngüye neden olmaktadır. Türkiye, enerjiyi ithal ettiği için ülke gelirinin önemli kısmı, enerji ithalatına harcanmaktadır.⁴⁵

Enerji ekonomisinde belirtildiği üzere ekonominin en önemli girdilerinden birisi enerjidir. Sanayileşme, endüstriyelleşme ve buna bağlı olarak ekonomik büyüme, enerji talebini arttırmaktadır. Enerji talebi ve enerji tüketimi, ekonomik büyüme ile pozitif korelasyon içerisindedir. Enerji, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler adına, öncelikli öneme sahiptir. Gelişmekte olan ülkeler gelişebilmek adına daha fazla enerjiye ihtiyaç duymaktadır.⁴⁶

Ekonomik büyüme, enerji kullanımı ile doğru orantılıdır. Bir ülkenin ekonomisinin gelişmesinde ve büyümesinde hatta ekonomisinin dönüşmesinde enerjinin rolü büyük öneme sahiptir.⁴⁷ Ekonomik büyüme, enerjiye olan talebi arttırmaktadır. Enerjideki değişimin, GSMH'yi etkilemesi, enerji ve ekonomi arasındaki ilişkiyi göstermektedir.⁴⁸ Verimli ve rekabetçi bir enerji ekonomisi, ülkede büyümeye neden olmaktadır.⁴⁹

Enerji kullanımı olmadan ekonomik faaliyet gerçekleştirmek mümkün değildir. Enerji, bir ekonomide üretim için zorunlu dinamiklerindedir. Enerji arzının kesintiye uğraması, 1973 krizinde görüldüğü üzere ekonomi ve toplum üzerinde ciddi hasarlara neden olmaktadır. Enerji arzının devamlılığı ve güvenliği bir ülkenin ekonomisi adına oldukça büyük öneme sahiptir.⁵⁰ Bu nedenle, gelişmekte olan ekonomiler, gelişmiş ve az gelişmiş ekonomilere oranla çok daha yüksek seviyelerde enerji talebine sahiptirler.

Enerji yatırımlarının hayata geçebilmesi için yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır. Projelerin hayata geçmesi ile doğrudan yabancı yatırımlar ülkeye girerken enerji kaynaklarının ihraç edilmesi ile önemli miktarda gelir sağlanabilir. Batılı enerji şirketleri, Doğu Akdeniz'de yatırım yapmak istemekte ve enerji kaynaklarını çıkarmak üzere rekabet etmektedirler. Ülkeler, enerji kaynaklarının çıkarılması için uluslararası konsorsiyumlarla anlaşmalar

⁴⁵ Zweifel, Praktijnjo, Erdmann, s.8.

⁴⁶ Necdet Karakurt ve Oğuzhan Akyener, "Cyprus Energy Corridor", **Energy Policy Turkey**, Sayı.4, (2017), s.7.

⁴⁷ Emmanuel Karagiannis, "The Emerging Gas Region of the Eastern Mediterranean", **FLACSO-ISA Joint International Conference**, Buenos Aires, 23-25 Temmuz 2014, s.6.

⁴⁸ Jan H. Kalicki ve David L. Goldwyn, **Energy and Security**, Washington, D.C. : Woodrow Wilson Center Press, 2005, s.27.

⁴⁹ Yergin, s.141.

⁵⁰ Zweifel, Praktijnjo, Erdmann, s.8.

imzalamaktadırlar. Böylece yabancı sermayenin ülke ekonomilerine dahil olduğu görülmektedir.

Enerji kaynakları sayesinde elde edilen gelirlerin verimli şekilde kullanılması oldukça önemlidir. Bu bağlamda, ülkelerin enerji sektörlerinin gelişimi, ekonomik büyümenin, istikrarın ve reel gelirdeki artışın sağlanması oldukça önemlidir. Aksi takdirde, “**Hollanda Hastalığı** (Dutch Disease)” olarak bilinen durum gerçekleşebilir. Hollanda Hastalığı, doğal kaynakların keşfi ile ekonomide ortaya çıkabilen bir durumdur. Hollanda Hastalığı adını, 1960’larda Hollanda, Kuzey Denizi sahalarının keşfi ile meydana gelen ekonomik sorunlar nedeniyle almıştır. Ekonomide üretim faktörlerinin büyük kısmının diğer üretim alanlarından çekilerek yeni kaynağa yönelmesi sonucunda ekonomide dengesizlik meydana gelmekte ve toplam üretim düşmektedir. Yeni keşfedilen doğal kaynakların ekonomiye pozitif değil negatif etkisi olmaktadır. Özetle, Hollanda Hastalığı, ekonomiye fayda sağlayan enerji kaynaklarının bir süre sonra zararlı sonuçlar doğurmasıdır. Bu bağlamda, Doğu Akdeniz keşiflerinin bölge ülkelerinde Hollanda Hastalığı yaratması potansiyel senaryolar arasında değerlendirilebilir.⁵¹

Bir ülkenin enerji kaynaklarından doğru biçimde faydalanıldığında makroekonomik göstergelere katkı sağlanıp ekonomide istikrar yakalanabilir. Ülkede istikrarlı bir para politikası uygulanabilir; enflasyon kontrol altına alınabilir. Buna ek olarak, bütçe açığı azalabilir ve dış borç oranı düşebilir. GSMH, tatmin edici bir oranda ve istikrarlı olarak artış gösterebilir. Enerji kaynaklarının üretimi ve ihracatı ile GSMH artarak, ekonomik büyümeye katkı sağlayabilir. Bu sayede ülkenin, yatırım hacmi ve finans gücü yükselir.

Enerji kaynakları, bir ülke için makroekonomik göstergeler bağlamında yeniden yapılanma ve dünya ekonomisine entegre olmayı sağlamaktadır. Enerji kaynaklarının üretim ve ihracatına yönelik anlaşmalar, ülke ekonomisine vizyon kazandırmaktadır. Bu sayede ülkeye gelişmiş modern teknolojiler gelerek, ülkenin enerji alt yapısı yeniden tesis edilmektedir. Enerji kaynaklarına bağlı olarak ülkeye giren yabancı sermaye, ülke ekonomisine istikrarlı bir kalkınma ve iyileşme süreci getirmektedir. Petrol ve doğal gaz anlaşmaları, imzalanma şartlarına göre yerel istihdamı arttırmaktadır. Enerji kaynaklarının üretim ve ihracatında son teknolojilerden yararlanılarak enerji sektöründeki deneyimin artırılması gerekmektedir. Enerji kaynakları doğru bir şekilde işlenebilirse ihracat gelirleri artmakta, devlet bütçe gelirleri de buna

⁵¹ Christine Ebrahimzadeh, “Dutch Disease: Wealth Managed Unwisely”, IMF, 2018, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/dutch.htm> (1 Haziran 2019)

paralel olarak yükselmektedir. Bu sayede enerji kaynakları uluslararası ekonomik ve politik ilişkilerde önemli bir etkileşim unsuru olmaktadır.

Enerji kaynakları üreten ve ihraç eden bir ülke, ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. Enerji kaynaklarından sağlanan gelirler, devlet bütçe gelirlerini desteklemektedir. Ancak, bir ülkede, ekonomik gelişme sadece enerji kaynaklarının ihracatına bağlı olarak gerçekleştiğinde, küresel enerji piyasalarındaki fiyat dalgalanmalarından yoğun bir biçimde etkilendiği görülmektedir.⁵²

Artan enerji ihtiyacı ve talebi karşısında ekonomik sıkıntı yaşayan ülkeler, gelişmekte olan ülkelerdir. Özellikle kırsal alanda yaşayanlar, "modern enerji hizmetlerinden" mahrum kalmaktadır. Ekonomik büyümenin artması ve yoksulluğun azaltılması için şart olan temel ihtiyaçlardan yoksun yaşamaktadırlar. Bu ihtiyaçlar günlük hayatın devamlılığını sağlayan aydınlanma, ısınma, ulaşım ve haberleşme benzeri unsurlardır. Çünkü hepsinin temelinde enerjiye olan ihtiyaç bulunmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere oranla enerjiye daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Tarımdan, tekstile; günlük hayatın bütün alanlarında kalkınma için enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. GSMH ve enerji kullanımı arasında, gelişmekte olan ülkelere oranla çok daha güçlü bir bağ bulunmaktadır. Bu bağlamda, ekonomik refah sağlanmasında enerji güvenliğinin rolü yadsınamayacak kadar büyük öneme sahiptir.⁵³ Özetle, enerji bir ekonominin büyümesi için en önemli etkenlerden birisidir.

2.1.2.4. Enerji Projeleri ve Enerji Yatırımları

Enerji projeleri ve enerji yatırımları, enerji ekonomisinin en önemli konularındandır. Enerji yatırımları, enerji projeleri kapsamında ele alınmaktadır. Enerji proje ve yatırımları ele alınırken temel parametre fayda/maliyet analizidir. Bu tez çalışması kapsamında ele alınan projeler, fayda/maliyet analizi ile incelenmektedir. Enerji yatırımlarını hayata geçirecek temel parametre, riskin ve maliyetin düşük, karın ise yüksek olmasıdır. Projelerin yatırıma dönüşme potansiyeli, fizibilite olarak ele alınmaktadır. Enerji yatırımlarının hayata geçebilmesi için fizibilitenin bulunması, güvenlik risklerinin düşük olması yani siyasi ve ekonomik açıdan istikrar ve uygunluk bulunması gerekmektedir. Eğer projeye dair belirsizlik mevcutsa, yatırımcı

⁵² Osman Nuri Aras, Elchin Suleymanov ve Ayaz Zeynalov, "Azerbaycanın Enerji Kaynakları Gelirlerinin Ülke Ekonomisine Etkisi", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, Vol. 2, No. 2 (2012), s.1.

⁵³ Najeeb Jung. **The Political Economy of Energy and Growth**, Oxford University Press, 2014, s.20-21

projeden uzak durmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi de projelerin yatırıma dönüşmesi açısından önemli bir faktördür.

Enerji projelerinin yatırıma dönüştürülebilmesi adına sağlıklı bilgi edinmek oldukça önemlidir. Enerji yatırımları adına ekonominin genel durumu, teknoloji ve teknik yeterlilik, maliyetler ve finansman süreci, makro ekonomik ve sosyal göstergelerle enerji fiyatları, enerji yatırımları, enerji ar-ge faaliyetleri ve sistem yönetimi önemli bir konuma sahiptir.⁵⁴ Piyasa hareketleri, enerji sektörünü ve fiyatları etkilemektedir. Enerji kaynaklarının transferi, taşınması, maliyeti ve ücreti, yatırımlar kapsamında önem arz etmektedir.

Enerji projelerinin hayata geçmesi için bazı dinamiklerin analiz edilmesi gerekmektedir. Bunların başında, projeye yatırım yapılacak sermayenin yeterliliği gelmektedir. Eğer projenin gerçekleşmesi için yüksek maliyet gerekiyorsa o projenin hayata geçmesi zorlaşmaktadır. Bu durum, özellikle EastMed Boru Hattı projesi açısından önemlidir. Enerji yatırımlarının özel ya da devlet sektörü desteği alması, fayda-maliyet analizi ile girdi-çıkıtı analizi yapılması, döviz kurunun durumu, siyasi-ekonomik atmosfer ve güvenlik açısından mevcut yerel dinamikler ve projenin maliyeti oldukça önemlidir. Enerji projesinin riski ve belirsizlik oranı yüksekse, bir diğer deyimle çıktı belirsiz ise yatırımcı projeyi gerçekleştirmez.⁵⁵ Yatırımcıların yatırım yapabilmesi için riskin en az olması gerekmektedir.⁵⁶ Yatırımların hayata geçmesi için bir diğer önemli unsur ise taleptir. Yetersiz talep yatırımın gerçekleşmesini engellemektedir.

Büyük enerji şirketlerinin, yabancı ülkelere gerçekleştirdiği yatırımlar, yatırım yaptıkları ülkenin ekonomisine ve kalkınmasına fayda sağlamaktadır. Bu sayede, yatırım yapılan ülkeye para girişi ve sermaye akışı sağlanmaktadır. Keşfedilen bu doğal gazın yerel, bölgesel ya da uluslararası pazara satılacağı konusu yatırım kapsamında değerlendirilmektedir. Ekonomik istikrarın bulunmadığı ülkelere, yatırımcılar uzak durmaktadır.⁵⁷ Enerji firmaları ülkedeki siyasi istikrara, mali duruma ve enerji piyasalarının konjonktürüne göre yatırım yapmaktadırlar.⁵⁸ Bu yabancı yatırımlar ülke ekonomilerinin ve buna bağlı olarak siyasi ilişkilerin düzelmesine katkı sağlayabilir. Enerji kaynakları, sorunlu diplomatik ilişkileri düzeltebilir.

⁵⁴ Bhattacharyya, s.14.

⁵⁵ Bhattacharyya, s.165. ve 179.

⁵⁶ Yergin, s.142.

⁵⁷ Thrassy N. Marketos, "Eastern Mediterranean Energy Geostategy On Proposed Gas Export Routes", *Fondation pour la Recherche Strategique*, No.11 (2018), <https://www.frstrategie.org/web/documents/publications/notes/2018/201811.pdf> (1 Haziran 2019), s.8.

⁵⁸ Sohbet Karbuz, "East Mediterranean Gas: Source Of Cooperation Or Fuel For Conflict?", *Turkish Review*, Vol.2, No. 13 (2012), s.20.

2.1.2.5. Enerji Politikaları

Enerji politikaları, devletlerin ya da enerji şirketlerinin benimsediği enerji politikalarıdır. Enerji politikalarının üç temel gündemi, rekabet; rekabet edilebilirlik ve fiyat kontrolü, arz güvenliği ve çevrenin korunmasından oluşmaktadır. Enerji politikaları için girdi-çıkı (input-output) analizi yapmak ekonomik açıdan oldukça önemlidir. Enerji politikası bu parametreler ile belirlenmektedir.⁵⁹

Enerji politikaları, enerji yatırımları ile birlikte hayata geçerken sermaye, bütçe ve kar oranlarını belirlemek oldukça önemlidir. Enerjiye ilişkin teknolojilerin gelişmesi aynı zamanda enerji verimliliğini arttırması ve ekonomik büyümeye neden olması nedeniyle oldukça önemlidir.

Enerji yatırımlarının maliyetini ve bu yatırımlardan elde edilecek geliri belirlemek oldukça önemlidir. Bu noktada, enerji tedarik edecek tesislerin maliyetini, arama, çıkarma ve taşıma maliyetlerini saptamak gerekmektedir. Enerji yatırımlarını gerçekleştirirken bazı riskler bulunmaktadır. Bunlar; mühendislik ve inşaat riskleri, finansal riskler, operasyon sırasında gerçekleşebilecek teknik riskler, müşteri riski (ödeme yapılmaması ya da gecikmesi), tedarikçi riski, fiyat ve döviz fiyatlarında oluşabilecek değişimden doğan riskler, sosyal riskler (grev) ve politik risklerdir. Yatırımcılar bunları göz önüne alarak planlama yapmalıdır.⁶⁰

Enerji politikaları, kamu yönetimi, güvenlik, sürdürülebilirlik ve kalkınma ile etkileşim halinde gelişmektedir. Ülkelerin, enerji sektörlerinin dinamiklerini monopoller, regülasyonlar ve küresel kurumların faaliyetleri de belirlemektedir. Enerji politikalarının oluşturulması kapsamında enerji tasarrufu ve enerji verimliliği en önemli konulardandır.⁶¹

Enerji politikaları, özellikle 1973 yılındaki fiyat şokundan itibaren enerji arzının ve enerji güvenliğinin sağlanması için devlet tarafından belirlenerek uygulamaya konulmaktadır. Bazen bu durumda devlet, daha hızlı ve sağlıklı sonuç almak adına monopollerini desteklemektedir. 1973 yılındaki petrol krizinden sonra enerji arzı güvenliğinin ve taşınmasının ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştır.⁶²

⁵⁹ Zweifel, Praktiknjo, Erdmann, s.29.

⁶⁰ Zweifel, Praktiknjo, Erdmann, s.49.

⁶¹ Zweifel, Praktiknjo, Erdmann, s.10.

⁶² Zweifel, Praktiknjo, Erdmann, s.49.

2.1.2.6. Enerji Verimliliği ve Enerji Yoğunluğu Kavramları

Enerji verimliliği, tüketilen her bir enerji miktarında maksimum enerji çıktısının alınmasıdır. Enerji verimliliği, evlerin, işyerlerinin ve kurumların daha az enerji harcamasını hedeflemektedir. Enerji verimliliği, kaynak verimliliği demektir. Girdilere harcanan en az miktar, kaynak sermayesinin dağıtım sistemi ile güç santral ve altyapılarına harcanan en az miktarı ifade etmektedir.⁶³

Enerji verimliliğinde amaç, en az ve en düşük maliyetli enerji girdisi ile en yüksek çıktı/fayda elde etmektir. Enerji kullanımında tasarruf sağlamak, enerji verimliliğini arttırmak adına önemlidir. Enerji tasarrufu, hem ekonomi hem de çevre açısından olumlu etki yaratmaktadır. Gelişen teknoloji ile enerji verimliliğinde artış gerçekleştirilebilmektedir. Teknoloji, enerji açısından oldukça önemlidir. Yüksek teknoloji az girdi ile çok çıktı elde edilmesini sağlamaktadır. Bu sayede enerji verimliliği artacaktır. Yine teknoloji kullanımında en az maliyet hedeflenmelidir. Yatırımcılar ve firmalar, maliyeti iyi analiz etmelidir. Bu durum ileride yaşanacak finansal problemlerin önüne geçecektir. Ana hedef enerji maliyetlerini düşürmektir.⁶⁴

Enerji verimliliği, kullanılan enerji miktarında ve kalitesinde düşüşe neden olmadan enerji tüketiminin azaltılmasıdır. Enerji verimliliği politikaları, sera gazı salımını düşürmeyi ve ekonomik büyümeyi hedeflemektedir. Enerji tasarrufu ve verimliliği, iklim değişikliği ile mücadele ederek çevrenin korunmasını ve bununla beraber enerji güvenliğini sağlamayı planlamaktadır.⁶⁵

Enerji yoğunluğu ise bir ekonomide GSMH'de bir birimlik artışa neden olacak enerji ihtiyacı olarak tanımlanmaktadır.⁶⁶

2.1.2.7. Enerji Arzı Güvenliği

Enerji güvenliği, enerjinin ekonomi politikası açısından oldukça önemlidir. IEA'ya göre, enerjinin, güvenilir kaynaklardan, kesintisiz biçimde ve uygun fiyatlarla tedarik edilmesi "**Enerji**

⁶³ Leslie A. Solmes, **Energy Efficiency: Real Time Energy Infrastructure Investment and Risk Management**, Hollanda : Springer Science & Business Media, 2009, s.170-171.

⁶⁴ Zweifel, Praktiknjo, Erdmann, s.77-84. ve s.107.

⁶⁵ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Enerji Verimliliği**, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Enerji-Verimliliği> (1 Haziran 2019)

⁶⁶ José Goldemberg, **Energy: What Everyone Needs to Know**, Oxford University Press, 2012, s.3.

Güvenliği” anlamına gelmektedir. Enerji güvenliği, Avrupa Komisyonu ve IEA’nın tanımına göre uygun fiyatta, güvenilir ve çevre dostu enerjinin temin edilmesidir.⁶⁷

Enerji güvenliğinin bir başka tanımı, tüketici ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kaynaklara ulaşabilmeleri bağlamında arz güvenliğinin sağlanmasıdır. Winston Churchill’in de belirttiği üzere **“Çeşitlilik, yalnızca çeşitlilik”** enerji arz güvenliği bakımından oldukça önemlidir. Ancak, enerji arzı güvenliği ya da enerji güvenliğinin net bir tanımı bulunmamaktadır.

Enerji güvenliği, 1973 petrol şoku ve bunun ardından petrol, doğal gaz ve elektrik kısıntılarının ortaya çıkması ile önem kazanan bir kavramdır. Ülkeler, bu nedenle enerji kaynaklarını çeşitlendirme politikası uygulamaktadır. 1973 Krizi’nin ardından, Batılı ülkelerin enerji güvenliğini sağlamak adına IEA’yı kurmuştur. Enerji arz güvenliğinde en önemli olgu, enerjiyi çeşitlendirmektir.⁶⁸ Enerji arzı güvenliği, ülkesel ve küresel bazda ekonomik ve politik açıdan önemli bir yere sahiptir. Enerji kaynaklarının tüm ülkelerde bulunmaması enerji arz güvenliğini olumsuz etkilemektedir.⁶⁹

Enerji güvenliği; güvenilir enerji arzının, uygun fiyatla, erişilebilir kaynaklardan elde edilmesidir. Bu bağlamda, fiyat ve arz çeşitliliğinin sağlanması enerji güvenliğini arttırmaktadır. Enerji güvenliği için arzın sürdürülebilir olması da oldukça önemlidir. Enerji arz güvenliğinde “hesaplılık”, enerji kaynaklarının uygun maliyet ve serbest piyasa dinamikleri ile elde edilmesidir. Gelişmekte olan ülkeler için enerji kaynaklarının hesaplı olması çok önemlidir. Ekonomik açıdan, marjinal faydanın marjinal maliyetin üzerinde olması gerekmektedir. Bu da bir kaynağın diğer kaynağa tercih edilmesini belirlemektedir.⁷⁰

Enerji güvenliği, Bielecki tarafından **“güvenilir ve elverişli enerjiye uygun fiyatla sahip olabilme”** şeklinde tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra enerji güvenliği, jeopolitik, askeri, teknik ve ekonomik unsurları da içinde barındıran bir kavramdır. Güvenilir ve uygun enerji arzının kesintiye uğramadan ve herhangi bir engelle karşılaşmadan, mevcut enerji talebini karşılamasını ifade etmektedir. Bir diğer ifadeyle, enerji talebinin enerji arzı ile kesintisiz bir biçimde karşılanması anlamına gelmektedir. Teknik ya da politik sorunlardan dolayı enerji güvenliği sektöre uğrayabilmektedir. Kazalar, yatırımların finanse edilmesi sorunu ve terör

⁶⁷ Sascha Muller-Kraenner, **Energy Security**, Routledge, 2015, s.11.

⁶⁸ Mitat Çelikpala, **Enerji Güvenliği: NATO’nun Yeni Tehdit Algısı**, İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 8-11.

⁶⁹ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Dünya Ve Türkiye Enerji Ve Tabii Kaynaklar Görünümü**, 2017, https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fEnerji%20ve%20Tabii%20Kaynaklar%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCm%2fSayi_15.pdf (1 Haziran 2019), s.60.

⁷⁰ Çelikpala, s.19.

eylemleri gibi problemler, enerji güvenliğini tehdit etmektedir. Ulusal ve uluslararası bazda makro ekonomik sorunlar, enerji güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Bu sorunların içinde, altyapı yetersizlikleri ve çevresel faktörler de yer almaktadır.

Bir ülkenin enerjide dışa bağımlı olduğunu ortaya koyabilmek için ithal bağımlılığına ve yakıt çeşitliliğine bakılmalıdır. Bir ülkenin birincil enerji tüketiminin farklı kaynaklardan oluşması, o ülkenin enerji talebi ile ilgili genel bilgi vermektedir. Ülkenin enerji tüketiminde kaynak çeşitliliğine sahip olması enerji güvenliği açısından önemlidir.⁷¹

Ülkeler, enerji güvenliğine ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Bir ülkenin gelişmesi ve ulusal güvenliği adına enerji temel öneme sahiptir. Elektrikten, tarıma; endüstriden, ısınmaya doğal gazın önemi büyüktür. Enerji güvenliği ve enerji kaynaklarına sahip olunması, milli menfaatler adına oldukça önemlidir. Güvenilir enerji kaynağı ise enerji akışında kesintiye uğrama riskinin düşük olması anlamına gelmektedir. Örneğin, mevcut konjonktürde ambargo olmaması, terör saldırısı yaşanmaması bunlar arasında kabul edilmektedir.⁷²

Enerji güvenliği için istikrarlı fiyatlar, iyi bir yönetim, şeffaflık, gelişmiş bir teknoloji, iklim değişikliği, çevre gibi faktörler etkindir.⁷³ Enerji güvenliği, enerji kaynaklarının güvence altında, güvenli ve uygun maliyetle taşınmasını, yüksek teknoloji ile çeşitli ürünlere dönüşmesini ve enerji piyasalarının düzgün çalışmasını hedeflemektedir.⁷⁴ Enerji kaynağı kesildiğinde alternatif kaynaklar hızlıca devreye girebilmelidir.

Maliyetlerin düşük olması ve enerji kaynaklarının çeşitliliği, enerji güvenliği açısından önemlidir. Enerji kaynaklarına sahip olan ülkenin siyasi istikrarı da enerji güvenliği bağlamında öneme sahiptir.⁷⁵ Genellikle transit ülkeler, tedarikçi ve tüketici ülkelere kıyasla enerjiyi daha sık politik silah olarak kullanmaktadır. Örneğin, Ukrayna ve Belarus, siyasi ve ekonomik hedeflerini elde etmek üzere Avrupa'ya gaz akışını kesmiştir. Enerji güvenliğinin önemli bir parçası, enerji depolama kapasitesidir. Ek kapasite, enerji güvenliği adına oldukça önemlidir. Özellikle ithalatçı ülkeler ek kapasiteye ihtiyaç duymaktadır.⁷⁶

⁷¹ Bhattacharyya, s.465.

⁷² Kalicki, Goldywn, s.9.

⁷³ Kalicki, Goldywn, s.425.

⁷⁴ Yergin, s.105.

⁷⁵ Yergin, s.106.

⁷⁶ Shaffer, s.4-5.

Enerji güvenliğinin 3 önemli parametresi bulunmaktadır. Birincisi; “fiziki güvenlidir” ve altyapı, tedarik zinciri ve ticaret yollarının korunmasını kapsamaktadır. İkincisi, “enerjiye ulaşımıdır”. Üçüncüsü; “enerji akışının kesintisiz olması, enerji akışının uygun siyasi konjonktürde, ulusal ve uluslararası kurumlar tarafından tedarikinin sağlanması” şeklinde belirtilmektedir.

Enerji ihrac eden ülkeler için ise enerji arz güvenliğinin bir diğer anlamı daha bulunmaktadır. Bu, enerji talebi güvenliğidir yani enerji talebinin sürekliliğini ifade etmektedir. Bu sayede, petrol ve doğal gaz ihrac eden ülkeler, ekonomik büyümeyi ve devlet gelirlerini elde etmektedirler. Bu da siyasi ve sosyal istikrar açısından oldukça önemlidir. Enerji ihracatçısı ülkelerin ihracat gerçekleştirebilecekleri pazarı bulabilmeleri, bütçe dengelerini sağlamları, gelecekteki yatırımları gerçekleştirmeleri açısından oldukça önemlidir.⁷⁷ Enerji ithalatçısı ülkeler için ise en önemli unsur, enerji arzının kesintisiz, çeşitli ve uygun maliyetlerle karşılanmasıdır.⁷⁸

Enerji güvenliği adına günümüzdeki en önemli tehditler, enerji ihrac eden ülkelerdeki istikrarsızlık, terör faaliyetleri, enerji ithalatının yüksek fiyatlarla gerçekleşmesi ve jeopolitik sorunlardır. Güvenilir enerji tedarik edilmesi, ekonomik büyümenin sağlanması anlamına gelmektedir.⁷⁹

Enerjinin politik silah olarak kullanılması önemli bir konudur. Transit ülkeler, boru hatları ve ulaşım koridorları bu durumundan etkilenmektedir. Enerji güvenliği, enerji üreten ülkeler açısından pazarlık ya da tehdit aracı olarak kullanılmaktadır. Türkiye, İran’a alternatif olarak Rusya’yı göstererek pazarlık ve indirim aracı olarak kullanılmaktadır. Bu şekilde Türkiye, doğal gaz ithalatında indirim elde edebilmektedir.⁸⁰ Enerji güvenliği bir ülkenin ulusal güvenliğinin en önemli dinamiklerinden birisidir. Enerji ile politika karşılıklı etkileşim halindedir ve dış politikadan ayrı düşünülemez.⁸¹ Bu durum, Rusya örneğinde bir kez daha görülmektedir. 2005-2006 yılbaşı gecesi Rusya, Ukrayna üzerinden geçerek Avrupa’ya giden boru hatlarının vanalarını kapatmıştır. Ukrayna Krizi, 1973 krizini hatırlatarak enerjinin uluslararası politik silah

⁷⁷ Yergin, s.267.

⁷⁸ Yergin, s.142.

⁷⁹ Yergin, s.265.

⁸⁰ Arslan, s.21.

⁸¹ Andreas Stergiou, "Energy security in the Eastern Mediterranean.", **International Journal of Global Energy Issues**, Vol. 40, No. 5 (2017), s.325.

olarak kullanılabileceğini göstermiştir. Bunun üzerine AB, ABD'nin yaptığı gibi enerji güvenliği konusunu temel politikaları arasına almıştır.⁸²

2.1.3. Enerji Kaynağı Olarak Doğal Gaz

2.1.3.1. Doğal Gaz Kavramı

Doğal gaz: yanıcı, havadan hafif, renksiz ve kokusuz bir gazdır. Metan (CH₄), propan ve etan (C₂H₆) olmak üzere çeşitli hidrokarbonlardan meydana gelen fosil bir yakıttır. Yer altında, genellikle petrol ile birlikte ya da gaz rezervuarlarında bulunmaktadır. Kaynağından çıkarıldığı haliyle herhangi bir işlemde geçirilmeksizin kullanılabilen doğal gaz, boru hatlarıyla ya da sıvılaştırılarak tankerlerle taşınabilmektedir.⁸³ Dünya birincil enerji tüketimindeki payı yıldan yıla değişmekle birlikte %20 dolaylarındadır. Rezervuarda yüksek basınç altında sıvı konumunda bulunan doğal gaz, yüzey koşullarında sıvıdan gaza dönüşebilmektedir. Doğal gaz sınıfları, propan (C₃H₈), bütan (C₄H₁₀), pentan, heksan ve heptan içermektedir.⁸⁴ Doğal gaz geleneksel ve geleneksel olmayan doğal gaz olarak ikiye ayrılmaktadır. Geleneksel olmayan gaz çeşitleri, "**Tight Sands Gas**", "**Coalbed Methane**", "**Shale Gas**" ve "**Methane Hydrates**"tır.⁸⁵ "**Shale Gazı**" yani "**Kaya Gazı**" ise konvansiyonel olmayan ancak kökenleri itibarı ile petrol veya gaz kökenli kaynaklardır. Kaya gazının üretim maliyeti geleneksel doğal gaza oranla daha düşüktür.

Doğal gaz, petrolden farklı bir hidrokarbondur. Doğal gazın, çevreye verdiği zarar diğer fosil yakıtlara oranla çok daha azdır. Petrole oranla %30, kömüre oranla %70 daha az karbon salımı yapmaktadır. Sera gaz emisyonu uygulamaları, gün geçtikçe artmakta ve buna bağlı olarak doğal gaza olan talep artmaktadır. Gazdan sıvı elde edilmesi, doğal gazdan süper temiz dizel, LPG ve nafta elde edilmesine olanak sağlayan bir yöntemdir. Bu ürünler fosil yakıtlara oranla çok daha temiz yakıtlardır ve çevreyi düşük karbon salımı ile daha az kirletmektedirler.⁸⁶ Diğer fosil yakıtlara oranla daha temiz olan doğal gazın, gelecekteki kullanımının hızla

⁸² Mitat Çelikpala, **Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı**, İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s.14.

⁸³ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Doğal Gaz**, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz> (1 Haziran 2019)

⁸⁴ Pamir, s.58.

⁸⁵ *Natural Gas Facts & Figures*, **International Gas Union**, <https://www.igu.org/resources-data> (1 Haziran 2019)

⁸⁶ Pamir, s.59-61.

yaygınlaşacağı öngörülmektedir.⁸⁷ Küresel ısınma ve iklim değişikliği ile mücadele konusunda doğal gaz kullanımı öncelikli sırada tercih edilmektedir.⁸⁸

Dünya birincil enerji tüketiminde doğal gazın payı hızla artmaktadır. Dünyada talebi en hızlı büyüyen birincil enerji kaynağı, doğal gazdır.⁸⁹ Bunun temel nedeni, kömür ve petrolün karbon emisyonunun yüksek, doğal gazın ise düşük olmasıdır. Bir diğer nedeni ise doğal gazın diğer fosil yakıtlara oranla çevreyi daha az kirletmesi sebebiyle benimsenen iklim değişikliği politikalarıdır. Doğal gaz; endüstride, konutlarda, gübre sanayinde ve elektrik üretiminde yoğun biçimde kullanılmaktadır.⁹⁰ Doğal gaz, artan enerji talebi karşısında, doğaya zarar veren petrol ve kömür gibi diğer fosil yakıtların aksine, iklim değişikliği ve hava kirliliği adına önemli bir geleceğe sahiptir.

Doğal gaz piyasalarında fiyatların belli bir seviyede bulunması önemlidir. Bu sayede yatırımlar gerçekleştirilebilir. Doğal gaz fiyatlarının artmasını ve talebin yükselmesini beklemenin yerine projelerin maliyetlerini düşürücü uygulamalarda bulunmak daha mantıklıdır.

Doğal gaz, en temiz ve karbon salımı en düşük fosil yakıttır. Ancak yine de fosil yakıttır ve işleme girdiği zaman çevreyi kirletmektedir. Özetle, doğal gaz kullanımındaki amaç sera gazı etkisini düşürmektir.⁹¹ Doğal gaz yandığında düşük karbon emisyonu açığa çıkmaktadır. Dünya doğal gaz rezervlerinin önemli kısmı İran, Katar ve Rusya'da bulunmaktadır. "Shale Gas", "Tight Gas" ve "Coal-Bed-Methane" konvansiyonel olmayan doğal gaz çeşitleridir.

Doğal gaz üretimi ve dönüşümü için altyapı oluşturulması, petrole oranla daha zor ve maliyetlidir. Daha büyük ve uzun süreli finansal maliyetler ile yatırım sermayesinin güvence altına alınması ve orta-uzun vadeli yatırımların yapılması gerekmektedir.⁹²

Doğal gaz rezervleri de petrol gibi dünyanın Rusya, Ortadoğu ve Batı Afrika gibi sorunlu bölgelerinde yer almaktadır. Uzun dönemde, devletlerin gaza olan bağımlılıklarının artması sorunlu bölgelere olan bağımlılığın artması anlamına gelmektedir. Bu durum, sadece Batı için değil aynı zamanda Asya için de geçerli olacaktır. 2002 ve 2009 yılları arasında Rusya, fiyatları artırmak ve şu anda Avrupa'ya bağlı olan Sovyetler döneminin eski boru hatlarının zorunlu

⁸⁷ Aubrecht, s.232.

⁸⁸ Janardhan, Fesmire, s.86.

⁸⁹ Shaffer, s.12.

⁹⁰ Pamir, s.112.

⁹¹ Jonathan Stern, "Challenges To The Future Of Gas: Unburnable Or Unaffordable?", **The Oxford Institute for Energy Studies OIES Paper NG 1025**, University of Oxford, 2017, s.3.

⁹² Rafael Kandiyoti, **Pipelines: Flowing Oil And Crude Politics**, New York : I.B. Tauris, 2008, s.14.

geçiş yolu olan Moldova ve Ukrayna gibi eski Sovyetler Birliği ülkelerinde, politik nüfuz kurmak amacıyla doğal gazı politik silah olarak kullanmıştır. Rusya, 2006 yılı Ocak ayında, 2008 yılı Mart ayında Ukrayna'ya gaz akışını önemli oranda düşürmüştü ve 2009 yılının Ocak ayında da tamamen kesmiştir. Bu durum, birçok AB ülkesini de olumsuz etkilemiştir.⁹³

Doğal gaz, fosil yakıtlar arasında enerji verimliliği en yüksek ve çevre kirliliğine en az neden olan yakıttır. Yaygın olması ve çok yönlülüğü ile göz ardı edilmeyecek avantajlar sağlamaktadır.⁹⁴

Doğal gaz faaliyetleri değerlendirildiğinde açık denizlerdeki enerji üretimi karada sondajla yapılan enerji üretimine oranla çok daha pahalı ve zaman alan projelerle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, Doğu Akdeniz doğal gazının gelişimi, işbirliği gerektirmektedir.⁹⁵ Ülkelerin diplomatik ilişkileri ve enerji ilişkileri birbirinden çok farklıdır. Diplomatik ilişkileri problemlili olan iki ülkenin enerji ilişkileri oldukça güçlü olabilir. Ayrıca, enerji ilişkileri, ülkeleri, birbirine yakınlaştırabilmektedir.

2.1.3.2. Doğal Gazın Tarihsel Gelişimi

Doğal gaz ve kullanımının tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Tıpkı petrol gibi insanlar doğal gazı da en az 2000 yıldır kullanmaktadırlar. Hz.İsa'dan önce 500'lerde, Konfüçyus döneminde, Çinlilerin dünya yüzeyine yakın olan gazı kullandıkları bilinmektedir. O dönemde denizden alınan suyu ısıtmak ve arıtmak için gaz kullanılmaktaydı. Bundan sonra, Delphi'deki Yunan tapınağı, Mount Parnassus'daki ateşin yakılmasında ve ibadet amacıyla gazın kullanıldığı bilinmektedir. Doğal gaz, 1785 yılında kömürden doğal gaz elde edilerek evlerin ve sokak lambalarının aydınlatılmasında kullanılmıştır. Bunun ardından ABD'nin Baltimore kentinde gazlı sokak lambaları kullanılmaya başlanmıştır.⁹⁶

Milattan önce 200 yıllarında, Çinliler, doğal gazın yanmasıyla çalışan buharlaştırıcılar kullanarak, tuzlu sudan tuz elde etmekteydiler. Bu, doğal gazın, ısıtma amaçlı ilk kullanımı olarak kabul edilmektedir. Doğal gazın yaygın kullanımı, 1600'lü yılların ortalarından sonra İngiltere başta olmak üzere Avrupa'da başlamıştır. ABD'de ilk gaz sahasının keşfi 1815'te West Virginia'da gerçekleşmiştir. 1816'da Baltimore'da doğal gazın sokak aydınlatılmasında kullanıldığı belirtilmektedir. 1821'de Fredonia, New York'ta, William Hart, doğal gaz üretmek

⁹³ Scott L. Montgomery, **Küresel Enerjiye Yön Veren Güçler**, TÜBİTAK Yayınları, 2014, s.125.

⁹⁴ Montgomery, s.142.

⁹⁵ Arslan, s.85.

⁹⁶ Kolb, s.46-47.

amacıyla ilk doğal gaz kuyusunu açmıştır.⁹⁷ Bununla birlikte, Fredonia Gas Light Company kurulmuştur.⁹⁸ Ancak dönemin ekonomik problemleri ve yetersiz teknolojisi nedeniyle doğal gaz kuyusu gelişmemiştir.⁹⁹ Daha sonra, 1906-1970 yılları arasında ABD'de doğal gaz boru hatları ağı hızla yaygınlaşmış ve doğal gaz piyasalarında hızlı bir büyüme görülmüştür.

1990'lı yıllarla birlikte kömür ve petrole oranla daha temiz bir fosil yakıt olduğu görülen doğal gazın kullanımı hızla artmaya başlamıştır. Doğal gaz rezervleri de belli coğrafi bölgelerde yoğunlaştığından Ortadoğu, Rusya, Orta Asya gibi bölgeler güç mücadelesinin odağı haline gelmiştir.¹⁰⁰

Doğal gaz eski çağlarda keşfedilmiş olmasına rağmen ticari kullanımı çok eski değildir. Genel olarak doğal gaz, 19.yy'da aydınlatmada kullanılmıştır. 1890'larla birlikte elektrik kullanımının artması, doğal gazın elektrik üretiminde kullanılmasına neden olmuştur. Sonraki yıllarda doğal gaz boru hatlarının, endüstri ve taşımadaki önemi gittikçe artmıştır.¹⁰¹

1891 yılında 200 km'lik bir boru hattı ile Indiana'dan Chicago'ya gaz taşınmaya başlandığı görülmektedir. Bu sayede, Chicago'nun ünlü Reliance Binası inşa edilmiştir. ABD'nin, 1920'lere kadar çok yoğun bir boru hattı ağına sahip olmadığı bilinmekle birlikte 1960'larda bu sayının oldukça yüksek rakamlara ulaştığı görülmektedir.¹⁰² İlk önemli boru hattı, ABD'de 1925'te Louisiana'dan Texas'a inşa edilmiştir.¹⁰³ ABD, eyalet içi ve eyaletler arası olarak çok geniş boru hatlarına sahiptir. ABD'nin bugün dünyanın en gelişmiş doğal gaz boru hattı ağına sahip olduğu kabul edilmektedir.¹⁰⁴

Doğal gaza ilişkin önemli gelişme ise 1960'larda Kuzey Denizi'ndeki keşiflerle gerçekleşmiştir.¹⁰⁵ 1950 ve 1960'larda, Avrupa'da ve Kuzey Denizi'nde doğal gaz keşfedilmiştir. Avrupa'da 1970'lerle birlikte boru hatları inşa edilmeye başlanmıştır. Boru hatları, uzun mesafeler için doğal gaz taşımak üzere inşa edilmektedir.¹⁰⁶ Avrupa'da 1960'larda doğal gaz merkezi keşiflerle birlikte İtalya olmuştur. Sonrasında, Kuzey Denizi'ndeki keşiflerle, önem bu bölgeye kaymıştır. 1959'da gerçekleşen Hollanda Groningen sahasının keşfi bu

⁹⁷ Pamir, s.112.

⁹⁸ Kolb, s.46-47.

⁹⁹ Yergin, s.326.

¹⁰⁰ Pamir, s.113-114..

¹⁰¹ Yergin, s.326.

¹⁰² Kolb, s.46-47.

¹⁰³ Ferdinand E. Banks, **Energy Economics: A Modern Introduction**, Boston, MA : Springe US, 2000, s.78.

¹⁰⁴ Kolb, s.46-47.

¹⁰⁵ Michael B. McElroy, **Energy: Perspectives, Problems, and Prospects**, New York : Oxford University Press, 2010, s.153.

¹⁰⁶ Bahgat, s.6.

açısından oldukça önemlidir.¹⁰⁷ Norveç ve İngiltere, açık deniz doğal gaz üretimi açısından önemli bir konuma sahiptir.¹⁰⁸

19.yy boyunca yaygın ve hakim olan fosil yakıt kömürdü, 20.yy'da ise bu petrole dönüşmüştür. 1973-74 Arap Ambargosundan sonra ülkeler enerji kaynaklarını çeşitlendirme politikası benimsemiştir. Böylece doğal gazın önemi giderek artmıştır. LNG 1960'larla birlikte dünya piyasasına girmiştir. Boru hattının gidemediği uzak mesafelere doğal gaz taşınmaya başlanmıştır.¹⁰⁹ Doğal gaz endüstrisinin 1980'lerle birlikte ivme kazandığı görülmektedir. 1990'larla birlikte çevresel etkenler, önem kazanmıştır.¹¹⁰ Doğal gazın öneminin ve kullanımının ise artmaya devam ettiği görülmektedir.

2.1.3.3. Doğal Gaz Ekonomisi

Doğal gaz ekonomisinin temelini enerji piyasası dinamikleri oluşturmaktadır. Piyasaların dinamikleri çeşitli unsurlardan meydana gelmektedir. Doğal gaz arzı, siyasi olaylar karşısında kırılgandır, bu yüzden siyasi konjonktürden çok çabuk etkilenmektedir.¹¹¹ Gelişmekte olan ülkelerde ise regülasyon sistemi zayıftır ve doğal gaz piyasaları tam olarak işleyememektedir.¹¹²

2011 yılında IEA, "The Golden age of Gas" tanımını yapmıştır. Doğalgazın diğer fosil yakıtlara oranla enerji kullanımındaki payı gün geçtikçe arttırmaktadır. Öngörülere göre, gelecekte, doğal gaz, ticari açıdan petrole oranla daha fazla tercih edilecektir.

Doğal gaz piyasalarında ulusal şirketlerin yaygın biçimde yer almasına rağmen özel sektörün yeri de oldukça önemlidir. Özel sektör, devlet kontrolündeki ulusal şirketlere oranla, doğal gaz ve LNG arzında hakim konumdadır. Genelde enerji piyasalarında devletten bağımsız şirketler bulunmaktadır.¹¹³

Doğal gaz piyasalarında iki tip şirket bulunmaktadır. İlki; doğal gaz üretimi yapan, Gazprom, Sonatrach, Statoil (Milli Şirketler) ve BP, ChevronTexaco, ExxonMobil, Shell ve

¹⁰⁷ David G. Victor, Amy M. Jaffe ve Mark H. Hayes (Ed.), **Natural Gas And Geopolitics: From 1970 To 2040**, New York : Cambridge University Press, 2006, s.7.

¹⁰⁸ Banks, s.79.

¹⁰⁹ Bahgat, s.3-6.

¹¹⁰ Bhattacharyya, s.353.

¹¹¹ Shaffer, s.10.

¹¹² Bhattacharyya, s.377.

¹¹³ Najeeb Jung. **The Political Economy of Energy and Growth**, Oxford University Press, 2014, s.20-21

Total (Özel Şirketler) gibi enerji şirketleridir. İkincisi ise doğal gaz ithalatı ve dağıtımını yapan, ENI, Winga, Tokyo Gas, E.ON ve GdF gibi şirketlerdir.

Firmalar, yüksek rekabete rağmen boru hatları inşasında konsorsiyumlar meydana getirmektedir. Sonraki aşamada ise bu şirketler, OPEC’de olduğu gibi kartel oluşturarak piyasadaki alış ve satış fiyatlarını belirlemektedir. Yatırımcılar, stratejilerini belirlerken hükümetleri ve müşterileri göz önüne almaktadır. Doğal gaz piyasası incelenirken fiyatlar ve yatırımlar belirlenirken, monopollerin işleyişi de ele alınmaktadır.¹¹⁴ Doğal gaz fiyatlarını, yatırımlar, maliyet, piyasa ve vergiler belirlemektedir.¹¹⁵ Doğal gaz kaynaklarının keşfedilmesi yeterli değildir. Keşfedilen kaynağın rezerve dönüşmesi, kaynağa ulaşım, kaynağın geliştirilmesine ilişkin fizibilite ve uygun jeolojik yapının sağlanması da gerekmektedir.¹¹⁶ Doğal gaz fiyatları, doğal gaz yatırımları için belirleyicidir. Doğal gaz endüstrisinde 1960’lardan itibaren maliyetlerin, gelişen teknoloji ile azaldığı görülmektedir.¹¹⁷

Doğal gaz piyasalarında konum itibariyle tedarikçi ülkeler, tüketici ülkeler ve transit ülkeler bulunmaktadır. Genelde jeopolitik nedenlerle en çok sorun yaşayan grup transit ülkelerdir. Ülkeler arasındaki politik anlaşmazlıklar süreci olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, doğal gaz, elektrik üretiminde diğer fosil yakıtlara oranla çok daha düşük maliyetlidir. Bu nedenle doğal gaz, özellikle petrole göre daha satın alınabilir özelliği ile yaygın olarak tercih edilmektedir.¹¹⁸

Boru hattı ve LNG inşası yatırımı yapılırken, yatırımcılar sermaye açısından ekonomik ve siyasi arka planı mutlaka ele almaktadır.¹¹⁹ Politik, ekonomik ve teknolojik dinamikler, enerji ve doğal gaz piyasalarını etkilemektedir. Gaz endüstrisi, arama, çıkarma, üretim, depolama, boru hattı taşımacılığı, dağıtım ve arz, kullanıcıya ulaştırma aşamalarını barındırmaktadır.¹²⁰ Doğal gaz rezervuarları ve sahalar öncelikle keşfedilir, üretimine başlanır, tepe noktasına ulaşılır ve yaşlanarak verimini kaybettiği görülmektedir.¹²¹ Genelde en büyük saha ilk

¹¹⁴ Zweifel, Praktikno, Erdmann, s.211.

¹¹⁵ Andrea Gilardoni, **The World Market for Natural Gas: Implications for Europe**, Heidelberg : Springer Berlin Heidelberg, 2008, s.147-148.

¹¹⁶ *Natural Gas Facts & Figures*, **International Gas Union**, <https://www.igu.org/resources-data> (1 Haziran 2019)

¹¹⁷ Faruk Demir, **Enerji Oyunu**, İstanbul: Ayırım Yayınları, 2010, s.110.

¹¹⁸ Marina Georgopoulou, "The Greek Turkish Relations in Terms of the Natural Gas Networks in Southeastern Europe and The Eastern Mediterranean", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), s.117.

¹¹⁹ Ferdinand E. Banks, **The Political Economy Of Natural Gas**, Londra: Routledge, 2017, s.4.

¹²⁰ Banks, *The Political Economy Of Natural Gas*, s.354,

¹²¹ Banks, *The Political Economy Of Natural Gas*, s.154.

keşfedilenlerdendir ve başarı oranı diğer keşiflerin gerçekleşmesiyle düşmektedir, genel eğilimin bu şekilde olduğu görülmektedir.

Kaya gazı gibi alternatif enerji kaynaklarının piyasaya girmesi, gaz fiyatlarını etkilemesine rağmen doğal gaza olan ihtiyacı azaltmamıştır. Bölgede keşfedilen kaynaklar çok derinde olduğu için yüksek maliyetli teknoloji gerektirmektedir. Bu durum, maliyetleri yükseltirken kar marjını düşürmektedir. Bu nedenle, enerji şirketleri yatırımdan uzak durmaktadır. Teknolojinin ilerlemesi ile derin sulardan hidrokarbon çıkarma faaliyetlerinin maliyeti düşecek böylece yeni keşifler gerçekleşecektir.¹²²

Doğalgaz hatları ile birlikte transit ülke konumunda bulunma, ülkelerin jeopolitiğini ve ekonomi politliğini doğrudan değiştirmektedir. Dış ticaret hacmi, GSMH, yabancı yatırımlar ile endüstri ve enerji sektörü, kalkınma, ödemeler dengesi, cari açık, bütçe, enerji ve doğal gaz piyasalarının işleyişinden etkilenmektedir. Petrol fiyatları düştüğünde doğal gaz fiyatları da düşerek bu durumdan olumsuz etkilenmektedir.¹²³

Dünya, enerji ihtiyacının karşılanmasında doğal gazın önemi gittikçe artmaktadır. Elektrik üretimi için kullanılan doğal gazın üretimi de her geçen gün yükselmektedir. Yıllar içerisinde artan doğalgaz kullanımı, diğer fosil yakıtların kullanımını geride bırakacaktır. Artan doğalgaz üretiminin düşük karbon emisyonu stratejilerinde anahtar rol oynayacağı öngörülmektedir. Son yıllarda iklim değişikliği ve küresel ısınma ile mücadele için benimsenen politikalar çerçevesinde Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması imzalanmıştır. Bu planlar, sera gazı emisyonu ve kirliliğini azaltmayı hedeflemektedir. Bunun bir diğer yolu ise doğal gaz kullanımının artırılmasıdır. Çünkü doğalgaz, konvansiyonel fosil yakıtlara oranla çevreye daha az zararlı olarak değerlendirilmektedir.¹²⁴

2.1.3.4. Doğal Gazın Çevre Ekonomisi ve Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Önemi

Enerji tüketimi çevre kirliliğine neden olmaktadır. Bu durum “**Küresel Isınma**” ve “**İklim Değişikliğinin**” nedenleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle, son yıllarda çevre politikaları

¹²² Bilgesam, **Doğu Akdeniz’de Enerji Keşifleri ve Türkiye**, İstanbul, 2013,

http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/3-2-2014011746dogu_akdeniz.pdf (1 Haziran 2019), s.11-12.

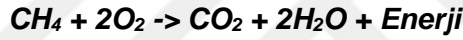
¹²³ Ayla Gürel, “Eastern Mediterranean Gas: Source of Prosperity for the Region?”, Silvia Colombo, Mohamed El Harrak ve Nicolò Sartori (Ed.), **The Future of Natural Gas: Markets and Geopolitics** içinde (117-137), Hollanda: Istituto Affari Internazionali, OCP Policy Center and Lenthe Publishers/European Energy Review, 2016, s.117.

¹²⁴ Najeeb Jung. **The Political Economy of Energy and Growth**, Oxford University Press, 2014, s.20-21

kapsamında düşük karbon salımı hedeflenmektedir. Bu durumun en önemli sonuçlarından birisi, Paris Anlaşmasıdır.¹²⁵

Petrol ve doğal gaz, enerji tüketiminde en çok kullanılan hidrokarbonlardır. Fosil yakıtların stratejik değeri, arz güvenliği ve kaynağa ulaşım kolaylığı, bölgede bulunan mevcut altyapı, teknolojinin gelişmişliği, ulaşım olanakları ve kapasite özelliklerine bağlıdır.¹²⁶

Karbon salımı ve sera gazı etkisinin ekonomik ve çevresel sonuçları bulunmaktadır. Çevresel sonuçları, küresel ısınma, asit yağmurları ve ısı kirliliği olarak değerlendirilmektedir. Küresel ısınma, fosil yakıtların kullanımıyla ortaya çıkan gazların çevreye verdiği zararlar olarak tanımlanmaktadır. Küresel ısınmaya neden olan en temel gaz CO₂'dir.¹²⁷ Fosil yakıtlar yandığında emisyon meydana gelmektedir. Emisyon ise iklim değişikliği ve hava kirliliğine neden olmaktadır. Emisyon, CO₂, nitrojen oksit (NO_x), Sülfür Dioksit (SO₂), Karbon Monoksit (CO) şeklinde açığa çıkmaktadır. Doğal gaz yani metan CH₄ yandığında is şu reaksiyon ortaya çıkmaktadır:

Yoğun olmayan hava kirliliğini ise doğal çevre nötrlemektedir. Ancak bu orandan fazlası iklim değişikliğine neden olmaktadır.

Dünyanın elektrik talebi ve buna bağlı olarak enerji talebi de artmaktadır. İklim değişikliğinin nedenleri arasında, Çin ve Hindistan'ın hızla artan enerji talebi bulunmaktadır. Karbon emisyonunu düşürmek adına alternatif enerji kaynakları olarak, rüzgar, güneş ve jeotermal enerji tercih edilmektedir.

Sera gazları, su buharı, CO₂, metan CH₄, nitrus oksit (N₂O), ozon (O₃), hidroflor karbon (HFC_s), PFC_s, sülfür hexaflorid(SF₆) olarak bilinmektedir. Karbondioksit, petrol, doğal gaz ve kömür kullanımında ortaya çıkmaktadır. Doğal gaz, diğer fosil yakıtlara oranla çok daha düşük karbon salımı yapmaktadır. Bu nedenle, doğal gaz kullanımının fosil yakıtların

¹²⁵ United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), "The Paris Agreement", United Nations Treaty Collection, https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=en (1 Haziran 2019)

¹²⁶ Mo Mohitpour, **Energy Supply and Pipeline Transportation: Challenges and Opportunities**, New York : ASME Press, 2008, s.2.

¹²⁷ Mohitpour, s.61

içerisindeki oranı artmakta ve artması teşvik edilmektedir. Bu nedenle, tez çalışmasında doğal gaz kaynaklarını ilişkin bir analiz tercih edilmiştir.¹²⁸

Enerji kaynağı ve fosil yakıt olarak doğal gazın tercih edilmesi ile doğal gaz talebi artmaktadır. Bunun nedenleri, doğal gazın diğer fosil yakıtlara oranla çevre dostu olması, düşük karbon salımı gerçekleştirilmesi, sera gazı emisyonunun azalmasına yardımcı olması, nükleer enerjiye oranla daha az tartışmalı olması ve elektrik üretiminde daha düşük maliyetli olmasıdır.¹²⁹

Doğal gaz, en temiz fosil yakıttır ve diğer fosil yakıtlarla karşılaştırıldığında çok daha az zararlı olduğu görülmektedir. Doğal gaz kömürden %40, petrolden %20 dolaylarında daha az karbon salımı yapmaktadır.

Tablo 1
Yakıt Türüne Göre Gaz Salım Oranları

Yakıt Tipi	Partikül Sayısı	Nitrojen Oksit(NO _x)	Sülfür Dioksit(SO ₂)	Karbon Monoksit(CO)	Karbonhidratlar
Doğal Gaz	4	100	0,3	17	1
Dizel	6	100	220	16	3
Ham Petrol	96	170	1400	14	3
Kömür	1092	387	2450	13	2

Kaynak: DEPA, What is Natural Gas, <https://www.depa.gr/natural-gas/?lang=en> (1 Haziran 2019)

İlgili kaynaktan elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

Bu tabloya bakıldığında doğal gazın doğayı diğer yakıtlara oranla az kirlettiği görülmektedir. Bu sayede doğal gaz tüketimi ile enerji kullanımı, küresel ısınma ve iklim değişikliğine fayda sağlayacaktır. Tercih edilmesindeki temel neden budur.

İklim değişikliği ve küresel ısınmayla mücadele adına atılan en önemli adımlar; “1992 BM İklim Değişikliği Sözleşmesi”, “Kyoto Protokolü”, “2009 Kopenhag Anlaşması” ve “2015

¹²⁸ Mohitpour, s.9.

¹²⁹ Mohitpour, s.59.

Paris Anlaşması"dır.¹³⁰ Paris Anlaşması ile birlikte karbon emisyonunun ve küresel ısının 2 dereceye kadar azaltılması hedeflenmektedir.¹³¹ Küresel ısınma ve iklim değişikliğine karşı uluslararası kurumlar ve kuruluşlar tarafından önlemler alınmaktadır. Bunun en önemlisi "Paris Anlaşması"dır. ABD, Donald Trump'ın başkan seçilmesi ile Paris Anlaşmasından çekilmiştir.

Çevreyi korumak adına politikalar üretilmekte ve uygulanmaktadır. Bu politikaların uygulanmasına en büyük muhalefet kar amacı güden büyük enerji şirketlerinden gelmektedir. Enerji şirketleri, çevre koruma politikalarının aleyhinde tavır almakta ya da bu politikaları engelleyerek uygulamamaktadır. Bu duruma örnek olarak, ExxonMobil'in iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi bir sorun olmadığını ısrarla belirtmesi gösterilebilir. Buna karşın BP'nin ise aksi bir tavır içerisinde iklim değişikliğine karşı karbon salımını azaltma politikaları benimseyerek çözüm arayışı içerisinde olduğu görülmektedir.

2.1.4. Doğal Gaz Taşımacılığına İlişkin Seçenekler

2.1.4.1. Boru Hatları ile Doğal Gaz Taşımacılığı

Boru hatları, petrol ve doğal gaz taşımacılığının bir çeşididir. Boru hatlarının inşası, proje ve yatırım şirketleri ile gerçekleştirilmektedir. Bu yatırımlar, BOTAŞ gibi boru hattı şirketleri ya da ENI, BP gibi büyük enerji şirketleri tarafından yapılmaktadır. 1930'larla birlikte teknolojinin gelişmesiyle, uzun mesafe doğal gaz taşımacılığı yaygınlaşmaya başlamıştır. Boru hatları, inşa edilirken ülkeler arası taşımacılığı sağlıyorsa çeşitli ülkelerin sınırlarından geçmektedir. Bu nedenle, boru hatları, ülkenin siyasi konjonktüründen doğrudan etkilenmektedir.¹³²

Boru Hatlarının inşa edilmesi için öncelikle doğal gaz ya da petrol hacminin ve tüketici talebinin yeterli bir boyutta olması gerekmektedir. Boru hatlarının güvenliği, inşa edilme kararının verilmesinde temel öneme sahiptir. Eğer bölgede risk mevcutsa boru hattı inşası, yatırım ya da arama faaliyetleri, genellikle gerçekleştirilmemektedir. Risk faktörü, özetle, yatırımların belirlenmesi konusunda önemlidir.

¹³⁰ Debra J. Davidson ve Matthias Gross, **The Oxford Handbook of Energy and Society**, New York: Oxford University Press, 2018, s.23.

¹³¹ IEA, WEO Analysis: Is natural gas in good shape for the future?, 2018, https://www.iea.org/newsroom/news/2018/may/weo-analysis-is-natural-gas-in-good-shape-for-the-future.html?utm_content=bufferdaa66&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer (1 Haziran 2019)

¹³² James M. Griffin, ve Henry B. Steele, **Energy Economics And Policy**, New York : Academic Press, 1980, s.4.

Bir boru hattının inşası ve kullanılması adına jeopolitik konjonktür büyük öneme sahiptir.¹³³ Bu bağlamda, boru hatlarının güvenliği ve bölgede en alt düzeyde güvenlik tehdidi bulunması talep edilmektedir. Boru hattı inşa kararı, maliyet, finansal konjonktür, güvenlik tehditleri ve çevreye olan etkileri göz önüne alınarak verilmektedir. Terör saldırıları bunun en önemli faktörünü oluşturmaktadır.¹³⁴ Örneğin, Suriye ve Filistin’de olduğu gibi, eğer bölgede gerekli güvenlik ve istikrar mevcut değilse, o bölgeye boru hattı yatırımı genellikle yapılmamaktadır. Bir diğer örnek, Arab-Gas Pipeline (AGP) için verilebilir, AGP, uğradığı terör saldırıları nedeniyle işlevsiz duruma gelmiştir. Bu nedenle, boru hatlarının geçeceği ülkelerin siyasi konjonktürünün ve güvenlik atmosferinin önemli olduğu görülmektedir.

Boru hattı bir diğer ülkenin sınırına geçtiği zaman transit ücretler söz konusu olmaktadır ve bu ücretlerde anlaşılması gerekmektedir. Boru hatları, buna ek olarak bölgesel ve uluslararası çatışmaların ya da siyasi sorunların düzelmesine katkı sağlayabilmektedir.¹³⁵ Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP), Türkiye topraklarından geçmektedir ve Güney Gaz Koridoru (GGK) kapsamında birlikte çalıştığı ülkeler ile iyi ilişkiler geliştirmektedir. Boru Hatları, ülkelerin jeopolitiğini doğrudan değiştirmektedir. Boru hatları, hem jeopolitik konumdan etkilenmekte hem de jeopolitiği etkilemektedir.¹³⁶

Boru hatları, diğer doğal gaz taşıma seçeneklerine oranla kesintisiz ve istikrarlı bir biçimde tüketiciye doğal gazın ulaştırılmasını sağlamaktadır. Boru hattı, daha sonra yeni hatlar inşa edilerek geliştirilebilmektedir. Boru hatlarının ekonomik fizibilitesi, taşınacak arzın hacmine, talebin olduğu bölgeye olan uzaklığa ve finansal risk faktörlerine bağlıdır.¹³⁷ Bir boru hattı projesi, hayata geçmeden önce mutlaka projenin fizibilitesi ortaya konulmaktadır.

“Peace Pipeline” olarak adlandırılan “Barış Boru Hattı’na” dair, özellikle ABD ve AB tarafından sürekli biçimde planlar ortaya konulmaktadır. “Peace Pipeline” hatlarının Dünya’nın herhangi bir yerinde henüz başarıya ulaştığı görülmemiş, bu teoriler pratiğe yansımamıştır.¹³⁸

Boru Hatları, doğal gaz taşımacılığında, sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ile karşılaştırıldığında daha kısıtlı alana tedarik sağlamaktadır. Boru hatları ile doğal gaz, belirli noktalar arasında taşınmaktadır. Buna karşın LNG seçeneği, esnektir ve dünyanın uygun sisteme sahip herhangi bir yerine sıvılaştırılmış doğal gaz taşıyabilme olanağına sahiptir. Bu

¹³³ Kandiyoti, s.11-13.

¹³⁴ Mohitpour, s.145.

¹³⁵ Kandiyoti, s.11.

¹³⁶ Nejat Tarakçı, **Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji**, İstanbul : Çantay Kitabevi, 2003, s.185.

¹³⁷ Mohitpour, s.85.

¹³⁸ Shaffer, s.4.

nedenle, dünyada LNG kullanımının hızla yaygınlaşacağı ve boru hatlarından daha önemli bir konuma geleceği öngörülmektedir. Boru hatlarının maliyeti jeolojik yapıya göre değişmekle birlikte LNG terminalinden genellikle daha uygun maliyetli olmaktadır.

2.1.4.2. LNG ile Doğal Gaz Taşımacılığı

Doğal gazın taşınmasına ilişkin diğer bir seçenek, LNG formunda tedarik edilmesidir. Doğal gazın boru hatları ile taşınmasının teknik veya ekonomik açıdan gerçekleşemediği durumlarda, gaz, -162°C'ye kadar soğutularak sıvılaştırılmaktadır. Hacmi, 600 kata kadar küçültülen LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) özel yapım tankerler aracılığıyla taşınmaktadır.¹³⁹ Özel tankerlerle sıvılaştırılmış doğal gaz, piyasaya sürülerek LNG formunda denizden taşınıp, sonra yeniden gaza dönüştürerek dünyanın herhangi bir yerindeki boru hattı sistemine enjekte edilmektedir. LNG'nin, boru hattı ile taşınan doğal gazdan yaygın olmasına karşın enerji piyasalarındaki fiyat değişikliğinden aynı derece de etkilenmediği görülmektedir.¹⁴⁰

LNG tesisi ve taşımacılığı, oldukça yüksek maliyetlidir. LNG tesisi inşa edebilmek için doğal gaz hacminin belirli bir alt sınırdan bulunması gerekmektedir. LNG ile doğal gaz taşımacılığı, tanker kullanımı, yeniden doğal gaz formuna dönüştürme gibi aşamalarda yüksek yatırım ve maliyet gerekmektedir. LNG fiyatları, petrol fiyatlarından doğrudan etkilenmektedir. LNG ve boru hattı birlikte kullanılarak da doğal gaz taşınabilmektedir.¹⁴¹ Boru hatlarının yetersiz kaldığı uzun mesafelerde LNG kullanılmaktadır. LNG, 1960'larla birlikte kullanılmaya başlanmış ve ilk LNG terminali, Arzew, Cezayir'de açılmıştır.¹⁴²

LNG teknolojisi, Japonya tarafından gaz ithalatı için geliştirilmiş bir teknolojidir. Japonya'ya bugün hala boru hattı ile doğal gaz taşınmamaktadır. Avrupa'ya, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'dan doğal gaz ithalatı LNG ile gerçekleştirilmektedir. LNG teknolojisi, boru hatlarına kıyasla daha kompleks bir teknolojiye sahiptir ve yüksek maliyetlidir. LNG kullanımı ve ticaretinin her geçen yıl arttığı görülmektedir. LNG'nin, gelecek yıllarda boru hattı ile doğal gaz taşımacılığının önüne geçeceği beklenmektedir. Bunun nedeni, LNG'nin coğrafi, jeolojik, politik ve ekonomik engeller barındıran noktalara daha kolay ulaşım sağlamasıdır. Bir diğer nedeni de boru hatlarına göre çok daha esnek bir taşımacılık biçimine sahip olmasıdır. Boru hatları, doğal gazı belirli noktalar arasında taşırken LNG, dünyanın çok farklı noktalarına

¹³⁹ EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, 2017, <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu> (1 Haziran 2019), s.6.

¹⁴⁰ Montgomery, s.129.

¹⁴¹ Mohitpour, s.85.

¹⁴² DEPA, What is Natural Gas, <https://www.depa.gr/natural-gas/?lang=en> (1 Haziran 2019)

ulaşabilmektedir. LNG, ayrıca, gaz üreticileri ve tüketicileri için boru hatlarına oranla çeşitlilik sağlamaktadır. LNG ticareti, bölgesel piyasaların entegrasyon sağlamasına yardımcı olmaktadır. Eğer, LNG taşımacılığı gerçekleşmeseydi, Atlantik Okyanusu'nun iki tarafında, gaz fiyatları birbirinden bağımsız olarak belirlenecekti. Bunun temel nedeni ise arbitrajın olmamasıdır.¹⁴³

Genelde LNG tesisi inşası, daha maliyetli olmakla birlikte boru hatlarının uzunluğu da maliyeti belirlemektedir. 3000 milden uzak olan mesafelerde LNG seçeneği daha uygun olmaktadır. Maliyetleri, genelde, ekonomik, politik, teknolojik ve coğrafik özellikler belirlemektedir.¹⁴⁴ LNG, lojistik ve ticari açıdan boru hatlarına oranla bazı avantajlara sahiptir. LNG, daha esnek biçimde bölgeler arası ve bölge aşırı, boru hatlarına bağlı olmaksızın ihraç seçeneği oluşturmaktadır.¹⁴⁵

Doğal gaz insan hayatı için oldukça önemlidir ancak petrol ile karşılaştırıldığında enerji yoğunluğu bir birim için (per unit of volume) düşüktür. LNG, doğal gazın enerji yoğunluğunu arttırmakta ve uzun mesafe taşımacılığını ekonomik açıdan uygun hale getirmektedir. Petrol, tankerlerle taşınırken enerji yoğunluğu yüksek olan doğal gazı, boru hattı haricinde taşımak oldukça maliyetli olmaktadır. Petrolün aksine, doğal gazın dünya çapında taşınmasını sağlayan bir sistem mevcut değildir. Ayrıca doğal gazın yerel bölgesel anlamda ticareti yapılmakta, pazarı bu şekilde meydana gelmekte ve fiyatlar bölgeden bölgeye önemli oranda değişim göstermektedir. Bu değişen fiyatlar arasındaki farkı yaratan temel etmen, ulaşım maliyetleri ve vergilerdir. Doğal gazın petrol karşısında bir birimde artan değeri, ulaştırma maliyetlerini düşürerek taşınmasını çok daha uygun hale getirmektedir.

Doğal gazı sıvılaştırma, enerji ticareti ve enerji piyasaları üzerinde oldukça büyük bir etkiye sahiptir. Örneğin, elektrik üretimini nükleer enerji ile sağlayan Japonya, bunu 2011'deki Fukushima faciasından sonra doğal gazdan elde etmeye başlamıştır ve kullandığı doğal gazın %100'ünü ithal etmektedir. LNG altyapısı, doğal gazın geleceği için oldukça önemlidir. LNG üretiminin altyapısı ve teknolojisi gelişirse, bunun ekonomik yansıması aynı oranda olacaktır. İlk ticaret amaçlı LNG tesisi ise East Ohio Gas Company tarafından 1941 yılında yaptırılmıştır.¹⁴⁶

¹⁴³ Zweifel, Praktinjo, Erdmann, s.213.

¹⁴⁴ Bhattacharyya, s.370.

¹⁴⁵ Laura El-Katiri ve Mohammed El-Katiri, **Regionalizing East Mediterranean Gas: Energy Security, Stability, And The Us Role**, Carlisle Barracks, PA : Army War College Strategic Studies Institute, 2014, s.26.

¹⁴⁶ Montgomery, s.73 ve s.87.

Bugün, Katar, dünyada LNG ticaretinde lider konumundadır. Dünya doğal gaz ticaretinde LNG ticaretinin hacmi gün geçtikçe artmaktadır. Japonya ve Kore büyük hacimde LNG ithalatı gerçekleştirmektedir. FLNG'nin de 2017'den beri öneminin arttığı görülmektedir. Avustralya yeni LNG tesisleri inşa ederek pazardaki hacmini arttırmaya devam etmektedir. Katar ise piyasadaki hızını yavaşça kaybetmektedir.

2.2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.2.1. Ekonomi Politik

Ekonomik politik kuram, tez çalışmasının kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Ekonomi politik kuram, günümüzde iktisat biliminin bir alt disiplini olarak ele alınmaktadır. Uluslararası ekonomi politik ise bu çerçeveden farklı olarak, uluslararası ilişkiler biliminin bir alt dalı olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde uluslararası ilişkiler ise genellikle siyaset biliminin bir dalı olarak kabul edilmektedir.

Yürütülen tez çalışması, ekonomik konjonktürün ve makro ekonomik göstergelerin, siyasi süreçleri nasıl etkilediğini ve etkileyebileceğini; aynı zamanda politik konjonktürden ekonomik sürecin ne yönde etkilendiğini ele almaktadır. Bu analiz, devletler, şirketler, uluslararası organizasyonlar ve yapıların gerçekleştirdiği faaliyetler ile ulus devletler ve bölgesel, küresel bazda ekonomik dinamikler değerlendirilerek ortaya konulmuştur. Ekonomi politik, ekonomik göstergelerle ele alınmaktadır. Uluslararası ticaret, ekonomik büyüme ve finans kavramları ise konuya dahildir.

“Ekonomi Politik” kavramı ilk olarak, 1615 yılında, Antoine de Montchretien tarafından **“Ekonomi Politik İncelemesi”** (Traite de l' Economie Politique) isimli eserde kullanılmıştır. Merkantilist dönemde yazılmış olan Thomas Mun'un, **“İngiltere'nin Dış Ticaret Serveti”** (England's Treasure by Foreign Trade) ve Bernard Mandeville'in, **“Arıların Masalı”** (Fable of the Bees) isimli eserleri de ilk politik ekonomi konulu kitaplar olarak bilinmektedir. Sir James Steuart, 1767 yılında yayınlanan **“Ekonomi Politik'in Prensipleri Üzerine Bir İnceleme”** (An Inquiry into the Principles of Political Economy) isimli çalışmasında ticaret, güç ve zenginlik arasında bağlantı kurarken, hükümetlerin zenginliğe yol açan ekonomik politikaları nasıl uygulayacağı üzerine önerilerde bulunmuştur. Ekonomi politik'in ve liberal sistemin temellerinin dayanağı kabul edilen, Adam Smith'in **“Ulusların Zenginliği”** (Wealth of the Nations 1776) ve David Ricardo'nun **“Ekonomi Politik'in Prensipleri”** (Principles of Political Economy 1817) eserlerinde, ideal bir liberal sistemin nasıl olması gerektiği açıklığı kavuşturulmaya çalışılmış

ve ekonomik kararların bireylerin kendi insiyatifinde olması gerektiği belirtilmiştir. Harvard Üniversitesi'nden J. Laurence Laughlin tarafından (1885 yılında) sadeleştirilmiş olan eserinde, John Stuart Mill, ekonomi politiğin temellerinin Adam Smith tarafından atıldığını yazmış ancak **“Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.”** (Laissez Faire, Laissez Passer) kavramının daha önce Francois Quesnay tarafından dile getirilmiş olduğunu da ifade etmiştir.¹⁴⁷

Klasik ekonomi politik kuram, genel hatlarıyla Adam Smith ve David Ricardo tarafından belirlenmiştir.¹⁴⁸ Adam Smith'in ekonomi politik görüşlerini belirttiği dönemde, devletin katı şekilde ekonomiye müdahale ettiği görülmektedir. Adam Smith, bu durumun karşısında yer alarak serbest piyasa ekonomisini savunmuştur.¹⁴⁹ Ekonomi politik alanına yön veren en önemli iktisatçılardan bir diğeri ise David Ricardo'dur. Ricardo'nun en önemli eseri ise **“Principles of Political Economy and the Taxation”**dır. Ricardo, bu eserinde serbest piyasa ekonomisinin önemini vurgulamaktadır. Bu eserde, ekonomi politik perspektifle ele alınan konular, devletin ekonomiye müdahalesini ifade etmektedir. Ricardo da Adam Smith gibi devletin ekonomiye müdahalesine karşıdır. Ricardo'nun, ekonomi politik teorisi, değer, rant, ücret, kar, dış ticaret, piyasa mekanizması ve vergi üzerine kurulmuştur. Ricardo'nun eseri, ithalat ve ihracattaki kısıtlamaları ele almakta ve devlet politikaları ile ekonomi arasındaki ilişkiyi anlatmaktadır. Bu analizler sonucunda ortaya **“Mukayeseli Üstünlük Teorisi”** çıkmıştır.¹⁵⁰

Ekonomi politik perspektif, daha sonra, “Friedrich List”, “Alexander Hamilton”, “Karl Marx” ve “Friedrich Engels” tarafından ele alınmıştır. Bu isimlerin tümü, ekonomi ve siyasi ilimleri bir arada ele almaktadır. Ekonomi, Alfred Marshall'ın çalışmaları ile birlikte 20.yy'da çok daha bağımsız bir disiplin haline gelmiştir. Marshall, ekonomiyi daha matematiksel verilerle ele almıştır. Bu sayede, yeni bir iktisadi ekol doğmuştur. Bu isimlere ek olarak John Maynard Keynes, Klaus Knorr, Klaus Stegemann gibi isimler de konu kapsamında oldukça önemlidir.¹⁵¹

Ekonomi politik, 1970'lerle ele alınmaya başlamakla birlikte aslında, disiplinin kuruluşu yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Politika ve ekonomi, yeniden, ilk kurulduğu dönemde ki gibi

¹⁴⁷ Doğan Üçok, “2000 Sonrası Dönemde ABD ve RF'nin Gürcistan'a Yönelik Enerji Politikalarının Ekonomi-Politik Kuram Çerçevesinde Analizi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2012, s.15.

¹⁴⁸ Frank J. B. Stilwell, **Political Economy : The Contest of Economic Ideas**, New York : Oxford University Press, 2006, s.8.

¹⁴⁹ Gerald P. O'Driscoll, **Adam Smith and Modern Political Economy : Bicentennial Essays on The Wealth of Nations**, Ames: Iowa State University Press, 1979, s.132.

¹⁵⁰ Robert O'brien ve Marc Williams, **Global Political Economy: Evolution And Dynamics**, Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2010, s.13.

¹⁵¹ Axel Hülsemeyer, **International Political Economy : A Reader**, Don Mills, Ont. : Oxford University Press, 2010, s. 2-3.

entegre olmaya başlamıştır. Politika ve ekonominin entegrasyonu esasen Merkantilistlere dayanmaktadır. İki disiplinin entegrasyonuna ilişkin ikinci deneme ise Karl Marx'tan gelmiştir. Ekonominin ve siyaset biliminin, uzmanlaşması, 19. yüzyılın başından 20. yüzyılın ortalarına doğru gelişmiştir. Siyaset bilimi; uluslararası ilişkiler, diplomasi ve güvenlik alanında uzmanlaşırken, ekonomi ise ticaret, para ve dış yatırımlar bağlamında uzmanlaşmıştır. 1970'lerle birlikte siyaset bilimci ve iktisatçılar iki bilimi bir arada ele alan yayınlar yapmaya başlamışlardır. Bu süreç, en çok ABD'de gerçekleşmiştir. 1973 Krizi, petrol fiyatlarındaki artış ve ardından yaşanan Bretton Woods'un çöküş süreci, ekonomi politiğin ele alınmasına neden olmuştur. Disiplinlerin diyalogu arasındaki kopukluk, ekonomi ile siyaset biliminin, ekonomi politik olarak ele alınması gerektiği kanısını doğurmuştur. Bu durum, aslında, Adam Smith'in döneminde yani ekonomi ve siyasetin ayrı ayrı ele alınmadığı dönemde görülmektedir.

Bazı görüşlere göre, ekonomi politik uluslararası ilişkilerin alt disiplini, diğer görüşlere göre ise uluslararası ilişkiler ekonomi politiğin bir parçasıdır.¹⁵² Ekonomi ve siyaset bilimi, ayrı olarak ele alınmaktaydı. Ancak bu farklılık, iki disiplinin ele aldığı olguları aydınlatmakta yetersiz kalmakta ve argümanları yeterince açıklayamamaktadır. Ekonomiyi, politikalar etkilemekte ve aynı zamanda politikaların üzerinde, ekonominin etkisi bulunmaktadır. Devletler, bu iki ilişki içerisinde yürümektedir. Ekonomi politik, genel anlamda, devlet ve piyasa ilişkisini ele almaktadır.¹⁵³

Ekonomi-politik, kazancın nasıl dağıtılacağı ile ilgilenmektedir. Ekonomik aktörlerin ve devletin, kazancının dağıtılışını incelemektedir. Dünya ekonomisinin güç, değerler, siyasi otonomi ve devletler üzerinde etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Piyasa dengeleri ise bazen hükümetler tarafından güç adına manipüle edilmektedir.¹⁵⁴

Ekonomi politik, ekonomi ve siyaset biliminden farklı olarak ekonomik problemler, sosyal yapılar ve politik süreçler arasında bağlantı kuran bilim dalıdır. Devlet, piyasa ve toplum ilişkilerini ele almaktadır. Bunlar, mal ve hizmetlerin üretimi, emek ve ücretler, tüketim tercihleri, tasarruf ve yatırımlar, ekonomik ve finansal işlemlerdir.¹⁵⁵

“Uluslararası Ekonomi Politik” disiplini ise “Uluslararası İlişkiler” alanının bir alt dalıdır. Temel parametreleri, uluslararası ticaret, küresel finansal sistemler, cinsiyet sorunları, emek

¹⁵² Stephen Gill ve David Law, **The Global Political Economy: Perspectives, Problems, And Policies**, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1988, s.3-14.

¹⁵³ Robert Gilpin ve Jean M. Gilpin, **Global Political Economy: Understanding The International Economic Order**, Princeton, N.J. : Princeton University Press, 2001, s.4.

¹⁵⁴ Gilpin, Gilpin, s.77.

¹⁵⁵ Stilwell, s.14-16.

gücü, ekonomik büyüme ve kalkınma, çevre gibi faktörlerdir. Uluslararası ekonomi politik devlet, piyasa, alıcı ve satıcıların ilişkisi, hizmetler ve fiyatlar ile arz ve talep dengesi ile ilgilenmektedir. Bu disipline yöneltilen en büyük eleştiri, kuramsal teorik çerçevesinin eksik olduğudur. Ekonomi politik çerçeve, birçok farklı parametreden meydana geldiği için belirli bir şekilde tanımlanmamaktadır ancak bu bir eksiklik değildir.¹⁵⁶ Disiplinin önde gelen isimleri, Susan Strange, Robert Keohane ve Robert Cox'tur. Susan Strange, Ortodoks olmayan realist, Robert Keohane liberal kurumsalcı ve Robert Cox ise tarihsel materyalist olarak vurgulanmaktadır.¹⁵⁷

Tez çalışması, ekonomi politik çerçevede ele alınmıştır. Doğu Akdeniz'de gerçekleşen enerji keşifleri, ekonomi politik perspektifte ele alınarak devlet, piyasa ve kurumların karşılıklı ilişkileri incelenmiştir. Adam Smith ve David Ricardo gibi ekonomistler hiçbir zaman "ekonomi" kelimesini tek başına kullanamamışlardır. Doğru ifade "**Ekonomi-Politik**" ya da "**Politik-Ekonomi**" olmuştur. Çünkü politikayı ekonomi olmadan, ekonomiyi de politika olmadan anlamak imkansızdır.

2.2.2. Enerjinin Ekonomi Politikası

Enerjinin Ekonomi Politikası, enerjiye ilişkin akademik çalışmaların en önemli çerçevelerden birisidir. Enerji dinamikleri bu çerçevede ele alınmaktadır. Enerji ekonomi politikası çerçevesinde, devlet ve piyasa ilişkileri, enerji bağlamında ele alınmaktadır. Bu kapsamda hukuk kuralları da yer almaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamında Deniz Hukuku'nun etkileri ele alınmıştır. Ulusal politikalar, uluslararası ekonomi ile birlikte incelenmektedir.

Enerji piyasalarının ülkelerin diplomatik ilişkilerine etkisi önemlidir. Enerjinin ekonomi politikası, politikaları, ekonomi, piyasa, sosyal yapı ve kurumlar arasındaki ilişkiyi ele alarak incelemektedir. Ekonomik ve politik dinamikler doğal kaynaklarla karşılıklı etkileşim halindedir.¹⁵⁸ Enerji ekonomi politikası, devletler, şirketler ve uluslararası kurumlardan meydana gelmektedir. Enerji kaynaklarını elde ederek, altyapı, taşımacılık, ticaret, yatırım ve finans ile birlikte ekonomik kazanım ve kar maksimizasyonu hedeflenmektedir.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Theodore H. Cohn, **Global Political Economy : Theory and Practice**, New York : Pearson Longman, 2010, s.2-4.

¹⁵⁷ O'brien, Williams, s.13.

¹⁵⁸ Andrei V. Belyi, **Transnational Gas Markets and Euro-Russian Energy Relations**, Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; New York, NY : Palgrave Macmillan, 2015, s.2-9.

¹⁵⁹ Pami Aalto, **The EU-Russian Energy Dialogue : Europe's Future Energy Security**, Burlington, VT : Ashgate, 2008, s.5.

Enerji, ekonomi, siyaset, çevre, savaş, barış, güvenlik ve düzen kavramları, konuyu analiz ederken bir arada ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra, küresel ısınma ve iklim değişikliği de konuya dahildir. Hidrokarbon kaynaklarına ilişkin çıkan çatışmalar ve savaşlar, dünyanın neredeyse varoluşundan beri süregelmektedir.¹⁶⁰ Genelde enerji ticaretinin, siyasi çatışmaların üstesinden gelmesi zor olmaktadır. Ancak enerji yatırımları, altyapısı, boru hatları ve enerji ticareti, bölge ülkeleri arasında işbirliği ve istikrarı sağlayabilmektedir. Enerji, diplomatik ilişkileri; diplomatik ilişkiler de enerji ilişkilerini belirlemektedir. Enerji doğal olarak siyasi bir olgudur ve uluslararası ilişkiler üzerinde etkileri bulunmaktadır. Doğu Akdeniz keşifleri, bölgedeki politik ve ekonomik atmosferi etkilemektedir. Bu süreç, çatışmaları önleyecek ya da gerilimi arttıracaktır.¹⁶¹

Büyük enerji şirketleri tarafından yapılan yabancı yatırımlar, ülke ekonomilerinin ve buna bağlı olarak siyasi ilişkilerin düzelmesine yardımcı olabilmektedir. Enerji, ülkelerin ilişkilerini pozitif ya da negatif yönde etkilemektedir.¹⁶² Boru hattı projelerini, siyasi süreçlerden ayırarak ele almak eksik kalmaktadır. Enerji güvenliği, politik atmosferden doğrudan etkilenmektedir. Enerji arz güvenliği, enerji üreticilerini, transit ülkeleri ve enerji tüketimini de ilgilendirmektedir. Şirketler, neoliberal sistemde kar maksimizasyonu hedefi ile hareket etmektedir. Bu nedenle, siyasi istikrarsızlıkların olduğu bölge ve ülkelere yatırım firmalar uzak durmaktadır. Bankalar, çatışmaların olduğu bölgelere yapılacak yeni yatırımlar için kredi ve destek vermeye sıcak bakmamaktadır.

Bir diğer konu ise ekonomik işbirliğine gidilmesi ya da ortak fayda elde etmek üzere hareket edilmesinin siyasi açmazları çözebileceğidir. Bununla ilgili bir örnek henüz mevcut değildir. Ancak dinamiklerin, çözüme yardım edeceği öngörülmektedir.

Doğu Akdeniz doğal gaz keşiflerine ilişkin süreçte ekonomik konular politik konulardan ayrılamaz. Bu nedenle, çalışma ekonomi politik perspektif ile ele alınmıştır. Türkiye gaz arzından ve transit ülke konumundan gelir elde edebilir. Boru hattı projeleri, bölgesel ve küresel siyasetten ayrı düşünülemez.

Enerjiyi politik silah olarak kullanmanın bir başka tanımı ise enerji üretici ve tüketicilerinin karşılıklı bağımlılığıdır. Avrupa doğal gaz piyasası, Gazprom'un 2/3'lük gelirini

¹⁶⁰ Davidson, Gross, s.15.

¹⁶¹ Michael Leigh, "Energy—A Geopolitical Game Changer?", *The International Spectator*, Vol.49, No. 2 (2014), s.1-9.

¹⁶² Constantinos Adamides ve Odysseas Christou, "Energy Security and the Transformation of Regional Securitization Relations in The Eastern Mediterranean", Savvas Katsikides ve Pavlos I. Koktsidis (Ed.), *Societies in Transition* içinde (189-205), Springer, Cham, 2015, s.189.

oluşturmaktadır. Gazprom ve Rusya için Avrupa piyasası vazgeçilmez bir pazardır. Rusya ve Avrupa'nın doğal gaz kontratları uzun dönemlidir. Rusya, yeni sahaların keşi ve yatırımlar için Avrupalı enerji şirketlerine bağlıdır.

Enerji şirketleri, karlarını maksimize etmek istemektedir. Enerji firmaları uygun fiyatla önemli hacimde doğal gaz elde edebilecekse yatırım yapma kararı almaktadır. Eğer talep edilenden daha fazla doğal gaz üretiliyorsa, kar maksimizasyonu için bumnların satılması gerekmektedir. Enerji ticareti ya da boru hatları, sorunlu ülke ilişkilerini daha çok tırmandırma ya da yumuşatma dinamiklerini içinde barındırmaktadır. Enerji işbirliğinin ise her zaman barışi sağlaması imkansızdır.¹⁶³

¹⁶³ Gareth M. Winrow, (2016). "The Anatomy of a Possible Pipeline: The Case of Turkey and Leviathan and Gas Politics in the Eastern Mediterranean", **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Vol. 18, No. 5 (2016), s.434-436.

3. ULUSLARARASI DENİZ HUKUKU KAPSAMINDA DOĞU AKDENİZ DENİZ YETKİ ALANLARININ SINIRLANDIRILMASI SORUNU

Devletlerin, petrol ve doğal gaz kaynaklarını elde edebilme rekabetine son dönemde, Doğu Akdeniz’de eklenmiştir. Ancak, bölgedeki ülkeler arasında, deniz yetki alanı uyuşmazlıkları bulunmaktadır. Deniz yetki alanı uyuşmazlığı, denizlerde yapılan sismik arama ile başlayarak üretim aşamasına kadar devam etmektedir. Bu bağlamda, devletler arasında MEB, kıta sahanlığı ve karasuları sınır anlaşmazlığı görülmektedir. Bu anlaşmazlıklar, Doğu Akdeniz’in hidrokarbonlarından yararlanma sürecini, üretimi sürecini, siyasi ve hukuki konjonktürü olumsuz etkilemektedir.

Doğu Akdeniz’in, 21.yy’ın en stratejik alanlarından birisi olacağı açıktır. Deniz yetki alanlarındaki uyuşmazlıklar ve çatışmalar, bölgede çalışmak ve yatırım yapmak isteyen uluslararası şirketleri uzaklaştırmaktadır. Bölgedeki deniz yetki alanlarına ilişkin uyuşmazlıkların başlıca nedeni siyasi konjonktürdür. Siyasi açmazların başında ise 40 yılı aşkın süredir çözülemeyen Kıbrıs Sorunu gelmektedir. Kıbrıs Adası, stratejik açıdan büyük öneme sahiptir. GKRY ise kendi çıkarları doğrultusunda ikili ya da çok taraflı anlaşmalar yapmakta ve KKTC’yi bu anlaşmaların dışında bırakmaktadır.

Teknolojinin gelişimi ile bugün artık deniz yatağının altında bulunan hidrokarbonların, petrol ve doğal gazın bulunması ve işletilmesi büyük öneme sahip olmuştur. Denizden elde edilen petrol ve doğal gazın, ülkelerin ekonomik gelişiminde kullanılması oldukça yaygındır. Böylesine önemli bir kaynağın bulunması ve ülke ekonomisine katkı sağlaması amacıyla ülkeler, yoğun çalışmalarda bulunmaktadır.¹⁶⁴

Doğu Akdeniz deniz yetki alanı sınırlandırılması sorununun temelinde birçok neden bulunmaktadır. Uluslararası hukuk kurallarının geçirdiği değişim, bölgenin karmaşık siyasi coğrafyası, bölge ülkelerinin çatışan çıkarları ve bölgedeki hidrokarbonların paylaşılması bunlar arasında sayılabilir. KKTC’nin varlığı ve Kıbrıs Sorunu ise bir diğer uyuşmazlık nedenidir. KKTC’nin, uluslararası arenada tanınırlığı tartışılmakta olduğu için MEB hakları da doğal olarak tartışma konusu olmaktadır. Ayrıca, Doğu Akdeniz’de MEB’ler iç içe geçmiştir ve 200 mil sınırları birbiri ile çakışmaktadır. Akdeniz, yarı kapalı bir deniz olduğu için MEB sınırları arasında taşmalar meydana gelmektedir. Doğu Akdeniz’de, hiçbir alan 400 mil mesafeye

¹⁶⁴ Selami Kuran, **Uluslararası Deniz Hukuku**, İstanbul : Beta Yayınları, 2015. s.1-9.

ulaşmaz. Bu sorunlar, devletlerin aralarında imzaladıkları MEB sınırlandırma anlaşmaları ile çözümlenmektedir. Kıyıları karşı karşıya veya yan yana olan devletler arasında sınırlandırma konusunda “**Hakkaniyet İlkesi**” kabul edilmiştir.¹⁶⁵

Doğu Akdeniz deniz yetki alanları uyuşmazlıklarının önemli bir kısmı, Kıbrıs Sorununun denize aksetmesinden kaynaklanmaktadır. Doğu Akdeniz’deki uyuşmazlık, kıta sahanlığı sınırlandırılması ile ilgilidir. Bu anlaşmazlık kapsamında, Doğu Akdeniz olarak tanımlanan Yunanistan, Türkiye, Suriye, İsrail, Filistin, Mısır, KKTC ve GKRY konuya dahildir. Bu kapsama ek olarak, GKRY sınırları içindeki Akrotiri ve Dikelya İngiliz Üsleri de dahildir. Konuda bahsi geçen devletler kıta sahanlığı ve MEB’lerini maksimize etmeye çalışmakta ve böylece çatışmalar meydana gelmektedir.¹⁶⁶

Doğu Akdeniz’de en önemli sorunlardan birisi, Türkiye-KKTC-GKRY arasındaki deniz yetki alanı uyuşmazlığıdır. GKRY, 2003’te MEB’ini ilan etmiştir ve bu tarihten itibaren bölge ülkeleri ile MEB anlaşmaları yapmaya devam etmektedir. Deniz yetki alanları ile ilgili yaşanan bu sorunlar, Kıbrıs Sorununu da olumsuz etkilemekte ve çözümünü imkansızlaştırmaktadır.¹⁶⁷

Doğu Akdeniz’de çok sayıda kıyıdaş ülkenin varlığı ve tüm tarafların kabul ettiği bir MEB imzalanmamış olması çalışmaları olumsuz etkilemektedir. Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri bölge ülkeleri arasında hem yeni ittifaklara hem de gerilimlere neden olmaktadır.¹⁶⁸ Keşiflerin, çatışma ve işbirliği dinamiklerini bir arada bulundurduğunu söylemek yalnız olmaz.

Doğu Akdeniz deniz yetki alanı uyuşmazlıkları ve MEB çatışmaları üç şekilde çözülebilir. Bunlar; “**Diplomasi ve Anlaşma**”, “**Hakemlik Yolu**” ve “**Yargı Yolu**” olarak adlandırılan “Uluslararası Adalet Divanıdır.” Bu seçeneklerden, “Diplomasi ve Anlaşma”, en akılcı ve zararsız yöntemdir. Hakemlik seçeneği, Uluslararası Adalet Divanı’na (UAD) göre daha mantıklıdır. Hakem ve kuralları, taraflar belirlemektedir. Serbest usul ya da Lahey’de mahkeme oluşturulmaktadır. Hakemlik seçeneği yine diplomasi gerektirmektedir. Taraflar özel anlaşma yaparak süreç ona göre yürütülmektedir. Yargı yolu ise sorunun UAD’a taşınmasını ifade etmektedir. Sorunu, UAD’a taşımayı iki tarafın da kabul etmesi gerekmektedir. UAD Statüsünün, 35.1. maddesine göre, Divan Statüsüne taraf olan devletler UAD’a, başvurabilmektedirler. Bu seçenekte, hakimler belli, tarafların insiyatifi ise zayıftır. Karar, belli

¹⁶⁵ Kuran, s.267-268.

¹⁶⁶ Sertaç Hami Başeren, **Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı**, İstanbul : Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, 2010. s.1-2.

¹⁶⁷ Tullio Scovazzi, “Maritime Boundaries in the Eastern Mediterranean Sea”, **Policy Brief**, Washington: German Marshall Fund of the United States, 2012, s.6.

¹⁶⁸ Pamir, s.459.

olan usul ve hukuk kuralları çerçevesinde verilmektedir. Üç seçenek için de sürece dahil olacak heyetin, güçlü ve diplomasiye hakim olması gerekmektedir. Milletlerarası hukuk açısından, çözümü bir taraf dahi istemediği takdirde sorun çözülemez. Bunun nedeni bütün devletlerin eşit ve egemen olmasıdır.

3.1. DOĞU AKDENİZ'E İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

3.1.1. Doğu Akdeniz'in Tanımı ve Sınırları

Doğu Akdeniz; Slovenya, Arnavutluk, Hırvatistan, İtalya, Bosna-Hersek, Lübnan, Karadağ, Filistin, Yunanistan, Suriye, İsrail, Mısır, Libya, Türkiye ve Tunus kıyıları ile çevrili bir bölgedir.¹⁶⁹ Doğu Akdeniz havzası, Türkiye ve Suriye üzerinden Mezopotamya ve Orta Asya'ya, Süveyş Kanalı üzerinden de Arap Yarımadası ve Basra Körfezi'ne ulaşmaktadır. Akdeniz'e kıyısı olan devletler ile Avrupa, Güneydoğu Asya ve Afrika ülkelerine yapılan deniz ticaretinin kilit noktası olan Doğu Akdeniz'in önemi, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla daha da artırmıştır.

Doğu Akdeniz, Cebelitarık, Süveyş ve Karadeniz'den geçen uluslararası deniz ticaretinin yapıldığı oldukça önemli bir konumda bulunmaktadır. Kıbrıs Adası'nın, Ortadoğu ve Afrika'ya yakın olması, bu coğrafyalara yönelik askeri ve istihbarat faaliyetlerinde adanın stratejik önemini arttıran bir faktördür. Kıbrıs Adası'nın da bulunduğu Doğu Akdeniz Havzası, Ortadoğu'dan, Batılı ülkeler ile Hint Okyanusu'ndan, Avrupa'ya, enerji ve ticari mallarının taşınmasında önemli bir bölge konumundadır. Süveyş Kanalı ve İskenderun Körfezi'nden gerçekleştirilen transit deniz taşımacılığı adına Kıbrıs Adası'nın stratejik önemi büyüktür. Alfred Mahan'ın "Deniz Hakimiyet Teorisinde" belirtildiği üzere, Kıbrıs Adasına sahip olanların, Akdeniz ve Ortadoğu'ya hükmetmesi mümkündür. Kıbrıs Adası'nın stratejik önemi ise Süveyş Kanalı aracılığıyla Hint ve Pasifik okyanuslarına açılan Akdeniz'in doğusunun kontrolün sağlanmasına dayanmaktadır.¹⁷⁰

Doğu Akdeniz Havzası, Adriyatik Denizi, İyon Denizi ve Ege Denizini içinde barındırarak Çanakkale Boğazı ile Marmara Denizi'ne, Süveyş Kanalı ile de Kızıldeniz'e bağlanmaktadır. Kritik olarak adlandırılabilir geçiş yolları ve adalar, jeostratejik bağlamda, Doğu Akdeniz'i önemli kılmaktadır. Adriyatik Denizi'ni, İyon Denizi'ne bağlayan Otranto

¹⁶⁹ Cihat Yaycı, "Doğu Akdeniz'de Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye", **Bilge Strateji**, Vol.4 No.6 (2012), s.2.

¹⁷⁰ Umut Kedikli ve Deniz Taşkın, "Enerji Kaynakları Mücadelesinde Doğu Akdeniz Havzası ve Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı", **Alternatif Politika**, Vol.7, No. 3 (2015), S.402-403.

Boğazı, Batı Akdeniz ile Doğu Akdeniz'i birbirinden ayıran Sicilya Boğazı ile Messina Boğazı, Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayan Süveyş Kanalı, Ege Denizi'ni Marmara Denizi'ne bağlayan Çanakkale Boğazı önemli geçiş güzergahlarıdır.

İtalya, Bosna Hersek, Slovenya, Hırvatistan, Arnavutluk, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Filistin, İsrail, Karadağ, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Lübnan, Malta, Libya, Mısır, Suriye, Tunus, Türkiye ve Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'e kıyısı bulunmaktadır. Ayrıca Kıbrıs'taki Akrotiri ve Dikelya üslerinin egemen toprak statüsünde olması nedeniyle İngiltere'nin de Doğu Akdeniz'e kıyısı bulunmaktadır. Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesişim noktası olan Doğu Akdeniz, dünyada ticari deniz trafiğinin en yoğun olduğu bölgedir. Bölge, Ortadoğu, Hazar Havzası ve Rusya hidrokarbon kaynaklarının batı pazarlarına taşınmasında ana güzergâh konumundadır. Balkanlar ve Ortadoğu gibi kriz bölgelerini kontrol eden konumuyla öne çıkan Doğu Akdeniz, küresel güçlerin de ilgi alanına girmektedir.¹⁷¹

Bölgenin önemi, Asya, Afrika, Avrupa, Süveyş Kanalı, Türk Boğazları, Ege Denizi ve Ortadoğu ile Kafkasların enerji kaynaklarının taşınmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, bölge, "Ticaret Yolu" ve "Enerji Koridoru" olarak tanımlanmaktadır. Süveyş Kanalı, dünya ticareti açısından çok önemlidir. Bölge, Ortadoğu ve Afrika'daki gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir. Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının birleşme noktasında bulunması, Süveyş Kanalı ve Ege Denizi doğrudan kontrol etmesi ve Kafkaslar ile Ortadoğu'nun enerji kaynaklarının dış dünyaya açılma noktası olması stratejik konumunun önemini arttırmaktadır. Buna ek olarak, deniz aşırı operasyonlar için ideal bir ileri üs olma özelliği, küresel güçlerin bölge üzerindeki ilgilerini arttırmaktadır. Özellikle Ortadoğu'daki kriz bölgelerine müdahale için önemli bir üs konumundadır.¹⁷²

Yarı kapalı bir deniz olan Akdeniz, Batı ve Doğu havzaları olmak üzere iki büyük havzadan meydana gelmektedir. Levant Havzası, Doğu Akdeniz keşiflerinin gerçekleştiği alandır. Enerji merkezlerini ve önemli ticaret yollarını kontrolü altında bulduran Doğu Akdeniz, dünyanın en önemli su yolunu oluşturarak kendisini kontrol eden küresel aktörlere önemli politik ve ekonomik avantajlar sağlamaktadır.¹⁷³

¹⁷¹ Cenk Özgen, "Doğu Akdeniz'de Enerji Güvenliğine Yönelik Bir Girişim: Akdeniz Kalkanı Harekâtı", **Akademik Orta Doğu: Altı Aylık Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Vol.8, No.15 (2013), s.103-104.

¹⁷² Halil İbrahim Ülker, Poyraz Gürson, Mustafa Kemal Topcu ve Turan Erman Erkan, "Doğu Akdeniz Enerji Kaynaklarının Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Ekonomisine Etkileri", **International Conference on Eurasian Economies**, s.1027.

¹⁷³ Recep Çakır, "2000'lerden İtibaren Doğu Akdeniz'de Enerji Alanında Yaşanan Gelişmelerin Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Sorunlarına Etkisi", **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kara Harp Okulu Komutanlığı Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2011) s.23-25.

Levant Havzası, Doğu Akdeniz'in en önemli bölümüdür. Havza, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın yayıldığı alandır. Levant Havzası, Avrupa, Asya ve Afrika'nın kesişim noktasıdır. Havza, "Verimli Hilal" olarak adlandırılan bölgeyi de içinde barındırmaktadır.¹⁷⁴ Levant Havzası'nda, Moğollar da dahil olmak üzere Roma İmparatorluğu, Emeviler, Abbasiler, Bizans ve Fatimiler, Selçuklular, Haçlılar, Memlükler ve Osmanlı İmparatorluğu hüküm sürmüştür.¹⁷⁵ Günümüzde ise keşfi gerçekleşen doğal gaz kaynakları ile Levant Havzasının verimliliği ve buna bağlı olarak önemi artmaktadır.

İzmir, İskenderiye ve Beyrut, Levant Havzasının en önemli ve dönemin en zengin ve görkemli şehirleridir. Burada yaşayan insanlar ticaretle uğraştıkları için farklı milletlerden bölgeye gelenler şehirlerde kozmopolit bir yapı oluşturmuşlardır. Bu üç şehir, Levant Havzasının kalbi olarak kabul edilmektedir. Bu şehirlerde camiiler, kilise ve sinagoglar yan yana bulunmaktaydı. Çeşitliliğin, hoşgörü ve diyalogun üst seviyelerde yaşandığı şehirlerdi. Bu nedenle Fransız ve İngilizler bu şehirleri almak istemişlerdir.¹⁷⁶ Ancak bu değerler zaman içerisinde değişmekle birlikte, günümüzde yine farklılıklarını korumaktadırlar.

3.1.2. Doğu Akdeniz'in Tarihi

Doğu Akdeniz, tarihsel perspektifte ele alındığında çok çeşitli kültür ve uygarlıkların yaşadığı, ticari ilişkilerin gerçekleştiği, petrol ve doğalgaz kaynaklarının bulunduğu ve okyanuslara açılan su yollarının yer aldığı, stratejik açıdan oldukça önemli bir bölge olarak tanımlanmaktadır. Tarih boyunca savaşların gerçekleştiği, ticaretin yapıldığı ve kültürel etkileşimlerin yaşandığı bu bölgede, Akdeniz her daim önemli olmuştur.¹⁷⁷

Doğu Akdeniz'in 100 yıllık tarihine bakıldığında, İngiliz ve Fransız manda yönetimleri görülmektedir. Bölge, Arap-İsrail çatışması, Kıbrıs sorunu, sözde dine dayandırılan köktendinci şiddet ve radikalizm, büyük güçlerin hakimiyet mücadelesi ve vekalet savaşları, darbeler ve karşı darbeler, yolsuzluklar ve daha nicelerine şahit olmaktadır. Aynı zamanda, Doğu Akdeniz üç semavi dinin doğduğu, medeniyetin, sanatın, bilimin, felsefe ve teolojinin beşiği olan bir

¹⁷⁴ William W. Harris, **The Levant: A Fractured Mosaic**, Princeton, N.J. : Markus Wiener Publishers, 2008, s.2.

¹⁷⁵ Harris, s.12-14.

¹⁷⁶ Philip Mansel, **Levant : Splendour and Catastrophe on the Mediterranean**, New Haven : Yale University Press, 2011, s.2.

¹⁷⁷ Dursun Yıldız, "Akdeniz Havzası'nın Hidrojeopolitiği ve Türkiye", **TMMOB Su Politikaları Kongresi**, 2006, s.616.

bölge kimliği ile bilinmektedir. Bütün bunlara ek olarak, 2000'lerle birlikte Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri bölgenin önemini iyice arttırmıştır.¹⁷⁸

Doğu Akdeniz ve Ortadoğu her daim, dinsel ve mezhepsel çatışmaların, vekalet savaşlarının ve jeopolitik gerginliklerin, ulusal, bölgesel ve küresel yansımalarına şahit olan bir bölgedir. Devlet ve terör örgütleri gibi devlet dışı aktörlerin de bu çatışmaların merkezinde yer aldığı görülmektedir.¹⁷⁹ “Verimli Hilal” olarak adlandırılan Doğu Akdeniz bölgesi, tarihten bugüne her daim çatışmalara şahit olmuştur. Doğu Akdeniz'in bir diğer adı ise “Münbit Hilal”dir. Dünyanın en verimli toprakları, Anadolu ve Mezopotamya olarak tanımlanan bölgede yer almaktadır. Tarihi dinamikler göz önüne alındığında, uygarlıklar, bu bölgede hükümlanlık kurmayı amaçlamıştır. Bu amaç, dünya ticaretine hakimiyet sağlama isteğine dayanmaktadır. Bölge, tarih boyunca dünyanın en önemli merkezlerinden birisi olmuştur.

Tarih boyunca, Akdeniz, devletlerin ve imparatorlukların kontrol etmek istediği bir bölge olmuştur. Bu durum, Büyük İskender'in Makedon İmparatorluğu, Bizans, Emeviler, Haçlılar, Memlükler, Osmanlı İmparatorluğu ve Akdeniz'e hakim olan diğer devletlerde de görülmektedir.¹⁸⁰ Osmanlı İmparatorluğunun uzun süre hüküm sürdüğü bu coğrafyadan çekilmesi ile bölgedeki manda yönetimleri ve arkasından gelen savaşlarla bölgenin istikrarını kaybettiği ve henüz kalıcı bir barışın sağlanamadığı görülmektedir.

Doğu Akdeniz üç semavi din olan İslam, Hristiyanlık ve Musevilik'in doğduğu coğrafyada yer almaktadır. Doğu Akdeniz'de yaşanan savaşlar, kıtlıklar ve göçler nedeni ile bölge bugün de istikrardan uzaktır. Doğu Akdeniz'in kronik sorunları yoksulluk, siyasi istikrarsızlık, savaşlar ve fakirlik ile ekonomik sorunlardır. Suriye'deki İç Savaş, bölgedeki Sünni-Şii çatışmaları ve Filistin-İsrail sorunu, Türkiye'nin Mülteci krizi gibi sorunlar bölgenin günümüzdeki dinamiklerini oluşturmaktadır.¹⁸¹

3.1.3. Doğu Akdeniz'in Önemi

Doğu Akdeniz, tarihten bugüne, çatışma ve savaşların yer almıştır. Eski çağlardan beri büyük uygarlıkların hedefi, bu verimli bölge olmuştur. Doğu Akdeniz, başta ticaret yolları olmak üzere tarihten bugüne büyük öneme sahiptir. Önemli ticaret yollarını içerisinde barındıran

¹⁷⁸ Petasis, s.195-206.

¹⁷⁹ Süha Çubukçuoğlu ve Salih Saner, “Aspects of Hydrocarbon Security in the Eastern Mediterranean: Maritime Claims, Access, and Quest for Energy Resources”, **Turkish Journal of Energy Policy**, Vol.3, No.6 (2018), s.2.

¹⁸⁰ Yaycı, s.2-4.

¹⁸¹ Moises Naim, “The Mediterranean Surprise”, **ENI**, https://www.eniday.com/en/human_en/eastern-mediterranean-sea-of-gas/ (1 Haziran 2019)

bölge, 2000'li yıllarda gerçekleşmeye başlayan hidrokarbon keşifleri ile önemini arttırmış, siyasi, hukuki ve ekonomik açıdan enerji diplomasisi ve küresel enerji senaryolarında önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Doğu Akdeniz enerji güvenliği, küresel gündeme dönüşmüştür.¹⁸² Ancak, Doğu Akdeniz'in sorunlu jeopolitik yapısı, siyasi istikrarsızlığı ve ekonomik problemleri, doğal gaz keşiflerinin gelişimine ve kazanç elde edilmesine engel olmaktadır.¹⁸³

Doğu Akdeniz'in önemi, enerji nakil hatları ve dünya ticaretinde kavşak konumunda bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bölge; Rusya, Ortadoğu, Kuzey Afrika ile Avrupa, Amerika Birleşik Devletler (ABD) ve Çin gibi ülkelerin ticari hareketliliğinde önemli bir konuma sahiptir. Doğu Akdeniz, sahip olduğu doğal kaynaklar ve bu kaynakların nakil güzergahı olması nedeniyle her daim çeşitli devletlerin güç mücadelesine sahne olmaktadır.¹⁸⁴ Doğu Akdeniz'in stratejik önemi de oldukça büyüktür. Çünkü, Doğu Akdeniz, Ortadoğu'yu askeri olarak izleme bölgesi olarak nitelendirilmektedir.¹⁸⁵

Şekil 1: Doğu Akdeniz'in Ticari Önemi ve Hareketliliği

Kaynak : Necdet Pamir, "Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Ekseninde Enerji ve Jeopolitik", 9 Kasım 2018

¹⁸² Seth Cropsey, "US Policy and the Strategic Relationship of Greece, Cyprus, And Israel: Power Shifts in the Eastern Mediterranean", Washington: Hudson Institute, 2015, s.50.

¹⁸³ Hilal Khashan, "The Energy Factor in Eastern Mediterranean Relations", **Hellenic Studies/Etudes Helleniques**, Vol.22, No.2 (2014), s.162.

¹⁸⁴ Kedikli, Taşkın, s.401.

¹⁸⁵ Konstantinos Filis, "The Strategic Value of the Eastern Mediterranean", *Stratfor*, 21 Mart 2017, <https://worldview.stratfor.com/article/strategic-value-eastern-mediterranean> (1 Haziran 2019)

Doğu Akdeniz, dünya ispatlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık %47'sini, doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %43'ünü barındıran Ortadoğu coğrafyasının; Akdeniz'e, Ege'ye, Karadeniz'e, Kızıldeniz'e ve Atlantik'e açılan kapısıdır. Stratejik konumuna bağlı olarak, Türkiye'nin güvenliğinde en hassas dengelerinden birisini oluşturan Doğu Akdeniz'de bulunan Kıbrıs Adası ise başta İngiltere sonra Rusya, Çin, İsrail ve ABD olmak üzere Yunanistan, GKRY ve AB ülkeleri açısından stratejik ve askeri önemini korumaktadır. Dünya ticaretinin yaklaşık %30'u Akdeniz havzasından geçmektedir. Her yıl yaklaşık 40 bin Rus ticaret gemisi, Türk boğazlarından Akdeniz'e geçiş yapmaktadır.¹⁸⁶

Doğu Akdeniz, ekonomik, stratejik ve ticari öneme sahiptir. Bölgede en uzun kıyı şeridi Türkiye'ye aittir ve Kıbrıs üzerinde garantör devlet sıfatıyla söz hakkı bulunmaktadır. Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin jeostratejik önemi büyüktür. Artan deniz trafiği ve artan ticaretin %90'dan fazlasının deniz yoluyla yapıldığı düşünüldüğünde Doğu Akdeniz'in önemi daha net anlaşılmaktadır.¹⁸⁷

Türk Deniz Kuvvetleri, Doğu Akdeniz bölgesinin önemli stratejik konumu nedeniyle deniz ulaştırma hatlarının güvenliğini korumak üzere, bölgede faaliyetler gerçekleştirmektedir. 2004'te başlayan NATO'nun Etkin Çaba Harekâtı ile yürüttüğü "Akdeniz Kalkanı Harekâtı" Doğu Akdeniz'de güvenliği sağlamayı hedeflemektedir. Harekatın temel amacı bölgedeki enerji arzı güvenliğinin sağlanmasıdır.¹⁸⁸ Bu bölge, oldukça önemli olan Ortadoğu'nun ve Hazar'ın enerji kaynakları açısından önem arz etmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattının açılması ile Hazar Denizi'nin doğusunda bulunan ülkeler adına ticari açıdan İskenderun Körfezi'nin önemi artmıştır. Görüldüğü üzere, Doğu Akdeniz, enerji kaynakları ve ticari faaliyetler açısından oldukça önemli bir geçiş güzergahında yer almaktadır.¹⁸⁹

Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Adası, bölgesel ve küresel üstünlük sağlama mücadelesi ile barış ve istikrara katkı sağlaması açısından önemli bir bölgedir. Doğu Akdeniz'in, Ortadoğu'da ortaya çıkmış kriz, gerginlik ve çatışmalarda, insani ve askeri açıdan önemli roller oynadığı bilinmektedir. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri, 1980'li yılların ilk yarısında Lübnan'da yaşanan çatışmalar sırasında, bu ülkedeki vatandaşlarını Kıbrıs Adası üzerinden tahliye edebilmiştir. Bu örnekler, Doğu Akdeniz'in Ortadoğu'ya hâkimiyeti ve istikrarına ilişkin önemli bir role sahip olduğunun göstergesidir. Diğer yandan, Doğu Akdeniz'in önemi artmaya devam

¹⁸⁶ Necdet Pamir, "Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Doğal Gaz", *Bütün Dünya*, Mart 2017, <http://www.butundunya.com/pdfs/2017/03/051-057.pdf>, (1 Haziran 2019), s.51-52.

¹⁸⁷ Bilgesam, s. 8-9.

¹⁸⁸ Yaycı, s.10.

¹⁸⁹ Yaycı, s.9.

etmektedir. Bu önem, ulaştırma ve enerji boyutlarında gerçekleşmektedir. Akdeniz’de yılda yaklaşık 200.000’den fazla gemi geçişi olmaktadır. Akdeniz, dünya denizlerinin sadece %1’ini oluşturmasına rağmen dünya deniz trafiğinin üçte biri, Akdeniz’de gerçekleşmektedir. Atlas Okyanusu ile Akdeniz’i bağlayan Cebelitarık Boğazı ise her gün yüzlerce geminin geçişini sağlamaktadır. Bu sayı, Hint Okyanusu ve Kızıl Deniz ile Akdeniz’i bağlayan Süveyş Kanalında günde 50 dolaylarında gerçekleşmektedir. Akdeniz ve Karadeniz’i birbirine bağlayan Türk Boğazlarında (İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı) ise bu rakam, 200’e yaklaşmaktadır. Türk boğazlarından sağlanan gemi geçişi yıllık bazda dünya ticareti açısından oldukça önemlidir.¹⁹⁰

Bölge ülkelerinin demokrasi ile hukukun üstünlüğünü benimseyerek hareket etmeleri ve bunun sonucunda, ekonomik ve siyasi açıdan istikrara kavuşmaları beklenmektedir. Bölge, şu anda Rusya, ABD ve İngiltere’nin vekalet savaşlarına şahit olmaktadır. Bölgenin genel atmosferinde istikrarsızlık hakimdir. Mısır, Yunanistan, GKRY, Lübnan ve Ürdün’de istikrarsızlık, Suriye’de ise savaş devam etmektedir. GKRY ve Yunanistan’ın ise ekonomik problemlere sahip olduğu görülmektedir. Yatırımcılar, bu ülkelerdeki olumsuz atmosfer nedeniyle risk almayarak yatırım yapmaktan uzak durmaktadırlar çünkü yatırım, minimum risk maksimum istikrar aramaktadır. Ülkeler, aralarında, enerji kaynaklarına ilişkin işbirliği gerçekleştirebilirse ülkelerin ekonomik göstergelerinde düzelme görülebilir.¹⁹¹

Doğu Akdeniz’in genel olarak enerji talebinin artacağı öngörülmektedir. Bölgenin şu anda sahip olduğu rezervlerin, bugünkü enerji tüketimine bakıldığında talebi karşılamayacağı görülmektedir. Levant Havzasında özellikle doğal gaz adına yapılan hidrokarbon keşiflerin gerekli arzı sunacağı, talebi karşılayacağı ve aynı zamanda ihraç edileceği öngörülmektedir.¹⁹² Doğu Akdeniz ülkeleri, sosyo-ekonomik zorluklarla, yoksulluk, işsizlik ve nüfus artışı ile mücadele etmektedir. Enerji, bu sorunların çözülmesi adına önemli bir role sahiptir. Şu anda bu ülkeler, enerji talep artışı, düşük enerji verimliliği ve yüksek enerji harcamalarına sahiptir. Bu ülkelerin ekonomik istikrar için enerji yatırımlarını arttırmaları gerekmektedir.

Doğu Akdeniz ülkelerinin, enerji arz ve tüketimleri, mali denge ve yoksulluk açısından makroekonomik parametreleri etkilemektedir. Küresel enerji fiyatlarının son yıllardaki değişkenliği, enerji ithalatı yapan ülkeleri, finansal açıdan olumsuz etkilemektedir. Doğu

¹⁹⁰ Yaycı, s.7.

¹⁹¹ Aris Petasis (Ed.), **Intractable Dilemmas in the Energy-Rich Eastern Mediterranean**, İngiltere: Cambridge Scholars Publishing, 2016, s.1-7.

¹⁹² EIA, “Eastern Mediterranean Region”, 2013,

<https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.php?RegionTopicID=EM> (1 Haziran 2019)

Akdeniz ülkelerinde enerji verimliliği düşük, enerji yoğunluğu ise yüksektir. Bu durum enerji tüketimini arttırmaktadır. Enerji verimliliğinin artırılması, enerji harcamalarını düşürecektir. Hızla artan nüfus, şehirleşme, ekonomik büyüme, düşük enerji verimliliği, enerji talebini arttırarak altyapı ve elektrik, petrol ve doğal gazla olan yatırım ihtiyacını arttırmaktadır. Doğu Akdeniz ülkeleri, sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmaya sahip olmayı hedeflemektedir.¹⁹³ Özetle, Doğu Akdeniz hidrokarbon keşiflerinin gelişimi bölge ülkelerinin ekonomisini düzelterek potansiyele sahiptir.

3.2. ULUSLARARASI DENİZ HUKUKU VE DENİZ YETKİ ALANLARI

Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynaklarının gelişiminin önündeki en büyük engellerden birisi Levant Havzasının dar bir alana sahip olması nedeniyle yaşanan deniz yetki alanı uyuşmazlıklarıdır. Bu sorunlar, uluslararası deniz hukuku ve bu kapsamda tanımlanan deniz yetki alanları çerçevesinde ele alınmaktadır. Tez çalışmasının bu kısmında uluslararası deniz hukuku ve buna bağlı olarak ortaya çıkan uygulamalar ile hukuki boşluklar açıklanmaktadır.

İnsanlık, denizlerden birkaç farklı biçimde yararlanmaktadır. Bunlar, ulaşım ve iletişim; denizlerin doğal kaynak ve zenginliklerinin kullanılması ve işletilmesi olarak tanımlanabilir. Yeryüzünün dörtte üçünün deniz alanları ile kaplı olması, bu alanların hukuki rejiminin tespit edilmesini ve bu alanlardaki faaliyetleri düzenleyen alanların gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Deniz hukuku, genel hatlarıyla, deniz alanlarının hukuki rejimini, çeşitli kullanımlarını ve denizdeki gemilerin seyrüseferini düzenleyen kuralların bütünü şeklinde tanımlanabilir. Deniz hukukunun temelini, yüzyıllar boyunca teamüller oluşturmuş ancak ekonomik ve teknolojik gelişmelere paralel olarak hukukun yeniden düzenlenmesi zorunlu hale gelmiştir.

Deniz hukuku, denizlerin tabii olduğu hukuki rejimi düzenleyen, uluslararası hukuk açısından denizlerde gerçekleştirilen faaliyetleri inceleyen ve gemi trafiğini düzenleyen bir hukuk dalıdır. Denizler, hukuki açıdan sahildevletinin hak sahipliği dikkate alınarak sınıflandırılmaktadır. Deniz yetki alanları, iç sular, karasuları, bitişik bölge, münhasır ekonomik bölge, kıta sahanlığı ve açık deniz olarak sıralanmaktadır. İç sular, sahildevletinin tam egemenliği altındayken; açık denizler hiçbir devletin egemenliği altında bulunmamaktadır.

¹⁹³ Manfred Hafner ve Simone Tagliapietra, "A New Euro-Mediterranean Energy Roadmap for a Sustainable Energy Transition in the Region", **MEDPRO Policy Paper**, No. 3 (2013), s.1-8.

Deniz hukuku, deniz ticareti, denizlerdeki enerji kaynakları, deniz taşımacılığı, çalışan-işleten ilişkileri gibi birçok alanı kapsamaktadır.¹⁹⁴

Türkiye açısından “**Deniz Hukuku**”, coğrafi ve stratejik konum gereği uluslararası ilişkilerin ötesinde bir öneme sahiptir. Türkiye, 3 taraflı denizlerle çevrili, 7000 km’den fazla sahil şeridine sahip bir ülkedir. Buna bağlı olarak kıyıdaş ülkelerle denizlerdeki egemenlik haklarına ilişkin ortaya çıkan ve büyük ölçüde halen devam etmekte olan ihtilaflar mevcuttur. Türkiye, bu kapsamda Yunanistan ile Ege Denizi’nde ve Rusya ile boğazlardan geçiş konusunda anlaşmazlık yaşamaktadır. Bu sorunlara keşiflerle birlikte Doğu Akdeniz’de yaşanan deniz yetki alanı uyuşmazlığı da eklenmiştir.

Deniz Hukuku; kamu hukuku alanına giren uluslararası deniz hukuku ve özel hukuk alanına giren deniz ticaret hukuku olmak üzere iki temel bölüme ayrılmaktadır. Doğu Akdeniz deniz yetki alanı uyuşmazlıkları, “**Deniz Hukuku**” kapsamında ele alınmaktadır. “**Uluslararası Deniz Hukuku**”, örf ve adet hukukundan meydana gelmektedir. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, denizlerin siyasi ve ekonomik önemi artmış, bunun sonucunda, Birleşmiş Milletlerin öncülüğünde, deniz hukukuna yazılı bir biçim verilmeye başlanmıştır. BM’nin, çalışmalarının sonucunda, 29 Nisan 1958 Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmeleri ve 10 Aralık 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi yani kısaca BMDHS ya da UNCLOS oluşmuştur. Bu sözleşmeler, devletler arasındaki denize ilişkin egemenlik anlaşmazlıklarının çözümü, kara sularının genişliği, balıkçılık bölgesi, kıta sahanlığı, bitişik bölge, münhasır ekonomik bölge, açık deniz ve uluslararası deniz yatağına ilişkin kurallar ve deniz araçlarının denizlerdeki hukuki rejimiyle ilgili temel kuralları düzenlemektedir.

BM önderliğinde, 1958 yılında Cenevre’de Birinci Deniz Hukuku Konferansı gerçekleştirilmiştir. İkinci Deniz Hukuku Konferansı ise 1973-1982 arasında gerçekleştirilmiş ve 1982 yılında BMDHS kabul edilmiştir. Türkiye, BMDHS’ye Ege Denizi’nde Yunanistan ile yaşadığı kıta sahanlığı sorunu başta olmak üzere çeşitli sorunlar nedeniyle taraf olmamıştır. Deniz yetki alanlarının sınırlandırılması konusunda uygulanacak asli hukuk kuralları, Uluslararası Adalet Divanı’nda yer almaktadır. UAD (ICJ), kendisine getirilen uyuşmazlıkları, uluslararası hukuka uygun bir biçimde çözmekle yükümlüdür.

Türkiye, BMDHS’ne taraf olmadığı için, Doğu Akdeniz’de tüm kıyıdaş devletlerin taraf olduğu bir uluslararası anlaşma bulunmamaktadır. Ancak bölgedeki ülkeler ikili anlaşmalar

¹⁹⁴ İslam Safa Kaya, **Uluslararası Deniz Hukuku Çerçevesinde Doğu Akdenizdeki Petrol ve Doğalgaz Kaynakları**, 2. Baskı, Ankara : Adalet Yayınevi, 2016, s.1-5.

yapmaya devam etmektedir. Türkiye'nin içinde olduğu bölge ülkeleri tarafından yapılacak ortak bir anlaşma, sorunun aşılması adına yarar sağlayabilecektir.¹⁹⁵

3.2.1. 1958 Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmesi

1958 Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmesi (1958 K.B.B.S), 1958'de Cenevre'de imzalanmıştır. Türkiye bu sözleşmeye taraf değildir. Sözleşme kapsamında, "**Kara Suları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi**", "**Kıta Sahanlığı Sözleşmesi**", "**Açık Deniz Sözleşmesi**", "**Balıkçılık ve Açık Denizin Canlı Kaynaklarının Korunması Hakkında Sözleşme**" konuları düzenlenmiştir.

3.2.2. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS ya da UNCLOS), 1982 yılında imzalanmıştır. BMDHS, deniz hukuku konularını en ayrıntılı şekilde düzenleyen sözleşmedir. Cenevre Sözleşmelerinde bulunan hukuki boşlukları doldurmak, gelişen teknolojik ve ekonomik sorunlara, deniz hukuku alanında birtakım yeniliklerin getirilmesi amacıyla oluşturulmuştur. Türkiye, ABD, İsrail ve Suriye, anlaşmaya taraf değildir. Kıbrıs, Mısır, Yunanistan, Lübnan ve Filistin ise 1982 BMDHS'ne taraftır. Türkiye anlaşmaya taraf olmadığından dolayı, sözleşmenin Türkiye için bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Yunanistan ise sözleşmeye taraftır. AB ise 157 devletin imzaladığı anlaşmaya 1 Nisan 1998 tarihinde onay vermiştir.

Sözleşme, kara sularının genişliği konusunda, 12 mil genişlik esasını kabul etmiş ve birtakım yeni kavram ve kurumları düzenlemiştir. Bunlar; "Kara Suları ve Bitişik Bölge", "Milletlerarası Boğazlar", "Takımda Devletler", "Münhasır Ekonomik Bölge (Madde 55-75)", "Kıta Sahanlığı (Madde 75-85)", "Açık Denizler", "Adalar Rejimi", "Kapalı veya Yarı Kapalı Denizler", "Denize Kıyısı Olmayan Devletler", "Milli Yetki Dışındaki Saha", "Deniz Çevresinin Korunması", "Bilimsel Araştırma ve Deniz Teknolojisinin Geliştirilmesi ile Transferi", "Uyuşmazlıkların Çözümü", "Uluslararası Deniz Yatağı", "Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi", ve boğazlardan geçişle ilgili konulardır.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Kaya, s.2-8.

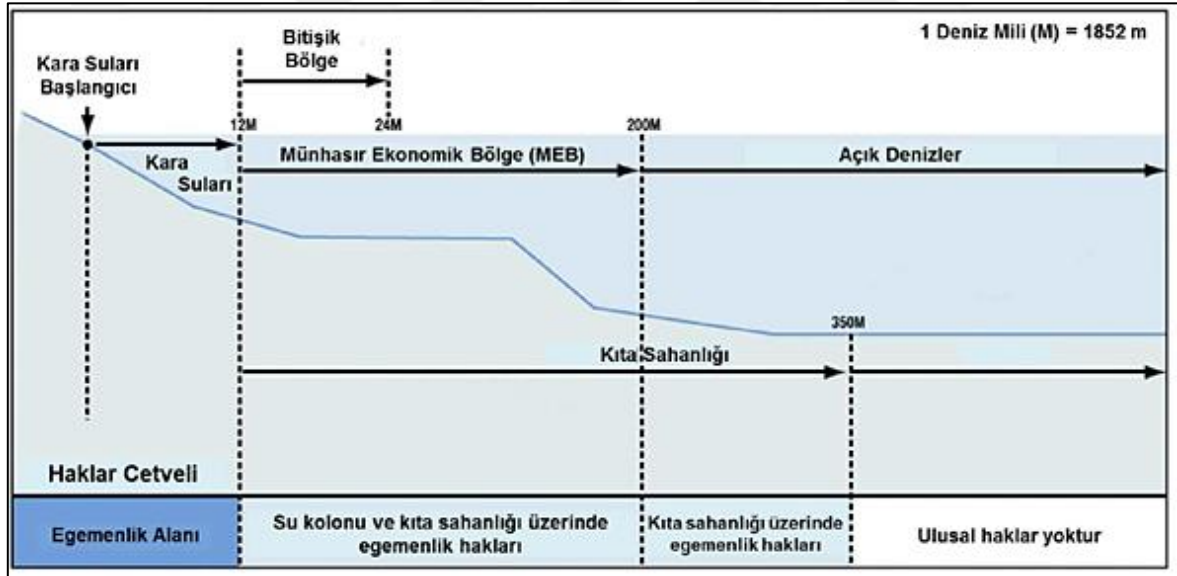
¹⁹⁶ Kuran, s.3-4.

BMDHS (UNCLOS), sahil devletlerin deniz yetki uyuşmazlıklarını çözmeye yönelik modern bir hukuki çerçevedir ve 1994'te yürürlüğe girmiştir.¹⁹⁷ BMDHS, denizlerdeki doğal kaynak ve zenginliklerden yararlanma konusundaki hukuki rejimi düzenlemektedir. İç sular, karasuları, balıkçılık bölgesi ve münhasır ekonomik bölgelerde bulunan canlı kaynaklardan yararlanma yetkisini kıyı devletine vermektedir. Buna karşın, açık denizdeki kaynaklardan bütün devletlerin yararlanma imkanı bulunmaktadır.

3.2.3. Deniz Yetki Alanları

“Deniz Yetki Alanları”, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’nde belirtilmektedir. “Deniz Yetki Alanları”, “İç Sular”, “Karasuları”, “Bitişik Bölge”, “Münhasır Ekonomik Bölge”, “Kıta Sahanlığı” ve “Açık Denizler”den meydana gelmektedir.

Şekil 2’de Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne Göre Deniz Yetki Alanları verilmektedir.

Şekil 2: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne Göre Deniz Yetki Alanları

Kaynak: Tayfun Arslan, “Avrupa Birliği'nin Enerjide Rusya'ya Bağımlılığı Sorunsalında; Türkiye ve Doğu Akdeniz”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi SBE, 1989), s.102.

¹⁹⁷ Blakely Elizabeth Whilden, “Navigating the Conflict Over Natural Gas Reserves in the Levant Basin of the Mediterranean Sea”, *Journal of International Law*, Vol.39, No.3 (2014), s.946.

3.2.3.1. İç Sular

İç sular, 1958 Cenevre Sözleşmesinin 5. maddesi ve 1982 BMDHS'nin 8. maddesine göre, karasularının ölçülmeye başlandığı esas hattın kara tarafında kalan deniz alanlarıdır. Yani, karasularının iç sınırı ile kara ülkesi arasında kalan deniz kesimi, iç sulardır. Denizin kıyıya bitişik olan bu alanı, kıyı devletinin kara ülkesine bağlı olduğu sulardır. Bu alana koylar, limanlar, körfezler, kapalı denizler ve iç denizler ile düz esas hatlar yönteminin uygulandığı bu durumlarda, bu hatların ardında kalan, su kesimleri girmektedir.

3.2.3.2. Karasuları

Karasuları ile ilgili tanımlamalara, BMDHS'nin 2-33. maddelerinde yer verilmektedir. BMDHS'ne göre "Karasuları Genişliği" 12 deniz milidir ve deniz yatağı dahil devletin, egemenlik hakkının bulunduğu alandır. Karasuları, kıyı devletinin kara ülkesini çevreleyen, uluslararası hukuka uygun olarak belirli bir genişliğe kadar uzanan kıyı devletine ait deniz alanını ifade etmektedir. Diğer bir tanımı ise, kıyı ile veya duruma göre iç sularla açık deniz arasında kalan ve genişliği her devletin iç mevzuatına göre tespit edilen deniz parçasıdır. Karasuları ve iç sular, kıyı devletinin deniz ülkesini oluşturan ve devletin egemenliğine tabii olan deniz alanlarıdır.¹⁹⁸

Türkiye'de ilan edilen karasuları genişliği, Ege'de 6 mil, Akdeniz'de 12 mil ve Karadeniz'de ise 6 mildir. Bazı devletlerin kıyı çizgileri birbirine yakındır, bu durumda, taraflar anlaşabilir ya da eşit mesafe esasına göre karasuları belirlenir ya da gerekli olduğu takdirde uluslararası hukuka başvurulabilir. Karasuları üzerinde yer alan hava sahası ile karasuları sınırları içerisinde bulunan deniz yatağı ve yer altı zenginlikleri de kıyı devletine aittir.¹⁹⁹ Karasuları, devletin toprağı olarak kabul edilmektedir.

3.2.3.3. Bitişik Bölge

Bitişik bölge, karasularından itibaren 12 deniz mili daha açığa ulaşan ve 24 deniz miline kadar uzanan bir alanı kapsamaktadır. Bitişik bölge ve karasularına bitişik olan ve kıyı devletinin belirli bir genişliğe kadar bazı konularda yetkilerini kullandığı açık deniz alanını ifade etmektedir.

¹⁹⁸ Kuran, s.33.

¹⁹⁹ Kaya, s.14-19.

3.2.3.4. Kıta Sahanlığı

Hukuki anlamda, kıta sahanlığı, kıyı devletinin, karasularının ötesinde fakat kıyıya bitişik sualtı alanlarının, deniz yatağı ve toprak altındaki cansız kaynaklarını, araştırma ve işletme konusunda münhasır egemen haklara sahip olduğu bir deniz alanıdır.

1958 ve 1982 sözleşmelerine göre “**Kıta Sahanlığı**”, kıyıya bitişik fakat karasuları dışında 200 m derinliğe kadar olan sualtı alanlarının, deniz yatağını ve toprak altını veya o derinliğin ötesinde üstteki suların derinliğinde zikredilen alanların, doğal kaynaklarını işletmeye imkan tanıdığı yere kadar uzanan yerleri; adaların kıyılarına bitişik olan benzeri sualtı alanlarının deniz yatağı ve toprak altını ifade etmektedir.²⁰⁰

Sahildar devletin, karasularının ötesinde ancak kıyıya bitişik olan deniz tabanı ve onun altındaki cansız varlıkların (petrol, altın, doğalgaz gibi) araştırılması ve işletilmesi konusunda, münhasır hak sahibi olduğu bölgedir. Bu bölge, kıyı çizgisinden 200 deniz mili ve doğal kıta sahanlığı daha uzağa gidiyor ise deniz derinliğinin 2500 metreyi bulduğu, izobet çizgisinin, 100 deniz mili açığına kadar giden ve üst sınırı 350 deniz mili olan bölgedir. Kıta sahanlığı, kıyı devletinin karasularının bittiği yerden itibaren başlamakta ve komşu devletlerin birbirlerine karşı olan haklarının tespiti bakımından önem taşımaktadır.

“**1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi**” ile “**Kıta Sahanlığının**” tanımı yapılarak, 1982 BMDHS’de yaşanan teknolojik değişimlerle birlikte yetersiz kalınması durumunda düzenlemeler yapılmıştır. Cenevre Sözleşmesi ve BMDHS gereği kıta sahanlığı üzerinde sahildar devlet, egemen haklara sahiptir. Bu haklar, sadece kıyı devletine aittir ve kıyı devletinin müsaadesi olmaksızın diğer devletlerce kullanılması mümkün değildir. Bu egemen haklar, doğal kaynaklardan faydalanmak üzere olabilir. Bunlar; madenler ve diğer cansız kaynaklar (petrol, doğalgaz vs.), deniz yatağı ve toprak altı ile sürekli temas halindeki canlıları (midye, yengeç) ifade etmektedir. Kıta sahanlığı üstünde kıyı devletine ait MEB mevcutsa, bu bölge için MEB rejimi aynen uygulanacaktır. Buna ek olarak üçüncü devletler de, sahildar devletin taleplerini de dikkate alarak, kıta sahanlığına petrol/doğal gaz boruları ya da kablo döşeme hakkına sahip olacaktır.²⁰¹

²⁰⁰ Kuran, s.213-224.

²⁰¹ Kaya, s.27-30.

3.2.3.5. Münhasır Ekonomik Bölge

“Münhasır Ekonomik Bölge”, devletin deniz ülkesi, i sular ve karasularından oluşmaktadır. Karasularının i sınırı, i sular rejiminin geçerli olduğu deniz alanı ile karasular rejiminin geçerli olduğu deniz alanını ayıran sınırdır. Münhasır Ekonomik Bölge, kıyı devletine karasuları esas hattından başlayarak 200 mil genişlikteki deniz alanında kalan su tabakası ile deniz yatağı ve onun toprak altında münhasır ekonomik haklar ve yetkiler tanıyan deniz alanıdır. Kıyı devleti, 200 mile kadar varan MEB’de su yüzeyi, toprak altı ve üstü, canlı ve cansız doğal kaynakların araştırılması, muhafazası, işletilmesi, korunması ve idaresine ilişkin haklara ve yetkilere sahiptir. MEB kavramında, devletin egemenlik yetki ve hakları söz konusudur, ülkenin parçası sayılmaz.

1982 BMDHS, kıyı devletinin MEB içinde bir kısmı ekonomik amaçlı, bir kısmı yasama ve yargılama yetkilerini içeren egemen haklarını düzenlemektedir. Ancak sözleşme, üçüncü devletlere de bu deniz alanı üzerinde bazı haklar tanımaktadır. Ekonomik amaçlı faaliyetler ise üçüncü devletlerin münhasır ekonomik bölgedeki haklarına zarar vermemelidir.²⁰² 1982 BMDHS’ne göre, üçüncü devletler, kıyı devletinin hak ve yükümlülüklerine saygılı ve kanun ile düzenlemeleriyle uyumlu olarak serbestçe seyrüsefer, deniz üzerinden uçuş ve deniz altına kablo ve boru döşeme hakkına sahiptir.

Kıyıları karşı karşıya ve yan yana devletler arasında münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılması konusunda, kıta sahanlığı sınırlandırılması için geçerli olan “Hakkaniyet İlkesi” kabul edilmiştir. Buna göre, MEB sınırlandırması, anlaşma yoluyla ve uluslararası hukuka uygun olarak hakça bir sonuca varacak şekilde yapılacaktır.²⁰³

Kıyı devletinin MEB içerisindeki doğal kaynaklar üzerindeki hakkı; canlı doğal kaynaklar ve madenler ile diğer cansız doğal kaynaklar olmak üzere iki biçimdedir. İdari yetkiye bakıldığında, BMDHS’nin 56. ve 60. maddelerine göre kıyı devleti MEB’de her türlü yapay ada, araç ve gerecin yerleştirilmesi ve kullanılması konusunda tek yetkilidir. Madde, belirsizdir ve yoruma açık bir düzenlemeye sahiptir. Bu nedenle, büyük anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. MEB’i devletler ilan eder; kıta sahanlığında ise ilan, koşula bağlı olmaksızın kendiliğinden hak sahibi olunmaktadır.²⁰⁴ Bir kıyı devleti, BMDHS’ne taraf olmasa da MEB ilanı gerçekleştirebilmektedir.

²⁰² Kuran, s.244-245.

²⁰³ Kuran, s.254-258.

²⁰⁴ Kaya, s.34-37.

BMDHS'nun aşağıda belirtilen maddeleri MEB kavramı ve Doğu Akdeniz deniz yetki alanı uyumsuzluğuna ilişkin oldukça önemlidir. MEB, BMDHS'de şu şekilde tanımlanmaktadır; "MEB karasularının ötesinde ve bu sulara bitişik bir bölge olup sözleşmede 55.-77. maddeler arasında düzenlenmiş özel rejime tabi olan ve bu rejim gereği kıyı devletinin hakları ve yetkileri ile diğer devletlerin hakları ve serbestlikleri bu sözleşmenin ilgili maddeleri ile düzenlenmiş olan bölgedir."

1982 BMDHS'nin, "Münhasır Ekonomik Bölgede Kıyı Devletinin Hakları, Yetkisi ve Yükümlülükleri" başlıklı 56.Maddesine göre kıyı devleti, münhasır ekonomik bölgede tanımlanmaktadır. BMDHS'nin 56. Maddesinin 2. bendine göre, MEB'deki kıyıdaş devletlerin, deniz yatağı üzerindeki sulara, deniz yataklarında ve bunların toprak altında, canlı ve cansız doğal kaynaklarının araştırılması, işletilmesi, muhafazası ve yönetimi konuları ile; aynı şekilde sudan, akıntılardan ve rüzgarlardan enerji üretimi gibi, bölgenin ekonomik amaçlarla araştırılmasına ve işletilmesine yönelik diğer faaliyetlere ilişkin egemen haklar yer almaktadır. BMDHS'nin, 56.2. maddesine göre, "Münhasır ekonomik bölgede, sahil devlet, söz konusu Sözleşme uyarınca haklarını kullanırken ve yükümlülüklerini yerine getirirken, diğer devletlerin haklarını ve yükümlülüklerini gerektiği şekilde göz önünde bulunduracak ve bahsi geçen sözleşme hükümleriyle bağdaşacak biçimde hareket edecektir" biçiminde ifade edilmektedir.

Madde 57'de ise MEB'in, karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren 200 deniz milinin ötesine geçmeyeceği belirtilmektedir.

Madde 59'da, kıyı devletinin çıkarları ile herhangi bir devletin çıkarlarının çatışması halinde bu uyumsuzluğun, hakkaniyet ilkesi çerçevesinde ve tüm ilgili koşulların dikkate alınması suretiyle uluslararası toplumun çıkarına göre ve tarafların tek tek menfaatine göre çözümleneceği belirtilmektedir.²⁰⁵ 1982 BMDHS kıyı devletinin diğer devlet ve devletlerle ihtilafa düşmesi durumunda, ihtilafın hangi kriterlere göre çözüleceğini düzenlemektedir. Bu maddenin de diğer MEB rejimiyle ilgili diğer kavramlar gibi yoruma açık ve sübjektif olduğu görülmektedir. Özellikle hakkaniyet ilkesinin belirlenmesi, zaman ve şartlara bağlı olmaktadır. MEB ile ilgili ihtilafların hakkaniyet ilkesine göre belirlenmesi konusu muğlak kalmaktadır.²⁰⁶

BMDHS'nin, "Kıyıları Bitişik ve Karşı Karşıya Bulunan Devletler Arasında MEB Sınırlandırması" başlıklı 74. maddesinde, komşu devletler arasında MEB sınırlandırması,

²⁰⁵ United Nations General Assembly, *United Nations Convention on the Law of the Sea*, 10 Aralık 1982, https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (1 Haziran 2019), s.40-49.

²⁰⁶ Kuran, s.253.

hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşmak için UAD Statüsünün 38. maddesinde belirtildiği gibi hukuka uygun olarak bir anlaşma ile yapılacaktır. Anlaşmaya varılamazsa “Uyuşmazlıkların Çözümü” başlıklı usullere başvurulacaktır.

BMDHS'nin, 75. maddesinde ise “Deniz haritaları ve coğrafi koordinatlara ilişkin listeler” başlığına göre, MEB'in sınırlandırma çizgileri uygun ölçekli deniz haritalarında gösterilecektir.

BMDHS'nin, 77. maddesinde, sahildevlet kıta sahanlığında araştırmalar yapabilir ve doğal kaynakları işletebilir. Ancak, başka sahildevlet söz konusu sahildevletinin iznini almadan bu faaliyetleri yürütemez. MEB, BMDHS'de genel olarak bu maddelerle tanımlanmakla birlikte birçok boşluk ve belirsizliğe de neden olmaktadır.

3.2.3.6. Açık Deniz

“Açık Deniz”, hiçbir devletin deniz ülkesine ait olmayan, uluslararası deniz alanını ifade etmektedir. Uluslararası hukukta tüm insanlığın ortak malı kabul edilen açık denizi hiçbir devlet kısmen veya tamamen egemenliğine dahil edemez. Devletlerin açık deniz üzerindeki egemenlik iddiaları hukuken geçersizdir. Açık deniz bütün devletlerin, denize kıyısı olsun olmasın, yararlanmasına açık olan bir deniz alanıdır.²⁰⁷

3.2.4. Doğu Akdeniz Ülkelerinin Deniz Yetki Alanı Uygulamaları

3.2.4.1. Türkiye'nin Deniz Yetki Alanı Uygulamaları

Türkiye, enerji kaynakları sınırlı ve dışa bağımlı bir ülkedir. Bu durum Türkiye'ye, ekonomik ve siyasi sorunlar yaratmaktadır. Gelişen dünyada, enerji kaynakları üzerinden yaşanan savaşlara bakıldığında, Türkiye'nin enerji arz güvenliğini sağlayabilmesi ve dışa bağımlılığını azaltabilmesi için tek kaynak yerine birden çok kaynağa yönelerek enerji çeşitliliğini artırması ve birden çok devletle işbirliğine gitmesi gerektiği görülmektedir.²⁰⁸

Türkiye, Doğu Akdeniz'de sadece, 2011 tarihinde, KKTC ile imzaladığı kıta sahanlığı anlaşması hariç hiçbir kıta sahanlığı ve MEB anlaşması imzalamamıştır. Çünkü, bölgede, kıta sahanlığı ve MEB anlaşmalarının hukuka uygun ve ilgili tüm devletler ile koşullar dikkate alınarak hakça yapılmasını istemektedir.²⁰⁹

²⁰⁷ Kuran, s.275.

²⁰⁸ Kaya, s.174.

²⁰⁹ Bilgesam, s.19.

Türkiye, 1986'da Karadeniz'de 200 millik MEB ilanında bulunmuş ve bu şekilde Karadeniz'de karasularını belirlemiştir. Burada, çatışma yaşanırsa nedeni sınırlandırma sorunu olacaktır. Türkiye, herhangi bir kıyıdaş devletle kıta sahanlığı ve MEB sınırlandırma anlaşması gerçekleştirilmemiştir. Türkiye, 1958 Cenevre Sözleşmesi ve 1982 BMDHS'ne, taraf değildir. Bu nedenle, 1982 BMDHS (UNCLOS), Türkiye adına bağlayıcı değildir. Türkiye'nin, yerel hukukunda MEB ve kıta sahanlığını belirten bir hüküm bulunmamaktadır.²¹⁰ Türkiye'nin ulusal hukukunda kıta sahanlığı ve MEB ile ilgili düzenleme mevcut değildir. Karasularının genişliği ile ilgili ulusal düzenlemeleri karmaşıktır. Türkiye'nin karasularının genişliği 6 mildir ancak Karadeniz ve Akdeniz'de 12 mil uygulanmaktadır.²¹¹

Türkiye açısından kıta sahanlığı uygulamaları, Türkiye ve KKTC; Türkiye, Yunanistan, KKTC, GKRY ve Mısır olmak üzere birkaç farklı ülke bazında ele alınmalıdır. Konuyla ilgili ana nokta, Türkiye'nin bu devletler ile kıta sahanlığına ilişkin herhangi bir deniz sınırlandırmasının bulunmamasıdır.²¹²

Türkiye, bölgenin enerji kaynaklarının büyük bir bölümünün tedarikini, denetimi altında bulunduracaktır. Yiorghos Leventis ise "*Türkiye, adanın kuzeyini çok büyük bir askeri Türk üssüne dönüştürmüştür.*" ifadesine yer vererek, Kıbrıs sorununun, GKRY nezdinde, önemli bir argümanını belirtmektedir.²¹³

Türkiye'nin Doğu Akdeniz keşifleri ile yaşamaya başladığı sorunların temeli, Ege Sorununa dayanmaktadır. Türkiye ile Yunanistan arasında "Ege Denizi kıta sahanlığı sınırlandırması", önemli bir uyuşmazlık konusudur. Türkiye'nin, Ege Denizi'nde, Yunanistan'la yaşadığı ana çatışma, kıta sahanlığı ve kara sularının sınırlandırılması ile Kıbrıs Sorunudur.

Türk ve Yunan taraflarının görüşleri, çözümsüzlüğe neden olmaktadır. Ortak bir payda yakalanmamaktadır. Yunanistan, kıta sahanlığı sınırlandırması konusunda, Yunanistan'a ait adaların ve kıta ülkesinin, siyasal ve ülkesel bir bütün oluşturduğunu, adaların da kıta ülkeleri gibi kıta sahanlığına sahip olmaları gerektiğini ve Türkiye ile adalar arasındaki kıta sahanlığı sınırlandırmasının eşit uzaklık çizgisine göre yapılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Türkiye'nin buna karşın, kıta sahanlığı sınırlandırması konusunda hukuki gerekçeleri şu şekildedir; uluslararası antlaşmaların ve teamüllerin öngördüğü üzere kıta sahanlığı

²¹⁰ Kaya, s.176.

²¹¹ Başeren, s.27.

²¹² Başeren, s.3.

²¹³ Yiorghos Leventis, "Tusk Desperately Needs Lecturing on Turkey", *Cyprus Mail*, 30 Nisan 2016, <https://cyprus-mail.com/2016/04/30/tusk-desperately-needs-lecturing-on-turkey/> (1 Haziran 2019)

sınırlandırılmasının bir anlaşma ile saptanması, kıta sahanlığı sınırlandırılmasında kara ülkesinin denizin altındaki doğal uzantısının esas alınması, anlaşma yapılmadığı takdirde sınırlandırılmanın hakça ilkelere uygun bir biçimde gerçekleşmesi, bölgede adaların ve Ege'nin özel durumlar oluşturduğunu ve bu nedenle, sınırlandırmanın hakça ilkelere göre yapılması gerektiğidir.

Ege Denizi'ndeki bir diğer sorun ise Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarma isteğidir. Yunanistan, bunun deniz hukukunun bir kuralı olduğunu ve Ege adalarına da uygulanması gerektiğini belirtmektedir. Ancak, Türkiye BMDHS'ye taraf olmadığı için bunun kendisine karşı ileri sürülemeyeceğini vurgulamaktadır. Türkiye ve Yunanistan arasındaki deniz alanlarına ilişkin bu sorunlar, uzun yıllara dayanmaktadır. Konu, 1978'de Uluslararası Adalet Divanı'na taşınmıştır.

Türkiye, 1982 BMDHS'ne taraf değildir ancak sözleşmeyi iyi değerlendirmeli teamül haline dönüşen ya da dönüşebilecek kurallara karşı önlemler almalıdır. Deniz hukukundaki gelişmelerin izlenmesi, 3 tarafı denizlerle çevrili ve boğazlara sahip bir devlet açısından oldukça önemlidir. Kıyıdaş ülkelerin denizlerdeki egemenlik haklarına ilişkin çözümleri, dengeli ve adil bir şekilde uluslararası deniz hukukundaki gelişmeler göz önüne alınarak yapılmalıdır.²¹⁴

Ege Denizine ilişkin sorunlara, Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon arama faaliyetleri de eklenmiştir. Türkiye'nin Doğu Akdeniz ile ilgili politikası, Doğu Akdeniz'in uluslararası hukuka göre yarı kapalı bir deniz olarak kabul edilmesi ve sınırlandırmanın ilgili devletlerce bir araya gelerek uluslararası hukukun hakkaniyet ilkesi çerçevesinde anlaşmaları yoluyla yapılmasıdır. Türkiye, haklarının geçerli olduğu sahalarda, hidrokarbon arama, çıkarma gibi faaliyetlere izin verilmeyeceğini bildirmektedir.

Türkiye'ye göre, GKRY'nin uygulamaları "Uluslararası Hukuka" aykırıdır. Uluslararası hukuka göre kıta sahanlığı ve MEB sınırlandırması, hakkaniyet ilkesine göre gerçekleştirilmelidir. Bu nedenle, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de doğu batı yönünde uzanan hakim kıyılarının açık denize azami erişiminin engellenmemesi gerektiğinden, Kıbrıs Adası'nın batı sahillerine karasuları dışında kıta sahanlığı ve MEB verilmemelidir. Türkiye'nin, bölgedeki

²¹⁴ Kuran, s.11-12.

kıta sahanlığı olarak Ege Denizi'nde çizilecek Türk-Yunan kıta sahanlığı sınırının, güney ucuyla birleştirilmesi gerekmektedir.²¹⁵

Yunanistan ve GKRY'nin, uluslararası topluma, Doğu Akdeniz'de kabul ettirmeye çalıştığı deniz yetki alanları sınırlandırma çerçevesi, Türkiye'nin yaklaşık 104.000 km²'lik bir deniz alanını kaybetmesine neden olacağı için dikkatle incelenmelidir.

GKRY, Türkiye'yi, Doğu Akdeniz'de, uluslararası hukuku ihlal etmekle suçlamaktadır. Türkiye, 1958 Cenevre Sözleşmelerini ve 1982 BMDHS'ni imzalamamış, Akdeniz'de MEB ilan etmemiş, Doğu Akdeniz'de hiçbir devlet ile kıta sahanlığı anlaşması bulunmamasına rağmen Türkiye, bölgede TPAO'ya hidrokarbon arama ruhsatı vermiştir. GKRY, bunları ortaya koyarak Türkiye'nin kendi potansiyel MEB ve kıta sahanlığı alanlarının dışına çıktığını ve yanlı hareket ettiğini bildirmektedir.²¹⁶

Türkiye, 2011'de KKTC ile Kıta Sahanlığı anlaşması yaparak TPAO'ya ruhsat vermiştir. Türkiye'nin ilan ettiği kendi ruhsat alanlarının bir bölümü, GKRY tarafından ilan edilen ruhsat sahaları ile çakışmaktadır. Türkiye, ayrıca GKRY'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı MEB anlaşmalarını tanımamaktadır.²¹⁷ Türkiye ve GKRY, bu anlaşmazlık ve çatışmalar kapsamında sürekli bir biçimde BM'ye karşılıklı olarak nota vermektedir.²¹⁸

Türkiye'yi ilgilendiren üç alanda, kıta sahanlığı ve MEB sınırlandırma anlaşması yapılabilir. Bunlar, Yunanistan, KKTC, Mısır ve Suriye kıyılarının bulunduğu bölgedir. Türkiye'nin, İsrail ve Lübnan ile doğrudan bir anlaşmaya gitmesi söz konusu değildir. Ancak GKRY, İsrail ve Lübnan ile KKTC'yi dışarıda bırakarak MEB sınırlandırma anlaşması yapmıştır. Türkiye'nin, Libya ile MEB anlaşması yapması da seçenekler arasındadır. Ancak, Libya'nın içinde bulunduğu siyasi konjonktür buna engel olmaktadır.

Türkiye, Barbaros Hayreddin Paşa ve Yavuz sondaj gemileri ile Doğu Akdeniz'de hidrokarbon arama faaliyetlerine devam etmektedir.²¹⁹ Türk Deniz Kuvvetleri, Doğu Akdeniz'de

²¹⁵ Başeren, s.48.

²¹⁶ Bilgesam, s.23-26.

²¹⁷ Nur Jale Ece, "Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge; Sınırlandırma Anlaşmaları, Paydaşlar ve Stratejiler." **Journal of ETA Maritime Science**, Vol. 5, No. 1 (2017), s.86.

²¹⁸ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Legislation and Treaties Cyprus*, 2 Nisan 2004,

<https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/STATEFILES/CYP.htm> (1 Haziran 2019)

²¹⁹ Kerem Congar, "Güney Kıbrıs, Türkiye'yi Adada Sondaj Yaptığı Gerekçesiyle BM'ye Şikayet Etti", 6 Mart 2019, *Euro News*, <https://tr.euronews.com/2019/03/06/guney-kibris-turkiye-yi-adada-sondaj-yaptigi-gerekcesiyle-bm-ye-sikayet-etti> (1 Haziran 2019)

Akdeniz Kalkanı Harekatı²²⁰ ve Mavi Vatan Tatbikatı²²¹ benzeri hareketlerle, Türkiye ve KKTC'nin, Doğu Akdeniz'deki hak ve menfaatlerini korumaya devam etmektedir. “**Mavi Vatan**” kavramı, Cem Gürdeniz tarafından ortaya konmuştur. Mavi Vatan, Türkiye'nin milli menfaatlerini denizlerde de koruması gerektiğini ifade eden önemli bir kavramdır.

Türkiye, 18 Mart 2019'da, Doğu Akdeniz'de, belirlediği kıta sahanlığına ilişkin bilgiyi BM'ye nota vererek bildirmiştir.²²² Bu, Türkiye açısından bir ilktir. Bunun üzerine BM, Yunanistan daimi temsilciliği, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de belirlediği kıta sahanlığının, Yunan egemenlik haklarını ihlal ettiğini ve Türkiye'nin bu kararını reddettiğini bildirmiştir.²²³

Doğu Akdeniz'de doğal gaz faaliyetlerine ilişkin hemen hemen her gün yaşananlar, Türkiye açısından oldukça önemlidir. Kıbrıs Sorunu, GKRY, KKTC ve bölge ülkeleri bağlamında yaşananlar bölgeyi çatışmaya ve hatta savaşa sürüklemektedir. Keşiflerin paylaşılması sorunu devam edecektir. Bölgede, gerginliğin kısa ve orta vadede sürmesi kaçınılmazdır.

3.2.4.2. KKTC'nin Deniz Yetki Alanı Uygulamaları

KKTC'nin karasularının genişliği 12 mil, kıta sahanlığı ise 200 mildir. Kıbrıs Adası için yapılan müzakereler ve anlaşmalar, GKRY tarafından gerçekleştirilmiş, adanın tamamı Rum idaresinde varsayılarak, KKTC yok sayılmıştır. GKRY'nin, Doğu Akdeniz'de devletler ile yaptığı MEB ve petrol-doğalgaz arama anlaşmalarında da KKTC yok sayılmaktadır. Bunlar karşısında, KKTC; BM, GKRY ve üçüncü taraflara, KKTC'nin bu müzakerelere katılması gerektiğini, ada çevresindeki doğal kaynakların %50'sinin, KKTC'ye ait olduğunu, Kıbrıs Adası için yapılacak MEB sınırlandırmasının uluslararası hukuk nezdinde geçerli olabilmesi için Kıbrıs sorununun çözülmesi gerektiğini; tek muhatap GKRY kabul edildiği takdirde sorununun daha da derinleşeceğini belirtmiştir.

2011'de, GKRY'nin tek taraflı sondaj çalışmasına başlaması sonucunda, KKTC ve Türkiye arasında “**Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması**” imzalanmıştır. KKTC Bakanlar

²²⁰ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, **Akdeniz Kalkanı Harekatı**, 2015, https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?dil=1&icerik_id=28 (1 Haziran 2019)

²²¹ *Mavi Vatan Tatbikatı'ndan Dönün Gemiler Boğazdan Böyle Geçti*, **Haber Türk**, <https://www.haberturk.com/mavi-vatan-tatbikati-ndan-donun-gemiler-bogazdan-boyle-gecti-2397484> (1 Haziran 2019)

²²² United Nations General Assembly, *Letter dated 18 March 2019 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General*, 22 Mart 2019, <https://undocs.org/en/A/73/804> (1 Haziran 2019)

²²³ United Nations General Assembly, *Letter dated 25 April 2019 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of Greece to the United Nations addressed to the Secretary-General*, 20 Nisan 2019, <https://undocs.org/en/a/73/850> (1 Haziran 2019)

Kurulu, TPAO'ya petrol ve doğal gaz arama ruhsatı vermiştir. Bu alanlarda GKRY'nin ruhsat için ihaleye çıkardığı alanlarda çakışma bulunmaktadır. 2011'de Piri Reis gemisi G bölgesinde, TPAO, jeofizik ve sismik araştırmalar gerçekleştirmiştir. Barbaros Hayrettin Paşa gemisi de bölgede arama faaliyetlerine devam etmektedir.²²⁴

KKTC ise GKRY'nin, adanın tamamını temsil etmediğini, kendi başına sınırlandırma yapamayacağını ve ihaleye çıkamayacağını, Kıbrıs Türk halkının Kıbrıs Adası'nın kara ve deniz alanlarındaki doğal kaynaklar üzerinde eşit haklara sahip olduğunu, GKRY'nin tek başına yürüttüğü faaliyetlerin, KKTC Türklerinin haklarını gasp ettiğini ve geçersiz olduğunu belirtmektedir. KKTC ve Türkiye, GKRY ile Mısır ve GKRY ile Lübnan MEB anlaşmalarını tanımamakta ve uluslararası toplumun ve BM'nin, GKRY'nin, Kıbrıs'ta bir çözüme ulaşılan kadar bu faaliyetleri durdurmasını talep etmektedir.²²⁵

KKTC, Kıbrıs müzakerelerine taraf, bağımsız toprak bütünlüğüne ve yönetim şekline sahip, bağımsızlığını ilan etmiş bir devlettir. KKTC'nin Doğu Akdeniz'deki hakları vazgeçilmez haklardır. Bu nedenle, KKTC, gelecekte, Mısır, İsrail, Lübnan ve Suriye ile sınırlandırma anlaşması gerçekleştirilebilir.²²⁶

MEB, devletler tarafından ilan edilir ya da anlaşma yoluyla yapılır ancak GKRY ilan yoluna başvurarak tek taraflı MEB ilan etmiştir. GKRY, bitişik veya karşı karşıya bulunan devletler arasında, gerekli olan hakkaniyet prensibi çerçevesinde anlaşılabilir olarak ilan edilmesi kuralını ihlal etmiştir.²²⁷ GKRY ve Mısır'ın, MEB anlaşması öncesinde, Denktaş, KKTC'nin de görüşmelerde taraf olması gerektiğini, temasta bulunan petrol şirketlerinin yetkililerine ve yabancı temsilcilerine bölgede petrol ve doğal gaz kaynakları bulunması halinde KKTC'nin %50 pay alması gerektiğini belirtmiştir.

Doğu Akdeniz'de GKRY'nin hidrokarbon keşiflerine ilişkin faaliyetleri 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurucularından olan Kıbrıs Türk Halkının, adanın doğal kaynakları ve deniz alanları üzerindeki temel hak ve çıkarlarına aykırıdır.²²⁸

Türkiye hariç, dünya ülkeleri tarafından, KKTC, tanınmamaktadır. KKTC'nin adayı işgal ettiği ve hem adada hem de hidrokarbon kaynaklarında hiçbir hakkının bulunmadığı belirtilmektedir. KKTC, Türkiye dışında hiçbir ülke tarafından tanınmadığı için BM'ye, KKTC

²²⁴ Kaya, s.170-173.

²²⁵ Başeren, s.48.

²²⁶ Kaya, s.187.

²²⁷ Bilgesam, s.11-12.

²²⁸ Başeren, s.36-38.

adına Türkiye nota vermektedir ve buna ek olarak, KKTC'nin güvenliğini de garantör ülke sıfatı ile Türkiye sağlamaktadır. Görüldüğü üzere sorunun çözümü oldukça karmaşık ve zordur.

3.2.4.3. Mısır'ın Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanı Uygulamaları

Mısır, deniz yetki alanlarını 1958'de belirlemiştir. Ülkenin karasuları genişliği, 12 mildir.²²⁹ Mısır, 1990 yılında ise düz esas hatlarını ilan etmiştir.²³⁰ ²³¹ Ülke, BMDHS'ye taraftar ve bu kapsamda, yetki verilmiş MEB alanlarında egemen haklarını kullanacağını ve komşu devletlerin haklarına zarar vermeyeceğini bildirmiştir. Mısır, bu sayede, uzun yıllardır anlaşmazlık bulunmayan sularda, petrol ve doğal gaz faaliyetleri gerçekleştirmektedir.²³²

Mısır, 17 Şubat 2003'te, GKRY ile MEB sınırlandırma anlaşması imzalamıştır.²³³ Mısır, GKRY ile ortak işletmeler oluşturulmasını planlamaktadır. Mısır, muhatap olarak "Kıbrıs'ı" yani GKRY'yi kabul ettiğini bildirmiştir. Türkiye bunun üzerine temel savları ile anlaşmaya itiraz etmiştir. Ardından, Mısır, Kıbrıs Sorununun bir parçası olmadıklarını, bu anlaşmanın KKTC ile bir ilgisinin olmadığını belirtmiştir.²³⁴ Mısır, 2013 Mart ayında Türkiye ile önemli ölçüde iyileşen diplomatik ilişkilerini ve kayıplarını dikkate alarak, 2003 MEB sınırlandırma anlaşmasını askıya almıştır. 2013 Temmuz ayında, Mısır'da gerçekleşen askeri darbeye karşı Türkiye aleyhte tavır sergilemiştir. Bunun üzerine, Mısır-GKRY'nin MEB anlaşmasına ilişkin, henüz bir gelişme yaşanmamıştır.²³⁵

GKRY ve Mısır arasında petrol ve doğal gazın işletilmesine ilişkin işbirliği yapılması planlanmaktadır. 4 Mayıs 2006 tarihinde, bilimsel araştırma, kültür, enerji, elektrik ile petrol ve doğal gaz alanlarında işbirliğini öngören anlaşmalar imzalanmıştır.²³⁶

²²⁹ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Decree concerning the Territorial Waters of the Arab Republic of Egypt of 15 January 1951, as amended by Presidential Decree of 17 February 1958*, 17 Şubat 1958, https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/EGY_1958_Decree.pdf (1 Haziran 2019)

²³⁰ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Baselines of the Maritime Areas*, 2 Mayıs 1990, https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/EGY_1990_noteverbale.pdf (1 Haziran 2019)

²³¹ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Decree of the President of the Arab Republic of Egypt No. 27 (1990) Concerning the baselines of the maritime areas of the Arab Republic of Egypt*, 9 Ocak 1990, https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/EGY_1990_Decree.pdf (1 Haziran 2019)

²³² Kaya, s.158.

²³³ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Agreement between the Republic of Cyprus and the Arab Republic of Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone*, 17 Şubat 2003, <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/EGY-CYP2003EZ.pdf> (1 Haziran 2019)

²³⁴ Başeren, s.21.

²³⁵ Kaya, s.160.

²³⁶ Başeren, s.22.

Mısır, GKRY ile 2003 yılında, MEB sınırlandırma anlaşması imzalamıştır. Türkiye BM'e nota vererek anlaşmaya itiraz etmiş²³⁷, ancak sonuç alamamıştır. MEB anlaşmasının Mursi döneminde yürürlükten kaldırılması gündeme gelmiş olsa da, bugüne dek konu ile ilgili herhangi bir gelişme yaşanmamıştır.²³⁸

3.2.4.4. İsrail'in Deniz Yetki Alanı Uygulamaları

İsrail, 1990'da, karasularının 12 mil olduğunu belirten ve derinliğin işletmeye izin verdiği deniz üstü ve toprak alanlarını da içeren bir kıta sahanlığı olduğunu bildiren yasayı kabul etmiş ve BM'ye bildirerek yürürlüğe koymuştur.²³⁹ Koordinatları ise bu bildiriye belirtilmektedir.²⁴⁰

İsrail, GKRY ile MEB sınırlandırma anlaşması imzalamıştır.²⁴¹ İsrail ortay hat kuralını dikkate alarak GKRY dışında hiçbir ülke ile anlaşma gerçekleştirilmeden, MEB koordinatlarını gösteren listeyi BM'ye sunarak ilan etmiştir. İsrail, GKRY ile ortak proje faaliyetleri üzerinde çalışmaktadırlar.²⁴²

3.2.4.5. Yunanistan'ın Deniz Yetki Alanı Uygulamaları

Yunanistan'ın, karasularının genişliği, 6 mildir. Karasularının deniz yatağında ve altında; karasularının dışında ada kıyılarına bitişik deniz yatağında ya da altında 200 m derinliğe kadar ya da bunun ötesinde, üzerindeki suların araştırma ve işletmeye elverişli olduğu derinliğe kadar, uluslararası sözleşmelerle kabul edilen kıta sahanlığında münhasır hakları olduğunu kabul eden yasası bulunmaktadır. Yunanistan, belirli bölgelerde, Türkiye'nin kıta sahanlığı haklarını elinden almaya çalışmaktadır.²⁴³

²³⁷ United Nations General Assembly, *Letter Dated 27 March 2018 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations Addressed To The Secretary-General*, 6 Nisan 2018, <https://undocs.org/en/a/72/820> (1 Haziran 2019)

²³⁸ Başeren, s.21.

²³⁹ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Territorial Waters Law, 5717/1956, as amended by the Territorial Waters (Amendment) Law, 5750-1990*, 5 Şubat 1990, https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/ISR_1990_AmendedLaw.pdf (1 Haziran 2019)

²⁴⁰ United Nations Oceans and Law of the Sea, *List of Geographical Coordinates for the Delimitation of the Northern Limit of the Territorial Sea and Exclusive Economic Zone of the State of Israel in WGS84*, https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/isr_eez_northernlimit2011.pdf (1 Haziran 2019)

²⁴¹ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Agreement Between The Government Of The State Of Israel And The Government Of The Republic Of Cyprus On The Delimitation Of The Exclusive Economic Zone*, 17 Aralık 2010, <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002802d12b7> (1 Haziran 2019)

²⁴² Bilgesam, s.19.

²⁴³ Başeren, s.6.

Türkiye ve Yunanistan arasında kıta sahanlığı sınırlandırma anlaşması yoktur. Türkiye'nin Yunanistan ile anlaşmazlığının çözülmesi gerekmektedir. Son derece dar olan Ege Denizi'nde sınır çizilmemiştir.

Yunanistan'ın hedefi, Girit, Kaşot, Kerpe, Rodos ve Meis hattı temelinde ortay hatta dayanan deniz yetki alanı sınırlandırması gerçekleştirmektir. Yunanistan'ın amacı, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki hareket alanını çok sınırlı bir düzeye çekmek ve Türkiye'nin MEB'ini ve kıta sahanlığını Antalya Körfezi ile sınırlı tutmaktır. Bu tutum, UAD ve Uluslararası Hukuk kurallarıyla bağdaşmamaktadır.²⁴⁴

Yunanistan'ın deniz yetki alanı uygulamaları ele alınırken Ege Sorunu ve Kıbrıs Sorunu açısından değerlendirilmelidir.

3.2.4.6. GKRY'nin Deniz Yetki Alanı Uygulamaları

GKRY, karasuları genişliğini, 12 mil olarak ilan etmiştir. Kıta sahanlığı ise, 200 m derinlik ve işletilebilirlik esasına dayandığını belirten bir yasaya sahiptir. GKRY, 2004'te 24 mil genişliğinde bitişik bölge ve 200 mil genişliğinde MEB ilan etmiştir. Bu ilan BM'nin "A/68/555-S/2013/634" numaralı belgesinde beyan edilmektedir.^{245 246} GKRY, bu şekilde uluslararası hukukun öngördüğü karşılıklı sahili bulunan devletlerle anlaşarak hakça bir sınırlandırma yapılması ilkesini ve KKTC ile Türkiye'nin hak ve görüşlerini dikkate almadan hareket etmiştir.²⁴⁷ Türkiye, buna karşı çıkarak, BM'ye nota vermiş ancak GKRY'de bu duruma karşı notalar vererek itiraz etmiştir.²⁴⁸ Bu süreç, halen, devam etmektedir.

GKRY'nin Doğu Akdeniz'de MEB ilan etmesi, diğer kıyıdaş devletlerle deniz alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin anlaşmalar yapması, ruhsat sahaları açması ve bu sahalarda petrol-doğal gaz arama ruhsatları vermesi bölgedeki gerilimi arttırmaktadır.²⁴⁹

²⁴⁴ Kaya, s.149-150.

²⁴⁵ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Law to provide for the Proclamation of the Contiguous Zone by the Republic of Cyprus*, 2 Nisan 2004,

https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/cyp_2004_cz_proclamation.pdf

(1 Haziran 2019)

²⁴⁶ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Law to provide for the Exclusive Economic Zone by the Republic of Cyprus*, 2 Nisan 2004,

https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/cyp_2004_eez_proclamation.pdf

(1 Haziran 2019)

²⁴⁷ Bilgesam, s.23.

²⁴⁸ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Legislation and Treaties Cyprus*, 2 Nisan 2004,

<https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/STATEFILES/CYP.htm> (1 Haziran 2019)

²⁴⁹ Başeren, s.26.

Şekil 3: GKRY'nin, Doğu Akdeniz'de Belirlediği MEB Sınırları

Kaynak: Necdet Pamir, "Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Ekseninde Enerji ve Jeopolitik", 9 Kasım 2018

3.2.4.7. Lübnan'ın Deniz Yetki Alanı Uygulamaları

Lübnan, 2010'da GKRY ile MEB sınırlandırma anlaşması gerçekleştirmiştir. Karasularını ise 1983 yılında çıkardığı yasa ile belirlemiştir.²⁵⁰ Lübnan'ın karasuları genişliği, 12 mildir. MEB'ini ise 2011'de belirlemiştir.²⁵¹ Lübnan'ın doğal gaz ve petrol arama faaliyetleri, 2005 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılmaktadır zira uzun yıllar iç savaş, istikrarsızlık, İsrail'in işgali nedeniyle bu faaliyetlerden uzak kalan Lübnan, sürece GKRY ile imzaladığı MEB anlaşması ile dahil olmuştur.²⁵² Lübnan, arama sahalarını 10 blok olarak belirlemiştir.²⁵³ Lübnan, açık denizlerde enerji arama faaliyetleri yapmayı planlamaktadır ancak siyasi istikrarsızlık ve savaş atmosferi süreci olumsuz etkilemektedir.²⁵⁴

²⁵⁰ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Legislative Decree No. 138 Concerning Territorial Waters and Sea Areas*, 7 Eylül 1983,

https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/LBN_1983_Decree.pdf (1 Haziran 2019)

²⁵¹ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Decree No. 6433 Delineation of the Boundaries of the Exclusive Economic Zone Of Lebanon*,

https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/lbn_2011decree6433.pdf

(1 Haziran 2019)

²⁵² Kaya, s.166.

²⁵³ Kaya, s.169.

²⁵⁴ Bilgesam, s.11-12.

Lübnan, İsrail ve GKRY'nin 2011'de gerçekleştirdiği MEB anlaşmasına karşı çıkararak BM'ye nota vermiştir.²⁵⁵ Lübnan, 2017'de belirlediği, 8., 9., ve 10. bloklarında, arama faaliyetlerine başlama kararı almıştır. Ancak bu duruma, İsrail tarafından şiddetle karşı çıkılmış ve Lübnan hükümeti tehdit edilmiştir. Bunun üzerine, Lübnan, BM'ye, İsrail'in tutumunu bildiren ve kendi MEB'i içerisinde arama yapma hakkı bulunduğuna ilişkin nota vermiştir. Bu nota içerisinde, Lübnan, GKRY ve İsrail MEB anlaşmasına itirazda bulunduğunu bir kez daha belirtmiştir.

Lübnan, kendi MEB'i içerisinde egemen haklara ve yetki alanına sahiptir. Ülkenin kendi doğal kaynakları üzerinde arama, çıkarma ve işletme hakları bulunmaktadır. İsrail, Lübnan'ın karasularının bir kısmını ihlal etmektedir. Lübnan, BM'ye verdiği notada, durumu belirterek İsrail'in tehditlerinin Uluslararası Hukuk ve BMDHS'ye göre değerlendirilmesini ve durdurulmasını istemektedir.²⁵⁶

İsrail-Lübnan Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlığı ile ilgili detaylı bilgi ilgili bölümde ele alınmaktadır.

3.2.4.8. Suriye'nin Deniz Yetki Alanı Uygulamaları

Suriye, karasularını 12 deniz mili, bitişik bölgesini 24 deniz mili ve MEB'ini de 200 deniz mili olduğunu belirten yasayı 2003'de, kabul etmiştir. BM'ye yaptığı bildirim sonrasında, ilan ettiği bölgede, sismik araştırma ve kaynakların araştırılması iznini vermiştir.

Suriye İç Savaşı sona erdiğinde, Esad rejimi devam ederse, Suriye ile GKRY arasında Türkiye'nin aleyhinde bir anlaşma imzalanması beklenmektedir.²⁵⁷ GKRY, Suriye ile MEB'in sınırlandırılmasına ilişkin anlaşmayı imzalamayı umut ettiklerini belirtmiştir. Böyle bir anlaşma, henüz gerçekleşmemiştir.²⁵⁸ GKRY'nin, Doğu Akdeniz'de belirlediği MEB sınırları ise ileride Suriye ile MEB anlaşması yapılmasına neden olabilir.

²⁵⁵ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Delineation of the Boundaries of the Exclusive Economic Zone Of Lebanon*, http://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/communications/lbn_re_isr_listofcoordinates_e.pdf (1 Haziran 2019)

²⁵⁶ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Communications*, https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/communications/2017_03_20_lbn.pdf (1 Haziran 2019)

²⁵⁷ Kaya, s.163.

²⁵⁸ Başeren, s.25.

Suriye, açık denizlerde (offshore) enerji arama faaliyetleri yapmayı planlamaktadır ancak siyasi istikrarsızlık ve savaş bu duruma engel teşkil etmektedir.²⁵⁹ Bu durumun geleceği ancak savaş bittikten sonra belli olacaktır.

3.2.4.9. İngiltere'nin Deniz Yetki Alanı Uygulamaları

GKRY sınırları dahilinde, Kıbrıs Adasında, Akrotiri ve Dikelya olmak üzere iki İngiliz Üssü bulunmaktadır. İngiltere, bu hava üslerinde, Akdeniz'in sahil devleti gibi haklara sahiptir. Bu üsler, İngiltere'nin egemenliğinde bulunmaktadır.²⁶⁰ İngiltere'nin bu bağlamda, bölgede çıkacak olan petrol ve doğal gaz rezervlerinden hak talep edeceği düşünülmektedir. Söz konusu üslerden dolayı, İngiltere, gelecekte, MEB ilan etme konusunda söz sahibi olmak isteyebilir.²⁶¹ İngiltere, kaynaklarla ilgilenmediğini belirtmektedir ancak bu durumu petrol ve doğal gaz rezervlerinin büyüklüğü belirleyecektir.²⁶²

İngiltere'nin Kıbrıs'ta bulunan üsleri nedeniyle sahip olduğu konumu, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları üzerinde hak iddia etmesine ve bölgede, siyasi, askeri ve ekonomik bir kazanım elde etmek istemesine neden olabilir.

3.2.5. Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlıkları

Doğu Akdeniz'de, kıyıdaş devletler, enerji kaynaklarını araştırmak ve işletmek için, MEB ilan etmek amacıyla girişimlerde bulunmaktadırlar. Akdeniz'in coğrafi yapısının karmaşıklığı ve siyasi sorunlar nedeniyle sahil devletlerinin deniz yetki alanlarının sınırları çakışmaktadır. Bu nedenle, Doğu Akdeniz'de bulunan sahil devletleri, bu bölgede yer alan diğer sahil devletleriyle antlaşma gerçekleştirmeden, MEB'lerini tek taraflı ilan ederek ikili antlaşmalar yapmaktadır.²⁶³ Bu durum, Doğu Akdeniz deniz yetki alanı uyuşmazlıklarına neden olmaktadır.

Doğu Akdeniz deniz yetki alanlarına dair çatışmaların çözümü için müzakere süreci ile kaynakların geliştirilmesi, en kısa sürede başlamalıdır.

²⁵⁹ Bilgesam, s.11-12.

²⁶⁰ Scovazzi, s.6.

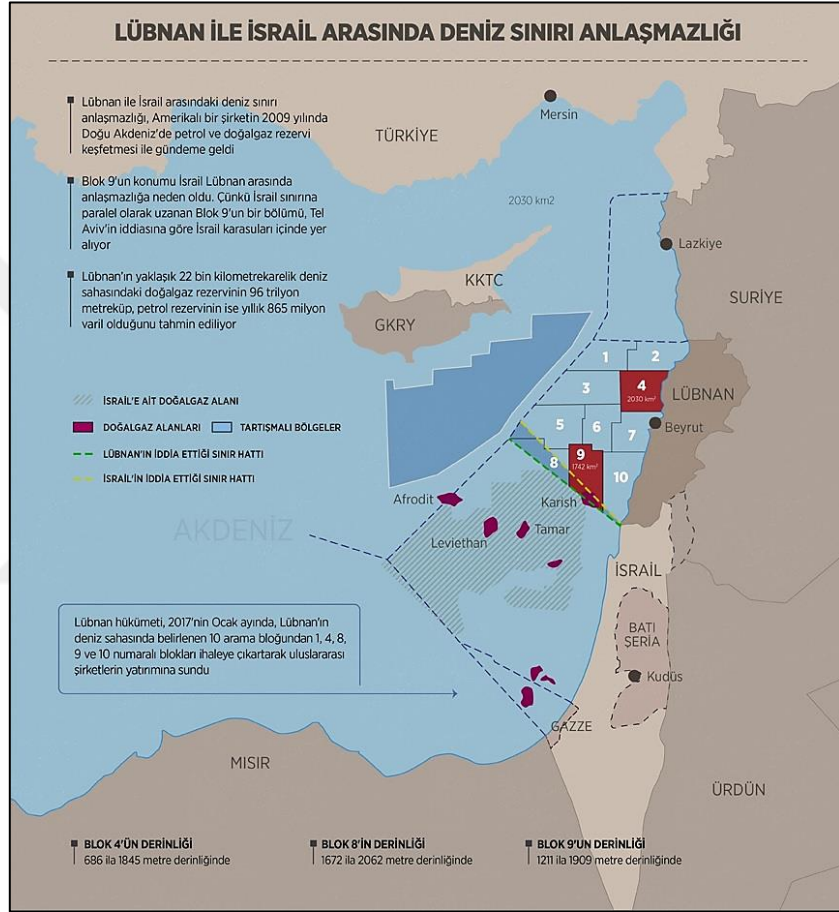
²⁶¹ Ece, s.88.

²⁶² Başeren, s.27.

²⁶³ Ece, s.86.

3.2.5.1. Lübnan ve İsrail Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlığı

İsrail ve Lübnan, diplomatik bağı bulunmayan iki ülkedir. İki ülkenin çatışması, 1948'de İsrail'in kuruluşundan itibaren devam etmektedir.²⁶⁴ Birbirlerini devlet olarak tanımayan Lübnan ve İsrail'in, deniz yetki alanlarında da uyuşmazlık bulunmaktadır. Ayrıca 1980'lerle birlikte, İsrail-Lübnan sınırı, "de Facto" olarak oluşturulmuştur. Bugün de aynı sınır korunmaktadır.²⁶⁵

Şekil 4: Lübnan ve İsrail'in Deniz Yetki Uyuşmazlığı

Kaynak: Muhammed Ali Akman ve Furkan Güldemir, "Lübnan ile İsrail arasında Deniz Sınırı Anlaşmazlığı", *Anadolu Ajansı*, 10 Şubat 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnan-ile-israil-arasinda-deniz-siniri-anlasmazligi/1059490> (1 Haziran 2019)

²⁶⁴ Whilden, s.932.

²⁶⁵ Bassam Fattouh ve Laura El-Katiri, "Lebanon: The Next Eastern Mediterranean Gas Producer?", *Foreign and Security Policy Paper Series*, Washington DC : The German Marshall Fund of the United States, 2015, s.13.

İki ülke arasında, 854 km²'lik alanda, deniz yetki alanı uyuşmazlığı bulunmaktadır.²⁶⁶ Bu çatışmalı bölgede, arama gerçekleştirilmemektedir.²⁶⁷ İsrail, Lübnan'ın ihaleye çıktığı bloklarda yapmayı planladığı arama faaliyetlerini tehdit etmektedir, Hizbullah ise İsrail'i ve açık deniz (offshore) faaliyetlerini engellemek, kaynaklarına el koymak ve tesislerini vurmakla tehdit etmektedir. Buna karşın, "İsrail Silahlı Kuvvetleri", ülkenin doğal gaz sahalarını, Lübnan ve Hizbullah'ın tehdidine karşı korumaktadır.²⁶⁸ Lübnan, yapacağı doğal gaz keşifleri ile ülke ekonomisine ve GSMH'sine katkı sağlamayı hedeflemektedir.²⁶⁹

ABD, İsrail ve Lübnan arasındaki bu anlaşmazlığın çözümü adına, arabuluculuk görevi üstlenmektedir. Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının Avrupa'ya ihracatı için planlanan boru hatlarından birisi İsrail'den Türkiye'ye yapılması planlanmıştır. Bahsi geçen proje gerçekleştiğinde, Lübnan transit ülke olarak gelir elde edecektir. Ayrıca ülkenin doğal gaz tahmini rezervleri kanıtlandığında ekonomisine katkı sağlayacağı açıktır. Lübnan'da BM Barış Gücünün görev yapması ülkenin siyasi atmosferi açısından önemlidir. BM Barış Gücü, Güney Lübnan'da güvenlik adına garantör konumundadır.²⁷⁰

Lübnan ve İsrail, enerji talebini, enerji ithalatı gerçekleştirerek karşılayan komşu iki ülkedir. Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, bu iki ülkenin enerji ve ulusal güvenliği açısından önem arz etmektedir. Bölge, ekonomik ve siyasi açıdan istikrarsızdır. Potansiyel enerji kaynaklarının keşif sürecinin devam etmesi gerekmektedir. Bunun için uluslararası hukukun kullanılmasına ihtiyaç vardır. İsrail ve Lübnan'ın deniz yetki alanı anlaşmazlığı, "BMDHS" ve "Uluslararası Deniz Hukuku" kapsamında çözülebilir. Lübnan, BMDHS'ye tarafken; İsrail bu sözleşmeye taraf değildir.²⁷¹ Deniz yetki uyuşmazlıkları, diplomasi ve anlaşma ile; hakemlik yolu ile ya da UAD yani yargı yolu ile çözülebilir. İsrail ve Lübnan yaptığı açıklamalarda, sadece hukuka değil uluslararası deniz hukukuna bağlı kalınarak sorunun çözülmesi gerektiğini belirtmiştir.

İki taraf da, sorunun çözümü adına BM'den yardım almaktadır. Lübnan, İsrail'i kendi deniz yetki alanı içerisinde arama yaparak deniz yetki alanını ihlal etmesi gerekçesi ile BM'ye

²⁶⁶ Matthew Joaquin, "Israel-Lebanon Maritime Dispute Explained", *Al Jazeera*, 31 Mart 2017, <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/03/israel-lebanon-maritime-dispute-explained-170327074710548.html> (1 Haziran 2019)

²⁶⁷ Scovazzi, s.9.

²⁶⁸ Whilden, s.942.

²⁶⁹ Khashan, s.170.

²⁷⁰ Firas Maksad ve Jean-François Sez nec, " Pipeline Diplomacy in the Eastern Mediterranean", *Atlantic Council*, 19 Mayıs 2017, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/pipeline-diplomacy-in-the-eastern-mediterranean> (1 Haziran 2019)

²⁷¹ Whilden, s.929-s.930.

rapor etmiştir. İsrail de buna karşın, 2011'de BM'ye gönderdiği mektup ile Doğu Akdeniz'de, kendi bölgesiyle, Lübnan açık denizi, arasında sınır olarak gördüğü noktaları tanımlamıştır.²⁷²

Lübnanlı politikacılar, duruma şiddetle karşı çıkarken, İsrail tarafı, doğal gaz sahalarını her şart ve koşulda santimine kadar koruyacaklarını bildirmişlerdir. Bu anlaşmazlık, aynı zamanda Lübnan'ın hidrokarbon keşif çalışmalarını da olumsuz etkilemektedir. Uzun yıllardır savaş halinde olan Lübnan ve İsrail'in deniz yetki alanlarına ilişkin anlaşması yoktur. Lübnan, Leviathan sahasının, İsrail MEB'i içinde bulunduğunu doğrulamakta ancak sahanın uzantısının Lübnan MEB'ini geçtiğini iddia etmektedir. İsrail, kendince oluşturduğu bir deniz yetki alanı belirlemiş ancak Lübnan bu alanı kendi MEB'inin İsrail'e dahil edilmesi nedeniyle reddetmiştir.

Lübnan, elde edeceği petrol ve doğal gaz rezervlerinden ülkenin ekonomisini düzeltebilir ve borçlarını kapatabilir.²⁷³ Bu nedenle, çatışmanın sonlanması oldukça önemlidir. Ayrıca, planlandığı üzere, İsrail doğal gazının Suriye ya da Lübnan sularından ya da karasından inşa edilecek bir boru hattı ile taşınması, savaş ve siyasi konjonktür nedeni ile oldukça zor gözükmektedir.²⁷⁴

Lübnan 2 sene süren regülasyon çalışmalarından sonra 2010'da enerji piyasalarını düzenlemek adına yasa çıkartmıştır.²⁷⁵ Lübnan Başbakanı Said Hariri, çözümün adil bir şekilde yapılmasını istediklerini, iki ülkenin de hak ettiği kaynağı alması gerektiğini belirtmiştir.²⁷⁶

Lübnan-İsrail anlaşmazlığının kısa vadede çözümü zor gözükmektedir. Tarafların, diplomasi ile müzakere masasında sorunu çözmeleri gerekmektedir. Askeri gerginlik ve sert üsluptan uzak durulmalıdır. BM gibi uluslararası organizasyonların ya da üçüncü tarafların arabuluculuğu ile veya uluslararası hukuk bağlamında, sorunun çözülmesi gerekmektedir.²⁷⁷

²⁷² Gary Lakes, "Global Energy Debates and the East Mediterranean", **PRIO Center**, Nicosia, 2015, s.42.

²⁷³ Murat A. Ağdemir, "Israel and the Gas Resources of the Levant Basin", **Middle Eastern Studies/Ortadoğu Etütleri**, Vol.6,No.2 (2015), s.144-149.

²⁷⁴ Dan Arbell, Tim Boersma, Kemal Kirişçi ve Natan Sachs, "Politics Trump Economics in the Complex Game of Eastern Mediterranean Hydrocarbons Friday", **Brookings**, 2013

²⁷⁵ Ed Blanche, "Gas Mania in the Med", **Middle East**, 2013, s.33-36.

²⁷⁶ *The maritime border dispute between Lebanon and Israel explained*, Middle East Strategic Perspectives (MESP), 5 Mart 2018, <https://www.mesp.me/2018/03/05/maritime-border-dispute-lebanon-israel-explained/> (1 Haziran 2019)

²⁷⁷ Scovazzi, s.9.

Türkiye, KKTC'nin adına süreci kınamakta ve müdahalede bulunmaktadır. KKTC'nin uluslararası arenada tanınmaması nedeniyle Türkiye, KKTC adına BM'ye nota vermektedir. Türkiye, soruna askeri açıdan müdahale ederek, Akdeniz Kalkanı gibi hareketler düzenlemektedir. Konunun anlaşılabilmesi adına özetle, Doğu Akdeniz'de yaşanan gelişmelere bakmak gerekmektedir.

Türkiye, Kıbrıslı Rumların adanın tek temsilcisi gibi davrandığı doğal gaz arama faaliyetlerine karşı çıkmaktadır. Türkiye'nin itirazlarında, Kıbrıslı Rumların adanın tamamını temsil etmediği ve doğal gaz yatakları üzerinde Kıbrıslı Türklerin de payının olduğu yer almaktadır. GKRY'nin, sondaj sonucunda elde edilecek doğal gaz gelirinden KKTC'ye hakkı olanı vermeyeceği bilinmektedir. Türkiye ise KKTC'nin MEB ilan etme hakkı olduğunu belirtmektedir. Oysa Türkiye dışında uluslararası arenada tanınmayan bir ülke olarak KKTC, MEB ilanı ve sondaj çalışması yapamamakta ve bu yönde enerji şirketleri ile görüşmelerde bulunamamaktadır. Rum tarafı, AB, İsrail, Rusya ve ABD gibi devletlerin enerji şirketlerine, KKTC ile işbirliği yapmaması adına, siyasi ve ekonomik baskı uygulamaktadır.

GKRY, Türkiye ve KKTC'yi göz ardı ederek Doğu Akdeniz'de, Mısır, Lübnan ve İsrail gibi komşularıyla MEB anlaşması gerçekleştirmektedir. AB ve ABD ise GKRY'nin yaptığı MEB anlaşmalarını tanımaktadır. Türkiye ise bunun karşılığında, BM'ye nota vererek bu anlaşmaları tanımadığını bildirmektedir. Ancak BM'ye verilen notalar, GKRY'nin faaliyetlerini engellemektedir.²⁷⁹

Kıbrıs Cumhuriyeti, BM tarafından AB üyesi sıfatına sahip egemen bir devlet olarak tanınmaktadır. Bu nedenle, Doğu Akdeniz'de devlet olarak haklarını kullanmak istemektedir. AB, GKRY'den yanadır ve süreç, AB-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, Kıbrıs, üye statüsü ile BM'ye, Türkiye'nin faaliyetlerine itiraz eden notalar vermektedir. Unutulmamalıdır ki, Doğu Akdeniz deniz yetki alanları uyuşmazlığı ile ilgili "Uluslararası Devletler Hukuku" ve "Deniz Hukukunda", konuyla ilgili önemli boşluklar bulunmaktadır.²⁸⁰

Türkiye'nin savunduğu tezler, GKRY'nin Kıbrıs Adası'nın tamamını temsil etmediği, Kıbrıs adına deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına yönelik sözleşme imzalama yetkisinin olmadığı, bu tutumun, Kıbrıs'ta barışa yönelik çabaları da olumsuz etkileyebileceği, diğer açıdan Türkiye ve geri kalan Doğu Akdeniz ülkelerinin hak ve çıkarlarını da doğrudan

²⁷⁸ "Doğu Akdeniz'de Enerji Denklemi... İşte o Harita...", *Akşam*, 9 Mayıs 2019,

<https://www.aksam.com.tr/guncel/dogu-akdenizde-enerji-denklemi-iste-o-harita/haber-969220> (1 Haziran 2019)

²⁷⁹ Kuran, s.267-269.

²⁸⁰ Kuran, s.273.

ilgilendirdiği, bu nedenlerle, Mısır'dan GKRY ile deniz yetki alanlarının sınırlandırılması konusunda bir anlaşma yapmamasıdır.²⁸¹ Türkiye, GRKY'nin, MEB'inde hakkı olmadığını ve bu durumun KKTC'nin haklarını ihlal ettiğini ve barış müzakerelerini olumsuz yönde etkilediğini ve anlaşmanın Kıbrıslı Türkleri yok sayarak adanın tek hakimi gibi davranmasını eleştirmektedir.

GKRY, 1982 BMDHS'ne taraf olmayan KKTC ve Türkiye'yi yok sayarak anlaşmalar yapmaktadır. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de MEB ilan etmesi ve iç hukukunda bir "Münhasır Ekonomik Bölge Kanunu" çıkarması gerekmektedir. BMDHS'de belirtildiği üzere, "UAD" ve "Uluslararası Hakem Kararları" çerçevesinde deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin anlaşmalar imzalaması mümkündür. Kıyıdaş devletler arasında deniz yetki alanlarının sınırlandırılması konusunda ortaya çıkan sorunlar; deniz hukukunun yazılı kuralları, örf ve adet hukuku ve hakkaniyet ilkesi temel alınarak çözüm yoluna gidilmelidir.²⁸²

Türkiye ve KKTC, 2011'de, kıta sahanlığın belirleyerek, bölgede TPAO'ya arama ruhsatı vermiştir. Bunun üzerine bloklarda anlaşmazlık başlamıştır. Türkiye, bu sularda sismik arama faaliyetlerine başlayınca GKRY ile yürütülen barış görüşmeleri askıya alınmıştır.

Türkiye'nin davranışını 'yasa dışı' olarak tanımlayan, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı konuyla ilgili açıklama yaparak, AB üyesi devletlerin, deniz ve hava sahasında egemenliklerine saygı gösterilmesi gerektiğinin belirtmiş; Türkiye'ye, hukuk dışı eylemlerinden vazgeçmesi ve uluslararası hukuk çerçevesinde yükümlülüklerine bağlı kalması çağrısında bulunmuştur. Avrupa Komisyonu ise Türkiye'nin faaliyetlerinin komşuluk ilişkilerini zedeleyebileceğini belirtmiştir.²⁸³

Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynakları, Kıbrıs Adasında yaşayan tüm halka aittir. Bu bağlamda, Türkiye'nin uluslararası planda çeşitli karşı hamleleri ve uluslararası hukuk gereğince çeşitli başvuruları olmuştur. Türkiye, kendi MEB sınırları içinde yapılan sismik araştırmaya Türk donanması aracılığıyla müdahale etmiştir.²⁸⁴

Yunanistan, yaptığı hamleler ve GKRY'yi desteklemesi ile Türkiye'yi dar bir alana hapsederek kendisinin geniş deniz alanları ve kıta sahanlığına sahip olmasını hedeflemektedir. Türkiye'yi ise, Akdeniz'de dışlama ve dar bir kıta sahanlığı ile sınırlandırmayı

²⁸¹ Başeren, s.19.

²⁸² Kuran, s.273-274.

²⁸³ "Doğu Akdeniz - Kıbrıs'taki Doğalgaz Gerginliği Hakkında Bilinmesi Gerekenler", *BBC Türkçe*, 15 Şubat 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43061162> (1 Haziran 2019)

²⁸⁴ Pamir, s.459.

amaçlamaktadırlar. GKRY, Lübnan ve Mısır ile MEB Anlaşması yaptıktan sonra, 26 Ocak 2007'de, Kıbrıs Adası'nın güneyinde belirlenen alanda, 13 adet ruhsat sahası ilan etmiştir. Bu sahalardan 5 tanesi Türk kıta sahanlığına taşarken, diğerlerinde ise KKTC'nin hakları mevcuttur.

Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri kapsamında yaşanan süreç içerisinde, Türkiye ve GKRY, BM'ye nota vermektedir. Buna karşın, KKTC ülke olarak tanınmadığı için nota verememektedir. Türkiye, BM'ye nota vererek GKRY-Mısır anlaşmasını tanımadığını bildirmiştir. Buna cevaben, GKRY'de nota vererek, süreci, uluslararası kamu oyuna açıklamıştır. GKRY, cevaben verdiği notada, Türkiye'nin gerekçelerinin hukuken geçersiz olduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin, BM'ye verdiği notalar ve Doğu Akdeniz'de uyguladığı politikalarla görülmektedir ki, Doğu Akdeniz'de çıkarlarını korumakta kararlıdır. GKRY ise, Türkiye'yi kuvvet kullanmak ve diplomatik ilişkilerinde hukuki çerçeveden uzak hareket etmekle suçlamaktadır. GKRY'nin MEB anlaşmaları karşısında Türkiye, anlaşmaların iptali için BM'ye nota vermiş, müzakerelerde bulunmuş, temsilciler ve elçilerle görüşmüştür. Süreç, oldukça gergin bir biçimde devam etmektedir.²⁸⁵

Kıbrıs Adası'nın deniz alanlarında KKTC'nin de hak ve yetkileri bulunmaktadır. GKRY, adanın tümünü temsil etmediği için GKRY'nin konu ile ilgili çıkardığı bütün yasalar ve anlaşmaların, Türkiye Cumhuriyeti nezdinde bir hükmü bulunmamaktadır.²⁸⁶ Türkiye, Doğu Akdeniz'de haklarının olduğunu, GKRY'nin vereceği ruhsatları tanımayacağını, bu ruhsatlara dayanan faaliyetleri tanımayarak müdahale edeceğini bildirmektedir.²⁸⁷ Bu kapsamda, Türkiye'nin "Akdeniz Kalkanı Harekatı", "Mavi Vatan Tatbikatını" gerçekleştirdiği, "Barbaros Hayreddin Paşa", "Fatih", "Oruç Reis" ve "Yavuz Sismik Araştırma" gemilerini Akdeniz'e indirdiği görülmektedir.

MEB ilanı yapılırken, hakkaniyet ilkeleri göz önüne alınmalıdır. Ancak, BMDHS'de sınırlandırmanın neye göre yapılacağı net olarak ortaya konulmamıştır. GKRY, bütün Kıbrıs adasını temsil eden meşru ve hukuki hükümet olduğunu, diğer devletlerle MEB ve kıta sahanlığı anlaşması yapabileceğini, kendi MEB'i içinde doğal zenginliklerini araştırma ve işletme hakkı bulunduğunu, MEB'lerin hukuka uygun çizildiğini, hak ihlali olmadığını,

²⁸⁵ Başeren, s.8-24.

²⁸⁶ Başeren, s.30.

²⁸⁷ Başeren, s.35.

Türkiye'nin müdahale hakkı olmadığını, Türkiye'nin uluslararası hukuku kasten göz ardı ettiğini ve Kıbrıs'ın, GKRY tarafından temsil edildiğini belirtmektedir.

Yunanistan, Doğu Akdeniz kıta sahanlığı sınırlandırmasında ilgili devletlerden biri olduğunu, kıta ya da adalara ait kıyıları karşılıklı devletler arasında kıta sahanlığı ya da MEB sınırlandırmasının ilgili uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak "Eşit Mesafe" ve "Ortay Hat İlkesi", esasında yapılması gerektiğini belirtmektedir.

Türkiye ise Kıbrıs Adası'nın etrafındaki deniz alanlarında, hak ve çıkarlarının bulunduğunu, GKRY ve Mısır'ın MEB'de, haklarının bulunduğunu ve durum karşısında itiraz edebileceğini belirtmektedir. Akdeniz gibi kapalı ya da yarı kapalı bir denize kıyısı olan devletlerin, haklarını kullanarak, yükümlülüklerini yerine getirirken işbirliği yapmak zorunda olduklarını, MEB ve kıta sahanlığı anlaşmalarının bölgedeki ilgili devletler arasında hakça ilkelere dayalı yapılması gerektiğini bildirmektedir.

Türkiye'ye göre, Kıbrıs'ta, tüm adayı temsil edecek bir otorite yoktur. GKRY'nin yaptığı anlaşmaların ve hukuken çıkardığı yasaların bir hükmü bulunmamaktadır. Bu yasalara itibar edilmesi Kıbrıs Sorununu olumsuz etkileyecektir. Kıbrıs Adası'nın, deniz yetki alanlarında KKTC'nin de hak ve yetkileri bulunmaktadır. Bu nedenle, GKRY'nin yaptığı MEB anlaşmalarını Türkiye tanımamaktadır.²⁸⁸

GKRY, hukuki açıdan netliğe kavuşturulmamış alanlarda sondaj çalışmaları gerçekleştirmektedir. Türkiye, bu durumu kabul etmemektedir. Deniz yetki alanları uyuşmazlığı ve Kıbrıs Sorunu birbirini olumsuz etkilemektedir. Bu durum, adada yaşayan Türk ve Rum toplumlarını olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Mevcut konjonktürde sorunlar bulunan Ortadoğu bölgesine, Doğu Akdeniz sorunları da eklenmiştir.

Bir diğer önemli nokta ise, sahilleri bitişik veya kıyıdaş devletlerin arasındaki MEB uyuşmazlıklarının, hakkaniyet prensibine uygun, "Milletlerarası Adalet Divanı Statüsünün" öngördüğü şekilde karşılıklı anlaşma yoluyla çözülmesi gerektiği 1982 BMDHS'nin 74. ve 83. maddelerinde belirtilmektedir. Aynı sözleşmenin 59. maddesi ise sahil devlet ve diğer devletlerin menfaatleri arasında bir uyuşmazlık olduğunda, konunun hakkaniyet prensibine uygun olarak ilgili şartlar kapsamında taraflar ve uluslararası toplumun menfaati doğrultusunda çözülmesidir. Ancak MEB'in tek taraflı ilan edilmeyeceğine dair biz düzenleme de

²⁸⁸ Başeren, s.47-48

bulunmamaktadır. Türkiye-GKRY arasında yaşanan sorunun temeli, bu belirsizlikten kaynaklanmaktadır.

2 Mart 2004'te, BM'ye sunulan notada da açıkça ifade edildiği gibi Türkiye, Kıbrıs Adası'nda, Kıbrıs Türk ve Yunan toplumlarını, bir bütün olarak temsil eden hukuki veya fiili tek bir otoritenin olmadığı düşüncesindedir. GKRY'nin, tek taraflı attığı adımlar, KKTC, Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyerek Kıbrıs Sorununun çözümünü engellemektedir. Kıbrıs Rum kesiminin, Kıbrıs Türk kesimini yok sayarak attığı adımlar, barış sürecini de olumsuz etkilemektedir. Örneğin, Türkiye'nin verdiği notalara uymayan GKRY ile 2011 yılında başlattığı sondaj faaliyetleri sonucunda kriz yaşanmıştır. Doğu Akdeniz'de enerji arama faaliyetleri, MEB sınırlandırma anlaşmaları ve "**Mavi Marmara**" olayı nedeniyle bir süredir gergin olan ortam, 12. parselde sondaj çalışmalarının başlamasıyla bir krize dönüşmüştür. Bu sorunlu süreç, halen daha devam etmektedir. Görüşmelere ve konunun BM'ye taşınmasına rağmen, GKRY faaliyetlerinde geri adım atmayınca, KKTC, Kıbrıs Adasının güneyinde, TPAO'ya ruhsat vermiştir. Bunun üzerine, Piri Reis sismik araştırma gemisi, doğal gaz ve petrol aramak üzere Doğu Akdeniz'e inmiştir. İhaleye çıkılan on iki parselden, 1, 4, 5, 6 ve 7 numaralı parsellerin bir bölümü, Türkiye'nin Akdeniz'de saklı tuttuğu kıta sahanlığıyla; 1, 2, 3, 8, 9 ve 13 numaralı parseller ise KKTC'nin, TPAO'ya verdiği ruhsat alanları ile çakışmaktadır. Türkiye ile KKTC arasında imzalanan kıta sahanlığı anlaşmasında benimsenen yöntemlere göre, geriye kalan parseller Kıbrıs Adası'nın deniz yetki alanlarında kaldığı için Kıbrıs Türk toplumunun da hak sahibi olduğu alanlardır. Parseller için işletim teklifleri, konsorsiyum ya da tek şirket tarafınca verilmektedir.

Kıbrıs Sorununun çözümü ile MEB sorunu da çözümlenerek taraflar ekonomik kazanım elde edebilirler zira Doğu Akdeniz doğal gazının pazara ulaştırılmasında en kısa ve en az maliyetli yol Türkiye üzerinden taşınmasıdır.²⁸⁹ Doğal gazı Avrupa'ya taşımak üzere inşası planlanan boru hattı, Suriye'de savaş olduğu için ülkenin sularından değil, GKRY'nin MEB'inden geçebilir. BMDHS'nin 58. ve 79. maddelerine göre sahil devlet, diğer devletlerin, MEB'i içerisinde boru hattı inşasını engelleyemez. Ancak 79. maddenin 3. fıkrasına göre sahil devlet, kendi MEB'inde karar verme yetkisine sahiptir. Bu bağlamda, Nicosia'nın onayı olmadan İsrail, Türkiye'ye doğal gaz hattı inşa etmeyecek; politik ve ekonomik risk

²⁸⁹ Bilgesam, s.38.

almayacaktır.²⁹⁰ GKRY'nin projede yer almayı reddetmesi nedeniyle, Türkiye'nin bölgeden boru hattını nasıl geçireceği bilinmemektedir.

Enerji şirketleri, deniz ve deniz altındaki doğal kaynaklara yatırım yapmak için devletler arasında uyuşmazlığa konu olmayan ve sınırları belirlenmiş deniz alanlarını tercih etmektedir.²⁹¹ Enerji dinamikleri ele alındığında, petrol ve doğal gaz sektöründe yapılacak çalışmalar risklidir. Petrol çıkarma maliyetleri, karada ve denizde yüksek maliyete sahiptir ve yatırımcılar riskin düşük olduğu bölgeleri tercih etmektedir. Bugünkü dünya coğrafyasına bakıldığında, özellikle, denizlerde yapılan sondaj çalışmalarında büyük enerji şirketleri konsorsiyum oluşturarak ihalelere girmektedir. Örneğin, TPAO, Karadeniz'de, BP-ExxonMobil-Petrobras-Chevron; Antalya Körfezi'nde Shell firması ile projeleri yöneterek çalışmaktadır. Bu nedenle deniz yetki alanındaki uyuşmazlıkların aşılması, kaynakların gelişimi adına önemlidir.

Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri bağlamında Türkiye-GKRY ve KKTC'nin denizdeki çatışmasının kısa ve uzun vadede çözülmesi imkansız görünmektedir. Süreç, Kıbrıs Sorununun çözüm sürecini oldukça olumsuz etkilemektedir.

3.2.5.3. Filistin ile İsrail Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlığı

Filistin-İsrail sorunu, Doğu Akdeniz keşiflerine de yansımıştır. Filistin'in Gazze Şeridi'nde, önemli hacimde doğal gaz potansiyeli saptanmıştır. Bu potansiyel Filistin'in enerji bağımlılığı ve zayıf ekonomisi adına büyük düzeltme vadetmektedir.

Filistin Sorunu kapsamında İsrail, Filistin'e abluka uygulamaktadır. Gazze Şeridi'nde, Oslo Anlaşmaları ile Filistin'in kullanabileceği deniz yetki alanı 20 deniz mili olarak belirlenmiştir. Bu alan, İsrail'in yaptırımları ile bugün 3 deniz miline kadar inmiştir.²⁹² Gazze Şeridi'nde yaşayan Filistin halkı için, en önemli gelir kaynağı olan balıkçılık faaliyetleri de bu şekilde, oldukça kısıtlanmıştır. Balıkçılık faaliyetleri dahi oldukça sınırlı olan Filistin'in doğal gaz arama ve keşif faaliyetleri yapması bu şartlar altında imkansız hale gelmiştir.

²⁹⁰ Gareth, s.442.

²⁹¹ Sami Doğru, "Doğu Akdeniz'de Hidrokarbon Kaynakları Ve Uluslararası Hukuka Göre Bölgedeki Kıta Sahaneliği Ve Münhasır Ekonomik Bölge Alanlarının Sınırlandırılması", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Vol.28, No.119 (2015), s.512.

²⁹² The United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA) Occupied Palestinian Territory, "Restricted livelihoods: Gaza Fishermen", 4 Temmuz 2017, <https://www.ochaopt.org/content/restricted-livelihoods-gaza-fishermen> (1 Haziran 2019)

Gazze Şeridi'nde, Gaza Marine 1 ve 2 doğal gaz sahaları keşfedilmiş ve BG Group, bu sahaların gelişimi adına çalışmalar yürütmüştür. Ancak yaşanan çatışmalar ve İsrail'in baskısı sonucunda faaliyetler tamamen durmuş ve enerji şirketi bölgeden çekilmiştir.

Bugün hala süreç aynı atıllığını korumaya devam etmektedir. Filistin'in Gazze Şeridi'nin denizel alanındaki hidrokarbon kaynaklarını çıkarması ve kullanması, kısa ve orta vadede imkansız gözükmemektedir.

4. DOĞU AKDENİZ DOĞAL GAZ KAYNAKLARININ EKONOMİ- POLİTİĞİ

Doğu Akdeniz, tarihin her döneminde önemli bir bölge olmuştur. 1999 yılında başlayan hidrokarbon keşifleri, bölgenin son yıllardaki önemini artmıştır. Bu bölümde, Doğu Akdeniz'de meydana gelen doğal gaz keşiflerinin, bölge ülkelerini ne yönde etkilediği, ülkelerin mevcut ekonomik ve politik konjonktürleri ele alınarak ortaya konulmaktadır. Buna ek olarak, Doğu Akdeniz ülkelerinin, doğal gaz keşifleriyle birlikte enerji profillerindeki değişim ele alınmaktadır. Bu nedenle bölümün, ilk kısmında meydana gelen keşifler belirtilmektedir. Bölümün son kısmında ise Doğu Akdeniz'de meydana gelen keşiflerin küresel aktörler adına önemi vurgulanmaktadır.

4.1. DOĞU AKDENİZ DOĞAL GAZ KEŞİFLERİ VE ENERJİ ŞİRKETLERİNİN DOĞU AKDENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ

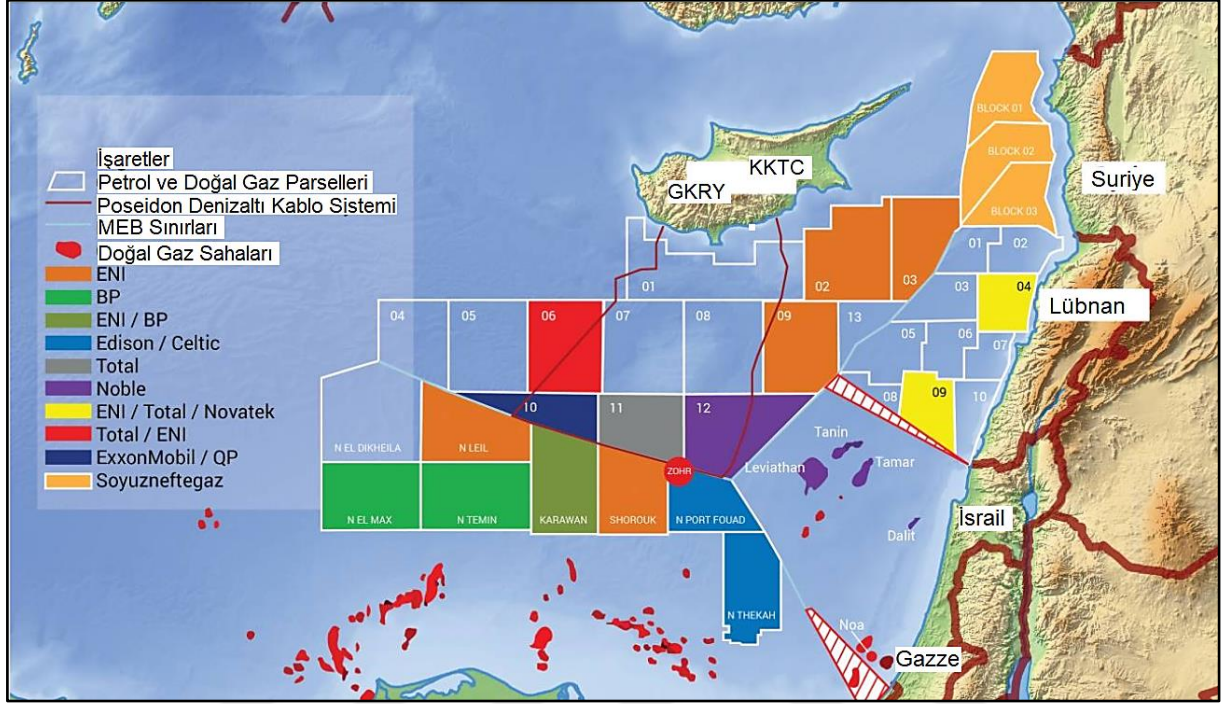
Doğu Akdeniz'de meydana gelen keşifler, bölgenin, Avrupa'nın ve Ortadoğu'nun enerji haritasını değiştirme potansiyeline sahiptir.²⁹³ Levant Havzasında, USGS tarafından ilan edilen hidrokarbon potansiyeli oldukça büyük bir hacme sahiptir. 2010 yılında USGS'in yayınladığı verilere göre, Levant Havzası'nda bulunan tahmini doğal gaz rezervi hacmi 122 bcf; petrol miktarı ise 1.7 milyar varildir.²⁹⁴ Tahmin edilen hidrokarbon hacmi, küresel bir etkiye sahip olmamakla beraber bölgesel açıdan "Oyun Değiştirici" potansiyele sahiptir. Bu keşifler, enerjiyi ithal eden Doğu Akdeniz ülkelerinde, ekonomik düzelmeye yaratacaktır. Buna ek olarak, Avrupa'ya taşındığı takdirde meydana getireceği etkiler, ilgili bölümde ele alınmaktadır. Doğu Akdeniz keşiflerinin, şirketler ve küresel güçler tarafından kar maksimizasyonu hedeflendiği

²⁹³ Moises Naim, "The Mediterranean Surprise", ENI,

https://www.eniday.com/en/human_en/eastern-mediterranean-sea-of-gas/ (1 Haziran 2019)

²⁹⁴ United States Geological Survey (USGS), "Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean", Mart 2010, <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/> (1 Haziran 2019)

için genellikle mevcut değerinden daha fazla ilan edildiğini belirtmek gerekir. Bunun temel nedeni borsanın manipüle edilmesidir.

Şekil 6: Doğu Akdeniz’de Doğal Gaz Arama Sahalarının Enerji Şirketlerine Göre Dağılımı

Kaynak: Roudi Baroudi, “Lebanon-Israel Maritime Dispute: Rules of (Diplomatic) Engagement”, *Annahar*, 16 Mart 2018, <https://en.annahar.com/article/776079-lebanonisrael-maritime-disputes-rules-of-diplomatic-engagement> (1 Haziran 2019)

Şekil 6’da görüldüğü üzere, Doğu Akdeniz’de arama gerçekleştiren şirketler çoğunlukla konsorsiyum halinde hareket etmektedir.

Doğu Akdeniz, önemli bir stratejik konuma sahiptir. Asya, Avrupa, ve Afrika’nın kesişim noktalarında yer almaktadır. Bölgede meydana gelen keşiflerle, bölgenin önemi artarken uluslararası enerji şirketleri ve küresel güçlerin, bölgeye olan ilgisi de artmıştır. Ancak bölgedeki siyasi konjonktür, yaşanan siyasi ve diplomatik gerilimlere eşlik eden ekonomik sorunlarla birlikte doğal gaz faaliyetlerinin gelişimini aksatmaktadır. Düşük seyreden doğal gaz

fiyatları, Doğu Akdeniz'e yapılacak yatırımları olumsuz etkilemektedir. Enerji şirketleri bölgedeki istikrarsızlık ve güvenlik sorunları nedeniyle yatırım yapmaktan uzak durmaktadır.²⁹⁵

Doğu Akdeniz keşiflerine ilişkin arama sahaları, parseller ve bu parsellerde faaliyet gösteren enerji şirketleri, genel hatlarıyla aşağıdaki haritada verilmektedir. Ancak keşiflerle ilgili detaylar, bir sonraki bölümde ele alınmaktadır.

Doğu Akdeniz enerji keşifleri, bölgenin enerji tablosunu, mevcut çatışmaları ve güç dengelerini değiştirmektedir. Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları çatışma ve işbirliği dinamiklerini bir arada bulundurmaktadır. Bu kapsamda, bazı ülkelerin diplomatik ilişkileri güçlenirken diğer ülkelerin arasındaki çatışmalar artmaktadır. Kaynaklar, bölgedeki anlaşmazlıkların çözümünde rol alabilir. Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının piyasaya sürülmesi, diplomatik sorunlar yaşayan tarafları bir araya getirecek potansiyele sahiptir.²⁹⁶ Doğal gaz keşiflerinin, bölgesel yakınlaşmalara neden olduğu görülmektedir. Örneğin, İsrail, Yunanistan ve GKRY ortak çıkar, barış, istikrar, güvenlik ve refahı arttırmak için üçlü bir ortaklık oluşturduklarını deklare etmişlerdir.²⁹⁷

Doğu Akdeniz keşifleri, bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri güçlendirip işbirliği oluşturarak, ekonomik entegrasyon gerçekleştirebilir. Ekonomik entegrasyon ve işbirliği ile siyasi istikrar meydana gelebilir.²⁹⁸ Küresel enerji piyasaları, ekonomik ve teknolojik konjonktürün dışında, jeopolitik konjonktürden de doğrudan etkilenmektedir. Doğu Akdeniz'in jeopolitik yapısı enerji kaynaklarının gelişimi ve enerji ticaretinin gerçekleştirilmesi açısından jeopolitik yapısı oldukça zordur.²⁹⁹

2014'ün ortasında başlayan petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki düşüş, doğal gaz kaynaklarının gelişimini engellemiş ve piyasadaki rekabeti arttırmıştır. Projeler, yüksek maliyetli ve problemlidir. Çoğu enerji şirketinin, çatışmalı alanlarda, kaynakları geliştirecek finansal gücü bulunmamaktadır. Bu durum, Doğu Akdeniz doğal gaz

²⁹⁵ Andrea Prontera, **The New Politics of Energy Security in the European Union and Beyond: States, Markets, Institutions**, İngiltere : Routledge, 2017, s.225.

²⁹⁶ Ioannis N. Grigoriadis, "Energy Discoveries in the Eastern Mediterranean: Conflict or Cooperation?", **Middle East Policy**, Vol 21, No.3 (2014), s.124-131.

²⁹⁷ Moises Naim, "The Mediterranean Surprise", **ENI**, https://www.eniday.com/en/human_en/eastern-mediterranean-sea-of-gas/ (1 Haziran 2019)

²⁹⁸ Tareq Baconi, "A Flammable Peace: Why Gas Deals Won't End Conflict in the Middle East", **The European Council on Foreign Relations**, 2017, https://www.ecfr.eu/publications/summary/a_flammable_peace_why_gas_deals_wont_end_conflict_in_the_middle_east# (1 Haziran 2019), s.1.

²⁹⁹ Gina Cohen, "Energizing Ties in the Eastern Mediterranean", **Atlantic Council**, 25 Ağustos 2016, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/energizing-ties-in-the-eastern-mediterranean> (1 Haziran 2019)

çalışmalarının yavaşlamasına, arama ve yeni keşif faaliyetlerinin aksamasına ve doğal gaz için pazar arayışlarının sektöre uğramasına neden olmaktadır. Doğu Akdeniz doğal gazının alıcı bulması gerekmektedir. Avrupa ve Türkiye, Doğu Akdeniz doğal gazı için en uygun pazar olarak değerlendirilmektedir.³⁰⁰ Bunun temel nedeni Türkiye'nin enerji ithalatçısı bir ülke olarak doğal gaz talebinin sürekli artış göstermesidir. Keşif faaliyetlerine engel teşkil eden Doğu Akdeniz deniz yetki anlaşmazlıklarının ise Uluslararası Hukuk kapsamında "Hakkaniyete Uygun" olarak çözülmesi gerekmektedir.

Doğu Akdeniz ülkelerinin önemli bir kısmı, doğal gazı yakıt olarak kullanmamaktadır. GKRY ve Lübnan, doğal gazı yakıt olarak kullanmazken; İsrail ve Suriye doğal gaz tüketiminde kendi kendine yeterli hale gelmiştir. Yunanistan ve Türkiye ise önemli oranda doğal gaz ithalatına bağımlıdır.

Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri, bölge adına büyük, dünya çapında ise küçük bir rezerv hacmi olarak değerlendirilmektedir. Bölgenin doğal gaz rezervleri 2014'ün verileri ile dünya doğal gaz rezervlerinin yalnızca %1.5'ini oluşturmaktadır. Bölgesel üretim, küresel üretimin %2'sinden azını; bölgesel tüketim küresel tüketimin %3 civarını oluşturmaktadır.³⁰¹ Dünya doğal gaz üretimi ele alındığında Doğu Akdeniz'in kanıtlanmış rezervi ve üretim kapasitesi oldukça düşüktür. ABD, Rusya, İran ve Katar gibi önemli doğal gaz üreticilerinin üretim miktarı çok daha yüksektir. Doğu Akdeniz adına tahmin edilen miktar yine küresel rezerv ve üretim hacmi ile karşılaştırıldığında oldukça düşük olduğu görülmektedir.

BP 2018 Statistical Review of World Energy raporuna göre, 2017 sonu itibarıyla dünyanın toplam doğal gaz rezervi, 193.5 tcm'dir. Bunun 0.5 tcm'sini İsrail, 1.8 tcm'sini Mısır oluşturmaktadır. İsrail, dünya toplam rezervinin %0.2'sini, Mısır ise %0.9'unu oluşturmaktadır.³⁰² Bu değer, Dünya rezervlerinin %1.1'ini oluşturmaktadır. Değerler ele alındığında hem kanıtlanmış hem tahmini hacmin küresel boyutta oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu nedenle, ticaretinin Avrupa ya da küresel doğal gaz piyasalarına gerçekleştirilmesi konusu belirsizdir. Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları ile küresel ölçekte fark yaratılması için daha fazla doğal gaz rezervinin keşfedilmesi gerekmektedir. Doğu Akdeniz'in

³⁰⁰ Michael Ratner, "Natural Gas Discoveries in the Eastern Mediterranean", *Congressional Research Service*, 15 Ağustos 2016, s.1.

³⁰¹ Ratner, s.5.

³⁰² *BP Statistical Review of World Energy 2018*, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf>, (1 Haziran 2019), s.26

sahip olduğu hidrokarbon rezervleri ve potansiyel kaynakları ile küresel ve hatta bölgesel bazda doğal gaz ihracatçısı olma şansı oldukça zordur.³⁰³

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, Avrupa piyasasına girdiği takdirde geleneksel tedarikçilerle (Rusya, Norveç ve Cezayir) ve bunlara ek olarak 2016'dan beri bölgeye LNG ithalatı gerçekleştiren ABD'nin güçlü rekabeti ile karşılaşacaktır. Ayrıca Avrupa'nın enerji tüketimi genel itibarıyla 2010'dan beri azalış göstermektedir. Avrupa'nın hızla artan bir doğal gaz talebi yoktur.³⁰⁴ Doğu Akdeniz doğal gaz rezervlerinin Avrupa'nın enerji tüketimine 2 yıl süreyle yeteceği tahmin edilmektedir.³⁰⁵ Kaya gazı, ayrıca Doğu Akdeniz doğal gazı adına rekabet açısından negatif etki yaratmaktadır. Doğu Akdeniz doğal gazının ihracata başlayacağı gelecekte muhtemelen doğal gaz piyasaları daha rekabete dayalı olacaktır. Fiyatların düşük olacağı göz önüne alınarak Doğu Akdeniz doğal gazı piyasaya sürülmelidir.³⁰⁶ Doğu Akdeniz doğal gazının ticari açıdan uygun olması için petrol fiyatlarının en azından 70-80\$ bandına yükselmesi gerekmektedir.³⁰⁷ Genel olarak, bölgeden önemli hacimde çıkması beklenen doğal gaz keşifleri gerçekleşmemiştir. Ayrıca bölgedeki siyasi istikrarsızlıklar, yatırımların atıl kalmasına neden olmuştur.

Tablo 2

Doğu Akdeniz Doğal Gaz Sahalarına İlişkin Bilgiler

Doğal Gaz Sahası	Keşif Yılı	Üretim Tarihi	Tahmini/Kanıtlanmış Rezerv Hacmi	Hisse Sahipleri
<u>Noa</u>	1999	2012	1.1 bcm	Noble-Delek
<u>Mari-B</u>	2000	2004	42 bcm	Noble-Delek
<u>Gazze Marine</u>	2000	-	28 bcm ³⁰⁸	BG Group

³⁰³ Stergiou, s.321.

³⁰⁴ Ratner, s.1.

³⁰⁵ Moises Naim, "The Mediterranean Surprise", ENI, https://www.eniday.com/en/human_en/eastern-mediterranean-sea-of-gas/ (1 Haziran 2019)

³⁰⁶ *The Export Options and Challenges for East Med Gas Was Presented by IENE's Executive Director at Israel's Annual Energy and Business Convention*, <http://www.iene.eu/the-export-options-and-challenges-for-east-med-gas-was-presented-by-ienes-executive-director-at-israels-annual-energy-and-business-convention-p3181.html> (1 Haziran 2019)

³⁰⁷ Moises Naim, "The Mediterranean Surprise", ENI, https://www.eniday.com/en/human_en/eastern-mediterranean-sea-of-gas/ (1 Haziran 2019)

³⁰⁸ Brenda Shaffer, "Can New Energy Supplies Bring Peace?", *German Marshall Fund of the United States*, 11 Mart 2014, <http://www.gmfus.org/publications/can-new-energy-supplies-bring-peace> (1 Haziran 2019) s.2.

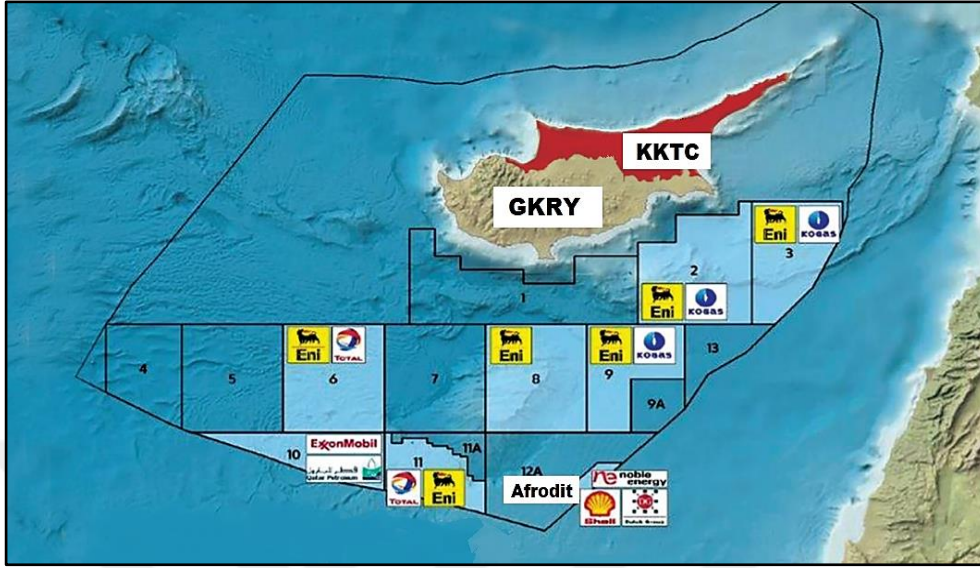
<u>Dalit</u>	2009	-	14 bcm	—
<u>Tamar</u>	2009	2013	318 bcm (kanıtlanmış)	Delek-Noble- Isramco-Tamar Petroleum-Dor- Everest
<u>Leviathan</u>	2010	-	605 bcm	Delek-Noble- Ratio
<u>Aphrodite</u>	2011	-	129 bcm	Noble-Delek- Shell
<u>Dolphin</u>	2011	-	2.2 bcm	Delek
<u>Shimshon</u>	2012	-	8.4 bcm	Isramco-ATP Oil & Gas ³⁰⁹
<u>Tanin</u>	2012	-	34 bcm	Noble-Delek- Avner=Energiean
<u>Karish</u>	2013	-	50 bcm	Energiean
<u>Zohr</u>	2015	2017	850 bcm	ENI-BP-Rosneft- Mubadala
<u>Nooros</u>	2015	2015	2,5 tcm	ENI
<u>Atoll</u>	2015	-	43 bcm	BP
<u>Calypso</u>	2019	-	181 bcm	ENI-TOTAL

Kaynak : Çalışma içerisinde ve tabloda belirtilen veriler ile yazar tarafından hazırlanmıştır.

Doğu Akdeniz’de gerçekleştirilen keşifler, hacimleri, üretim yılı, tahmini ve kanıtlanmış rezerv hacmi ve hisse sahipleri ile yukarıdaki tabloda verilmektedir.

³⁰⁹ Brenda Shaffer, “Home Industries Energy Isramco: Shimshon Field Shows Signs Of Natural Gas”, *Market Watch*, 11 Temmuz 2012, <https://www.marketwatch.com/story/isramco-shimshon-field-shows-signs-of-natural-gas-2012-07-01> (1 Haziran 2019)

4.1.1. GKRY'nin Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşifleri

Şekil 7 : GKRY Tarafından Uluslararası Enerji Şirketlerine Ruhsatlandırılan Bloklar

Kaynak: Deloitte, "Oil and Gas in Cyprus", 2018,

https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/cy/Documents/energy-resources/oil-and-gas/CY_EnergyAndResources_OilAndGas_Noexp.pdf (1 Haziran 2019)

GKRY'nin denizel alanında ilan ettiği arama sahası, belirlediği bloklar ve bloklarda arama faaliyeti yürüten enerji şirketleri ve konsorsiyumlar haritada verilmektedir. GKRY'nin kanıtlanmış rezervi 129 bcm'dir. Harita'da görüldüğü üzere GKRY'nin MEB'i içerisinde Noble Energy, İsrail enerji şirketi Delek, Güney Kore'nin enerji şirketi KOGAS ve Shell'in arama hakkı bulunmaktadır.³¹⁰

GKRY'nin ilk keşfi Afrodit sahasıdır. Afrodit sahası, GKRY'nin tek tarafı ilan ettiği MEB sahası içerisinde yer almaktadır.³¹¹ Afrodit Sahası, Noble Energy tarafından 2011'de keşfedilmiştir. Afrodit'in hissesi, %30 oranında Delek Drilling, %35 oranında Noble Energy ve %35 oranında Royal Dutch Shell'e aittir. Afrodit sahasının Kıbrıs'ın enerji bağımlılığını azaltması, endüstrisini geliştirmesi, istihdamını artırması ve ekonomisini düzeltmesi beklenmektedir. Afrodit, 129 bcm doğal gaz rezervine sahiptir. Saha, Limassol'e 160 km ve

³¹⁰ Gina Cohen, "Energizing Ties in the Eastern Mediterranean", *Atlantic Council*, 25 Ağustos 2016, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/energizing-ties-in-the-eastern-mediterranean> (1 Haziran 2019)

³¹¹ Offshore Technology, "Aphrodite Gas Field", <https://www.offshore-technology.com/projects/aphrodite-gas-field/> (1 Haziran 2019)

Leviathan'a 30 km uzaklıktadır. Leviathan'a olan yakınlığı İsrail ile işbirliği açısından oldukça önemlidir.³¹² GKRY'nin enerji kullanımı içerisinde doğal gaz bulunmamaktadır. İç talebin olmaması nedeniyle, keşfedilen doğal gazın ihracatının yapılması planlanmaktadır.³¹³ GKRY'de tahmin edilen doğal gaz hacmi keşfedilememiştir. Kıbrıs Sorunu kapsamında, Rum kesimi ve dünya kamuoyu Afrodit sahasının potansiyel etkilerini abartarak sahayı politik silah olarak kullanmaya çalışmaktadır.

Afrodit sahasının 2020'de üretime geçmesi beklenmektedir. Ancak bu tarihin ertelenme şansı yüksektir. Çalışma yapan ENI, KOGAS ve TOTAL bunun haricinde bir doğal gaz keşfi gerçekleştirememişlerdir.³¹⁴ GKRY, doğal gazını ihraç etmeyerek iç tüketimde kullanırsa Afrodit sahasının hacmi, yönetimin enerji sektörünü 100 yıl beslemeye yetecektir. Doğal gaz keşiflerinin GKRY'yi önemli bir enerji ya da doğal gaz merkezine dönüştürmesi beklenmektedir.³¹⁵ Ancak bu beklentinin gerçekleşmesi zordur. GKRY'nin doğal gaz rezervleri, ülkenin enerji ithalatını azaltarak yapılan harcamaları düşürecektir.

GKRY'de gerçekleştirilen ihaleler sonucunda ENI, TOTAL, ExxonMobil, KOGAS, Shell, Delek, Qatar Petroleum ve NobleEnergy lisans elde etmiştir.³¹⁶ 12. blokta Noble Energy, Royal Dutch Shell, Delek ve Avner konsorsiyumu çalışmaktadır. 2, 3 ve 9. bloklarda ENI-KOGAS Konsorsiyumu faaliyet yürütmektedir. 9. blokta yürütülen araştırmalar sonucunda ise doğal gaz bulunmadığı belirtilmiştir. 2016 lisanslama turu ile 6. blokta PSC (Kıbrıs Devlet Şirketi) ile ENI-TOTAL konsorsiyumu, 8. blok ENI ve 10. blok ExxonMobil & Qatar Petroleum'a verilmiştir.³¹⁷

İhale sonucunda, 10. blokta ExxonMobil-Qatar Petroleum konsorsiyumu ruhsat kazanmıştır. Konsorsiyum, bu alanda faaliyetlerine devam etmektedir.³¹⁸ Şubat 2019'da ExxonMobil-Production Cyprus Offshore-Qatar Petroleum konsorsiyumu 10. blokta Glaucus 1

³¹² Delek Drilling, "Aphrodite Gas Field", <https://www.delekdrilling.co.il/en/project/aphrodite-gas-field> (1 Haziran 2019)

³¹³ Offshore Technology, "Aphrodite Gas Field", <https://www.offshore-technology.com/projects/aphrodite-gas-field/> (1 Haziran 2019)

³¹⁴ Prontera, *The New Politics of Energy Security in the European Union and beyond : States, Markets, Institutions*, s.222.

³¹⁵ Nasos Koukakis, "A Multibillion-Dollar Natural Gas Boom May Reunify Cyprus", *CNBC*, 8 Haziran 2017, <https://www.cnbc.com/2017/01/06/a-multibillion-dollar-natural-gas-boom-may-reunify-cyprus.html> (1 Haziran 2019)

³¹⁶ Isabella Ruble, "European Union Energy Supply Security: The Benefits Of Natural Gas Imports From The Eastern Mediterranean", *Energy Policy*, No. 105 (2017), s.346.

³¹⁷ Deloitte, "Oil and Gas in Cyprus", 2018, https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/cy/Documents/energy-resources/oil-and-gas/CY_EnergyAndResources_OilAndGas_Noexp.pdf (1 Haziran 2019), s.6.

³¹⁸ ExxonMobil, "Cyprus", <https://corporate.exxonmobil.com/locations/cyprus> (1 Haziran 2019)

keşfini gerçekleştirmiştir.³¹⁹ Sahanın hacminin, 142-227 bcm arasında olduğu tahmin edilmektedir.³²⁰

ENI, 8 Şubat 2018'de GKRY MEB'i içerisinde, 6. blokta Calypso sahasını keşfettiğini duyurmuştur. Afrodit'e oranla daha büyük bir sahadır ve GKRY'nin doğal gaz endüstrisini geliştirecek potansiyelindedir. Afrodit sahası, hacminin küçüklüğü nedeniyle uzun yıllar gelişmemiştir. Bu keşif, Doğu Akdeniz'e daha fazla aktör (devlet) ve yatırımcı çekecektir.³²¹ Calypso'nun ortakları, %50 ENI ve %50 TOTAL'dir. Sahanın tahmini rezervi ise 181 bcm'dir.³²² ENI, bu keşfin, Kıbrıs Adası açısından, Mısır'ın Zohr sahası gibi bir oyun değiştirici olduğunu belirtmiştir. Keşfin, bölgesel ya da küresel değişiklik yaratmak yerine iç talebi karşılayacağı öngörülmektedir. GKRY'ye, Afrodit'e oranla büyük bir saha olan Calypso'nun gelişimiyle deniz ya da kara LNG'si inşa edilerek doğal gazının ihracatının yapılması öngörülmektedir. Calypso sahası sahip olduğu rezerv hacmi ile Türkiye dahil olmak üzere Avrupa için oyun değiştirici potansiyeline sahiptir.³²³

³¹⁹ Press and Information Office, "Results of the first phase of the Block 10 exploration programme, in the EEZ of the Republic of Cyprus", 28 Şubat 2019, <https://www.pio.gov.cy/en/press-releases-article.html?id=6305#flat> (1 Haziran 2019)

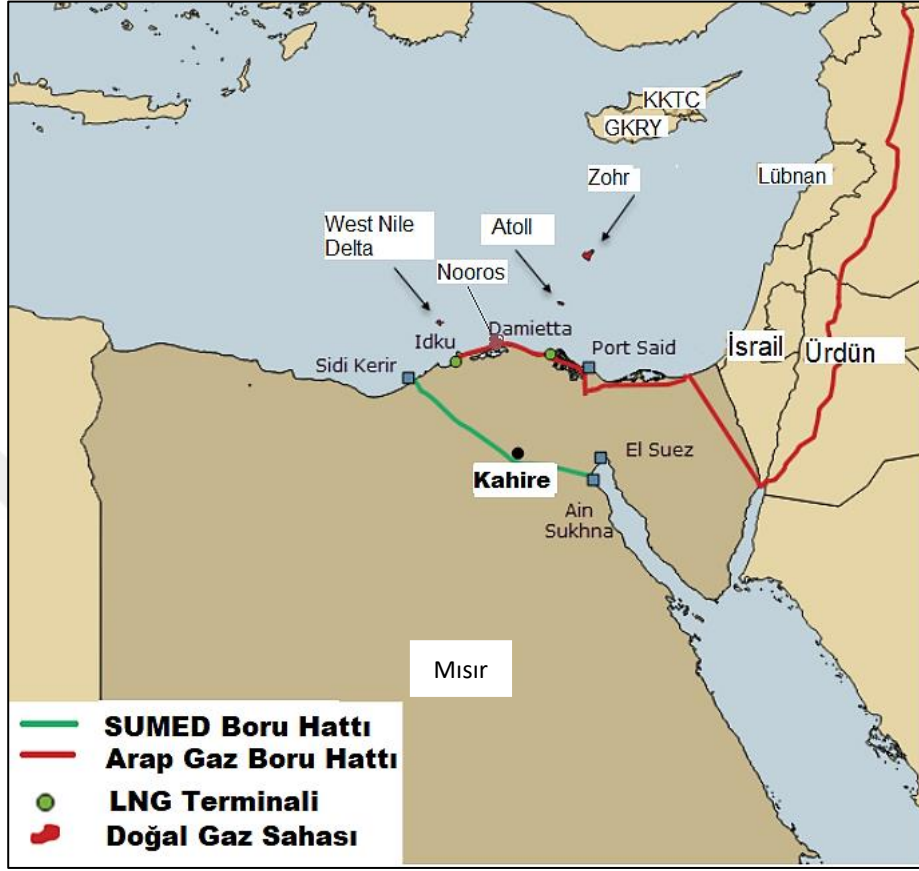
³²⁰ ExxonMobil, "ExxonMobil makes natural gas discovery offshore Cyprus", 28 Şubat 2019, https://corporate.exxonmobil.com/news/newsroom/news-releases/2019/0228_exxonmobil-makes-natural-gas-discovery-offshore-cyprus (1 Haziran 2019)

³²¹ Nikos Tsafos, "What Does Calypso Mean for Cyprus and Eastern Mediterranean Gas?", CSIS, 9 Şubat 2019, <https://www.csis.org/analysis/what-does-calypso-mean-cyprus-and-eastern-mediterranean-gas> (1 Haziran 2019)

³²² Michele Kambas ve Sabina Zawadzki, "Exxon's Cyprus Gas Discovery Adds Another Giant To East Med Collection", Reuters, 28 Şubat 2019, <https://www.reuters.com/article/us-exxon-mobil-cyprus/exxons-cyprus-gas-discovery-adds-another-giant-to-east-med-collection-idUSKCN1QH1O3> (1 Haziran 2019)

³²³ Nikos Tsafos, "What Does Calypso Mean for Cyprus and Eastern Mediterranean Gas?", CSIS, 9 Şubat 2019, <https://www.csis.org/analysis/what-does-calypso-mean-cyprus-and-eastern-mediterranean-gas> (1 Haziran 2019)

4.1.2. Mısır'ın Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşifleri

Şekil 8: Mısır'ın Denizel Alan Doğal Gaz Sahaları

Kaynak: EIA, "Country Analysis Brief: Egypt", 2018,
<https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=EGY> (1 Haziran 2019)

Mısır'ın denizel alanında bulunan doğal gaz sahaları yukarıdaki haritada verilmektedir.

Mısır'ın kanıtlanmış doğal gaz rezervleri 2018 sonu itibariyle 2.1 tcm'dir.³²⁴ Mısır'ın MEB'i içerisinde toplam 1645 bcm doğal gaz keşfedilmiştir. Bunun 914 bcm'i Zohr sahasından; 182 bcm'i Attol-1, 542 bcm'i ise açık deniz (offshore) Nil Deltası'ndan elde edilmiştir. Doğu Akdeniz bölgesinde, 2008-2012 yılları arasında toplam 2.56 tcm doğal gaz keşfedilmiştir.³²⁵

³²⁴ BP Statistical Review of World Energy 2019,
<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> , (1 Haziran 2019), s.30.

³²⁵ Theodoros Tsakiris, "Economy & Territory The Energy Geopolitics of the Eastern Mediterranean and the Cyprus Problem", Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP), Atina, s.288.

İtalyan ENI şirketi, 30 Ağustos 2015'te Mısır'da Doğu Akdeniz'in en büyük doğal gaz sahası Zohr'u keşfetmiştir. Tahmini olarak 850 bcm doğal gaza sahip olan Zohr sahası, Doğu Akdeniz'deki doğal gaz keşiflerini gölgede bırakmıştır.³²⁶ Zohr sahasının günlük üretimi, 56 bcm'dir. İlk gaz akışı Aralık 2017'de başlamıştır. Zohr, ENI'nin LNG ithalatından bağımsız olmasını sağlayacaktır. Zohr Sahasının hisselerinin %50'si ENI'ye, %30'u Rosneft'e, %10'u BP'ye ve %10'u Mubadala Petroleum'a aittir.³²⁷ Nooros sahası, Temmuz 2015'te keşfedilmiş ve Eylül 2015'te üretime başlamıştır. Sahada, günlük 32 mcm doğal gaz üretimi gerçekleştirilmektedir.³²⁸ Sahanın tahmini rezervi 2.5 tcm'dir. Ortakları ise ENI ve Tharwa Petroleum Şirketidir.³²⁹ BP, Atoll sahasında, Mart 2015'te 43 bcm potansiyelinde doğal gaz keşfetmiştir. Bu sahanın tamamı BP'ye aittir.³³⁰

BP, West Nile Delta projesi kapsamında 141 bcm (5 tcf), doğal gaz üretimi yapmayı hedeflemektedir. Günlük üretimin 36 bcm (1.3 bcf) olacağı beklenmektedir. Projenin ilk fazı Mart 2017'de başlamıştır.³³¹ West Nile Delta Raven'in ortakları, BP (82.75%), DEA Deutsche Erdoel AG (17.25%)'dir. Sahanın 2019'da üretime başlaması planlanmaktadır. West Nile Delta Giza/Fayoum'un ise ortakları BP (82.75%), DEA Deutsche Erdoel AG (17.25%)'dir ve üretime Şubat 2019'da başlamıştır.³³² Shell, Egyptian General Petroleum Corp. ve Badr el-Din Petroleum şirketi ile ortak çalıştığı Kuzey Alam El-Shawish bölgesinde Ağustos 2016'da önemli bir keşif gerçekleştirmiştir.³³³

³²⁶ ENI, "Zohr: Production Underway in Record Time", 2018, https://www.eni.com/en_IT/operations/upstream/exploration-model/zohr-egypt.page (1 Haziran 2019)

³²⁷ ENI, "Zohr Ramp-up: Eni Reaches 2 Bcfd Production Target", 2018, https://www.eni.com/en_IT/media/2018/09/zohr-ramp-up-eni-reaches-2-bcfd-production-target (1 Haziran 2019)

³²⁸ ENI, "Nooros: a Record-Breaking Field", 2018, https://www.eni.com/en_IT/operations/upstream/exploration-model/production-gas-nooros-egypt.page (1 Haziran 2019)

³²⁹ Guy Ben Simon, "Eni Reports Another Huge Egyptian Gas Find", *Globes*, 2019, <https://en.globes.co.il/en/article-eni-reports-another-huge-egyptian-gas-find-1001278122> (1 Haziran 2019)

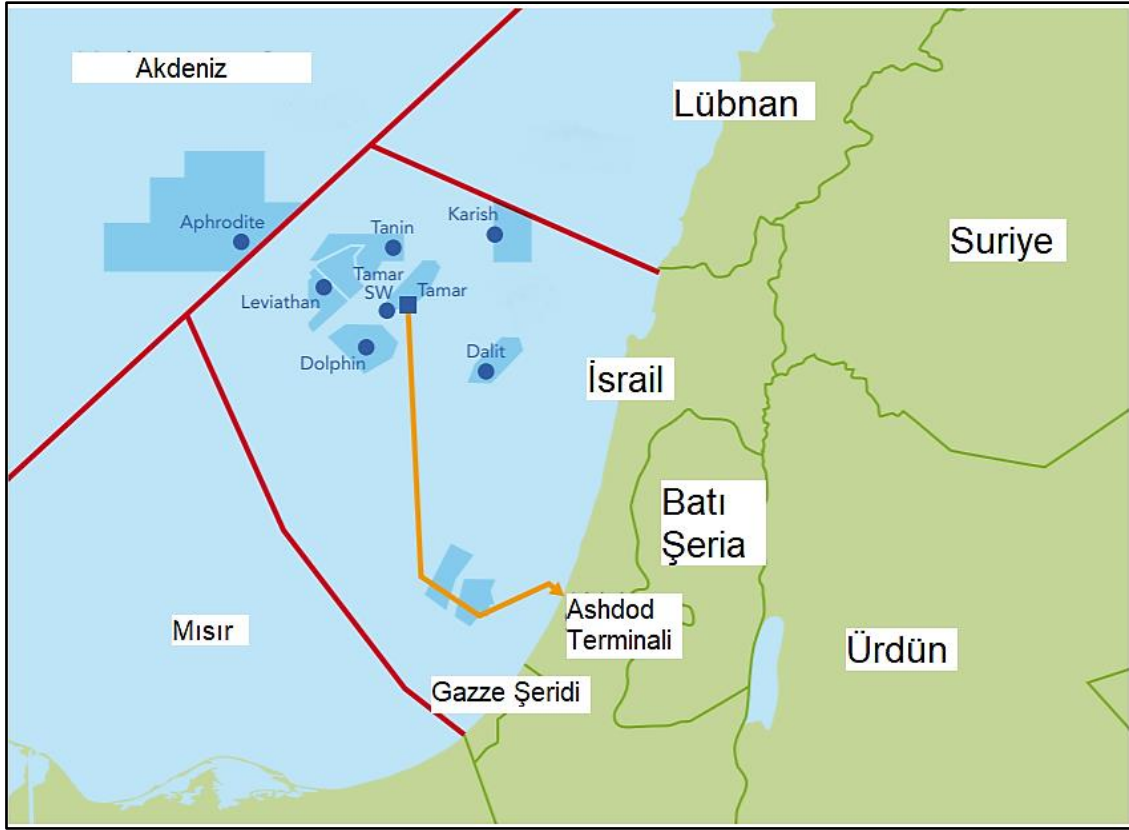
³³⁰ BP, "Atoll Phase 1, Egypt", 2017, <https://www.bp.com/en/global/corporate/investors/upstream-major-projects/major-projects-2018/atoll.html> (1 Haziran 2019)

³³¹ BP, "BP Begins Production From Egypt's Atoll Gas Field Seven Months Ahead Of Schedule", 2018, <https://www.bp.com/en/global/corporate/news-and-insights/press-releases/bp-begins-production-from-egypts-atoll-gas-field-seven-months-ahead-of-schedule.html> (1 Haziran 2019)

³³² BP, "Upstream Major Projects", 2019, <https://www.bp.com/en/global/corporate/investors/upstream-major-projects.html#/> (1 Haziran 2019)

³³³ "Shell Makes Natural Gas Discoveries In Egypt", *Hart Energy*, 2016, <https://www.hartenergy.com/news/shell-makes-natural-gas-discoveries-egypt-110787> (1 Haziran 2019)

4.1.3. İsrail'in Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşifleri

Şekil 9: İsrail'in Denizel Alan Doğal Gaz Sahaları

Kaynak : Carole Nakhle, "Politics, Economics Still Stifle Eastern Mediterranean Gas", *Crystol Energy*, 2016, <https://www.crystolenergy.com/politics-economics-still-stifle-eastern-mediterranean-gas/> (1 Haziran 2019)

İsrail'in denizel alanında bulunan doğal gaz sahaları yukarıdaki haritada verilmektedir. İsrail'in doğal gaz sahaları, Leviathan, Tamar, Tanin, Karish, Dalit, Noa ve Dolphin'dir.

İsrail'in ilk doğal gaz keşfi 1999'da gerçekleştirilen Noa sahasıdır.³³⁴ İlk büyük keşfi ise 2009'da Tamar sahası olmuştur. Bu keşfi, Noble Energy, Avner, Delek ve Isramco tarafından meydana gelen konsorsiyum gerçekleştirmiştir. İsrail'in, Doğu Akdeniz'de, ilk doğal gaz keşfi 2009 yılında Tamar ile başlamış, onu 2010'da Leviathan sahasının keşfi takip etmiştir. 2011 yılında GKRY, Afrodit sahasının keşfini gerçekleştiren en büyük keşif Mısır'da 2015 yılında ENI tarafından Zohr sahası olmuştur.

³³⁴ Carole Nakhle, "Politics, Economics Still Stifle Eastern Mediterranean Gas", *Crystol Energy*, 2016, <https://www.crystolenergy.com/politics-economics-still-stifle-eastern-mediterranean-gas/> (1 Haziran 2019)

İsrail'in, Leviathan sahasının rezervi 605 bcm'dir. Sahanın keşfi, 2010'da gerçekleşmiştir. Sahanın ortakları %45 Delek, %40 Noble ve %15 Ratio'dur.³³⁵ Tamar, 2009'da keşfedilmiştir. Tamar sahasının rezervi ise 318 bcm'dir ve ortakları Delek Drilling (22%), Noble Energy (25%), Isramco (28.75%), Tamar Petroleum (16.75%) Dor Gas (4%) and Everest (3.5%)'dir.³³⁶

İsrail'in doğal gaz keşifleri ülkeyi net doğal gaz ithalatçısı konumundan enerji tüketiminde kendine yeterli konuma getirmiştir. Ülke, doğal gazını ihraç etmeyi planlamaktadır. Bu bağlamda Mısır'la, ülkeye doğal gaz ihraç etmek üzere anlaşma yapmıştır. İsrail, doğal gaz kaynaklarını ihraç etmek üzere farklı seçenekleri değerlendirmektedir.

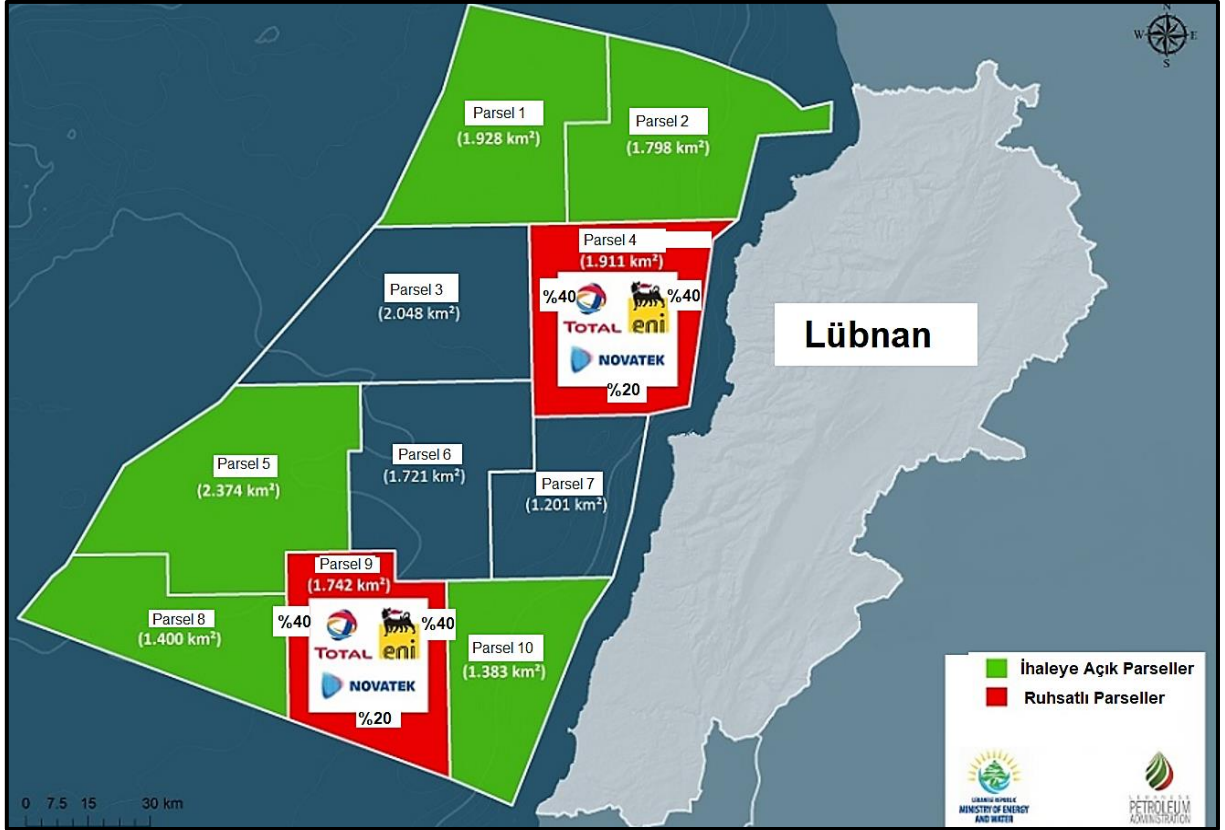

³³⁵ Delek Drilling, "Leviathan Gas Field", <https://www.delekdrilling.co.il/en/natural-gas/gas-fields/leviathan> (1 Haziran 2019)

³³⁶ Delek Drilling, "Tamar Gas Field", <https://www.delekdrilling.co.il/en/natural-gas/gas-fields/tamar> (1 Haziran 2019)

4.1.4.Lübnan'ın Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşif Faaliyetleri

Lübnan'ın denizel alanı içerisinde henüz herhangi bir hidrokarbon keşfi gerçekleşmemiştir. Aşağıdaki haritada, Lübnan'ın deniz yetki alanı içerisinde belirlendiği parseller ve bu parsellerde vermiş olduğu ruhsatlar gösterilmektedir.

Şekil 10: Lübnan Tarafından Uluslararası Enerji Şirketlerine Ruhsatlandırılan Bloklar

Kaynak: Lebanon Petroleum Administration, "Open Blocks",
http://www.lpa.gov.lb/open%20blocks_LR2.php (1 Haziran 2019)

4.1.5. Filistin'in Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşifleri

Filistin'in denizel alanında Gaza Marine 1 ve 2 sahalarının keşfi gerçekleşmiştir. Aşağıdaki haritada bu sahalar gösterilmektedir. Gazze Marine sahasının yaklaşık hacmi 28 bcm'dir.

Şekil 11 : Filistin'in "Gaza Marine" Sahası

Kaynak: "Gaza Gas: Still Under Water", MEES, 2018,

<https://www.mees.com/2018/3/30/corporate/gaza-gas-still-under-water/94a3ad80-342e-11e8-915f-25cd7368152f> (1 Haziran 2019)

4.2. DOĞU AKDENİZ ÜLKELERİNİN EKONOMİLERİ VE ENERJİ GÖRÜNÜMLERİ İLE DOĞU AKDENİZ HİDROKARBON KEŞİFLERİNE İLİŞKİN POLİTİKALARI

Doğu Akdeniz'de son yıllarda gerçekleşen hidrokarbon keşifleri, ülkelerin ekonomi politikasını etkilemektedir. Genel olarak, enerji ithalatçısı olan Doğu Akdeniz ülkeleri ve bu ülkelerin enerji görünümüleri, keşiflerle birlikte değişmeye başlamıştır. Ekonomik sorunlarla ve politik açmazlarla mücadele eden bölge ülkelerinin geleceği adına, hidrokarbon keşifleri oldukça önemlidir. Keşifler, ülkelerin ekonomik konjonktürünü, siyasi dinamiklerini ve diplomatik ilişkilerini değiştirmektedir.

Bu bölümde, gerçekleşen keşiflerle birlikte değişimlerden doğrudan etkilenen Türkiye, İsrail, Mısır, KKTC, Suriye, Lübnan, GKRY, Filistin ve Ürdün ele alınmaktadır. Bu analizler, ülkelerin makroekonomik göstergeleri, enerji görünümüleri ve Doğu Akdeniz keşiflerine ilişkin uyguladığı politikaları içermektedir. Ayrıca, Doğu Akdeniz keşifleri ile doğrudan ilgilenen BM,

AB, NATO, İngiltere, ABD ve Rusya'nın bölgede izlediği politikalar ele alınmaktadır. Sonuçta ise veriler ve uygulanan politikalar ışığında, geleceğe dair öngörülerde bulunmaktadır.

Doğu Akdeniz ülkelerinin enerji sektörleri, farklı gelişmişlik seviyelerine sahiptir. Bölgenin atmosferi, uluslararası enerji firmalarının yatırım ve uzun dönemli altyapı yatırımları yapmasına engel oluşturmaktadır. Ekonomik büyüme ve buna eşlik eden nüfus artışı, elektrik kullanımını, buna bağlı olarak enerji ve doğal gaz talebini arttırmaktadır.³³⁷

4.2.1. İsrail'in Ekonomisi ve Enerji Görünümü ile Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları

4.2.1.1. İsrail'in Enerji Görünümü ve Ekonomisi

İsrail, bölgede, farklı dini ve etnik kimliği olan, bölge ülkelerinin genelinden çok daha iyi bir ekonomi ve yaşam standardına sahip, ABD'nin bölgedeki müttefiki, bir Ortadoğu ülkesidir. Öncelikle, Doğu Akdeniz keşiflerinin ülkeye yapacağı etkiye değinmeden, İsrail'in ekonomik göstergeleri ve enerji görünümünün ele alınması gerekmektedir.

İsrail'in kuruluşundan itibaren ülkenin ithalatı ihracatından fazla olmuştur. Bu nedenle, dış ticaret açığı bulunmaktadır. Dış yardımlarının büyük kısmı ABD hükümetinden gelmektedir. Holokost tazminatları ve diaspora Yahudi kuruluşları sayesinde yine ülkeye para akışı sağlanmaktadır. Ancak son yıllarda ülke ihracatı ithalatını geçmeye başlamıştır. İsrail, serbest piyasa ekonomisini benimsemektedir. Dünya Bankası'nın verilerine göre İsrail'in nüfusu 2017'de, 8.712.400 olarak açıklanmıştır. 2017'de, ülkenin GSMH'si 350.851 milyar \$ olmuştur. Ekonomik büyüme, 2017'de %3.3 oranında gerçekleşmiştir. Ülkenin, GSMH'sinin, 2002'den sonra hızla arttığı görülmektedir.³³⁸ Ülkenin nüfus artışı ve büyüyen ekonomisi, enerjiye olan talebini arttırmaktadır. Zira ekonomik büyüme, enerji ihtiyacını doğurmaktadır. OECD'nin verilerine göre ülkede kişi başına düşen milli gelir 38.886 \$ olarak gerçekleşmiştir. Gelir dağılımı kısmen eşittir. Ülkenin 2016 GINI katsayısı 0.35'dir ve gelir dağılımı eşitsizliği düşüktür. İşgücünün yalnızca %4'ü çalışmamaktadır. Okur-yazar oranı oldukça yüksektir. 2017'de vergi gelirleri, GSMH'nin %32.7'sini oluşturmuştur.³³⁹

³³⁷ Miguel Martinez, Hannah Murdock ve Floriane Schaeffer, "Geopolitics of Gas in the Mediterranean", **Science Po**, 2013, http://www.unice.fr/crookall-cours/iup_geopoli/docs/Geopolitics_of_gas-Etude-ok.pdf (1 Haziran 2019), s.9.

³³⁸ The World Bank, "Israel", 2019, <https://data.worldbank.org/country/israel> (1 Haziran 2019)

³³⁹ OECD, "Israel", 2018, <https://data.oecd.org/israel.htm#profile-development> (1 Haziran 2019)

OECD'nin araştırmasına göre, İsrail'in ekonomisi hızla büyümekte, GSMH'si artmaktadır. lke, 2003 yılından başlayarak son 15 senedir büyüme göstermektedir. Ülkede, 2009'un ortalarından itibaren işsizlik oranı hızla düşmekte, istihdam yükselmektedir. lke, tarihi seviyelerde düşük istihdam oranına sahiptir. Bunlara ek olarak, İsrail, kamu borçlarını da kapatmaktadır. Ülkenin nüfusu, hızlı bir biçimde artmakta ve hayat standardı yükselmektedir.³⁴⁰

İsrail'in işgücü, istihdam ve eēitim seviyesi hızla yükselmektedir. Toplumun genelinin aksine İsrail vatandaşı olan Araplar, Ortodoks Yahudiler ve Haredim Yahudi Grubu gibi katı dindar gruplar, iş hayatının dışında kalmaktadır. Aynı zamanda bu gruplar, OECD'nin verilerine göre düşük eēitim seviyesine sahiptirler. Bu gruplar İsrail'in yoksulluk seviyesini arttırmakta ve üretimin dışında kalmaktadır. Aynı gruplar, sosyal hayat ve işgücü ile entegre olamamaktadır. 20.yy'ın ortalarına kıyasla bu grupların sayısı azalmaktadır.³⁴¹

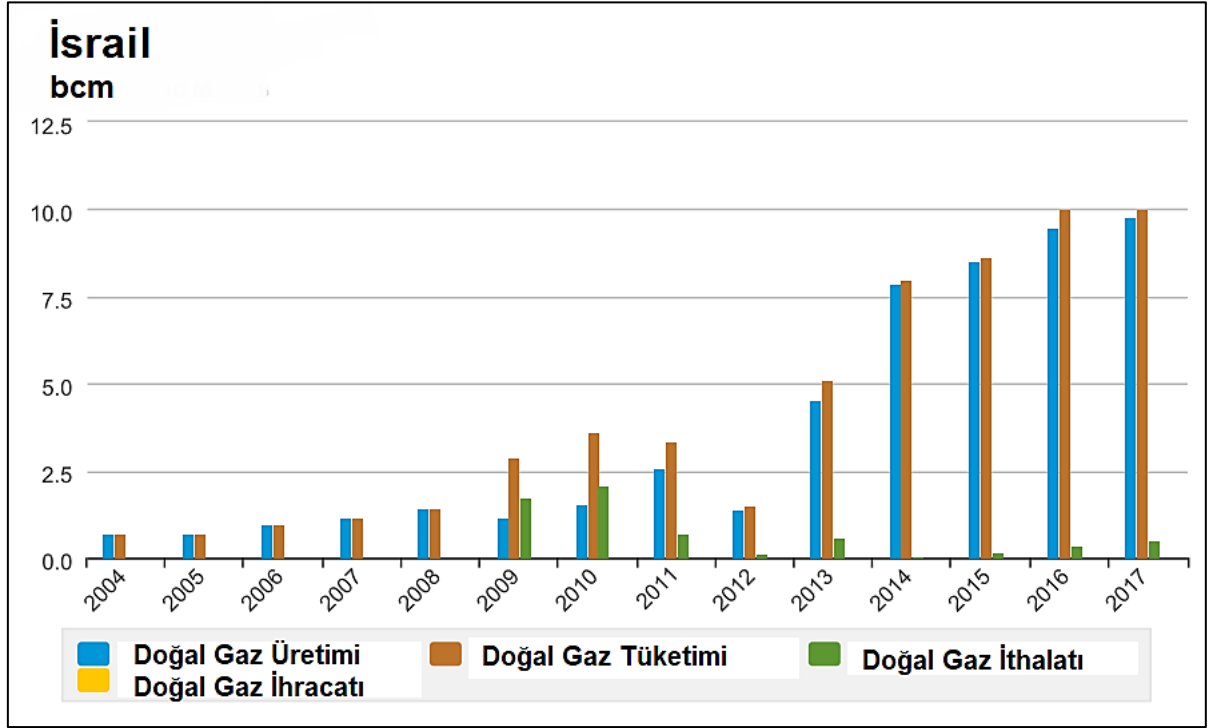
İsrail'in, 2017'de enflasyon oranı %0.2 olmuştur. Aynı yıl ihracat, 58.67 milyar \$ ve ithalat 68.61 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. İsrail, ithalatını ABD, Çin, İsviçre, Almanya, İngiltere, Belçika, Hollanda ve Türkiye'den yapmaktadır. İhracatının önemli kısmını ise ABD'ye gerçekleştirmektedir. Ülkenin dış borcu, 31 Aralık 2017'de, 88.66 milyar \$ olarak belirtilmiştir.³⁴² Ortaya konulan veriler ıřıēında İsrail'in ekonomisinin iyi yönde seyir izlediēi görülmektedir. Ülkede keşfi gerçekleşen ve gerçekleşecek olan keşiflerin, enerji ithalatçısı olan İsrail'e pozitif etkide bulunacaēı öngörülmektedir.

İsrail'in gerekleřtirdiēi hidrokarbon keşifleri, ülkenin enerji görünümünü deēiřtirmekte, ayrıca, İsrail'in ekonomisi de bu keşiflerden olumlu yönde etkilenmektedir.

³⁴⁰ Claude Giorno ve Gabriel Machlica, "United We Stand Divided We Fall: The Need for Greater inclusiveness in Israel", **OECD**, 11 Mart 2018, <https://oecdscope.blog/2018/03/11/united-we-stand-divided-we-fall-the-need-for-greater-inclusiveness-in-israel/> (1 Haziran 2019)

³⁴¹ OECD, "OECD Economic Surveys: Israel", Paris: OECD Publishing, 2018, <http://www.oecd.org/israel/economic-survey-israel.htm> (1 Haziran 2019)

³⁴² CIA, "Israel", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/is.html> (1 Haziran 2019)

Grafik 1: İsrail'in Yıllara Göre Doğal Gaz Verileri (2004-2017)

Kaynak: EIA, "International Energy Statistics Israel",

<https://www.eia.gov/beta/international/data/browser/#?showdm=y&iso=ISR> (1 Haziran 2019)

İlgili kaynaktan elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

EIA'nın verilerine göre, yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere İsrail'in doğal gaz üretimi keşiflerle birlikte hızla artmıştır. Bu durum, enerji tüketiminin düşmesine neden olmuştur. Ülkenin artan nüfusu ve büyüyen ekonomisi ise doğal gaz tüketimini hızla arttırmaktadır.³⁴³ İsrail'in, 2017'de, doğal gaz üretimi, 9.826 bcm, olarak gerçekleşmiştir.³⁴⁴ 2017'de İsrail, 9.9 bcm doğal gaz tüketerek, bir önceki yıla oranla %7.4 artış göstermiştir.³⁴⁵ Doğal gaz ithalatı, 2017'de, 509.7 bcm olarak gerçekleşirken aynı yıl doğal gaz ihracatı gerçekleşmemiştir.³⁴⁶ Ülkenin kanıtlanmış doğal gaz rezervleri 2018 sonu itibariyle 0.4 tcm'dir.³⁴⁷

³⁴³ EIA, "Israel", 2016, <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=ISR> (1 Haziran 2019)

³⁴⁴ CIA, "Israel", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/is.html> (1 Haziran 2019)

³⁴⁵ *BP Statistical Review of World Energy 2018*, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf> (1 Haziran 2019), s.26-35.

³⁴⁶ CIA, "Israel", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/is.html> (1 Haziran 2019)

³⁴⁷ *BP Statistical Review of World Energy 2019*, s.30.

Doğal gaz keşifleri, ülkenin ekonomisine ve enerji güvenliği profiline önemli katkılar sağlamaktadır. Tamar ve Leviathan sahası, son yıllarda dünyada gerçekleşen en büyük denizel alan keşiflerindedir. Politik ve regülatif sorunlar, Leviathan'ın gelişimine uzun süre engel oluşturmuştur ancak Tamar, 2013'te, %0.8 ve 2014'te, %0.3 oranında İsrail'in milli gelirine katkıda bulunmuştur.³⁴⁸

İsrail, önemli oranda doğal gaz ithalatına bağımlı bir ülkedir. Doğal gaz keşifleriyle birlikte ülkenin doğal gaz piyasası gelişmektedir. Bu sayede kendi iç talebini karşılayarak geri kalan hacim ile doğal gaz ihracatı gerçekleştireceği öngörülmektedir. Bu kapsamda doğal gaz ihracatının ilk olarak Ürdün ile yapılan anlaşma dahilinde, 2019 sonuna kadar, Ürdün'e gerçekleştirileceği beklenmektedir.³⁴⁹

İsrail'in 1948'de kuruluşundan itibaren çoğunlukla kullandığı fosil yakıtlar petrol ve kömür olmuştur.³⁵⁰ Bu durum, karbon emisyonu oranının da artmasına neden olmaktadır. BP Statistical Review of World Energy 2018 raporuna göre, 2017'de doğal gaz, İsrail'in enerji tüketiminde petrol ve kömür ile birlikte önemli bir orana sahiptir. İlk sırayı petrol almakta, doğal gaz ve kömür ise onu izlemektedir. Aynı zamanda ülkede az miktarda yenilenebilir enerji üretimi gerçekleşmektedir. 2006-2016 yılları arasında, İsrail'in toplam enerji tüketimindeki artışı %15.5 oranında gerçekleşmiştir.³⁵¹

İsrail'in doğal gaz kullanımının giderek artacağı öngörülmektedir. İsrail de, dünyadaki çoğu ülke gibi enerji tüketiminde, doğal gaz kullanımını arttırmayı hedeflemektedir. Bu sayede, ülke ekonomisine ve çevreye fayda sağlanacaktır. Elektrik üretiminin maliyeti düşecek, hava kirliliği ve sera gazlarının etkisi azalacaktır. İsrail'in ekonomisi, büyümeye devam edecektir.³⁵² İsrail, petrol ve kömürü ithal etmektedir. Bunların yerine, doğal gaz kullanımı, sera gazı etkisini de düşürecektir. Ancak bunun için önemli yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yatırımların

³⁴⁸ CIA, "Israel", *The World Factbook*, Temmuz 2019,

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/is.html> (1 Haziran 2019)

³⁴⁹ Mohammad Tayseer ve Yaacov Benmeleh, "Jordan Pipeline for Israeli Gas Set for Completion by End of 2019", *Bloomberg*, 4 Temmuz 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-07-04/jordan-pipeline-for-israeli-gas-set-for-completion-by-end-2019> (1 Haziran 2019)

³⁵⁰ Gawdat Bahgat, "Alternative Energy in Israel: Opportunities and Risks", *Israel Affairs*, Vol.20, No. 1 (2014), s.2.

³⁵¹ *BP Statistical Review of World Energy 2018*, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf> (1 Haziran 2019), s.26-35.

³⁵² Simon Henderson, "Energy discoveries in the Eastern Mediterranean: Source for cooperation or fuel for tension? The case of Israel", The Washington Institute, **Mediterranean Policy Program: German Marshall Fund Policy Brief**, 2012,

<https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/energy-discoveries-in-the-eastern-mediterranean-source-for-cooperation-or-f> (1 Haziran 2019) s.2.

uzun yıllara yayılacağı öngörülmektedir.³⁵³ İsrail, Paris Anlaşmasını imzalamıştır ve güç üretimini doğal gazdan elde etmeye çalışmaktadır. Bu sayede, karbon emisyonunu önemli oranda düşürmeyi planlamaktadır.³⁵⁴ Israel Electricity Company (IEC) petrol ve kömür yerine doğal gaz kullanımını tercih etmektedir.³⁵⁵ Doğal gaz, elektrik üretiminde birincil tercih edilen enerji kaynağı haline geldiğinden beri İsrail, enerji bütçesinde, önemli oranda tasarruf sağlamıştır.³⁵⁶

İsrail'in, enerji ithalatına yaptığı harcamalar göz önüne alındığında Doğu Akdeniz keşiflerinin ülkenin enerji profili ve buna bağlı olarak ekonomisine önemli katkı sağlayacağı görülmektedir.

4.2.1.2. İsrail'in Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları

Enerji ithalatçısı konumu ile gelirinin önemli kısmını enerji ithalatına harcayan İsrail için Doğu Akdeniz keşifleri oldukça önemlidir. İsrail, gerçekleştirdiği doğal gaz keşifleri ile net enerji ithalatçısı olmaktan çıkmıştır. Ayrıca, bölgede, farklı dini, etnik kimliği ve çatışmalı ilişkileriyle bulunan İsrail'in, doğal gaz keşifleri, bölge ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini değişime uğramaktadır.

İsrail, gerçekleştirdiği doğal gaz keşiflerinden önce uzun yıllar enerji ithalatçısı bir ülke konumunda bulunmuştur. Doğal gaz keşifleriyle birlikte, ülkenin doğal gaz piyasası hızla gelişmektedir. Bu sayede, kendi iç talebini karşılayarak geriye kalan doğal gaz rezervleriyle doğal gaz ihracatı yapacağı öngörülmektedir. Ancak, 2015 yılına bakıldığında, İsrail'in ürettiği bütün doğal gazı iç talebini karşılamak üzere kullandığı görülmektedir. İsrail'in doğal gaz tüketiminin ise artan nüfusu ve hızlı büyüyen ekonomisi ile artış göstereceği beklenmektedir.

İsrail, uzun yıllar, Arish-Ashkelon Boru Hattı ile Mısır'dan önemli miktarda doğal gaz ithal etmiştir. İsrail'e uygulanan boykot nedeni ile İsrail komşularından ucuz petrol almak yerine Rusya, Afrika, Meksika ve Norveç gibi bölge dış ülkelerden doğal gaz ithalatı gerçekleştirmektedir. Ülke, kömürü ise Güney Amerika'dan ithal etmektedir. Gazprom'a

³⁵³ Ratner, s.11.

³⁵⁴ Ratner, s.13.

³⁵⁵ Pasquale De Micco, "The Prospect of Eastern Mediterranean Gas Production: An Alternative Energy Supplier for the EU?", **European Union**, 2014, s.9.

³⁵⁶ Ministry of Energy Israel, "Exploration History", <http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/Pages/Oil%20And%20Gas%20in%20Israel/History-of-Oil--Gas-Exploration-and-Production-in-Israel.aspx> (1 Haziran 2019)

bağımlı olan Avrupa için de İsrail ve Kıbrıs'ın doğal gaz kaynakları, oyun değiştirici konumunda olabilir.³⁵⁷

İsrail'in, elektrik sektörünün, gerçekleşen keşiflerle birlikte, kömürden doğal gaza dönüştüğü görülmektedir. Ülkenin gelişen doğal gaz sektörü, elektrik üretiminde, kömürün yerini, doğal gazın almasına neden olmaktadır. Ülkenin, 2016'da, yarıdan fazla elektrik üretiminin Tamar sahasından karşılandığı bilinmektedir.

İsrail'in, ilk doğal gaz sahası, 1999'da Ashkelon açıklarında keşfedilen Noa sahasıdır. 2000 yılında Mari-B sahası keşfedilmiş ancak 2013'te bu sahanın rezervi tükenmiştir. Hayfa'nın 90 km açıklarında bulunan Tamar sahası, Nobel Energy ve ortakları, Avner & Delek Drillings, Isramco & Dor tarafından keşfedilmiştir. 2009'da, Dalit 1 keşfedilmiştir. 2010'da ise ülke ve bölge adına, belki de küresel bazda oyun değiştirici hacme sahip olan Leviathan sahası Delek Drilling, Avner ve Ratio tarafından keşfedilmiştir. Leviathan sahasının lisansı, şu anda, Delek Group, Ratio Partnership ve Nobel Enerji Şirketinin ortaklığındadır.³⁵⁸ Bunlara ek olarak, Noble Energy ve Delek ortaklığı ile 2012'de Tanin, 2013'te Karish keşfedilmiştir. 2011'de Dolphin, 2012'de Shimson ise keşfedilen diğer küçük sahalardır.³⁵⁹ Karish ve Tanin'in tahmini rezervi 2.4 tcf yani 67.9 bcm'dir.³⁶⁰ Bu doğal gaz keşifleri sayesinde, ülke, enerji tüketiminde bağımsız hale gelmiştir. İlk ruhsat verme turu, Kasım 2017'de kapanmıştır.³⁶¹ İkinci lisanslama yani ruhsat verme süreci, Kasım 2018'de başlamıştır ve Haziran 2019'da sona erecektir.³⁶² Doğal gaz sahalarının gelişiminden, İsrail Enerji Bakanlığı sorumludur.³⁶³ Bu keşifler, İsrail'i enerji ithalatçısı ve enerjide dışa bağımlı bir ülke profilinden, kendine yeterli (self-sufficient) ve ihracatçı olma potansiyeline sahip bir ülke konumuna taşımıştır.

İsrail'in en büyük sahası, Leviathan'ın tahmini rezervi, 622 bcm'dir. Leviathan sahasının hisselerine bakıldığında, Noble Energy, payın %39.66'sına, Delek Drilling ve Avner Oil

³⁵⁷ Nesrin Demir ve Osman Tekir, "Sharing Energy Resources of Eastern Mediterranean: Regional and Global Dynamics, **Economic and Environmental Studies**, Vol. 17, No. 4 2017, s.655.

³⁵⁸ Ministry of Energy Israel, "Oil and Gas Exploration in Israel", 2018, https://www.gov.il/en/departments/general/gas_oil_history (1 Haziran 2019)

³⁵⁹ EIA, "Eastern Mediterranean Region", 2013, <https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.php?RegionTopicID=EM> (1 Haziran 2019)

³⁶⁰ Jewish Virtual Library, "Israel Science & Technology: Oil & Natural Gas", <https://www.jewishvirtuallibrary.org/oil-and-natural-gas-in-israel#gas> (1 Haziran 2019)

³⁶¹ Ministry of Energy Israel, "Oil and Gas Exploration in Israel", 2018, https://www.gov.il/en/departments/general/gas_oil_history (1 Haziran 2019)

³⁶² Ministry of Energy Israel, "2nd Bid Round", <http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/Pages/Offshore%20Bid%20Rounds/2nd-Bid-Round.aspx> (1 Haziran 2019)

³⁶³ Ministry of Energy Israel, "Oil and Gas Exploration in Israel", 2018, https://www.gov.il/en/departments/general/gas_oil_history (1 Haziran 2019)

Exploration (Delek Group) %22.67'sine, %15'i ise İsraili Ratio Oil Exploration'a aittir.³⁶⁴ Leviathan'ın üretime başlaması ile İsrail'in, net doğal gaz ithalatçısı konumundan net doğal gaz ihracatçısı konumuna geçmesi beklenmektedir. Leviathan'ın 2019'da üretime başlaması planlanmaktadır.³⁶⁵ Tamar ve Leviathan'ın, ülke içi talebi karşıladıktan sonra geriye kalan hacmi, ihraç etmesi beklenmektedir.³⁶⁶

Tamar sahasının keşfi, zamanlama açısından oldukça önemlidir zira Mısır'a da akseden Arap Baharı ile, boru hattına saldırılar düzenleyen teröristler tarafından Arab Gas Pipeline (AGP), güvenliğini kaybetmiştir. 2013'te, Tamar sahasında gerçekleşen üretim, Mısır doğal gazının yerini alırken, İsrail'in de dışa bağımlılığın azalmasında önemli ve büyük bir adım olmuştur. Ayrıca, İsrail'in, AB için yeni bir tedarikçi konumuna gelebileceği belirtilmektedir.³⁶⁷ İsrail'in denizel alanında, başta Leviathan ve Tamar sahaları olmak üzere ispatlanmış doğal gaz rezervleri toplamı, yaklaşık 1 trilyon metreküptür.³⁶⁸

Doğu Akdeniz keşifleri, Levant Havzası, Yunanistan, Türkiye, GKRY, Lübnan, İsrail ve Suriye'nin jeopolitiğini değiştirmiş, yeni işbirliği ve çatışma dinamiklerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İsrail'in, doğal gaz keşifleri, enerji tüketimine ilişkin kaynaklarını çeşitlendirmekte, enerji arzı güvenliği açısından büyük önem teşkil etmektedir. Aynı zamanda, bir ülke, kendi doğal gazını ürettiğinde ödemeler dengesine katkı sağlamış olmaktadır. Ülkenin enerji bağımlılığı da böylece azalmaktadır. İsrail'in doğal gaz keşifleri sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya ve ülkenin dış ticaret hadlerinin düzelmesine yardımcı olacak, güvenlik ve askeri dış yardımların azalmasını sağlayacaktır.³⁶⁹

İsrail'in, doğal gaz keşifleri, bölge ülkeleri ile işbirliği potansiyeline sahiptir. Bu işbirlikleri, bölge içi gerilimleri de azaltabilir. İsrail, doğal gaz keşiflerinden sonra enerji piyasalarının ihtiyacı nedeniyle enerji ihracat ve ruhsatları; enerji politikaları, enerji piyasası ve rekabet koşullarında, regülasyonlar gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmeye devam etmektedir.

³⁶⁴ Amiram Barkat, "Noble Ceo: Leviathan is Largest Gas Find in Our History", *The Jerusalem Post*, 2010,

<https://www.jpost.com/National-News/Noble-CEO-Leviathan-is-largest-gas-find-in-our-history> (1 Haziran 2019)

³⁶⁵ Jewish Virtual Library, "Israel Science & Technology: Oil & Natural Gas", <https://www.jewishvirtuallibrary.org/oil-and-natural-gas-in-israel#gas> (1 Haziran 2019)

³⁶⁶ EIA, "Israel", 2016, <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=ISR> (1 Haziran 2019)

³⁶⁷ Tareq Baconi, "Pipelines and Pipedreams: How the EU can support a regional gas hub in the Eastern Mediterranean", *European Council on Foreign Relations (ECFR)*, Policy Brief, 21 Nisan 2017,

http://www.ecfr.eu/publications/summary/pipelines_and_pipedreams_how_the_eu_can_support_a_regional_gas_hub_in_7276 (1 Haziran 2019), s.6.

³⁶⁸ Pamir, *Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Doğal Gaz*, s.54.

³⁶⁹ Ağdemir, s.140-149.

Ülkeye yatırımcı gelebilmesi için piyasalarda güven ve istikrar olmalıdır. Bu nedenle İsrail, piyasaları regüle etmektedir.^{370 371}

İsrail'in aynı zamanda, enerji güvenliği bağlamında önlemler aldığı görülmektedir. Ülkenin doğal gaz kaynaklarını güvenli bir şekilde tedarik etmesi ve gerekli koşullar oluştuğunda ihraç edebilmesi için düzenlemeler yapılmaktadır. Bu bağlamda, ülke, vergilendirme, çevreye duyarlı uygulamalar, ihraç potansiyeli, yabancı yatırımcıları çekecek bir konjonktür ile ilgili düzenlemelere gitmektedir. Özellikle, Leviathan'ın işletilebilmesi için yabancı yatırımcılara ihtiyaç duyulmaktadır.

İsrail, güvenlik tehdidi olarak, her an tedarik ettiği gazın ya da enerji kaynaklarının kesilmesi riskine karşı, güvenlik önlemleri almaktadır. İsrail, bölgedeki siyasi konjonktür, Arap-İsrail Sorunu ve terör tehditlerine göre enerji güvenlik politikaları oluşturmaktadır.³⁷² Mevcut durumda, İsrail-Lübnan deniz yetki alanı uyuşmazlığı bulunmaktadır. İsrail bu anlaşmazlığa karşı önlemler almaktadır. Hamas ve Hizbullah'ın, İsrail'in inşa edeceği açık deniz ya da karasal alan doğal gaz tesislerine zarar verebileceği, saldırı düzenleyebileceği düşüncesi ile Hizbullah, İsrail açısından bir güvenlik tehdidi olarak algılanmaktadır.³⁷³ İsrail, terörist saldırılara açık bir ülkedir.³⁷⁴ İsrail'in enerji güvenliği bağlamında önlem almasını gerektirecek deneyimleri bulunmaktadır. Mısır'dan, İsrail ve Ürdün'e doğal gaz taşıyan boru hattı, 2012'de saldırıya uğramış ve gaz akışı kesilmiştir. Ayrıca, Hüsnü Mübarek rejiminin devrilmesi ile yönetime gelen Muahmmmed Mursi hükümeti, İsrail'e gaz kesintileri uygulamıştır.³⁷⁵

İsrail, bu keşiflerden elde ettiği kaynakları ihraç etmek için pazara ihtiyaç duymaktadır. İsrail için Filistin, Mısır, Ürdün, GKRY, Türkiye, Doğu Asya doğal gazını ihraç edebileceği potansiyel pazar seçenekleridir. Bir diğer potansiyel pazar ise Avrupa'dır. Ancak İsrail'in doğal gaz piyasalarında Rusya, Norveç ve Cezayir ile rekabet etmesi gerekmektedir.

İsrail'in, bölge ülkeleri ile gerçekleştireceği doğal gaz ticaretinin önünde engeller bulunmaktadır. İsrail'in Suriye, Lübnan, Mısır ve Ürdün ile ticaret yapması, siyasi sorunlar

³⁷⁰ Ministry of Energy Israel, "The Petroleum Law & Regulations", <http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/Pages/Regulation/The-Petroleum-Law--Regulations.aspx> (1 Haziran 2019)

³⁷¹ Ministry of Energy Israel, "The Petroleum Regulations", <http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/SiteAssets/Petroleum%20Law%20Regulations%205713-1953%20-%20content%20and%20Text.pdf> (1 Haziran 2019)

³⁷² Natan Sachs ve Time Boersma, "The Energy Island: Israel Deals With Its Natural Gas Discoveries", **Brookings**, 2015, <https://www.brookings.edu/research/the-energy-island-israel-deals-with-its-natural-gas-discoveries/> (1 Haziran 2019), s.1.

³⁷³ Sachs, Boersma, s.17.

³⁷⁴ Henderson, s.8.

³⁷⁵ Sachs, Boersma, s.2.

nedeniyle oldukça düşük bir ihtimaldir.³⁷⁶ Örneğin, Palestine Power Generation Company, Mart 2015'te Leviathan'dan satın alarak Jenin/West Bank'taki güç tesisine taşınacak doğal gaz anlaşmasını iptal etmiştir.³⁷⁷ Kıbrıs Sorunu, Filistin Sorunu, Arap Ülkelerinin –Ürdün- gibi İsrail ile bağ kurmaktan uzak durmak istemesi, bozulan Türkiye-İsrail ilişkileri bu engeller arasındadır.³⁷⁸ İsrail, doğal gazını, komşuları ile daha iyi bir ilişki için kullanabilir. Filistin ve Ürdün'e doğal gaz tedarik edebilir. İsrail'in, Batı Şeria ve Gazze olmak üzere, Filistin'e elektrik tedarik etmesi hariç, komşuları ile bağlantısı bulunmamakta ve bölgede izole bir biçimde varlığına devam etmektedir.³⁷⁹ Ürdün'e ise 2019'un sonuna kadar, doğal gaz ihracatı gerçekleştirmesi beklenmektedir. İsrail-Lübnan deniz yetki alanı sorununun aşılması, yatırımcıları da bölgeye çekerek ticaret şansını arttıracaktır.³⁸⁰

İsrail, bölge bazında, ihracat gerçekleştirebilirse, bölge ülkeleri ile siyasi ilişkilerinin düzelmesi beklenmektedir. Bu ihracat, boru hattı ya da LNG seçenekleri ile sağlanabilir. İsrail'den, Türkiye'ye, boru hattı yapılması, en düşük maliyetli seçenek olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, Kıbrıs'a, İsrail ile ortak bir LNG tesisi inşa edilmesi planlar arasındadır. Ancak bu seçenek güvenlik tehdidi ve siyasi engeller barındırmaktadır. Ayrıca İsrail, kendi sınırları içinde LNG tesisi inşa etmeye daha sıcak bakmaktadır. Ancak bu seçenek de terör tehdidi ile karşılaşabilir.³⁸¹ Bir diğer seçenek ise bölgesel pazarı besleyecek (Filistin, Ürdün ve Lübnan) ve Arab Gas Pipeline'a bağlanacak bir boru hattı inşasıdır. Bir başka seçenek ise İsrail, GKRY ve Yunanistan arasında inşa edilecek bir boru hattıdır. Bu boru hattının AB tarafından finanse edilmesi ve Avrupa'nın potansiyel Pazar olması gerekmektedir. Ancak AB'nin mevcut ekonomisi bu finansal desteği sağlayacak durumda değildir.³⁸²

Leviathan doğal gazının boru hattı ile Mısır'ın Idku ve Damietta tesislerine taşınması da seçenekler arasındadır. İsrail için en uygun pazar, Türkiye'dir. Mısır'ın çok fazla doğal gaz ithalatı gerçekleştirebilmesi öngörülmemekle birlikte son dönemde önemli doğal gaz keşifleri gerçekleştirmesi ülke adına önemlidir. İsrail, Akdeniz'in altından geçecek bir boru hattı ile İsrail

³⁷⁶ Hans Günter Brauch, Mesut Hakkı Çaşın, Patrice Dreiski ve Laura El-Katiri, "The OSCE's Contribution to Energy Governance in the Mediterranean Region", **IAI Istituto Affari Internazionali**, Roma: IAI, Nisan 2016, <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/osces-contribution-energy-governance-mediterranean-region> (1 Haziran 2019) s.25-26.

³⁷⁷ Winrow, s.438.

³⁷⁸ Sachs, Boersma, s.7.

³⁷⁹ Bahgat, *Alternative Energy in Israel: Opportunities and Risks*, s.1.

³⁸⁰ Yolanda Knell, "Gas Finds in East Mediterranean May Change Strategic Balance", *BBC*, 2013,

<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-22509295> (1 Haziran 2019)

³⁸¹ Ayla Gürel ve L. Le Cornu, "Turkey and Eastern Mediterranean Hydrocarbons", **Global Political Trends Center**, İstanbul Kültür Üniversitesi, 2013, http://www.gpotcenter.org/dosyalar/trhydrocarbons_gurel_lecornu_2013.pdf (1 Haziran 2019), s.6.

³⁸² Ağdemir, s.141-142.

doğal gazının önce Türkiye'ye ve daha sonra da Avrupa'ya taşınmasını en uygun seçenek olarak değerlendirmektedir.³⁸³

GKRY ve Türkiye, enerji talebi gün geçtikçe artan, enerji kaynaklarını çeşitlendirmek isteyen, işbirliği yapılabilecek ve gaz ihraç edilebilecek iki ülkedir.³⁸⁴ İsrail ve GKRY, doğal gaz keşifleri kapsamında iyi ilişkiler geliştirmeye devam etmektedir. İsrail ve GKRY, güvenlik ve enerji ortaklığı anlaşması imzalamıştır. Afrodit sahasının rezerv miktarı LNG tesisi yapılabilecek hacimde değildir.³⁸⁵ İsrail-GKRY ilişkilerine ilgili bölümde detaylı olarak yer verilmektedir.

İhraç seçenekleri oluşturmak ve yatırımcıyı çekmek için istikrarlı bir regülatif çerçeveye, vergilendirme sistemine, antitröst politikalara, sağlıklı fiyatlandırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ülkenin doğal gazının taşınması için altyapısının geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun için de yatırımcılara ihtiyaç duyulmaktadır.³⁸⁶

Hükümetlerin aldığı kararlar da yatırımcıların tercihlerini etkilemektedir. Örneğin, İsrail kabinesinin Haziran 2013'de aldığı kararı İsrail Yüksek Adalet Mahkemesi (High Court of Justice), Ekim 2013'de onaylamıştır. Bu yasa ile İsrail, doğal gaz rezervlerine %60 kotası koymuştur. Doğal gazının %60'ı iç talebi karşılamak üzere saklanacak ve yalnızca %40'ı ihraç edilebilecektir. Daha sonra domestik kotaya, Ürdün ve Filistin'de dahil edilmiştir.³⁸⁷ Bu karar, İsrail'in enerji piyasası ve doğal gaz keşifleri açısından çok önemlidir.

İsrail'in doğal gaz piyasası, uzun yıllar, enerji piyasaları regülasyon çalışmaları ile zaman kaybetmiştir. 2011'de Netanyahu, enerji piyasalarında rekabeti sağlayıp arttırmak amacıyla ile regülasyon teklif etmiştir. İsrail'in kurulmakta olan doğal gaz sektöründe, anti-tröst yasalar ve kurumlar oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak regülasyonların gerçekleşmesi uzun yıllar alınca ülkenin doğal gaz keşiflerinin gelişimi bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. İsraili Antitrust Authority (ATA), İsrail içinde oldukça güçlü bir kurumdur, devlet bu kuruma karışamaz. Dünya geneline bakıldığında ABD, İngiltere ve Hollanda'da doğal gaz piyasası rekabeti barındırmaktadır. İsrail'de ise rekabet yoktur.³⁸⁸

³⁸³ Pamir, *Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Doğal Gaz*, s.54.

³⁸⁴ Sachs, Boersma, s.6.

³⁸⁵ Henderson, s.7.

³⁸⁶ Sachs, Boersma, s.3.

³⁸⁷ Yifa, Yaakov. "High Court Gives Green Light To Gas Export", Times of Israel, 11 Temmuz 2012, <https://www.timesofisrael.com/high-court-gives-green-light-to-gas-export/> (1 Haziran 2019)

³⁸⁸ Brenda Shaffer, "Anti-Trust in the Eastern Mediterranean" *Atlantic Council*, 23 Ocak 2015, <https://www.atlanticcouncil.org/publications/articles/anti-trust-in-the-eastern-mediterranean> (1 Haziran 2019)

ATA, yani Israeli Antitrust Authority monopol oluşumuna karşı faaliyet göstermektedir. Örneğin, 2014'ün Aralık ayında ATA, Tamar ve Leviathan sahasında kartel oluştuğunu ve ayrılmak zorunda olduklarını bildirmiştir.³⁸⁹ Tamar ve Leviathan sahalarında konsorsiyum biçiminde faaliyet gösteren İsraili Delek ve Amerikalı Noble Energy şirketi ile Leviathan sahasının gelişimi, bu anti-tröst uygulamalardan oldukça olumsuz etkilenmiştir.³⁹⁰ İsrail Anayasa Mahkemesi, Noble Energy'ye uzun süreli araştırma yetkisinin verilmesini sınırlandırmak istemiştir.³⁹¹ Ayrıca, Noble Energy şirketinin bölgedeki faaliyetleri, ABD'ye yetki tanımaktadır. ABD'li şirketlerin sahalarda faaliyet göstererek hisse sahibi olması, aynı zamanda ülkedeki çıkarlarının korunmasına da neden olmaktadır.³⁹² Anti-tröst yasaların, firmaların çalışmasını sekteye uğrattığı görülmektedir.³⁹³ Bu nedenle, Mayıs 2014'te Avusturyalı Woodside Petroleum şirketi, Leviathan'ın ortakları ile Leviathan'dan Asya'ya LNG ihraç etmek için ön anlaşma imzalamış ancak daha sonra anlaşmadan çekilmiştir.³⁹⁴ Enerji şirketleri ve İsrail, 2016'da, bunun üzerinde anlaşmaya varmışlardır. İsrail'in regülasyon süreci yabancı yatırımcıları uzaklaştırmış, Leviathan'ın ve ülkenin doğal gaz piyasasının gelişimini engellemiştir.³⁹⁵ Yasa, 22 Mayıs 2016'da onaylanmış sorunlar çözülerek üretime devam edilmiştir.³⁹⁶ ³⁹⁷Doğal gaz ihracatına 2019'da başlanması planlanmaktadır.³⁹⁸

İsrail, Rus, Gazprom ile 2013'te, Tamar sahasında üretilecek doğal gazı, LNG formunda Asya pazarlarına satmak üzere, İsrail ile iyi niyet protokolü imzalamıştır. Bunun yanında İsrail, Leviathan için Fransız TOTAL, Avustralya'nın Woodside Petrol Şirketi ve Çin'in

³⁸⁹ "UPDATE 2-Israeli Regulator Opposes Noble, Delek's Control of Leviathan Gas Field", *Reuters*, 23 Aralık 2014, <https://www.reuters.com/article/natgas-israel-leviathan-idUSL6N0U70WV20141223> (1 Haziran 2019)

³⁹⁰ Delek Drilling, "Regulation and Supervision", <https://www.delekdrilling.co.il/en/natural-gas/regulation-and-supervision> (1 Haziran 2019)

³⁹¹ Baconi, *Pipelines and Pipedreams How The EU Can Support A Regional Gas Hub in The Eastern Mediterranean*, s.6.

³⁹² Henderson, s.4.

³⁹³ Rhiannon Meyers, "Israel, Noble Energy Resolve Antitrust Dispute On Mediterranean Gas Fields", *Houston Chronicle*, 2015, <https://www.houstonchronicle.com/business/energy/article/Israel-Noble-Energy-resolve-antitrust-dispute-on-6706568.php> (1 Haziran 2019)

³⁹⁴ Rick Wilkinson, "Noble, Woodside terminate \$2.5 billion MOU for Leviathan", *Oil and Gas Journal*, 2014, <https://www.ogj.com/drilling-production/production-operations/field-start-ups/article/17272425/noble-woodside-terminate-25-billion-mou-for-leviathan> (1 Haziran 2019)

³⁹⁵ Charles Ellinas, John Roberts ve Harry Tzimitras, "Hydrocarbon Developments in the Eastern Mediterranean", *Atlantic Council*, 1 Ağustos 2016, <https://www.atlanticcouncil.org/publications/reports/hydrocarbon-developments-in-the-eastern-mediterranean%20> (1 Haziran 2019), s.14.

³⁹⁶ Ministry of Energy Israel, "Petroleum Regulations (Principles for Offshore Petroleum Exploration and Production)", [http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/PublishingImages/Pages/Forms/EditForm/Petroleum%20Regulations%20\(Principles%20for%20Offshore%20Petroleum%20Exploration%20and%20Production\)%20%20%20205777-2016.pdf](http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/PublishingImages/Pages/Forms/EditForm/Petroleum%20Regulations%20(Principles%20for%20Offshore%20Petroleum%20Exploration%20and%20Production)%20%20%20205777-2016.pdf) (1 Haziran 2019)

³⁹⁷ Ministry of Energy Israel, "The Petroleum Law & Regulations", <http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/Pages/Regulation/The-Petroleum-Law--Regulations.aspx> (1 Haziran 2019)

³⁹⁸ Ratner, s.12.

CNOOC Şirketi'ne teklif vermiştir.³⁹⁹ Shell, Total, ENI ve ExxonMobil gibi büyük enerji şirketleri, bazı görüşmeler gerçekleştirmesine rağmen İsrail'de tam anlamıyla çalışma yapmamaktadır. İsrail'e yatırımcı çekilmesi gerekmektedir. Türkiye ile İsrail ise anlaşma yapmak üzere sürecin başından beri görüşmelere devam etmektedir.⁴⁰⁰

İsrail, altyapısını ve boru hatlarını geliştirmek üzere çalışmalarını sürdürmektedir. Leviathan, ilk aşamada ülke içi ve bölgesel doğal gaz talebine hizmet edecektir. İsrail, arama çalışmalarını arttırarak rezervlerini genişletmek ve ihraç seçeneklerini geliştirmek üzerinde çalışmaktadır.⁴⁰¹ İsrail, henüz büyük ölçüde ihracatını yapabileceği bir doğal gaz hacmine sahip değildir. Unutulmaması gerekir ki, yeni keşifler gerçekleşene ya da ihracat için yeterli oranda doğal gaz çıkarılana kadar, doğal gaz piyasasına yeni tedarikçiler girebilir. İsrail'in doğal gaz ihracatı için, ABD'nin desteğini alması gerekmektedir.⁴⁰²

Ortadoğu'da boru hattı inşa etmek siyasi konjonktür ve güvenlik bağlamında oldukça zordur. Dünyanın tüm bölgeleri, boru hattı inşası konusunda bu denli büyük engellere sahip değildir.⁴⁰³ Yatırımcıların ülkeye gelişi, doğal gaz piyasalarındaki canlılığa da bağlıdır. Ancak, İsrail'in tahmini rezervleri tam olarak kanıtlanmadığı için yansımalarının nasıl olacağı bilinmemektedir. İsrail'in, Leviathan sahası, İsrail'in enerji güvenliğini garanti altına alırken ekonomisini güçlendirecek, jeopolitik önemini arttıracak ve bölge ülkelerine doğal gaz ihraç edebilmesini sağlayacaktır.

İsrail'in bölge ülkeleri ile gerçekleştirdiği anlaşmalar oldukça önemlidir. Leviathan'ın ortakları, Eylül 2016'da NEPCO ile 15 senelik 45 bcm doğal gaz taşımak üzere anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşma, Ürdün'ün elektrik sektörü açısından oldukça önemlidir. Özellikle Mısır'dan gelen gaz kesintileri nedeniyle Ürdün, enerji krizi yaşamıştır. Bu anlaşma sayesinde, İsrail ve Ürdün'ün ilişkileri iyileşecek ve İsrail'in bölgedeki konumuna fayda sağlanacaktır.

Şubat 2018'de Mısır ile Leviathan ortakları ve Dolphinus Holding arasında Mısır'ın iç piyasasına tedarik edilmek üzere, 12 yıllık, 32 bcm'e kadar Mısır'a doğal gaz taşınmasını hedefleyen bir anlaşma imzalanmıştır. Ocak 2018'de, Delek Drilling, Noble Energy ve Egyptian

³⁹⁹ Amiram Barkat and Hillel Koren, "Tamar Partners Sign Gazprom LNG Agreement", *Globes*, 2013, <https://en.globes.co.il/en/article-1000825345> (1 Haziran 2019)

⁴⁰⁰ Adel Abdel Ghafar, "Egypt's New Gas Discovery: Opportunities and Challenges", *Brookings*, 2015, <https://www.brookings.edu/opinions/egypts-new-gas-discovery-opportunities-and-challenges/> (1 Haziran 2019)

⁴⁰¹ Baconi, *Pipelines and Pipedreams How The EU Can Support A Regional Gas Hub in The Eastern Mediterranean*, s.6.

⁴⁰² Dan Arbell, Tim Boersma, Kemal Kirişçi ve Natan Sachs, "Politics Trump Economics in the Complex Game of Eastern Mediterranean Hydrocarbons Friday", *Brookings*, 2013

⁴⁰³ Ağdemir, s.140-149.

East Gas Company (EMG)'nin %39 hisseleri üzerinde anlaşma imzalamıştır. Bu sayede boru hatları ile Tamar ve Leviathan'dan, Mısır'a doğal gaz taşınacaktır. EMG boru hattı projesi, 7-9 bcm arası bir taşıma kapasitesini hedeflemektedir. Buna ek olarak, Haziran 2014'te Leviathan'ın ortakları, British Gas ile 15 yıl boyunca Mısır, Idku'daki sıvılaştırma tesisine 7 bcm taşımak üzere iyi niyet protokolü (MoU) imzalamıştır. Ancak bu anlaşmada son imzalar atılmamıştır.

Leviathan'ın ortakları, Ürdün, Mısır, GKRY, Filistin ve Türkiye ile ihracat üzerine görüşmelere devam etmektedir. Leviathan rezervuarında %45.34 Delek Drilling, %39.66 Noble Energy ve %15 Ratio şirketi hisse sahibidir. Rezervuarın gelişimi devam etmektedir. Leviathan'ın, İsrail'in ulusal enerji piyasası adına önemi çok büyüktür.⁴⁰⁴

İsrail, gerçekleştirdiği doğal gaz keşifleri kapsamında altyapısını ve boru hatlarını geliştirmek üzere çalışmalar yürütmektedir. Leviathan, ilk aşamada ülkenin iç talebi ile bölgesel doğal gaz talebini karşılayacaktır. İsrail'in, potansiyel "**Bölgesel Pazarı**" ise şimdilik Ürdün ve muhtemelen Mısır'ı kapsamaktadır. İsrail, arama çalışmalarını arttırarak rezervlerini genişletmek ve ihraç seçeneklerini geliştirmek üzerinde çalışmaktadır.⁴⁰⁵

Tamar sahası, şu anda, İsrail'in neredeyse tüm doğal gaz talebini karşılamaktadır. İsrail'in enerji profili doğal gaz ağırlıkta olmak üzere dönüşüm geçirmektedir. İsrail, elektrik üretiminin önemli kısmını petrolden karşılamaktaydı. Bu bağlamda İsrail tamamıyla doğalgaza bağımlı olmaktan çekinmekte ve bunun için önlemler almaktadır.

İsrail, Doğu Akdeniz keşiflerinde oldukça önemli bir konuma sahiptir. Bölgede, farklı kimliği, bölgenin genelinden çok daha olumlu ekonomisi ile keşiflerden oldukça büyük fayda sağlayacaktır. Öncelikle, keşifler, İsrail'in enerji ithalatına bağımlı konumunu ihracatçı konumuna çevirebilecektir.⁴⁰⁶

İsrail'in, doğal gaz kaynaklarını ihraç etmesine ilişkin farklı seçenekler değerlendirilmiştir. Buna ek olarak, başta Türkiye olmak üzere bölge ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini geliştirebilecektir. Keşifler, enerji ithalatı nedeniyle önemli harcamalar yapan İsrail'in, ekonomisine önemli katkı sağlayacaktır. Farklı seçenekler kapsamında GKRY ve Mısır gibi

⁴⁰⁴ Delek Drilling, "Leviathan Gas Field",

<https://www.delekdrilling.co.il/en/natural-gas/gas-fields/leviathan#/photoswipe> (1 Haziran 2019)

⁴⁰⁵ Baconi, *Pipelines and Pipedreams How The EU Can Support A Regional Gas Hub in The Eastern Mediterranean*, s.6.

⁴⁰⁶ Ministry of Energy Israel, "Export", <http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/Pages/Gas%20Markets/Israels-Export-Options.aspx> (1 Haziran 2019)

diğer hidrokarbon keşifleri gerçekleştiren ülkelerle birlikte doğal gazını Avrupa ya da dünya piyasalarına taşıyabilir. Ancak, İsrail'in iç tüketim hacmine bakıldığında ihraç edecek miktarda rezervinin bulunmadığı görülmektedir. Doğu Akdeniz keşifleri İsrail'e, hem siyasi hem ekonomik açıdan olumlu etkide bulunacaktır.

Bu öngörülerde bulunmak için henüz erkendir. İsrail, şimdilik, keşfettiği doğal gaz hacmiyle kendi iç talebini karşılayarak, bölgesel bazda ihracat yapacaktır. Gerçekleşme potansiyeli bulunan keşifler, bu konjonktürü değiştirebilir.

4.2.1. Mısır Ekonomisi ve Enerji Görünümü ile Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları

4.2.2.1. Mısır'ın Ekonomisi ve Enerji Görünümü

Mısır, dünya enerji ticaretindeki stratejik konumuyla; istikrardan uzak, siyasi ve ekonomik atmosferiyle Afrika kıtasında yer alan ancak son yılların deyimiyle MENA bölgesinde kabul edilen, önemli doğal kaynaklara ve Nil Nehri sayesinde verimli topraklara sahip olan bir ülkedir. Son yıllarda meydana gelen siyasi değişiklikler ve doğal gaz keşifleri ile gündemde önemli bir yere sahiptir. Bölge ülkeleri içerisinde en büyük ekonomilerden birisidir. 2011'de başlayan siyasi krizin ardından halihazırda olumsuz seyreden ekonomisinin iyice kötüye gitmesi sonucunda, IMF'den yardım almaya başlamıştır. Bir dizi ekonomik reform sonuç vermiş ve ekonomisi tekrar düzelmeye yoluna girmiştir. Bu ekonomik düzelmeye, büyümeye neden olarak enerji talebinin artmasına neden olmaktadır.

Ülke, yabancı yatırımlara açık olmasına rağmen işsizlik sorunu ve oldukça kötü yaşam şartları, sosyoekonomik baskılar yaratarak, 2011'de halkın tepkisinin gösterilere dönüşmesine neden olmuştur. 30 senelik Hüsnü Mübarek iktidarı, bu şekilde devrilmiş, arkasından ise ülkede siyasi ve ekonomik kaos başlayarak güvenlik tehditleri ortaya çıkmıştır. Bu durum, ülkeyi istikrarsızlığa sürüklemiştir. Özellikle, genç nüfus içerisindeki işsizlik çok yüksektir.⁴⁰⁷

Mısır'ın önemi, eski çağlara dayanmaktadır. Mısır'ın konumu jeopolitik ve jeostratejik açıdan çok önemlidir. Süveyş Kanalı, ülkenin stratejik önemini arttırmaktadır. Bu nedenle, ülke,

⁴⁰⁷ CIA, "Egypt", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/Publications/the-world-factbook/geos/eg.html> (1 Haziran 2019)

yıllardan beri bölgesel ve küresel güçlerin ilgi odağı olmuştur. Küresel güçlerin ülkeye ilişkin çıkarları, Mısır'ın siyasi ve ekonomik istikrarsızlığına neden olmaktadır.⁴⁰⁸

Mısır, Afrika'nın en büyük OPEC üyesi olmayan petrol üreticisi ve en büyük doğal gaz üreticilerinden birisidir. Mısır, enerji transit konumuyla, Süveyş Kanalı ile ülke üzerinden Basra Körfezinin petrol ve LNG'sini, Avrupa ve Kuzey Amerika ile Akdeniz ve Asya'ya taşımaktadır. Bu nedenle, Mısır, LNG ticareti açısından da oldukça önemli bir konumdadır. Ülke Süveyş Kanalı ve SUMED ile birlikte dünya enerji piyasalarında, ticari ve stratejik olarak önemli bir yere sahiptir. Mısır'ın ekonomisi için ülkenin transit geçişlerden elde ettiği gelirler, oldukça önemlidir.⁴⁰⁹

Ülkede, 2011'de, 30 yıla yakın süredir yönetimde olan Hüsnü Mübarek rejimi devrilmiş ve ardından Muhammed Mursi seçilerek yönetime gelmiştir. Ancak, 2012 askeri darbesi ile Abdulfettah el Sisi, Müslüman Kardeşlerden, Mursi'yi darbe ile devirerek yönetime el koymuştur. Bu sürecin ardından, makroekonomik göstergelere bakıldığında ülkedeki ekonomik sorunların arttığı görülmektedir. Ülke, ödemeler dengesinde açık vermeye başlamıştır. İç ve dış borçlar hızla artmış, gelir düşmüştür. Mısır için oldukça önemli bir gelir kaynağı olan doğrudan yabancı yatırımlar ve turizm gelirleri hızla azalmıştır. Bu duruma ilişkin son yıllarda, Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) mali desteği, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in finansal desteği büyük katkı sağlamıştır.

Mısır, ekonomik darboğazın sonucunda IMF'nin kapısını çalmıştır. Kasım 2016'da, IMF, Mısır'a, 8.59 SDR yani yaklaşık 12 milyar \$ mali yardım vermeyi onaylamıştır. IMF'nin, ekonomik reform paketi, ülke ekonomisini güçlendirmekte ve harcamalar kısılmaktadır. Düzelen ekonomi, enerji talebini de arttırmaktadır. IMF, Mısır'ın makroekonomik göstergelerinin düzelmesi ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması için ekonomik reform uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Reform kapsamında, bütçe açığı ve kamu borçları kapatılacak, IMF'nin talebiyle, özellikle kadın ve gençlerde işsizlik oranı düşecektir.⁴¹⁰

Mısır Devlet Başkanı Sisi, 3 yıl boyunca toplam 12 milyar \$'lık IMF yardımı almıştır. Bu yardımdaki temel amaç, ülkenin azalan döviz rezervlerini arttırmak ve ödemeler dengesini düzeltmek olmuştur. 2019'a gelindiğinde, IMF'nin istekleri doğrultusunda yüksek vergiler düşmüş ve teşvikler azalmıştır. 2019'da enflasyonun %11'e düştüğü görülmektedir. Yabancı

⁴⁰⁸ Demir, Tekir, s.656.

⁴⁰⁹ EIA, "Country Analysis Brief: Egypt", 2018, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=EGY> (1 Haziran 2019)

⁴¹⁰ IMF, "Key Questions on Egypt", 2019, <https://www.imf.org/en/Countries/EGY/Egypt-qandas> 1 Haziran 2019)

rezervlerin ise önemli bir artışla, 2016'da 15 milyar \$'iken, 2019'da 44 milyar \$'a yükseldiği görülmektedir.⁴¹¹

Mısır, IMF'den aldığı destek ile birlikte reform paketi uygulamıştır. Bu sayede, makro ekonomik göstergelerde, istikrar ve ekonomik büyüme sağlanmıştır. Devlet, yeni endüstri yasası çıkarmıştır. Bu reformlar, orta vadede, ekonomik büyüme ve istihdam sağlayacaktır. Mısır yönetimi, özellikle kadın ve gençlere yönelik istihdamı desteklemektedir. IMF, özellikle ülkedeki yolsuzlukla mücadele edilmesine dikkat çekmektedir.⁴¹² Zohr sahasının keşfi ve IMF'in kredileri sayesinde, Mısır'ın enerji sektörü gelişmektedir.⁴¹³ Mısır, özetle, ekonomide dışa bağımlıdır.

Mısır'ın, IMF yardımlarıyla, 6 yıllık sürenin sonunda, 2019 itibariyle, ekonomisinin düzelmeye başladığı söylenebilir. Bunun sonucunda, Mısır Ekonomi Bakanı Mohamed Maait, 12 milyar \$'lık programın sonlandırılmasının ardından IMF'den tekrar ödenek/fon almayacaklarını belirtmiştir. Mısır, 1970'lerin ortalarından itibaren bazı dönemlerde IMF'den yardım almaktadır. Mısır'ın genel sorunu, dış ticaret ve ödemeler dengesi açığıdır. Mısır birçok üründe ithalata bağımlıdır. Mısır'ın yapısal sorunları nedeniyle tekrar bir ekonomik krize girmesi uzak bir ihtimal değildir. Ülkenin ithalata olan bağımlılığının azaltılması gerekmektedir. Aksi halde, Mısır, IMF'in kapısını sık sık çalmak zorunda kalacaktır.⁴¹⁴

Mısır'ın makroekonomik verileri, ülke ekonomisinin ve doğal gaz keşiflerinin değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir. Dünya Bankası'nın verilerine göre, Mısır'ın GSMH'si, 2004'te, 78.845 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam, 2015'te, 332.698 milyar \$, 2016'da ise az oranda büyüyerek 332.928 milyar \$'a yükselmiştir. 2017'de ise Mısır'ın GSMH'si azalarak, 235.369 milyar \$ olmuştur. Kişi başına düşen GSMH, 2005'ten 2016'ya kadar artmış, 2016'dan 2017'ye ise azalarak 3.010 \$ olarak gerçekleşmiştir. Dünya Bankası'nın öngörüsüne göre, 2018'de %5.3 oranında gerçekleşen büyüme devam ederek 2021'de %6 oranında gerçekleşecektir.⁴¹⁵ Kişi başına düşen GSMH, 2017 yılında, 3.010 \$

⁴¹¹ Amry Adly, "Satisfying the IMF Won't Solve Egypt's Problems", *Bloomberg*, 30 Ocak 2019, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2019-01-30/why-satisfying-the-imf-doesn-t-solve-egypt-s-problems> (1 Haziran 2019)

⁴¹² IMF, "Key Questions on Egypt", 2019, <https://www.imf.org/en/Countries/EGY/Egypt-qandas> (1 Haziran 2019)

⁴¹³ Baconi, s.4.

⁴¹⁴ Amry Adly, "Satisfying the IMF Won't Solve Egypt's Problems", *Bloomberg*, 30 Ocak 2019, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2019-01-30/why-satisfying-the-imf-doesn-t-solve-egypt-s-problems> (1 Haziran 2019)

⁴¹⁵ The World Bank, "Egypt, Arab Rep.", 2019, <https://data.worldbank.org/country/egypt-arab-rep> (1 Haziran 2019)

olmuştur. 2017'de, nüfusun %27.8'i, açlık sınırının altında kalmıştır. Enflasyon, 2017'de %22.9 oranında gerçekleşmiştir. Yine aynı yıl, GSMH'nin %12.5'i vergiden elde edilmektedir.⁴¹⁶

IMF'in verilerine göre, Mısır'ın büyüme oranı, 2010'da %5.1 oranından 2011'de yaşanan yönetim değişikliği ile %1.8'e düşmüştür. 2011-2013 arasında ise tekrar arttığı görülmektedir. Mısır, 2014 yılında, ekonomiyi düzeltmek üzere reform programı uygulamaya başlamıştır. Mısır'ın, 2018 yılında gerçekleşen büyüme oranı, %5.3 olmuştur.⁴¹⁷ Bu oran, 2017'de, %4.2'ydi. Bu ekonomik büyüme, devlet yatırımları, mal ve hizmetlerin ihracatı ve turizm, doğal gaz ve inşaat sektöründeki dinamizmden kaynaklanmaktadır. 2018 yılında dövizin arttığı görülmektedir.⁴¹⁸ Mısır'ın, 2017'deki işsizlik oranı, %12.2 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl bütçe açığı, %8.6 oranında; enflasyon ise %23.5 olarak gerçekleşmiştir. 2017'de ödemeler dengesi, 14.92 milyar \$ açık vermiştir. Aynı yıl ihracat, 23.3 milyar \$ ve ithalat 59.78 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Ülkenin dış borcu, 2016, 31 Aralık'ta 62.38 milyar \$'iken, 2017 31 Aralık'ta 77.47 milyar \$' yükselmiştir. Mısır'ın GINI katsayısı ise yüksektir ve gelir dağılımı eşitsizdir.⁴¹⁹

CIA'in verilerine göre, 2018'de, Mısır'ın nüfusu 99,413,31'dir. 2015 yılının verilerine göre ise ülkenin %90'ı Müslüman ve %10'u Hristiyan'dır. 2017'nin verileri ile okur-yazar oranı erkeklerde, %86.5 kadınlarda ise %75 oranında gerçekleşmiştir. Ülkenin yönetim şekli ise başkanlık sistemidir.⁴²⁰

Mısır için doğal gaz oldukça önemlidir ve ülke, enerji tüketimini büyük oranda doğal gazdan sağlamaktadır. Ancak bu durum, bütçede ciddi açıklara neden olarak ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Mayıs 2015'in verilerine göre, Mısır'ın elektriğinin %70'i doğal gazdan üretilmektedir.⁴²¹ Ülkenin enerji tüketiminin %50'ye yakını doğal gazdan sağlanmaktadır. Mısır doğal gazı, ilk kez 1970'lerde keşfedilmiştir ve uzun yıllar ülkenin iç talebini karşılamıştır.⁴²²

⁴¹⁶ The World Bank, "Egypt, Arab Rep. Country Profile", 2019, <https://data.worldbank.org/country/egypt-arab-rep> (1 Haziran 2019)

⁴¹⁷ IMF, "Arab Republic of Egypt Country Data", 2019, <https://www.imf.org/en/Countries/EGY#countrydata> (1 Haziran 2019)

⁴¹⁸ The World Bank, "The World Bank In Egypt", 1 Nisan 2019, <https://www.worldbank.org/en/country/egypt/overview> (1 Haziran 2019)

⁴¹⁹ CIA, "Egypt", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/Publications/the-world-factbook/geos/eg.html> (1 Haziran 2019)

⁴²⁰ CIA, "Egypt", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/Publications/the-world-factbook/geos/eg.html> (1 Haziran 2019)

⁴²¹ "Egypt in Numbers", *About Energy*, https://www.aboutenergy.com/en_IT/infographics_slide/Egypt_In_Numbers/pdf/Egypt_In_Numbers_eng.pdf (1 Haziran 2019)

⁴²² Kalicki, Goldwyn, s.233.

Mısır, yabancı yatırımcıları ülkeye çekmek ve özel sektör yatırımlarını arttırmak için çeşitli politikalar uygulamaktadır. Mısır'ın diğer ülkelerde olduğu gibi altyapı ve sürdürülebilir kalkınma yatırımlarına ihtiyacı vardır. Mısır Hükümeti, enerji, ulaşım, su arıtma ve tarım alanında reform yapmayı hedeflemektedir. Özellikle, enerji alanında elektrik üretimi ve dağıtım, öncelikli planlar arasındadır.

Mısır, OPEC üyesi olmayan önemli petrol ve doğal gaz üreticisi ülkelerden birisidir. Ülke, transit konumuyla Basra Körfezi'nden, Avrupa ve ABD'ye petrol tedarik etmektedir. 2016'da dünyanın en büyük 16. doğal gaz rezervine sahip ülkesi olmuştur. Mısır hükümeti, petrol ve doğal gaz sektörünü modernleştirme politikaları uygulamaktadır.

2010-2012 yılları arasında Mısır'ın doğal gaz üretimi büyük ölçüde düşmüştür. Bunun nedeni, siyasi ve güvenlik açıdan istikrarsızlık, doğal gaz sahalarının yaşanmasından sebep üretimin düşmesi, büyük mali açıklar ve dış yatırımların/kaynakların likiditesini kaybetmesi, yeni petrol anlaşmalarının yapılamaması ve yatırımların önemli oranda düşmesidir. 2013'te, siyasi ve güvenliğe ilişkin istikrarın yeniden inşa edilmesi ile birlikte hükümet petrol ve doğal gaz rezervlerine dayalı üretimi artırma politikası benimsemiştir. Ülke, bozulan enerji görünümünü, meydana gelen arz-talep açığını ve dengesini yeniden düzenlemek adına LNG ithalat anlaşmaları gerçekleştirmektedir. Mısır, LNG ihracatını Mart 2015'ten beri kullanılan FSRU ile gerçekleştirmektedir.

Doğu Akdeniz'in en büyük doğal gaz keşfi, 850 bcm ile Mısır, Zohr sahasına aittir. Zohr sahası dışında BP'nin sahip olduğu West Nile Delta sahası da oldukça önemlidir. ENI'ye ait olan Nooros, Shell'e ait olan ve yine BP'ye ait olan Atoll sahası ile Mısır'ın, doğal gaz rezervinin ve üretiminin önemli oranda artması ile yeniden doğal gaz ihracatçısı konumuna yükselecektir. Mısır'ın, doğal gaz merkezine dönüşme imkanı, mevcut altyapısı ile mümkündür. Öncelikle LNG ihracatı gerçekleştirebilir. Diğer seçenek ise Kıbrıs veya İsrail doğal gazının Mısır'a taşınarak buradan ihraç edilmesidir.

Mısır'ın, petrol ve doğal gaz sektörünün uzun yıllardan beri gelişimine rağmen hala daha ulusal ve uluslararası bazda sorunları bulunmaktadır. Mısır'ın petrol ve doğal gaz sektörü, düşük seyreden petrol ve doğal gaz fiyatları ile yetersiz petrol ve doğal gaz yatırımlarından olumsuz etkilenmektedir. Aynı zamanda, ülke, jeopolitik ve ekonomik istikrarsızlıktan da olumsuz etkilenmektedir. Mısır, bunlara ek olarak, enerji verimliliği politikalarını da uygulamaya

çalışmaktadır.⁴²³ Ülkenin enerji keşiflerinin ekonomiye önemli katkı sağlayacağı ve ekonomik büyümeye neden olacağı öngörülmektedir.

BP Statistical Review of World Energy 2018'in verilerine göre, 2017 yılında Mısır'ın elektrik üretiminin %77'si doğal gazdan sağlanmıştır. Mısır, gelişmekte olan bir ülke olarak önemli miktarda doğal gaz üretimi gerçekleştirmektedir. Mısır'ın karbon emisyonu ise 2007'den 2017'ye artış göstermiştir.⁴²⁴ Mısır'ın enerji tüketiminin 2007-2017 yılları arasında arttığı görülmektedir.

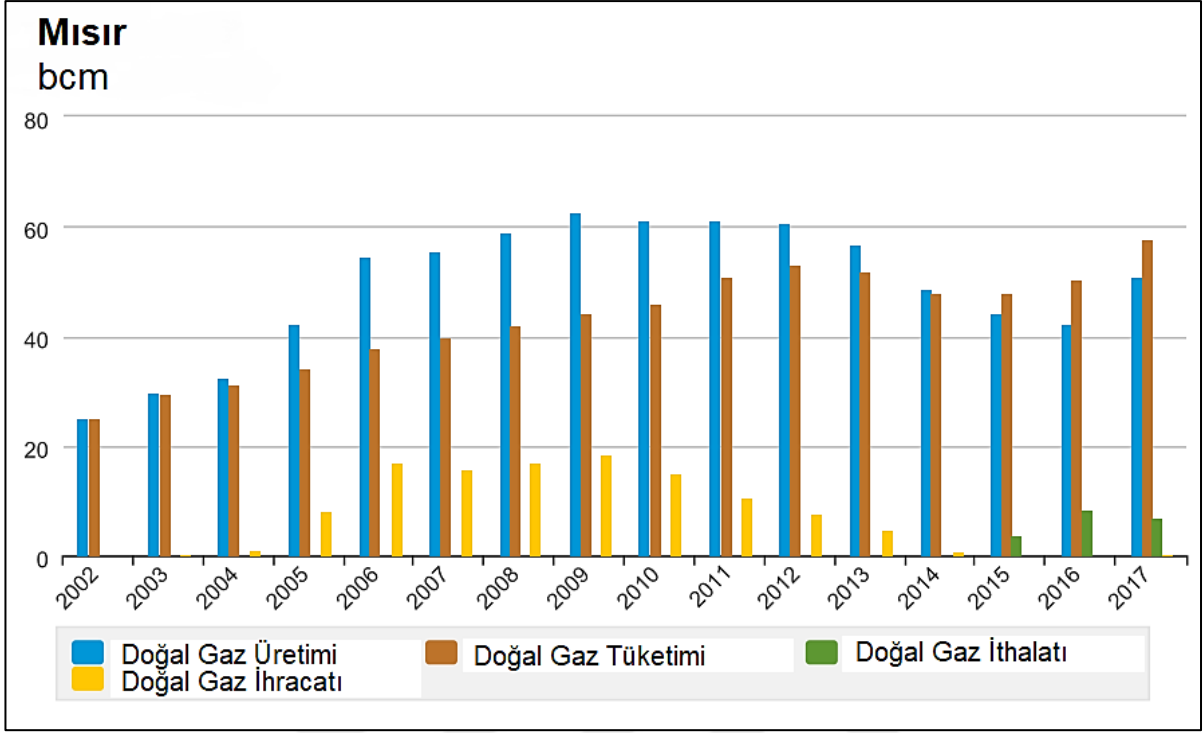
BP Statistical Review of World Energy 2018'in verilerine göre, Mısır'ın kanıtlanmış doğal gaz rezervi, 2017'nin sonunda 1.8 tcm olmuştur. Bu rakam, dünya toplam rezervinin %0.9'una denk gelmektedir. 2017'de doğal gaz üretimi, 49.0 bcm olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, dünya toplam doğal gaz üretiminin %1.3'üdür. Doğal gaz üretimi, 2017'de %22.1 oranında artmıştır. Doğal gaz tüketimi ise 2007'den 2017'ye artmaya devam ederek 56.0 bcm olmuştur. Bu oran, dünya tüketimin %1.5'ine denk gelmektedir. Doğal gaz tüketimi, bir önceki yıla göre %13.7 oranında artmıştır. Mısır, 2017 yılında Avrupa'ya 0.3 bcm, Ortadoğu'ya 0.2 bcm ve Asya Pasifik'e 0.7 bcm, LNG ticareti sağlayarak toplam 1.2 bcm LNG ihraç etmiştir.⁴²⁵ BP Statistical Review of World Energy 2018'in verilerine göre, 2017'de Mısır'dan Fransa, İtalya ve İspanya'ya her birine 0.1 bcm olmak üzere Avrupa'ya toplam 0.3 bcm LNG ihracatı gerçekleşmiştir. Asya, Pasifik ülkelerine ise 0.7 bcm, Ortadoğu'ya ise 0.2 bcm LNG ihracatı gerçekleşmiştir.⁴²⁶

⁴²³ The World Bank, "EGYPT Enabling Private Investment and Commercial Financing in Infrastructure", Washington DC : International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2018, <https://www.worldbank.org/en/country/egypt/overview> (1 Haziran 2019), s.57-62.

⁴²⁴ BP Statistical Review of World Energy 2018, s.49.

⁴²⁵ BP Statistical Review of World Energy 2018, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf> (1 Haziran 2019), s.26-35.

⁴²⁶ BP Statistical Review of World Energy 2018, s.34.

Grafik 2: Mısır'ın Yıllara Göre Doğal Gaz Verileri (2002-2017)

Kaynak: EIA, "International Energy Statistics Egypt",

https://www.eia.gov/beta/international/data/browser/#/?pa=g0g0000g0000100001&c=0000000000001&ct=0&ug=8&tl_id=3002-A&vs=INTL.26-1-EGY-BCM.A~~INTL.26-2-EGY-BCM.A~~INTL.26-3-EGY-BCM.A~~INTL.26-4-EGY-BCM.A&cy=2016&vo=0&v=C&start=2002&end=2017&showdm=y (1 Haziran 2019)

İlgili kaynaktan elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

Yukarıdaki grafikte EIA'nın verilerine bakıldığında, Mısır'ın artan doğal gaz üretimi ile birlikte 2004 yılında doğal gaz ihracatına başladığı görülmektedir. Mısır'ın doğal gaz ihracatı, 2010 yılı ile birlikte azalmaya başlamıştır. Ülke, 2014'te yalnızca, 0.7 bcm oranında doğal gaz ihraç etmiştir. Grafikte görüldüğü üzere, 2015'te doğal gaz ithalatçısı konumuna geçmiştir. Mısır, 2015'te 3.6 bcm; 2016'da 8.3 bcm ve 2017'de 7.07 bcm doğal gaz ithal etmiştir. Bu bağlamda, doğal gaz ithalatının azaldığı görülmektedir. 2016 ve 2017'de, ülkede, doğal gaz üretimi artış göstermiştir. Mısır'ın, gerçekleşen Doğu Akdeniz keşifleri ile birlikte doğal gaz üretiminin artacağı öngörülmektedir. Ülkenin doğal gaz tüketimi de 2014'den beri artış göstermektedir. Mısır'ın büyüyen ekonomisi ile birlikte, elektrik üretiminin %77'sinin doğal gazdan karşılandığı görülmektedir. Bu nedenle enerji tüketimi, özellikle doğal gaz bazında artış gösterecektir. Mısır, 2018'in sonunda doğal gaz tüketiminde kendisine yeterli konuma gelmiştir. Ancak artan enerji talebi karşısında doğal gaz ya da enerji ithalatı artışının kalıcılığı

net değildir.⁴²⁷ Verilere bakıldığında, Mısır'ın Doğu Akdeniz'de gerçekleştirdiği keşiflerin ülkenin enerji profiline ve ekonomisine olumlu katkı sağlayacağı görülmektedir.

4.2.2.2. Mısır'ın Doğu Akdeniz Keşiflerine İlişkin Politikaları

Doğu Akdeniz'de en büyük doğal gaz keşiflerini gerçekleştiren ülke, Mısır'dır. Bu nedenle, Mısır'ın Doğu Akdeniz keşiflerine ilişkin politikaları çok önemlidir.

Mısır, 2003'te Arab Gas Pipeline (AGP) ile Ürdün, Lübnan ve Suriye'ye doğal gaz ihraç etmeye başlamıştır. Arish-Ashkelon boru hattı ile de İsrail'e doğal gaz ihraç etmekteydi. Mısır, 2008 yılında, İsrail'in ana doğal gaz tedarikçisi konumundaydı.⁴²⁸ 2011'de, boru hatlarının terör saldırılarına uğramaya başlamasıyla, 2012'de gaz akış kesilmiştir. AGP, 2011-2014 arasında 26 kez saldırıya uğramıştır. Bundan önce Mısır, İsrail'in %40 oranında doğal gaz talebini karşılamaktaydı. Ancak, Mısır'dan İsrail'e doğal gaz akışının kesilmesi, İsrail'i fazla etkilemezken, ülkeyi, enerji güvenliği adına önlemler almaya itmiştir. İsrail, kesintiden 1 yıl sonra, Tamar sahasını, daha sonra da Leviathan'ı keşfetmiş ve doğal gaz talebini buradan karşılamaya başlamıştır.⁴²⁹ İsrail'e sağlanan doğal gaz akışının ise 2019'da yapılan anlaşma ile ters yönde yani İsrail'den, Mısır'a taşınacağı beklenmektedir. Ayrıca Afrodit sahasından Mısır'a doğal gaz taşınması için de görüşmeler yapılmaktadır. Suriye İç Savaşı'ndan önce, AGP'nin, Suriye üzerinden Türkiye'ye kadar uzatılması planları arasında yer almaktaydı.⁴³⁰

Mısır'ın Zohr, West Nil Delta, Atoll ve Nooros olmak üzere 4 önemli doğal gaz sahası bulunmaktadır. Güney Nil Deltası, Nooros, Atoll ve Zohr sahaları, üretime başlamıştır ve Mısır'ın doğal gaz arzını arttıracaktır. Mısır'da meydana gelen keşifler, Mısır'ın enerji görünümünü değiştirmektedir.

ENI, 2015 yılında 850 bcm kapasitesinde, Doğu Akdeniz'in en büyük sahası olan Zohr'u keşfetmiştir. Keşfin yaklaşık değeri, 100\$ milyardır. İhracat yapılmak üzere gerekli altyapı oluşturulduğunda Mısır doğal gazı, kısa sürede piyasaya sürülebilir ve Mısır'ı enerji hub/terminali

⁴²⁷ EIA, "International Energy Statistics Egypt", https://www.eia.gov/beta/international/data/browser/#/?pa=g0g0000g0000100001&c=0000000000001&ct=0&ug=8&tl_id=3002-A&vs=INTL.26-1-EGY-BCM.A~INTL.26-2-EGY-BCM.A~INTL.26-3-EGY-BCM.A~INTL.26-4-EGY-BCM.A&cy=2016&vo=0&v=C&start=2002&end=2017&showdm=y (1 Haziran 2019)

⁴²⁸ Anaïs Antreasyan, "Gas Finds in the Eastern Mediterranean: Gaza, Israel, And Other Conflicts", **Journal of Palestine Studies**, Vol.42, No.3 2013, s.30.

⁴²⁹ EIA, "Eastern Mediterranean Region", 2013, <https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.php?RegionTopicID=EM> (1 Haziran 2019)

⁴³⁰ Arab Republic of Egypt Ministry of Oil, "Strategic Projects", <http://www.petroleum.gov.eg/en/ProjectsandActivities/StrategicProjects/Pages/GasPipeline.aspx> (1 Haziran 2019)

haline getirebilir.⁴³¹ Zohr'un keşfi, Mısır'ın doğal gaz arz ve talep dengesini değiştirecektir.⁴³² Zohr, ulusal ve bölgesel açıdan bir oyun değiştirici olarak kabul edilmektedir. Zohr'un Mısır'ın ekonomisine olumlu etkide bulunduğu görülmektedir. Mısır'ın enerji ithalatına yaptığı harcamaların azalmasına neden olacaktır.⁴³³ Zohr sahasının gelişimi ile birlikte Mısır, doğal gaz ihraç edebilir ya da sadece iç talebi karşılamak üzere kullanabilir. Bu durum zamanla netlik kazanacaktır.

Zohr sahası yalnızca Mısır'ı değil bölgesel dinamikleri de etkileyecektir. Saha, bölge ülkeleriyle işbirliği sağlama potansiyeline sahiptir. Bölgedeki gergin siyasi ilişkileri düzeltebilir ve istikrar sağlayabilir. Zohr, Kıbrıs'ın Afrodit sahasına 90 km, Leviathan'a ise 7 km uzaklıktadır. Bu yakınlıktan dolayı iki ülke arasında altyapı geliştirilebilir. Mısır'ın mevcut durumda, Idku ve Damietta olmak üzere iki adet LNG terminali bulunmaktadır.⁴³⁴ GKRY ya da İsrail, Mısır'ı bir ihraç noktası olarak değerlendirmektedir. Mısır'da bulunan LNG tesislerine İsrail ve GKRY'den, Afrodit, Tamar ve Leviathan sahalarından doğal gaz taşınabilir. Zohr keşfi, bütün Doğu Akdeniz'in yapısını değiştirebilir.⁴³⁵ ENI ve Mısır hükümetinin koordineli çalışması ile Aralık 2017'de Zohr üretime başlamıştır.⁴³⁶ Saha keşfinden 2.5 yıl sonra, planlanandan çok önce doğal gaz üretimine geçmiştir.⁴³⁷ ENI'nin sahibi olduğu saha, şu anda günlük 2 bcf doğal gaz üretimi gerçekleştirmektedir.⁴³⁸ Mısır'ın doğal gaz üretimi 2017'de 6 bcm'ken, Eylül 2018 itibarıyla 6.6 bcm'e yükselmiştir. Üretimdeki bu hızlı artışın nedeni, 2017'de Zohr sahasının faaliyete başlamasıdır. Zohr sahasının üretimi, günlük 350 mcm'den 2000 mcm'e yükselmiştir.⁴³⁹ BP, Atoll sahasını ise Mart 2015'te keşfetmiştir. Temel rezervuarın tahmini doğal gaz hacmi 70,7 bcm'dir. Sahanın üretimi Şubat 2018'de başlamıştır.⁴⁴⁰ Mısır'ın

⁴³¹ "Egypt in Numbers", *About Energy*, https://www.aboutenergy.com/en_IT/infographics_slide/Egypt_In_Numbers/pdf/Egypt_In_Numbers_eng.pdf (1 Haziran 2019)

⁴³² Çubukçuoğlu, Saner, s.2.

⁴³³ Adel Abdel Ghafar, "Egypt's New Gas Discovery: Opportunities and Challenges", *Brookings*, 2015, <https://www.brookings.edu/opinions/egypts-new-gas-discovery-opportunities-and-challenges/> (1 Haziran 2019)

⁴³⁴ Simon Tagliapietra, "Energy: a shaping factor for regional stability in the Eastern Mediterranean?", *European Parliament-Directorate General for External Policies*, 2017, s.4.

⁴³⁵ Tagliapietra, s.26.

⁴³⁶ ENI, "Zohr", 2018, https://www.eni.com/en_IT/results.page?question=what+is+zohr+project (1 Haziran 2019)

⁴³⁷ ENI, "Eni Begins Producing from Zohr, The Largest Ever Discovery of Gas in The Mediterranean Sea", 2018, https://www.eni.com/en_IT/media/2017/12/eni-begins-producing-from-zohr-the-largest-ever-discovery-of-gas-in-the-mediterranean-sea (1 Haziran 2019)

⁴³⁸ ENI, "Zohr: Production Underway in Record Time", 2018, https://www.eni.com/en_IT/operations/upstream/exploration-model/zohr-egypt.page# (1 Haziran 2019)

⁴³⁹ Noha El Tawil, "Egypt Stops Liquefied Gas Importation", *Egypt Today*, 28 Eylül 2018, <https://www.egypttoday.com/Article/3/58283/Egypt-stops-liquefied-gas-importation> (1 Haziran 2019)

⁴⁴⁰ "BP Starts Production From Egypt's Atoll Gas Field Seven Months Ahead Of Schedule", *Energy Egypt*, 12 Şubat 2018, <https://energyegypt.net/bp-starts-production-from-egypts-atoll-gas-field-seven-months-ahead-of-schedule/> (1 Haziran 2019)

gerçekleştirdiği keşifler, ülkenin ekonomik, politik konjonktürüne, diplomatik ilişkileri ile enerji profiline önemli katkı sağlayacaktır.

Mısır'ın, bölgede, önemli bir ülke olması nedeniyle diğer ülkelerle geliştirdiği ilişkiler ekonomik ve politik açıdan önem arz etmektedir. Mısır'ın diplomatik ilişkilerine ilgili bölümde yer verilmekle beraber bu kısımda, Doğu Akdeniz keşifleri bağlamında gelişen ilişkiler ele alınmaktadır.

2011'de Hüsnü Mübarek rejiminin devrilmesi sonrasında Muhammed Mursi yönetime gelmiştir. Türkiye ve Mısır, bu dönemde iyi ilişkilere sahipti ancak bu ilişkilerin Sisi'nin yönetime gelmesi ile birlikte bozulduğu görülmektedir. Türkiye, darbenin aleyhinde bir duruş sergileyerek bu tutumunu sürdürmeye devam etmektedir. Mursi döneminde, Mısır ve GKRY'nin yaptığı MEB anlaşmasının askıya alınması planlanmıştır. Ancak, şu anda, MEB anlaşması geçerliliğini korumaktadır. Mısır, Türk-Yunan anlaşmazlığında Türk tarafından yana tavır almıştır. Ancak, 3 Temmuz 2013 askeri darbesi ile Türk hükümetinden uzaklaşmış ve genel tavır değişmiştir.⁴⁴¹

Mısır, 2015'te Kıbrıs ile doğal gaz ihraç etmek üzere İyi Niyet Protokolü (MoU) imzalamıştır. Sisi ve Rusya da stratejik ortaklık anlaşması imzalamıştır.⁴⁴² Afrodit'ten boru hatları ile Mısır'a doğal gaz taşınarak buradan tekrar ihraç edilmesi planlanmıştır. Bir diğer plan ise İsrail gazının Mısır'a getirilerek Mısır LNG'si ile taşınmasıdır.⁴⁴³

Mısır-İsrail ilişkilerine bakıldığında, Sisi ve Netanyahu'nun 2013'ten beri iyi ilişkiler içerisinde olduğu görülmektedir. Mısır ve bölge ülkelerinin ilişkilerine ilgili bölümde değinilmiştir. 15 milyar \$'lık anlaşma ile İsrail'den doğal gaz ithal edilecektir. Mısır'ın, İsrail ile doğal gaz ithal etmek üzere imzaladığı anlaşma kamuoyunun tepkisini çekmiştir.

Mısır için LNG oldukça önemlidir. Mısır'ın, Idku ve Damietta olmak üzere iki adet LNG tesisi bulunmaktadır. İki terminalin toplam kapasitesi, 19,04 bcm/yıl olarak hesaplanmaktadır. Bu, yıllık LNG ihracat potansiyelinin hacmini vermektedir. Damietta LNG tesisi, Port Said'in 60 km batısında; Idku ise İskenderiye'nin 50 km doğusunda bulunmaktadır.⁴⁴⁴ Idku ve Damietta,

⁴⁴¹ Grigoriadis, s.131.

⁴⁴² "Putin, Egyptian Leader Sign 'Strategic' Partnership Treaty", *Radio Free Europe Radio Liberty*, 17 Ekim 2018, <https://www.rferl.org/a/putin-egyptian-leader-el-sissi-discuss-increasing-arms-sales-direct-air-links-moscow-visit-sochi/29547819.html> (1 Haziran 2019)

⁴⁴³ Carole Nakhle, "Egypt Discovery Transforms Petroleum Outlook in Eastern Mediterranean", **Carnegie Middle East Center, The Lebanese Center for Policy Studies**, 2016, <https://carnegie-mec.org/2016/08/16/egypt-discovery-transforms-petroleum-outlook-in-eastern-mediterranean-pub-64336> (1 Haziran 2019)

⁴⁴⁴ Tagliapietra, s.14.

Mısır'ın doğal gaz ithalatçısı olması ile devre dışı kalmış ancak Idku terminalinde, LNG ihracatına 2019 ile yeniden başlanmıştır. Mısır, Idku LNG tesisinden günlük 520 mcf doğal gaz ihraç etmeye başlamıştır. Bu ihraçlar Malaysia's Petronas, Royal Dutch Shell ve Mısır'ın iki adet devlete ait petrol ve doğal gaz firmasınınca gerçekleştirilmektedir.⁴⁴⁵ Idku LNG terminalinin işletilmesi, Shell ve Mısır Petrol Bakanlığı ortaklığına aittir.⁴⁴⁶

Mısır'ın bir diğer LNG terminali olan Damietta; %26-%26 olarak İspanyol Union Fenosa ve Spanish Egyptian Gas Company ile İtalyan ENI'ye, geri kalan %48'i ise Mısır'a aittir. Uzun yıllardan beri Idku terminali ile aynı nedenlerden dolayı atıl kalan terminalin Nisan 2019'da doğal gaz ihraç etmeye başlaması planlanmaktadır. Ancak bu haber, Union Fenosa tarafından onaylanmamıştır.⁴⁴⁷

Mısır, Eylül 2018 ile birlikte LNG ithalatını durdurmuştur. Mısır, doğal gaz tüketiminde "Self-Sufficient" olarak adlandırılan kendine yeterli konuma gelmiştir. Ancak hızlı artan talebi ile Mısır'ın 2020'ye kadar LNG ithalatına devam edeceği öngörülmektedir. Bu yüzden, İsrail ile doğal gaz ithalat anlaşmasını imzalamıştır.

Mısır'da birçok yabancı enerji şirketi çalışmaktadır. Bunlar, Union Fenosa, İtalyan ENI, ABD'li Apache, İngiliz BG ve BP ve Malezya'nın devlet şirketi Petronas'tır. Bu şirketler, Mısır'ın en büyük 3 devlet firması ile çalışmaktadır. Bunlar, Egypt General Petroleum Corporation(EGPC), Egyptian Natural Gas Holding Company ve Ganoub El Wadi Petroleum Holding Company'dir. Bu ortaklıklar, Mısır'da, altyapı ve ihraç tesisleri inşa etmektedirler.⁴⁴⁸

Mısır'ın, ihracatçı konumundan ithalatçı konumuna geçmesi doğal gaz görünümü açısından önemlidir. Mısır, MENA bölgesinin en büyük ekonomilerindedir. Özellikle, doğal gaz alanında, enerji piyasalarındaki konumu önemlidir. Mısır'ın doğal gaz sektörü, ülkenin GSMH'sinin, 2007-2012 yılları arasında %8.3 büyümesine katkıda bulunmuştur. Ancak, doğal

⁴⁴⁵ "Key Questions on Egypt Exporting 520 Mmcf/D Of Natural Gas From Idku LNG Plant – Official", *Energy Egypt*, 6 Ocak 2019, <https://energyegypt.net/egypt-exporting-520-mmcf-d-of-natural-gas-from-idku-lng-plant-official/> (1 Haziran 2019)

⁴⁴⁶ "Shell Exporting 300 Mmcf/D of Natural Gas from Idku LNG Plantofficial", *Energy Egypt*, 12 Kasım 2018, <https://energyegypt.net/shell-exporting-300-mmcf-d-of-natural-gas-from-idku-lng-plant/> (1 Haziran 2019)

⁴⁴⁷ Noha El Tawil, "After 6 Years of Halt, Damietta LNG to Export 550 McfD In April", *Egypt Today*, 18 Şubat 2019, <http://www.egypttoday.com/Article/3/64871/After-6-years-of-halt-Damietta-LNG-to-export-550> (1 Haziran 2019)

⁴⁴⁸ Carole Nakhle, "Egypt Discovery Transforms Petroleum Outlook in Eastern Mediterranean", *Carnegie Middle East Center, The Lebanese Center for Policy Studies*, 2016, <https://carnegie-mec.org/2016/08/16/egypt-discovery-transforms-petroleum-outlook-in-eastern-mediterranean-pub-64336> (1 Haziran 2019)

gaz piyasasının zayıf yönetilmesine eşlik eden siyasi sorunlar nedeniyle yabancı firmalar ve yatırımcılar mesafeli kalmış ve doğal gaz sektörü yeterince gelişmemiştir.⁴⁴⁹

2010-2015 yılları arasında Mısır'ın enerji konjonktürünün değiştiği görülmektedir. Ülkenin doğal gaz üretiminin düşmesine karşın iç talebi hızla artmış, buna ek olarak ülkedeki siyasi istikrarsızlık ve politikalar nedeniyle Mısır, ithalatçı konumuna geçmiştir. Mısır, 2015'te net doğal gaz ithalatçısı konumuna gelmiştir. 2015'ten itibaren Kızıl Deniz'deki FSRU ile doğal gaz ithal etmektedir. İthalatçı konumuyla, ihracattan elde ettiği petrol ve doğal gaz gelirlerini kaybetmiştir. Bu durumdan, ülke ekonomisi de olumsuz etkilenmiştir. 2011'de Mübarek rejimine karşı başlayan ayaklanma ve ardından oluşan siyasi atmosfer, yeni doğal kaynak arayışlarını ve yatırımlarını da olumsuz etkilemiştir. Mısır, doğal gaz keşifleri ile birlikte kendi kendisine yeterli ve doğal gazını ihraç edebilecek potansiyele sahip olmuştur. Eğer, Mısır, doğal gaz arzını optimize edebilirse Doğu Akdeniz bölgesinde talebi karşılayarak enerji merkezine dönüşebilir.⁴⁵⁰

Mısır, ithalatçı konumuna yükselmesi nedeniyle ve keşifleriyle birlikte doğal gaz piyasalarından fayda sağlamak üzere yerel doğal gaz piyasasını regüle etmektedir. Mısır, Gas Regulatory Authority, 196/2017 sayılı yasayla "Gaz Piyasalarında Regülasyon" yapmayı kabul etmiştir. Regülasyonun amacı, gaz piyasasını düzenlemek, maksimum kar sağlamak, yatırımları teşvik etmek ve yatırımcıya doğal gaz piyasasını cazip kılmaktır.⁴⁵¹ Yeni gaz piyasası yasası ve regülasyonlar, Ağustos 2017 ve Şubat 2018'de kabul edilmiştir. Gerekli reformlar yapılmazsa ihracatçı konuma geçebilecek olan ülke, kısa sürede tekrar ithalatçı konuma gelebilecektir. MEES'e göre gelecek yıllarda Mısır, az oranda dahi olsa artan güç üretimi adına doğal gaz ithal etmeye devam edecektir.⁴⁵² Mısır'ın doğal gaz talebi hızla artmaya devam etmesinin en önemli nedeni, elektrik üretiminin önemli kısmının doğal gazdan elde edilmesi ve ekonomik büyümenin enerjiye duyduğu ihtiyaçtır.

Mısır, Doğu Akdeniz keşiflerinde kilit noktada bulunmaktadır. Kendi doğal gazını piyasaya sürerek merkez konuma gelmeyi hedeflemektedir. Mevcut ve potansiyel kaynaklarla, komşu ülkelere doğal gazı burada toplayarak ihraç etmeyi hedeflemektedir. İsrail ve

⁴⁴⁹ Ruble, s.345.

⁴⁵⁰ Mostefa Ouki, "Egypt - a Return to a Balanced Gas Market?", **The Oxford Institute for Energy Studies OIES Paper**, NG.131, Haziran 2018, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2018/06/Egypt-a-return-to-a-balanced-gas-market-NG-131.pdf> (1 Haziran 2019), s.1.

⁴⁵¹ Gas Regulatory Authority Egypt, "About GasReg", <https://www.gasreg.org.eg/about-gasreg/> (1 Haziran 2019)

⁴⁵² EIA, "Offshore Discoveries in the Mediterranean Could increase Egypt's Natural Gas Production", 2018, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=36792> (1 Haziran 2019)

GKRY'nin doğal gazının Mısır'a taşınarak buradan ihraç edilmesi planlanmaktadır.⁴⁵³ Mısır, ihracat altyapısına sahiptir. İki adet LNG tesisi ve sınır ötesine giden boru hatları ile bölgenin en gelişmiş potansiyel doğal gaz ihracatçısı konumundadır.⁴⁵⁴ Ancak, öngörülere göre Mısır'ın ihracatçı konuma yükselmesi zor gözükmemekte, bu gerçekleşse dahi 10 seneden az süreceği ve ihraç seviyesinin hızla gerileyeceği düşünülmektedir.⁴⁵⁵

Mısır'ın doğal gaz kaynaklarını ihraç edebilmesi için öncelikle hızla büyüyen kendi iç talebini karşılaması gerekmektedir. Ülke, yabancı yatırım ve yatırımcıları çekmek için bir dizi düzenleme yapmış ve yapmaya da devam etmektedir. Politik istikrarsızlık, düşük petrol ve doğal gaz fiyatları, ekonomik sorunlar, diğer ülkeler gibi Mısır'ın da yatırımcı çekme şansını düşürmektedir. Mısır'ın ekonomisinin düzelmesine rağmen hala sorunları mevcuttur ve siyasi istikrar bulunmamaktadır. Bir ülkede, yatırımların artması ve yabancı yatırımcıların ülkeye gelmesi için istikrar bulunması gerekmektedir.⁴⁵⁶

Mısır, enerji açısından, Doğu Akdeniz bölge ülkelerinden farklı bir yapıya sahiptir. Ülke, uzun yıllardır büyük-küçük enerji şirketleri ile petrol ve doğal gaz arama ve çıkarma faaliyetlerine yer vermekte ve keşifler gerçekleştirmektedir. Bölgedeki diğer Arap ülkelerine kıyasla Mısır, uluslararası şirketlere daha fazla entegre olmuştur. Özetle, Mısır, enerji üretimi ve enerji ihracatında daha gelişmiş bir ağa ve tecrübeye sahiptir.⁴⁵⁷ Mısır, diğer ülkelere oranla arama faaliyetleri için daha uygun bir yapıya sahiptir. Mevcut verilere göre Mısır, bölgede en zengin doğal gaz rezervine sahip ülkedir. Aynı zamanda ticaret için en uygun altyapıya da sahiptir. Mısır, mevcut LNG tesisleri sayesinde bölgedeki enerji kaynaklarını dünya piyasalarına ihraç edebilir zira LNG seçeneği daha esnek bir seçenektir.⁴⁵⁸ İdku ve Damietta tesisleri, ülke tekrar LNG ihracatına başladığında altyapıyı sağlayacak kapasiteye sahiptir. Doğu Akdeniz doğal gazı, Avrupa'yı besleyecek ve Rusya ile Avrupa enerji piyasalarında rekabet edecek hacme sahip değildir.⁴⁵⁹ Ancak yine de enerji ilişkilerini geliştirmek üzere,

⁴⁵³ Ouki, s.2.

⁴⁵⁴ Ouki, s.28.

⁴⁵⁵ Ouki, s.1.

⁴⁵⁶ Oğuzhan Akyener ve Ali Maraşlı, "Egypt Gas Export Potential Up To 2050 & Regional Gas Policies", **Energy Policy Turkey**, No.3 (2017), s.29.

⁴⁵⁷ Baconi, *Pipelines and Pipedreams How The EU Can Support A Regional Gas Hub in The Eastern Mediterranean*, s.7-8.

⁴⁵⁸ Cemal Kakışım, "Türkiye'nin Enerji Merkezi Ülke Olma Hedefi Açısından Bölgesel Riskler Ve Bölgesel Fırsatlar", **Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences**, Vol.28, No. 3 (2017), s.447.

⁴⁵⁹ Akyener, Maraşlı, s.29.

Mısır, 2018'de AB ile enerji kaynaklarına dayalı işbirliği üzerine iyi niyet protokolü (MoU) imzalamıştır.⁴⁶⁰

Mısır doğal gazı, Rusya'ya alternatif oluşturamaz ama Amerikan LNG'sine ve Rusya'ya bağımlı olan AB'ye, enerji çeşitliliğinde alternatif olabilir. Mısır LNG'si, Yunanistan, Türkiye, İspanya ve Güney Avrupa'ya, LNG terminalleri yoluyla taşınabilir. Ayrıca Rusya, Gazprom, Rosneft ve Lukoil ile birlikte Zohr ve Leviathan'dan hisse almak istemektedir. Bu sayede ticari gelir elde etmek ve bölgede önemli bir role sahip olmayı hedeflemektedir.⁴⁶¹ Mısır'ın LNG ihracatı, ülkenin politik istikrarına, ekonomik büyümesine ve iç enerji talebini karşılamasına bağlıdır. Enerji Bakanı Tarık El Molla önderliğinde modernizasyon planını ortaya koymuştur.⁴⁶²

Son olarak, Mısır'ın, Zohr sahası ile kendine yeterli konuma yükseleceği ve Idku Damiette'nin da tam kapasitede çalışacağı öngörülmektedir. Mısır'ın doğal gaz ihracatının çok yüksek seviyelerde gerçekleşme imkanı yoktur. Avrupa piyasasının doğal gaz talebini karşılama ya da katkı sağlama görevi için de yeterli bir ihracat gerçekleştiremeyecektir. Bu durum şu an için geçerlidir ve ileride yeni keşifler, konjonktürü değiştirebilir. Ülkenin iç talebi çok yüksektir. Bu talebin karşılanması ile birlikte doğal gaz ithal edilmesi bile mümkün olabilir. Ancak keşiflerin yabancı yatırımcıları çekeceği ve ülke ekonomisine pozitif etkide bulunacağı açıktır. Mısır'ın, Doğu Akdeniz keşiflerinin ülkeye ekonomik ve politik açıdan olumlu etki sağlayacağı öngörülmektedir. Özellikle, ülkenin enerji profiline yukarıda ele alınan konular kapsamında olumlu bir etkide bulunacaktır.

4.2.3. GKRY'nin Ekonomisi ve Enerji Görünümü ile Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY), denizel alanında gerçekleştirdiği Doğu Akdeniz keşifleri, özellikle Türkiye'yi etkilemektedir. Kıbrıs Sorununun deniz yetki alanlarına yansımaları ile KKTC ve Türkiye ile çatışma yaşanmaktadır. Bu bağlamda GKRY'nin keşifleri hem yönetimin ekonomisini ve enerji görünümünü etkilemekte, hem de bölgesel ilişkilerini değiştirmektedir.

⁴⁶⁰ European Union, "Memorandum of Understanding on A Strategic Partnership on Energy Between The European Union and The Arab Republic Of Egypt 2018 – 2022", 2018, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/eu-egypt_mou.pdf (1 Haziran 2019)

⁴⁶¹ Demir, Tekir, s.659.

⁴⁶² Baconi, *Pipelines and Pipedreams How The EU Can Support A Regional Gas Hub in The Eastern Mediterranean*, s.7-8.

Kıbrıs Cumhuriyeti, 1960 yılında kurulmuştur. GKRY'nin başkenti, Nicosia'dır. Adada, 1983 yılında Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) yani Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) kurulmuştur.⁴⁶³ Kıbrıs, başkanlıkla yönetilen demokratik bir cumhuriyettir. Temsilciler meclisi 59 kişiden oluşmaktadır.⁴⁶⁴ GKRY'nin nüfusu, 2018'de 1.237.088 olarak açıklanmıştır.⁴⁶⁵ 2013'den itibaren GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiades'dir. GKRY, adanın tamamını temsilen 2004'te, AB'ye üye olmuş ve KKTC'nin adadaki varlığını yok saymıştır. Kıbrıs sorunu, uzun yıllardan beri devam etmektedir ve GKRY'nin tek taraflı Doğu Akdeniz hamleleri ile sorun denize aksetmiştir. KKTC'nin ise mali, savunma, su, posta ve telekomünikasyon ihtiyaçlarını, Türkiye'nin desteği sağlamaktadır.⁴⁶⁶

GKRY, piyasa ekonomisine sahiptir ve gelirinin 4/5 oranı, hizmet sektöründen elde edilmektedir. GKRY'nin temel ekonomik dinamiği, turizm sektöründen sağlanmaktadır.⁴⁶⁷ GKRY'de, € kullanımına 2008'de başlanmıştır. GKRY'nin, makro ekonomik göstergelerine bakıldığında ekonomisinin negatif seyir izlediği görülmektedir. GKRY'nin, GSMH'si, 2011 krizi ile hızla azalmıştır. 2011'de, 27.427 milyar \$ olan GSMH, hızla azalarak 2015'te 19.681 milyar \$'a gerilemiştir. 2015'den itibaren ise tekrar artış göstermektedir. 2017 yılında GKRY'nin GSMH'si, 22.054 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. 2017'de bir önceki yıla göre büyüme oranı %4.2 olmuştur.⁴⁶⁸ GKRY'nin, GSMH'si, 2013'ün ikinci çeyreğinden 2016'nın dördüncü çeyreğine kadar büyümüş ve sonrasında aynı seyirde devam etmektedir.⁴⁶⁹ Yine aynı yıl, enflasyon, %1.5 gibi düşük bir oranda gerçekleşmiştir. Ülkeye önemli boyutta yabancı yatırımlar gerçekleştirilmektedir.⁴⁷⁰ 2018'de, %102.5 olarak gerçekleşen kamu borcu oldukça

⁴⁶³ CIA, "Cyprus", *The World Factbook*, Temmuz 2019,

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cy.html> (1 Haziran 2019)

⁴⁶⁴ Helena Smith, "Huge Gas Discovery Off Cyprus Could Boost EU Energy Security", *The Guardian*, 28 Şubat 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/feb/28/huge-gas-discovery-off-cyprus-could-boost-eu-energy-security> (1 Haziran 2019)

⁴⁶⁵ The World Bank, "Cyprus", 2019, <https://data.worldbank.org/country/cyprus> (1 Haziran 2019)

⁴⁶⁶ CIA, "Cyprus", *The World Factbook*, Temmuz 2019,

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cy.html> (1 Haziran 2019)

⁴⁶⁷ CIA, "Cyprus", *The World Factbook*, Temmuz 2019,

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cy.html> (1 Haziran 2019)

⁴⁶⁸ The World Bank, "Cyprus", 2019, <https://data.worldbank.org/country/cyprus> (1 Haziran 2019)

⁴⁶⁹ Ministry of Finance Cyprus, "GDP Growth Rate 2013Q1-2019Q1", 2019, <http://mof.gov.cy/en/economic-indicators/macroeconomics/main-economic-indicators/gdp-growth-rate-2018-q4> (1 Haziran 2019)

⁴⁷⁰ The World Bank, "Cyprus", 2019, <https://data.worldbank.org/country/cyprus> (1 Haziran 2019)

yüksektir.⁴⁷¹ Şubat 2018’de, %9.4 olan işsizlik oranı, Şubat 2019’da %7.1’e düşmüştür.⁴⁷² 2017’de bütçe ise %1.8 oranında fazla vermiştir.⁴⁷³

2009’da, resesyona giren GKRY’de, Yunan borçlarının bankalara verdiği zarar nedeniyle 2011’de, ekonomik kriz başlamıştır. Bunun üzerine, AB’den yardım almıştır. GKRY, 7 Aralık 2012’de iflasını açıklamıştır. GKRY’nin ekonomisi, halen düzelme sürecindedir. Yunanistan’la birlikte önemli bir kriz atlattır.⁴⁷⁴ GKRY, kriz nedeniyle 2012’de, Rusya’dan 2.5 milyar €=2.83 milyar \$’lık borç almıştır. Rusya, GKRY’nin stratejik konumundan ve enerji kaynaklarından faydalanmak istemektedir. GKRY, kamu borcunu azaltarak Rusya’ya olan borcunun tamamını ödemeye çalışmaktadır.⁴⁷⁵

Finansal krizin etkilerinin hala devam ettiği yönetimde, GKRY’nin petrol ithalatı ile gerçekleştirdiği elektrik üretimi, ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. GKRY, Petrol ve petrol ürünlerinin tamamını ithal etmektedir. Bu nedenle, doğal gaz keşifleri ülke ekonomisi adına oldukça önemlidir.⁴⁷⁶ “Eurozone” dahilinde olan GKRY’nin, petrol ithalatından, kendi doğal gazı ile elektrik üretimi sağlaması, ekonomik açıdan oldukça büyük kazanç sağlayacaktır.⁴⁷⁷ GKRY, henüz kendi keşifleri ile elde ettiği doğal gazı kullanmaya başlamamıştır. 2002’den beri artan petrol fiyatları ve ülkenin petrol ithalatına harcadığı miktar, krizde olan ülke ekonomisini çok daha olumsuz etkilemiştir.⁴⁷⁸

GKRY’nin enerji görünümü ve enerji kullanımı içerisinde doğal gaz yoktur. GKRY, yalnızca petrol ithalatı yapmaktadır ve doğal gazı enerji tüketiminde kullanmaya henüz başlamamıştır. Bu nedenle, rafine petrol ithalatı gerçekleştirmeye devam etmektedir.⁴⁷⁹ Elektrik üretimi, petrol ithalatı ile gerçekleşmektedir. GKRY’nin enerji tüketiminin %90’dan

⁴⁷¹ Ministry of Finance Cyprus, “Public Debt”, 2019, <http://mof.gov.cy/en/economic-indicators/macroeconomics/main-economic-indicators/2-public-debt> (1 Haziran 2019)

⁴⁷² Ministry of Finance Cyprus, “Unemployment”, 2019, <http://mof.gov.cy/en/economic-indicators/macroeconomics/main-economic-indicators/1-unemployment> t (1 Haziran 2019)

⁴⁷³ CIA, “Cyprus”, *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cy.html> (1 Haziran 2019)

⁴⁷⁴ “Kıbrıslı Rumlar Afrodit Doğalgaz Anlaşmasını Yeniden Müzakere Edecek”, *Haberler*, 22 Ağustos 2018, <https://www.haberler.com/kibrisli-rumlar-afrodit-dogalgaz-anlasmasini-11169534-haber/> (1 Haziran 2019)

⁴⁷⁵ “Cyprus Mulling Early Repayment of Russian Loan”, *Associated Press*, 18 Nisan 2019, <https://www.apnews.com/f5d4e301b6ca496cb446da0923a76779> (1 Haziran 2019)

⁴⁷⁶ “Kıbrıslı Rumlar Afrodit Doğalgaz Anlaşmasını Yeniden Müzakere Edecek”, *Haberler*, 22 Ağustos 2018, <https://www.haberler.com/kibrisli-rumlar-afrodit-dogalgaz-anlasmasini-11169534-haber/> (1 Haziran 2019)

⁴⁷⁷ Filippou Proedrou, “Re-Conceptualising The Energy And Security Complex in The Eastern Mediterranean”, *The Cyprus Review*, Vol.24, No. 2 (2012), S.19.

⁴⁷⁸ El-Katiri, El-Katiri, s.5.

⁴⁷⁹ Ratner, s.4.

fazlası petrolden, geri kalanı ise yenilenebilir enerjiden karşılanmaktadır.⁴⁸⁰ 1 Ocak 2014 itibariyle sahip olduğu doğal gaz rezervi, 141.6 bcm hacindedir.⁴⁸¹

GKRY'nin denizel alanında gerçekleşen doğal gaz keşifleri oldukça önemlidir. GKRY'de, enerji kullanımı açısından gerçekleşen keşifler, uzun yıllar, adanın enerji talebini karşılayacaktır. Kıbrıs doğal gazının ekonomik ve stratejik açıdan değeri yüksektir. Afrodit sahasından çıkan doğal gazın, iç tüketimi karşıladıktan sonra ihraç edilme potansiyeli önünde ise doğal gaz hacminin yetersizliği, siyasi açmazlar ve ekonomik sorunlar gibi engeller mevcuttur. GKRY'nin gerçekleştirdiği hidrokarbon keşifleri ile yönetimin enerji sektörü de gelişmektedir. Kıbrıs, petrol ithalatı ile elektrik üretmektedir. Gerçekleşen keşiflerle birlikte, ileriki yıllarda, doğal gaz ile elektrik üretilmesi hedeflenmektedir.⁴⁸²

GKRY, Doğu Akdeniz'de aktif rol almaktadır. Doğu Akdeniz hidrokarbon faaliyetleri bağlamında, GKRY, 2011'de Lübnan ile⁴⁸³, 2003'te Mısır ile, 2010'da ise İsrail ile⁴⁸⁴ MEB ilan etmiştir. GKRY'nin ilk keşfi, Afrodit sahasıdır. Afrodit sahası, GKRY'nin tek taraflı ilan ettiği MEB sahası içerisinde yer almaktadır.⁴⁸⁵ Afrodit'in hissesi, %30 oranında Delek Drilling, %35 oranında Noble Energy ve %35 oranında Royal Dutch Shell'e aittir. Afrodit sahasının, Kıbrıs'ın enerji bağımlılığını azaltması, endüstri ve istihdamı geliştirmesi, ekonomisini düzeltmesi beklenmektedir. Afrodit, 129 bcm doğal gaz rezervine sahiptir. Limassol'e 160 km ve Leviathan'a 30 km uzaklıktadır. Leviathan'a olan yakınlığı, İsrail ile işbirliği imkanı açısından oldukça önemlidir.⁴⁸⁶ GKRY'de doğal gazın enerji tüketiminde yer almaması nedeniyle, tamamının ihracata ayrılması planlanmaktadır. GKRY, buna ek olarak, Mısır ile enerji ortaklığına ve Afrodit doğal gazının ihracatına dair anlaşma imzalamıştır. GKRY'nin, doğal gaz keşiflerinin ülkeyi enerjide bağımsız hale getireceği öngörülmektedir.⁴⁸⁷

⁴⁸⁰ Ministry of Finance Cyprus, "Statistical Service Energy Environment", 2019, https://www.mof.gov.cy/mof/cystat/statistics.nsf/energy_environment_81main_en/energy_environment_81main_en?OpenForm&sub=1&sel=1 (1 Haziran 2019)

⁴⁸¹ CIA, "Cyprus", *The World Factbook*, Temmuz 2019,

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cy.html> (1 Haziran 2019)

⁴⁸² EIA, "Cyprus", 2014, <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=ISR> (1 Haziran 2019)

⁴⁸³ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Communications*,

https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/communications/lbn_re_cyp_isr_agreement2010.pdf (1 Haziran 2019)

⁴⁸⁴ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Agreement between the Government of the State of Israel and the Government of the Republic of Cyprus on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone*, 17 Aralık 2010, <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002802d12b7> (1 Haziran 2019)

⁴⁸⁵ Offshore Technology, "Aphrodite Gas Field",

<https://www.offshore-technology.com/projects/aphrodite-gas-field/> (1 Haziran 2019)

⁴⁸⁶ Delek Drilling, "Aphrodite Gas Field",

<https://www.delekdrilling.co.il/en/project/aphrodite-gas-field> (1 Haziran 2019)

⁴⁸⁷ Offshore Technology, "Aphrodite Gas Field", <https://www.offshore-technology.com/projects/aphrodite-gas-field/> (1 Haziran 2019)

GKRY, doğal gaz arama faaliyetlerini ve gerçekleştirilen keşifleri, başta Kıbrıs Sorunu olmak üzere siyasi bir araç/silah olarak kullanmaktadır. Enerjinin politik silah olarak kullanılması sık rastlanılan bir durumdur. Ancak GKRY'nin, Afrodit sahası, Rum kesiminin "havuç-sopa" taktiğini kullanmasına alt yapı sağlayamayacak kadar sınırlı bir rezervdir. Afrodit sahası, Yunanistan'a gidecek bir boru hattı ya da LNG terminali inşası ile sıvılaştırılmış gaz (LNG) ihracatına yetecek hacimde doğal gaza sahip değildir. Hatta bazen Afrodit sahasının rezerv miktarı mevcut miktardan daha fazla açıklanmaktadır.

Afrodit sahasının rezerv miktarı, ada halkının enerji ihtiyacını uzun yıllar karşılayacaktır. Ancak hedeflenen, Türkiye'yi devre dışı bırakarak (by-pass ederek) doğal gazı ihraç etmektir.⁴⁸⁸ Afrodit'in keşfinin ardından 6 yıl geçmesine rağmen tam olarak arama ve çıkarma yapılamamış, rezervler ortaya konulmamıştır. GKRY'deki altyapı, yatırım ve rezervlerin, tam olarak kanıtlanamamış olması, Kıbrıs'ı oyun değiştirici (game changer) olmaktan alıkoymaktadır. Üretim, altyapı, piyasaya sürme stratejileri gibi konularda eksiklikler mevcuttur. GKRY, doğal gazı ile yerel enerji talebini karşılayacak ya da İsrail ile anlaşma yapacaktır. GKRY'nin potansiyel rezervleri kanıtlanmadığı için enerji konusuna ilişkin geleceği belirsizdir. Bu nedenle, gerekli yatırım yapılamamaktadır. Doğal gaz keşiflerine dair yatırım yapılmamasının bir diğer nedeni ise Kıbrıs sorunudur.⁴⁸⁹

GKRY'nin ilan ettiği MEB içerisinde farklı enerji şirketleri faaliyet göstermektedir. GKRY, parselleri ruhsatlandırmak üzere ilk ihaleye 2007'de, ikinci ihaleye 2012'de, üçüncü ihaleye ise 2016'da çıkmıştır. GKRY, tek taraflı ilan ettiği MEB'i içerisinde 13 parsel ilan etmiştir. Anastasiades, 2022'ye kadar Kıbrıs'ın doğal gaz ihracatına başlayacağını bildirmiştir.⁴⁹⁰

Enerji keşifleri ve kaynakları, ülke ilişkilerini olumlu ya da olumsuz olmak üzere mutlaka etkilemektedir. GKRY'nin keşifleri, bölge ülkeleri ile ilişkilerinin seyrini değiştirmiştir. Doğu Akdeniz keşifleri, İsrail-Yunanistan ve GKRY'yi yakınlaştırmıştır.⁴⁹¹ Ayrıca AB'nin enerji

⁴⁸⁸ Pamir, *Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Doğal Gaz*, s.53-57.

⁴⁸⁹ European Center for Energy And Geopolitical Analysis ECEGA, "Geopolitics of Energy a la Mediterranee: Key issues, Latest Developments and Future Prospects for the Eastern Mediterranean Gas", 2017, <http://www.ecega.eu/blog/geopolitics%2%0f%2%0energy%2%0a%2%0la%2%0mediterraneenn%2%0key%2%0issues%2%0latest%2%0developments%2%0and%2%0future%2%0prospects%2%0for%2%0the%2%0eastern%2%0mediterranean%2%0gas> (1 Haziran 2019)

⁴⁹⁰ Helena Smith, "Huge Gas Discovery Off Cyprus Could Boost EU Energy Security", *The Guardian*, 28 Şubat 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/feb/28/huge-gas-discovery-off-cyprus-could-boost-eu-energy-security> (1 Haziran 2019)

⁴⁹¹ Emmanuel Karagiannis, "Shifting Eastern Mediterranean Alliances", *Middle East Quarterly*, Vol.3, No.2 (2016), s.4.

güvenliği arayışlarına olumlu katkıda bulunmaktadır.⁴⁹² Keşiflerle birlikte, ABD, AB, Rusya ve Çin, bölge ile ilgilenmeye başlamıştır. Çin, Vasilikos'a inşa edilmesi planlanan LNG terminali ile ilgilenmektedir. Adaya yatırım yapmayı planlayan ülke, doğal gaz keşiflerinden yararlanmak istemektedir.⁴⁹³

GKRY'nin hidrokarbon keşifleri bağlamında ilişkileri ele alındığında, İsrail, Mısır ve Yunanistan ile etkileşim içinde olduğu görülmektedir. İsrail menşeli şirketlerin, GKRY'nin ruhsat sahalarında lisans sahibi olarak faaliyet göstermesi, iki ülkenin ilişkilerini geliştirmiştir. 2012'de, Netanyahu, GKRY'yi ziyaret eden ilk İsrail başbakanı olmuştur.⁴⁹⁴ Bunun üzerine, iki ülke, 2012'de, savunma ve işbirliği anlaşması imzalamıştır.⁴⁹⁵ İsrail ve GKRY'nin yakınlaşması, bölgesel işbirliği ya da ittifaka neden olabilecektir. İsrail-Yunanistan ve GKRY'nin, geçmişteki ilişkilerinin kötü olmasına karşın şu anda işbirliği içerisinde hareket etmektedirler. Doğu Akdeniz enerji işbirliği, GKRY-Yunanistan-İsrail potansiyelinde gerçekleşebilir. Ağustos 2013'te, Yunanistan, GKRY ve İsrail ile enerji güvenliği ve enerji işbirliğine dayanan MoU imzalamıştır. Bu kapsamda, Güney Kıbrıs'a LNG terminali inşası ve EastMed boru hattı projesinin hayata geçmesi bulunmaktadır.⁴⁹⁶

GKRY ve Mısır, 2015'te, MoU imzalamıştır.⁴⁹⁷ Doğal gaz keşifleri GKRY, Mısır, İsrail ve Yunanistan'ın sıcak ilişkiler kurmasına neden olmaktadır.⁴⁹⁸ Aralık 2017'de, İsrail-Yunanistan-GKRY ve İtalya, MoU imzalamıştır. Anlaşmanın ana amacı, Leviathan doğal gazının Avrupa'ya taşınmasıdır.⁴⁹⁹ İsrail, GKRY ve Yunanistan, 15 Haziran 2017'de üçlü zirvede bir araya gelmişlerdir. Enerji işbirliğinin hedeflendiği bu zirvede, taraflar ilişkilerini geliştirmiştir. Enerji işbirliği çerçevesinde ekonomik büyüme hedeflenmektedir. İtalya da dahil olmak üzere, EastMed boru hattı projesini önemsemektedir.⁵⁰⁰

⁴⁹² Marketos, s.8.

⁴⁹³ "China Eyes Stake in Cyprus Gas Plan", *South China Morning Post*, <https://www.scmp.com/business/commodities/article/1430692/china-eyes-stake-cyprus-gas-plan> (1 Haziran 2019)

⁴⁹⁴ Bilgesam, s.11-12.

⁴⁹⁵ Haluk Dural, "Doğu Akdeniz Enerji Kaynakları!", *Dünya 48*, <http://www.dunya48.com/haluk-dural/24934-haluk-dural-dogu-akdeniz-enerji-kaynaklari> (1 Haziran 2019), s.7.

⁴⁹⁶ Institute of Energy IENE, "The East Mediterranean Geopolitical Puzzle and the Risks to Regional Energy Security", 2013, <http://www.iene.eu/the-east-mediterranean-geopolitical-puzzle-and-the-risks-to-regional-energy-security-p20.html> (1 Haziran 2019)

⁴⁹⁷ Haron Udasin, "Cyprus, Egypt Sign MoU On Gas Export from Aphrodite Reservoir", *The Jerusalem Post*, 2015, <https://www.jpost.com/Israel-News/Cyprus-Egypt-sign-MoU-on-gas-export-from-Aphrodite-reservoir-391234> (1 Haziran 2019)

⁴⁹⁸ Nikos Tsafos, "What Does Calypso Mean for Cyprus and Eastern Mediterranean Gas?", *CSIS*, 9 Şubat 2019, <https://www.csis.org/analysis/what-does-calypso-mean-cyprus-and-eastern-mediterranean-gas> (1 Haziran 2019)

⁴⁹⁹ Jon B. Alterman, Heather A. Conley, Haim Malka ve Donatienne Ruy, "Restoring the Eastern Mediterranean as a U.S. Strategic Anchor", *CSIS Europe Program and Middle East Program*, 22 Mayıs 2018, <https://www.csis.org/analysis/restoring-eastern-mediterranean-us-strategic-anchor> (1 Haziran 2019), s.27.

3 Nisan 2017’de, AB’nin desteği dahilinde EastMed Boru Hattı projesinin geliştirilmesi üzerine anlaşmaya varılmıştır. Yunanistan Başbakanı Tsipras, GKRY Başkanı Anastasiades ve İsrail Başbakanı Netanyahu, enerji işbirliğini geliştirmek üzere anlaşmışlardır ancak GKRY’den, Yunanistan’a inşa edilecek bir boru hattı, maliyet açısından imkansız gözükmektedir. İki ülke arasındaki deniz mesafesi ve jeolojik yapı, maliyeti arttırmaktadır. Kıbrıs Sorunu nedeniyle, doğal gazın Türkiye üzerinden taşınması imkansız gözükmektedir.⁵⁰¹ Kıbrıs doğal gazını ihraç edecek potansiyel olmasa bile karşılıklı ticaret anlaşması, ilişkileri geliştirmek anlamında önemlidir. GKRY’nin, bölge ülkeleri ile geliştirdiği ilişkiler, bölgesel dinamikleri de değiştirmektedir.

Doğu Akdeniz’in en önemli çatışmalarından birisi Türkiye-KKTC ve GKRY arasındaki deniz yetki alanı çatışmasıdır. GKRY, uluslararası hukuku ihlal ederek tek taraflı MEB ilan etmiştir. Bu alan içerisinde, 13 parsel belirlemiştir ancak ada, iki yönetimden oluşmaktadır. Kıbrıs’ın ilan ettiği MEB, BM tarafından tanınmaktadır. Buna ek olarak, Kıbrıs’ın MEB’i; AB, ABD, Rusya, İsrail, Mısır, Yunanistan ve Lübnan tarafından tanınmaktadır. GKRY, bölge ülkeleri ile tek taraflı MEB anlaşmaları gerçekleştirmektedir.⁵⁰²

Kıbrıs ise Türkiye ve KKTC tarafından tanınmamaktadır. KKTC’nin de BM tarafından tescil edilmiş, siyasi eşitlik, eşit egemenlik ve iki kesimlilik ilkeleri çerçevesinde eşit hakları bulunmaktadır. Bu hak, sadece paylaşım hakkı değil, kaynakların aranması ve geliştirilmesi sürecinde de birlikte karar verilmesini ve hareket edilmesini gerekli kılan bir eşitliktir.⁵⁰³ Bu bağlamda, GKRY ve Türkiye çatışma yaşamaktadır. Kıbrıs, hidrokarbon gelirlerinin, adanın iki halkı tarafından paylaşılacağı sözünü vermektedir. Türkiye, sismik araştırma gemileri göndererek bölgedeki enerji paylaşımında yer almak istemektedir. TPAO ve GKRY’nin arama faaliyeti yapmak üzere belirlediği alanlardan 1, 2, 3, 8, 9, 12 ve 13. bloklarda çakışma gerçekleşmektedir. Türkiye, Piri Reis, Yavuz ve Fatih gemileri ile bölgede faaliyetler düzenlemektedir.

⁵⁰⁰ Hannah Snrich, “Progress in Eastern Mediterranean Energy Cooperation”, 2017, <http://www.wupr.org/2017/09/30/progress-in-eastern-mediterranean-energy-cooperation/> (1 Haziran 2019)

⁵⁰¹ European Center for Energy And Geopolitical Analysis ECEGA, “Geopolitics of Energy a la Mediterranee: Key issues, Latest Developments and Future Prospects for the Eastern Mediterranean Gas”, 2017, <http://www.ecega.eu/blog/geopolitics%20of%20energy%20a%20la%20mediterraneenn%20key%20issues%20latest%20developments%20and%20future%20prospects%20for%20the%20eastern%20A0mediterranean%20gas> (1 Haziran 2019)

⁵⁰² Demir, Tekir, s.660.

⁵⁰³ Pamir, *Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Doğal Gaz*, s.53.

GKRY, Afrodit'in keşfini, KKTC ile olan müzakerelerinde bir silah olarak kullanmaktadır. GKRY, zenginliklerden ancak dilediği koşullar gerçekleştiğinde, Türk kesimi de yararlanabilir tavrı içerisinde. Afrodit'in doğal gaz kaynaklarının, her iki toplumun gereksinimlerine uygun yönlendirilmesi ve ne yönde geliştirileceğine dair kararın, KKTC ve GKRY tarafından ortak verilmesi gerekmektedir. GKRY, hidrokarbon gelirlerinden adanın iki kesiminin de eşit faydalanacağını belirtmektedir. Buna karşın, Türkiye ise Kıbrıs Sorununun çözüme kavuşmadan, GKRY'nin gerçekleştirdiği faaliyetlerin, uluslararası hukuka aykırı olduğunu belirtmektedir.

AB komisyonu ve parlamentosu, GKRY'yi ve dolayısıyla Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerini desteklemektedir. AB, Türkiye'nin, Kıbrıs'ın egemenlik haklarını ihlal ettiğini belirtmektedir. Fransa ve Kıbrıs, Türkiye'yi suçlayarak Türkiye'ye baskı yapmaktadırlar.⁵⁰⁴ Ayrıca GKRY, uluslararası medyayı etkin kullanarak, KKTC üzerinde psikolojik üstünlük sağlamaktadır.⁵⁰⁵

GKRY, gerçekleştirdiği doğal gaz keşiflerini hem ekonomik hem siyasi kazanım sağlamak için ihraç etmeyi planlamaktadır. GKRY'nin doğal gaz kaynaklarını ihraç edebilmesi için altyapısını geliştirmesi gerekmektedir. Ancak, gazın geliştirilmesinin ve piyasaya sürülmesinin önünde ekonomik, siyasi ve teknik engeller bulunmaktadır.

GKRY'nin doğal gaz kaynaklarını geliştirmesi durumunda ihracatı için birkaç seçenek bulunmaktadır. İlk olarak, Kıbrıs doğal gazının ihraç edilebileceği pazar seçenekleri arasında Türkiye bulunmaktadır.⁵⁰⁶ Gaz, boru hattı ile Türkiye'ye taşınarak, TANAP ve TAP'a yani GGK'ye bağlanıp, Avrupa'ya taşınabilir ya da Mısır'ın, Idku ve Damietta LNG tesislerine ulaştırılabilir. Bu açıdan, GKRY'nin doğal gazı, Kıbrıs Sorununun çözümüne dair müzakere zemini oluşturarak fırsat yaratabilir.

Bir başka seçenek ise, İsrail'den gelen doğal gazın Kıbrıs doğal gazı ile birleştirilerek, Türkiye'ye taşınmasıdır. Bu projenin maliyeti ise 1 milyar \$'dan azdır ve LNG projesinden çok daha düşük maliyetlidir. Fayda/maliyet analizi açısından bu seçenek, doğal gazın İsrail'den doğrudan Türkiye'ye taşınmasına oranla daha karlı olarak değerlendirmektedir.⁵⁰⁷ Afrodit

⁵⁰⁴ "Energy and Cyprus Issue Dominate Anastasiades Contacts in Rome", *Cyprus Mail*, 11 Ocak 2018, <https://cyprus-mail.com/2018/01/11/energy-cyprus-issue-dominate-anastasiades-contacts-rome/> (1 Haziran 2019)

⁵⁰⁵ Pamir, *Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Doğal Gaz*, s.57.

⁵⁰⁶ Pamir, s.465.

⁵⁰⁷ İlksoy Aslim, "Energy Sources in the Eastern Mediterranean: Contributor to Solve the Problems in Cyprus, Turkey, and Israel Triangle?", *Athens Journal of Mediterranean Studies*, Vol.4, No.1 (2018), s.41.

sahası, kendinden yalnızca 34 km uzaklıktaki Leviathan sahası ile birleştirilerek doğal gaz ticaretinin yapılmasını uygun bir seçenek olarak değerlendirilebilir.

GKRY, doğal gazının ihraç edilmesi için bir diğer seçenek ise LNG terminali inşasıdır. GKRY, doğal gaz kaynaklarını ihraç etmek adına Vasilikos'a LNG terminali inşa etmeyi planlamaktadır. Bu nedenle, İsrail ve Mısır ile doğal gaz kaynaklarını birleştirmeyi ve LNG tesisinden ihracat yapmayı planlamaktadır.⁵⁰⁸ Vasilikos terminalinin gelişmesi için GKRY'nin daha fazla hacimde doğal gaza ihtiyacı vardır.⁵⁰⁹ LNG tesisi için en az 250 bcm civarı doğal gaz rezervi gerekmektedir, Afrodit'in hacmi ise 129 bcm'dir.⁵¹⁰ GKRY'nin bir "**Enerji Hub**" yani "**Enerji Merkezi**" haline getirilmesi planlanmaktadır. Bu sayede, Avrupa'ya GKRY'den doğal gaz taşınabilecektir. EastMed Boru Hattı ve LNG terminal inşa projeleri değerlendirildiğinde mali açıdan gerçekleşme potansiyelinden çok uzaktır. EastMed, fizibilitesi olmayan bir proje olursa Nabucco gibi iptal olabilir.⁵¹¹ Bunun sonucunda Vasilikos terminali de atıl kalmakta ve yabancı yatırımcı tarafından talep görmemektedir. LNG tesisi inşası, boru hattına göre daha rasyoneldir. Gelişim sağlanabilmesi için GKRY'nin sahip olduğu doğal gaz hacminin artması gerekmektedir.⁵¹²

GKRY doğal gazı için diğer seçenek, Afrodit'in sınırlı hidrokarbonlarının İsrail ve Mısır'ın kaynakları ile birleştirilmesidir ancak bunun için henüz bir anlaşma bulunmamaktadır. Mısır'ın, İdku ve Damietta LNG tesislerinden işbirliği sağlanarak ihraç edilmek üzere GKRY'den doğal gaz taşıyacaktır.⁵¹³ GKRY'nin, en kısa sürede doğal gaz kaynaklarını çıkararak piyasaya sürmesi beklenmektedir.

Son olarak, İngiltere'nin Kıbrıs adasında sahip olduğu Akrotiri ve Dikelya üsleri, küresel güçlerin Doğu Akdeniz politikaları kapsamında oldukça önemlidir. İngiliz kontrolünde bulunan adadan, İngiltere'nin çekilmesiyle 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Akrotiri ve

⁵⁰⁸ Karagiannis, *Shifting Eastern Mediterranean Alliances*, s.7.

⁵⁰⁹ Ayla Gürel, Harry Tzimitras ve Hubert Faustmann (Ed.), **East Mediterranean Hydrocarbons: Geopolitical Perspectives, Markets, and Regional Cooperation**, PRIO Cyprus Centre Report 3, Kıbrıs : PRIO Cyprus Centre, 2014, s.63.

⁵¹⁰ Delek Drilling, "Aphrodite Gas Field", <https://www.delekdrilling.co.il/en/project/aphrodite-gas-field> (1 Haziran 2019)

⁵¹¹ Pamir, *Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Doğal Gaz*, s.57.

⁵¹² Demir, Tekir, s.660.

⁵¹³ European Center for Energy And Geopolitical Analysis ECEGA, "Geopolitics of Energy a la Mediterranee: Key issues, Latest Developments and Future Prospects for the Eastern Mediterranean Gas", 2017, <http://www.ecega.eu/blog/geopolitics%20of%20energy%20a%20la%20mediterraneenn%20key%20issues%20latest%20developments%20and%20future%20prospects%20for%20the%20eastern%20mediterranean%20gas> (1 Haziran 2019)

Dikelya Hava Üsleri, İngiliz toprağıdır. İngiltere'nin bu bağlamda Kıbrıs çevresindeki enerji kaynaklarından payını alma girişimlerinde bulunması beklenmektedir.

GKRY'de arama faaliyetleri devam etmektedir ancak ihracatı sağlanabilecek hacimde keşif, henüz gerçekleşmemiştir. Hidrokarbon kaynaklarının gelişimi, ekonomik sorunların düzelmesinde etkili olacaktır. Doğu Akdeniz'deki çatışmalar, bölgesel gelişmeler ve özellikle KKTC ve Türkiye ile arama çalışmalarına dair yaşanan anlaşmazlıklar, gelişmeleri olumsuz etkilemektedir. GKRY'nin gerçekleştirdiğı keşiflerle birlikte ekonomisine katkı sağlayacağı; politik açıdan kazanımlar elde ederek Kıbrıs Sorununa ilişkinin savlarını güçlendireceğı ve EastMed forum gibi oluşumlarda görüldüğü üzere diplomatik ilişkilerini ve işbirliklerini olumlu yönde geliştireceğı öngörülmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye ve KKTC ile gerilimin ve çatışmanın artarak olumsuz bir etki yaratacağı beklenmektedir. Kıbrıs Sorununa ilişkin gelişmeler ise, Türkiye ve KKTC'nin aleyhine olacaktır.

4.2.4. Lübnan'ın Ekonomisi ve Enerji Görünümü ile Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları

Lübnan, enerji tüketiminde doğal gazla sahip olmamakla birlikte Doğu Akdeniz keşiflerinde yer almak istemektedir. Lübnan, enerji tüketiminin %90'ından fazlasını petrolden, geri kalan kısmını ise kömür ve yenilenebilir enerjiden karşılamaktadır. USGS'in, Levant Havzasında bulunan hidrokarbon potansiyelini ilan etmesinin ardından Lübnan, kaynaklar ile ilgili faaliyetler yürütmeye başlamıştır. Ülke, istikrarsız siyasi atmosferi nedeniyle doğal gaz arama faaliyetlerine Doğu Akdeniz ülkelerinden daha geç başlamaktadır. Ülkenin ekonomik göstergelerine bakıldığında negatif seyir izlediğı görülmektedir.

Lübnan, uzun süredir siyasi istikrara sahip değildir. Ülke, 2014-2016 arasında herhangi bir devlet başkanı tarafından yönetilmemiştir. Bu süreçte devlet başkanı seçilememiş ve yasa yapma süreci işlememiştir. 2 yıl aradan sonra 2016'da, Said Hariri Başbakan olarak seçilmiştir.⁵¹⁴ 2017 yılının CIA verilerine göre, ülkenin %57.7'si Müslüman; %36.2'si ise Hristiyandır.⁵¹⁵ Dini farklılıklar nedeniyle ülkede siyasi çatışmalar yaşanmaktadır. Ülke, bu nedenle iç savaşa sürüklenmiş, 1975-1990 arasında iç savaş yaşamıştır. 1989 yılında, İç Savaşı sonlandıran Taif Anlaşması imzalanmıştır. 2005 yılında Başbakan Refik al-Hariri'nin

⁵¹⁴ Antoun Issa, "Lebanon Has a New President (Not That It Matters)", **Foreign Policy**, 1 Kasım 2016, <https://foreignpolicy.com/2016/11/01/lebanon-has-a-new-president-not-that-it-matters/> (1 Haziran 2019)

⁵¹⁵ CIA, "Lebanon", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/le.html> (1 Haziran 2019)

öldürülmesi sonucunda ülke tekrardan kaosa sürüklenmiştir.⁵¹⁶ Lübnan, çok çeşitli demografik yapısı ile diğer Ortadoğu ülkelerinden ayrılmaktadır. Buna örnek olarak, Beyrut'un Ortadoğu'nun Paris'i olarak adlandırılması verilebilir. Lübnan'ın siyasi sorunları, ekonomisini olumsuz etkileyerek, özel sektörü zayıflatmakta ve dış yatırımları uzaklaştırmaktadır.⁵¹⁷

Lübnan'ın denizel alanında hidrokarbon keşifleri gerçekleştirmesinin, özellikle ülkenin ekonomisine katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Lübnan, genel olarak serbest piyasa ekonomisi ve serbest ticareti benimsemiştir. Devlet, yabancı yatırımlara açıktır ancak yolsuzluk, gümrük süreci ve yüksek vergilerden olumsuz etkilenmektedir. Lübnan ekonomisi, hizmet sektörü, bankacılık ve turizm ile gelişmektedir.⁵¹⁸ Ülkenin ödemeler dengesi ve bütçe açığı; mali istikrarsızlığı ve olumsuz makroekonomik konjonktürü, hidrokarbon keşifleri ile düzelebilir. Lübnan'ın enerji üretimi ve gaz akışı başladığı takdirde, dış borçları ve cari açığı azalabilir. İstikrarsız siyasi atmosfer ve çatışan politik gruplar, gelişme faaliyetlerini engellemektedir. Bu nedenle, karar alma mercileri, yavaş çalışmakta ve yatırım atmosferi olumsuz etkilenmektedir. Ayrıca, İsrail ile yaşanan deniz yetki uyuşmazlığı süreci olumsuz etkilemekte ve bu alana yatırımcılar ilgi göstermemektedir. Ülkenin ayrılıkçı grupları arasında uzun yıllardır süren çatışma, ülkedeki istikrarın önündeki en büyük engeldir. Bu durum, karar alma ve yasa yapma sürecini olumsuz etkilemektedir.⁵¹⁹

Dünya Bankasının verilerine göre Lübnan'ın 2017 itibariyle nüfusu 6.08 milyondur. GSMH'si 53.577 milyar \$'dır. 2016 yılına göre büyüme oranı %1.5; enflasyon ise %2.5'tur.⁵²⁰ Ülkenin, 39.3 milyar \$'lık dış borcu bulunmaktadır. Yine 2017'ye göre bütçe, %6.9 oranında açık vermiştir.⁵²¹ 2011'den beri, 1.5 milyon Suriyeli mültecinin Lübnan'a göçü etmesi ülkenin ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Ülkenin büyüme oranı oldukça düşük kalmıştır.⁵²²

Lübnan'ın ekonomisi de siyaseti gibi istikrarsızdır. Ülkenin dış borcu oldukça fazladır, doğrudan yabancı yatırımlar ise siyasi istikrarsızlık nedeni ile sınırlı kalmaktadır. Yolsuzluklar, yüksek gümrük ve vergiler, ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Ülke borçları, ekonomik

⁵¹⁶ Whilden, s.940.

⁵¹⁷ "U.S. on Lebanon's Gas Resources: Too Early to Care?", *Lebanese Oil & Gas Initiative*, <https://logi-lebanon.org/KeyIssue/us-east-med-energy> (1 Haziran 2019)

⁵¹⁸ CIA, "Lebanon", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/le.html> (1 Haziran 2019)

⁵¹⁹ Bassam Fattouh ve Laura El-Katiri, "Lebanon: The Next Eastern Mediterranean Gas Producer?", *Foreign and Security Policy Paper Series*, Washington DC : The German Marshall Fund of the United States, 2015, s.3-8.

⁵²⁰ The World Bank, "Lebanon", 2019, <https://data.worldbank.org/country/lebanon> (1 Haziran 2019)

⁵²¹ CIA, "Lebanon", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/le.html> (1 Haziran 2019)

⁵²² The World Bank, "The World Bank in Lebanon", 2019, <https://www.worldbank.org/en/country/lebanon/overview#1> (1 Haziran 2019)

büyümeyle engellemektedir. Lübnan da İsrail gibi net petrol ve doğal gaz ithalatçısıdır. Lübnan'ın denizel alanındaki (offshore) doğal gaz potansiyeli, ülkenin enerji tüketimi ve ekonomisi açısından oldukça önemlidir.⁵²³ Kuzeyden Suriye'ye ve güneyden İsrail'e komşu olan ülke, doğal gaz keşifleri ile birlikte ekonominin büyümesini, enerji kaynaklarının güvenliğinin sağlanmasını ve uzun dönemli yatırımları çekmeyi hedeflemektedir.⁵²⁴

Lübnan'ın enerji profili ele alındığında, ağırlıklı olarak enerji ithalatına bağımlı olduğu görülmektedir. Yakın zamanda da bu durumun değişmeyeceği öngörülmektedir. Enerji ithalatının ağırlıklı kısmı, petrol ve petrol ürünlerinden oluşmaktadır. Lübnan'ın birincil enerji kaynakları tüketiminde, doğal gaz yer almamakta, ülkede doğal gaz üretimi, tüketimi, ihracat ya da ithalatı gerçekleşmemektedir.⁵²⁵ Ülke, doğal gaz rezervlerine henüz sahip değildir. Lübnan'ın kanıtlanmış doğal gaz rezervi yoktur. Lübnan'ın tahmini rezervi, devlet tarafından 707 ile 2718 bcm arasında açıklanmıştır. Bunun nedeni, henüz sondaj çalışmalarının başlamış olmasıdır.⁵²⁶

Lübnan'ın MEB'i ise 10 bloktan meydana gelmektedir ve 22.700 km²'dir.⁵²⁷ Ülkenin enerji kullanımına doğal gaz 2009'da Arab-Gas Boru Hattı ile katılmıştır. AGP ile Mısır doğal gazı, İsrail, Ürdün, Lübnan ve Suriye'ye taşınmaktaydı. Ancak Mısır'dan sağlanan gaz akışı, Sina'daki boru hatlarına yapılan terör saldırıları nedeniyle kesintiye uğramış ve Mısır'dan, Lübnan'a en son gaz akışı 2010'da gerçekleşmiştir.⁵²⁸ Lübnan, Mısır, Irak, Ürdün, Libya, Suriye, Filistin ve Türkiye ile birlikte "**Eight Country Interconnection Project**" üyesidir. Ancak Suriye'deki süreç nedeniyle proje askıya alınmıştır. Projenin amacı, bölgedeki elektrik entegrasyonunun sağlanmasıdır. Buna ek olarak, enerji tüketiminin diğer kısmı, az oranda kömür, yenilenebilir enerji ve nükleerden gerçekleşmektedir. Ayrıca, Lübnan'da bir miktar nükleer enerji üretimi yapılmaktadır.⁵²⁹

Lübnan hükümeti, enerji arz güvenliği için enerji kaynaklarını çeşitlendirmek istemektedir. Lübnan'ın hidrokarbon tahminleri gerçekleştiği takdirde gelirin önemli kısmı

⁵²³ Whilden, s.941.

⁵²⁴ Velda Addison, "Lebanon Looks To Lure Oil, Gas Investors To Mediterranean", *Hart Energy*, Temmuz 2017, <https://www.hartenergy.com/exclusives/lebanon-looks-lure-oil-gas-investors-mediterranean-30134> (1 Haziran 2019)

⁵²⁵ EIA, "Lebanon", 2014, <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=LBN> (1 Haziran 2019)

⁵²⁶ Ruble, s.346.

⁵²⁷ Lebanese Petroleum Administration, "First Offshore Licensing Round Results", 2018, <http://lpa.gov.lb/first%20licensing%20round%20results.php> (1 Haziran 2019)

⁵²⁸ Fattouh, El-Katiri, s.3.

⁵²⁹ EIA, "Lebanon", 2014, <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=LBN> (1 Haziran 2019)

ülke içerisinde kalacak ve enerji ithalatı harcamalarına gitmeyecektir. Lübnan, enerji ithalatında dışa bağımlı olduğu için bu bağımlılık ve enerji ithalatı düşecektir.⁵³⁰

Lübnan'ın doğal gaz kaynaklarının, piyasaya sürülebilirse rekabet şansının pek yüksek olmadığı bilinmektedir. Bu nedenle, Mısır ya da Kıbrıs ile işbirliği yapılarak ortaklık geliştirilebilir. Suriye ve Irak da bir seçenek olarak değerlendirilebilir. Ancak bu, ülkelerin, şu anki konjonktürü nedeniyle imkansız gözükmektedir.⁵³¹ Lübnan'ın iç dinamiklerinin yanı sıra Suriye ve İsrail ile sorunlu ilişkilere sahip olması da doğal gaz keşiflerini engellemektedir.⁵³² Bunlara ek olarak, çevresel açıdan petrol yerine doğal gaz kullanımı hava kirliliğini azaltacak ve karbon emisyonunu düşürecektir.⁵³³

Doğal gaz, Lübnan için nispeten daha temiz ve ucuz enerji kaynağı anlamına gelmektedir. Doğal gaz keşiflerinin iç talebi karşılaması beklenmektedir. Lübnan, enerjide kendi kendine yeterli olmaya çalışmaktadır. Bu sayede, enerji ithalatına yapılan harcamalar azalacak ve bütçe açığı kapanabilecektir. Ayrıca, enerji yoğun endüstriler kesintisiz enerjiye sahip olabilecek ve konutlar, piyasa fiyatından bağımsız olarak enerji satın alabilecek, piyasa fiyatından etkilenmeyeceklerdir.⁵³⁴ Lübnan Enerji ve Su Bakanlığınca benimsenen politikalar kapsamında petrol sektöründe enerji güvenliği, doğal gaz kaynaklarına erişim, üretim, uzun dönemli yatırımlar, ihraç seçenekleri, iyi yönetim ve şeffaflık ön plana çıkmaktadır.⁵³⁵

Lübnan Petrol Yönetimi, LPA'nın verileri ile 2011 yılında, MEB'ini BM'ye yazılı bir nota göndererek ilan etmiştir.⁵³⁶ Lübnan, bölge ve komşu ülkelerin yanı sıra uzun bir süre, lisanslama ve arama faaliyetlerine başlayamamıştır.⁵³⁷ Lübnan, ilan ettiği MEB içerisinde 10 blok belirlemiştir.⁵³⁸ Ülkenin istikrarsız politik atmosferi ve karmaşık yönetimi, hidrokarbon faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Lübnan'ın 2013'de başlayan lisanslama süreci politik sorunlar nedeniyle kesintiye uğramıştır. Aynı zamanda Lübnan, LNG terminali inşasına

⁵³⁰ Fattouh, El-Katiri, s.3.

⁵³¹ Fattouh, El-Katiri, s.13-14.

⁵³² Charles Ellinas, John Roberts ve Harry Tzimitras, "Hydrocarbon Developments in the Eastern Mediterranean", *Atlantic Council*, 1 Ağustos 2016, <https://www.atlanticcouncil.org/publications/reports/hydrocarbon-developments-in-the-eastern-mediterranean%20> (1 Haziran 2019), s.16.

⁵³³ Fattouh, El-Katiri, s.15.

⁵³⁴ Lebanese Petroleum Administration, "Energy Security", 2018, <http://lpa.gov.lb/energy%20security.php> (1 Haziran 2019)

⁵³⁵ Lebanese Petroleum Administration, "About The Oil and Gas Sector", 2018, <http://lpa.gov.lb/about%20the%20sector.php> (1 Haziran 2019)

⁵³⁶ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Decree No. 6433 Delineation of the Boundaries of the Exclusive Economic Zone Of Lebanon*, https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/lbn_2011decree6433.pdf (1 Haziran 2019)

⁵³⁷ Ratner, s.8.

⁵³⁸ Lebanese Petroleum Administration, "Block Delineation", 2018, <https://www.lpa.gov.lb/blockdelineation.php> (1 Haziran 2019)

seçenekler arasında yer vermektedir. Lübnan'ın rezerv miktarı henüz kanıtlanmış değildir ve yaratacağı etki bilinmemektedir.⁵³⁹

Lübnan, 2010 yılında “**Offshore Petroleum Resources**” yasasını çıkartmıştır. Bu yasa, hidrokarbon arama ve çıkarma faaliyetleri adına hukuki ve kurumsal çerçeveyi çizmektedir. 2012 yılında ise “Lebanon Petroleum Administration” (LPA) kurulmuştur. Ancak ülkedeki siyasi sorunlar, yasa ve kurumun düzenli çalışmasına engel teşkil etmektedir.⁵⁴⁰ 2017’de Lübnan Petrol Yönetimi (LPA) 1. , 4. , 8. , 9. ve 10. blokları ilk lisanslama turuna çıkarmıştır.⁵⁴¹ Aralık 2017’de, ilk turun sonucuna göre, 4. ve 9. blokların arama ve geliştirme faaliyetleri konsorsiyuma verilmiştir. 4. ve 9. parsellerdeki konsorsiyumlar ENI, TOTAL ve NOVATEK’ten oluşmaktadır. Bu konsorsiyumlara, 6 yıl süreyle arama izni verilmiştir.⁵⁴² Sondaj çalışmalarının 2019’da başlaması planlanmaktadır.⁵⁴³ Lübnan, ikinci lisanslama turuna 4 Nisan 2019’da başlamıştır. Bu kapsamda, 1. , 2. , 5. , 8. ve 10. bloklar ihaleye çıkarılmıştır. Başvuruların 31 Ocak 2020’de sonlanacağı bildirilmiştir.⁵⁴⁴ Lübnan, 2010’da açık deniz petrol arama faaliyetlerine ilişkin yasa çıkartmıştır. Bu yasanın regülasyonları, 2013’ten beri devam etmektedir.⁵⁴⁵

Özetle, Lübnan’ın ilan ettiği alanda, ruhsat verdiği şirketler, hidrokarbon keşifleri gerçekleştirebilirse enerjide dışa bağımlı olan ülkenin ekonomisine önemli katkı sağlanacaktır. Buna ek olarak, İsrail-Lübnan deniz yetki alanı uyuşmazlığı çözülebilir. Lübnan’ın ekonomisi düzelebilir ve işbirlikleri ile diplomatik ilişkiler gelişebilir. Bu sayede, Lübnan, siyasi açıdan da güçlenmiş olacaktır. Ancak, bunun için ülkenin iç siyasetinin de istikrarlı olması gerekmektedir.

4.2.5. Suriye’nin Ekonomisi ve Enerji Görünümü ile Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları

Suriye’nin, İç Savaş’tan önce, Doğu Akdeniz bölgesinin en önemli petrol ve doğal gaz üreticilerinden birisi konumuna sahip olduğu bilinmektedir. USGS’in, Doğu Akdeniz

⁵³⁹ Baconi, s.8.

⁵⁴⁰ Fattouh, El-Katiri, s.4.

⁵⁴¹ Lebanese Petroleum Administration, “Open Blocks”, 2018, <https://www.lpa.gov.lb/open%20blocks.php> (1 Haziran 2019)

⁵⁴² Philip Issa, “Lebanon: Oil and Gas Drilling to Begin in 2019”, *US News*, 15 Aralık 2017, <https://www.usnews.com/news/world/articles/2017-12-15/lebanon-oil-and-gas-drilling-to-begin-in-2019> (1 Haziran 2019)

⁵⁴³ Lebanese Petroleum Administration, “First Offshore Licensing Round Results”, 2018, <https://www.lpa.gov.lb/first%20licensing%20round%20results.php> (1 Haziran 2019)

⁵⁴⁴ “Lebanese Petroleum Administration”, 2018, <http://www.lpa.gov.lb/index.php> (1 Haziran 2019)

⁵⁴⁵ Lebanese Petroleum Administration, “Regulations”, 2018, <https://www.lpa.gov.lb/regulations.php> (1 Haziran 2019)

hidrokarbon potansiyelini ilan etmesinin ardından Suriye'nin denizel alanında önemli miktarda petrol ve doğal gaz rezervi olduğu saptanmıştır. Bunun üzerine, Rus enerji şirketleri, bölge ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu bağlamda, açık deniz arama faaliyetleri için anlaşma imzalanmıştır. Bu konu ile ilgili kapsamlı bilgiye Rusya'nın Doğu Akdeniz Politikaları bölümünde yer verilmektedir.

Doğu Akdeniz ve Suriye'nin açık deniz hidrokarbon potansiyeli, gündemi meşgul ederken, Suriye'de, 2011 yılında günümüze dek devam eden, Suriye İç Savaşı başlamıştır. Savaş, Arap Baharı olarak adlandırılan hareketin Suriye'de kanlı çatışmalara dönüşmesi, IŞİD gibi devlet dışı aktörlerle, küresel güçlerin sürece dahil olması sonucunu doğurmuştur. Günümüzde, Suriye'de vekalet savaşlarının (Proxy War) yürütüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle, ABD ve Rusya, Suriye'nin enerji kaynaklarına ilişkin yoğun bir rekabet içerisinde. BM ve İnsani Yardım kuruluşlarının, Suriye İç Savaşı karşısındaki tutumları, bu kurumların tarafsızlığını tıpkı Kıbrıs Sorununda olduğu gibi bir kez daha sorgulatmaktadır. Bu bölümde, Suriye'nin ekonomik ve siyasi konjonktürü; enerji görünümü ve Doğu Akdeniz keşiflerine ilişkin tutumu ele alınacaktır.

Suriye, Nusayri (Şii İslam) azınlık mensubu olan Beşar Esad tarafından yönetilmektedir. Halkın büyük çoğunluğu ise %74 gibi bir oranla Sünni Müslümandır. Bu durum, çatışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Suriye ekonomisinin savaş başladığından beri hızla bozulduğu görülmektedir. Ülkede devam eden savaş ekonomisinin yanı sıra yaptırımlar da ülkenin ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Ülkenin GSMH'si hızla düşmeye devam etmektedir. Suriye'yi terk ederek, mülteci olanların dünya genelindeki sayısı 5.4 milyonu bulmuştur.

CIA'in verilerine göre, 2015 yılında Suriye'nin GSMH'si azalarak 50.28 milyar \$'a gerilemiştir. 2014'te büyüme oranı ise %-36.5 oranında gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı oldukça yüksektir. Ülkenin nüfusu da azalmaya devam etmektedir. Temmuz 2018 verileriyle, Suriye'nin nüfusu 19.454.263'tür. Ülkenin bütçesi, 2017'de, %8.7 oranında açık vermiştir.⁵⁴⁶ Suriye'nin ekonomisinin oldukça zayıf olduğu görülmektedir.

Suriye'nin, savaşla birlikte, enerji profilinin değişime uğradığı görülmektedir. 2011'de başlayan iç savaşla birlikte ülkenin birincil enerji kaynakları üretimi ve tüketimi düşmüştür. Buna ek olarak, doğal gaz üretimi ve tüketimi de düşmüştür. Ülkenin birincil enerji kaynakları

⁵⁴⁶ CIA, "Syria", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html> (1 Haziran 2019)

üretimi ve tüketiminde doğal gaz ve petrol ürünleri ile az miktarda nükleer enerjinin yer aldığı görülmektedir. Özetle, Suriye İç Savaşı ile birlikte ülkenin enerji görünümü de oldukça olumsuz etkilenmiştir. Ülkenin, enerji profili ve makroekonomik göstergeleri, karşılıklı etkileşim içerisinde olumsuz etkilenmektedir.⁵⁴⁷

BP Statistical Review of World Energy 2019 raporuna bakıldığında, Suriye'nin 1 Ocak 2018 itibarıyla doğal gaz rezervleri 0.3 tcm'dir. 2018'de doğal gaz üretimi ve tüketimi 3.6 bcm olarak gerçekleşmiş⁵⁴⁸ ve doğal gaz ithalatı ile ihracatı gerçekleşmemiştir.⁵⁴⁹ Suriye'nin 2.5 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır. Ülkenin doğal gaz üretimi 2007'den 2017'ye,%4.9 azalmış, 2018'de ise %4 oranında artmıştır.⁵⁵⁰

Suriye'nin, Doğu Akdeniz'e kıyısı olması nedeniyle Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri açısından oldukça önemli bir ülkedir. Suriye, 2011'de başlayan Suriye İç Savaşı'ndan önce bölgenin en önemli petrol ve doğal gaz üreticilerinden birisiydi.⁵⁵¹ Suriye'nin enerji sektörü, iç savaş nedeni ile 2011'den itibaren sekteye uğramış, doğal gaz ve petrol arama, üretim ve ihracat faaliyetleri savaş sebebiyle durmuştur. Ülkenin petrol ve doğal gaz üretimi, önemli oranda düşmüştür. ABD ve AB'nin yaptırımlarından ile ülkenin enerji sektörü oldukça olumsuz etkilenmektedir. Ülkenin enerji altyapısına gerçekleştirilen saldırılar ile petrol ve doğal gaz boru hatlarına ve elektrik ağlarına gerçekleştirilen saldırılar, enerji kaynakları arama, geliştirme, üretim ve taşınma faaliyetlerini devam edilemez noktaya getirmiştir.

Suriye, önceden Doğu Akdeniz'in lider petrol ve doğal gaz üreticisi konumunda bulunmaktaydı. Ülke, savaşla birlikte petrol ihracatı gerçekleştirememiş ve buna bağlı olarak devletin enerji sektöründen elde ettiği gelirler hızlı bir biçimde düşmüştür. Savaş öncesi konumunda Suriye, önemli hacimde petrol ve doğal gaz üretimi gerçekleştirmekteydi. Bu sayede, hükümet gelirlerinin ¼'lük kısmı, petrol ve doğal gaz sektöründen karşılanmaktaydı. Suriye, iç savaşla birlikte kendi vatandaşlarına enerji arzı sağlamakta (özellikle petrol) büyük zorluklar yaşamaktadır. Elektrik tedariki ise hükümet, muhalif güçler ve IŞİD arasında yaşanan çatışmalar nedeniyle gerçekleşmemektedir.

⁵⁴⁷ EIA, "Syria", 2015, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=SYR> (1 Haziran 2019)

⁵⁴⁸ BP Statistical Review of World Energy 2019, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> , (1 Haziran 2019), s.30-32.

⁵⁴⁹ CIA, "Syria", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html> (1 Haziran 2019)

⁵⁵⁰ BP Statistical Review of World Energy 2019, s.30-32.

⁵⁵¹ Yolanda Knell, "Gas Finds in East Mediterranean May Change Strategic Balance", *BBC*, 2013, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-22509295> (1 Haziran 2019)

Suriye'nin doğal gaz sektörünün, savaş öncesi konjonktürle karşılaştırıldığında petrol sektörü kadar olumsuz etkilenmediği görülmektedir. Ancak, doğal gaz üretimi, iç savaş öncesi duruma göre %40 azalmıştır. İç Savaşla birlikte doğal gaz üretimi ve tüketimi hızla düşmüştür. Suriye, 2008'de net doğal gaz ithalatçısı konumuna geçmiştir. Ancak şu an ülkenin içinde bulunduğu savaş ve uygulanan yaptırımlar, Suriye'nin doğal gaz alımını engellemektedir. Ülkenin, doğal gaz ithalatını gerçekleştirdiği AGP, yapılan saldırılar nedeniyle kapatılmıştır. Suriye, şu anda Mısır'dan, AGP ile doğal gaz ithalatı gerçekleştirememektedir. Önceden, Mısır'ın doğal gazı, Homs yakınlarına, Ürdün aracılığıyla taşınmaktaydı. AGP'nin, Türkiye, Lübnan ve Avrupa'ya uzatılması planlanmaktaydı. Ancak şu anda bu durum imkansız gözükmektedir.

Suriye'nin, hiçbir zaman ihraç edecek miktarda doğal gaz üretimi gerçekleştirmediğini belirtmek gerekir. 2008-2011 yılları arasında doğal gaz ithalatı gerçekleştirmiştir. Ülkenin doğal gaz üretim ve tüketimi, 2011 yılından itibaren hızla düşmüştür.⁵⁵² Suriye, zengin fosil yakıt rezervlerine sahip bir ülkedir. Ayrıca, oldukça önemli bir stratejik konuma sahiptir.⁵⁵³ 2007 yılında, Suriye denizel alanında dört adet ruhsat ihaleye açılmış ancak hiçbiri olumlu sonuçlanmamıştır.

Suriye'nin doğal gaz rezervlerinin büyük bölümü, ülkenin doğusunda, karada yer almaktadır. Açık deniz ile ilgili henüz bir bilgi mevcut değildir. Arama faaliyetleri savaş sonrasına ertelenmiştir.⁵⁵⁴ Suriye, 2011'de başlayan İç Savaş nedeniyle Doğu Akdeniz keşiflerinin dışında kalmaktadır. Savaş sonlandıktan sonra bölge için oldukça önemli bir konuma gelebilir. Kanıtlanmış petrol rezervi, 2.5 milyar varildir. Devam eden savaş, Suriye'nin petrol ve doğal gaz altyapısına zarar vermiş, elektrik sistemlerini hasara uğratmıştır.

2013'te, Rus Soyuzneftegaz şirketi, 25 yıl süreyle açık denizde 2190 km²lik alanda arama yapma hakkı almıştır. Suriye, bu bağlamda Rusya ve Çin ile ortaklık geliştirmek istemiştir. Soyuzneftegaz'ın bu anlaşması sayesinde arama hakları, araştırma, sondaj, geliştirme ve üretim faaliyetleri ile Rusya'nın bölgedeki etkisi artacaktır.⁵⁵⁵

Suriye'nin petrol ve doğal gaz rezervleri, ülkeyi enerjide ,kendi kendine yeterli konuma getirmişti. Bunun yanı sıra, minimal ölçekte, Türkiye ve Avrupa'ya petrol ihracatı

⁵⁵² EIA, "Syria", 2015, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=SYR> (1 Haziran 2019)

⁵⁵³ Mehmet Akif Sünnetçioğlu, "Doğu Akdeniz'in Hidrokarbon Potansiyeli ve Son Gelişmeler", **SAREM Journal of Strategic Studies**, Vol.9, No.6 (2011), s.165-166.

⁵⁵⁴ Khashan, s.162.

⁵⁵⁵ Ruble, s.351.

gerçekleştirmektedir. Bu süreç, ülkede başlayan iç savaş ile tamamen rafa kalkmıştır. Suriye'deki konjonktür, yabancı yatırımcıların açık deniz faaliyetlerini ve diğer tüm faaliyetleri engellemektedir.⁵⁵⁶ Suriye'nin, petrol ve doğal gaz kaynaklarını arama ve geliştirme faaliyetleri Suriye İç Savaşı nedeniyle hayata geçemez. Suriye'nin, enerji konjonktürünün savaş öncesi yıllara dönebilmesi oldukça uzun zaman alacaktır.

Suriye, karasal alan doğal gaz rezervlerine sahip bir ülkedir. Suriye'nin sahip olduğu doğalgaz rezervlerinin Suriye iç savaşında role sahip olduğu bilinmektedir. Bunun nedeni, küresel güçlerin enerji kaynaklarını kontrol etme isteğidir. Ancak, Suriye'nin, Levant Havzası'nda ihracat yapabilecek hacimde açık deniz rezervine sahip olduğu belirsizdir. Suriye'nin, ihracatçı ülke olmaktan ziyade, Türkiye ve AB'ye boru hattı ile gaz taşıyacak transit ülke olması söz konusudur.⁵⁵⁷

Suriye'nin, kısa ve orta vadede Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervlerinden gelir sağlaması, Suriye İç Savaşı ile imkansız görünmektedir. Suriye'nin, mevcut durumda, ihracat yapabilecek doğal gaz hacim potansiyeli yoktur. Suriye, bölgede petrol ve doğal gaz adına ancak transit ülke konumunda olarak gelir sağlayabilecektir. Bunun da gerçekleşmesi için öncelikle savaşın bitmesi ardından ise ülkede istikrar sağlanması gerekmektedir. Ülkenin enerji kaynaklarını kullanması, savaşla birlikte büyük hasara uğrayan ekonomisini kalkındırabilir. Buna ek olarak, enerji ilişkileri bağlamında bölgesel diyalogu arttırıp, işbirliği sağlayarak bölge ülkeleriyle diplomatik ilişkilerini güçlendirebilir. Bu öngörüler ancak uzun vadede gerçekleşebilecektir.

4.2.6. Filistin'in Ekonomisi ve Enerji Görünümü ile Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları

Filistin Yönetimi, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nden oluşmakla beraber Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri açısından önemli bir konuma sahiptir. Ülkenin ekonomisi, İsrail'in işgali ve ablukası nedeniyle oldukça zayıftır. Kendi topraklarında egemenlik ve self determinasyon haklarından yoksun olan Filistin, enerji tüketiminde dışa bağımlıdır. Filistin'in, kendi doğal kaynakları üzerinde egemenlik hakkına sahip olarak üretim yapabilmesi oldukça önemlidir. Filistin, bağımsız ve egemenlik haklarına sahip bir ülke olursa çok daha istikrarlı bir ekonomiye

⁵⁵⁶ El-Katiri, El-Katiri, s.6.

⁵⁵⁷ Baconi, *Pipelines and Pipedreams How The EU Can Support A Regional Gas Hub in The Eastern Mediterranean*, s.9.

sahip olacaktır. Ülkenin, Doğu Akdeniz keşiflerindeki konumunun anlaşılabilmesi adına ülkenin ekonomik göstergeleri ile enerji verileri incelenmelidir.

Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri kapsamında 2000 yılında keşfedilen Gazze Marine 1 ve 2 sahasının tahmini doğal gaz rezervi, 45 bcm'dir. Batı Şeria ve Gazze'nin kanıtlanmış hidrokarbon rezervleri bulunmamaktadır. Filistin Sorunu kapsamında, İsrail'in ablukası nedeniyle sahaların arama faaliyetleri devam etmemektedir.

Filistin, enerjide ithalata bağımlıdır. Petrol ürünlerinin tamamını ithal etmektedir. Buna ek olarak, elektriğinin tamamına yakınına ise yine ithal etmektedir. 2010 yılına göre, elektrik talebinin %10'unu üretmiş; %90 civarını ise ithal etmiştir. Batı Şeria kullandığı elektriğin %83'ünü ithal etmektedir, bu oran, Gazze'de daha yüksektir.⁵⁵⁸ Filistin, doğal gaz üretimi, tüketimi, ihracat ve ithalatı gerçekleştirmemektedir. Ülkenin enerji kullanımında doğal gaz yoktur. İsrail ile Leviathan'dan doğal gaz almak üzere anlaşma imzalanmış ancak siyasi konjonktür nedeniyle bu anlaşma hayata geçememiştir.⁵⁵⁹

Filistin, 1948 yılında İsrail'in kuruluşundan itibaren işgal altındadır. İsrail'in ambargo ve ablukası nedeniyle ülkenin sanayisi ve özel sektörü gelişmemektedir. Ülke dış yardımlara bağımlıdır ve İsrail'in işgali devam ettiği sürece bu atmosfer devam edecektir.⁵⁶⁰ Dünya Bankası'nın, Filistin'e desteği, Oslo Anlaşmalarından beri sürmektedir. Bu kapsamda, kadın ve gençler istihdam edilmekte, su arıtımı sağlanmakta, belediye hizmetleri, sosyal güvenlik ve eğitim desteklenmektedir. Filistin'in barış ortamından uzak olması, sürdürülebilir ekonomik düzelmelerin en büyük engelidir.

Dünya Bankası'nın verilerine göre, Filistin halkının yaşam standardının 2018'de düşmeye devam ettiği görülmektedir. Yoksulluk oranı, %29.2, işsizlik oranı %32.4'tür, bu oran, Gazze'de ise %54'tür. İnsan hakları açısından da son derece olumsuz bir atmosfere sahip olan Filistin'in, elektrik ve temiz su kullanımı ile sağlık hizmetlerinden mahrum bırakıldığı görülmektedir.⁵⁶¹

⁵⁵⁸ CIA, "West Bank", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/we.html> (1 Haziran 2019)

⁵⁵⁹ EIA, "Palestinian Territories", 2014, <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=PSE> (1 Haziran 2019)

⁵⁶⁰ CIA, "West Bank", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/we.html> (1 Haziran 2019)

⁵⁶¹ The World Bank, "The World Bank In West Bank and Gaza", 2019, <https://www.worldbank.org/en/country/westbankandgaza/overview#1> (1 Haziran 2019)

Dünya Bankası'nın 2017 verilerine göre Batı Şeria ve Gazze'nin toplam nüfusu, 4.7 milyon; GSMH'si ise 14.5 milyar \$'dır. GINI katsayısı yüksektir. Açlık sınırında yaşayan nüfus oldukça fazladır. Ülkede yabancı yatırım yok denecek kadar azdır ve ödemeler dengesi açık vermektedir.⁵⁶² Ayrıca yolsuzluk oranı çok yüksektir.⁵⁶³ Kişi başına düşen milli gelir azalmakta ve işsizlik oranı artmaktadır.⁵⁶⁴ Dünya Bankası, Şubat 2019 itibariyle, Filistin'e 30 milyon \$'lık yardım yapmayı kabul etmiştir.⁵⁶⁵

1999 yılında Filistin yönetimi, BG Group'a 25 yıllık hidrokarbon arama lisansı vermiştir. 2000'de Gaza Marine sahasının keşfi gerçekleşmiştir. Gaza Marine sahaları, Gazze kıyısından 30 km açıkta, denizel alanda yer almaktadır.⁵⁶⁶ Diğer sahaların aksine sığ konumda bulunduğu için teknik açıdan arama ve çıkarma faaliyetleri adına daha sorunsuz ve daha düşük maliyetlidir. Gazze Marine sahasının tahmini rezervi, 35 bcm'dir.⁵⁶⁷ Gazze Marine sahalarının gelişimi, Filistin-İsrail sorunu ve İsrail'in ablukası nedeniyle gerçekleşmemektedir.⁵⁶⁸ Keşfin üzerine, İsraili, Yam Thetis Konsorsiyumu, arama faaliyetlerinin durdurulması amacıyla, İsrail Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. 2007 yılında, Gazze Marine'den çıkacak doğal gaz kaynaklarının Ashkelon, İsrail'e taşınması planlanırken, Hamas, Gazze'de yönetime gelmiştir. Hamas'ın yönetime gelişi, Gazze Marine'in gelirlerinin Filistin Yönetimi yerine Hamas'a gitme ihtimalini gündeme getirerek müzakereleri olumsuz etkilemiştir. Ariel Sharon ise Gazze Marine 1 ve 2 sahalarından çıkan doğal gazı satın almayacaklarını deklare etmiştir. Ardından, Gazze'de, Hamas ve İsrail arasında çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. Bunun üzerine, 2008'de BG Group, İsrail ve Filistin Yönetimi ile müzakereleri dondurarak İsrail'deki ofisini kapatmıştır.

2011'e gelindiğinde, ABD'nin, Rusya'nın ve AB'nin Gaza Marine 1 ve 2 sahalarının gelişimini desteklediği görülmektedir. BG Group, sahadaki hisselerinin büyük kısmını 2016'da, Shell'a satmıştır. 2018 itibariyle Shell, Gazze Sahalarındaki hisselerini satmak istemektedir

⁵⁶² The World Bank, "West Bank and Gaza", 2019, <http://pubdocs.worldbank.org/en/169601538076901007/mpo-am18-palestinian-territories-pse-ks-9-13-fin.pdf> (1 Haziran 2019)

⁵⁶³ Trading Economics, "Palestine Corruption Index", <https://tradingeconomics.com/palestine/corruption-index> (1 Haziran 2019)

⁵⁶⁴ The World Bank, "West Bank and Gaza", 2019, <http://pubdocs.worldbank.org/en/169601538076901007/mpo-am18-palestinian-territories-pse-ks-9-13-fin.pdf> (1 Haziran 2019)

⁵⁶⁵ The World Bank, "New \$30 million Grant to Support Palestinian Reforms and Boost Economic Opportunities", 2019, <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2019/02/08/new-30-million-grant-to-support-palestinian-reforms-and-boost-economic-opportunities> (1 Haziran 2019)

⁵⁶⁶ Shadia Nasralla, "Energiean Ready to Take Gaza Marine Gas Field Stake If Israel, Palestinians Agree", *Reuters*, 6 Temmuz 2018, <https://www.reuters.com/article/us-gaza-gas-energiean-israel/energiean-ready-to-take-gaza-marine-gas-field-stake-if-israel-palestinians-agree-idUSKBN1JW1D8> (1 Haziran 2019)

⁵⁶⁷ Steven W. Popper, Claude Berrebi, James Griffin, Thomas Light, Endy Y. Min ve Keith Crane, "Natural Gas and Israel's Energy Future", *Rand Corporation*, Vol.927, 2009, s.11.

⁵⁶⁸ Antreasyan, s.40.

ancak bunun gerçekleşmesi zor bir süreçtir.⁵⁶⁹ 2014'te Gazze'ye gerçekleşen hava saldırılarında, santral zarar görmüş ve Gazze Şeridi elektrikten yoksun kalmıştır. Bu nedenle, doğal gaz sahalarının gelişimi, Filistin'in elektrik üretimi ve ekonomisi açısından oldukça önemlidir. Gaza Marine'in rezervleri, Filistin'in zenginleşmesi ve refahı adına büyük bir fırsattır.⁵⁷⁰ Sahalar, ülkenin ekonomisine katkı sağlayabilir, devlet gelirlerini arttırabilir, tarıma destek olarak elektrik üretimine ve suların arıtılmasına önemli katkı sağlayabilir. Filistin'in doğal gaz kaynakları, ülkenin iç talebini karşılayarak enerji arz güvenliğini sağlayabilir. Bu durum, İsrail için de önemlidir çünkü Filistin, İsrail'den elektrik almakta ve borçlarını ödememektedir. Gaza Marine 1 ve 2'nin kaynakları, Israel Energy Company'ye olan borçları da azaltabilecek potansiyelindedir.

Gaza Marine'in gelişimi önünde siyasi sorunlar ve güvenlik tehditleri bulunmaktadır. Saha, siyasi gelişmeler nedeni ile atıl kalmakta ve gelişmemektedir.⁵⁷¹ Gazze Marine 1 ve 2'nin rezervleri, Filistin için yalnızca yerel talebini karşılayabilecek ve ihracatı yapılamayacak miktarda bir hacme sahiptir. İsrail, bu alanda arama faaliyetlerine izin vermemektedir. Filistin'de, İsrail'in doğal gaz ihracatı için potansiyel pazar konumundadır.⁵⁷² Gazze, başlı başına bir çatışma bölgesi olduğu için yatırımcılar bölgeden uzak durmaktadır.⁵⁷³

Gazze'nin, 2007'de Hamas'ın kontrolüne geçmesinden sonra İsrail, silah taşınmasını ve finanse edilmesini önlemek amacıyla Gazze'nin ticaret yapmasına engeller koymuştur. İsrail'in, Gazze'ye uyguladığı ablukalar, Filistin'in ekonomisini, altyapısını, elektrik, su ve yol kullanımını, ciddi ölçüde engellemektedir. 2007'de, Hamas'ın Gazze Şeridi'nde, yönetime gelmesinden itibaren bölgenin konjonktürü hızla kötüye gitmektedir. Gazze'de enerji, su, hijyen, tarım ve altyapı, ciddi boyutta sekteye uğramıştır. Yatırımcılar ise savaş bölgesi olduğu için güvenlik ve istikrar olmaması nedeniyle yatırımlardan uzak durmaktadır.

Gaza Marine'in geleceği, Filistin-İsrail işbirliğine bağlıdır. Filistin-İsrail çatışmasının son durumuna göre, özellikle Kudüs'e ABD büyükelçiliğinin taşınmasından sonra, bu sahaların gelişimi kısa vadede imkansız gözükmektedir.⁵⁷⁴ Bu keşiflerin gelişmesi için siyasi zeminin

⁵⁶⁹ Ron Bousso, "Too Hot To Handle? Shell's Gaza Gas Field Sale Hits Problems" *Reuters*, 11 Ocak 2018, <https://www.reuters.com/article/us-shell-gaza-gas/too-hot-to-handle-shells-gaza-gas-field-sale-hits-problems-idUSKBN1F01Q1> (1 Haziran 2019)

⁵⁷⁰ Yolanda Knell, "Gas Finds in East Mediterranean May Change Strategic Balance", *BBC*, 2013, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-22509295> (1 Haziran 2019)

⁵⁷¹ Tim Boersma ve Natan Sachs, "Gaza Marine: Natural Gas Extraction in Tumultuous Times?", **Brookings**, Policy Paper No. 36, 2015, s.9.

⁵⁷² Tagliapietra, s.43.

⁵⁷³ Boersma, Sachs, s.11-12.

⁵⁷⁴ Baconi, *Pipelines and Pipedreams How The EU Can Support A Regional Gas Hub in The Eastern Mediterranean*, s.9.

düzelmesi gerekmektedir, bu da kısa ve orta vadede oldukça zordur. Özetle, Gazze Marine 1-2, Filistin Sorununda bir oyun değiştirici konumunda değildir.⁵⁷⁵

Filistin Sorunu kapsamında, Filistin-İsrail Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlığı bulunmaktadır. İsrail-Filistin deniz yetki alanı sınırları, Oslo Anlaşmalarında belirlenmiştir. FKÖ ve İsrail, 1994'te Oslo görüşmelerinde anlaşmışlardır. Oslo Anlaşması kapsamında, Filistin Yönetimine 20 deniz miline kadar balıkçılık ve ekonomik faaliyet yapma izni verilmiştir. İsrail'in ablukası nedeniyle zaman içinde bu oran 2002'den beri %85 azalarak 3 deniz miline kadar inmiştir. Buna ek olarak, Oslo Anlaşması, İsrail'e, bu sulara deniz trafiğini yasaklama hakkı da vermektedir. İsrail, Filistin'in doğal gaz çıkarma faaliyetlerini yasaklamış ve Filistin'in bağımsız bir ülke olmadığını, Deniz Hukuku Anlaşmasından yararlanmayacağını belirtmiştir.⁵⁷⁶ Filistin, BMDHS'ye (UNCLOS) taraf değildir ve MEB ilanında bulunmamıştır. Ülke, hala daha kendi hava sahası ve karasularını kontrol etmektedir. Doğal gaz çıkarma faaliyetleri ile ilgili ise bir gelişme bulunmamaktadır.⁵⁷⁷

Filistin, enerjide tümüyle dışa bağımlıdır. Ülke, İsrail'in yoğun ablukası altındadır. Filistin'in doğal gaz kaynaklarını kullanabilmesi ülkeyi zenginleştirerek ekonomisine büyük katkı sağlayacaktır. Ülkenin bölünmüş olması, doğal gaz kaynakları üzerindeki yetkisini de engellemektedir. Bu keşifler, Filistin ve Gazze'nin kurtuluşu ve kalkınması adına oldukça önemli keşiflerdir. Yaser Arafat, bu keşifleri "**Allah'ın bir armağanı**" olarak nitelendirmiştir.⁵⁷⁸ Filistin'in, Gazze'de bulunan tahmini doğal gaz rezervlerini kullanabilmesi, ülkenin hem siyasi hem ekonomik geleceği adına oldukça önemlidir. Ancak Filistin Sorunu kapsamında, İsrail'in uyguladığı baskın politikalar ve abluka nedeniyle Filistin'in bu kaynakları çıkartıp, işleyerek lehine kullanması neredeyse imkansız gözükmektedir.

4.2.7. Ürdün'ün Ekonomisi ve Enerji Görünümü ile Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları

Ürdün'ün 2018 itibariyle nüfusu, 10,458,413'tür. Ülkenin demografisine bakıldığında Ürdünlü, Suriyeli ve Filistinli vatandaşlardan oluştuğu görülmektedir. Bunun nedeni, savaşlar

⁵⁷⁵ Michel Chossudovsky, "War and Natural Gas: The Israeli Invasion and Gaza's Offshore Gas Fields", *Global Research*, 15 Aralık 2018, <https://www.globalresearch.ca/war-and-natural-gas-the-israeli-invasion-and-gaza-s-offshore-gas-fields/11680> (1 Haziran 2019), s.29.

⁵⁷⁶ Antreasyan, s.30.

⁵⁷⁷ Khashan, s.164.

⁵⁷⁸ "The Gaza Gas Deal", *Al Jazeera World*, 5 Haziran 2019, <https://www.aljazeera.com/programmes/aljazeera-world/2019/06/gaza-gas-deal-190603142512559.html> (1 Haziran 2019)

sonucunda ülkeye gelen ve çoğu yerleşmiş olan mültecilerdir. Ürdün, parlamenter monarşi ile yönetilmektedir ve Kral ile Başbakan devlet yönetiminde söz sahibidir. Ürdün'ün, %97.2'si Müslüman ve %2.2'si ise Hristiyandır.⁵⁷⁹

Ürdün'ün ekonomisi, Ortadoğu'nun en küçük ekonomilerden birisidir. Ülke, su, petrol ve doğal kaynaklar açısından yetersiz ve aynı zamanda dışa bağımlıdır. İşsizlik ve bütçe açığı, yüksek seyretmekte, ödemeler dengesinde ise cari açık vermektedir. Ürdün, özellikle doğal gaz tüketiminde dışa bağımlıdır ve doğal gaz ithalatı, ülke ekonomisinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ürdün, enerji arzı güvenliğini sağlamak ve çeşitlilik yaratmak adına LNG ve boru hattı anlaşmaları yapmakta; yenilenebilir enerji, nükleer enerji ve kaya gazına ilişkin projeler geliştirmektedir.⁵⁸⁰

Ürdün'ün ekonomik göstergeleri incelendiğinde, Dünya Bankası'nın verilerine göre, 2017'de, GSMH'sinin 40.068 milyar \$ olduğu görülmektedir. Büyüme oranı, aynı yıl %2 olarak gerçekleşmiştir.⁵⁸¹ CIA'in verilerine göre, Ürdün'ün kişi başına düşen milli geliri, 2017'de 9.200 \$ olmuştur. GINI katsayısı yüksektir; bu, gelir dağılımının eşitsizliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. CIA'in, 2013 verilerine göre, ülkenin işgücününün %2'si tarım kesiminde, %20'si sanayide ve %78'i ise hizmet sektöründe çalışmaktadır. 2017'de, ülkedeki işsizlik oranı, %18.3 olmuştur. 2017'de ülkenin bütçesi, %5.1 oranında açık vermiştir. Kamu (Devlet) borcu, 2017'de GSMH'nin, %95.9'u olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl enflasyon oranı, %3.3 olmuştur.⁵⁸² 2010 yılında nüfusun %14.4'ünün açlık sınırında olduğu belirlenmiştir.⁵⁸³ Ürdün, CIA'in verilerine göre, 2017'de, 7.511 milyar \$ ihracat; 18.21 milyar \$ ithalat gerçekleştirmiştir. Bu şekilde, dış ticaret dengesi, 10.7 milyar \$ açık vermiştir. Dış borcun, 1 Ocak 2018'de, 29.34 milyar \$ olduğu bilinmektedir. Ürdün, doğrudan yatırımlarda dünya sıralamasında 95. sırada yer almaktadır.⁵⁸⁴ Ürdün'ün ekonomik göstergeleri değerlendirildiğinde, ülke ekonomisinin olumsuz bir atmosfere sahip olduğu görülmektedir. Enerji ithalatına yapılan harcamaların azalması ülke ekonomisine olumlu etkide bulunacaktır.

⁵⁷⁹ CIA, "Jordan", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/jo.html> (1 Haziran 2019)

⁵⁸⁰ CIA, "Jordan", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/jo.html> (1 Haziran 2019)

⁵⁸¹ The World Bank, "Jordan", 2019, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=JOR> (1 Haziran 2019)

⁵⁸² CIA, "Jordan", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/jo.html> (1 Haziran 2019)

⁵⁸³ The World Bank, "Jordan", 2019, <https://data.worldbank.org/country/jordan> (1 Haziran 2019)

⁵⁸⁴ CIA, "Jordan", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/jo.html> (1 Haziran 2019)

2014 Oil & Gas Journal'in verilerine göre, Ürdün'ün 1 milyon varil kanıtlanmış petrol rezervi ve 200 bcf doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Enerji kaynaklarından mahrum olan ülke, petrol ve doğal gaz tüketiminde ithalata bağımlıdır. Ürdün'ün temel enerji tüketim kaynakları petrol ve doğalgazdan oluşmaktadır. Ülkenin enerji talebinin %90'ı ithalat ile karşılanmaktadır. Ürdün, enerji ithalatına bütçesinin %40'ını harcamaktadır. Ürdün, enerji tüketiminin, ¾'ünü petrol ile gerçekleştirmektedir. Geri kalan tüketimin büyük bölümünü, doğal gazdan, çok az oranını ise kömür ve yenilenebilir enerjiden karşılamaktadır.⁵⁸⁵

Arab-Gas Boru Hattı (AGP), Ürdün ve Mısır arasında gaz akışını gerçekleştirmektedir. Ürdün, doğal gaz ithalatını buradan karşılamaktaydı ancak gaz ithalatının Sina Yarımadası ve Suriye'deki siyasi atmosfer nedeniyle, 2011 ve 2012'de hızla düştüğü görülmektedir. Kısa vadede, Ürdün'ün, enerji ithalatına devam edeceği ve enerjide dışa bağımlılığını sürdüreceği öngörülmektedir. Ülke, yenilenebilir enerjiden elektrik üretimi sağlamayı hedeflemektedir.⁵⁸⁶

Ürdün, enerji kullanımında; önemli oranda petrol ve doğal gaz tüketimi gerçekleştirerek enerji ithalatına bağımlıdır. Ülkenin, %90'lık enerji talebi, bütçesinin yaklaşık %40'undan karşılanmaktadır. Doğu Akdeniz doğal gazı için Ürdün önemli bir pazar potansiyeline sahiptir. Petrol, 2014'te, Ürdün'ün birincil enerji tüketiminin %90'ını oluşturmuştur. Daha sonra 2015'te, Akabe Körfezinde, LNG Terminalinin inşa edilmesiyle Ürdün'ün enerji piyasalarında, doğal gaz yeniden önem kazanmıştır.⁵⁸⁷ AGP ile Mısır'dan sağladığı gaz akışı kesilen Ürdün, 2015'te Akabe'deki FSRU ile Nijerya, Katar, Trinidad, Tobago ve Avustralya'dan LNG ithal etmeye başlamıştır.⁵⁸⁸

Ürdün, 1994'den beri İsrail ile barışçıl ilişkilere sahiptir. Bu nedenle, Ürdün, İsrail gazı için güçlü bir pazar ve seçenektir. Ürdün'ün, İsrail'den doğal gaz alacak olması kamuoyunun tepkisini çekmektedir. Ancak bu tepki, Mısır'daki kadar büyük değildir. Ürdün'ün enerji piyasası geniş olmamakla beraber, İsrail'den doğal gaz almak yerine Irak seçeneği ya da kendi güç üretimini geliştirmesi de değerlendirilebilir. Ürdün'ün Doğu Akdeniz doğal gazı için küçük bir pazar olduğu unutulmamalıdır. Ancak, kamuoyu tepkisi de İsrail'den enerji alımına engel oluşturabilir.⁵⁸⁹

⁵⁸⁵ Ratner, s.3.

⁵⁸⁶ EIA, "Jordan", 2014, <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=PSE> (1 Haziran 2019)

⁵⁸⁷ Tagliapietra, s.39.

⁵⁸⁸ Andrea Prontera, ve Mariusz Ruszel, "Energy Security in the Eastern Mediterranean", **Middle East Policy**, Vol.24, No. 3 (2017), s.151.

⁵⁸⁹ Dan Arbell, Tim Boersma, Kemal Kirişçi ve Natan Sachs, "Politics Trump Economics in the Complex Game of Eastern Mediterranean Hydrocarbons Friday", **Brookings**, 2013

Özetle, Ürdün'ün enerji ithalatı, yüksektir ve ülkenin ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının uygun fiyatla ithal edilmesi önemlidir. Bunun yanı sıra, Akabe Körfezi'ndeki LNG terminalinin verimli kullanılması ve yenilenebilir enerji kullanımının artırılması da enerji ithalatı nedeniyle ülke ekonomisinin üzerinde oluşan baskıyı azaltacaktır.

Eylül 2016'da, Leviathan'dan, NEPCO'ya (Ürdün Elektrik Şirketi), gaz akışı sağlanması için 15 yıl süreyle, yıllık 0.11 tcf doğal gaz ithal etme anlaşması yapılmıştır. 15 yıl boyunca taşınacak gazın toplam maliyeti, 10 milyar \$ olacaktır. Leviathan Konsorsiyumu ve Ürdün National Electric Power Company ile Leviathan'dan Ürdün'e gaz akışı 15 yıllık anlaşma kapsamında, 2019'da başlayacaktır. İsrail-Ürdün Boru hattı anlaşması ise 2016 Eylül'de Beit Shean bölgesine inşa edilmek üzere gerçekleşmiştir. Bu doğal gaz akışı, mevcut boru hatlarına eklemeler yapılarak sağlanacaktır. İnşa edilecek yeni boru hatları, bölge içindeki diyalogu arttırabilir. Taşınacak doğal gazın fiyatı, petrol fiyatlarına bağlı olacaktır. Ancak, boru hattı henüz devreye girmemiştir. Boru hattının, 2019'un sonuna kadar açılması planlanmaktadır. Ürdün'ün, boru hatları saldırıya uğramadan önce Mısır'dan doğal gaz ithal ettiği bilinmektedir.⁵⁹¹

Görüldüğü üzere gelirin önemli kısmını enerji ithalatına harcayan Ürdün için Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri oldukça önemlidir. Keşiflerin, enerji ithalatına ayrılan yüksek harcamaları azaltarak ülke ekonomisine önemli etki sağlayacağı öngörülmektedir. Bunun yanı sıra, Ürdün, bölge ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini de güçlendirebilir.

4.2.8. KKTC'nin Ekonomisi ve Enerji Görünümü ile Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları

Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti, 1983 yılında kurulmuştur. KKTC'nin, Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı; başbakanı ise Ersin Tatar'dır. KKTC'nin başkenti, Lefkoşa'dır.⁵⁹² Yönetim şekli, parlamenter demokrasidir. Türkiye'ye uzaklığı, 71 km, Suriye'ye, 98 km, Mısır'a, 384 km ve Yunanistan'a, 900 km'dir.⁵⁹³ Önemli siyasi partileri, Ulusal Birlik

⁵⁹¹ Mohammad Tayseer ve Yaacov Benmeleh, "Jordan Pipeline for Israeli Gas Set for Completion by End of 2019", *Bloomberg*, 4 Temmuz 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-07-04/jordan-pipeline-for-israeli-gas-set-for-completion-by-end-2019> (1 Haziran 2019)

⁵⁹² Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Ülke Künyesi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti", <http://www.mfa.gov.tr/kktc-kunyesi.tr.mfa> (1 Haziran 2019)

⁵⁹³ Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Büyükelçiliği Kalkınma Ve Ekonomik İşbirliği Ofisi, **KKTC Ekonomik Göstergeler Raporu 2018**, 2018, <http://www.kei.gov.tr/media/1817/11-2018-kktc-ekonomik-goestergeler-raporu.pdf> (1 Haziran 2019)

Partisi (UBP), Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP), Demokrat Parti (DP), Halkın Partisi (HP), Toplumcu Demokrasi Partisi (TDP), Yeniden Doğuş Partisi (YDP)'dir.⁵⁹⁴

KKTC'nin ekonomik göstergelerine bakıldığında makroekonomik konjonktürünün olumsuz seyrettiği görülmektedir. 2018'de GSMH'si, 4.234 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Büyüme oranı, 2017'de %5.4 iken; 2018'de %0.4 azalarak %5.0 olmuştur. Enflasyon oranı, 2018'de, %10.2 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl, işsizlik oranı, %5.5'tir. KKTC, 2018'de 1.698 milyon \$ dış ticaret açığı vermiştir. 2017'de, bütçe açığı, 824bin TL olarak gerçekleşmiştir.⁵⁹⁵ Görüldüğü üzere KKTC'nin ekonomik performansı olumsuz seyretmektedir.

Türkiye, mali, askeri ve manevi açıdan KKTC'yi her daim desteklemektedir. KKTC, uygulanan ambargolar nedeniyle askeri ve mali açıdan Türkiye'ye bağımlıdır. Türkiye, KKTC'ye önemli miktarda para transferi/yardımları gerçekleştirmektedir. KKTC'nin, ihracat ve ithalatı Türkiye üzerinden sağlanmaktadır. Bu nedenler doğrultusunda, KKTC ekonomik gelişme sağlayamamaktadır. KKTC ve Türkiye arasındaki güçlü ekonomik ve mali ilişkilerle, KKTC'de kalkınmanın sağlanarak refah düzeyinin yükseltilmesini amaçlamaktadır.

KKTC, kuruluşundan itibaren mali açıdan Türkiye'ye bağımlıdır. Kıbrıs Sorunu ve adada tek bir yönetimin bulunmamasına ek olarak, KKTC'ye uygulanan ambargolar ile KKTC ekonomisi oldukça zayıf bir durumdadır. Savunma, iletişim, su ve posta hizmetleri gibi önemli ihtiyaçlar, Türkiye tarafından karşılanmaktadır.⁵⁹⁶ Türkiye, boru hatları ile adaya su taşınması, hidroelektrik santrallerinin inşası ve petrol boru hattı gibi projelerle, KKTC'yi ekonomik açıdan güçlendirmeye çalışmaktadır.⁵⁹⁷ KKTC, temel para birimi olarak TL'yi kullanmakla beraber yabancı paraları da kullanmaktadır. KKTC, piyasa ekonomisine sahiptir ve gelirin önemli kısmını turizm ve eğitim sektöründen elde etmektedir. KKTC'nin finans sektörü gelişmediğinden GKRY'nin yaşadığı finansal krizden etkilenmemiştir. KKTC'nin ticaret ortağı ise Türkiye'dir.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Ülke Künyesi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti", <http://www.mfa.gov.tr/kkctc-kunyesi.tr.mfa> (1 Haziran 2019)

⁵⁹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Büyükelçiliği Kalkınma Ve Ekonomik İşbirliği Ofisi, **KKTC Ekonomik Göstergeler Raporu 2018**, 2018, <http://www.kei.gov.tr/media/1817/11-2018-kkctc-ekonomik-goestergeler-raporu.pdf> (1 Haziran 2019)

⁵⁹⁶ CIA, "Cyprus", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cy.html> (1 Haziran 2019)

⁵⁹⁷ Ülker, Gürson, s.1027.

⁵⁹⁸ CIA, "Cyprus", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cy.html> (1 Haziran 2019)

Uluslararası bazda, KKTC'nin enerji görünümü ile ilgili veriler, genellikle GKRY'nin verilerine ait olmaktadır. Enerji ile ilgili veri girişlerinin olduğu kurumlarda, Kıbrıs adı altında, yalnızca GKRY'nin verileri ortaya konmaktadır. Bu nedenle, KKTC ile ilgili enerji verilerine ulaşmak zor olmaktadır. Adayı temsil eden tek bir yönetim mevcut değildir. IEA'da da belirtildiği gibi Kıbrıs Cumhuriyeti, BM tarafından tanınmaktadır. Kıbrıs Cumhuriyeti'ni ise yalnızca Türkiye tanımamaktadır ve Kıbrıs Sorununa dair çözüm süreci, uzun yıllardır devam etmektedir.⁵⁹⁹ Adanın birleşmesi durumunda Kıbrıs Sorunun çözülmesi durumunda iki tarafın ekonomisinin de olumlu yönde etkileneceği öngörülmektedir.⁶⁰⁰

KKTC ile Türkiye arasındaki ilişki, KKTC'nin kurulmasından çok önceye, Ada'daki Türk varlığının ortaya çıkışına dayanmaktadır. Ada'daki Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumların ortak tarihlerini, Kıbrıslı Rumların Yunanistan ile birleşme ideallerini tanımlayan "Enosis", bunun karşısında da Kıbrıslı Türklerin Yunanistan'a bağlanma fikrine karşı savunduğu "taksim" tezleri oluşturmuştur. Rum tarafı, 1950'li yılların sonunda Türkiye'ye rağmen Ada'yı Yunanistan'a bağlayamayacağını anlayınca, Enosis'i bir çözüm olarak görerek Ada'nın bağımsızlığı fikrini ortaya atmıştır. Bütün bu gelişmeler sonucunda, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğünde, Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumların eşit siyasi statüde kurucu ortaklığına dayalı, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Kıbrıslı Rumların yarattığı sorunlar nedeniyle ancak 3 yıl süren Kıbrıs Cumhuriyeti, Aralık 1963'te Rumların Kıbrıslı Türklerle karşı başlattığı şiddet politikasıyla sona ermiş, bu tarihten sonra Ada'daki her iki toplum kendilerini ayrı bir biçimde yönetmeye başlamıştır.

Kıbrıslı Türkler için zorluklarla geçen 1963-1974 yılları arasında, Kıbrıs Türk halkının en büyük destekçisi Türkiye Cumhuriyeti olmuş, Kıbrıs Türk halkı bu dönemde zorluklara karşı verdiği mücadelede maddi ve manevi olarak Türkiye ve halkının verdiği destek sayesinde ayakta kalmıştır. 1974 yılı Nikos Sampson'un Yunan darbesinden sonra Türkiye, uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan hak ve yükümlülüklerini kullanarak, 20 Temmuz 1974'te Ada'ya müdahale etmiştir. Türkiye'nin bu müdahalesi, Ada'nın Yunanistan'a bağlanmasının önüne geçmiştir. Bu sayede, Kıbrıs Türk halkı istikrar, güven ve barış ortamına kavuşmuştur. Türkiye'nin, Ada'daki askeri varlığı, Türkler ve Rumlar arasında sürdürülebilir, adil ve kalıcı bir çözüm bulunana kadar Kıbrıs Türk tarafının güvenini sağlayan en önemli unsurdur.

⁵⁹⁹ IEA, Law Regulating the Electricity Market (LREM),

<https://www.iaea.org/policiesandmeasures/pams/cyprus/name-42365-en.php> (1 Haziran 2019)

⁶⁰⁰ Dirk Reinermann, "On the Economic Impacts of Reunification in Cyprus", **The World Bank**, 2017,

<https://www.worldbank.org/en/news/opinion/2017/06/23/qa-analysis-of-economic-impacts-of-reunification-in-cyprus> (1 Haziran 2019)

Türkiye, Kıbrıs sorununun her aşamasında, KKTC'nin yanında olmuş ve Kıbrıs Türk halkına maddi ve manevi açıdan destek sağlamıştır. Türkiye haricinde bir devlet tarafından resmi olarak tanınmayan KKTC'nin en büyük destekçisi, Türkiye'dir. KKTC'nin kurulmasının ardından Türkiye ile ilişkilerde kültürel ve tarihi bağların güçlenmesinin yanında, iki devlet arasında karşılıklı saygı, güven ve işbirliğine dayalı resmi ilişkilerin gelişmesi hedeflenmektedir. Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin KKTC ve Türkiye dış politikaları her zaman işbirliği ve uyum içinde gerçekleşmiş, Türkiye çözüm sürecinin en büyük destekçisi olmuştur. Kıbrıs Türk halkı ve KKTC'ye uygulanan haksız dışlamaların sonlanması ve uluslararası arenada Kıbrıs Türk tarafının haklarının savunulması yönünde oluşturulmuş politikalar da işbirliği içinde uygulanmaktadır.⁶⁰¹

Kıbrıs sorununa dair müzakere süreci devam etmektedir. Türk tarafı, Kıbrıs sorununun çözümü için çaba sarf ederken, 1950'de yapılan ve Rumların %96'sının Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasına destek verdiği "**ENOSİS**" Plebisitinin Rum okullarında kutlanması yönünde, Rum Meclisi'nin 10 Şubat 2017 tarihinde almış olduğu karar müzakerelere telafisi güç gerçekleşecek bir darbe vurmuştur.⁶⁰²

Anastasiades'e göre, Kıbrıs doğal gazı, ülkeye ve bölgeye, barış ve refah getirebilecektir. Türkiye ve KKTC ile uluslararası hukuk ve ulusal egemenlik hakları bağlamında bölgede istikrar sağlanabilecektir.⁶⁰³ Kıbrıslı Türkler, doğal gazdan gelecek zenginliğin paylaşımıyla ilgili Kıbrıslı Rumlar tarafından verilen sözler konusunda oldukça şüphecidir.⁶⁰⁴ Türk tarafı arama ve çıkarma faaliyetlerinin iki taraflı yürütülmesinden yanadır. Türkiye, GKRY'nin tek taraflı açık deniz arama faaliyetlerinin durdurulmasını talep etmektedir.⁶⁰⁵ Buna karşın GKRY, doğal gaz arama ve çıkarma faaliyetlerini tek taraflı yürütmeyi ve yalnızca kaynaklardan elde edilecek geliri KKTC ile paylaşmak istediğini belirtmektedir. Bu vaadin ise Türk tarafı açısından inandırıcılığı yoktur.

KKTC'nin, GKRY'nin doğal gaz keşiflerinden yararlanması hem kendi ekonomisi hem de Türkiye ekonomisi açısından önemlidir zira Türkiye'den KKTC'ye önemli mali yardımlar yapılmaktadır. KKTC'nin, GKRY'nin gerçekleştirdiği hidrokarbon keşiflerinden yararlanması

⁶⁰¹ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Başbakan Yardımcılığı ve Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti ile İlişkiler", <https://mfa.gov.ct.tr/dis-politika/turkiye-cumhuriyeti-ile-iliskiler/> (1 Haziran 2019)

⁶⁰² Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Başbakan Yardımcılığı ve Dışişleri Bakanlığı, "Güncel Gelişmeler", <https://mfa.gov.ct.tr/kibris-meselesi/guncel-gelismeler/> (1 Haziran 2019)

⁶⁰³ "LNG Plant at Vassilikos Still an Option, President Says", *Cyprus Mail*, 1 Mart 2017, <https://cyprus-mail.com/2017/03/01/lng-plant-vassilikos-still-option-president-says/> (1 Haziran 2019)

⁶⁰⁴ Hubert Faustmann, Ayla Gürel ve Gregory M. Reichberg (Ed.), **Kıbrıs Deniz Hidrokarbonları: Bölgesel Siyaset ve Servet Dağılımı**, *PRIO Cyprus Centre Report 1*, Kıbrıs : PRIO Cyprus Centre, 2012, s.87.

⁶⁰⁵ Tsakiris, s.290.

KKTC'nin ekonomisine ve enerji görünümüne katkı sağlayacaktır. Ayrıca, dolaylı yoldan Türkiye'den aldığı mali yardımların azalmasına neden olarak Türkiye ekonomisine de katkı sağlamış olacaktır.

Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri, Kıbrıs Sorununun çözümünde katalizör görevi üstlenebilir. Ancak, keşifler, aksine neden olarak Türkiye ve KKTC'nin, GKRY ile ilişkilerini olumsuz etkileyebilir. Bugüne kadar GKRY'nin keşiflerinin Türkiye ve KKTC ile ilişkilerini olumsuz etkilediği ve Kıbrıs Sorununu, çözümden uzaklaştırdığı görülmektedir. Ayrıca, KKTC'nin, GKRY'nin Doğu Akdeniz'de gerçekleştirdiği hidrokarbon keşiflerinden olumsuz etkilendiği görülmektedir. KKTC ve Türkiye'nin, GKRY ile ilişkileri, ilgili bölümde detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

4.2.9. Türkiye'nin Enerji Görünümü ve Transit Ülke Olarak Önemi

Dünya birincil enerji tüketiminin artmasına neden olan temel etmenlerin başında nüfus ve gelir artışı gelmektedir. Türkiye'nin, ekonomik büyüme ve nüfus artışına paralel olarak enerji talebi de hızla artmaktadır. Zira, üretimin ve ekonomik büyümenin en önemli girdilerinden birisi enerjidir. Ancak, buna karşın, Türkiye'nin enerji üretimi oldukça düşük seviyelerde kalmaktadır. Türkiye, enerji kaynaklarının kullanımında dışa bağımlı bir ülkedir. Ekonomik açıdan enerjide bağımsız olmak oldukça önemlidir. Türkiye, yüksek oranda petrol ve doğal gaz ithalatına bağımlıdır ancak son dönemde yerli petrol, kömür ve yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak bu bağımlılığını azaltmaya çalışmaktadır.⁶⁰⁶

Türkiye, dünyanın mevcut petrol ve doğal gaz kaynaklarının %70'inin yer aldığı ve söz konusu kaynaklara ihtiyaç duyulan bölgelere yakın konumuyla jeopolitik ve stratejik açıdan büyük öneme sahiptir. Özellikle, doğal gaz açısından, transit ülke ya da "**Enerji Koridoru**" olarak tanımlanan konumda bulunmaktadır. Türkiye üzerinden geçen boru hatları, üretici ve tüketici ülkeler adına çok önemlidir. Türkiye, jeopolitik konumu itibarıyla dünya kanıtlanmış petrol ve doğal gaz rezervlerinin dörtte üçüne sahip olan bölge ülkeleriyle komşudur. Ülke, enerji zengini Orta Asya, Hazar ve Ortadoğu ülkeleri ile Avrupa'daki tüketici pazarları arasında doğal bir "Enerji Merkezi" olmak üzere birçok önemli projede yer alıp bu projelere, destek vermektedir. Türkiye, enerji coğrafyasındaki bu avantajlı konumunu kullanarak önemli gelir ve kazanımlar elde edebilir.⁶⁰⁷

⁶⁰⁶ CIA, "Turkey", *The World Factbook*, Temmuz 2019,, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html> (1 Haziran 2019)

⁶⁰⁷ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Petrol**, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol> (1 Haziran 2019)

Türkiye, sahip olduğu jeostratejik konumuyla, petrol ve doğal gaz projelerinde önemli rol oynayarak ulusal arz güvenliğini sağlayabilir, bölgesel enerji arzı istikrarına katkı sağlayabilir. Türkiye, üretici bölgelerden enerji arzı sağlayan önemli bir enerji ticaret merkezi olma yolunda ilerlemektedir. Bu sayede, Türkiye, enerji koridoru ve enerji terminali haline gelebilir. Enerji kaynaklarına sahip ülkeler ile tüketici ülkeler arasında köprü konumunda bulunan Türkiye, enerji kaynaklarının ve taşıma güzergâhlarının çeşitlendirilmesini sağlamaya yönelik projelerde önemli bir aktör olarak yer almaktadır. Türkiye, askeri gücü ve nüfusu ile bölgenin en önemli aktörlerinden birisidir. Ülkenin, NATO üyesi olması ise önemini arttırmaktadır.

Türkiye, son dönemde gündemin en önemli konularından birisi olan Doğu Akdeniz doğal gaz keşiflerine ilişkin gelişmelerin merkezinde yer almaktadır. Türkiye, Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon arama çalışmalarını yakından takip etmektedir. Bölgede doğalgaz arama faaliyetleri, KKTC'nin deniz yetki alanlarında 7, karada ise 2 olmak üzere toplam 9 ruhsat sahasında yapılan arama-üretim paylaşım anlaşması kapsamında yürütülmektedir. Deniz alanlarında, Barbaros Hayreddin Paşa sismik gemisi ile KKTC Magosa körfezinde ve Güney Kıbrıs Alsancak-2B sahasında iki boyutlu sismik veri toplama projesi ile çalışmalar gerçekleştirilmektedir.⁶⁰⁸

Türkiye'nin enerji verileri ele alındığında temel olarak enerji ithalatına bağımlı olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisi, kömür hariç, petrol ve doğal gaz kaynaklarını ithal etmektedir. Türkiye, küresel enerji piyasalarında üretim ve tüketim açısından büyük bir yere sahip değildir ancak doğal gaz açısından önemli bir tüketici olarak değerlendirilebilir.⁶⁰⁹ Türkiye'de, 1970'lerde kullanımına başlanan ve enerji talebindeki artışa paralel olarak sahip olduğu avantajlar nedeniyle kullanım miktarı ve alanı gittikçe artan doğal gazın, mevcut ve potansiyel kullanımının karşılanmasında yurt içi rezerv ve üretim miktarlarının oldukça sınırlı düzeylerde kalması, Türkiye için doğal gaz ithalatını zorunlu hale getirmiştir.⁶¹⁰ Türkiye'nin, 2 adet LNG terminali bulunmaktadır. Türkiye'ye gerçekleştirilen LNG ithalatı, Marmara Ereğlisi, Tekirdağ ve Aliağa Tesisleri (İzmir)'ne gelmektedir. Ancak bu terminallerin kapasitesi düşüktür ve yükseltilmesine ihtiyaç vardır. Türkiye'nin, LNG tesislerini geliştirmesi gerekmektedir.

⁶⁰⁸ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Dünya Ve Türkiye Enerji Ve Tabii Kaynaklar Görünümü**, 2017, https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fEnerji%20ve%20Tabii%20Kaynaklar%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC%2fSayf_15.pdf (1 Haziran 2019), s.60-66.

⁶⁰⁹ Ünal Çeviköz, "Could Turkey Become A New Energy Trade Hub In South East Europe?", **Turkish Political Quarterly**, Vol.15, No.2 (2016), s.70.

⁶¹⁰ EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, 2017, <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu> (1 Haziran 2019),s.6.

Türkiye'nin, 4 adet doğal gaz ihracat ve ithalat terminali bulunmaktadır. Bunların da kapasitesinin geliştirilmesi gerekmektedir.⁶¹¹

Türkiye'nin doğal gaz verileri ele alındığında, doğal gaz ithalatına olan bağımlılığı açıkça görülmektedir. Türkiye'nin 1 Ocak 2017 itibariyle kanıtlanmış doğal gaz rezervi, 18.49 bcm'dir.⁶¹² Türkiye, 2017'de, 55.249 bcm doğal gaz ithal etmiştir. Doğal gaz ithalatının 2016 yılına kıyasla %19,20 oranında arttığı görülmektedir. 2017 yılında, ithalat, %51,93'lük payla en fazla Rusya'dan gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında, 10.765 bcm, LNG (Uzun Dönemli ve Spot) ithalatı yapılmış olup, söz konusu miktar, toplam ithalatın %19,48'ini oluşturmuştur. Toplam LNG ithalatının %37,79'lük bölümü, Spot LNG ithalatı olup, geri kalan kısmı BOTAŞ tarafından, Cezayir ve Nijerya'dan ithal edilen uzun dönemli sözleşmelerle gerçekleştirilen ithalat miktarı oluşturmuştur. Doğal gaz ihracatı ise 2016 yılına kıyasla %6,52 oranında azalmıştır. 2017 yılında, ihracat lisanslı 8 şirketten yine sadece BOTAŞ faaliyette bulunarak Yunanistan'a 630,67 milyon Sm³ doğal gaz ihraç etmiştir.⁶¹³

Türkiye'nin elektrik enerjisi tüketimi, 2018 yılında, bir önceki yıla oranla, %2,2 artarak 303,3 milyar kWh, elektrik üretimi ise bir önceki yıla oranla, %2,2 oranında artarak 303,9 milyar kWh olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin, 2018 yılında elektrik üretimi, %37,3'ü kömürden, %29,8'i doğal gazdan, %19,8'i hidrolik enerjiden, %6,6'sı rüzgârdan, %2,6'sı güneşten, %2,5'i jeotermal enerjiden, ve %1,4'ü diğer kaynaklardan elde edilmiştir. Bu yüzden doğal gaz oldukça önemli bir yere sahiptir.⁶¹⁴

Türkiye, 2017 yılı doğal gaz tüketimini 53,5 bcm olarak gerçekleştirmiştir.⁶¹⁵ Bu miktar 2018'de %8,3 oranında azalarak 47.3 bcm olmuştur.⁶¹⁶ Türkiye'nin, doğal gaz arz-talep dengesi dikkate alındığında yıllık gaz talebinin karşılanmasında herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Ayrıca, yurt içinde petrol ve doğal gaz arama ve üretim çalışmaları devam etmektedir.⁶¹⁷

⁶¹¹ Çeviköz, s.75.

⁶¹² CIA, "Turkey", *The World Factbook*, Temmuz 2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html> (1 Haziran 2019)

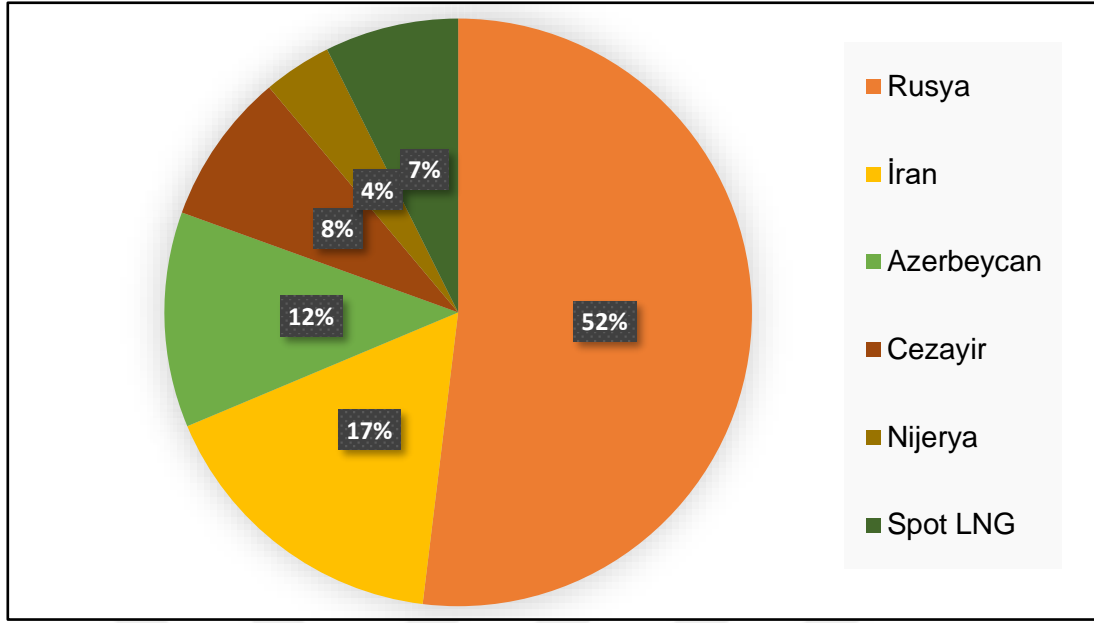
⁶¹³ EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, 2017, <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu> (1 Haziran 2019) s.17.

⁶¹⁴ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Elektrik**, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Elektrik> (1 Haziran 2019)

⁶¹⁵ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Doğal Gaz**, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz> (1 Haziran 2019)

⁶¹⁶ BP Statistical Review of World Energy 2019, s.34-41.

⁶¹⁷ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Doğal Gaz**, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz> (1 Haziran 2019)

Grafik 4: Türkiye'nin Kaynak Ülkelere Göre Doğal Gaz İthalat Oranları 2017 (%)

Kaynak: EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, 2017, <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu> (1 Haziran 2019) s.17. İlgili kaynaktan elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

Yukarıdaki grafiğe bakıldığında Türkiye'nin, 2017'de Rusya'dan 28.6 bcm, İran'dan 9.2 bcm, Azerbaycan'dan 6.5 bcm, Cezayir'den 4.6 bcm, Nijerya'dan 2 bcm ve LNG Spot olarak 4 bcm doğal gaz ithalatı gerçekleştirdiği görülmektedir. Türkiye'nin, 2017'de gerçekleştirdiği toplam ithalatta Rusya, %51,93, İran, %16,74, Azerbaycan, %11.85, Cezayir, %8.36, Nijerya, %3.6 ve spot LNG ise %7.36'lık orana sahiptir.

Verilere bakıldığında, Türkiye'nin, doğal gaz tüketiminde, önemli ölçüde ithalata bağımlı bir ülke olduğu görülmektedir. Türkiye'nin, 2017'de kullandığı doğal gazın %0.64'ü, ülke içerisinde üretilirken; %99.36'sı ithal edilmiştir. Türkiye, doğal gaz talebinin %99'unu ithalat ile karşılamaktadır. Bu durum ekonomiye olumsuz etki etmekte, gelirin önemli kısmı enerji ithalatına harcanmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin yeterli yedek kapasitesi olmadığı için satın alma anlaşmaları kapsamında ithalatını gerçekleştirmediği doğal gazın da ücretini ödemektedir. Doğal gaz anlaşmalarında genellikle alıcı, nedene bakılmaksızın ödemeyi gerçekleştirmek zorunda kalmaktadır.

Türkiye'de, doğal gaz üretimi en fazla Tekirdağ'da gerçekleşmektedir. Bunu, İstanbul ve Kırklareli takip etmektedir. İthalatın büyük kısmı ise Rusya'dan karşılanmaktadır. Türkiye,

2017’de doğal gaz ithalatının %80.52’sini boru hatları; %19.48’ini LNG ile gerçekleştirmiştir. Türkiye, 2017’de 8 farklı ülkeden spot LNG ithalatı gerçekleştirmiştir. Bu ülkeler arasında Katar, %32,51’lik pay ile ilk sırada yer alırken, Norveç %17,77’lik pay ile ikinci sırada yer almaktadır. Onu, ABD, Nijerya, Trinidad ve Tobago, Ekvator Ginesi, İngiltere ve Hollanda takip etmektedir.⁶¹⁸

Türkiye, önemli oranda petrol ithalatı gerçekleştirmektedir. 2017 yılında, 25,8 milyon ton ham petrol ithalatı ve 16,8 milyon ton petrol ürünü ithal etmiştir. Buna karşın 10,1 milyon ton petrol ürünü ihraç edilmiştir.⁶¹⁹ Türkiye, bunun yanı sıra yenilenebilir enerji kullanımını da arttırmakta ve enerji verimliliği politikaları uygulamaktadır.

Türkiye coğrafi konumu itibarıyla oldukça önemli bir enerji transit ülkedir. Türkiye’yi, önemli bir transit ülke konumuna getiren, ülkeden geçen petrol ve doğalgaz boru hatları ile inşası planlanan petrol ve doğal gaz boru hattı projeleridir.

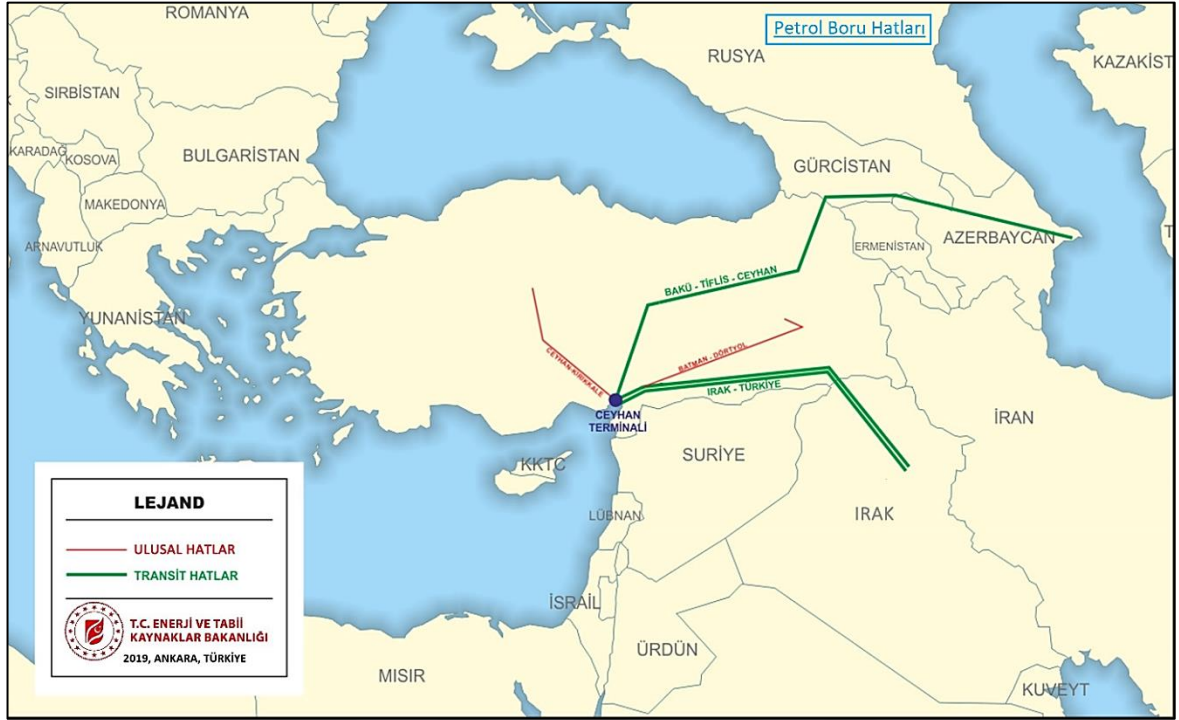
Türkiye üzerinden önemli petrol boru hatları geçmektedir. Bunlardan ilki; **“Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı”** yani **“Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı”** dır. Hat, 27 Ağustos 1973 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümetleri arasında imzalanan, Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması ile Irak’ın Kerkük ve diğer üretim sahalarında üretilen ham petrolün Ceyhan Deniz Terminaline ulaştırılması amacıyla inşa edilmiştir. 19 Eylül 2010 tarihinde, Türkiye ile Irak arasında Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması’nın ve ilgili protokollerinin yenilenmesine ve 15 yıl süreyle uzatılmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Boru Hattının Türkiye kısmının sahibi ve aynı zamanda boru hattının Türkiye kısmının işletimini yapan kurum **“Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ)”** tır.

Türkiye üzerinden geçen ikinci boru hattı ise, **“Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı”**dır. Hat, Azeri petrolü olmak üzere, Hazar Bölgesi’nde üretilecek petrolün güvenli, ekonomik ve çevresel açıdan uygun bir boru hattı sistemi ile Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Ceyhan’a taşınmasını ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılmasını amaçlamaktadır.⁶²⁰

⁶¹⁸ EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, 2017, <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazvillik-sektor-raporu> (1 Haziran 2019),s.17.

⁶¹⁹ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Petrol**, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol> (1 Haziran 2019)

⁶²⁰ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Petrol Boru Hatları**, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari> (1 Haziran 2019)

Şekil 12: Türkiye Üzerinden Geçen Petrol Boru Hatları

Kaynak: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Petrol Boru Hatları**, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari> (1 Haziran 2019)

Türkiye'den önemli doğal gaz boru hatları geçmektedir. Ayrıca, ülkeye inşa edilmesi planlanan önemli doğal gaz boru hattı projeleri bulunmaktadır. Boru hatları, ülkelerin diplomatik ilişkilerinden yoğun biçimde etkilenmektedir. Bu nedenle, boru hattı diplomasisi oldukça önemlidir. Türkiye'den geçmekte olan ve geçmesi planlanan boru hatları şu şekildedir;

- Rusya-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı)
- Mavi Akım Gaz Boru Hattı. Doğal gaz Rusya Federasyonu'ndan Karadeniz geçişi bir hat ile Türkiye'ye ulaşmaktadır.
- Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE)
- Doğu Anadolu Gaz Ana İletim Hattı (İran-Türkiye)
- Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Enterkonneksiyonu (ITG)

- Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP).
- Türk Akımı Gaz Boru Hattı Projesi⁶²¹

Türkiye, Rusya ile ilişkilerini geliştirerek Ukrayna'yı devre dışı bırakan (by-pass) Türk Akımı projesini imzalamıştır. Rusya, Türkiye'ye doğal gazını ihraç etmek üzere ihtiyaç duymaktadır. Rusya, Türkiye'nin Rus jetini düşürmesinin ardından Türk Akımı projesini askıya alarak "Enerjiyi Politik Silah" olarak kullanmıştır.⁶²² Türkiye ve Rusya arasında 2015'de yaşanan krizle birlikte Rusya, Türkiye'ye yaptırımlar uygulamış ve Türk Akımı doğal gaz boru hattının inşası askıya alınmıştır. Tekrar yapımına başlanan projenin 2019'da bitmesi planlanmaktadır.⁶²³

Bunlara ek olarak Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri kapsamında İsrail'den Türkiye'ye doğal gaz boru hattı inşa etmek üzere görüşmeler devam etmektedir. İsrail, doğal gazının Türkiye üzerinden taşınması, Avrupa'nın ve Türkiye'nin enerji piyasalarına tedarik sağlayacaktır.

2006 yılında Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz krizi sonrasında Batı Hattından gelen doğal gazın azalması, İran'ın teknik sorunlar yaşaması ve iç tüketimini karşılayamadığı gerekçesiyle ihraç ettiği doğal gazı kış aylarında kesmesi, yeterli depolama kapasitesine sahip olmayan Türkiye'nin boru hatlarından gelen doğal gazda arz sıkıntısı yaşamasına neden olmuş ve enerji arz güvenliğini tehdit etmiştir. Tedarikçi ve transit ülkelerden kaynaklanan nedenler ile teknik nedenler, özellikle kış aylarında günlük gaz sözleşme değerlerinin altında kalan doğal gaz arzının gerçekleşmesi ve bu nedenle günlük arz-talep dengesinin sağlanmasında sorunların yaşanmasına neden olmuştur.⁶²⁴

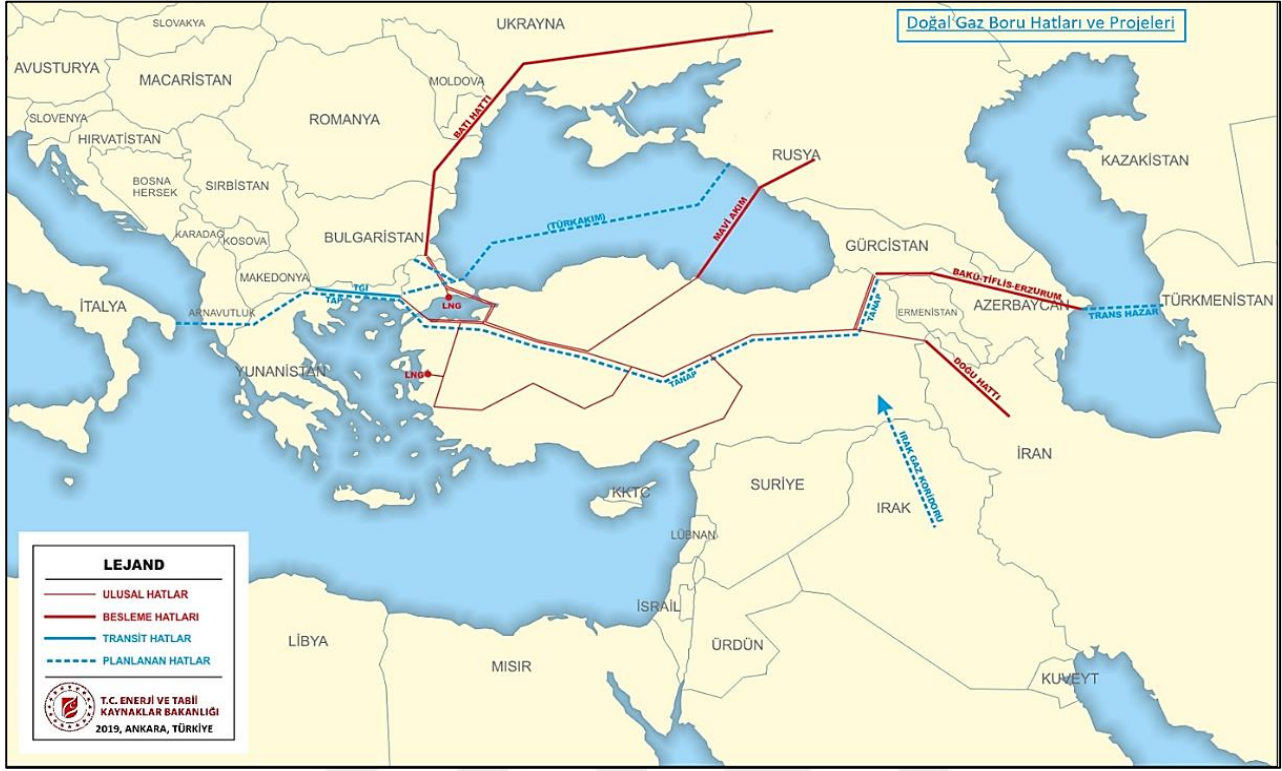
Türk Akımı kapsamında sadece Türkiye'ye doğal gaz arz etmesi amacıyla inşa edilecek boru hattının devreye alınması ile birlikte Batı Hattı'ndan alınan yıllık toplam 14 bcm doğal gazın, mevcut sözleşmelerin şart ve koşulları değişmeksizin Türk Akım üzerinden Türkiye'ye teslim edilmesi planlanmaktadır.

⁶²¹ Çeviköz, s.70.

⁶²² Winrow, s.443.

⁶²³ "Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı", *Sputnik News*, Kasım 2018, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201811201036245122-turk-akimi-dogalgaz-gazprom-rusya-turkiye/> (1 Haziran 2019)

⁶²⁴ EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, 2017, <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu> (1 Haziran 2019),s.6.

Şekil 13: Türkiye Üzerinden Geçen Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri

Kaynak: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri**, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> (1 Haziran 2019)

Enerji arz güvenliği açısından, ülke çeşitliliği kadar, enerji akışının güvenli bir şekilde sağlanması ve güvenli enerji nakil hatlarının varlığı da oldukça önemlidir. Türkiye, bu açıdan hem avantajlı hem de dezavantajlı konumdadır. Türkiye, hem Avrupa kıtası ile olan kara bağlantısı, hem de Kıbrıs'a ve bölgedeki doğal gaz rezerv alanlarına yakınlığı nedeniyle AB ülkeleri ve Doğu Akdeniz arasında enerji akışını sağlayabilecek en uygun güzergâh ve en önemli transit ülke olarak değerlendirilmektedir.⁶²⁵ Türkiye, mevcut durumda, doğal gaz taşımacılığında, bölgesel doğal gaz merkezi olarak değerlendirilmektedir.⁶²⁶

Türkiye, Avrupa'nın enerji arz güvenliği açısından oldukça önemli bir konuma sahiptir. Avrupa Birliği'nin (AB) enerji çeşitlendirme politikası kapsamında, Türkiye, nakil ve transit ülke konumuyla, GGK'nin bir parçasıdır. Hazar Denizi ve Orta Doğu gazını Avrupa'ya taşımaktadır.

⁶²⁵ Kakişım, s.439-440.

⁶²⁶ Pamela Ann Smith, "Turkey, the New Energy Hub of the Mediterranean", **Current Contents of Periodicals On The Middle East**, No. 443, 2013, s.39.

TANAP, GGK'nun bir parçası olarak Rus doğal gazının Avrupa üzerindeki tekeli azaltmak adına önemli bir alternatiftir.⁶²⁷ Ayrıca, AGP'nin de TANAP'a bağlanması düşünülmektedir.

Türkiye, doğal gaz talebi hızla artan büyük bir pazardır. Türkiye'nin, bölgenin en büyük doğal gaz piyasası olarak, artan enerji talebini karşılaması ve Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığını azaltarak enerji arzını çeşitlendirmesi gerekmektedir.⁶²⁸ Türkiye'nin doğal gaz tüketimi, arz kesintileri karşısında oldukça kırılgandır. Doğal gaz kesintileri karşısında sıkıntı yaşamaktadır. Özellikle, Rus uçağının düşürülmesinden sonraki süreçte Rusya'ya olan bağımlılığını azaltma kararı vermiştir. Rusya'nın Suriye'ye müdahalesi, Esad rejimine muhalif olan Türkiye'yi, IŞID'e destek vermesi nedeniyle rahatsız etmektedir.⁶²⁹

Boru hatlarının ülke sınırlarını aştığı her yerde, siyaset ve diplomasi, oldukça önemli bir role sahiptir. Türkiye'deki boru hatları ise siyaset ile doğrudan etkileşim halindedir. Rusya-Ukrayna; Rusya-AB; Rusya-Türkiye ilişkileri, Gazprom'un Türkiye ile ilgili boru hattı planlarında oldukça önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin Irak'la ilişkileri, Özerk Kürt Yönetimi ve PKK sorunu, boru hattı süreçlerini de etkilemektedir.⁶³⁰

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, Türkiye'ye, enerji arz güvenliği açısından ithal kaynakları çeşitlendirme şansı sunmaktadır.⁶³¹ Türkiye, doğal gaz ithalatında, siyasi sorunların bulunduğu iki ülkeye, Rusya ve İran'a bağımlıdır. Türkiye, büyüyen ekonomisi ve buna bağlı artan enerji ve doğal gaz talebiyle İsrail ve Doğu Akdeniz doğal gazı için potansiyel pazar konumundadır. Türkiye, ayrıca, İsrail için potansiyel doğal gaz ticaret ortağıdır.⁶³² İsrail'den, Türkiye'ye inşa edilecek boru hattı ile Doğu Akdeniz doğal gazı, Türkiye pazarını besleyerek Avrupa'ya doğal gaz tedarik edecek potansiyeldedir. Bu sayede, Türkiye, transit ülke ve enerji merkezi olma konumunu güçlendirecektir. Böylece, Türkiye önemli gelir elde edecektir. İsrail'in doğal gaz kaynakları, Türkiye için önemli bir alternatiftir ve ilişkilerin normalleşmesi adına önemli bir potansiyele sahiptir. İsrail'in, doğal gaz kaynakları, Türkiye'nin enerji görünümüne önemli bir çeşitlilik sağlayacaktır.⁶³³

⁶²⁷ Grigoriadis, s.124.

⁶²⁸ Winrow, s.432.

⁶²⁹ Demir, Tekir, s.662.

⁶³⁰ Mesut Hakkı Caşın, "A New Geopolitical Game in Mediterranean Hydrocarbons: Windows of Opportunities or New Challenges?", **Journal of Caspian Affairs**, Vol.1, No.1 (2015), s.52.

⁶³¹ Pamir, *Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Doğal Gaz*, s.53.

⁶³² Brauch, Caşın, Dreiski, El-Katiri, s.24.

⁶³³ Michael Tanchum, "A New Equilibrium: The Republic of Cyprus, Israel and Turkey in the Eastern Mediterranean Strategic Architecture", **PRIO Occasional Paper Series**, Cyprus: PRIO Cyprus Centre and Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015, <https://cyprus.prio.org/Publications/Publication/?x=4193> (1 Haziran 2019), s.9.

Türkiye'nin, Doğu Akdeniz doğal gazı ile ilgili önündeki en büyük politik açmaz, Kıbrıs Sorunu ve bunun denize yansımaları olan MEB uyuşmazlığıdır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin, Kıbrıs ve İsrail ile sorunlu ilişkileri bulunmaktadır. GKRY'nin bölgedeki bazı ülkelerle yaptığı MEB anlaşmaları, Türkiye ile ilişkilerini oldukça olumsuz etkilemektedir.⁶³⁴

Küresel enerji ticareti ve akışı açısından, Türkiye, enerji merkezi olma potansiyeline sahiptir. Ancak, Türkiye'nin jeopolitik ve stratejik konumu nedeniyle bu fırsat, bazı engelleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle, bölgede yaşanan çatışmalar ve istikrarsızlık, Türkiye'nin enerji potansiyelini olumsuz etkilemektedir.⁶³⁵

Türkiye'nin, "Enerji Hub" yani "Enerji Merkezi'ne" dönüşeceği söz edilmektedir. Türkiye'nin enerji merkezine yani literatürde geçen tanımıyla "**Enerji Hub**" haline dönüşmesi belirtildiği üzere imkansızdır. Türkiye'nin, bunu sağlayacak yedek kapasitesi mevcut değildir.⁶³⁶ "Türk Doğal Gaz Sistemi" kapsamında, boş kapasite bulunmamaktadır.⁶³⁷ "Enerji Hub" olabilmek adına, en önemli özellik, o ülkenin yeterli kapasiteye sahibi olmasıdır. Bu sayede ülkeye gelen doğal gazın depolanması sağlanmaktadır. Bu konu, ilgili bölümde detaylıca ele alınmaktadır.

Türkiye'nin doğal gaz tedarik zincirinde, en önemli şirket, BOTAŞ'tır. Türkiye'nin, doğal gaz piyasası rekabete açık olmasına rağmen baskın olan şirket, BOTAŞ'tır. BOTAŞ, devlet şirkettir. İthal edilen doğal gazın %80'ini, BOTAŞ gerçekleştirmektedir. Boru hatlarını inşa eden ve işleten şirket yine BOTAŞ'tır. BOTAŞ liberalleşme politikaları kapsamında gerçekleştirdiği ithalatı, özel şirketlere devretmeye çalışmaktadır.⁶³⁸

Türkiye'nin, Doğu Akdeniz'de, özellikle, GKRY ile yaşadığı sorunlar gün geçtikçe artmaktadır. Türkiye'de, denizciliğe verilen önemin artırılması gerekmektedir. Anavatan'a verilen önemin, "**Mavi Vatan'a**" da eşit derecede verilmesi zorunludur. Türkiye'nin, Ege Sorunu ve Kıbrıs Sorunu kapsamında, denizlerdeki güvenliğini tesis etmesi, Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından temel öneme sahiptir. Dünya ticaretinin %90'ından fazlası, deniz ticaretinden sağlanmaktayken, bu eksik kapatılmalıdır. Türkiye için, denizlerde hak ve çıkarların sağlanması gerekmektedir.⁶³⁹ Buna ek olarak, Türkiye, BMDHS'ye (UNCLOS) taraf

⁶³⁴ Gürel, Cornu, s.9.

⁶³⁵ Kakışım, s.431.

⁶³⁶ Winrow, s.432.

⁶³⁷ Mediterranean Yearbook, "The Energy Geopolitics of the Eastern Mediterranean and the Cyprus Problem", *Strategic Sectors | Economy & Territory IEMed*, 2017, <https://www.iemed.org/publicacions/historic-de-publicacions/anuari-de-la-mediterrania/sumaris/iemed-mediterranean-yearbook-2017> (1 Haziran 2019)

⁶³⁸ Caşın, s.52-56.

⁶³⁹ Bilgesam, s.11-12.

değildir ve BMDHS'ye göre yapılan MEB anlaşmalarını tanımamaktadır.⁶⁴⁰ Türkiye'nin, bu durumla ilişkin düzenleme yapması gerekmektedir.

TPAO, denizcilik açısından dışa bağımlılığı azaltmak ve operasyon kapasitesini arttırabilmek amacıyla "Barbaros Hayreddin Paşa" sismik araştırma gemisini satın alarak denizlerdeki aktif arama faaliyetlerini hızlandırmıştır.⁶⁴¹ Bu kapsamda, Türkiye, Doğu Akdeniz ve Karadeniz'de, arama çalışmaları yapmaktadır. Türkiye, Ceyhan limanını geliştirerek enerji merkezi ve taşıma noktası konumuna gelmeyi hedeflemektedir.

Son olarak, enerji tüketiminde ithalata bağımlı olan ve gelirin önemli kısmını enerji ithalatına harcayan Türkiye için, Doğu Akdeniz keşifleri oldukça önemlidir. Keşiflerin, Türkiye'ye yapacağı olumlu ya da olumsuz etki, zamanla belli olacaktır.

4.3. ULUSLARARASI AKTÖRLERİN DOĞU AKDENİZ HİDROKARBON KEŞİFLERİNE İLİŞKİN POLİTİKALARI

Doğu Akdeniz'de gerçekleşen keşifler, Doğu Akdeniz ülkelerinin dışında güçlü küresel aktörlerin ve hükümetler arası örgütlerin bölgeye olan ilgisini arttırmıştır. Enerji kaynakları, tarihin her döneminde önemli olmuştur. Bu bağlamda, Doğu Akdeniz'de keşfi gerçekleşen enerji kaynakları, ABD, Rusya ve İngiltere gibi küresel aktörlerin yanı sıra, AB, BM ve NATO gibi hükümetler arası örgütlerin çıkarları adına da oldukça önemli bir yere sahiptir.

4.3.1. Küresel Aktörlerin Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları

ABD, Rusya ve İngiltere için enerji kaynaklarını kontrol etmek ve bu kaynaklara sahip olmak oldukça önemlidir. Uzun yıllar enerji ithalatçısı olan ABD, son yıllarda, kaya gazı üretimi ile dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi konumuna yükselmiş ve doğal gaz ihraç etmeye başlamıştır. Rusya ise dünyanın en büyük petrol ve doğal gaz üreticilerinden birisi olmanın yanı sıra, en büyük doğal gaz rezervine sahip olan ülkedir. Dünyanın doğal gaz ve enerji görünümü değişirken ABD, Rusya ve İngiltere için dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşen enerji keşifleri oldukça önemlidir. Buna, Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri dahildir.

⁶⁴⁰ EIA, "Eastern Mediterranean Region", 2013, <https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.php?RegionTopicID=EM> (1 Haziran 2019)

⁶⁴¹ Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, "Projeler", <http://www.tpao.gov.tr/?mod=projeler&contID=48> (1 Haziran 2019)

4.3.1.1. ABD'nin Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları

Doğu Akdeniz keşiflerinin gerçekleşmesiyle Kıbrıs, Türkiye, Mısır, İsrail ve Lübnan'ın, enerji ilişkileri, ABD'nin, Doğu Akdeniz politikasının gündemine girdiği görülmektedir. ABD, Doğu Akdeniz ve bölgede gerçekleşen keşifler ile yakından ilgilenmektedir. ABD'nin, Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri ile ilgili stratejik ve ticari çıkarları bulunmaktadır. ABD, dünyanın bütün enerji kaynaklarında olduğu gibi Doğu Akdeniz hidrokarbon keşiflerini de yakından takip etmektedir.

ABD'nin, gerçekleştirdiği kaya gazı devrimi ile dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi konumuna gelerek enerji piyasalarının dengelerini değiştirmesi, önemli bir dönüşümdür. LNG ihracatçısı konumuna gelen ABD, Avrupa dahil dünyanın birçok yerine doğal gaz ihraç etmekte ve enerji piyasalarında rekabet yaratarak fiyatların aşağı inmesine neden olmaktadır.

ABD, bölge kaynakları üzerinde hak sahibi olmayı ve bölgedeki varlığını güçlendirmeyi hedeflemektedir. ABD'nin, bölge kaynaklarına ilişkin belirli politika ve öngörülerini bulunmaktadır. Amerikan yönetimi, çıkarılacak ve geliştirilecek doğal gaz kaynaklarının bölgede istikrar ve işbirliğinin güçlenmesine katkı sağlayacağını öngörmektedir. ABD, temel olarak bölgedeki çatışmaların önüne geçmek ve sorunların çözülmesine yardımcı olmak istediğini her fırsatta belirtmektedir. ABD, bölgede, kendisinin ve müttefiklerinin deniz gücünü arttırmayı ve ulusal güvenliğini korumayı hedeflemektedir. Ana hedefi, bölgedeki enerji arzının sağlanması, bir diğer deyimle, enerji akışının güvenli bir şekilde devam etmesidir. Unutulmamalıdır ki, Körfez'deki enerji kaynaklarının güvenli ve kesintisiz tedarikinin önemi, ABD için büyüktür.⁶⁴²

ABD'nin, Doğu Akdeniz politikası, ticari çıkarlarını korumak, bölgesel pazarı küresel pazarla entegre etmeye dayanmaktadır. İkinci olarak, bölgede faaliyet gösteren Amerikan firmalarının zarar görmesini engellemek ve bölgedeki çatışmaların artmasının önüne geçmektir.⁶⁴³ ABD, temel olarak, Doğu Akdeniz'de faaliyet gösteren Amerikan şirketlerinin çıkarlarını gözetmektedir. ABD'ye göre, bölge doğal gazının gelişmesi için devletler ve piyasalar arasında koordineli çalışma ve ortaklık sağlanmalıdır. Farklı ihraç seçenekleri ile mevcut bölge, doğal gaz kaynakları, bölgesel işbirliği ve ortaklıklar meydana getirerek yerel

⁶⁴² Caşın, s.56.

⁶⁴³ Jeffrey Mankoff, "Resource Rivalry in the Eastern Mediterranean: The View from Washington", **German Marshall Fund of the United States GMFUS**, Mediterranean Policy Program-Eastern Mediterranean Energy Project Policy Brief, 2012, s.1.

ekonomileri kalkındırabilir ve komşu ülkelerin güvenlik tehditlerini azaltabilir.⁶⁴⁴ ABD, bu dinamikler sağlandığında enerji sektöründe ve diğer sektörlerde daha sağlıklı bir atmosfer oluşacağını beklemektedir.⁶⁴⁵

ABD'nin, Doğu Akdeniz'deki en önemli müttefiki, İsrail'dir. Bu nedenle, ABD'nin, Doğu Akdeniz keşiflerine ilişkin politikasında, İsrail oldukça önemli bir konuma sahiptir. ABD, bölgede kendi güvenliğinin yanı sıra, İsrail'in ulusal güvenliğini ve enerji arzı güvenliğini sağlamayı öncelikli kabul etmektedir. Özetle, ABD'nin İsrail ile ortak ticari ve stratejik çıkarları mevcuttur. ABD, Doğu Akdeniz keşiflerinden elde edilecek faydanın maksimize edilmesi için bölgede istikrarın sağlanmasını, İsrail ve komşularının işbirliği yapmasını ve anlaşmasını desteklemektedir.⁶⁴⁶ Zira, Arap komşularından izole olmuş İsrail'in, bu ülkeler ile ilişkileri, enerji ve ticaret açısından da öneme sahiptir. Bu kapsamda, ABD, bozuk olan, Türkiye-İsrail ilişkilerinin düzelmesi adına çaba sarf etmektedir. Aynı zamanda, enerji ilişkileri bağlamında Yunanistan ve GKRY ile sıcak ilişkiler içerisindedir. ABD'nin, temel hedefi, bölgede enerji güvenliğini sağlamak ve çatışmaları önleyerek, mevcut olanları çözmeye çalışmaktır.⁶⁴⁷

Keşiflerin ticarileşmesinin önündeki en önemli sorunlardan birisi, LNG tesisleri ve boru hatlarının güvenliğidir. ABD, bölgedeki mevcut LNG tesisleri ve boru hatlarının güvenliğinin sağlanmasının önemini belirtmektedir ve İsrail'in bu bağlamda güvenliğini sağlayabileceğini bildirmektedir.⁶⁴⁸ İsrail'in, Doğu Akdeniz keşifleri nedeniyle, 25 Temmuz 2018'de, "US-Israel Energy Center", kurulmuştur.⁶⁴⁹ Merkez, ABD ve İsrail'in enerji alanında da müttefikliğinin önemini göstermektedir.

Bölgesel ilişkiler bağlamında, ABD, İsrail-Lübnan, İsrail-Ürdün, Filistin Sorunu ve İsrail-Türkiye ilişkilerinin iyi seyrini ve Filistin Sorunun çözülmesini desteklemektedir. Tabii bu desteğin hangi tarafın çıkarı gözetilerek ortaya konulduğu ise bir başka tartışma konusudur.⁶⁵⁰ ABD tarafından, İsrail-Türkiye ilişkileri ile İsrail-Yunanistan ilişkilerinin seyri de yakından takip edilen bir konudur. Zira, Yunanistan ve Türkiye, NATO üyesi iki ülke olarak bölgenin askeri ve siyasi konjonktüründe ABD açısından önemli bir yere sahiptir. ABD, potansiyel, Türkiye-İsrail

⁶⁴⁴ "U.S. on Lebanon's Gas Resources: Too Early to Care?", *Lebanese Oil & Gas Initiative*, <https://logi-lebanon.org/KeyIssue/us-east-med-energy> (1 Haziran 2019)

⁶⁴⁵ Holland, Andrew. "Energy and Geopolitics in the Eastern Mediterranean." American Security Project (2015) s.6

⁶⁴⁶ Gürel, s.132.

⁶⁴⁷ Cropsey, s.44.

⁶⁴⁸ El-Katiri, El-Katiri, s.40.

⁶⁴⁹ Ministry of Energy Israel, "Implementation Agreement Between the Department of Energy of the United States of America And The Ministry of Energy of the State of Israel for Cooperation on A Joint Energy Research And Development Center", 2018, https://www.gov.il/BlobFolder/news/r_d_usa/he/US-Israel%20Energy%20Center%20Agreement.pdf (1 Haziran 2019)

⁶⁵⁰ El-Katiri, El-Katiri, s.45.

enerji işbirliğini desteklemekte ve iki ülkenin eskiden olduğu gibi iyi ilişkiler geliştirmesini beklemektedir.⁶⁵¹ Örneğin, İsrail'den Türkiye'ye inşa edilmesi planlanan boru hattı, siyasi atmosfer nedeniyle gerçekleşmemektedir.⁶⁵²

ABD, Filistin Sorununda önemli bir role sahiptir. İsrail'in, daimi müttefiki olan ülke, Doğu Akdeniz doğal gaz keşiflerinin, iki ülke arasında kangrene dönüşmüş bu husumetin sonlanmasında rolü olacağına inandığını belirtmektedir. Gazze Şeridi'nde gerçekleştirilen keşifler geliştirilememiş ve tam hacmi ispatlanamamıştır. Bu şekilde, açık denizde keşfi tamamlanmadan varlığını koruyan doğal gaz kaynakları, ABD açısından Filistin Sorunun çözümünde etkili olabilecektir. Filistin'in kendi doğal gazını çıkartarak işleyebilmesi, ihraç edemese dahi kullanım hakkına sahip olması güçlü bir Filistin ekonomisi yaratabilecektir. İsrail ve Filistin arasındaki siyasi sorunlar şayet bir kenara konulabilirse "Peace Pipeline" adı verilen barış için bir boru hattı bile inşa edilebilecektir.⁶⁵³

ABD, açısından bir diğer önemli konu ise bölgede faaliyet gösteren Amerikan enerji şirketleridir. Doğu Akdeniz keşiflerinin bir kısmı, ABD'li enerji şirketleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu şirketler, bölgedeki faaliyetlerine devam etmektedirler, bu nedenle, ABD açısından bölge güvenliğinin sağlanması önemlidir. Noble Energy, ExxonMobil gibi Amerikan enerji şirketleri, bölgede faaliyet göstermektedir. Bu bağlamda Beyaz Saray ve Amerikan dış siyaseti de bölge ile doğrudan ilgilenmekte ve faaliyet göstermektedir.⁶⁵⁴ ABD'li enerji şirketlerinden Noble Energy, özellikle, GKRY'nin doğal gaz keşiflerinde önemli bir yere sahiptir. 12. blokta Afrodit sahasının keşfini, Noble şirketi gerçekleştirmiştir.⁶⁵⁵ ABD ise Afrodit sahasının ve GKRY'nin keşiflerinin geliştirilmesini desteklemektedir. Bunun bir nedeni de Avrupa'nın enerji arz güvenliğine katkı sağlayacak olmasıdır.⁶⁵⁶

ABD yönetimi ve ABD Kongresi, Doğu Akdeniz'deki keşifler ile yakından ilgilidir. Kongre ve Obama yönetiminin de bölge doğal gazından fayda sağlayabilmek adına bazı eylemlerde bulunduğu bilinmektedir. Barack Obama görev yaptığı dönemde "The Special Envoy and Coordinator for International Energy Affairs" oluşturmuş ve Doğu Akdeniz üzerinde yoğunlaşması ile görevlendirmiştir. ABD, Dışişleri Bakanlığı Doğu Akdeniz keşiflerine özel ilgi

⁶⁵¹ Mankoff, s.6.

⁶⁵² Mankoff, s.2.

⁶⁵³ El-Katiri, El-Katiri, s.40.

⁶⁵⁴ Caşın, s.56.

⁶⁵⁵ Noble Energy, "Eastern Mediterranean: Trailblazing Toward Energy Security"

<https://www.nblenergy.com/operations/eastern-mediterranean-trailblazing-toward-energy-security>

(1 Haziran 2019)

⁶⁵⁶ Suzanne Carlson, "Pivoting energy Relations in the Eastern Mediterranean", **Turkish Policy Quarterly**, Vol.15, No.1 (2016), s.75.

göstermektedir. Bu bağlamda, 114. Kongre ve 5066 numaralı Temsilciler Meclisi kararları, Amerikan Başkanı ve Temsilciler Meclisi'nin, İsrail'in açık deniz doğal gaz rezervlerini korumak üzere hareket edeceğini beyan etmiştir.

ABD, Doğu Akdeniz keşifleri kapsamında Lübnan ile ilgilenmektedir. ABD, Lübnan ve İsrail arasındaki deniz yetki alanları uyuşmazlığını çözmek için müzakerelerde bulunmuş ancak bu çabalar, sonuçsuz kalmıştır. Mayıs 2016'da, ABD'li Devlet Bakanı yetkilisi Amos Hochstein, Lübnan hidrokarbonlarının geliştirilmesini desteklediğini belirtmiştir.⁶⁵⁷

ABD, bölgede, AB'nin enerji çeşitlendirme politikası kapsamında Doğu Akdeniz doğal gazının geliştirilmesini desteklemektedir. Bu bağlamda, ABD ve AB, Doğu Akdeniz doğal gazının geliştirilmesi ve bölge ülkelerinin enerji güvenliğinin sağlanması adına birlikte hareket edebileceklerini 2012'de, AB Enerji Konseyi toplantısında bildirmişlerdir. ABD ve AB, Doğu Akdeniz keşifleri için koordineli hareket etmektedir.⁶⁵⁸ ABD, Avrupa'nın doğal gaz ithalatının ve enerji tüketiminde Rusya'ya olan bağımlılığının azaltmasını istemektedir. Aynı zamanda, Rusya'nın, Avrupa üzerindeki gücünün zayıflamasını talep etmektedir. ABD LNG'sinin, Avrupa piyasasına ihracatıyla, Rusya ile pazarda büyük bir rekabet başlamıştır. Zira, Gazprom doğal gazına bağımlı olan AB üzerinde, Rusya'nın önemli gücü bulunmaktadır. Rusya, Avrupa doğal gaz piyasaları üzerinde oldukça güçlü bir tekele sahiptir. ABD, Doğu Akdeniz doğal gazının Avrupa'ya ihraç edilmesini istemektedir. Bunun nedeni, Rusya'nın tekeli kırma ve İsrail-AB ilişkilerini güçlendirmektir.⁶⁵⁹ ABD, Rusya ile Avrupa ve Doğu Akdeniz'de rekabetini sürdürmektedir.

ABD'nin, Avrupa doğal gaz piyasalarında Rus doğal gazının tekeli kırma istemesine karşın, Rusya'da kendisine rakip olunmaması adına Doğu Akdeniz doğal gazının Avrupa'ya ihracatını engellemeye çalışmaktadır. Bu nedenle, Rus şirketleri de bölgede doğal gaz arama ve çıkarma faaliyetlerine ilgi duymaktadır. Rusya, Türkiye'ye karşı GKRY'nin, MEB ve arama faaliyetlerini desteklemektedir.⁶⁶⁰ Rusya'nın, bu bağlamda Suriye'nin açık deniz sahasında bulunan potansiyel hidrokarbon kaynakları ile ilgilendiği ve bu nedenle, Suriye İç Savaşı'nda önemli bir yere sahip olmaya çalışarak, bir çeşit vekalet savaşı (Proxy War), yürüttüğü

⁶⁵⁷ Ratner, s.14.

⁶⁵⁸ Shaul Zemach, "Toward an Eastern Mediterranean Integrated Gas Infrastructure?", *German Marshall Fund of the United States*, 2016, <http://www.gmfus.org/publications/toward-eastern-mediterranean-integrated-gas-infrastructure> (1 Haziran 2019), s.11.

⁶⁵⁹ Mankoff, s.4.

⁶⁶⁰ Mankoff, s.5.

düşünülmektedir. ABD, bu açıdan, Rusya'nın bölgedeki faaliyetlerini yakın biçimde gözlemlemektedir. Doğu Akdeniz'de, bir soğuk savaş olduğunu söylemek, yanlış olmayacaktır.

ABD, ayrıca Güney Gaz Koridorunun genişleyerek, AB'nin, Rus doğalgazına bağımlılığının da önüne geçmeyi istemektedir.⁶⁶¹ ABD, ilk kez Avrupa'ya, Nisan 2016'da LNG ihracatı gerçekleştirmiştir. Bu durum, Avrupa'da başlayacak olan Rus-Amerikan doğal gaz rekabetinin ilk adımıdır. ABD'nin, pazara girmiş olması, hem Rusya hem de diğer ihracatçılar için tehdit oluşturmaktadır.⁶⁶²

ABD, Doğu Akdeniz doğal gazı bağlamında Kıbrıs, Mısır, İsrail ve Lübnan'ın işbirliği yaparak doğal gazı Türkiye üzerinden küresel pazara satmasını desteklemektedir. Bu durum, Kıbrıs Sorunu çözüldüğü takdirde gerçekleşecektir. Bu sayede, bölgede istikrar sağlanacağı öngörülmektedir.⁶⁶³ ABD, Kıbrıs Sorunun çözümünü desteklemektedir. Bunun için, BM'nin rolüne önem atfetmektedir. Özellikle, Joe Biden, bunun için oldukça aktif çalışmıştır.⁶⁶⁴ ABD, Kıbrıs Sorununun BM yardımı ile çözülmesini desteklemektedir. Aynı zamanda, İsrail ve GKRY'nin, kendi MEB'leri içerisinde arama yapmalarını hukuki açıdan uygun bulmaktadır. ABD, müttefiki olduğu Türkiye-İsrail-Yunanistan ve GKRY arasındaki gerilimlerin azalmasını istemektedir.⁶⁶⁵ ABD, ayrıca GKRY'nin, bir enerji merkezine dönüşerek, AB'nin enerji çeşitliğinde rol almasını ve Rusya'ya olan bağımlılığının azalmasını istemektedir.⁶⁶⁶

Kıbrıs ve Türkiye, ABD için NATO üyesi olmaları adına büyük öneme sahiptir. Kıbrıs, NATO ortağıdır ve Avrupa ile ABD'nin, Doğu Akdeniz'deki müttefikidir. Avrupa, Avrasya ve ABD arasında köprü kuran ada, savunma ve istihbarat ağı açısından önem arz etmektedir. Joe Biden'ın da önerdiği üzere, ABD, Mısır, GKRY ve İsrail'de çıkacak olan enerji kaynaklarının, Avrupa piyasasına ulaştırılması konusunda Türkiye'nin güçlü bir alternatif olduğunu belirtmektedir. Özellikle İsrail doğal gazının Türkiye üzerinden boru hattı ile taşınması, önemli bir gündem maddesi ve güçlü bir seçenektir.⁶⁶⁷

⁶⁶¹ İbrahim S. Arınç ve Levent Özgül, "Exportation of EastMed Gas Resources: Is it possible without Turkey?", *Insight Turkey*, Vol.17, No.2, 2015, s.117-140.

⁶⁶² Anna Shiryayevskaya and Naureen S, Malik, "Europe Shows It's Getting Serious About Buying U.S. LNG", *Bloomberg*, 9 Ağustos 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-08-09/europe-shows-it-s-getting-serious-about-getting-more-u-s-lng> (1 Haziran 2019)

⁶⁶³ Aslim, s.38.

⁶⁶⁴ Carlson, s.75.

⁶⁶⁵ Mankoff, s.4-6.

⁶⁶⁶ Khashan, s.165.

⁶⁶⁷ Helena Smith, "US Vice-President Joe Biden Pushes Energy Cooperation in Visit To Cyprus", *The Guardian*, 22 Mayıs 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/may/22/us-vice-president-joe-biden-visits-cyprus-energy-cooperation> (1 Haziran 2019)

ABD, 2010'da başlayan Arap Baharı dahilinde, Mısır'daki darbe sonrası ortaya çıkan uygulamaların ve Suriye İç Savaşı'nın bitiminin, bölgenin enerji güvenliğine ve Doğu Akdeniz hidrokarbon keşiflerinin gelişimine olumlu etki sağlayacağını vurgulamaktadır.⁶⁶⁸ Özellikle bölgedeki istikrarın az da olsa sağlanabilmesi adına Suriye İç Savaşı'nın bitmesi ve İsrail-İran geriliminin azalması gerektiğini vurgulamaktadır.⁶⁶⁹ ABD'nin bölgedeki istikrarın sağlanmasını istemesinin bir diğer nedeni de Çin ve Rusya'nın bölgede güçlenmesinin önüne geçmektir. ABD'ye göre, bölgede enerji güvenliğinin sağlanması ve enerji kaynaklarından faydalanılarak ülke ekonomilerinin büyüebilmesi için risklerin en alt düzeyde tutulması gerekmektedir.

ABD, genel olarak doğal gaz ithalatına bağımlı bir ülke değildir. Özellikle, kaya gazı üretimi ile 2005'ten sonra, ABD'nin, doğal gaz ihracatı hızla artmış ve ithalatı ise hızla azalmıştır. ABD, kaya gazı üretimini geliştirerek, dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi konumuna gelmiştir. ABD, doğal gaz ithalatını, 2017 EIA verilerine göre, %97 civarında Kanada'dan boru hatları ile gerçekleştirmiştir.⁶⁷⁰ ABD, bu şekilde, dünya enerji piyasalarında değişim yaratmaktadır. Unutulmamalıdır ki, doğal gaz piyasası, petrol piyasasına göre çok daha değişken ve kırılgandır. Doğal gaz fiyatları, son yıllarda, düşük seyrederek, yatırımları da olumsuz etkilemektedir.

ABD'nin, Doğu Akdeniz politikası, bu şekilde revizyona uğramaktadır. Doğu Akdeniz ülkeleri, ekonomik sorunlara sahiptir. Bu sorunlar, siyasi ve stratejik diğer sorunlarla karşılıklı etkileşim halindedir. Doğu Akdeniz keşifleri, zayıf olan, bölge ülkelerinin ekonomilerine fayda sağlayacak potansiyele sahiptir.⁶⁷¹ Buna ek olarak, ABD'nin, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz politikalarının, Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ve Yeşil Kuşak Projesi göz ardı edilmeden incelenmesi gerekmektedir. BOP, stratejik enerji kaynaklarının ve enerji nakil/ulaşım hatlarının denetim altında tutulmasını hedeflemektedir.

ABD, bölgesel çıkarları dahilinde, Türkiye, İsrail ve GKRY'nin uzlaşmasından yanadır. ABD'nin, Doğu Akdeniz ve hidrokarbon kaynaklarına yönelik politikası, konunun geleceği açısından oldukça büyük öneme sahiptir.

⁶⁶⁸ Grigoriadis, s.131.

⁶⁶⁹ Alterman, Conley, Malka, Ruy, s.29.

⁶⁷⁰ EIA, "Natural Gas Imports and Exports", 2019,

https://www.eia.gov/energyexplained/index.php?page=natural_gas_imports (1 Haziran 2019)

⁶⁷¹ Alterman, Conley, Malka, Ruy, s.27.

4.3.1.2. Rusya'nın Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları

Rusya'nın, Doğu Akdeniz doğal gaz keşiflerine ilişkin politikalarını anlayabilmek için öncelikle doğal gaz verilerini ele almak gerekmektedir. Rusya'nın ekonomisi, büyük oranda dünyanın farklı yerlerine ihraç ettiği petrol ve doğal gaz rezervlerine bağlıdır. Ülkenin petrol ve doğal gaz ihracatının düşmesi, ekonomisini önemli oranda etkileyecektir. Bu nedenle, Rusya'nın enerji piyasalarındaki güçlü konumunu kaybetmemesi ve gerçekleştirdiği enerji ihracatının azalmaması gerekmektedir.

Rusya'nın, en güçlü olduğu doğal gaz piyasası, Avrupa'dır. Ülke, Avrupa'nın doğal gaz ithalatında tekel denilebilecek kadar güçlü bir konumdadır. ABD'nin, kaya gazından elde edilen LNG ile Avrupa doğal gaz piyasalarına girmesi ve Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının da bölgeye ihraç potansiyelinin olması Rusya'yı tedirgin etmektedir. Rusya, bu nedenle, Avrupa doğal gaz piyasaları üzerindeki konumunu kaybetmemek üzere projeler ortaya koyarak, doğal gaz boru hatları inşa etmektedir.

BP 2019 Energy Outlook verilerine göre, Rusya'nın doğal gaz üretiminin bir miktar düşmesine rağmen, ülke, dünyanın en büyük petrol ve doğal gaz ihracatçısı konumunu korumaktadır. Dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi, 2017 itibariyle ABD'dir. ABD'yi, Rusya takip etmektedir. Dünyanın en büyük geleneksel doğal gaz üreticisi, Batı Sibiryada Doğal Gaz Sahası'ndan gerçekleştirilen üretim ile Rusya'dır. Dünyanın diğer önemli doğal gaz üreticileri ise İran ve Katar'dır. Dünya LNG ihracatına ABD ve Katar liderlik etmektedir. 2040'a kadar, ABD ve Katar'ın LNG ihracı merkezi olacağı öngörülmektedir.⁶⁷²

Amerika'dan piyasaya giren LNG, boru hattı doğal gazının ihracatına oranla daha esnek biçimde taşınmaktadır. ABD'nin, gelecek yıllarda doğal gaz piyasasına Rusya'dan çok daha fazla arz sağlayacağı öngörülmektedir.⁶⁷³ Dünya LNG piyasalarına, ABD dışında önemli arz, Avustralya ve Yamal LNG tesisinden gelecektir.⁶⁷⁴ Enerji ilişkileri diplomatik ilişkilerin önüne geçmektedir. Bu durum, ABD-Rusya ilişkilerinde de görülmektedir. ABD'de soğuk geçen kışla birlikte Rusya, Yamal'dan ABD'ye LNG ihracatı gerçekleştirmiştir.

⁶⁷² BP Energy Outlook 2019, s.99.

⁶⁷³ International Energy Agency (IEA), **World Energy Outlook 2017**, 2017, s.333.

⁶⁷⁴ International Energy Agency (IEA), s.333.

Rusya, Çin ile ilişkilerini güçlendirmektedir. “Power of Siberia” ile Rus doğal gazı, Çin piyasasına taşınacaktır. Rusya’nın, 2000 yılında doğal gaz talebi 333 bcm’ken, 2016 yılında 456 bcm olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü üzere, Rusya’nın doğal gaz talebi de artmaktadır.⁶⁷⁵

Dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi, ABD; ikinci büyük üreticisi ise Rusya’dır. Yani Doğu Akdeniz’de vekalet savaşı yürüten iki büyük güç, aynı zamanda, dünyanın enerji devleridir. Bu durum, enerji kaynaklarına sahip olmanın ve kullanım ile ticaretinin siyaseti ne denli etkilediğini de kanıtlamaktadır.⁶⁷⁶

Rusya’nın, 2017 itibariyle kanıtlanmış doğal gaz rezervi, 34.8 tcm’dir ve dünya toplam rezervinin %18.1’ini oluşturarak ilk sırada yer almaktadır. 2016’ya oranla, %0.3 azalarak 635.6 bcm doğal gaz üretmiştir. 2017 yılında ABD’den sonra dünyanın ikinci büyük doğal gaz üreticisi olmuştur. Rusya, 2016’da, 230.9 bcm doğal gaz ihraç etmiştir. Rusya, 2017 yılında 189.3 bcm ile en fazla doğal gaz ihracatını Avrupa’ya gerçekleştirmiştir. Avrupa ülkeleri içerisinde en yüksek ihracatı ise 48.5 bcm ile Almanya’ya, 27.6 bcm ile Türkiye’ye ve 22.3 bcm ile İtalya’ya gerçekleştirmiştir. Rusya yine, 2017’de, Japonya’ya, 9.9 bcm LNG ihracatı gerçekleştirmiştir.⁶⁷⁷

Rusya’nın enerji şirketleri, Rus ekonomisinin temel taşıdır. Bunun temel nedeni, ülkenin sahip olduğu geniş petrol ve doğal gaz rezervleridir. ABD’nin Avrupa piyasalarına gerçekleştirdiği LNG ihracatı, Gazprom’u tedirgin etmektedir.⁶⁷⁸ Ülke, GSMH’sinin en az %10’unu ve gelirlerinin %50’sini doğal gaz ihracatından elde etmektedir. Bu enerji şirketleri, Gazprom, Novatek, Rosneft, Lukoil ve Surgutneftegas olarak sıralanabilir.⁶⁷⁹

Gazprom, dünyanın en büyük doğal gaz şirkettir. Aynı zamanda, Türkiye ve Avrupa’nın en önemli gaz tedarikçisidir.⁶⁸⁰ Gazprom, şirket olarak Rus devletine hem bağımlı hem de bağımsızdır. Şirket, Rusya’ya vergi ödemekte ancak yatırım için devletten sermaye almamaktadır.⁶⁸¹ Gazprom, 2017’de Avrupa’ya, 194.4 bcm, Rusya’ya yani iç piyasaya 229.9

⁶⁷⁵ International Energy Agency (IEA), s.339.

⁶⁷⁶ International Energy Agency (IEA), s.346.

⁶⁷⁷ BP Statistical Review of World Energy 2018, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf> (1 Haziran 2019), s.34.

⁶⁷⁸ International Energy Agency (IEA), s.351.

⁶⁷⁹ Evan Tarver, “The 5 Biggest Russian Natural Gas Companies”, *Investopedia*, <https://www.investopedia.com/articles/markets/082615/5-biggest-russian-natural-gas-companies.asp> (1 Haziran 2019)

⁶⁸⁰ Gazprom, <http://www.gazprom.com/> (1 Haziran 2019)

⁶⁸¹ Marcel Viëtor, **Russian Foreign Policy Between Security and Economics: Exporting Gas and Arms to Belarus and China, 1990-2008**, Lit Verlag, 2010, s.37.

bcm doğal gaz satışı gerçekleştirmiştir. Bu rakamlar, dünya doğal gaz tüketimi açısından oldukça yüksektir. Gazprom'un hisselerine bakıldığında, büyük oranının Rus devlet şirketine ait olduğu görülmektedir.⁶⁸² Gazprom, Avrupa'ya 25 yıla kadar uzayan, uzun dönemli anlaşmalarla doğal gaz ihraç etmektedir. Son zamanlarda ise kısa ve orta vadeli anlaşmalar, swap işlemler ve spot anlaşmalar da uygulamaktadır. Türkiye'ye, 2017'de, 29 bcm doğal gaz satmıştır.⁶⁸³

Rusya, dünya doğal gaz rezervlerinin önemli kısmına sahip bir ülke olarak Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri ile yakından ilgilenmektedir. Rusya, küresel enerji piyasalarında oldukça önemli bir yere sahiptir. Dünyanın en büyük doğal gaz ihracatçısıdır. Avrupa'nın ise temel petrol ve doğal gaz tedarikçisidir. Son zamanlarda, Asya'ya ihracat yapmaktadır. Orta Asya ve Hazar ülkeleri ile güçlü bağları bulunmaktadır. Petrol ve doğal gaz gelirleri Rusya'ya önemli bir gelir ve GSMH yaratmaktadır. Ancak, Rusya'nın doğal gaz sahaları yaşlanmakta ve bu durum, üretime de yansiyarak verimliliği azaltmaktadır.⁶⁸⁴

Rusya, dünyada petrol ve doğal gaz gelişmelerinin yaşandığı bölgelerle yakından ilgilenerik söz sahibi olmak istemektedir. Doğu Akdeniz de bunlardan birisidir. Küresel ve bölgesel güçlerin, Doğu Akdeniz'de gerçekleşen keşiflerden sonra bölgeye olan ilgisi artmıştır.⁶⁸⁵ En önemli küresel güçlerden birisi de aynı zamanda Rusya'dır.

Suriye'de, Rusya ve ABD'nin, literatürde "**Proxy War**" olarak tanımlanan ve Türkçesi "Vekalet Savaşları" biçiminde ifade edilen savaşı yürüttükleri görülmektedir. ABD ve Rusya'nın vekalet savaşı, Doğu Akdeniz enerji kaynakları üzerinden devam etmektedir. ABD ve Rusya, bölgede bir diğerinin güçlenmesinin önüne geçmek üzerine bir politika izlemektedir.⁶⁸⁶ Rusya, bölgede rakip olması nedeniyle ABD'nin varlığından rahatsız olmaktadır.

Rusya'nın, Doğu Akdeniz'de jeopolitik çıkarları mevcuttur. Buna ek olarak, enerji keşiflerinden de yararlanmak istemektedir. Rusya, bölgede askeri ve siyasi olarak varlığını korumayı ve gücünü arttırmayı hedeflemektedir. Suriye İç Savaşı'nda rejimden yana tavır alan Rusya'nın, Lazkiye ve Tartus'ta deniz ve hava üsleri (Hmeymim) bulunmaktadır. Rusya, Doğu Akdeniz enerji keşiflerinin ve değişen güç dengelerinin dışında kalmamaya çalışmaktadır.⁶⁸⁷

⁶⁸² Gazprom, "Marketing", <http://www.gazprom.com/about/marketing/> (1 Haziran 2019)

⁶⁸³ Gazprom, "Europe", <http://www.gazprom.com/about/marketing/europe/> (1 Haziran 2019)

⁶⁸⁴ Bahgat, s.157-161.

⁶⁸⁵ Pamir, *Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Doğal Gaz*, s.51.

⁶⁸⁶ Micco, s.18-19.

⁶⁸⁷ Winrow, s.433.

Rusya, Suriye’de İç Savaşın başından beri donanma bulundurmaktadır.⁶⁸⁸ Rusya, Suriye İç Savaşına müdahale ederek rejimden yani Beşar Esad’dan yana tavır almıştır. Suriye ve Rusya’nın güçlü bağları, Suriye’nin Soğuk Savaş döneminde, SSCB’den taraf hareket etmesine dayanmaktadır. Baas Partisi’nin kuruluşu nedeniyle Hafız Esad’ın da Rusya ile güçlü ilişkileri vardır. Suriye, Rusya’nın en önemli silah satışı gerçekleştirdiği ülkelerden birisidir. Rusya, Suriye İç Savaşı’ndaki konumuyla askeri ve diplomatik anlamda Doğu Akdeniz’deki varlığını göstermekte ve Batılı devletlerle rekabet etmektedir. Ayrıca, Tartus limanında Rus donanması bulunmaktadır.⁶⁸⁹

Arap Baharı, Ukrayna-Rusya Krizi ve Kırım’ın ilhakı, son birkaç yılda dünya siyasetini değiştirmiştir. Arap Baharı ile birlikte Rusya, Doğu Akdeniz’deki varlığını güçlendirmeye başlamıştır.⁶⁹⁰ Doğu Akdeniz keşifleri kapsamında, Rusya, bazı politikalar uygulamaktadır. Rusya’nın Doğu Akdeniz stratejisini, enerji kaynaklarını kontrol etmek ile askeri müdahale bileşimi oluşturmaktadır. Enerji, hegemonik güç olan Rusya’nın bölge için yeni dayanağı olacaktır.⁶⁹¹ Rus enerji şirketleri, bölgede aktif olarak çalışmaktadır. Rusya, Doğu Akdeniz’deki askeri varlığının yanında Gazprom ile birlikte enerji piyasasında da söz sahibi olmak istemektedir. Bu amaçla, anlaşmalar gerçekleştirmektedir.

Rusya ve devlet şirketi Gazprom, Doğu Akdeniz keşifleri ile doğrudan ilgilenmekte ve pastada pay sahibi olmak istemektedir. Bu bağlamda, Türkiye ile boru hattı sistemini de genişletmektedir.⁶⁹² Türk Akımı ve Mavi Akım, Rusya’nın bu politikaları kapsamında hayata geçen doğal gaz boru hatlarıdır. 2013’te, Rus devletine ait enerji şirketi, Soyutneftegaz, Suriye denizel alanında hidrokarbon keşifleri yapmak üzere anlaşma imzalamıştır. Anlaşma kapsamında, Suriye’nin 2190 km²’lik alanında, şirket, petrol ve doğal gaz çalışmaları yürütmeyi planlamıştır.⁶⁹³ Ancak ülkede başlayan İç Savaş sonrasında, güvenlik gerekçeleri ile bu araştırmaları yapmayacağını bildirmiştir.⁶⁹⁴

⁶⁸⁸ Andreas Stergiou, "Russia's Energy and Defense Strategy in the Eastern Mediterranean", **Economics World**, Vol.5, No. 2 (2017), s.107.

⁶⁸⁹ Jesús Manuel Pérez Triana, **Russia in the Eastern Mediterranean: a Counterweight to the West?**, *Cidob Barcelona Centre for International Affairs*, 2017, https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionals/n1_178/russia_in_the_eastern_mediterranean_a_counterweight_to_the_west (1 Haziran 2019)

⁶⁹⁰ Spyridon N. Litsas, "Russia in the Eastern Mediterranean: Intervention, Deterrence, Containment", *DOMES*, Vol.26, No.1 (2017), s.58.

⁶⁹¹ Stergiou, *Russia's Energy and Defense Strategy in the Eastern Mediterranean*, s.102-103.

⁶⁹² Micco, s.18.

⁶⁹³ "Russia Tightens Links To Bashar Al-Assad With Syria Energy Deal", *Financial Times*, <https://www.ft.com/content/9e8040e0-6e3f-11e3-8dff-00144feabdc0> (1 Haziran 2019)

Rusya, ABD, Fransa ve İngiltere gibi Doğu Akdeniz'de gücünü arttırmak istemektedir. Rusya, Suriye'de bulunan Tartus limanındaki üssü nedeni ile rejime destek vermektedir.⁶⁹⁵ Özellikle, Suriye'de, Lazkiye ve Tartus Limanı, Rusya tarafından kullanılabilir. 695

Rusya ve GKRY'nin güçlü bağları, eskiye dayanmaktadır. Rusya ve GKRY, Ortodoks nüfusu nedeniyle ortak dini paydaya sahiptir. Bu özellik, Rusya'nın genellikle GKRY'yi ve Kıbrıs Sorununda Rum kesimini desteklemesine neden olmaktadır. GKRY ve Rusya arasında kara para aklama da oldukça yoğundur. Rusya, 2008 ekonomik (nakit) krizinde, GKRY'ye önemli miktarda borç vermiştir. Bu durum, iki ülkenin diplomatik ilişkilerini önemli ölçüde güçlendirmiştir. Örneğin, Rusya, vatandaşlarını GKRY'de tatil yapmaya teşvik ederek ülkeye önemli bir turizm geliri sağlamıştır. Ayrıca, Rusya, GKRY'nin en önemli yatırımcılarından birisidir. GKRY, Rusya'nın doğal gaz keşiflerinde, arama ve geliştirme faaliyetlerinde yer almasını istemiş ancak bu gerçekleşmemiştir.⁶⁹⁶ 696

Rusya, GKRY'nin faaliyetlerini destekleyip yönetim ile iyi ilişkiler geliştirerek, Fransa ve AB gibi Türkiye'nin aleyhinde bir tutum sergilemektedir. Rusya, GKRY'nin MEB'inde gerçekleştirdiği faaliyetleri desteklemektedir. Suriye'deki üslerinden sonra, GKRY'de de üs sahibi olmayı planlamaktadır. Rusya aynı zamanda boru hattı inşasının önüne geçmek için İsrail-Türkiye yaklaşmasının da karşısında bir tavır sergilemektedir.⁶⁹⁷ 2013'te, Rusya ve Lübnan, Lübnan'ın denizel alan arama faaliyetleri için iyi niyet protokolü (MoU) imzalamıştır. Rusya, ayrıca, Filistin'in Gazze Marine sahası ile ilgilenmektedir. Bu bağlamda, 2014'te Mahmud Abbas ile görüşme gerçekleştirmiştir. Ayrıca, İsrail ile de doğal gaz keşifleri bağlamında anlaşmayı planlamaktadır.

Rusya sahip olduğu enerji kaynaklarını, ekonomik, güvenlik ve siyasi amaçlar adına politik silah olarak kullanmaktadır.⁶⁹⁸ Bu durum, Rusya'nın zaman zaman Ukrayna'ya gaz akışını keserek Avrupa'yı doğal gazdan mahrum bıraktığı dönemlerde net bir biçimde görülmektedir. Rusya'nın, Kırım'ı ilhakı ve Ukrayna'da yaşananlar, Avrupa'nın Rus doğal

⁶⁹⁴ Natalia Shurmina ve Anastasia Lyrchikova, "Russia's Soyuzneftegaz Drops Plans For Offshore Oil And Gas Exploration In Syria" *Reuters*, 30 Eylül 2015, <https://www.reuters.com/article/us-russia-syria-oil/russias-soyuzneftegaz-drops-plans-for-offshore-oil-and-gas-exploration-in-syria-idUSKCN0RU02V20150930> (1 Haziran 2019)

⁶⁹⁵ Kaya, s.146.

⁶⁹⁶ Jesús Manuel Pérez Triana, **Russia in the Eastern Mediterranean: a Counterweight to the West?**, *Cidob Barcelona Centre for International Affairs*, 2017, https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionales/n1_178/russia_in_the_eastern_mediterranean_a_counterweight_to_the_west (1 Haziran 2019)

⁶⁹⁷ Prontera, Ruszel, s.151.

⁶⁹⁸ Khashan, s.24.

gazına alternatif geliştirmesi gerekliliğini bir kez daha göstermiştir. Doğu Akdeniz doğal gazı, bu alternatiflerden birisi olabilir.⁶⁹⁹

Rusya, doğal gaz ihracatının önemli kısmını Avrupa'ya gerçekleştirmektedir; bu yüzden pazarını kaybetmek istememektedir. Rusya, 2016'da, AB'nin doğal gaz talebinin %43'ünü tedarik etmiştir.⁷⁰⁰ Rusya ve Gazprom, Avrupa doğal gaz piyasasındaki hakimiyetini ve pazar payını kaybetmemek adına Doğu Akdeniz doğal gazının Avrupa için alternatif olmasını engellemeye çalışmaktadır. Bunun için, Türkiye üzerinden Türk Akımı ve Mavi Akım gibi boru hatları inşa etmiştir.⁷⁰¹ Kuzey Akımı ve iptal edilen Güney Akımı ile Trans-Black Sea Burgas-Alexandropoli gibi hatlar da bu politikanın kapsamındadır. Gazprom'un birçok Avrupa ülkesi ile 2035'e kadar doğal gaz anlaşması bulunmaktadır. Bu nedenle, kendi doğal gazına rakip olabilecek alternatifleri engellemektedir.⁷⁰² Rusya'nın, Avrupa ülkeleri ile yaptığı anlaşmaların %70 civarı uzun dönemli, 2025-2027'ye kadar uzayan kontratlardır ve tek taraflı fes edilemez; edildiği takdirde büyük kısmının ödenme şartı bulunmaktadır.⁷⁰³

Rusya'nın, Kırım'ı ilhakı, Rusya'nın doğal gazı, yani enerjiyi politik silah olarak kullanması, Avrupa'nın enerji güvenliği politikasını değiştirmiştir. Avrupa, Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığını azaltmak ve gaz arzını çeşitlendirmek adına "Güney Gaz Koridoru"nun gelişmesini desteklemektedir. Buna karşın, Avrupa enerji şirketleri, Gazprom'la anlaşmalar yapmaya devam etmektedir. Güney Gaz Koridoru, Azeri gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyarak, Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmayı hedeflemektedir. Ancak, şah Deniz Boru hattı konsorsiyumunda, Rusya'nın %10 hissesi bulunmaktadır.⁷⁰⁴ Türkiye'nin de önemli ölçüde Rus doğal gazına bağımlı olduğu unutulmamalıdır.

Avrupa'nın enerji güvenliği, Rusya'ya bağlıdır. AB, enerji güvenliğini arttırmayı ve Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmayı istemektedir. Rusya'nın, Kırım'ı ilhakı ve 2006, 2009 gaz kesintileri ile Rusya'nın, Avrupa enerji güvenliğini ciddi boyutta tehdit ettiği görülmüştür.⁷⁰⁵ Doğal gaz boru hatları, çok uzun yıllardır Rusya-AB ilişkilerini belirlemiştir. Ukrayna üzerinden

⁶⁹⁹ Khashan, s.171.

⁷⁰⁰ IEA, **World Energy Outlook 2017**, 2017, s.339.

⁷⁰¹ Marketos, s.3.

⁷⁰² Stergiou, s.327.

⁷⁰³ Tsakiris, s.291.

⁷⁰⁴ European Center for Energy And Geopolitical Analysis ECEGA, "Geopolitics of Energy a la Mediterranee: Key issues, Latest Developments and Future Prospects for the Eastern Mediterranean Gas", 2017, <http://www.ecega.eu/blog/geopolitics%2%A0of%2%A0energy%2%A0a%2%A0la%2%A0mediterraneenn%2%A0key%2%A0issues%2%A0latest%2%A0developments%2%A0and%2%A0future%2%A0prospects%2%A0for%2%A0the%2%A0eastern%2%A0mediterranean%2%A0gas> (1 Haziran 2019), s.17.

⁷⁰⁵ Micco, s.1.

boru hatları ile Rus doğal gazı, Avrupa'ya taşınmaktadır.⁷⁰⁶ Buna karşın Rusya'da Avrupa piyasasına bağımlıdır. Avrupa piyasası, Rusya'nın bütçesine büyük katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, taraflar win-win olarak karşılıklı kazanç elde etmektedir. ABD ve Kanada'dan, Avrupa'ya gelen ucuz gaz ve LNG teknolojisinin gelişmesi; Avrupa'ya alternatif olarak Çin pazarının gündeme gelmesi, Rusya-Avrupa karşılıklı bağımlılığını etkileyecektir.⁷⁰⁷ Avrupa'nın, ayrıca Rusya'ya olan bağımlılığını kırmak için yenilenebilir enerji üretimine yöneldiği görülmektedir.

Avrupa, Doğu Akdeniz doğal gazını alternatif olarak düşünmekte ancak Rusya, pazardaki hakimiyetini kaybetmek istememektedir. Rusya, Türkiye ve Avrupa gibi büyük pazarları kaybederse ekonomisi önemli biçimde darbe alacaktır. Rusya'nın bütçe gelirlerinin büyük kısmı, enerji ihracatından sağlanmaktadır.⁷⁰⁸ EastMed boru hattı, eğer inşa edilebilirse Rusya'nın, Avrupa doğal gaz piyasası üzerindeki hakimiyetini zayıflatacağıdır.⁷⁰⁹

Rusya, Ukrayna, Belarus, Almanya üzerinden Kuzey Akımı ve Türkiye üzerinden Mavi Akım ile doğal gaz taşımaktadır. Rusya, doğal gaz ihracatı bağlamında Avrupa'nın doğal gaz talebine bağımlıdır. Zira, Rusya için doğal gaz gelirleri oldukça önemlidir. Bu nedenle, Rusya, doğal gaz seçeneklerini de genişletmek istemektedir. IEA'ya göre, Rusya, Avrupa'nın temel gaz tedarikçisi olarak kalacaktır. Gazprom'un, Avrupa'ya olan ihracatının ise arttığı görülmektedir.⁷¹⁰

Rusya'nın, yedek kapasite hacmi çok yüksektir. Üretimini arttırmaya bile ihraç edecek doğal gazı oldukça fazladır. Rekabet anlamında, Türkmenistan ile mücadele etmeye çalışarak, doğal gaz piyasalarında bu ülkenin önünü kesmeye çalışmaktadır. Rusya, Power of Siberia Boru Hattı ile Çin'e doğal gaz ihraç edecektir. Gaz akışının Aralık 2019'da başlaması beklenmektedir.⁷¹¹

Son olarak, Rusya'nın askeri anlamda Doğu Akdeniz'de varlığını sürdüreceği ve Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri ile yakından ilgilenmeye devam edeceği kesindir. Gelecek yıllar, Rusya'nın Suriye ve Doğu Akdeniz'deki rolü ile bölgede ABD ile rekabetine sahne olmaya

⁷⁰⁶ Yergin, s.337.

⁷⁰⁷ Gürel, Tzimitras, Faustmann, s.25-28.

⁷⁰⁸ Demir, Tekir, s.664.

⁷⁰⁹ Nikos Tsafos, "Can the East Med Pipeline Work?", CSIS, 22 Ocak 2019, <https://www.csis.org/analysis/can-east-med-pipeline-work> (1 Haziran 2019)

⁷¹⁰ International Energy Agency (IEA), s.350-351.

⁷¹¹ Gazprom, "Power of Siberia", <http://www.gazprom.com/projects/power-of-siberia/> (1 Haziran 2019)

devam edecektir. Büyük güçlerin enerji kaynaklarını kontrol etme isteği ileriki yıllarda da sürecektir.

4.3.1.3. İngiltere'nin Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları

Kıbrıs, İngiltere için her daim önem arz etmiştir. Doğu Akdeniz'de, enerji yatakları ile II. Dünya Savaşından sonra kurulan Akrotiri/Ağrotur ile Dikelya üsleri, İngiltere'nin Güney Kıbrıs'ta kalıcı olacağını göstermektedir. Kıbrıs Adası, İngiltere'nin askeri istihbarat topladığı önemli bir noktadır. İngiltere'nin, Doğu Akdeniz ile ilişkisi, Kıbrıs Adasında bulunan üsleri ve bölgede faaliyet gösteren İngiliz BP şirketi dahilinde şekillenmektedir.

GKRY sınırları dahilinde, Kıbrıs Adasında Akrotiri ve Dikelya olmak üzere iki İngiliz egemen üssü bulunmaktadır. İngiltere, bu hava üslerinde, Akdeniz'in sahil devleti gibi haklara sahiptir. Bu üsler, adada bulunan İngiliz toprağıdır ve İngiltere'nin egemenliğinde bulunmaktadır.⁷¹² İngiltere'nin, bölgede çıkacak olan petrol ve doğal gaz rezervlerinden hak isteyebileceği düşünülmektedir. İngiltere sahip olduğu üsler nedeniyle MEB ilan etme konusunda söz sahibi olmak isteyebilir.⁷¹³ İngiltere, Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri ile ilgilenmediğini belirtmektedir ancak bunu petrol ve doğal gaz rezervlerinin büyüklüğü belirleyecektir.⁷¹⁴

İngiltere, bölgede faaliyet gösteren İngiliz şirketleri nedeniyle Doğu Akdeniz keşifleri ile ilgilenmektedir. Dünyanın en büyük enerji şirketlerinden olan İngiliz BP şirketi, Mısır doğal gaz kaynaklarında söz sahibidir ve ülkede faaliyetler yürütmektedir. Ayrıca, Gazze'de keşifleri gerçekleştiren BG Group ise BP'ye bağlıdır.⁷¹⁵

⁷¹² Scovazzi, s.6.

⁷¹³ Ece, s.88.

⁷¹⁴ Başeren, s.27.

⁷¹⁵ Ahmed El Bassoussy, "East Mediterranean Gas: A New Arena For International Rivalry", **Review of Economics and Political Science**, Vol.3, No.2 (2018), <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/REPS-07-2018-005/full/pdf> (1 Haziran 2019), s.76.

4.4. ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN DOĞU AKDENİZ HİDROKARBON KEŞİFLERİNE İLİŞKİN POLİTİKALARI

4.4.1. BM'nin Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları

BM, Doğu Akdeniz keşifleri ile Münhasır Ekonomik Bölge ve Kıbrıs Sorunu bağlamında ilgilenmektedir. Özellikle, GKRY'nin MEB konusunda yaptığı ihlaller karşısında Türkiye, BM'ye nota vermektedir. KKTC, BM'ye ihlaller karşısında nota veremez. Zira, 1960'ta, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşunda, Türkiye tarafından yapılan diplomatik hata nedeniyle, BM nezdinde Kıbrıs adı altında yalnızca GKRY tanınmaktadır. BM ve Uluslararası Hukuka göre, Kıbrıs adasının tek temsilcisi, GKRY'dir. Ayrıca, GKRY adanın tek temsilcisi olarak AB üyesidir ve yine AB Hukuku yalnızca bu bölgede uygulanmaktadır. Son dönemde, Türkiye'nin gerçekleştirdiği faaliyetler ve KKTC ile anlaşarak TPAO'ya ruhsat vermesi üzerine, GKRY, Türkiye'nin tutumunu bildiren notalar vermektedir.

Denizciliğin ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, 1982 yılında kabul edilmiş ve 1994'te yürürlüğe girmiştir. MEB kavramı, bu kapsamda ortaya konulmuştur. Bu nedenle, deniz yetki alanlarına ilişkin tüm faaliyet ve ihlaller, BM'nin alanına girmektedir. Deniz yetki alanlarına ilişkin ortaya çıkan anlaşmazlıklar, BM'nin bir kuruluşu olan Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD ya da ICJ) başvurularak çözülebilir ancak yine UAD'a, UAD Statüsünün 35.1. maddesine göre, Divan Statüsüne taraf olan devletler başvurabilmektedir.

Kıbrıs Sorunu ile ilgili BM, arabuluculuk faaliyetlerine devam etmektedir. Bunlardan en önemlisi, BM Genel Sekreterinin de adını verdiği Annan Planı olmuştur. Plan, başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, BM, Kıbrıs Sorununun çözümü için çalışmalarını sürdürmektedir. Doğal kaynaklar, tarihin her döneminde çatışmalara neden olmaktadır. BM, Doğu Akdeniz deniz yetki alanı çatışmalarına tarafsız yaklaşarak ülkeler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünden yana tavır almaktadır. BM, ilan edilen MEB bölgelerini tanımakta ve deniz yetki alanı ihlallerinin çözümüne dair süreçleri yürütmektedir.

4.4.2. NATO'nun Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları

NATO, temelde askeri tehditlere karşı savunma amacı ile kurulmuş ancak son yıllarda enerji güvenliğini de gündemine almıştır. Örneğin, Almanya ve Fransa, askeri nedenlerden ziyade, ekonomik ve ulusal çıkarlar adına enerji güvenliğini ele almaktadır. NATO ve AB'nin

genişlemesi, SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan yeni jeopolitik ve jeostratejik yapı, Rusya'nın enerji ihracatçısı olarak önem kazanması ve bu bağlamda enerji kaynaklarının bulunduğu Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Hazar Bölgesi'ndeki, istikrarsızlık NATO'nun yaklaşımlarını değiştirmiştir.

NATO üyesi ülkeler, NATO üyesi olmayan ülkelerin enerji kaynaklarına önemli oranda bağımlıdır. NATO üyesi ülkeler ele alındığında, doğal gaz rezervlerinin düşük olmasına karşın tüketim oranları oldukça yüksektir. IEA'nın verilerine bakıldığında, enerji talebi gün geçtikçe artmaktadır. Fosil yakıtlara olan talep ise önemini korumaya devam edecektir. Avrupa'nın doğal gaz ithalat oranının oldukça yüksek seviyelerde seyredeceği öngörülmektedir. Bu nedenle, Avrupa, enerji çeşitliliğine, ihtiyaç duymaktadır.

Rusya, Avrupa ülkelerinin başlıca enerji tedarikçisidir. Enerjiyi dış politika aracı olarak kullanması, Gürcistan ve Ukrayna örneklerinde görülmektedir. NATO üyesi ülkelerin artan enerji talebi ve üretici ülke yerine tüketici ülke konumunda olması, enerji konusunu örgütün gündemine taşımıştır. Enerji kaynaklarının Ortadoğu ve Hazar Havzası gibi istikrarsız ve güvenilir olmayan bölgelerde bulunan, enerji güvenliği konusunda tehdit algılamalarını oluşturmaktadır.⁷¹⁶ Türkiye gibi ülkeler ise coğrafi konumları gereği enerji açısından transit (geçiş) ülke olarak değerlendirilmektedir.

NATO, enerji güvenliği bağlamında Doğu Akdeniz, Karadeniz, Hazar, Ortadoğu gibi bölgelerde işbirliği ortamı yaratma potansiyeline sahiptir. Teknoloji transferinden askeri işbirliğine kadar uluslararası aktörleri bir araya getirebilir.

Enerji güvenliği ve NATO'nun gündem başlıkları, terörizm ile de bağlantılıdır. Enerji altyapısının korunması, terörizmle mücadele ve enerji güvenliği konuları bir arada, NATO adına önem arz etmektedir.⁷¹⁷ Örneğin, AGP'de görüldüğü üzere doğal gaz boru hatlarının terör saldırılarına karşı güvenliğinin sağlanması, enerji güvenliği açısından oldukça önemlidir. Ayrıca, boru hattı inşası için güvenli ve istikrarın olduğu bölgeler tercih edilmektedir.

NATO gemileri, Doğu Akdeniz'de, Rus varlığını ve gelişmeleri yakından izlemektedir.⁷¹⁸ Doğu Akdeniz'de, Rusya, Fransa, İngiltere ve ABD, IŞİD ile mücadele kapsamında varlık göstermektedir. Bazı kaynaklar ise NATO'nun süreç karşısında bölgedeki varlığını daha net

⁷¹⁶ Çelikpala, s.3.

⁷¹⁷ Çelikpala, s.49-51.

⁷¹⁸ North Atlantic Treaty Organization (NATO), "NATO Ships Monitoring Eastern Mediterranean Sea Activity", 10 Eylül 2018, <https://mc.nato.int/media-centre/news/2018/snmq2-conducting-msa-in-eastern-mediterranean-sea.aspx>(1 Haziran 2019)

ortaya koymasını önermektedir. NATO'nun Türkiye ve Yunanistan ile Doğu Akdeniz'de askeri varlığını güçlendirmesi seçenekler arasındadır. Yunanistan, NATO adına önemli bir jeopolitik konuma sahiptir.⁷¹⁹

NATO açısından enerji çeşitliliği oldukça önemlidir. Bu kapsamda, Doğu Akdeniz doğal gazının piyasaya sürülmesi, enerji piyasasında çeşitlilik ve doğal gaz ithalatçısı NATO ülkelerine katkı sağlayacaktır. İki önemli NATO müttefiki olan, Türkiye ve Yunanistan, Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri ile doğrudan ilgilidir. ABD, NATO'yu Doğu Akdeniz'deki güvenlik inşasına dahil etmeyi planlamaktadır.

NATO'nun, Doğu Akdeniz politikaları, arabuluculuk, sorunlu bölgelere insani müdahale, güvenlik reformu, deniz güvenliği, silahlanma ile mücadele ve temel olarak enerji arz güvenliğinin sağlanması biçiminde yürütülebilir.⁷²⁰ Buna ek olarak, bölgede artan enerji güvenliği ve ulaşım hatlarının korunması bağlamında NATO koordinasyonunda yürütülen, "Etkin Çaba Harekatı" çerçevesinde Türkiye, Akdeniz Kalkanı Projesini sürdürmektedir.⁷²¹ Sonuç olarak, NATO'nun rolü, Doğu Akdeniz keşiflerine ilişkin gelişmelerde önemli olmaya devam edecektir.

4.4.3. Avrupa Birliği'nin Enerji Görünümü ve Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerine İlişkin Politikaları

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, dünyanın en önemli doğal gaz ithalatçılarından olan Avrupa ülkeleri için önemli bir alternatif oluşturmaktadır. Ancak, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının Avrupa'ya ihracatı, zorluklar barındırmaktadır. Bu kısımda, AB'nin enerji görünümü, doğal gaz ithalatına olan bağımlılığı ve Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının AB açısından önemi ele alınmaktadır.

4.4.3.1. Doğal Gaz İthalatçısı olarak Avrupa Birliği

Avrupa'nın enerji görünümünde, doğal gazın konumu oldukça büyük bir yere sahiptir. Avrupa ülkeleri, yüksek miktarda doğal gaz ithalatı gerçekleştirmekte ve bu durum, AB enerji politikalarını; Avrupa ülkelerinin ekonomi ve enerji dinamiklerini belirlemektedir. Avrupa, doğal kaynaklar açısından oldukça dezavantajlı bir yapıya sahiptir. AB, enerji üretmekle birlikte enerji

⁷¹⁹ Daniel Goure, "Souda Bay: NATO's Military Gem in the Eastern Mediterranean", Arlington : **Lexington Institute**, 2016, s.1.

⁷²⁰ Thanos Dokos, "The Evolving Security Environment in The Eastern Mediterranean: is NATO Still A Relevant Actor?", **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol.12, No. 4 (2012), s.580.

⁷²¹ Kaya, s.146.

tüketiminin önemli kısmını, enerji ithalatından karşılamaktadır. Bunun nedeni enerji kaynakları üretiminin toplam tüketimi ve talebi karşılamamasıdır. Konu kapsamında, AB'nin doğal gaz görünümüne bakıldığında, net doğal gaz ithalatçısı olduğu görülmektedir. Yıllara göre değişim göstermekle beraber, doğal gaz talebi ve ithalatı artan bir eğilim içerisindedir. Bazı yıllar doğal gaz ve enerji tüketimi azalış; bazı yıllar ise artış göstermektedir. Ekonomik büyümeye eşlik eden, artan enerji talebi ve soğuk geçen kış ayları nedeniyle, AB enerji ithalatına bağımlıdır.

AB, genel olarak doğal gaz tüketiminde ve ithalatında, Rusya'ya, bağımlıdır. Avrupa'nın, Rusya ile yoğun enerji bağları, post-Sovyet dönemin jeopolitiğinde oluşmaya başlamıştır. Rus Gazprom şirketi, Avrupa'ya boru hatları ile Rusya'dan doğal gaz ithal eden tek şirkettir. Gazprom, Avrupa'ya Ukrayna üzerinden ya da doğrudan boru hatları ile ihracat gerçekleştirmektedir. Genellikle, petrol ve doğal gaz boru hatlarının kullanım ücreti olarak bir geçiş bedeli alınmaktadır. Bu sayede, Ukrayna transit ülke olarak Gazprom'dan, yani Rusya'dan gelir elde etmektedir.⁷²² Türkiye'de, TANAP ile aynı şekilde, gelir sağlamayı hedeflemektedir.

Slovakya, Estonya, Litvanya, Finlandiya, Letonya ve Bulgaristan'da, Rusya'ya olan enerji bağımlılığı %100'ü, Çek Cumhuriyeti'nde ise %90'ı bulmaktadır. Macaristan, Avusturya, Yunanistan, Slovenya ve Polonya'da %60-80 olan bu oran, Almanya'da %40-60, İtalya ve Hırvatistan'da %20-40, İngiltere, Fransa, Hollanda, Romanya ve Danimarka'da ise %20'nin altına gerilemektedir.⁷²³ Bulgaristan, Finlandiya, Macaristan, Slovakya ve Polonya'nın Rus doğal gazına olan bağımlılığı bu ülkeleri kesintilere karşı oldukça kırılgan yapmaktadır.⁷²⁴

AB'nin, Rus doğal gazına bağımlı olması, son yıllarda yaşanan krizler de göz önüne alındığında, topluluğu alternatif kaynaklara ve tedarikçilere yöneltme politikasına neden olmuştur. 2006 yılında, Ukrayna ve Rusya arasında yaşanan fiyat ve transit ücretlerdeki anlaşmazlık sonucunda, Rusya, Ukrayna'ya gaz akışını durdurmuştur. Böylece, Avrupa'ya gerçekleşen gaz akışı kesilmiştir.⁷²⁵ Bunun ardından, 2009 yılında, yine fiyatlar konusunda iki ülke anlaşamamış ve sonucunda, Rusya, Ukrayna'ya gaz akışını kesmiştir. Avrupa, Rus doğal gazının %80'ini, boru hatları ile Ukrayna üzerinden tedarik etmektedir. Bu şekilde, 2009'da

⁷²² Thierry Bros, "Quarterly Gas Review", **The Oxford Institute for Energy Studies**, No.4, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2018/11/Quarterly-Gas-Review-4.pdf> (1 Haziran 2019), s.2-21.

⁷²³ Atilla Sandıklı, "Doğu Akdeniz'de Enerji Denklemi ve Olası Yan Etkiler", **Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi**, Bilgesam, 2014, s.2.

⁷²⁴ Ruble, s.343.

⁷²⁵ Andrew E. Kramerjan, "Russia Cuts Off Gas to Ukraine in Cost Dispute", *NY Times*, 2 Ocak 2006, <https://www.nytimes.com/2006/01/02/world/europe/russia-cuts-off-gas-to-ukraine-in-cost-dispute.html> (1 Haziran 2019)

Gazprom'un, Avrupa'ya gaz akışını kesmesiyle, 18 ülkeye gaz akışı tamamen durmuştur.⁷²⁶ 2014 yılında ise yine Ukrayna, Gazprom'a ödemelerini yapmadığı için dev şirket, vanaları kapatmış, böylece Avrupa'ya doğal gaz akışı tekrar kesilmiştir.⁷²⁷ Böylece görülmektedir ki, Rusya, doğal gazını yani enerjiyi "ekonomik ve politik silah" olarak kullanmakta, bunun sonucunda ise Avrupa ani enerji kesintileri ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle, AB, Rusya'ya olan bu yoğun bağımlılığı azaltmak adına enerji çeşitlendirme politikası benimsemektedir.

AB'nin, doğal gaz tüketiminde Rus, Gazprom'a olan bağımlılığı piyasa dinamikleri ile değişime uğrayabilir. Avrupa'nın doğal gaz piyasası da değişim geçirmektedir. ABD, Avrupa'ya, 2016'da LNG ihracatına başlamıştır. Ancak, bunu sonraki yıllarda Rusya'nın, Avrupa'ya, Yamal'dan LNG ihraç etmesi takip etmiştir. ABD ve Rusya'nın, Avrupa piyasasında rekabet halinde olduğu görülmektedir. Ayrıca, Cezayir ve Libya'dan LNG ithal eden Avrupa, GGK'unu oluşturarak da enerji çeşitlendirme politikasını uygulamaktadır.

4.4.3.2. Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları ve Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşiflerinin Önemi

AB'nin, enerji politikaları, konu kapsamında oldukça önemlidir. Avrupa Komisyonu, enerji konusunda oldukça önemli politikalar benimsemiş ve yürürlüğe koymuştur. Avrupa Komisyonu'nun, temel enerji politikası, düşük karbon ekonomisi, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, güçlü enerji piyasaları, yenilenebilir enerji kullanımının artırılması, enerji verimliliğinin artırılması ve enerji tasarrufunun sağlanması, sürdürülebilir kalkınmanın geliştirilmesidir. Yüksek maliyetli enerji ithalatına yapılan harcamaların düşürülmesi ve düşük karbon salımı ana hedefler arasındadır.⁷²⁸ Avrupa, kömür ve petrol yerine düşük karbon salımına sahip olan doğal gaz ve yenilenebilir enerjiyi tercih etmektedir. Küresel ısınma, iklim değişikliği ve çevre sorunları, AB politikalarında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle, Avrupa Komisyonu, bir "**Enerji Birliği**" (Energy Union) kurmuştur.⁷²⁹

⁷²⁶ "TIMELINE: Gas crises between Russia and Ukraine", *Reuters*, 2009, <https://www.reuters.com/article/us-russia-ukraine-gas-timeline-sb-idUSTRE50A1A720090111> (1 Haziran 2019)

⁷²⁷ Neil Mac Farquhar, "Gazprom Cuts Russia's Natural Gas Supply to Ukraine", *NY Times*, 2 Ocak 2006, <https://www.nytimes.com/2014/06/17/world/europe/russia-gazprom-increases-pressure-on-ukraine-in-gas-dispute.html> (1 Haziran 2019)

⁷²⁸ European Union European Commission, "European Commission - Fact Sheet Energy Union Factsheet", 25 Şubat 2015, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-4485_en.htm (1 Haziran 2019)

⁷²⁹ European Union European Commission, "Second Report on the State of the Energy Union", 25 Şubat 2015, https://ec.europa.eu/commission/publications/2nd-report-state-energy-union_en (1 Haziran 2019)

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, bu bağlamda oldukça önemlidir. Avrupa, Doğu Akdeniz doğal gazının ihraç edilebileceği önemli bir pazardır. Bu konumuyla, iki taraf için de bir kazan-kazan (win-win) özelliğine sahiptir. Doğu Akdeniz doğal gazı, Avrupa'ya, birkaç seçenek ile taşınabilir. Buna dair, üç önemli proje bulunmaktadır. Bunlardan ilki, "EastMed Pipeline Projesidir." 2000 km uzunluğunda belirlenen boru hattı, yaklaşık, 2000 m olan bir derinlikten geçecektir. Levant Havzası doğal gazını, Kıbrıs'tan Girit'e, oradan Yunanistan'ın ana karasına bağlayacak olan proje, GGK'nun son ayağı olacaktır. EastMed Boru Hattı Projesinin, TAP ve IGI Poseidon'a bağlanması planlanmaktadır. Böyle bir derinliğe inşa edilecek olması, maliyetleri oldukça yükseltmektedir. AB, bu projenin geliştirilmesi ve fizibilitesinin belirlenmesi için 2 milyon € (projenin ortalama maliyetinin yarısı) finanse etmiştir. AB'nin, enerji çeşitlendirme politikası kapsamında, AB, projenin uygunluğunu ve fizibilitesini belirlemek istemektedir. Düşen petrol ve doğal gaz fiyatları, şirketlerin yatırımlarını da sekteye uğratmaktadır. Bu durumda, AB'nin finansal desteği etkin olmayabilir.

Avrupa'nın, Rusya'dan ithal ettiği doğal gaz bağımlılığı, yıllık yaklaşık 170 bcm'iken, EastMed Boru Hattı ile 12 bcm civarı doğal gaz miktarının Avrupa'ya taşınması planlanmaktadır. Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri, yaklaşık olarak dünya rezervinin %2'sini oluşturmaktadır. Doğu Akdeniz doğal gaz hacmi, Avrupa piyasaları için yetersizdir. Bu bağlamda, projeye yapılacak yatırımın ve hayata geçmesinin gerçeklik dışı olduğu görülmektedir. Doğu Akdeniz'den, Avrupa'ya, şu an ki durumda, ihracat şansı düşük gözükmektedir. Zira ülkeler ancak kendi iç talebini doyuracaktır. Ayrıca ihracat yapılacak yeterli doğal gaz hacmi mevcut değildir. Bölgenin siyasi ve ekonomik atmosferi, yatırımcıların risk almamasına neden olmaktadır.

İkinci proje, Leviathan'dan Ceyhan'a, Kıbrıs'tan geçen bir boru hattı inşasıdır. Bu şekilde boru hattı, TANAP'a bağlanabilecek ve Avrupa'ya gaz akışı sağlanabilecektir. Ancak, İsrail ve Türkiye arasında siyasi sorunlar bulunmaktadır. Avrupa pazarına, Doğu Akdeniz doğal gazının çıkışı, Türkiye-Yunanistan ve İtalya ya da Bulgaristan-Yunanistan aracılığı ile sağlanabilir. Kıbrıs Sorunu bu projenin önündeki diğer bir engeldir.

Üçüncü seçenek ise, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının, FLNG ya da FCNG ile taşınmasıdır. Ancak şu an ki hidrokarbon hacmine ve projelerin maliyetine göre bu seçeneklerin imkansız olduğu görülmektedir.⁷³⁰

Doğu Akdeniz doğal gazının ihracatı, Avrupa enerji çeşitlendirme politikaları kapsamında oldukça önemlidir. Ancak rezervlere bakıldığında, Doğu Akdeniz doğal gaz rezervleri, Avrupa piyasasını etkilemeye yetecek hacimde değildir. Yalnızca enerji çeşitliliğine fayda sağlayabilir. Rusya'nın, Avrupa piyasasındaki konumunun yerini alması, imkansızdır. AB, bu nedenle fizibilitesi olan projeler kapsamında, Doğu Akdeniz doğal gazını Avrupa'ya taşıyan projeleri destekleyecektir. AB ülkelerinin artan enerji talebi, bu ülkeleri ucuz ve güvenli tedarikçiler aramaya yöneltmektedir. Bu nedenle, Doğu Akdeniz doğal gazı alternatif olarak değerlendirilmektedir.

Özetle, Doğu Akdeniz doğal gazı Avrupa'ya ihraç edilebilirse, yalnızca enerji kaynaklarını çeşitlendirecektir; Rusya ve Gazprom'un yerini, Avrupa piyasalarındaki konumunu alma şansı yoktur. Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, Norveç ve Groningen üretimine bir miktar katkı sağlayabilir zira hacmi yüksek değildir. Avrupa içi Groningen ve Norveç üretimindeki düşüşler, bölgenin Rusya'dan doğal gaz ithalatının artmasına neden olmaktadır.⁷³⁴

Doğu Akdeniz bölge ülkelerinin öncelikle, kendi iç talebini karşılaması, hükümetlerin uyguladığı ihraç yasaları ve kotalar ile teknik engeller, Avrupa'ya planlanan ihracat hacmini düşürecektir. Ancak, Avrupa'nın enerji kaynaklarını çeşitlendirebilir, Rusya'nın politik ve ekonomik tehditlerine karşı güçlenerek daha rahat bir dış politika ve güvenlik politikası benimsemesini sağlayabilir. Bu durum, Rusya'nın, Avrupa doğal gaz piyasasındaki tekeli yok etmeyecek ancak Rusya'nın enerjiyi silah olarak kullanmasını bir miktar azaltacaktır.⁷³⁵

Avrupa'nın Euro krizi ise Avrupa'yı olumsuz etkilemiştir. AB'nin ekonomik krizde olduğu dönemde, en çok GKRY ve Yunanistan etkilenmiştir. Bu zayıf ekonomi kapsamında, Doğu Akdeniz doğal gazının nakit sıkıntısına da fayda sağlayacağı öngörülmektedir.⁷³⁶

Konuyu değerlendirirken Avrupa'nın enerji ve doğal gaz verilerinin detaylı bir biçimde ele alınması gerekmektedir. Grafikler ve verilerle Avrupa'nın enerji ve doğal gaz konjonktürü açıklanmaktadır.

⁷³⁴ Costis Stambolis, "Egypt poised to become East Med's Gas Hub", *Financial Mirror*, 6 Mart 2018, www.financialmirror.com/blog-details.php?nid=1991 (1 Haziran 2019)

⁷³⁵ Ebru Oğurlu, "Natural Gas in the Eastern Mediterranean: Means of Regional Integration or Disintegration?", *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.8, No.1 (2017), <https://dergipark.org.tr/download/article-file/317180> (1 Haziran 2019), s.41.

⁷³⁶ Mankoff, s.1.

4.4.3.3. Avrupa Birliği'nin Doğal Gaz Görünümü

BP Energy Outlook 2018'nin verilerine göre, 2017'de, AB enerji talebinin %23-24'ünü doğal gaz oluşturmuştur.⁷³⁷ BP Energy Outlook 2019'un öngörülerine göre, Avrupa'nın doğal gaz üretimi gittikçe azalacaktır. Buna karşın, doğal gaz tüketimi ve ithalatı artacaktır. Bu artışın Rus LNG'si ve boru hattı tedariki ile Avrupa'ya ithal edileceği beklenmektedir.⁷³⁸

AB'nin doğal gaz talebi, 2014'ten beri artış göstermektedir. AB, kömür ve petrolün tüketiminin, birliğin kullanım oranındaki payını azaltmayı hedeflemektedir. Yeni arz ve tedarikçiler, küresel pazara girerken, aynı durumun AB enerji piyasalarında da gerçekleştiği gözlemlenmektedir.⁷³⁹

Avrupa Birliğinin doğal gaz profiline detaylı bir biçimde bakıldığında enerji çeşitlendirme politikaları daha net anlaşılabilir.

Oxford Institute for Energy Studies'in, Kasım 2018 tarihli "Quarterly Gas Review" raporuna göre, hazırlanan grafik aşağıda görülmektedir. Ükelere göre veriler aşağıda gösterildiği oranlardadır. Gazprom, en fazla doğal gaz ihracatını, Almanya'ya gerçekleştirmektedir. Almanya, Gazprom'a olan bağımlılığından şikayetçi olmayan bir AB ülkesidir. Grafikte, AB'nin doğal gaz ithalatında, Gazprom'a olan bağımlılığının, azaldığı görülmektedir. Gazprom, genel itibariyle en fazla doğal gaz ihracatını Doğu Avrupa ülkelerine yapmaktadır. AB ülkelerinin, yani AB-28 ve AB-27 olarak adlandırılan ülkelerin de Gazprom'dan gerçekleştirdiği doğal gaz ithalatına aynı düzeyde devam ettikleri görülmektedir.

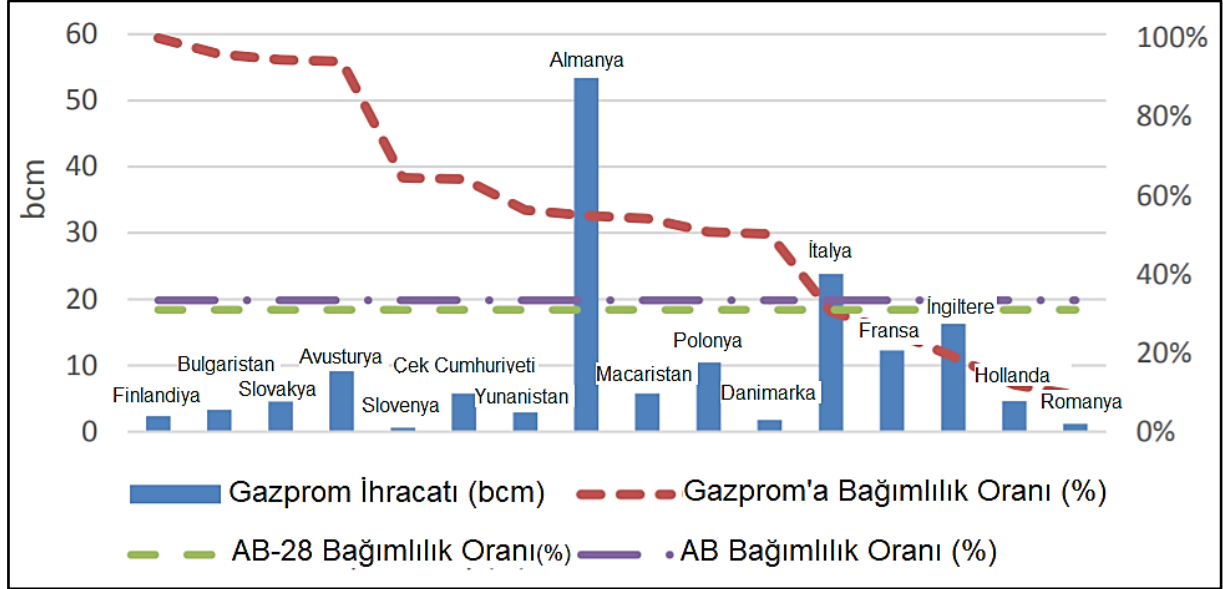
Yine Oxford Institute for Energy Studies'in, Kasım 2018 tarihli, "Quarterly Gas Review" raporunda belirtildiği üzere, ABD, Avrupa doğal gaz piyasasına 2016'dan beri, LNG ihraç etmeye başlamıştır. Ancak, Yamal'ın devreye girmesi ile 2018'in ilk çeyreğinden itibaren Rus doğal gazının yani Yamal LNG'sinin ve ABD LNG'sinin Avrupa pazarındaki payını düşürdüğü görülmektedir. Avrupa doğal gaz piyasasında, ABD ve Rusya'nın rekabet halinde olduğu görülmektedir. Avrupa içi doğal gaz ihracatı da, Avrupa doğal gaz tüketiminde önemli bir yere sahiptir.

⁷³⁷ BP Statistical Review of World Energy 2018, s.10.

⁷³⁸ BP Energy Outlook 2019, s.99.

⁷³⁹ Thierry Bros, "A New Narrative For Gas", **The Oxford Institute for Energy Studies**, Paris, 25 Eylül 2018, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2018/09/A-new-narrative-for-gas.pdf> (1 Haziran 2019)

Özetle, doğal gazı boru hatları ile ithal eden Avrupa'ya, LNG ithalatının da önemli oranda arttığı görülmektedir. LNG ithalatının, Avrupa'nın, toplam doğal gaz ithalatı içerisindeki hacminin artmaya devam edeceği öngörülmektedir.

Grafik 5: Avrupa Birliği (AB) Ülkelerinin Gazprom Bağımlılığı 2017

Kaynak: Thierry Bros, "Quarterly Gas Review", **The Oxford Institute for Energy Studies**, No.4, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2018/11/Quarterly-Gas-Review-4.pdf> (1 Haziran 2019), s.2-21. İlgili kaynaktan elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

Avrupa'nın temel doğal gaz üreticisi iki ülkesi, Norveç ve Hollanda'dır. Hollanda, Groningen sahası ve Norveç, Kuzey Denizi'nden sağlanan doğal gaz üretimi, düşmektedir. Bu nedenle, Avrupa tüketimini ve talebini karşılamak için doğal gaz ithal etmeye devam edecektir. Rus doğalgazına ek olarak, Cezayir ve Libya'dan boru hattı ile tedarik edilen doğal gaz haricinde, Avrupa'ya Azeri doğal gazı, Güney Gaz Koridoru ile taşınacaktır. GGK, tam olarak hayata geçtiğinde Avrupa'nın Rus doğal gazına olan bağımlılığı azalacaktır. Avrupa'ya ithal edilen doğal gazın hacminin, geçirilen kışın sertliği ile de doğru orantılı olduğu unutulmamalıdır.

2017 yılında, dünya doğal gaz piyasalarında, LNG arz fazlası oluşmuştur. Dünya doğal gaz piyasalarına bakıldığında, Avustralya'nın 2018 ile birlikte dünyanın en büyük LNG üreticisi olduğu görülmektedir. Bu arz fazlasının, Çin ve Avrupa tarafından nötrlendiği görülmektedir.⁷⁴⁰

AB, doğal gazının önemli kısmını Rusya, Norveç, Cezayir ve Libya'dan elde etmektedir. Avrupa, net doğal gaz ithalatçısıdır ve temel tedarikçisi Rusya'dır. Cezayir, Avrupa'ya, hem boru hatları hem de LNG formunda ihracat yapmaktadır. Katar ise, Avrupa'ya önemli hacimde LNG tedarik etmektedir. Rusya, Avrupa'ya doğal gaz ithalatını boru hatları ile gerçekleştirmektedir. Norveç'in ise üretim seviyesinin her geçen yıl azaldığı görülmektedir.⁷⁴¹ Avrupa, buna karşın, Güney Gaz Koridoru ile Rusya'ya olan bağımlılığını azaltarak, doğal gazını çeşitlendirmek istemektedir. GGK ile Hazar Denizi ve Ortadoğu doğal gazını, Avrupa'ya taşımayı hedeflemektedir. Türkiye, bu bağlamda, Avrupa doğal gazı için transit ülke konumundadır.⁷⁴² Güney Gaz Koridoru, özetle, Hazar Denizi, Orta Asya ve Ortadoğu, Doğu Akdeniz doğal gazını Avrupa'ya taşımaya yöneliktir. GGK, AB'ye doğal gaz çeşitliliği sağlamayı hedeflemektedir.⁷⁴³ AB'nin, artan talebine karşın, Hollanda, Groningen sahasının üretiminin, Norveç, Kuzey Denizi ve İngiltere'nin üretiminin düştüğü⁷⁴⁴ ve Avrupa'nın yerel konvansiyonel olmayan gaz üretiminin ise beklenen oranda gerçekleşmediği görülmektedir.⁷⁴⁵

AB, ekonomide, karbon salımını azaltmak amacıyla sera gazı etkisini azaltmaya ve iklim politikaları dahilinde yenilenebilir enerji kullanımını arttırmaya çalışmaktadır. AB, enerji verimliliğini arttırmak, enerji arzını çeşitlendirmek ve enerji güvenliğini artırarak Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmak istemektedir.

Avrupa'nın, 2 önemli "Gas Trading Hub'ı" yani doğal gaz ticaret merkezi, NBP ve TTF'dir. Son yıllarda yaşanan 2 büyük gaz şoku, fiyatlarda değişime neden olmuştur. 2011 Fukushima sonucu, küresel LNG tüketiminin %7'si Japonya'ya kaymış, sonuçta piyasa fiyatları artmıştır. "2015 Groningen Cap" sonucunda, Avrupa'nın talebi %9 oranında azalmıştır ve

⁷⁴⁰ Thierry Bros, "Quarterly Gas Review", **The Oxford Institute for Energy Studies**, No.4, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2018/11/Quarterly-Gas-Review-4.pdf> (1 Haziran 2019), s.2-21.

⁷⁴¹ Ruble, s.346.

⁷⁴² Tagliapietra, Simone. "The rise of Turkey and the New Mediterranean challenges and opportunities for energy cooperation in a region in transition." (2012).

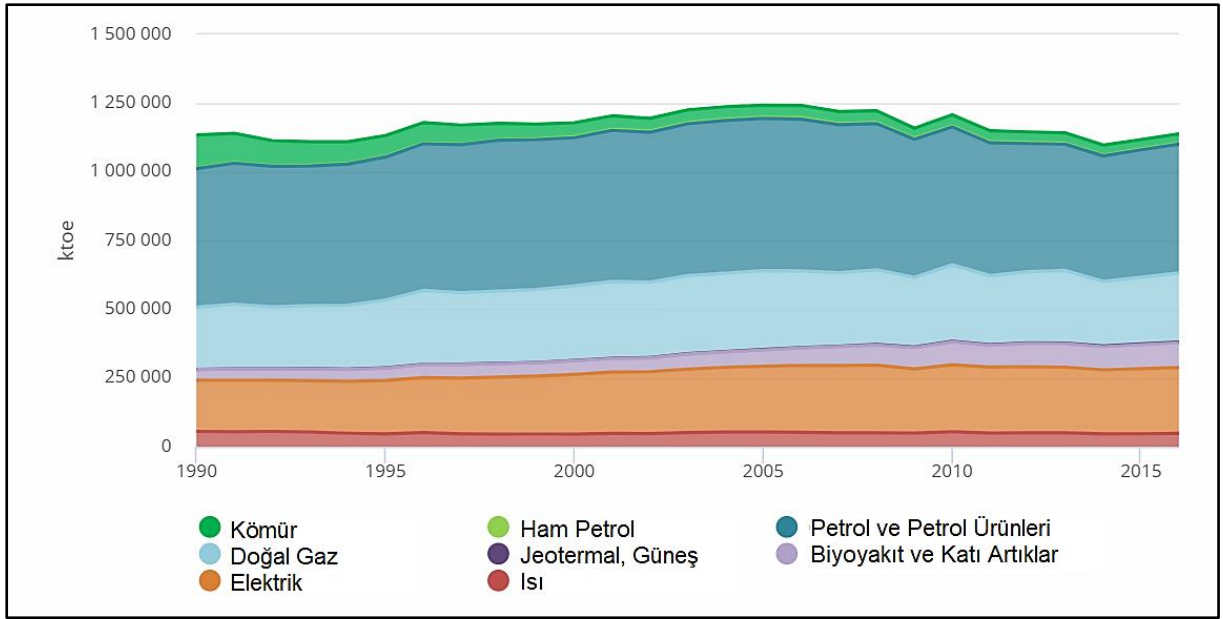
⁷⁴³ Panagiotis Kontakos ve Virginia Zhelyazkova, "Energy Infrastructure Projects of Common Interest in the SEE, Turkey, and Eastern Mediterranean and Their Investment Challenges", **Energy Systems and Management**, Springer Proceedings in Energy, Springer, 2015, s.263.

⁷⁴⁴ Thierry Bros, "Thierry Bros US LNG vs Russian Pipeline Gas: Impact on Prices", **The Oxford Institute for Energy Studies**, St. Petersburg, Kasım 2017, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2017/11/Energetika-20171109.pdf?v=ebe021079e5a> (1 Haziran 2019), s.6-13.

⁷⁴⁵ Stern, s.3.

piyasa fiyatları düşmüştür.⁷⁴⁶ Avrupa, fiyat şoklarından doğrudan etkilenmektedir. Doğu Akdeniz doğal gazı, Avrupa için bir alternatif olabilir ve piyasadaki doğal gazın fiyatını düşürebilir. Gelecekte, Doğu Akdeniz doğal gazı için Avrupa, bir pazar olabilirse, fiyatlar buna göre belirlenecektir.

AB doğal gaz tedariki konusunda önem arz eden koridorlar, Kuzey-Güney gaz bağlantıları, Baltık Denizi, Adriyatik, Ege, Karadeniz bağlantıları, Hazar Denizi-Orta Asya-Ortadoğu ve Doğu Akdeniz kaynaklarını bağlamayı hedefleyen GGK'dur.⁷⁴⁷

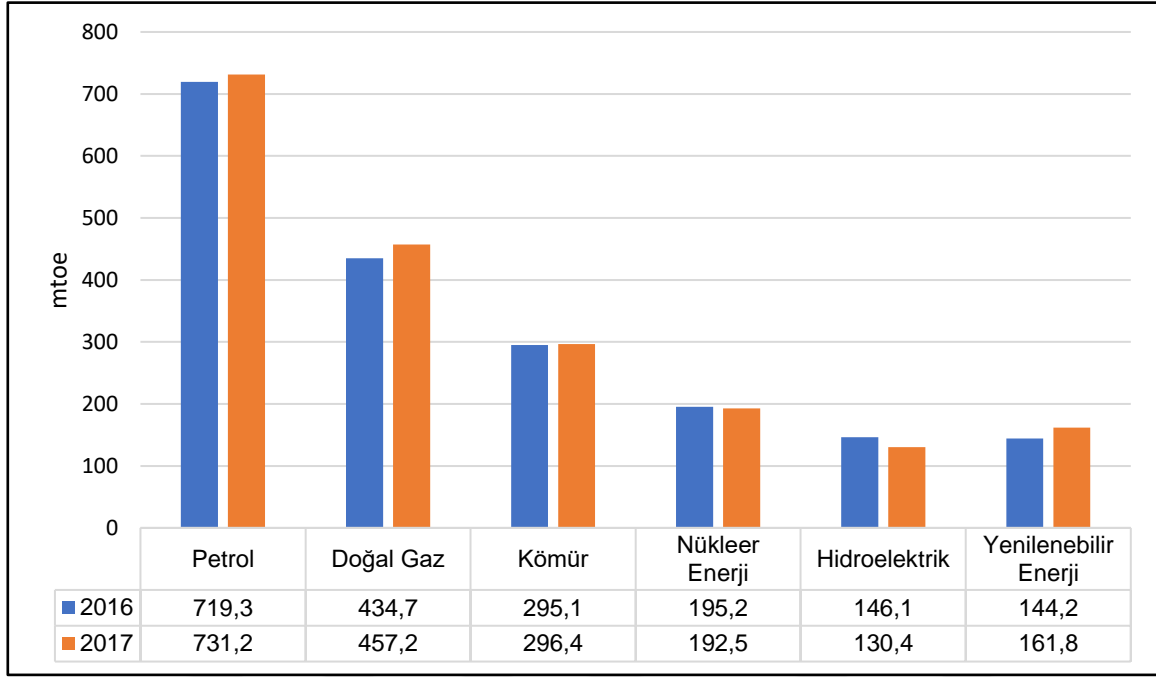
Grafik 6: AB-28 Ülkelerinin Enerji Kaynaklarına Göre Enerji Tüketimi 1990-2016 (ktoe)

Kaynak : IEA, Total Final Consumption (TFC) by source European Union – 28 : 1990 – 2016, <https://www.iea.org/statistics/?country=EU28&year=2016&category=Energy%20consumption&indicator=TFCbySource&mode=chart&dataTable=BALANCES> (1 Haziran 2019) İlgili kaynaktan elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

⁷⁴⁶ Thierry Bros, "European Gas Markets – Key Trends", **The Oxford Institute for Energy Studies**, St. Gazprom, 5 Temmuz 2017, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2017/09/European-Gas-Markets-Key-Trends.pdf> (1 Haziran 2019), s.6-13.

⁷⁴⁷ Kontakos, Zhelyazkova, s.263.

Yukarıdaki IEA'ya ait grafikte görüldüğü üzere, Avrupa en büyük enerji tüketimini petrolden, ikinci olarak doğal gazdan sağlamaktadır. Yenilenebilir enerji kullanım oranının ise arttığı görülmektedir. Bu nedenle, doğal gazın konumu AB açısından oldukça önemlidir.⁷⁴⁸

Grafik 7: Yakıt Türüne Göre Avrupa Enerji Tüketimi 2016-2017 (mtoe)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2018, s.8. İlgili kaynaktan elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

BP Statistical Review of World of Energy 2018 raporundaki verilerde görüldüğü üzere, en yüksek enerji tüketimi, petrolden sağlanmakta ve onu doğal gaz takip etmektedir. Kömür tüketiminin artış oranı azalmakla beraber yenilenebilir enerji kullanımı, AB enerji politikaları kapsamında artmaktadır. Grafikte görüldüğü üzere, yenilenebilir enerji ve doğal gazın kullanım oranı artmaktadır.⁷⁴⁹

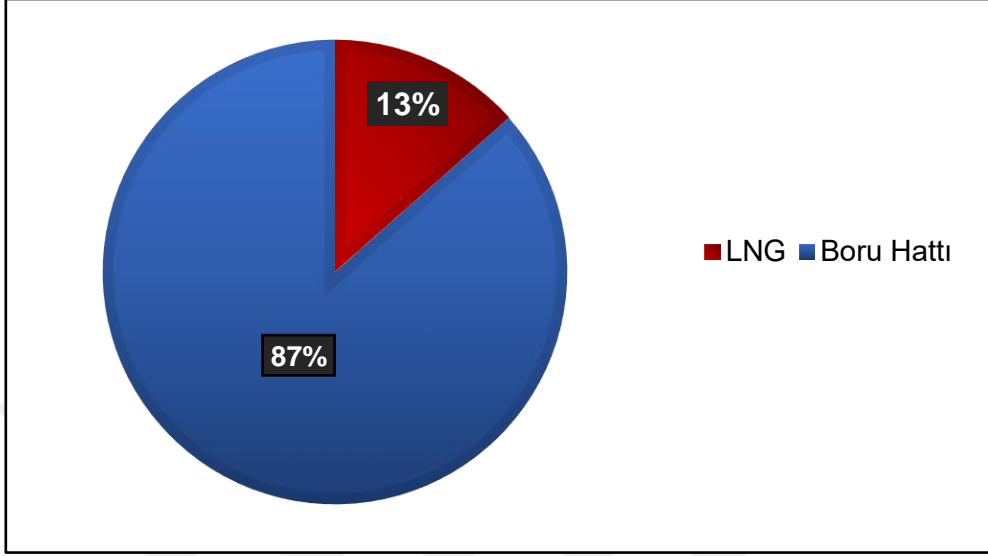
BP Statistical Review of World Energy 2018 raporuna göre, aşağıdaki grafiğe bakıldığında, Avrupa, 2017'de toplam 531.7 bcm doğal gaz tüketimi gerçekleştirmiştir. Doğal gaz ithalatı ise 489.1 bcm oranında gerçekleştirmiştir.⁷⁵⁰ Bu doğal gaz ithalatının 65.7 bcm'i

⁷⁴⁸ IEA, Total Final Consumption (TFC) by source European Union – 28 : 1990 – 2016, <https://www.iea.org/statistics/?country=EU28&year=2016&category=Energy%20consumption&indicator=TFCbySource&mode=chart&dataTable=BALANCES> (1 Haziran 2019)

⁷⁴⁹ BP Statistical Review of World Energy 2018, s.8.

⁷⁵⁰ BP Statistical Review of World Energy 2018, s.29.

LNG; 423.4 bcm'i boru hattı ile gerçekleştirmiştir.⁷⁵¹ İthalat ve tüketim arasındaki fark ise ülkelerin bir kısmının kendi üretimini gerçekleştirmesi nedeni ile oluşmaktadır.

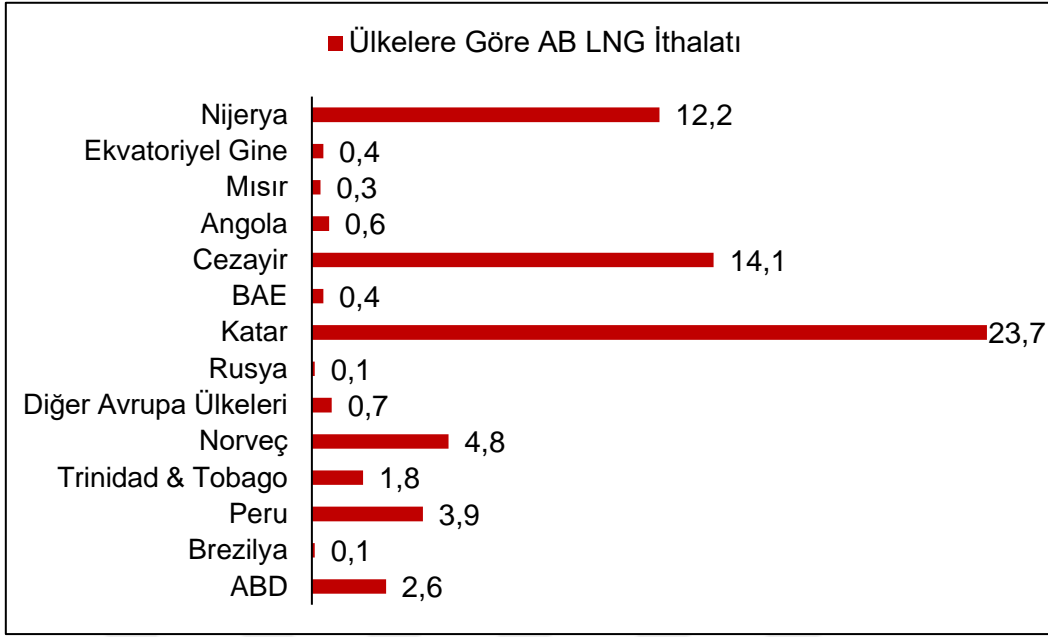
Grafik 8: Avrupa'nın, Tedarik Çeşidine göre Doğal Gaz İthalat oranları 2017 (%)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2018, s.34. İlgili kaynaktan elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

BP Statistical Review of World Energy 2018 raporuna göre, aşağıdaki grafikte görüldüğü üzere, Avrupa'nın LNG ithalatı 2017'de, ABD'den 2.6 bcm; Brezilya'dan 0.1 bcm, Peru'dan 3.9 bcm; Trinidad ve Tobago'dan 1.8 bcm, Norveç'ten 4.8 bcm, diğer Avrupa ülkelerinden 0.7 bcm, Rusya'dan 0.1 bcm, Katar'dan 23.7 bcm, BAE'den 0.4 bcm, Cezayir'den 14.1 bcm, Angola'dan 0.6 bcm, Mısır'dan 0.3 bcm, Ekvatoryal Gine'den 0.4 bcm, Nijerya'dan 12.2 bcm olarak toplamda 65.7 bcm olarak gerçekleşmiştir.⁷⁵²

⁷⁵¹ BP Statistical Review of World Energy 2018, s.34.

⁷⁵² BP Statistical Review of World Energy 2018, s.34.

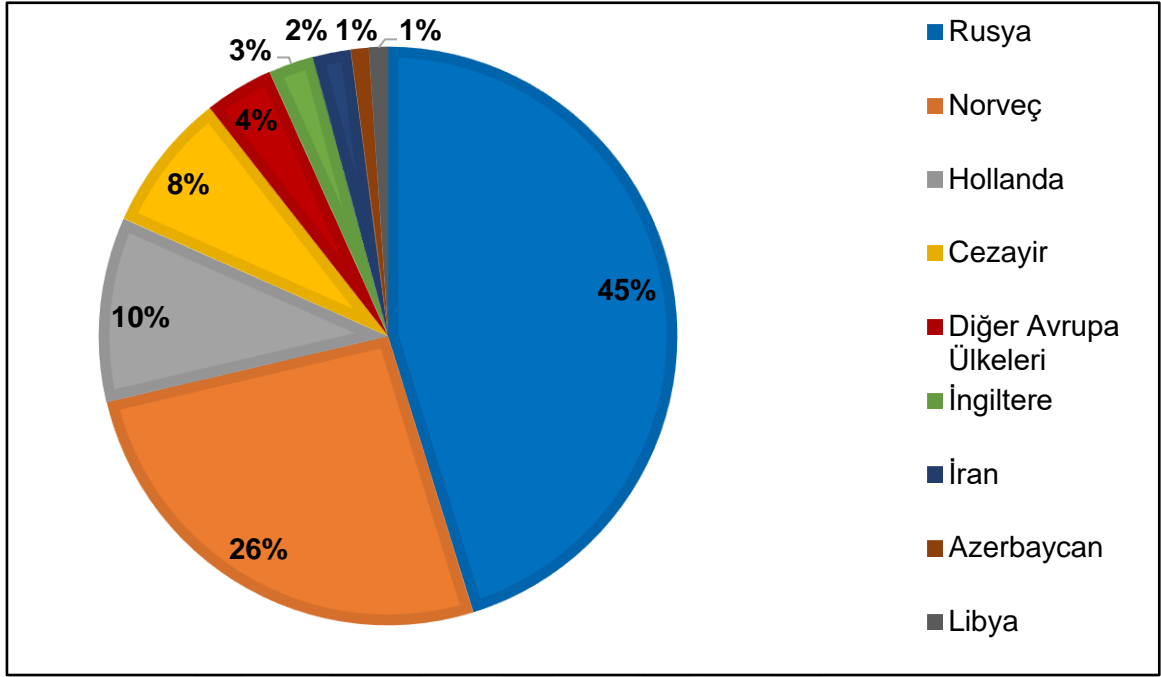

Grafik 9: AB'ye LNG İhracatı Gerçekleştiren Ülkeler 2017 (bcm)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2018, s.34. İlgili kaynaktan elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

BP Statistical Review of World Energy 2018 raporuna göre, aşağıdaki grafikte görüldüğü üzere, 2017'de Avrupa ülkeleri, boru hatları ile toplam, 423.4 bcm doğal gaz ithalatı yapmıştır. Bunun, 189.3 bcm'i, Rusya'dan; 109.2 bcm'i, Norveç'ten, 43.3 bcm'i, Hollanda'dan, 33 bcm'i, Cezayir'den, 16.2 bcm'i diğer Avrupa ülkelerinden, 10.8 bcm'i, İngiltere'den, 8.9 bcm'i, İran'dan, 8.4 bcm'i, Azerbaycan'dan, 4.4 bcm'i, Libya'dan gerçekleşmiştir. Avrupa'ya boru hattı ile gerçekleştirilen doğal gaz ithalatının %44,7'si, Rusya'dan; %25,8'ü, Norveç'ten, %10,2'si, Hollanda'dan; %7,7'si, Cezayir'den; %3,8'i diğer Avrupa ülkelerinden; %2,5 İngiltere'den; %2,1'i İran'dan; %1,9'u Azerbaycan'dan; %1,03'ü Libya'dan gerçekleşmiştir.⁷⁵³

⁷⁵³ BP Statistical Review of World Energy 2018, s.34.

Grafik 10: AB'ye Boru Hattı ile Doğal Gaz İhracatı Gerçekleştiren Ülkelerin Oranları 2017 (%)

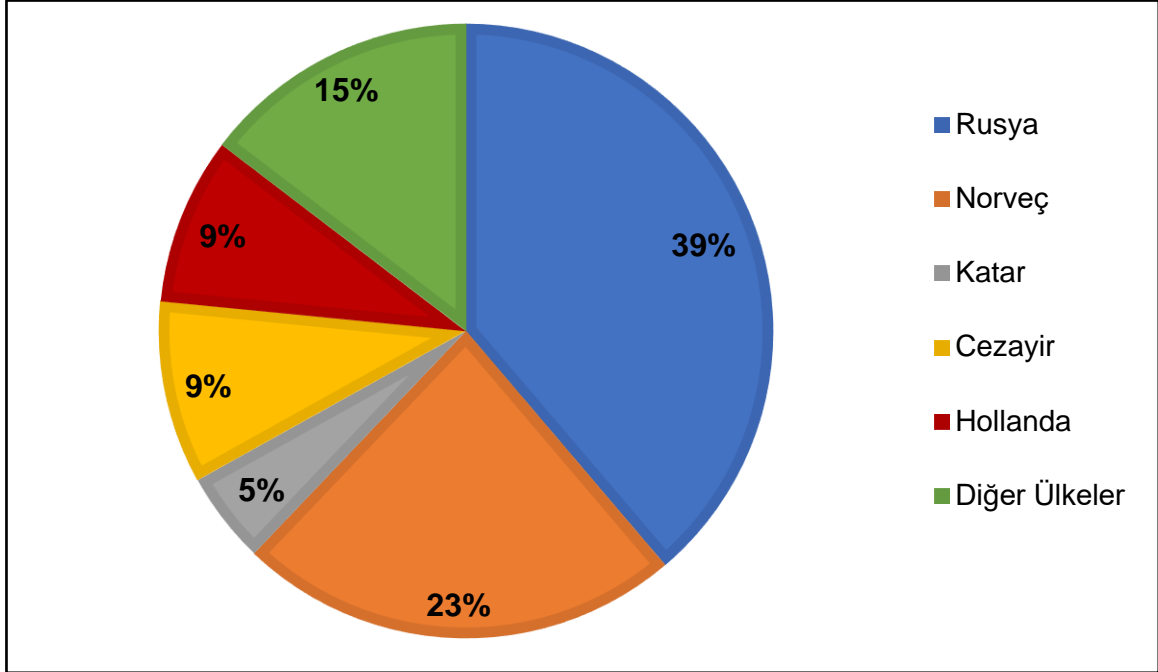
Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2018, s.34. İlgili kaynaktan elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

Rusya'nın en büyük doğal gaz ihracatını yaptığı bölge, Avrupa'dır. 2017'de Rusya'nın toplam ihracatı, 230.9 bcm'dir. Bunun, 189.3 bcm'i boru hatları ile 0.1 bcm'i ise LNG ile Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Avrupa, Rusya'nın doğal gaz ihracatının %82'lik kısmını oluşturmaktadır. Avrupa, 2017'de 489,1 bcm doğal gaz ithal etmiştir. Bunun, 189,4 bcm'i Rusya'dan gerçekleşmiştir. Avrupa'nın doğal gaz ithalatının %38.7'sini Rusya'dan karşılamıştır. Bu nedenle, Rusya açısından Avrupa pazarının önemi büyüktür.⁷⁵⁴

BP Statistical Review of World Energy 2018 raporuna göre, aşağıdaki grafikte görüldüğü üzere, Avrupa'nın doğal gaz ithalatı, 2017'de, 489.1 bcm olarak gerçekleşmiştir. Bunun 189.4 bcm'i Rusya'dan, 114 bcm'i Norveç'ten, 23.7 bcm'i Katar'dan, 47.1 bcm'i Cezayir'den, 43.3 bcm'i Hollanda'dan, geri kalan 71,6 bcm'i diğer ülkelerden karşılanmıştır.

⁷⁵⁴ BP Statistical Review of World Energy 2018, s.34.

2017'de, Rusya'nın, Avrupa'nın, doğal gaz ithalatındaki oranı %38.7; Norveç'in %23,3; Katar'ın %4,8, Cezayir'in %9.6, Hollanda'nın %8,8 ve diğer ülkelerin %14,6'sı olarak gerçekleşmiştir.⁷⁵⁵

Grafik 11: AB'ye Doğal Gaz İhracatı Gerçekleştiren Ülkelerin oranları 2017 (%)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2018, s.26-35. İlgili kaynaktan elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının Avrupa'ya ihracatı ve ihracatına ilişkin projelerin fayda maliyet analizi yapıldığında yatırımların gerçekleşmeyeceği ve AB'nin buna ihtiyacı olmadığı görülmektedir. AB'nin, yenilenebilir enerji kullanımı artmaktadır, 2018'de buna dair yeni bir anlaşma imzalanmıştır. AB'nin, doğal gaz tüketim seviyesi düşerken bölgeye gelen arz ise TANAP, Türk Akımı gibi tedarikçilerle artmaktadır. Bu nedenle, böylesine yüksek maliyetli bir EastMed Boru Hattı veya benzer projelere ihtiyaç yoktur. Bu kez, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, ekseninde enerjinin politik silah olarak kullanıldığı görülmektedir. AB doğal gaz piyasasına, ABD'den yeni girmeye başlayan LNG ve diğer tedarikçiler göz önüne alındığında, 15 milyar \$'lık boru hattı yatırımlarına, AB'nin finansman sağlamayacağı net bir biçimde görülmektedir.

⁷⁵⁵ BP Statistical Review of World Energy 2018, s.26-35.

Avrupa, 2018'de bir önceki yıla göre %2,1 oranında azalarak 549 bcm doğal gaz tüketimi gerçekleştirmiştir.⁷⁵⁶ Doğu Akdeniz doğal gazının hacmi, AB ülkelerinin tüketim hacmi ve piyasada yer alan diğer tedarikçilerin toplam hacmi yanında oldukça düşük hacimdedir. Bu nedenle, Doğu Akdeniz doğal gazına ilişkin, bölgede daha büyük hacimde keşifler gerçekleştirilinceye dek, Avrupa'ya taşınması için büyük yatırımların finanse edilmesi mümkün gözükmemektedir. Ayrıca, Doğu Akdeniz'de şu ana kadar keşfedilen doğal gaz hacminin Avrupa için oldukça yetersiz kaldığı da açıktır. Bu nedenle, ortaya konulan EastMed Boru Hattı gibi projeler gerçeklikten uzaktır. Bu ve benzeri projeler, enerjinin politik silah olarak kullanıldığını göstermektedir.

⁷⁵⁶ BP Statistical Review of World Energy 2019, s.34.

5. DOĞU AKDENİZ DOĞAL GAZ KAYNAKLARININ İHRACATINA İLİŞKİN SEÇENEKLER VE POTANSİYEL ETKİLERİ

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının taşınmasına ilişkin, birkaç seçenek gündemdedir. Bu bölümde, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının taşınmasına ilişkin seçenekler, detaylı bir biçimde ele alınarak, projelerin gerçekleşme potansiyeli analiz edilmektedir.

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının taşınmasına ilişkin projeler ele alınırken, öncelikle, fayda/maliyet analizi açısından, değerlendirilmesi gerekmektedir. Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının tedarik sürecine ilişkin seçenekler ele alınırken, rezerv hacmi ve projelerin fizibilitesi göz önüne alınarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, ülkelerin, iç doğal gaz talebi, ihracat seçeneklerini, ihracat potansiyelini ve ihracat hacmini belirlemektedir.

Ülkelerin yaşadığı ekonomik, politik ve teknik engeller, doğal gaz kaynaklarının bağımsız bir biçimde ihrac edilmesi engel oluşturmaktadır. Şu anda, İsrail, GKRY gibi doğal gaz rezervine sahip ülkelerin ihracat yapabilecekleri yeterli doğal gaz hacimleri yoktur. Bu nedenle, ülkeler, işbirliği seçeneklerini değerlendirmektedir.

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının keşfi, çıkarılması, piyasaya sürülmesi ve ihracatının yapılması adına zaman önemlidir. Zira, küresel enerji piyasalarının dinamikleri hızla değişmektedir. Piyasaların hızlı değişimine örnek olarak, Amerikan LNG'sinin, Avrupa'ya ihrac edilmeye başlanması verilebilir. Bu nedenle, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının en kısa sürede piyasaya sürülmesi gerekmektedir. Eğer, fiyatlar uygun olursa, Doğu Akdeniz gazı ihrac edilebilir. Küresel doğal gaz fiyatları ise düşük seyretmektedir. Doğal gaz piyasaları, düşük seyreden petrol fiyatlarından olumsuz etkilenmektedir. Yatırımların gerçekleşmesi için fiyatların yükselmesi gerekmektedir. Doğu Akdeniz doğal gazının, en kısa sürede piyasaya dahil olabilmesi için işbirliği yapılmalıdır. Kısa veya orta vadede, bu gazın piyasa sürülmesi gerekmektedir yoksa Doğu Akdeniz doğal gazı diğer tedarikçilerle rekabet edemeyecektir.⁷⁵⁷ Doğu Akdeniz doğal gazının, öncelikle, Avrupa'ya ihrac edilmesi hedeflenmektedir zira Avrupa, en uygun pazarlardan birisidir. Pazarın doymadığı ya da doyma potansiyelinin düşük olduğu yerlere ihracat hedeflenmelidir, aksi takdirde, rekabet şansı düşük olacaktır.⁷⁵⁸

⁷⁵⁷ "BESA, BESA, Debate: What is the Best Way to transport Levantine Gas to Europe?", 22 Şubat 2018, <https://besacenter.org/online-debates/mediterranean-gas-europe/> (1 Haziran 2019)

⁷⁵⁸ Constantinos Taliotis, Maite de Boncourt ve Kimon Keramides, "East-Mediterranean Gas potential: Opportunities and Barriers", **INSIGHT_E, Hot Energy Topic**, No.7, 2015, s.3.

Keşif çalışmaları, yatırımlar, boru hatları ve LNG tesislerinin inşası mali ve teknik yeterliliğe bağlı gerçekleşmektedir. Enerji şirketleri, yatırım yapılacak bölgenin, güvenli ve istikrarlı olmasını talep etmektedir. Enerji şirketleri, genelde, yatırım yapmak konusunda aceleci davranmaz ve risk almak istemezler. Risk ve belirsizlik, daha yüksek maliyet demektir ve yatırımcıyı uzaklaştırmaktadır.⁷⁵⁹

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarına ilişkin projelerin, yatırıma dönüşebilmesi kolay değildir. Riskin en aza inmesi gerekmektedir. Ayrıca, hükümetlerin ve enerji endüstrisinin, projelerin gerçekleşmesindeki rolü önemlidir. Hükümetler ve enerji şirketleri arasındaki ilişkiler, yatırımlar açısından öneme sahiptir. Yatırımla ilgili öngörü sahibi olmak adına EastMed Boru Hattı projesinde olduğu gibi fizibilite raporu, detaylı analizler yapılarak hazırlanmaktadır.⁷⁶⁰ Yatırımların, gerçekleşmesinden önce mutlaka fizibilitesinin yapılması gerekmektedir.

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, Avrupa ya da Küresel piyasalara taşınabilir. Taşıma şekli, birkaç biçimde gerçekleştirilebilir. Bunlar, yalnızca boru hattı, yalnızca LNG ya da ikisinin kombinasyonu ile sağlanabilir. Boru hattı ya da LNG tesisi inşa projeleri, ticari uygunluk, fizibilite ve düşük risk sağlandığı takdirde hayata geçecektir.⁷⁶¹ Doğal gazın üretimi, taşınması ve pazarlanması, ulusal ve bölgesel politik dinamiklerden ayrı ele alınamaz. Ulusal ve bölgesel boyuttaki siyasi engeller ve mali sorunlar, projelerin gerçekleşmesine engel teşkil etmektedir. İhracat seçeneklerinin önünde, ülkeler arası sorunlar ve diplomatik engeller bulunmaktadır.⁷⁶² Bu nedenle, bölgedeki önemli doğal gaz potansiyeline rağmen arama ve ihracat faaliyetlerinin geleceği belirsizliğini korumaktadır.

Petrol ve doğal gaz endüstrisinin olumsuz gidişatı, başta açık deniz (offshore) olmak üzere, tüm yatırımları olumsuz etkilemektedir. Enerji piyasalarında, fiyatlar, düşük seyretmektedir. Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri de, bu atmosferden, olumsuz etkilenmektedir.⁷⁶³

⁷⁵⁹ Anastasios Biamouridis ve Nikos Tsafos, "Financing gas projects in the Eastern Mediterranean", **Foreign and Security Policy Paper Series**, Washington DC : The German Marshall Fund of the United States, 2015, s.1.

⁷⁶⁰ Biamouridis, Tsafos, s.11.

⁷⁶¹ Charles Ellinas, John Roberts ve Harry Tzimitras, "Hydrocarbon Developments in the Eastern Mediterranean", *Atlantic Council*, 1 Ağustos 2016, <https://www.atlanticcouncil.org/publications/reports/hydrocarbon-developments-in-the-eastern-mediterranean%20> (1 Haziran 2019), s.2.

⁷⁶² Firas Maksad ve Jean-François Seznec, "Pipeline Diplomacy in the Eastern Mediterranean", *Atlantic Council*, 19 Mayıs 2017, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/pipeline-diplomacy-in-the-eastern-mediterranean> (1 Haziran 2019)

⁷⁶³ Carlson, s.71.

Doğu Akdeniz doğal gaz keşiflerinin taşınmasına ilişkin seçeneklerin hayata geçmesi, önemli oranda, bölgenin jeopolitik ve ekonomi-politik dinamiklerine bağlıdır. Gerçekleşecek her yeni keşif, bölge dinamiklerine yeniden şekil verecektir. Lübnan, İsrail, Mısır, GKRY ve Türkiye’de gerçekleşecek herhangi bir keşif, politik ve ekonomik çerçeveyi değiştirecektir. Doğu Akdeniz enerji projelerinin hayata geçmesi ve özellikle boru hatlarının inşası için Türkiye’nin GKRY ve İsrail ile ilişkilerinin düzelmesi, kilit öneme sahiptir.⁷⁶⁴

Tablo 3

Doğu Akdeniz Doğal Gaz Kaynaklarının İhracatına Yönelik Seçenekler İle İlgili Bilgiler

Proje	Ülke	Yıllık Doğal Gaz Taşıma Kapasitesi	Tahmini Maliyet (\$)	Projenin Başlama Tarihi	AB Desteği (PCI)
LNG Tesisi	GKRY	7 bcm	10-15 milyar	2020	Var
LNG Tesisi	GKRY-İsrail	7-14 bcm	10-15 milyar	2020	Yok
Boru Hattı	İsrail-GKRY-Türkiye	5-11 bcm	5-10 milyar	2023-2025	Yok
Boru Hattı	İsrail-Türkiye	5-11 bcm	5-10 milyar	2016	Yok
Boru Hattı	İsrail-GKRY-Yunanistan-İtalya (EastMed)	10-12 bcm	7 milyar	Belirsiz	Var

Kaynak: Prontera, *The New Politics of Energy Security in the European Union and beyond : States, Markets, Institutions*, s.218.İlgili kaynaktan elde edilen verilerle hazırlanmıştır.

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının taşınmasına ilişkin projeler, genel hatlarıyla aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Aşağıdaki tabloya bakıldığında en uygun maliyetli projelerin İsrail-GKRY-Türkiye ve İsrail-Türkiye projeleri olduğu görülmektedir. Kıbrıs Sorunu göz önüne alındığında, ilk seçenek imkansız hale gelmektedir. Bu açıdan, en uygun seçenek, İsrail’den Türkiye’ye inşa edilecek bir boru hattı ile doğal gazın taşınmasıdır. Özellikle, LNG ve FLNG seçenekleri ve EastMed Boru Hattı Projesi, oldukça yüksek maliyetli olması nedeniyle

⁷⁶⁴ Carlson, s.73.

gerçeklik dışıdır. Bu seçenekler, fayda/maliyet analizi ve ekonomi-politik değerlendirmeler yapılarak alt başlıklarda ele alınmaktadır.

Projeler, belirli bir keşif hacminin gerçekleşmesi ile hayata geçebilir ancak henüz bu hacimde keşifler gerçekleşmemiştir. Bu nedenle, Doğu Akdeniz doğal gazının küresel değil bölgesel bazda taşınacağı öngörülmektedir.

5.1. DOĞU AKDENİZ DOĞAL GAZ KAYNAKLARININ İHRACATINA YÖNELİK BORU HATTI SEÇENEKLERİ

5.1.1. Mevcut Boru Hatları

5.1.1.1. Güney Gaz Koridoru (GGK)

AB'nin, enerjiye ilişkin temel politikaları, enerji kaynaklarını ve tedarik seçeneklerini çeşitlendirmeye yöneliktir. Avrupa'nın, doğal gaz çeşitlendirme politikaları kapsamında üç önemli proje bulunmaktaydı. Bunlar "Güney Akımı" (South Stream), "Nabucco" ve Güney "Gaz Koridorudur." Güney Akımı, Gazprom'un Avrupa'ya Ukrayna'yı by-pass ederek ulaşmasını planlamaktaydı.⁷⁶⁵ Bunlardan, ilk iki proje iptal olurken, GGK, genişlemeyi sürdürmektedir.

Şekil 14: Güney Gaz Koridoru

Kaynak: "What is Southern Gas Corridor?", **Southern Gas Corridor**, 2019, <https://www.sgc.az/en>
(1 Haziran 2019)

Avrupa; Hazar Denizi, Orta Asya, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz enerji kaynaklarını tedarik ederek, enerji arzını çeşitlendirmeyi ve enerji arz güvenliğini sağlamayı hedeflemektedir.

⁷⁶⁵ Rafael Kandiyoti, **Powering Europe : Russia, Ukraine, and the Energy Squeeze**, New York, NY ; Houndmills, Basingstoke, Hampshire : Palgrave Macmillan, 2015, s.66 ve s.73.

Güney Gaz Koridoru, bu kapsamda, ortaya çıkmıştır. Güney Gaz Koridoru, boru hattı ve LNG seçenekleri ile AB'nin enerji arzını çeşitlendirmeyi hedeflediği bir enerji koridorudur.⁷⁶⁶ Proje, 1997 yılında, INOGATE tarafından Avrupa ile merkez Asya ülkelerini birbirine bağlamak üzere oluşturulmuştur. Başlangıç hacmi olarak 10 bcm doğal gazın, Avrupa'ya taşınması planlanmaktadır.⁷⁶⁷ AB'nin, GGK ile belirlediği bir diğer hedef, rekabeti arttırarak fiyatları düşürmektir. Bu bağlamda, en önemli saha, Azerbaycan, Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz 2 sahasıdır. GGK ile doğal gazın önemli kısmı Avrupa'ya taşınırken bir kısmı da Türkiye'nin talebini karşılayacaktır.⁷⁶⁸

GGK'nun amacı, Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılarak AB'nin enerji arz güvenliğinin sağlanmasıdır. GGK, Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP), TANAP ve TAP olmak üzere üç hattan meydana gelmektedir. Bu hatlar kapsamında GGK, Rus doğal gazını by-pass ederek Avrupa'ya gaz taşınmasını hedeflemektedir.⁷⁶⁹ GGK'nun temel amacı, enerji kaynaklarının ve arzının çeşitlendirilmesidir. Avrupa doğal gaz piyasası, büyük oranda, Rus doğal gazına bağımlıdır. Bu durum, Rusya'yı (Gazprom), Avrupa doğal gaz piyasası üzerinde tekel konumuna getirmiştir. Ayrıca, Avrupa, yeni LNG tedarikçilerinden; ABD, Avustralya, Katar ve Doğu Afrika'dan, doğal gaz ithal etmeye başlamıştır.⁷⁷⁰

Avrupa'nın doğal gaz tedariki konusunda çeşitlilik arayışına karşın, Rusya'da Avrupa piyasasındaki tekeli kaybetmek istememektedir. Bu kapsamda ortaya konan Rus doğal gazını Avrupa'ya taşımayı planlayan Nabucco ve Güney Akımı projeleri ise iptal olmuştur.

GGK, Avrupa'ya önemli miktarda doğal gaz sağlarken, TANAP'la birlikte Türkiye önemli bir enerji merkezi haline dönüşecektir. GGK, Avrupa'ya alternatif sağlarken, Türkiye'nin, ucuz doğal gaz tedarik edeceği beklenmektedir. Bu sayede, Türkiye, enerji merkezi konumuna gelebilir. Avrupa Komisyonu, GGK'nin gelişmesini desteklemektedir. GGK'ü ile taşınan doğal gaz, Rusya, Norveç ve Kuzey Afrika doğal gaz arzına alternatif olacaktır.⁷⁷¹ Avrupa için önemli

⁷⁶⁶ Peter Zeniewski, Commentary: A long-term view of natural gas security in the European Union, IEA, 2019, <https://www.iea.org/newsroom/news/2019/march/a-long-term-view-of-natural-gas-security-in-the-european-union.html> (1 Haziran 2019)

⁷⁶⁷ European Union European Commission, "Diversification of Gas Supply Sources And Routes", 25 Şubat 2015, <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-security/diversification-of-gas-supply-sources-and-routes> (1 Haziran 2019)

⁷⁶⁸ Miguel Martinez, Hannah Murdock ve Floriane Schaeffer, "Geopolitics of Gas in the Mediterranean", **Science Po**, 2013, http://www.unice.fr/crookall-cours/iup_geopoli/docs/Geopolitics_of_gas-Etude-ok.pdf (1 Haziran 2019), s.29.

⁷⁶⁹ Khashan, s.172.

⁷⁷⁰ European Union European Commission, "Diversification of Gas Supply Sources And Routes", 25 Şubat 2015, <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-security/diversification-of-gas-supply-sources-and-routes> (1 Haziran 2019)

⁷⁷¹ Kontakos, Zhelyazkova, s.266.

doğal gaz kaynağı olan Kuzey Denizi'nden çıkan rezervler gün geçtikçe azalmaktadır. Ayrıca, çevresel nedenlerden dolayı Avrupa kaya gazı devrimine ve çatlatma tekniğine (fracking), karşı çıkmaktadır. Bu durum, Avrupa'nın daha uzun süre enerji ithalatına bağımlı olacağını göstermektedir.⁷⁷²

GGK'na ilişkin gerekli altyapı projeleri, AB'nin "Ortak Çıkar Projeleri" yani "PCI" kapsamında yer almaktadır.⁷⁷³ AB, ortak çıkarlar (PCI) kapsamında, "Cyprus East Med Pipeline" ve "CyprusGas2EU LNG terminal" projelerini desteklemektedir.⁷⁷⁴

Doğal gaz, Şah Deniz 2'den Güney Gaz Koridoru ile Avrupa'ya taşınacaktır. AB, doğal gaz talebinin artmaya devam edeceğini öngörmektedir.⁷⁷⁵ Güney Gaz Koridoru kapsamında, TANAP ve TAP ile Avrupa'ya doğal gaz taşınması hedeflenmektedir. TANAP'ın inşa edilecek boru hatları ile daha da gelişmesi beklenmektedir. TAP ise Yunanistan ve Arnavutluk üzerinden İtalya'ya ulaşmaktadır.⁷⁷⁶ Güney Gaz Koridoru, Azerbaycan-Şah Deniz sahasından doğal gaz taşıyacaktır ve tahmini miktar 1.13 tcm'dir.⁷⁷⁷ Doğu Akdeniz doğal gazı da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Doğu Akdeniz keşiflerinin gelişmesi ile GGK da gelişecektir.

30 Haziran 2018'de, TANAP açılmış, BOTAŞ aracılığıyla ilk doğal gaz Eskişehir'e ulaşmıştır.⁷⁷⁸ Güney Gaz Koridoru, TANAP ile Türkiye üzerinden geçmektedir. GGK, gelecek yıl, Şah Deniz 2'den Türkiye'ye 6 bcm doğal gaz taşıyacaktır. 2021'e kadar ise Avrupa'ya, 10 milyar bcm/yıl doğal gaz tedarik edeceği tahmin edilmektedir.⁷⁷⁹

GGK'nun üç boru hattı; TAP, TANAP ve Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ile yıllık 16 bcm doğal gaz taşınması hedeflenmektedir. 16 bcm doğal gazın 10 bcm'i, Avrupa'ya; 6 bcm'i ise Türkiye'ye taşınacaktır.⁷⁸⁰ İsrail ve Kıbrıs doğal gazının da TANAP'a bir boru hattı ile bağlanması fikirler arasındadır.

⁷⁷² Winrow, s.439.

⁷⁷³ Pamir, s.366.

⁷⁷⁴ European Union European Commission, "Diversification of Gas Supply Sources And Routes", 25 Şubat 2015, <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-security/diversification-of-gas-supply-sources-and-routes> (1 Haziran 2019)

⁷⁷⁵ Georgopoulou, s.47-48.

⁷⁷⁶ BP, "The Southern Gas Corridor", 2019, https://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz/SouthernCorridor.html (1 Haziran 2019)

⁷⁷⁷ Carlson, s.68.

⁷⁷⁸ John Roberts, "Europe's Southern Gas Corridor: The Italian (Dis)connection", Ekim 2018, *Atlantic Council*, http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/Europe_s_Southern_Gas_Corridor_101018.pdf (1 Haziran 2019), s.3.

⁷⁷⁹ Dalga Khatinoglu ve İlham Shaban, "Baku Cuts Adb Loan As Sgc Costs Drop", *Natural Gas World*, 2 Nisan 2019, <https://www.naturalgasworld.com/baku-cuts-adb-loan-as-sgc-costs-drop-69099> (1 Haziran 2019)

Boru hattı projelerinin hayata geçebilmesi için en önemli unsurlardan birisi, projelerin fizibilitesinin uygun yani projelerin uygulanabilir, gerçekleştirilebilir olmasıdır. Projelerin realist olması önemlidir. Bu durum, en çok EastMed boru hattı projesi üzerinde tartışılmaktadır.

5.1.1.1.1. Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP)

Güney Kafkasya Boru Hattı, GGK'nu oluşturan doğal gaz boru hatlarından birisidir. Güney Kafkasya Boru Hattı'nın hissedarları, %28.8 oranında BP, %10 oranında, SOCAR, %19 oranında, TPAO, %15.5 oranında, Petronas, %10 oranında, Lukoil, yine %10 oranında, NICO ve %6.7 oranında, SGC Midstream'dir. Temel operatörü ise, BP'dir. Midstream faaliyetleri (gazın sıvılaştırılması) ise SOCAR'a aittir. SCP, gaz akışı sağlamaya 2006'da başlamıştır.

SCP, Azeri Şah Deniz doğal gazını, Gürcistan ve Türkiye'ye aktarmaktadır. Boru Hattı'nın güzergahı, Bakü-Tiflis Ceyhan Boru Hattı'na (BTC) paralel devam etmekte ve Gürcistan'dan Türkiye'nin boru hattına bağlanmaktadır. SCP'nin toplam uzunluğu, 691 km'dir. Bunun, 443 km'si Azerbaycan ve 248 km'si Gürcistan'dan geçmektedir.⁷⁸¹

Türkiye'ye ise gaz akışı, 2007'de başlamıştır. Boru Hattı'nın mülkiyeti, SCP Şirketine aittir. SCP'nin geliştirilerek, daha fazla doğal gaz taşınması üzerinde çalışılmaktadır.⁷⁸² SCP genişletilerek, SCPX adını almıştır. SCPX, SCP'ye 489 km uzunluğunda boru hattı eklemiştir. Böylece, Haziran 2018'de açılmış ve taşıdığı kapasite artmıştır.⁷⁸³ Genişletilmiş SCP, TANAP ve TAP'ın, toplamda, 3200 km uzunluğundan fazla olacağı tahmin edilmektedir.⁷⁸⁴

5.1.1.1.2. Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP)

Güney Gaz Koridoru'nun bir ayağı olan, Trans-Adriyatik Boru Hattı, TAP, Türkiye-Yunanistan sınırı olan Kipoi'den başlamaktadır. Bu noktadan, TANAP'la ile bağlanmaktadır. Boru Hattı, Yunanistan ve Arnavutluk'tan geçerek İtalya'ya ulaşmaktadır. Hattın uzunluğu, 878 km olacaktır. TAP projesinin 550 km'si Yunanistan'dan, 215 km'si Arnavutluk'tan, 105 km'si

⁷⁸⁰ "Southern Gas Corridor Project Attracts \$750 Mln Syndicated Loan", *Reuters*, 2018, <https://www.reuters.com/article/energy-azerbaijan-gas/southern-gas-corridor-project-attracts-750-mln-syndicated-loan-idUSL8N1TW0KA> (1 Haziran 2019)

⁷⁸¹ BP, "South Caucasus Pipeline 2019, https://www.bp.com/en_az/caspian/operations/projects/pipelines/SCP.html (1 Haziran 2019)

⁷⁸² "South Caucasus Pipeline (SCP), Georgia, Turkey, Azerbaijan", *Hydrocarbons Technology*, <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/south-caucasus-pipeline-scp-georgia-turkey-azerbaijan/> (1 Haziran 2019)

⁷⁸³ "South Caucasus Pipeline", *Southern Gas Corridor*, 2019, <https://www.sgc.az/en/project/scp> (1 Haziran 2019)

⁷⁸⁴ "What is Southern Gas Corridor?", *Southern Gas Corridor*, 2019, <https://www.sgc.az/en> (1 Haziran 2019)

Adriyatik Denizi'nden ve 8 km'si ise İtalya'dan geçmektedir.⁷⁸⁵ Şubat 2019 itibariyle, projenin %87.7'sinin tamamlandığı ilan edilmiştir.⁷⁸⁶ TAP'ın hissedarları %20 ile BP, %20 ile SOCAR, %20 ile Snam S.p.A., %19 ile Fluxys, %16 ile Enagás ve %5 ile Axpodur.⁷⁸⁷

TAP projesi, Avrupa'nın enerji güvenliği ve çeşitliliği adına oldukça önemlidir. Hazar Denizi doğal gazını Avrupa enerji piyasalarına taşıyan boru hattıdır. Proje, Avrupa Komisyonu tarafından PCI kapsamına alınmıştır.⁷⁸⁸ TAP'tan gaz akışının 2020'de başlayacağı beklenmektedir.⁷⁸⁹

5.1.1.1.3. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)

TANAP, Güney Gaz Koridorunun bir ayağıdır. Türkiye ve Azerbaycan işbirliği ile ortaya konmuştur. TANAP, Avrupa'nın ve Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacını karşılamayı ve bölgede, doğal gaz çeşitliliği yaratmayı hedeflemektedir.⁷⁹⁰ TANAP, TAP ve SCP ile birleşerek, Güney Gaz Koridorunu meydana getirmektedir.

TANAP, Türkiye'de 20 ilden geçmektedir. Türkiye, Yunanistan sınırından TAP'a bağlanacaktır. TANAP'ın uzunluğu, 1850 km'dir.⁷⁹¹ TANAP'ın temel operatörü, SOCAR'dır. GGK şirketi, TANAP'ın hisselerinin %58'ine, BOTAŞ %20'una ve BP ise %12'sine sahiptir.⁷⁹² TANAP, Türkiye'nin sosyo-ekonomik kalkınmasına katkı sağlayacaktır.⁷⁹³

TANAP, Türkiye'ye 6 mcm doğal gaz getirecektir.⁷⁹⁴ Boru Hattı, Haziran 2018'de açılmıştır.⁷⁹⁵ TANAP, Haziran 2018'de açılışından Haziran 2019'a kadar rekor bir rakamla

⁷⁸⁵ "Trans Adriatic Pipeline Route", *Trans Adriatic Pipeline (TAP)*, <https://www.tap-ag.com/the-pipeline/route-map> (1 Haziran 2019)

⁷⁸⁶ "Project Progress", *Trans Adriatic Pipeline (TAP)*, <https://www.tap-ag.com/pipeline-construction/project-progress> (1 Haziran 2019)

⁷⁸⁷ "TAP's Shareholders", *Trans Adriatic Pipeline (TAP)*, <https://www.tap-ag.com/about-us/our-shareholders> (1 Haziran 2019)

⁷⁸⁸ "The EU Status", *Trans Adriatic Pipeline (TAP)*, <https://www.tap-ag.com/the-pipeline/the-big-picture/the-eu-status> (1 Haziran 2019)

⁷⁸⁹ "TAP Project Schedule", *Trans Adriatic Pipeline (TAP)*, <https://www.tap-ag.com/the-pipeline/project-timeline> (1 Haziran 2019)

⁷⁹⁰ "TANAP", *TANAP*, <https://www.tanap.com/> (1 Haziran 2019)

⁷⁹¹ "TANAP", *TANAP*, http://www.tanap.com/content/file/TANAP_WEB_201812.pdf (1 Haziran 2019)

⁷⁹² "Major Shareholder In The Project Of The Century!", *TANAP*, <https://www.tanap.com/media/press-releases/major-shareholder-in-the-project-of-the-century/> (1 Haziran 2019)

⁷⁹³ "Hakkımızda", *TANAP*, <https://www.tanap.com/kurumsal/hakkimizda/> (1 Haziran 2019)

⁷⁹⁴ The World Bank, "Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline Project", 2019, <http://projects.worldbank.org/P157416?lang=en> 1 Haziran 2019)

⁷⁹⁵ "TANAP resmen açılıyor", *Enerji Günlüğü*, 11 Haziran 2018, <https://www.enerjigunlugu.net/tanap-resmen-aciliyor-27656h.htm> (1 Haziran 2019)

Türkiye'ye, toplam 1.8 bcm doğal gaz taşımıştır. 2021'e kadar taşınması hedeflenen toplam doğal gaz miktarı ise 6 bcm'dir.⁷⁹⁶

Şekil 15: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)

Kaynak: "TANAP Nedir?", TANAP, <https://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> (1 Haziran 2019)

GGK'ü, bu üç boru hattı ile Hazar Denizi doğal gazını Avrupa enerji piyasalarına taşıyacak ve Avrupa'nın enerji çeşitliliğine katkı sağlarken enerji arz güvenliğini de destekleyecektir. Buna ek olarak, Türkiye gibi boru hattının geçtiği transit ülkelere önemli gelir sağlayacaktır.

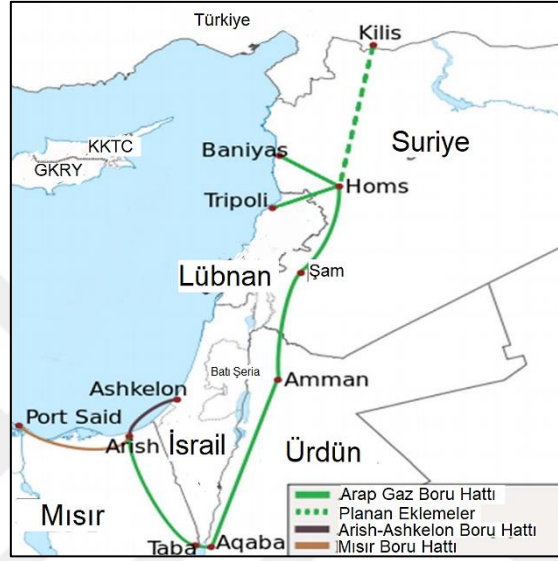
5.1.1.2. Arap-Gaz Boru Hattı

Arap Gaz Boru Hattı (AGP), Mısır doğal gazını Ürdün, Suriye ve Lübnan'a; El-Arish Ashkelon boru hattı ile de İsrail'e taşıyan, boru hattı sistemidir. Bir diğer adı, Trans-Maşreq Gaz Boru Hattı'dır. 1200 km uzunluğunda ki AGP'nin, Irak ve Türkiye'ye kadar uzatılması planlanmıştır. AGP'nin, yeniden kullanıma açılmasının, İsrail-Mısır doğal gaz anlaşması

⁷⁹⁶ "TANAP'tan Bir Yılda 1,8 Milyar Metreküp Gaz Geldi", *Bloomberg HT*, 11 Haziran 2019, <https://www.bloomberght.com/tanap-tan-bir-yilda-1-8-milyar-metrekup-gaz-geldi-2224282> (13 Haziran 2019)

kapsamında, 2019'da gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu gaz akışı, öncekinin aksine İsrail'den Mısır'a gerçekleşecektir.

AGP'nin, kullanılmamasının temel nedeni, 2011'de Mısır'da başlayan devrim sonucunda, boru hattına gerçekleştirilen saldırılardır. Özellikle, Sina Yarımadasında bulunan kısma, 2011'den beri toplam 29 kez saldırı gerçekleştirilmiştir.⁷⁹⁷

Şekil 16: Arap Gaz Boru Hattı (AGP) ve El-Arish Ashkelon Boru Hattı

Kaynak: Isabella Ruble, "European Union Energy Supply Security: The Benefits Of Natural Gas Imports From The Eastern Mediterranean", **Energy Policy**, No. 105 (2017), s.346.

Enerji arz güvenliğinin temel parametrelerinden birisi, boru hatlarının güvenliğidir. Doğu Akdeniz doğal gazına dair, inşası planlanan boru hatları değerlendirilirken, bölgede güvenlik şartı aranmaktadır. Bölgedeki IŞİD ve terör tehdidi, boru hattı inşa edilmesini ve mevcut boru hatlarının kullanılmasını, AGP'de yaşandığı gibi engellemektedir.

AGP, 2012'den beri kullanılmamaktadır. AGP'nin, Türkiye ve bölge ülkelerine uzatılması planlanmaktaydı. Görüşmeler neticesinde konsensüs sağlanmasına rağmen "Arap Baharının" başlaması, gelişmeleri durdurmuştur. Bölgenin siyasi konjonktürü, benzeri proje ve yatırımların askıya alınmasına neden olmaktadır.⁷⁹⁸

⁷⁹⁷ Mohamed Fadel Fahmy, "Egypt Gas Pipeline To Israel Explodes; Sabotage Suspected", *CNN*, 4 Temmuz 2011, <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/07/03/egypt.pipeline.blast/index.html> (1 Haziran 2019)

⁷⁹⁸ Tagliapietra, s.13.

5.1.1.2.1. El-Arish-Ashkelon Boru Hattı

El Arish Ashkelon boru hattı, Arab-Gas Boru Hattı'nın (AGP) bir bölümüdür. El Arish Ashkelon boru hattının uzunluğu, 90 km'dir. Mısır'dan İsrail'e denizden doğal gaz taşıyan boru hattıdır. Yaklaşık kapasitesi 7 bcm'dir.⁷⁹⁹

El-Arish Ashkelon Boru Hattı'ndan gaz akışı 2008'de başlamıştır. İsrail'in gaz tüketiminin önemli kısmının bu boru hattından karşılandığı görülmektedir. 2012'de, Mısır tarafından gaz akışı durdurulmuştur. El-Arish Ashkelon boru hattı, "Eastern Meditterrenan Gas Company" tarafından inşa edilmiş ve işletmesini de aynı şirket yürütmüştür.⁸⁰⁰

2012'de Mısır, politik olmayan ekonomik gerekçelerle ve ortaya koyarak doğal gaz akışını durdurmuştur. İsrail'den Mısır'a doğal gaz ihracatına dair imzalanan anlaşma ile 2019 yılı içerisinde ters yönde yani İsrail'den Mısır'a El-Arish Ashkelon boru hattı ile doğal gaz akışının başlaması beklenmektedir.⁸⁰¹

AGP ve onun bir bölümü olan El Arish-Ashkelon Boru Hattı, Mısır doğal gazını bölge ülkelerine taşımaktaydı. El Arish-Ashkelon boru hattı ile İsrail'de tüketilen gazın, önemli miktarı Mısır'dan sağlanmaktaydı.⁸⁰²

Arab-Gas Pipeline, gelecekte planlanan Arab-Gas Network'ün temel hattı olarak kabul edilmektedir. Ürdün'e, 2003'te, Suriye'ye, 2008'de ve Lübnan'a, 2009'da ulaşmıştır.⁸⁰³ AGP'ye inşa edilecek bağlantılar ile Avrupa piyasasına ulaşılabilir. Arap Baharı, bu gelişmelere engel oluşturmaktadır. Mısır devriminin ardından, boru hatlarının saldırıya uğraması, bölge atmosferinin güvensizliğini yansıtmaktadır.⁸⁰⁴

Irak ve Suriye arasında gaz taşıyan kısa bir boru hattı bulunmaktadır. Suriye-Lübnan boru hattı, kısa süreliğine AGP'ye doğal gaz sağlamıştır. Şu anda devre dışıdır. Teklif edilen

⁷⁹⁹ Popper, Berrebi, Griffin, Light, Min, Crane, s.11.

⁸⁰⁰ Jodi Sanger-Weaver, "Egypt, Israel, And The Arish-Ashkelon Pipeline Controversy", *Prospect*, 24 Ocak 2012, <https://prospectjournal.org/2012/01/24/egypt-israel-and-the-arish-ashkelon-pipeline-controversy/> (1 Haziran 2019)

⁸⁰¹ Ari Rabinovitch ve Tova Cohen, "UPDATE 2-Pipeline Deal Brings Export Of Israeli Gas To Egypt Within Sight", *Reuters*, 27 Eylül 2018, <https://af.reuters.com/article/egyptNews/idAFL8N1WD1AE> (1 Haziran 2019)

⁸⁰² Simone Tagliapietra, "Towards a New Eastern Mediterranean Energy Corridor? Natural Gas Developments between Market Opportunities and Geopolitical Risks", FEEM Working Paper No. 12, 26 Şubat 2013, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2225272 , <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2225272> (1 Haziran 2019), s.5.

⁸⁰³ Tagliapietra, *Towards a New Eastern Mediterranean Energy Corridor? Natural Gas Developments between Market Opportunities and Geopolitical Risks*, s.6.

⁸⁰⁴ Tagliapietra, *Towards a New Eastern Mediterranean Energy Corridor? Natural Gas Developments between Market Opportunities and Geopolitical Risks*, s.13.

boru hatları içerisinde, Mısır-Filistin Boru Hattı, İran-İrak-Suriye Boru Hattı, Irak-Ürdün Boru Hattı, İsrail-Türkiye Boru Hattı (Hayfa-Ceyhan), Suriye-Lübnan Boru Hattı ve Suriye-Türkiye Boru Hattı bulunmaktadır.⁸⁰⁵

5.1.2. Doğu Akdeniz Doğal Gaz Kaynaklarının İhracatına Yönelik Boru Hattı Projeleri

5.1.2.1. EastMed Boru Hattı Projesi

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının taşınmasına ilişkin gündemdeki en önemli proje, EastMed boru hattı projesidir. EastMed Boru Hattı projesinin önemi, hem ekonomik hem politik dinamiklere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. EastMed boru hattı projesi, ilk kez, 2012'de Doğu Akdeniz keşiflerinin gerçekleşmesinin ardından teklif edilmiştir. EastMed boru hattı projesi ile Doğu Akdeniz doğal gazının Avrupa'ya taşınması hedeflenmektedir.⁸⁰⁶

EastMed boru hattı projesinin, Avrupa Komisyonu tarafından pre-fizibilitesi yapılmaktadır. EastMed projesi, "Ortak Çıkar Projesi" (PCI) kapsamında olduğu için fizibilite çalışması da Avrupa Komisyonu, PCI kapsamında yürütülmektedir. EastMed boru hattı projesini, AB desteklemektedir. AB açısından Doğu Akdeniz doğal gazı, enerji çeşitlendirme politikaları kapsamında güvenilir bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.⁸⁰⁷

AB'nin, mali desteği ile 2015-2016'da EastMed boru hattı projesinin fizibilite raporu ortaya konulmuştur. Proje 7.3.1., AB tarafından GGK'nun bir parçası olarak ele alınmaktadır. Ocak 2016'daki, AB raporunda projenin ilgili taraflarının Yunanistan ve Kıbrıs olduğu, projenin maliyetinin 4 milyon € olduğu ve bunun %50'sinin yani 2 milyon €'sunun AB tarafından karşılanacağı belirtilmiştir.⁸⁰⁸ AB'nin, finanse ettiği bu çalışma, daha önce IGI ve POSEIDON projelerini de planlayan, EDISON şirketine yaptırılmıştır. IGI Poseidon'un; Yunanistan'ın, DEPA ve İtalya'nın, Edison SpA şirketi ile %50-50 ortaklığı bulunmaktadır.

⁸⁰⁵ EIA, "Eastern Mediterranean Region", 2013,

<https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.php?RegionTopicID=EM> (1 Haziran 2019)

⁸⁰⁶ Nikos Tsafos, "Can the East Med Pipeline Work?", CSIS, 22 Ocak 2019, <https://www.csis.org/analysis/can-east-med-pipeline-work> (1 Haziran 2019)

⁸⁰⁷ European Union European Commission, "Eastern Mediterranean Natural Gas Pipeline – Pre-FEED Studies", 2019, <https://ec.europa.eu/inea/en/connecting-europe-facility/cef-energy/7.3.1-0025-elcy-s-m-15> (1 Haziran 2019)

⁸⁰⁸ European Union European Commission, "Eastern Mediterranean Natural Gas Pipeline – Pre-FEED Studies", 2019, https://ec.europa.eu/inea/sites/inea/files/7.3.1-0025-elcy-s-m-15_action_fiche_final_2.pdf (1 Haziran 2019)

AB'nin, bu değerlendirmelerine göre, EastMed Boru Hattı projesi, teknik, ekonomik ve rekabet edebilirlik açısından uygun bulunmuştur.⁸⁰⁹

EastMed projesine dair çalışmalar devam ederken geçen süre zarfında Doğu Akdeniz'de, beklenen hacimde doğal gaz keşi gerçekleşmemiştir. GGK'ı kapsamında, TANAP ve TAP ile Avrupa'ya doğal gaz taşınması öncelikli konuma gelmiştir. şah Deniz 2 sahası, Yunan-Türk sınırına yıllık 10 bcm doğal gaz taşıyacaktır. Türk Akımı ise bölgeye, daha fazla doğal gaz tedarik edecektir.⁸¹⁰ Avrupa piyasası ile ilgili net bir yorumda bulunmak, orta-uzun dönemli tahmin yapmak zordur. Avrupa'nın doğal gaz talebi, hızla değişmektedir.⁸¹¹ Avrupa lkelerinin doğal gaz talebi düşmekte, buna karşın, Avrupa'ya gelen doğal gaz arzının ve tedarikçilerin arttığı görülmektedir. Bu durum, EastMed boru hattının inşa edilme gerekliliğini olumsuz etkilemektedir. Özetle, Avrupa'ya ulaşan doğal gaz arzının artmasına karşın doğal gaz talebi azalmaktadır. Mevcut durumda, doğal gaz talebi çok yüksek olan bir Avrupa doğal gaz piyasası bulunmamaktadır ve öngörülmemektedir.⁸¹²

EastMed boru hattı projesi, İsrail ve Kıbrıs doğal gazını Avrupa'ya taşıyarak Rusya'ya alternatif olmayı hedeflemektedir.⁸¹³ Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının, AB enerji güvenliği açısından önemli olduğu kabul edilmektedir. Avrupa Komisyonu, enerji altyapısının gelişmesini, AB doğal gaz piyasalarında rekabetin artması ve fiyatların düşmesi açısından istemektedir. Ayrıca proje, Türkiye'yi devre dışı bırakmayı hedeflemektedir. AB, Doğu Akdeniz lkeleri için cazip bir alıcı konumundadır. AB, halihazırda projeye, fizibilite raporu için 100 milyon \$ yatırmıştır.⁸¹⁴

EastMed boru hattı projesinin detayları ele alındığında, yıllık 10 bcm Doğu Akdeniz doğal gazını Yunanistan'a, oradan da Poseidon ve IGB boru hatları ile İtalya ve Güneydoğu Avrupa ülkelerine taşımayı hedeflemektedir. Buna ek olarak, Kıbrıs'a yıllık 1 bcm doğal gaz arzı da sağlayacaktır. Projenin yaklaşık maliyeti ise 7 milyar \$'dır.

⁸⁰⁹ "EastMed Pipeline Project: East Mediterranean region turns into Energy Hub", *Haldivor*, 20 Haziran 2017, <https://www.haldivor.com/news-and-publications/36-eastmed-pipeline-project-east-mediterranean-region-turns-into-energy-hub> (1 Haziran 2019)

⁸¹⁰ Nikos Tsafos, "Can the East Med Pipeline Work?", *CSIS*, 22 Ocak 2019, <https://www.csis.org/analysis/can-east-med-pipeline-work> (1 Haziran 2019)

⁸¹¹ Prontera, Ruszel, s.147.

⁸¹² Nikos Tsafos, "Can the East Med Pipeline Work?", *CSIS*, 22 Ocak 2019, <https://www.csis.org/analysis/can-east-med-pipeline-work> (1 Haziran 2019)

⁸¹³ Hannah Snrich, "Progress in Eastern Mediterranean Energy Cooperation", 2017, <http://www.wupr.org/2017/09/30/progress-in-eastern-mediterranean-energy-cooperation/> (1 Haziran 2019)

⁸¹⁴ Yaacov Benmeleh ve David Wainer, "Eastern Mediterranean States Seek Framework to Sell Gas to Europe by Year-End", *Bloomberg*, 26 Nisan 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-04-26/east-med-states-seek-framework-to-sell-gas-to-europe-by-year-end> (1 Haziran 2019)

EastMed Boru hattının toplam uzunluğu 1900 km olarak planlanmaktadır. Bunun 1300 km'si offshore yani denizden geçerken; 600 km'si ise onshore yani karaya inşa edilecektir. Boru Hattının planına bakıldığında;

- ✚ 200 km açık deniz (offshore) boru hattı Leviathan ve Afrodite sahalarından yani Doğu Akdeniz'den Kıbrıs'a;
- ✚ 700 km açık deniz (offshore) boru hattı Kıbrıs'tan Girit Adasına bağlanacak,
- ✚ 400 km açık deniz (offshore) boru hattı Girit Adasından Yunanistan anakarasına Peloponnese'e taşınacak,
- ✚ 600 km karasal alan (onshore) boru hattı ile Yunanistan'ın içinde Peloponnese'den ve Batı Yunanistan'a ulaşacaktır. Buradan ise Poseidon Boru Hattına bağlanarak İtalya'ya ulaşması planlanmaktadır.⁸¹⁵

AB, ortaya koyduğu fizibilite raporları ile projenin teknik ve ekonomik açıdan uygun olduğunu belirtmiştir. Ancak 1500-2000m derinlikten geçecek boru hattını, jeolojik yapıya bağlı olarak yüksek basınç riskli hale getirmekte ve maliyeti yükselmektedir.⁸¹⁶ Girit Adası ve Yunanistan çevresindeki jeolojik yapının oldukça riskli olduğu belirtilmektedir. EastMed boru hattı projesi, dünyanın en derin ve en uzun boru hattı olacaktır. Bu nedenle, projenin maliyeti oldukça yüksektir.⁸¹⁷ Bu durum, boru hattı projesinin gerçekleştirme imkanını olumsuz etkilemektedir.

DEPA ve Yunanistan Enerji Bakanlığı, EastMed Boru Hattı projesini desteklemektedir. DEPA, Yunanistan'ın devlete ait doğal gaz şirkettir.⁸¹⁸ Ancak Yunanistan'ın krizde olması göz önüne alındığında, teknik, politik ve finansal engeller bulunmaktadır.⁸¹⁹ Yunanistan, EastMed Boru hattı inşa edildiğinde önemli gelir sağlayacaktır.

2017 Nisan ayında Tel Aviv'de toplanan zirvede Avrupa Komisyonu temsilcisi, İtalya, Yunanistan, GKRY ve İsrail EastMed boru hattı projesini desteklediklerine dair ortak bildiriye tekrar kabul etmişlerdir. Proje, taraflarca son karar verilmek üzere değerlendirilmektedir.⁸²⁰ Bunun üzerine, GKRY lideri Anastasiades, Netanyahu ve Tpiras, Haziran 2017'de Selanik'te

⁸¹⁵ "EastMed", *IGI-Poseidon*, <http://www.igi-poseidon.com/en/eastmed> (1 Haziran 2019)

⁸¹⁶ Firas Maksad ve Jean-François Seznec, "Pipeline Diplomacy in the Eastern Mediterranean", *Atlantic Council*, 19 Mayıs 2017, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/pipeline-diplomacy-in-the-eastern-mediterranean> (1 Haziran 2019)

⁸¹⁷ A. Murat Ağdemir, "Relations Between Israel and the South Cyprus Greek Administration: A New Alignment in the Eastern Mediterranean?", *Perceptions*, Vol. 21, No.2 (2016), s.114.

⁸¹⁸ DEPA, **DEPA at a Glance**, <https://www.depa.gr/company/?lang=en> (1 Haziran 2019)

⁸¹⁹ Prontera, Ruszel, s.149.

⁸²⁰ "EastMed", *IGI-Poseidon*, <http://www.igi-poseidon.com/en/eastmed> (1 Haziran 2019)

4. Zirve için bir araya gelmişlerdir. EastMed Pipeline projesinin hayata geçmesi için ortak destek ve çalışma yapacaklarını belirterek işbirliği ve mutabakat zaptı imzalamışlardır. AB Komisyonunun eşliğinde “Ortak Deklerasyon” (Joint Declaration) yayınlanmıştır.⁸²¹ Aynı anlaşmayı, İsrail, Yunanistan ve Kıbrıs, 2018 ve 2019’da gerçekleştirilen zirvede tekrarlayarak yayınlamışlardır.⁸²²

EastMed boru hattı projesine dair anlaşmaları, siyasilerin, yalnızca, kameralar karşısında birçok defa imzalaması ve henüz projeye dair herhangi bir çalışmayı ya da anlaşmayı enerji şirketlerinin imzalamaması dikkat çekicidir.⁸²³ Bu durum, projenin siyasi bir manipülasyon aracı olduğuna dair ipucu vermektedir.

Süreç içerisinde, Doğu Akdeniz’de, önemli oranda, doğal gaz keşfi gerçekleşmemiştir. İsrail’de, Karish ve GKRY’de, Calyspo sahası keşfedilmiştir ancak onlarda büyük hacme sahip değildir. EastMed boru hattının, 15-20 bcm doğal gaz taşınması planlanmaktadır ancak şu anki keşiflerle birlikte bu miktarın taşınma şansı düşüktür. Doğu Akdeniz’deki sahaların hacmi belirsizdir. Kısaca, EastMed Boru Hattı projesinin inşası adına yeterince rezerv ve fizibilite çalışması mevcut değildir. EastMed boru hattı projesinin gerçekleşmesini yeni keşfedilecek doğal gaz kaynakları belirleyecektir.⁸²⁴

Bu proje yüksek maliyetlidir ve AB ile diğer taraflar, projeyi finanse etmeyebilir. Boru hattı inşası için istikrar, güvenlik ve uygun mali durum gerekmektedir. Siyasi ve hukuki engellerin varlığı, süreci olumsuz etkilemektedir.⁸²⁵ Avrupa’nın doğal gaz talebi, Rusya, Norveç, Cezayir, Katar ve ABD’den karşılanmaktadır. Doğu Akdeniz gazının taşınması adına, böylesine maliyetli bir yatırımı finanse etmesi şüphelidir. EastMed boru hattı projesi, bazı noktalarda iptal edilen “Nabucco Boru Hattı” projesine benzetilmektedir.⁸²⁶

⁸²¹ “EastMed Pipeline Project: East Mediterranean region turns into Energy Hub”, *Haldivor*, 20 Haziran 2017, <https://www.haldivor.com/news-and-publications/36-eastmed-pipeline-project-east-mediterranean-region-turns-into-energy-hub> (1 Haziran 2019)

⁸²² Nektaria Stamouli, “Israel, Greece and Cyprus Back EastMed Gas Pipeline Turkey, which wants a share of Eastern Mediterranean Reserves, Objects To U.S.-Backed Project”, *Wall Street Journal*, 20 Aralık 2018, <https://www.wsj.com/articles/israel-greece-and-cyprus-back-eastmed-gas-pipeline-11545330357> (1 Haziran 2019)

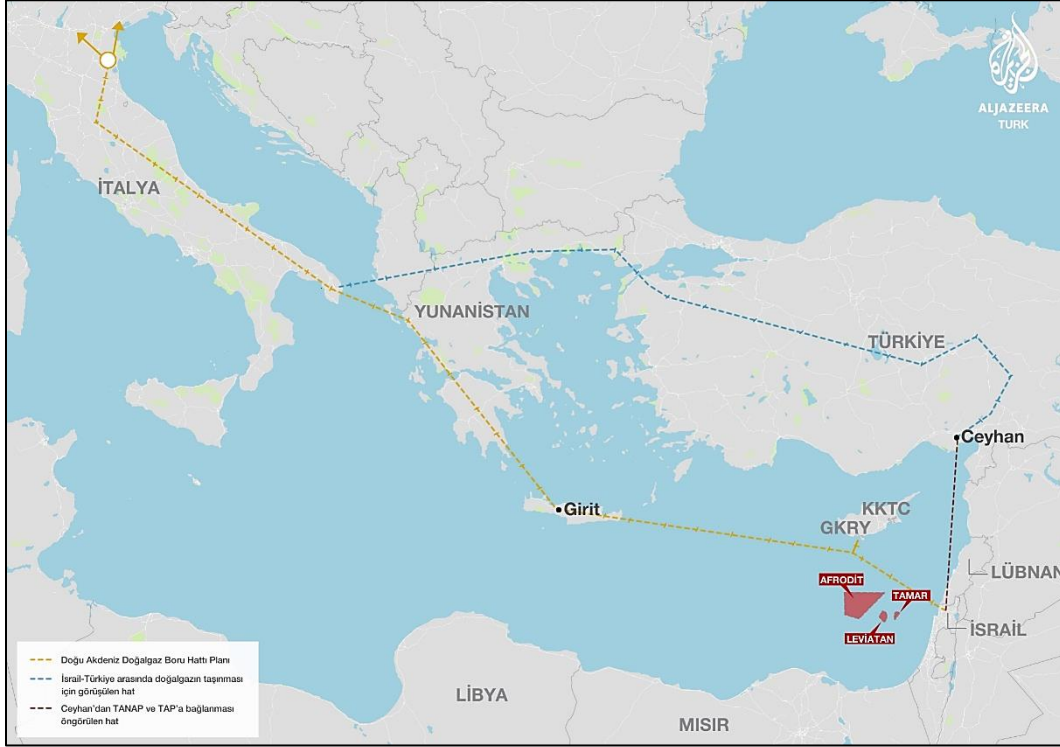
⁸²³ Ata Atun, “Doğu Akdeniz’de Enerji İttifakı ve Doğal Gaz Hattı Güzergahı”, *Hidropolitik Akademi*, 10 Aralık 2017, <http://www.hidropolitikakademi.org/dogu-akdenizde-enerji-ittifaki-ve-dogal-gaz-hatti-guzergahi.html> (1 Haziran 2019)

⁸²⁴ Nikos Tsafos, “Can the East Med Pipeline Work?”, *CSIS*, 22 Ocak 2019, <https://www.csis.org/analysis/can-east-med-pipeline-work> (1 Haziran 2019)

⁸²⁵ Nefeli Tzanetakou, “Some Truths about the East Med Natural Gas Pipeline”, *Independent Balkan News Agency*, 8 Mayıs 2018, <https://balkan.eu.com/some-truths-about-the-east-med-natural-gas-pipeline/> (1 Haziran 2019)

⁸²⁶ Charles Ellinas, “EastMed Gas Pipeline Increasingly Doubtful”, *Cyprus Mail*, 2 Aralık 2018, <https://cyprus-mail.com/2018/12/02/eastmed-gas-pipeline-increasingly-doubtful/> (1 Haziran 2019)

EastMed Boru Hattı projesinin önünde teknik ve finansal engeller bulunmaktadır.⁸²⁷ Proje hayata geçerse bile ülkeleri diplomatik açıdan yakınlaştırmaktadır. ABD’de EastMed Boru Hattı projesini resmen desteklediğini bildirmiştir.⁸²⁸ Ayrıca, BM’de projeyi desteklemektedir.

Şekil 17: EastMed ve Bölgede Planlanan Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri

Kaynak: Ece Göksedef, “Kıbrıs Müzakerelerinde Doğalgazın Rolü”, *AlJazeera Türk*, 26 Aralık 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/kibris-muzakerelerinde-dogalgazin-rolu> (1 Haziran 2019)

EastMed boru hattı projesi, değerlendirildiğinde, Doğu Akdeniz doğal gazının taşınmasına ilişkin maliyeti ve fizibilitesi en uygun projenin, İsrail-Türkiye boru hattı projesi olduğu görülmektedir. EastMed boru hattı projesi, Kıbrıs’ı bir enerji merkezine dönüştürebilir ve Mısır’ın doğal gazı da buraya taşınabilir. Eğer, EastMed boru hattı inşa edilirse yeni bir politik değişim (political shift) meydana gelecektir.⁸²⁹ Doğu Akdeniz’deki doğal gaz hacmi, EastMed boru hattı ile taşınması planlanan hacmi, fayda maliyet analizi yapıldığında

⁸²⁷ Tagliapietra, *Towards a New Eastern Mediterranean Energy Corridor? Natural Gas Developments between Market Opportunities and Geopolitical Risks*, s.21.

⁸²⁸ “US Backs EastMed Pipeline But Cost Concerns Remain”, *News Base*, 28 Mart 2019, <https://newsbase.com/topstories/us-backs-eastmed-pipeline-cost-concerns-remain> (1 Haziran 2019)

⁸²⁹ Pamir, s.464-470.

karşılammamaktadır.⁸³⁰ İsrail, projenin hayata geçmesi ile ilgili kararın 2019 yılı sonuna kadar verilmesini beklemektedir.⁸³¹

Sonuç olarak, EastMed boru hattı projesi, Doğu Akdeniz doğal gazının taşınmasına ilişkin en maliyetli projedir ve teknik engeller barındırmaktadır. Bu projenin fizibilitesi yoktur. Boru hattının inşa edilmesi için yeterli rezerv de mevcut değildir. Avrupa doğal gaz piyasasında tekel konumunda bulunan ve buradan önemli ihracat geliri sağlayan Rusya, bu projenin önünü kesmek isteyecektir. EastMed boru hattı projesi, fayda/maliyet analizi açısından değerlendirildiğinde ve engeller açısından ele alındığında gerçekleşmesinin imkansız olduğu görülmektedir. Doğu Akdeniz'in doğal gaz rezervi şu an için sınırlıdır ve bu maliyetli projeye başlanması oldukça zor bir olasılıktır. Ayrıca, Kıbrıs Sorunu da projenin gerçekleşmesi adına oldukça büyük bir engeldir.

5.1.2.2. Türkiye-İsrail Boru Hattı Projesi

İsrail-Türkiye Boru Hattı projesine dair iki farklı güzergah belirtilmektedir. İnşa edilmesi planlanan boru hattı, ya GKRY MEB'inden ya da Suriye ve Lübnan'ın MEB'inden geçerek Türkiye'ye ulaşacaktır. Suriye'de iç savaş devam ederken; İsrail ve Lübnan'ın da deniz yetki alanları çatışması sürerken, bu güzergahın kullanılması oldukça zor gözükmektedir. İki güzergahta, yüksek güvenlik riski barındırmaktadır.⁸³² Bununla beraber, planlanan boru hattı, Suriye'den geçebilir zira buna hukuki açıdan bir engel yoktur. Boru hattının, GKRY'nin denizel alanından geçerek Türkiye'ye ulaşması ise Kıbrıs Sorunu ve Doğu Akdeniz'de, Türkiye-KKTC-GKRY arasında yaşanan çatışma nedeniyle imkansız gözükmektedir.⁸³³

İsrail, keşiflerin gerçekleşmeye başlamasından itibaren Türkiye ile doğal gaz ihracatı yapmak ve boru hattı inşa etmek üzere görüşme halindedir. Zorlu Group ve Turcas Energy bu proje ile ilgili görüşme yürüten şirketlerdir.⁸³⁴ İsrail, proje kapsamında Zorlu, Çalık ve BOTAŞ ile görüşmelere devam etmektedir. İsrail, doğal gazını taşımak adına fayda/maliyet analizine

⁸³⁰ Karakurt, Akyener, s.12.

⁸³¹ Ron Bousso, "Israel Expects Decision on East Med Gas Pipeline to Europe in 2019", *Reuters*, 8 Mart 2018, <https://uk.reuters.com/article/us-ceraweek-energy-israel/israel-expects-decision-on-east-med-gas-pipeline-to-europe-in-2019-idUKKCN1GK2OI> (1 Haziran 2019)

⁸³² Prontera, Ruszel, s.148.

⁸³³ Matthew J. Bryza, "Eastern Mediterranean Natural Gas: Potential for Historic Breakthroughs among Israel, Turkey and Cyprus," *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 12, No.3 (2013), s.42.

⁸³⁴ Winrow, s.438.

göre en uygun seçeneğin, Türkiye olduğunu belirtmektedir.⁸³⁵ Türkiye, Doğu Akdeniz'in en büyük pazarı ve büyük bir doğal gaz ithalatçısı olarak oldukça önemli bir konuma sahiptir.

EastMed boru hattı projesinin, fayda maliyet analizi yapıldığında oldukça yüksek maliyete sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle, en uygun seçenek İsrail doğal gazının Türkiye'ye taşınmasıdır. İsrail'den Türkiye'ye inşa edilecek doğal gaz boru hattı projesi, İsrail-Türkiye ilişkilerine bağlıdır. Boru hattı inşası için siyasi ilişkilerin ılımlı olması gerekmektedir. Ancak kötü seyreden ilişkiler, katalizör görevi de görebilir. Kudüs'ün, ABD tarafından başkent olarak tanınması, kısmen düzelen İsrail-Türkiye ilişkilerini yine olumsuz bir atmosfere taşımıştır.

İsrail ve Türkiye, boru hattı projesi için müzakereler yapmaktadır. Doğu Akdeniz doğal gazının Avrupa'ya taşınması için en uygun ve ekonomik yol, Türkiye üzerinden geçmektedir. İsrail doğal gazının ihraç edilmesine dair diğer seçeneklerin tümü, Türkiye'ye inşa edilmesi planlanan doğal gaz boru hattından daha maliyetlidir.

Leviathan ve Afrodit sahalarından çıkan doğal gazın ihracatı için ekonomik açıdan en uygun seçenek, İsrail'den Türkiye, Mersin ya da Ceyhan'a yapılacak bir boru hattı olarak değerlendirilmektedir. Turcas Petrol, bu boru hattının maliyetinin yaklaşık 2.5 milyar \$ olacağını belirtmiştir.⁸³⁶ İsrail ve GKRY, 2012'de, doğal gazının taşınması için en uygun seçeneğin Türkiye olduğunu bildirmiştir. Zorlu Group ve Turcas Enerji Holding firmaları, bu proje için analiz raporları ortaya koymuştur. Yaklaşık 2.5 \$ milyar maliyetinde olan boru hattı projesi, Leviathan'ı, Mersin Limanı ya da Ceyhan'a bağlayacaktır. Bu hat, Mersin ya da Ceyhan'dan 40 km uzunluğunda bir boru hattı inşası ile Türkiye'nin ana hattına bağlanabilecektir. Hattın maliyeti, 83 \$ milyon civarındadır. Bu hattın TANAP'a bağlanması 647 \$ milyon; TAP'a bağlanma maliyeti ise 1.9 \$ milyar civarındadır.⁸³⁷

İsrail-Türkiye boru hattı projesi, İsrail'i yalnızca Türkiye seçeneği ile kısıtlamaktadır. LNG seçeneği ise ihracatçıya farklı noktalara ulaşım imkanı vererek esneklik sağlamaktadır.⁸³⁸ Bu proje ile Türkiye'ye ulaşan doğal gaz, TANAP'tan TAP'a bağlanabilir ve GGK'nun bir parçası haline gelerek Avrupa'ya taşınabilir. TAP ile ise Yunanistan ve Arnavutluk'tan, İtalya'ya taşınabilecektir. Bu proje, gerçekleştiğinde İsrail doğal gazı, Türkiye'nin de doğal gaz talebini

⁸³⁵ Tanchum, s.9.

⁸³⁶ Bryza, s.36-39.

⁸³⁷ Winrow, s.438.

⁸³⁸ Prontera, Ruszel, s.147.

karşılıyarak AB pazarlarına taşınabilecektir.⁸³⁹ Böylece, halen, Ukrayna Meselesi nedeniyle AB ile büyük sorunlar yaşayan Rus doğal gazına olan ihtiyaç azalacaktır.⁸⁴⁰ Bu sayede, GGK'nun jeopolitik önemi artarak ekonomik çekiciliği artacaktır.⁸⁴¹

İsrail, yıllık 8-10 bcm doğal gaz ihraç etmeyi planlamaktadır.⁸⁴² İsrail-Türkiye boru hattının yıllık 16 bcm taşıma kapasitesine sahip olacağı öngörülmektedir. EastMed boru hattının yıllık taşıma kapasitesi, 7 bcm olarak öngörülmektedir ve diğer seçeneklerde ele alındığında en fazla hacimde doğal gaz taşıma potansiyeline sahip olan hattın İsrail-Türkiye boru hattı olduğu görülmektedir. Diğer projelerin ise yıllık en fazla 10 bcm doğal gaz taşıyacağı tahmin edilmektedir.⁸⁴³

İsrail-Türkiye boru hattı, Türkiye açısından ekonomik ve politik avantajlara sahiptir. Rus ve İran doğal gazına bağımlı olan Türkiye'nin, doğal gaz ithalatında tedarikçi çeşitliliği artacak ve daha düşük fiyattan doğal gaz ithal edebilme şansı olacaktır. Bu proje, Türkiye'nin doğal gaz piyasasını genişletecek ve Avrupa'ya enerji kaynağı çeşitliliği sağlayacaktır.⁸⁴⁴ Projenin, Türkiye'ye hub odaklı fiyat belirleme şansı vereceği ise gerçek dışıdır. Hub konusu detaylı bir şekilde ilgili bölümde ele alınmaktadır.

Boru hattı, eğer, GKRY'nin kıta sahanlığından geçerse Kıbrıs sorunu için de önemli bir katalizör görevi görebilir. İsrail-Türkiye ve Kıbrıs'ın anlaşma şansı olabilir; buna, AB ya da ABD önderlik edebilir. Ancak Kıbrıs Sorununun son durumu ve bölgede yaşanan gelişmeler kapsamında bu ihtimal şimdilik imkansızdır.⁸⁴⁵

İsrail-Türkiye boru hattı projesi, Vasilikos, Kıbrıs'a LNG terminali inşa etme seçeneğinden çok daha uygun maliyetlidir.⁸⁴⁶ İsrail-Türkiye boru hattı 470 km olarak planlanmaktadır. Bu proje derin olmayan Akdeniz sularından geçeceği ve teknik olarak uygun olduğu için gerçekleşme ihtimalinin daha mümkün olduğu kabul edilmektedir.⁸⁴⁷ Bu boru hattının inşası için enerji şirketleri tarafından konsorsiyum oluşturulması da seçenekler arasındadır.⁸⁴⁸

⁸³⁹ Tanchum, s.9.

⁸⁴⁰ Kaya, s.156.

⁸⁴¹ Bryza, s.40.

⁸⁴² Tanchum, s.9.

⁸⁴³ Taliotis, Boncort, Keramides, s.4.

⁸⁴⁴ Winrow, s.438.

⁸⁴⁵ Bryza, s.40-43.

⁸⁴⁶ Prontera, Ruzzel, s.148.

⁸⁴⁷ Winrow, s.432.

⁸⁴⁸ Tagliapietra, s.32.

İsrail-Türkiye boru hattı projesi ele alındığında Türkiye tek seçenek olmamakla birlikte, en düşük maliyetli ve en uygun seçenek olarak kabul edilmektedir. Ancak Türkiye, İsrail ve GKRY, arasındaki politik açmazlar ve anlaşmazlıklar bunun önünde engel oluşturmaktadır.⁸⁴⁹ İsrail-Türkiye boru hattının inşa edilme sürecini, iki ülkenin diplomatik ilişkileri belirleyecektir. Mavi Marmara Krizinden beri İsrail-Türkiye ilişkileri sorunlu olarak devam etmektedir. İki ülkenin ilişkilerine dair detaylı bilgi, ilgili bölümde ele alınmaktadır. Eğer politik sorunlar aşılabilirse, doğal gazın Türkiye üzerinden taşınması ile ülke, Doğu Akdeniz doğalgazı için merkez haline gelebilecektir. Aynı zamanda, Türkiye, doğal gaz kaynaklarının taşınması açısından önemli bir koridor görevi üstlenecektir. Bu durum, bölge sorunlarına çözüm getirirken kazan-kazan (win-win) sağlayacaktır.⁸⁵⁰

Türkiye, coğrafi konumu, büyüyen bir enerji piyasası olması, GGK'nun ayağını oluşturması ve enerji tedarikçilerini çeşitlendirmek istemesi ile İsrail doğal gazı için oldukça önemli bir pazar potansiyelindedir. Ancak, Türkiye'nin de yeterli hacimde yedek kapasitesi bulunmamaktadır. İsrail'in bu çıkarlar doğrultusunda, hukuki ve politik açıdan Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Bu durum, boru hattı inşasını, Doğu Akdeniz doğal gaz keşiflerinin geliştirilmesinde büyük engel olan Kıbrıs Sorunundan bağımsız hale getirmektedir.⁸⁵¹ Unutulmaması gerekir ki yatırım, istikrarın ve ılımlı diplomatik ilişkilerin olduğu alanı tercih etmektedir. Diğer seçenekler ele alındığında fizibilite ve fayda/maliyet analizine göre gerçekleşme imkanı, en uygun olan proje İsrail-Türkiye Boru Hattıdır. Ancak mevcut konjonktürde bu projenin de gerçekleşme şansı düşüktür.

5.1.2.3. Türkiye-Kıbrıs Boru Hattı Projesi

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarına ilişkin, gerçekleşme şansı düşük olan bir diğer seçenek ise Kıbrıs'tan Türkiye'ye boru hattı inşa edilmesidir. Bu boru hattı projesi, Kıbrıs Sorunun çözümü adına değerlendirildiğinde çözüme yönelik olumlu bir atmosfer yaratarak, barış adına bir şans olabilir.⁸⁵² GKRY'nin doğal gazı ya da GKRY'ye taşınan İsrail, Mısır doğal

⁸⁴⁹ Winrow, s.438.

⁸⁵⁰ Arınç, Özgül, s.117-140.

⁸⁵¹ Matthew Bryza, Charles Ellinas, Ahmet Evin, Mithat Rende, Harry Tzimitras, "The Cyprus Settlement and Eastern Mediterranean Hydrocarbon Export Scenarios", *Atlantic Council*, 2016, <http://www.atlanticcouncil.org/?view=article&id=29667:the-cyprus-settlement-and-eastern-mediterranean-hydrocarbon-export-scenarios> (1 Haziran 2019)

⁸⁵² "Türkiye'den KKTC'ye Doğalgaz Boru Hattı Önerisi", *Enerji Ekonomisi*, 27 Mart 2018, <https://www.enerjiekonomisi.com/turkiye-den-kktc-ye-dogalgaz-boru-hatti-onerisi/650/> (1 Haziran 2019)

gazı, GKRY gazı ile birleştirilerek Türkiye'ye inşa edilecek boru hatları ile Türkiye'ye taşınıp TANAP'a bağlanabilir. Bu şekilde GGK'nin bir parçası haline gelebilir.

KKTC ve GKRY, anlaşılabilir, TPAO ile birlikte enerji şirketleri, bölgede çalışma yaparak keşif gerçekleştirirlerse bu doğal gaz kaynakları yine inşa edilecek bir boru hattı ile Türkiye'ye taşınabilir. Kıbrıs'tan Türkiye'ye inşa edilmesi planlanan boru hattının tahmini maliyeti 4.78 milyar \$ ve geliri 69.3 milyar \$'dır.⁸⁵³ Kıbrıs doğal gazının boru hattı ile Türkiye'ye ihracat 69,271 milyon \$'dır. PRIO'ya göre en fazla kar getiren seçenek Kıbrıs doğal gazının Türkiye'ye boru hattı ile ihraç edilmesidir.⁸⁵⁴

Kıbrıs'tan Türkiye'ye inşa edilmesi planlanan boru hattı projesi kısa, orta ve hatta uzun vadede gerçekleşme potansiyelinden uzaktır.

5.2. DOĞU AKDENİZ DOĞAL GAZ KAYNAKLARININ İHRACATINA YÖNELİK LNG SEÇENEKLERİ

5.2.1. Vasilikos LNG Terminali Projesi

Doğu Akdeniz doğal gazının taşınması için boru hattı seçeneklerinin yanı sıra LNG terminali inşası da gündemdedir. Bu bağlamda, GKRY'de, Vasilikos'a LNG terminali yapılması en çok gündeme alınan projelerden birisidir.

İsrail, son yıllarda doğal gazın çıkarılması ve ihracatı kapsamında GKRY ile ilişkilerini geliştirmektedir. İsrail ve GKRY, enerji kaynaklarını geliştirmek ve işbirliği sağlamak üzere 2013'te İyi Niyet Protokolü (MoU) imzalamıştır.⁸⁵⁵ GKRY'nin, LNG tesisi inşa etmek için yeterli doğal gaz hacmi ve mali durumu mevcut değildir. Bu nedenle, İsrail'in desteği gerekmektedir.⁸⁵⁶

GKRY'nin, Afrodit sahasının hacmi, yatırımları çekecek ya da finanse edecek kadar büyük bir rezerve sahip değildir. GKRY, kendi başına sıvılaştırma tesisi ya da terminali inşa edemez. GKRY, İsrail ile ortaklık kurarak doğal gaz hacmini arttırıp, finansal destek sağlayacak

⁸⁵³ Carlson, s.70.

⁸⁵⁴ Pamir, s.467.

⁸⁵⁵ Israel Ministry of Foreign Affairs, "Greece, Israel and Cyprus hold Political Consultations in Athens", 2014, <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2014/Pages/Political-consultations-Greece,-Israel-and-Cyprus-12-Nov-2014.aspx> (1 Haziran 2019)

⁸⁵⁶ Stergiou, s.326.

bir LNG tesisi yapmayı hedeflemektedir. Vasilikos'a, LNG terminali inşa edilerek buradan Avrupa'ya doğal gaz ihraç edilmesi hedeflenmektedir.⁸⁵⁷

Vasilikos'a LNG terminalinin inşasının önünde, engeller bulunmaktadır. Jeopolitik şartlar ve GKRY'nin doğal gaz hacminin düşük olması bu engeller arasındadır. Kıbrıs'ın şu anki finansal durumunda, Vasilikos LNG terminalinin inşa edilmesi de mali açıdan oldukça zor gözükmektedir.

GKRY'ye, LNG terminali inşa edildiğinde bir enerji merkezine dönüşeceği öngörülmektedir. Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, İsrail ve Mısır'dan buraya taşınarak LNG tesisinde sıvılaştırılabilir. Afrodit ve Leviathan'da faaliyet gösteren, Noble Energy, Delek Drilling ve Avner Oil şirketleri ise Vasilikos terminali fikrini desteklemektedir. Buna karşın, GKRY'nin tahmini rezervleri, henüz kanıtlanabilmiş değildir. Şu ana kadar elde edilen rezervler, beklenenin oldukça altında kalmıştır. Bu durumda, GKRY'ye LNG tesisi inşa etmek, ekonomik açıdan zor gözükmektedir.⁸⁵⁸

Kıbrıs'a LNG terminali inşası halinde, Doğu Akdeniz'in, doğal gaz transit merkezi olma açısından önemi artacaktır. Vasilikos'a bir LNG terminali yapılması, Asya ve Pasifik pazarına da ihracat yapılmasını sağlayabilir. Zira, LNG seçeneği, doğal gazın taşınmasını esnek kılmaktadır. Asya ülkelerinin enerji talebi, Avrupa ülkelerinin enerji talebine göre daha hızlı artmaktadır.⁸⁵⁹

Vasilikos LNG terminali, inşa edildiği takdirde, Avrupa'ya yıllık 7 bcm doğal gaz taşınacaktır. Vasilikos LNG terminalinin maliyeti, 10-15 \$ milyardır. İsrail'in stratejisinin belirsizliği, yatırım ve doğal gaz hacminin yetersizliği nedeni ile projenin gerçekleşme şansı düşüktür.⁸⁶⁰ Ticari açıdan, LNG terminali inşa edebilmek için bir doğal gaz sahasının hacminin en az 250 bcm olması gerekmektedir ancak Afrodit'in tahmini hacmi, 142 bcm'den fazla değildir. GKRY'nin, LNG terminali adına daha fazla rezerve ihtiyacı vardır.⁸⁶¹

Projenin avantajı, LNG tesisi ile tedarikçiyi tek bir pazara bağlı kılmayarak çeşitlilik yaratmasıdır. Diğer bir avantaj ise hem Leviathan yani İsrail doğal gazının, hem de GKRY doğal gazının kullanılması ile bu ülkelerin ekonomisinin olumlu etkilenecek olmasıdır. Mısır gibi

⁸⁵⁷ Tanchum, s.8.

⁸⁵⁸ Bryza, s.37-38.

⁸⁵⁹ Khashan, s.165.

⁸⁶⁰ Micco, s.23.

⁸⁶¹ Carole Nakhle, "Politics, Economics Still Stifle Eastern Mediterranean Gas", *Crystal Energy*, 2016, <https://www.crystalenergy.com/politics-economics-still-stifle-eastern-mediterranean-gas/> (1 Haziran 2019)

diğer ülkelerin doğal gazı Vasilikos'a getirilerek buradan ihraç edilirse yine o ülkeye gelir sağlayacaktır. Bu kapsamda, ülkeler arasında MoU imzalanmıştır.⁸⁶²

GKRY'nin, bir "Enerji Hub'a" yani enerji merkezine dönüşeceği öngörülmüştür. Ancak daha sonra, Afrodit doğal gazının bunun için yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Araştırmalar sonucunda ise yakın zamanda önemli bir keşfin gerçekleşmeyeceği görülmüştür.⁸⁶³

Vasilikos LNG terminali inşa projesinin maliyeti, İsrail'den Türkiye'ye yapılması planlanan boru hattının maliyetinin iki katı kadardır. GKRY, ekonomik kriz ve Kıbrıs Sorunu açısından yatırımcıları, Vasilikos LNG terminali projesine çekmekte zorlanmaktadır.⁸⁶⁴ Bu nedenle, Doğu Akdeniz doğal gazının taşınmasına dair en uygun seçenek olmadığı görülmektedir. Son dönemde, Vasilikos LNG terminali seçeneğinin yerini, EastMed Boru Hattı projesi almıştır. Ancak bu projenin de imkansız olduğu görülmektedir.

Doğu Akdeniz'de birçok proje fizibilitesi olmadığı için ertelenmiş ya da rafa kaldırılmıştır.⁸⁶⁵ Doğu Akdeniz doğal gazının Vasilikos LNG terminali ile inşası oldukça zordur ve bu projenin de rafa kalkması muhtemeldir.

5.2.2. Idku ve Damietta LNG Terminali Seçeneği

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının taşınmasına dair bir seçenek ise Mısır'ın, Idku ve Damietta LNG terminallerinin kullanılarak doğal gaz kaynaklarının piyasaya sürülmesi ve ihraç edilmesidir.

Mısır'da şu an atıl bulunan LNG terminalleri ile Mısır, LNG ihracatı yapan bir merkeze dönüşebilir. İsrail ve Kıbrıs doğal gazı, bu terminallere taşınarak ihraç edilebilir ya da doğrudan Mısır'ın doğal gazı, buradan piyasaya sürülebilir. İsrail doğal gazı, El-Arish Ashkelon boru hattı ile Mısır'a taşınabilir. İsrail, Mısır'la doğal gazını satmak üzere anlaşma imzalamıştır ve gaz tedariki El-Arish Ashkelon Boru Hattı ile sağlanacaktır.

LNG seçeneği, esnek/flexible olduğu için küresel pazara da ihracat sağlanarak pazar, Avrupa'ya inşa edilen boru hatları ile sınırlı kalmayacaktır. Idku ve Damietta terminalleri, mevcut olduğu için sadece tesislerin geliştirilme maliyetleri olacaktır. Ancak, Mısır'ın birkaç

⁸⁶² Prontera, Ruszel, s.148.

⁸⁶³ Gürel, s.125.

⁸⁶⁴ Hayriye Kahveci Özgür, "Eastern Mediterranean Hydrocarbons: Regional Potential, Challenges Ahead, and the 'Hydrocarbon-ization' of the Cyprus Problem," **Perceptions**, Vol. 22, No.2-3, 2017, s.36.

⁸⁶⁵ Winrow, s.436.

sorunu bulunmaktadır; enerji sektöründe iyileştirmelere ve ekonomisini düzeltmeye ihtiyacı vardır. Ayrıca, üç ülkenin doğal gazının Mısır'da birleştirilerek ihraç edileceğinin de bir garantisi yoktur. Mısır'ın hızla artan doğal gaz talebi nedeniyle kendi doğal gazı ya da İsrail ve Kıbrıs'ın doğal gazını ithal ederek iç talebini karşılaması da muhtemeldir.⁸⁶⁶

ENI gibi Mısır'da çalışan büyük enerji şirketleri, Idku ve Damietta tesislerinin geliştirilmesine yatırımda bulunabilir. Ancak bölgedeki istikrarsız konjonktür, uluslararası enerji şirketlerinin yatırım yapmasını engellemektedir.⁸⁶⁷

İsrail ve GKRY'nin, doğal gazını, Mısır'ın LNG tesislerinden yeniden ihraç etmesi de seçenekler arasındadır.⁸⁶⁸ Mısır'ın, Zohr sahası, Afrodit'ten 90 km ve Afrodit ise Leviathan'dan 7 km uzaklıktadır. Mısır'ın, Idku ve Damietta tesisi, yıllık 19 bcm LNG ihraç kapasitesine sahiptir.⁸⁶⁹ İsrail ve GKRY'nin doğal gazı, Idku ve Damietta'ya taşınarak Mısır'ın da doğal gazı ile birlikte sıvılaştırılabilir. İsrail veya GKRY'den, Mısır'a inşa edilmesi planlanan doğal gaz boru hattının maliyeti 1.2-1.8 \$ milyar arasındadır. Yıllık taşıyacağı doğal gaz miktarı, 7-10 bcm arasında tahmin edilmektedir.⁸⁷⁰ Böylece, Mısır'ın, enerji merkezine dönüşeceği öngörülmektedir. İsrail, Mısır ile doğal gazını, Idku ve Damietta'ya göndermek için anlaşmıştır. Ancak, 2015'e gelindiğinde gerçekleştirilen Zohr keşfi, dengeleri değiştirmiştir. Zohr'un rezervi, 850 bcm'dir, bu da yaklaşık olarak, Leviathan'ın rezervinden %36 daha büyüktür. Zohr, Doğu Akdeniz'in en büyük keşfidir. Zohr'un, Mısır'ın artan enerji talebini önemli oranda karşılayacağı öngörülmektedir.⁸⁷¹

Mısır'daki LNG tesislerinin kullanımı kapsamında, doğal gaz, Mısır'daki LNG terminallerine, karaya (Sina Çölünü geçecek şekilde) ya da açık denize inşa edilecek bir boru hattı ile taşınabilecektir. Açık deniz boru hattı, güvenlik açısından daha uygun kabul edilmektedir. İsrail'in, Mısır ile ilişkileri kapsamında, İsrail'in bir Arap devletine güvenmesi konusunda çekinceleri bulunmaktadır.

İsrail'in, mevcut boru hatlarını kullanarak ya da yeni boru hattı inşa ederek, fayda/maliyet analizi yapıldığında, Sina Çölü'nü geçerek, Mısır'ın, LNG tesislerine doğal gaz taşınması, düşük maliyetli bir seçenektir. Bu şekilde, Mısır, Süveyş Kanalı'ndan, Doğu Asya'ya,

⁸⁶⁶ Baconi, s.4.

⁸⁶⁷ Tagliapietra, s.51.

⁸⁶⁸ Tanchum, s.7.

⁸⁶⁹ Simone Tagliapietra ve Georg Zachmann, "Egypt: The catalyst for a new Eastern Mediterranean gas hub?", *Bruegel*, 30 Kasım 2015, <https://bruegel.org/2015/11/egypt-the-catalyst-for-a-new-eastern-mediterranean-gas-hub/> (1 Haziran 2019)

⁸⁷⁰ Taliotis, Boncort, Keramides, s.4.

⁸⁷¹ Tanchum, s.7.

LNG ihracatı yapabilecektir. Ancak, İsrail'in siyasi açıdan herhangi bir Arap devletine güvенеbileceği tartışmalıdır.⁸⁷²

Mısır'ın iç talebini karşıladıktan sonra, kendi doğal gazını tek başına ya da diğer ülkelerle birleştirerek küresel piyasalara sürmesi, fizibilitesi en uygun olan seçeneklerden birisidir. Idku ve Damietta'dan, İspanya, Fransa ve İtalya'ya doğal gaz taşınmaktaydı. Son dönemde, buna ek olarak, Asya'ya da taşındığı görülmektedir.⁸⁷³

Mısır'da, mevcut bulunan LNG terminallerine, GKRY ve İsrail doğalgazının ihraç edilerek buradan tekrar ihraç (re-export) edilmesi değerlendirilen bir seçenektir. Bir diğer deyimle, ortak ihracat yapılması gündemdedir. Ancak, bu seçeneğin önünde, politik ve ekonomik engeller bulunmaktadır.

2016'da, Mısır ve GKRY, Afrodit'ten, Mısır'a doğalgaz taşımak üzere anlaşma imzalamıştır. Daha önce, İsrail ve Mısır arasında da Tamar'dan Damietta'ya, Leviathan'dan Idku'ya taşınmak üzere doğalgaz anlaşması imzalanmıştır. GKRY, doğal gazı inşa edilecek bir boru hattı ile sıvılaştırılarak piyasaya sürülmesi amacıyla Mısır'a taşınabilir. Afrodit'ten, Mısır'a boru hattı inşası da yine diplomatik, finansal ve teknik engellerle karşılaşacaktır.

Bölge ülkeleri tarafından çıkartılan doğalgaz adına ortak ihracat önemli bir seçenektir. İsrail ve Kıbrıs doğal gazının Mısır'dan taşınması, Mısır'a önemli gelir, siyasi kazanım ve fayda sağlayacaktır. Ayrıca, Mısır'ın, İsrail ile işbirliği yapabilme imkanı da analiz edilmelidir. Bu sayede, diplomatik ilişkileri güçlenebilir.⁸⁷⁴

Değerlendirmelere göre Doğu Akdeniz'de, Mısır haricinde hiçbir ülke, ihraç kapasitesinde doğalgaz rezervine sahip değildir. Bu nedenle, doğal gazını ihraç etme potansiyeline sahip olan tek ülkenin, Mısır olduğu söylenebilir.

5.2.3. Enerji Hub (Enerji Üssü) Potansiyeli

“Hub” kavramı, “Enerji Üssü” ya da “Enerji Merkezi” anlamında kullanılmaktadır. Literatürde, Türkçe kaynaklarda, “Hub” kelimesinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bir ülkenin, enerji tesisinin; transit ülke ya da şehrin enerji merkezine dönüşme potansiyeli vardır.

⁸⁷² Bryza, s.37.

⁸⁷³ Taliotis, Boncort, Keramides, s.4.

⁸⁷⁴ Baconi, *Pipelines and Pipedreams How The EU Can Support A Regional Gas Hub in The Eastern Mediterranean*, s.15.

“Merkez” kelimesi İngilizce, “Hub” kelimesini tam olarak karşılamamaktadır. “Hub” kavramının tam Türkçe karşılığı yoktur.

“Hub”, kısaca belirli bir fonksiyonun merkez olarak gerçekleştirildiği yer anlamına gelmektedir. Silikon Vadisi, buna örnek olarak verilebilir. “Enerji Hub” ise “Enerji Merkezi” anlamında kullanılmaktadır.

“Transit Hub” ve “Trading Hub” kavramları yani “Transit Merkezi” ve “Ticaret Merkezi” birbirinden farklı anlamlarda kullanılmaktadır. “Trading Hub”, alım satımın gerçekleştiği ticaret merkezidir. “Enerji Transit Hub” ise enerjinin bir yerden başka bir yere akışını sağlayan merkezdir.

Bir bölge, ülke ya da alanın merkeze dönüşmesi için bazı şartların sağlanması gerekmektedir. Bunlar; şeffaf, liberal, sağlıklı işleyen ve rekabete açık bir gaz piyasası; piyasa verilerine kolay ulaşım; yerleşmiş bir spot piyasa; esnekliğe sahip gaz tedarik portföyü; birbirleri ile bağlantıya sahip boru hatları ağı; boru hatları, LNG ve doğal gaz depolama tesislerine üçüncü tarafların kolay ulaşımı; çeşitli arz kaynaklarından yeterli hacimde ve esnek şartlarda girdi; piyasaya giriş yapan gazın fiyatının mümkün olduğunca petrole endeksli yapıdan arındırılmış olması; sağlam bir hukuki temel; piyasa ve ticaret kültürü; yeterli depolama kapasitesi; önemli miktarda yurtiçi doğal gaz üretimi; piyasa hacmi ve likiditedir.

“Enerji Hub” oluşabilmesi için birçok farklı tedarikçiden gaz arzı sağlanmalı ve hub olan ülkenin %25-30 oranında depo kapasitesi bulunmalıdır. Gaz hub, çeşitli hizmetler sağlayarak ticari faaliyetleri kolaylaştıran, fiziki veya sanal bir ticaret platformunu ifade etmektedir. Borsa olarak da tanımlanan bu platformda, arz talep dengesine göre fiyat oluşmaktadır. Uluslararası doğal gaz fiyatı derken aslında bölgesel ölçekte üç önemli merkezde oluşan benchmark (referans) fiyattan bahsedilmektedir. Bunlar, İngiltere’deki “National Balancing Point” (NBP), Hollanda’daki “Title Transfer Facility” (TTF) ve ABD’deki “Henry Hub”dır. Dünya LNG ticaretinin yıllar içerisinde artmasına karşın, henüz küresel ya da bölgesel bazda bir “LNG Hub” mevcut değildir.⁸⁷⁵

Doğu Akdeniz doğal gazının piyasaya sürülmesi ile birkaç farklı ülkeye ihraç edilmesi yani küresel piyasaya sürülmesi planlanmaktadır. Bu bağlamda, ele alınan seçenekler dahilinde, Türkiye, GKRY’ye inşa edilmesi planlanan Vasilikos Terminali, Mısır’ın Idku ve

⁸⁷⁵ Sohbet Karbuz, “Hub Olacağım demekle Hub olunmaz”, *Petro Türk*, 2 Mayıs 2016, <http://arsiv.petroturk.com/HaberGoster.aspx?id=15176&haber=Hub-olacagim-demekle-hub-olunmaz> (1 Haziran 2019)

Damietta Tesisi, İsrail'e inşa edilmesi planlanan LNG tesisi ile enerji merkezine dönüşebileceği sıkça tartışılmaktadır. Hub, yani enerji merkezi olma imkanı GKRY, Mısır ve Türkiye üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Türkiye'nin, büyük doğal gaz tüketicisi Avrupa ülkeleri adına Transit Hub ve büyük enerji üreticisi ülkeler adına "Trading Hub" olma potansiyeline sahip olduğu belirtilmektedir.⁸⁷⁶ Özellikle, GGK kapsamında, Türkiye, gün geçtikçe önemli bir merkez haline dönüşmektedir. Doğu Akdeniz doğal gazının İsrail'den Türkiye'ye inşa edilecek boru hattı ile TANAP'a bağlanması, Türkiye'yi transit ülke olarak daha önemli hale getirecektir. Bu nedenle, Türkiye'nin bölgede enerji üssü (hub) haline gelme konumu tartışılmaktadır. "Hub" olma özellikleri ele alındığında, Türkiye'nin, bunu gerçekleştirmesinin imkansız olduğu görülmektedir.

GKRY'ye inşası planlanan Vasilikos LNG terminali ile GKRY'nin enerji üssü olma potansiyeline sahip olduğu belirtilmektedir. Leviathan ve Afrodite sahasının yakınlığı nedeniyle İsrail doğal gazının GKRY'de inşa edilmesi düşünülen Vasilikos terminaline taşınması planlanmaktadır. Vasilikos tesisine gelecek olan İsrail doğal gazı, GKRY'nin doğal gaz sahalarından gelecek gaz ile birleştirilerek bu tesiste, sıvılaştırılacak ve doğal gaz piyasalarına sürülecektir.⁸⁷⁷ Bu sayede, GKRY ve İsrail doğal gaz kaynakları, piyasa ile entegre olabilecektir.

Türkiye, Doğu Akdeniz doğal gazı ve gazın taşınması açısından oldukça önemlidir. Türkiye, doğal gaz alıcısı ve doğal gaz pazarı olarak önemli bir transit ülkedir. Türkiye'nin, GGK kapsamında, enerji üssüne dönüşme imkanı daha da artmaktadır. İsrail ve GKRY, Türkiye'yi enerji merkezi olma potansiyeli ile değerlendirmektedir.⁸⁷⁸

"Dutch TTF Hub" ve "Henry Hub" enerji merkezi olarak değerlendirilen yerlerdir. Henry Hub, ABD'nin Louisiana eyaletinde yer almaktadır. 9 adet eyalet içi ve 4 adet eyalet dışı boru hattı, Henry Hub'da, bir araya gelmektedir. Henry Hub'da, ABD'nin LNG piyasası kontratları belirlenmektedir. Hem finansal piyasa hem de fiyatlar belirlenmektedir.⁸⁷⁹ "Dutch TTF Hub" ve "Henry Hub", ele alındığında, aslında Doğu Akdeniz doğal gazı için enerji merkezine dönüşme imkanı en yüksek olan Türkiye'nin bile gerçek anlamda hub olmaktan ne kadar uzak olduğu

⁸⁷⁶ Ridvan Uçar, "Turkey as an Energy Hub", **AYGAZ DOĞALGAZ Sunum**, 5 Şubat 2016, https://www.ikv.org.tr/images/files/Ridvan_Ucar_Sunum.pdf (1 Haziran 2019), s.4.

⁸⁷⁷ Ouki, s.28.

⁸⁷⁸ Pamir, s.431.

⁸⁷⁹ Meliha Okur, "İran'a değil Henry Hub'a bakın!", *Sabah*, 08 Ocak 2008, https://www.sabah.com.tr/yazarlar/okur/2008/01/08/iran_a_degil_henry_hub_a_bakin (1 Haziran 2019)

görülmektedir. GKRY ve İsrail'in ise hub olma imkanı, Türkiye'den dahi düşüktür. Türkiye, İsrail ve GKRY'nin, eğer Doğu Akdeniz doğal gazı piyasaya sürülebilirse kazanımı, transit ülke ya da en iyi ihtimalle ihracatçı ülke konumuna gelmek olacaktır. Bu ülkelerin transit ülke olarak gelirleri artabilir ya da ihracattan önemli gelir elde edebilirler ancak hub haline dönüşme konusu yukarıda belirtilen özelliklere sahip olunmaması nedeni ile gerçekleşemez. Bu özelliklere sahip olunarak hub haline dönüşme ise uzun yıllar alacaktır.

“Enerji merkezi ülke” ya da “enerjide merkez ülke” farklı kavramlardır. Türkiye, ikisine de sahip olacak potansiyelde değildir. Bunun, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları ile sağlanması da imkansızdır. Enerji merkezi ya da enerjide merkez ülke olabilmek için sadece doğal gaz yeterli değildir. Tanım, petrol, kömür, nükleer ve yenilenebilir enerji kaynaklarını da kapsamaktadır.

Türkiye'nin jeo-stratejik konumu, oldukça önemlidir ancak enerji hub olmak için yeterli değildir. Türkiye, Avrupa'ya taşınan doğal gaz adına önemli bir rol oynamaktadır. GGK kapsamında, Azeri doğal gazı Türkiye üzerinden taşınmaktadır ancak bu enerji hub olma konusunda önemli bir fark yaratmaz. Türkiye üzerinden taşınan enerji çeşidi, yalnızca doğal gazdır. Bu nedenle çeşitliliği yoktur.⁸⁸⁰

Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri kapsamında ortaya atılan Türkiye, İsrail, Mısır ya da GKRY'nin, enerji üssüne dönüşeceği fikri gerçek dışıdır. Bu tanım, kısa ve orta vadede bahsedilen ülkeler için gerçekleşmeyecektir. Söylem, yalnızca siyasi amaçlıdır ve eyleme geçme şansı yoktur.

5.2.4. İsrail'e LNG Terminali Projesi

Doğu Akdeniz doğal gazının taşınmasına dair bir diğer seçenek, İsrail'in LNG terminali inşa etme projesidir.

İsrail, güvenlik tehditleri ve alan yetersizliği nedeniyle LNG terminali inşa etmekten uzak durmaktadır. Buna ek olarak, LNG tesisini finanse edecek yeterli doğal gaz hacmi mevcut değildir.⁸⁸¹ İsrail, kendi LNG tesisini inşa ettiği takdirde güvenlik tehditleri artabilir ve tesis saldırılara uğrayabilir. İsrail, bölgedeki Arap olmayan kimliği ve 1948'de kuruluşundan beri

⁸⁸⁰ Sohbet Karbuz, “Hub Olacağım demekle Hub olunmaz”, *Petro Türk*, 2 Mayıs 2016, <http://arsiv.petroturk.com/HaberGoster.aspx?id=15176&haber=Hub-olacagim-demekle-hub-olunmaz> (1 Haziran 2019)

⁸⁸¹ Carlson, s.71.

yaşanan tarihsel süreç ele alındığında, güvenlik tehditleri ile karşı karşıyadır. İsrail'in, güvenlik inşası, kuruluşundan itibaren Arap ülkeleri ve devlet dışı aktörlerden oluşan tehditlere karşı oluşturulmuştur. İsrail, tüm yumurtalarını aynı sepete koymak istemeyerek doğal gazını farklı seçeneklerle ihraç etmeyi planlamaktadır. Bu yüzden diğer seçenek ise Ürdün üzerinden Türkiye'ye boru hattı inşa edilmesidir.⁸⁸²

İsrail'e LNG tesisi inşa etme projesinin yaklaşık maliyeti, 6 milyar \$ ve yıllık taşıma kapasitesi 7 bcm'dir.⁸⁸³ Petrol piyasalarındaki fiyat düşüşlerine paralel olarak doğal gaz fiyatlarının da düşmesi nedeniyle İsrail'e LNG tesisi inşa edecek Avustralyalı Woodside şirketi, İsrail'den çekilmiştir. İsrail, komşularına doğal gazını satmak gibi daha realist bir seçenek benimsemiştir.⁸⁸⁴ Bu durum, Mısır'a doğal gaz satma anlaşmasında daha net görülmektedir.

İsrail'e LNG terminali inşa projesinin gerçekleşme şansı oldukça düşüktür.

5.2.5. Diğer LNG Seçenekleri

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, LNG terminali ya da boru hatları ile taşınabilme imkanına sahiptir. LNG ile piyasaya doğal gaz taşınması, boru hattına göre daha esnek ulaşım sağlamaktadır. LNG seçeneği, küresel pazara maksimum esneklikle doğal gaz arz etmektedir.

LNG terminalinin nereye inşa edileceği tartışma konusudur. Bu kapsamda, en çok tartışılan proje, Vasilikos'a inşası planlanan LNG tesisidir. Ancak, Kıbrıs'ın içinde bulunduğu ekonomik durum ve keşfi gerçekleşen doğal gaz hacminin yetersizliği nedeniyle projenin fizibilitesinin düşük olduğu görülmektedir.

İsrail'e inşa edilmesi düşünülen LNG tesisi ise İsrail'e güvenlik tehditleri nedeniyle gerçekleşme imkanından uzaktır. Hizbullah, Hamas ve diğer terör örgütleri inşa edilecek LNG tesisini, saldırı yapmakla tehdit etmektedirler. Buna benzer sorunlar, AGP'ye gerçekleştirilen saldırılarda görülmüştür.

Mısır'da mevcut bulunan İdku ve Damietta LNG tesisleri, atıl bulunmakla birlikte, enerji şirketlerinin gerçekleştireceği yatırımlar ile gelişebilir. İsrail ya da GKRY doğal gazı, Mısır'a taşınarak, Mısır'ın doğal gazı ile birlikte bu tesislerde sıvılaştırılabilir ve ihracatı sağlanabilir.

⁸⁸² Andreas Stergiou, "Turkey–Cyprus–Israel relations and the Cyprus Conflict.", **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Vol. 18, No. 4 (2016), s.384.

⁸⁸³ Taliotis, Boncort, Keramides, s.4.

⁸⁸⁴ Prontera, Ruszel, s.149.

Mısır'dan, İsrail'e, denizden doğal gaz taşınmasını sağlayan El-Arish Ashkelon boru hattı da bu seçeneğin hayata geçirilmesinde rol oynayabilir.

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının taşınmasına ilişkin, LNG seçeneklerinin en erken gerçekleşme süresi 7-8, hatta 10 yılı bulabilir. LNG terminali ve ihracatı için en az 250 bcm rezerv hacmi gerekli olduğundan LNG'ye dayalı projelerin hayata geçebilmesi, kısa vadede gerçek dışıdır.

5.3. DOĞU AKDENİZ DOĞAL GAZ KAYNAKLARININ İHRACATINA YÖNELİK DİĞER SEÇENEKLER

5.3.1. İsrail ve GKRY Seçeneği

Leviathan ve Afrodit sahalarının doğal gaz kaynaklarının bir diğer ülkeye taşınarak ihracatının yapılması da seçenekler arasındadır. Leviathan ve Aphrodite, birbirine çok yakın sahalar olduğu için doğal gazlarını birleştirilerek ihraç etmeleri maliyeti düşürecektir. İsrail'in rezervinin tek başına ya da Afrodit doğal gazı ile birlikte ihracatı, ekonomik ve rasyonel bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁸⁵ Bu nedenle, İsrail doğal gazının GKRY'ye taşınması, EastMed boru hattı projesine oranla, İsrail için çok daha uygun maliyetlidir.⁸⁸⁶

Bir diğer seçenek ise İsrail-Kıbrıs doğal gazının birleştirilerek ya da ayrı bir şekilde boru hattı ile Mısır'ın LNG tesislerine taşınmasıdır.⁸⁸⁷

5.3.2. İsrail ve Mısır Seçeneği

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının bütün enerji kaynaklarının taşınma seçeneklerinde olduğu gibi en önemli koşulu, fayda/maliyet analizi açısından optimum maliyetle taşınmasıdır.

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının taşınmasına ilişkin seçeneklerden birisi, doğal gazın İsrail'den Mısır'a, el-Arish Ashkelon boru hattıyla taşınmasıdır. Mısır'a taşınan doğal gaz, Mısır'daki, Idku ve Damietta LNG tesislerinde sıvılaştırılacaktır. Ancak, Mısır'daki LNG terminalleri oldukça atıl kalmıştır.

⁸⁸⁵ Pamir, s.470.

⁸⁸⁶ Bryza, s.37.

⁸⁸⁷ Tagliapietra, s.35.

İsrail'in, Leviathan sahası ise Türkiye ve Mısır'ın tam ortasında bulunmaktadır. Türkiye'ye, İsrail'den yapılması planlanan boru hattı ise denizden geçeceği ve derinden inşa edilmeyi gerektirdiği için oldukça yüksek maliyete neden olacaktır. Mısır'a yapılacak boru hattı ise çok daha sığ bir alandan geçeceği için yarı maliyete yapılabilecektir. Bu nedenle, İsrail doğal gazının Türkiye'ye değil Mısır'a taşınarak küresel piyasaya sürülmesi daha uygun olarak değerlendirilmektedir.⁸⁸⁸

Bir diğer değerlendirilen seçenek ise İsrail'in karasal alanına yani anakarasına inşa edilecek bir LNG terminalidir. Ancak, İsrail'in güvenlik sorunları ve kara ya da denize inşa edilecek LNG terminallerini açıkça tehdit eden Hizbullah nedeniyle İsrail bu seçenekleri ertelemektedir. İsrail'in bölgede Arap olmayan kimliği ve özellikle Arap-İsrail Çatışması ile Filistin Sorunundaki konumu, ülke açısından güvenlik tehditleri oluşturmaktadır.

İsrail'in, Arap komşuları ile ilişkisi göz önüne alındığında, doğal gazını ihraç etmesi için bir diğer seçenek, Mısır, Filistin ve Ürdün'den geçmesi planlanan bir boru hattıdır. İsrail'in, doğal gaz kaynaklarını, ihraç etmek üzere inşa edilecek bu boru hattı, GKRY'nin dahil edilmesini gerektirmez. Bu şekilde, bu boru hattı, Kıbrıs Sorunundan bağımsız inşa edilebilir. İnşa edilmesi düşünülen bu boru hattıyla, İsrail doğal gazı, mevcut bulunan el-Arish Ashkelon boru hattı ile Mısır'a taşınabilir. Altyapısı halihazırda mevcut olan bu boru hattına yenileştirme ve ek boru hatları yapılarak Ürdün ve Filistin'in doğal gaz talebi karşılanabilir. Ancak, İsrail-Mısır ilişkileri göz önüne alındığında bu ihraç seçeneği pek mümkün gözükmemektedir.⁸⁸⁹ Ancak, Mısır'ın, İsrail'den doğal gaz satın almak üzere yaptığı anlaşma ile İsrail'den Mısır'a doğal gaz taşınması mümkün olmuştur.

İsrail doğal gazının Mısır'a tedarik edilerek ihraç edilme seçeneği imkan dahilinde değerlendirilmektedir.

5.3.3. Diğer Seçenekler

Doğu Akdeniz doğal gazının, doğal gaz piyasalarına taşınmasına dair birkaç seçenek bulunmaktadır. Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, boru hatları, LNG, FLNG ya da CNG seçeneği ile Avrupa ya da dünya pazarlarına taşınabilir. Ayrıca, bu yöntemlerden birkaçı birleştirilerek de kullanılabilir. Örneğin, İsrail'den el-Arish Ashkelon boru hattı ile Mısır'a doğal

⁸⁸⁸ Arınç, Özgül, s.117-140.

⁸⁸⁹ Kahveci Özgür, s.34.

gaz taşınabilir. Buradan da, doğal gaz İdku ve Damietta LNG tesislerinde sıvılaştırılarak dünya piyasalarına ulaştırılabilir.

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, FLNG seçeneği ile Avrupa ya da küresel piyasalara ihraç edilebilir. Avusturalya'nın, büyük LNG şirketi Woodside, İsrail ile yaptığı görüşmeleri durdurmuştur. Düşen doğal gaz fiyatları ve Leviathan üzerinde konsensüs sağlanamaması da FLNG seçeneğini erteletmiştir.⁸⁹⁰ FLNG seçeneği yüksek maliyetlidir. Avusturalya, FLNG kullanmaktadır. Küresel bazda düşen petrol fiyatlarına paralel olarak düşük seyreden doğal gaz fiyatları nedeniyle Doğu Akdeniz doğal gazı için FLNG seçeneğinin gerçekleşmesi imkansız gözükmektedir.

Doğu Akdeniz doğal gazının taşınmasına dair bir diğer seçenek ise CNG'dir. CNG, oldukça maliyeti yüksek ve çok fazla test edilmemiş bir seçenektir. Ayrıca, kullanımını da yaygın değildir.

Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervlerinin LNG tesisi, boru hattı ya da denizaltından geçecek bir elektrik hattı ile Avrupa'ya ihraç edilmesi de planlar arasındadır. Doğu Akdeniz doğal gazının ticareti adına "İsrail-Kıbrıs-Yunanistan Interconnector Projesi" mevcuttur. Buna ek olarak, "EuroAsia Interconnector Kablo Bağlantı Projesi" de bulunmaktadır.⁸⁹¹ "EuroAsia Electricity Interconnector", Yunanistan-Kıbrıs ve İsrail'i birbirine bağlamayı planlayan denizaltı kablosudur.⁸⁹² Bu proje, Yunanistan'a ucuz elektrik sağlayabilir.⁸⁹³

Bir diğer seçenek ise GKRY'den Yunanistan'a doğal gaz boru hattı inşa edilmesidir. Bu boru hattının maliyeti ise 54.541 milyon \$'dır.

Mevcut koşullarda, GKRY'nin, 198 bcm'lik tüm rezervi, Eurogas'e göre 2011 yılında 400 bcm olan AB'nin gaz gereksinimine 6 aydan daha az bir süre yeterli olabilir.⁸⁹⁴ Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının Avrupa doğal gaz piyasalarında yaratacağı fark, oldukça düşük olduğu için, böylesine yüksek maliyetli projelerin gerçekleşme imkanı düşüktür.

⁸⁹⁰ "UPDATE 2-Australia's Woodside Scraps \$2.7 Bln Israeli Gas Field Deal", *Reuters*, 21 Mayıs 2014, <https://www.reuters.com/article/israel-woodside-leviathan/update-2-australias-woodside-scraps-2-7-bln-israeli-gas-field-deal-idUSL3N0O652420140521> (1 Haziran 2019)

⁸⁹¹ Tagliapietra, s.33.

⁸⁹² Tagliapietra, *Towards a New Eastern Mediterranean Energy Corridor? Natural Gas Developments between Market Opportunities and Geopolitical Risks*, s.21.

⁸⁹³ Ağdemir, *Relations Between Israel and the South Cyprus Greek Administration: A New Alignment in the Eastern Mediterranean?*, s.114.

⁸⁹⁴ Pamir, s.470.

Özetle, yukarıda ele alınan seçeneklerin kısa ve orta vadede gerçekleşmesi zor gözükmektedir.

6. DOĞU AKDENİZ KAYNAKLARINA İLİŞKİN İMKANLAR VE ENGELLER

Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri, ortaya politik ve ekonomik açıdan birçok engel ve imkan çıkartmıştır. Doğu Akdeniz keşiflerinin gelişmesine ilişkin, imkanlar ve engeller bir arada bulunmaktadır. Bu bölümde, Doğu Akdeniz keşiflerinin gelişimini belirleyen imkanlar ve engeller ile, keşiflerin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkacak imkanlar ve sorunlar ele alınmaktadır.

Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri, ekonomik ve politik dinamikleri hem etkileyip hem onlardan etkilendiği için ikisinin bir arada ele alınması gerekmektedir. Keşifler, ekonomik ve politik açıdan, birçok engel ve imkan dinamiklerini içinde barındırmakta ve aynı zamanda bu dinamikleri etkilemektedir.

6.1. DOĞU AKDENİZ KEŞİFLERİNE İLİŞKİN POLİTİK VE EKONOMİK İMKANLAR

Enerji kaynakları, uluslararası ilişkiler tanımlamalarında konjonktür değişikliğine neden olduğu için “oyun değiştirici”, olarak adlandırılmaktadır. Enerji kaynakları, bölge politikalarının oluşumunda ancak bir diplomatik araç olarak kullanılabilir. ⁸⁹⁵ Enerji kaynakları, iki yönlü etki potansiyeline sahiptir; bulunduğu bölgede çatışmayı ve sorunları arttırabilir ya da çözüm sağlayarak, barış ve istikrar meydana getirebilir. Örnek olarak, 1950’lerde kömür ve çeliğin Avrupa entegrasyonunu sağlaması verilebilir. Doğu Akdeniz keşifleri de, böyle bir potansiyele sahiptir. ⁸⁹⁶

Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri, ekonomik ve siyasi sonuçlara neden olacak dinamiklere sahiptir. Doğu Akdeniz keşifleri, bölge ülkelerinin ilişkilerini değiştirebilir. Ülkeleri birbirine yakınlaştırabilir ya da uzaklaştırabilir. Ülkeler, işbirliği gerçekleştirebilirse, ortak proje ve yatırımlar meydana getirerek doğal gaz kaynaklarının gelişimini hızlandırabilirler. Buna karşın, mevcut anlaşmazlıklar ise kaynakların gelişimini olumsuz etkileyecektir. ⁸⁹⁷

⁸⁹⁵ Gürel, Cornu, s.26.

⁸⁹⁶ Proedrou, s.26.

⁸⁹⁷ Nikos Tsafos, “What Does Calypso Mean for Cyprus and Eastern Mediterranean Gas?”, CSIS, 9 Şubat 2019, <https://www.csis.org/analysis/what-does-calypso-mean-cyprus-and-eastern-mediterranean-gas> (1 Haziran 2019)

Doğu Akdeniz, çatışmaların, savaş ve güvensizliğin olduğu bir bölgedir. Doğu Akdeniz keşiflerinin, enerji sektörünü ve bölgesel dinamikler ile jeopolitiği etkileyeceği öngörülmektedir. Doğu Akdeniz doğal gazı, piyasaya sürülerek ticareti gerçekleştirildiğinde bölge istikrarına ve bölgesel barışa katkı sağlayabilir. Türkiye, bu süreçte transit ülke konumuyla önem teşkil etmektedir. Türkiye, bu senaryoda siyasi ve ekonomik, kazanım sağlayacaktır.⁸⁹⁸

Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri, bölgesel ve küresel ölçekte politik ve ekonomik açıdan ortaklıklar ve işbirlikleri yaratacak potansiyele sahiptir. Bu keşifler, mevcut çatışmaları ve istikrarsızlığı çözebilir. Doğal gazın, ülkeler arasında paylaşılma biçimi, ülkeler arası rekabet, doğal gaz üretim ve arama faaliyetlerinin nasıl gerçekleştirileceği, gündem konusudur. Doğal gaz ile ilgili gerçekleştirilecek bütün arama, geliştirme ve ihraç faaliyetleri, ülkelerin enerji politikalarını ve bölgesel politikaları değiştirecektir. Doğu Akdeniz keşifleri, küresel güçlerin ve enerji şirketlerinin dikkatini, bölgeye çekmiştir. Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri, ABD ve Rusya gibi bölge dışı aktörleri bölgeye çekmektedir. Ayrıca, enerji şirketleri, bölgeye önemli yatırımlar yapmakta ve yatırım yapmayı değerlendirmeye devam etmektedir.⁸⁹⁹

Doğu Akdeniz'de, yeni siyasi dengeler meydana gelmektedir. EastMed forumun kurulması ile İsrail-Yunanistan-GKRY ve İtalya'nın yaptığı anlaşma, bu kapsamda oldukça önemlidir. Türkiye ile sorunlu ilişkilere sahip olan İsrail, Yunanistan ve GKRY; konjonktür gereği yakınlaşmaktadır. İsrail, Yunanistan ve GKRY yakınlaşması ile üç ülke, işbirliği oluşturabilir. Kıbrıs Sorunu ise Türkiye-GKRY ve KKTC arasındaki gerilimin artması ile daha fazla derinleşmiştir. İsrail, Yunanistan ve GKRY'nin yakınlaşmasına karşın, Türkiye-GKRY gerginliği artmış ve bu bağlamda, GKRY'yi ve Doğu Akdeniz'deki MEB faaliyetlerini, destekleyen AB ile AB-Türkiye ilişkileri olumsuz etkilenirken AB üyelik süreci de yavaşlamıştır.⁹⁰⁰ Ayrıca, keşifler ile İsrail-Lübnan çatışması derinleşmiştir. Özetle, bölgeye enerji keşiflerinin beklenen barışı getirmediği görülmektedir ancak kesin yargıya varabilmek adına oldukça erkendir.⁹⁰¹

Doğu Akdeniz keşifleri, bölge ülkelerine önemli siyasi ve ekonomik katkılar sağlayacak potansiyele sahiptir. Çıkarılan ve piyasaya sürülen doğal gaz, ülkelere daha uygun maliyetli elektrik tedarik edecektir. Düzenli gaz akışı sağlandığında, Doğu Akdeniz ülkelerindeki tüketicilerin yararına fiyatlar düşecektir. Bölgede kullanılan fosil yakıtların içerisinde doğal gazın oranı, artacağı için, karbon emisyonu düşük yani, petrol ve kömüre oranla daha temiz

⁸⁹⁸ Zemach, s.4.

⁸⁹⁹ Demir, Tekir, s.651.

⁹⁰⁰ Bilgesam, s.11-12.

⁹⁰¹ Karagiannis, s.1.

enerji kullanılacaktır. Ortadoğu ülkelerinin en önemli sorunlarından birisi, temiz su kaynaklarına ulaşımıdır. Doğal gaz kullanımının artması, suyun çok daha kolay ve düşük maliyetle arıtılmasını sağlayacaktır.

Keşiflerle birlikte doğal gaz ihracatı yapacak ülkelerin ya da hali hazırda enerjide dışa bağımlı olarak enerji ithalatına önemli harcamalar yapan ülkelerin, dış ticaret açıkları düşecek ve GSMH'si artacaktır. Enerji, ekonomik büyüme adına en önemli girdilerden (input) birisidir. Bu nedenle, bölgenin enerji kaynaklarının artması ekonomi adına oldukça önemlidir. Bölgede, istikrar ve güvenlik sağlanabildiği takdirde doğal gaz kaynakları bölgeye yatırımcıları çekecek ve bölge ülkelere yapılan yatırımlar artacaktır. Dünyanın dev enerji şirketlerinin gerçekleştirdiği yatırımlar, ülkelere yabancı sermaye ve döviz girişine neden olarak ekonomiye önemli katkılar sağlamaktadır. Yabancı yatırımlar, örneklere bakıldığında ülkede istihdamın artmasına neden olmaktadır.

Doğu Akdeniz keşifleri, GKRY, Lübnan ve Mısır gibi ekonomisi zayıf olan ülkelerin borç ve bütçe açıklarının düzelmesinde rol alacaktır. Bir başka örnek ise, Filistin'dir. Filistin enerji kullanımında İsrail'e bağımlıdır, kendi doğal gaz sahalarını geliştirebilirse bu bağımlılık azalarak ekonomisine büyük yük olan harcamalar düşecek ve mali dengesi düzelebilecektir. Ancak bunun gerçekleşmesi oldukça zordur.

Doğu Akdeniz keşifleri, Avrupa'nın enerji çeşitliliği ve enerji arz güvenliği politikalarına katkı sağlayacaktır. Doğu Akdeniz doğal gazının, taşıdığı güzergahın önemi olmaksızın, Güney Gaz Koridorunun gelişimine katkı sağlayacaktır.

Doğu Akdeniz doğalgaz keşiflerinin, bölgeye, ortak ekonomik çıkarlarla birlikte iyileşen ve gelişen ilişkiler getirmesi öngörülebilir. İsrail'in Arap ülkesi komşuları ile ekonomik entegrasyonu sağlanabilir. Gelişmelerin devamı, Kıbrıs Sorununun çözümüne katkı sağlayabilir ya da sorunu daha da derinleştirebilir.

Doğu Akdeniz'deki çatışmalar, azalarak, işbirlikleri sağlanırsa ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınması sağlanabilir. Doğu Akdeniz keşifleri, bölgesel işbirlikleri meydana getirebilir. Bu bağlamda ülkelerin, MoU (İyi Niyet Protokolü) imzaladıkları görülmektedir. Bölgede, işbirlikleri, İsrail-GKRY-Yunanistan; Yunanistan-GKRY-Mısır-Türkiye; Türkiye-Yunanistan; Türkiye-İsrail arasında meydana gelebilir. Ancak, küresel güçlerin Doğu Akdeniz enerji kaynaklarını kontrol etme isteği, bölgedeki işbirliklerini engellemektedir.

Doğu Akdeniz doğal gazının yaratacağı imkanlar değerlendirilirken gazın piyasaya sürülme potansiyeli dikkate alınmalıdır. Doğu Akdeniz ülkelerinin, piyasaya sürülecek yeterli hacmi olduğu takdirde, bölgesel jeopolitiği ve yerel ekonomileri geliştirerek Asya ile Avrupa'ya alternatif doğal gaz sunacak, aynı zamanda Rusya'ya olan bağımlılığı azaltacaktır.⁹⁰² Doğu Akdeniz keşifleri, bölgenin enerji görünümünü, ekonomisini ve enerji arz güvenliğini etkileyecektir. Enerji ithalatını azaltacak ve ekonomik imkanlar sağlayacaktır.⁹⁰³

Keşifler, Türkiye adına oldukça önemlidir. Türkiye'ye yapılacak boru hatları ile fayda sağlanabilir ve Türkiye, doğal gazdan yararlanabilir. Leviathan'dan, Türkiye'ye inşa edilecek doğal gaz boru hattı, Türkiye'nin Doğu Akdeniz ülkeleri ile olan ilişkilerini düzeltebilir. Leviathan'dan, gelecek, yıllık, 10 bcm doğal gaz, Türkiye'nin enerji talebini önemli oranda karşılayacaktır. Ancak, bunun için Türkiye'nin yeterli hacimde kapasitesinin olması gerekmektedir. Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınacak doğal gaz ise transit gelirlerin artmasına neden olacaktır.⁹⁰⁴ Türkiye, Doğu Akdeniz doğal gazını satın alırsa enerji çeşitliliği sağlanarak Rus doğal gazına olan bağımlılığı düşecektir.⁹⁰⁵

İsrail, Leviathan sahası ile ekonomisine önemli katkı sağlayacaktır. İsrail, Doğu Akdeniz ülkeleri arasında mali durumu en iyi olan ülkedir.⁹⁰⁶ İsrail'de meydana gelen keşifler bölgenin enerji profilini değiştirmiş ve uzun süredir enerji ithalatçısı olan ülkeyi, potansiyel ihracatçı konumuna yükseltmiştir.⁹⁰⁷ Mısır'da gerçekleştirilen Zohr sahası keşfi ise bölgeye yatırım talebini arttırmaktadır. Bu sayede, keşifler, Mısır'ın gelirini ve istihdamını arttıracaktır.⁹⁰⁸

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, AB ülkelerine de fayda sağlayacaktır. AB'nin, doğal gaz kaynaklarına ve güzergahlarına, "AB Enerji Güvenliği Stratejisine" etki edecektir. Piyasa gücü ve politik ilişkiler bağlamında, Rusya'nın Gazprom şirketine olan bağımlılığı azalacaktır. Şu anda, Doğu Akdeniz doğal gazı, Avrupa'yı besleyecek kapasitede değildir ve yalnızca kendi iç talebini karşılayacaktır. 2020'lere gelindiğinde, Rusya'nın Avrupa'ya doğal gaz ihraç edeceği ve Doğu Akdeniz rezervlerinin de kendi iç talebini besleyeceği

⁹⁰² Gürel, Tzimitras, Faustmann, s.108.

⁹⁰³ Gürel, s.120.

⁹⁰⁴ Winrow, s.443.

⁹⁰⁵ "Total's Offshore Cyprus Block 11 Could Rival Egypt's Zohr Natural Gas Discovery; Increasing Investment and Competition in Region, IHS Markit Says", *IHS Markit*, 11 Ocak 2017, <https://news.ihsmarkit.com/press-release/catherine-gifford/totals-offshore-cyprus-block-11-could-rival-egypts-zohr-natural-gas-> (1 Haziran 2019)

⁹⁰⁶ Winrow, s.444.

⁹⁰⁷ Oğurlu, s.37.

⁹⁰⁸ "Total's Offshore Cyprus Block 11 Could Rival Egypt's Zohr Natural Gas Discovery; Increasing Investment and Competition in Region, IHS Markit Says", *IHS Markit*, 11 Ocak 2017, <https://news.ihsmarkit.com/press-release/catherine-gifford/totals-offshore-cyprus-block-11-could-rival-egypts-zohr-natural-gas-> (1 Haziran 2019)

öngörülmektedir. Bu nedenle, Doğu Akdeniz doğal gazının Filistin ya da Kıbrıs Sorununa çözüm getirisinin olmayacağı da fikirler arasındadır.⁹⁰⁹

GKRY, enerji ithalatına bağımlı bir ülkedir. Bu nedenle, doğal gaz keşifleri ile enerji tüketiminde, kendi kendine yeterli hale gelerek ekonomisine önemli katkı sağlayacaktır.⁹¹⁰ Yunanistan ve Kıbrıs'ın ise krizden etkilenen ekonomisi adına iyileşme vadetmektedir.⁹¹¹ GKRY'de, meydana gelen keşifler, ülkenin enerji profilini değiştirmiş ve uzun süredir enerji ithalatçısı olan konumunu, potansiyel ihracatçı konumuna yükseltmiştir.⁹¹²

Doğu Akdeniz keşiflerinin etkisinin, küresel yerine bölgesel bazda olacağı öngörülmektedir. Doğu Akdeniz ülkeleri, enerji ihracatçısı ya da transit ülke olmak kaydıyla ekonomik kazanımlar elde edecektir.⁹¹³ Doğu Akdeniz ülkelerinin, keşiflerden yararlanabilmeleri ortak projeler yürüterek, işbirliği sağlamaları ile mümkün olabilir. Yeni enerji altyapıları, yatırımları, ortak geliştirilen projeler, yeni rafineriler ve taşıma seçenekleri, ilişkilerde iyileşme sağlayabilir.⁹¹⁴

Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının, bölgeyi, enerji aktarımında transit bir geçit konumundan enerji üreten bölge konumuna getirmesi, Ortadoğu ve Körfez ülkeleri üzerinde etki yaratacaktır. Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının, adil bir şekilde paylaşılması ile Kıbrıs ve Filistin sorunu gibi tarihi anlaşmazlıklar, sağlanan işbirlikleri ile aşılabılır ya da kaynaklar ile zaten çatışmalı olan Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı gibi sorunlarla daha da fazla kaosa sürüklenen bölgede, çatışmayı arttırabilir.⁹¹⁵

Keşifler, Doğu Akdeniz'e enerji merkezi (hub) olma imkanı tanımıştır. Keşiflerle birlikte, Yunanistan, Türkiye, Kıbrıs ve Mısır'ın enerji merkezi olma potansiyeli bulunmaktadır.⁹¹⁶ Ancak, enerji merkezine haline gelebilmek kolay değildir. Boru hatları ya da LNG terminali inşası ile merkez olma konumu sağlanabilir. Doğu Akdeniz, Ortadoğu, yani enerji üreticileri ve

⁹⁰⁹ Tsakiris, s.288.

⁹¹⁰ El-Katiri, El-Katiri, s.5.

⁹¹¹ Emmanuel Karagiannis, "The Energy Geopolitics of the Eastern Mediterranean and the Role of Greece", **London School of Economics (LSE)**, 4 Ocak 2017, <https://blogs.lse.ac.uk/greeceatlse/2017/10/04/energy-geopolitics-of-the-eastern-mediterranean-the-role-of-greece/> (1 Haziran 2019)

⁹¹² Oğurlu, s.37.

⁹¹³ Brauch, Caşın, Dreiski, El-Katiri, s.43.

⁹¹⁴ Oğurlu, s.42.

⁹¹⁵ Bilgesam, s.1.

⁹¹⁶ Karagiannis, s.1.

Avrupa, yani enerji tüketicileri arasında köprü konumundadır. Süveyş Kanalı da uluslararası petrol ve petrol ürünleri adına oldukça önemlidir.⁹¹⁷

Keşiflerin ardından ortaya çıkan heyecana karşı, görüşler ikiye ayrılmaktadır. Bir grup, rezervlerin abartıldığını ve küresel ekonomiye, bunun bir yansımasının olmayacağını belirtirken, diğer grup, keşiflerin küresel enerjide lider konuma geçerek, büyük değişimler yapabileceğini belirtmektedir. Diğer bir grup ise, rezervlerin önemli olduğunu, ancak bölgesel fayda sağlayarak uluslararası çapta bir değişime neden olamayacağını bildirmektedir.

Doğu Akdeniz’de, enerji rezervi konusunda bir konsensüsün olduğunu söylemek zordur. Ekonomik açıdan ise belirsizlik mevcuttur, varlığı tahmin edilen enerji miktarı ile varlığı ispat edilen enerji miktarı arasında ciddi bir fark olduğu gözlemlenmektedir. En güvenilir kaynaklardan birisi olarak kabul edilen US Geological Survey’e göre, bölgede 30 milyar varil, petrole eşdeğer (petrol, doğalgaz ve sıvı doğalgaz), rezerv bulunmaktadır. Bu rakamın, piyasa değeri ise 1,5 trilyon dolardır ancak USGS’in bu raporu 2010 yılına aittir ve güncellenme ihtiyacı bulunmaktadır.⁹¹⁸ Doğu Akdeniz keşiflerinin yaratacağı olumlu ve olumsuz etkileri zaman gösterecektir.

6.2. DOĞU AKDENİZ KEŞİFLERİNE İLİŞKİN POLİTİK VE EKONOMİK ENGELLER

Doğu Akdeniz doğal gaz keşiflerinin geliştirilmesinin, piyasaya sürülmesinin ve ihrac edilmesinin önünde siyasi ve ekonomik engeller bulunmakta, doğal gaz kaynaklarına ilişkin arama ve yatırım faaliyetleri sekteye uğramaktadır. Bunun temel nedeni, tarihsel sürece dayanan çatışmalar, politik ve hukuki açmazlar, teknik ve finansal yetersizlikler, bölgesel rekabete dayalı sorunlar ve makroekonomik konjonktürdür. Doğu Akdeniz, genel olarak siyasi ve ekonomik açıdan istikrarsız bir atmosfere sahiptir. Yatırımcılar bölgeden uzak durmakta ve enerji yatırımları olumsuz etkilenmektedir. Ayrıca, düşük seyreden küresel doğal gaz fiyatları da Doğu Akdeniz doğal gaz keşiflerinin gelişmesine engel oluşturmaktadır.⁹¹⁹

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının geliştirilmesinin önündeki engeller ekonomik açıdan ele alındığında, bölge ülkelerinin sahip olduğu makroekonomik konjonktür kapsamında,

⁹¹⁷ EIA, “Eastern Mediterranean Region”, 2013, <https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.php?RegionTopicID=EM> (1 Haziran 2019)

⁹¹⁸ Bilgesam, s.1.

⁹¹⁹ EIA, “Henry Hub Natural Gas Spot Price”, 2019, <https://www.eia.gov/dnav/ng/hist/rngwhhdm.htm> (1 Haziran 2019)

mali yetersizlikler, düşük GSMH, iç ve dış borçlar, ekonomik krizler, yüksek enflasyon, yüksek GINI katsayısı, ödemeler dengesi açıkları, yetersiz altyapı ve işsizlik sorunları olduğu görülmektedir.

Siyasi engeller ise, MEB çatışmaları kapsamında, İsrail-Lübnan deniz yetki alanı uyuşmazlığı, Kıbrıs Sorunu ve buna bağlı olarak, Türkiye-KKTC ve GKRY, deniz yetki alanı uyuşmazlığı, Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı, Filistin Sorunu, Mısır'ın darbe sonrası siyasi atmosferi, Lübnan'ın siyasi atmosferi, Ürdün-İsrail ilişkisi, İsrail'in farklı kimliği ile bölgedeki izole yapısı ve saldırgan politikaları; Türkiye'nin, Mısır, GKRY, Suriye ve İsrail ile sorunlu olan ilişkilerdir. Bunlara ek olarak, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, Avrupa'ya ihraç edildiği takdirde, Rusya, Avrupa piyasası üzerindeki tekeli kaybedecektir. Bu nedenle, Rusya, bölgede doğal gaz kaynaklarının gelişmesini engellemek üzere politikalar yürütmektedir. ABD, Rusya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin, Doğu Akdeniz'deki askeri varlığı ve kaynakların gelişimini engellemek istemeleri, küresel güçlerin bölgedeki rekabetini göstermektedir.

Doğu Akdeniz ülkelerinin, güvenlik tehditleri ile karşı karşıya olduğu görülmektedir. Güvenlik tehditleri, radikalizm bağlamında görülen, IŞİD terörü, PKK terörü ve Hizbullah olarak ele alınabilir. Örnek olarak, İsrail'in LNG tesislerinin Hizbullah tehdidi altında olması ve Suriye'den inşa edilmesi planlanan doğal gaz boru hattının ülkedeki savaş ve IŞİD tehdidi ile hayata geçememesi olarak verilebilir.

Doğu Akdeniz doğal gazının önündeki engellerin çözülmesi, aynı zamanda bölgesel barışa da katkı sağlayabilir. Bölgedeki doğal gaz keşifleri, küresel çapta olmasa da bölgesel çapta doğal gaz tüketimi adını önemli bir yere sahiptir.

Mevcut konjonktür, bölgenin enerji üretimini ve enerji ticaretini olumsuz etkilemekte; yapılması muhtemel enerji alt yapı yatırımlarının ve projelerin, önüne geçmektedir. Böylece bölgenin enerji geleceği olumsuz etkilenmektedir. Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynaklarının mevcut siyasi atmosferde ve ekonomik sorunlar içerisinde nasıl paylaşılacağı ise belirsizdir. Doğal gazın ihraç yöntemi ve yolu üzerinde de bir konsensüs sağlanamamıştır. Ayrıca, gazın piyasaya sürülüş şekli üzerinde ortak bir karara varılamamıştır.

Doğu Akdeniz doğal gazının ihracatına dair engeller bulunmaktadır. Öncelikle, Doğu Akdeniz'de ihraç edilecek yeterli doğal gaz rezervi henüz keşfedilmemiştir. Örneğin, GKRY'nin piyasaya sürmeyi planladığı, doğal gaz hacmi ve altyapısı mevcut değildir. Doğal gazın piyasaya sürülmesi ve projelerin hayata geçirilmesi için kaynakların belirli seviyede bir hacme

sahip olması gerekmektedir. Ayrıca, Doğu Akdeniz doğal gazının ihracatına dair projelerin fizibilitesi büyük ölçüde mevcut değildir. Projelerin yetersiz fizibilitesi ve bölgedeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, yatırımcıları uzaklaştırmaktadır.⁹²⁰

Doğu Akdeniz, petrol ve doğal gaz koridorlarını kontrol etmek oldukça önemlidir. Bölgesel ve bölgeler arası (cross-regional) ilişkiler, bu açıdan önemlidir. Doğu Akdeniz’de artan güvenlik tehditleri ile birlikte enerji bağlamında, bölgenin istikrarı ve güçlü bölgesel ilişkiler geliştirilmesi gerekmektedir.⁹²¹ Doğu Akdeniz doğal gazının ihraç edilebilmesi için altyapıların inşa edilmesi bunun için ise finansal yani mali desteğin sağlanması gerekmektedir. Bu finansal desteğin sağlanması adına ise işbirlikleri gerçekleştirmek faydalı olacaktır.⁹²²

Doğu Akdeniz keşifleri, mevcut çatışmaları ve politik açmazları derinleştirebilecek potansiyele sahiptir.⁹²³ İşbirlikleri, daha barışçıl bir atmosfer sağlayabilir. Ancak, ABD ve Rusya gibi küresel güçlerin enerji kaynaklarını kontrol etme isteği, bölgedeki işbirliklerini engellemektedir. “Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon”, kısa vadede mümkün değildir. Ülkelerin ulusal çıkarları doğrultusunda hareket ederek, ulusal karlarını maksimize etmesi, kısa vadede daha ön plandadır.⁹²⁴

Mevcut kaynaklardan yararlanılması ve ticaretinin yapılabilmesi için aktörler, yatırımcılar, satın alıcı ve kurumların ortak hareket etmeleri gerekmektedir. Maliyetin yüksek olduğu altyapıların geliştirilmesi için işbirlikleri oluşturulmalıdır. İşbirlikleri sağlanarak Doğu Akdeniz doğal gazından fayda sağlanması hedeflenirse, bölgedeki devletler, doğal gaz tüketicileri ve enerji şirketleri karşılıklı kar elde edebilirler. Çıkarılacak doğal gaz için bölge ülkeleri işbirliği yapmalıdır. Bu işbirliği, siyasi sorunların giderilmesine ve ülkelerin sıkı diplomatik ilişkiler geliştirmesine neden olabilir. Buna ilişkin, projeler bulunmaktadır. Eğer bölgede stabil bir jeopolitik zemin oluşabilirse engeller ortadan kalkacaktır.⁹²⁵ Ayrıca, düzenli doğal gaz akışı, yaşam standardı adına oldukça önemlidir. Zira, elektrik ve temiz su elde

⁹²⁰ Ratner, s.1-2.

⁹²¹ *The Export Options and Challenges for East Med Gas Was Presented by IENE’s Executive Director at Israel’s Annual Energy and Business Convention*, <http://www.iene.eu/the-export-options-and-challenges-for-east-med-gas-was-presented-by-ienes-executive-director-at-israels-annual-energy-and-business-convention-p3181.html> (1 Haziran 2019)

⁹²² Jean-François Drevet, "Le gaz, facteur politique clef en Méditerranée orientale?", *Futuribles*, No. 412 (2016)

⁹²³ Hasan Selim Özerter, "Turkish Foreign Policy and The Energy Bonanza in the Eastern Mediterranean", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.18, No. 4 (2016), s.361.

⁹²⁴ Oğurlu, s.35.

⁹²⁵ Tagliapietra, s.20.

edilmesini sağlamaktadır. Özellikle, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu ülkelerinin su problemi nedeniyle suları arıtılmakta bu da yüksek enerji yoğunluğuna neden olmaktadır.⁹²⁶

Enerji kaynakları, ülkelerin ilişkilerini düzeltebilir aynı zamanda gerginlik ve çatışmayı da arttırabilir.⁹²⁷ Siyasi sorunlar, ekonomik işbirliklerine engel oluşturabilirler ancak ekonomik çıkar ve maddi kazanç adına siyasi sorunlarda çözülebilir, ekonomi politik tam olarak budur.

“Arap Baharı”, “Lübnan-İsrail Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlığı”, “Suriye İç Savaşı” ve “Türkiye-İsrail ilişkileri”, Doğu Akdeniz doğal gaz keşiflerinin geliştirilmesine ilişkin engellerdir.⁹²⁸ Buna ek olarak, bölgedeki MEB uyuşmazlıkları ve İsrail ile İran’ın ilişkileri, keşiflerin gelişmesini engellemektedir. Keşiflerin geliştirilebilmesi için, Kıbrıs Sorununun çözülmesi, İsrail-Lübnan deniz yetki alanları sorununun aşılması, Mısır’ın enerji sektöründeki dönüşümünü tamamlaması ve Filistin’in doğal gaz kaynaklarını kullanabilmesi gerekmektedir.⁹²⁹

6.3. DOĞU AKDENİZ KEŞİFLERİNİN İLİŞKİN POLİTİK SORUNLAR

6.3.1. Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı ile Mısır’ın Siyasi Konjonktürü

Arap Baharı, MENA olarak adlandırılan bölgede kökten değişiklikler meydana getirmiştir. “Bahar” olarak adlandırılan bu hareketler, gerçekleştiği ülkelerin birçoğunda kanlı süreçler yaratmış ve henüz barış ile istikrar sağlanamamıştır. Bu kapsamda, halihazırda ekonomik problemlere sahip olan bu ülkelerde yaşanan savaş ve istikrarsızlık, yatırımcıların uzaklaşmasına ve şirketlerin ülkelere yatırım yapmaktan geri durmasına neden olmaktadır.

Arap Baharı nedeniyle, meydana gelen konjonktürle, bölgede güvenlik tehditleri artmıştır. Bu nedenle, Suriye’de görüldüğü üzere, doğal gaz arama ve çıkarma faaliyetleri gerçekleşmemektedir. Buna ek olarak, enerji şirketlerinin yatırımları ve planlanan LNG terminalleri ile boru hatları ise mevcut konjonktürden olumsuz etkilenmektedir. Ortadoğu,

⁹²⁶ Zemach, s.3.

⁹²⁷ David Koranyi, “Looming Conflicts over Energy Resources in the Eastern Mediterranean”, *Atlantic Council*, 2018, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/energysource/looming-conflicts-over-energy-resources-in-the-eastern-mediterranean> (1 Haziran 2019)

⁹²⁸ Grigoriadis, s.131.

⁹²⁹ Baconi, s.13.

dünyanın en çatışmalı bölgelerinden birisidir. Uluslararası ekonomi-politik açısından, hidrokarbon kaynakları ve küresel lojistikteki önemi ile transit konumunda bulunmaktadır.⁹³⁰

2011'de, Arap dünyası yolsuzluklara, diktatörlük ve otoriter yönetimlere karşı, özgürlük ve reform talebiyle ayaklanmaya başlamıştır. Arap Baharı, uzun süreli baskıcı, otoriter ve diktatör rejimlere karşı gerçekleşmiştir.⁹³¹ Halkların temel talebi, demokratik haklar kapsamında, siyasi katılım ve reform isteğidir. Bu otoriter yönetimlerin, devletleri, 30 yıla yakın süredir yönettikleri görülmektedir. Arap Baharının en temel ekonomik nedenleri ise yolsuzluk ve işsizliktir. İntifadanın esas amacının, devlet mekanizmasının işlemlerini aksatmak değil, sorunları çözmek olduğu bilinmektedir.⁹³² Ancak çoğu ülkede, gösteriler, çatışma ve savaşa dönüşmüştür.

Arap dünyası, sekülerler-İslamcılar; Müslümanlar-Hristiyanlar; Sünniler-Şiiler, liberal demokratlar-militan milliyetçiler olmak üzere çeşitli fraksiyonlara ayrılmıştır. Ancak temel talebin sosyal adalet olduğu görülmektedir.⁹³³ Arap Baharının, orta sınıfın, otoriter yönetimleri sonucunda yoksullaşması nedeniyle ortaya çıktığı söylenebilir. Bu grubun yoksullaşmasının bir nedeni de, marjinalleşme ve küresel ekonomi politığıne entegre olunamamasından kaynaklanmaktadır. Arap Baharının yaşandığı ülkelerin, küreselleşen dünya ve ekonomiye entegre olamadığı görülmektedir.⁹³⁴ Arap Baharının temel nedenleri, ekonomik sorunlar, hükümetlerin ve yönetimlerin yolsuzluğu ile otoriter rejimler dahilinde ortaya çıkan siyasi sorunlar ve siyasi hakların yoksunluğudur.⁹³⁵

Arap Baharı; Tunus, Fas, Cezayir, Libya, Mısır, Yemen, Bahreyn ve Suriye'de gerçekleşmiştir.⁹³⁶ Arap Baharı, Tunus'ta başlamıştır, Libya, Mısır, Yemen, 2019'un başında Cezayir ve son olarak Sudan'da Omar el Beşir'in yönetimden alınması ile devam etmektedir. Arap Baharı ile birlikte uzun yıllardan beri ülkelerini yöneten diktatörler devrilmekte ve rejim değişiklikleri gerçekleşmektedir. Arap Baharı, bölgenin yapısını kökten değiştirmiştir.⁹³⁷

⁹³⁰ Andrea Teti, Pamela Abbott ve Francesco Cavatorta, **The Arab Uprisings in Egypt, Jordan and Tunisia**, London: Palgrave Macmillan, 2018, s.2.

⁹³¹ Mark L. Haas ve David W. Lesch, **The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East**, Colorado : Westview Press, 2013, s.1.

⁹³² I. William Zartman (Ed.), **Arab Spring: Negotiating in The Shadow of the Intifadat**, 9. Baskı, University of Georgia Press, 2015. s.1

⁹³³ Hafez Ghanem (Ed.), **The Arab Spring Five Years Later**, 1. Baskı, Brookings Institution Press, 2016, s.39.

⁹³⁴ Leila Simona Talani, **Arab Spring in the Global Political Economy**, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014, s.251.

⁹³⁵ Teti, Abbott, Cavatorta, s.41.

⁹³⁶ Zartman, s.2.

⁹³⁷ Tagliapietra, *Towards a New Eastern Mediterranean Energy Corridor? Natural Gas Developments between Market Opportunities and Geopolitical Risks*, s.2.

Arap Baharı, 17 Aralık 2010'da, Tunus'ta Mohammed Bouazizi'nin kendini yakmasıyla başlamıştır. Arap Baharı olarak adlandırılan hareket, bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine, 14 Ocak 2011'de, Tunus Devlet Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali istifa etmiş ve Suudi Arabistan'a giderek ülkeyi terk etmiştir. 12 Aralık 2011'de, Tunus'ta insan hakları savunucusu Moncef Marzouki başkan olarak seçilmiştir. Tunus, Arap Baharını en kansasız geçiren ülkedir. Henüz tam olarak istikrara sahip olamasa da önemli değişimler geçirmiştir.

Arap Baharının gerçekleştiği ikinci ülke, Mısır'dır. Mısır'daki halkın, ekonomik sorunlardan ve yolsuzluklardan yorgun ve 30 senelik, Hüsnü Mübarek'in otoriter rejiminden bıkkın olduğu görülmektedir. Özellikle, Mısır'da ekonomik konjonktür, 1990'lı yıllarla birlikte oldukça kötüleşmiştir.⁹³⁸ Gösterilerdeki sloganlar, "ekmek", "sosyal adalet", "siyasi özgürlük" ve "insanlık onuruydu" Bunun yanı sıra, Mısır halkı rejim ve yönetim değişikliği talep etmekteydi.⁹³⁹ 25 Ocak 2011'de, Mısır halkı sokağa çıkarak 30 senedir ülkeyi yöneten Hüsnü Mübarek'in istifasını istemiştir. Gösterilerin merkezi ise Tahrir Meydanı olmuştur.⁹⁴⁰

Hüsnü Mübarek, göstericilere uzun süre direnmiş ancak protestoların ardından 11 Şubat 2011'de, istifa etmiştir.⁹⁴¹ 23-24 Mayıs 2012'de, Mısır seçime gitmiştir. 16-17 Haziran 2012 seçimlerinde ise Muhammed Mursi seçilmiştir. Mursi, seçildiği andan itibaren kendisine karşı birçok tehdit olduğunu belirtmiş, Sisi ise Mursi'yi, ülkeyi iç savaşa sürüklemekle suçlamıştır.⁹⁴² 3 Temmuz 2013'te, Mısır'da ordu darbe yapmış ve Müslüman Kardeşler hükümeti ile Mursi devrilmiştir.⁹⁴³ Bunun üzerine, halk darbeyi protesto etmek üzere meydanlarda gösteriler düzenlemiştir. 14 Ağustos 2013'te, Nahda Meydanı ve Tahrir Meydanında çok sayıda gösterici polis ve asker tarafından öldürülmüştür. 2014'te, Mısır'da, Sisi yönetime gelmiştir.⁹⁴⁴ Mısır, şu anda Abdulfettah El-Sisi tarafından yönetilmektedir.⁹⁴⁵ Muhammed Mursi, 17 Haziran 2019'da yargılandığı mahkeme sırasında hayatını kaybetmiştir.⁹⁴⁶

⁹³⁸ Talani, s.5.

⁹³⁹ Ghanem, s.46.

⁹⁴⁰ Bessma Momani ve Eid Mohamed (Ed.), **Egypt Beyond Tahrir Square**, Indiana : Indiana University Press, 2016. s.1.

⁹⁴¹ Larbi Sadiki (Ed.), **Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization**, Routledge, 2014, s.1.

⁹⁴² Bessma, Mohamed, s.2-3.

⁹⁴³ Neil Ketchley, **Egypt in a Time of Revolution**, İngiltere : Cambridge University Press, 2017, s.3.

⁹⁴⁴ Sadiki, s.13.

⁹⁴⁵ Bessma, Mohamed, s.3.

⁹⁴⁶ Magdy Samaan ve Kara Fox, "Mohamed Morsy, Ousted Egyptian President, Dies in Court", *CNN*, 18 Haziran 2019, <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/07/03/egypt.pipeline.blast/index.html> (20 Haziran 2019)

Hüsnü Mübarek ise protestolar sırasında göstericilerin öldürülmesi emrini verdiği ve kamu parasını zimmetine geçirdiği suçlamalarıyla yargılanarak içişleri bakanı ve altı yardımcısıyla birlikte ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştır.⁹⁴⁷

27 Ocak 2011'de, Arap Baharı, Yemen'de hareketlilik yaratmıştır. 30 senedir yönetimde bulunan, Ali Abdullah Saleh'in görevi bırakması için Yemen'de halk protestolara başlamıştır. Yemen, Arap Baharı ile birlikte hükümet değişikliğine giden 4. ülke olmuştur. Kuzey ve Güney'de, Houthi Şii ve Sünniler arasında ve anti-Saleh kabileler arasında çatışma yaşanmıştır. Yaşanan olaylar sonucunda, Saleh istifa etmiştir ve ülkede, 2012'de seçim yapılmıştır. Seçimle birlikte ülkenin başkanı, Abd-Rabbo Mansur olmuştur.⁹⁴⁸

30 Ocak 2011'de ise Arap Baharı Sudan'da hareketlilik başlatmış ve yönetimin istifa etmesini isteyen halk polisle çatışmıştır. 14 Şubat 2011'de ise reform talep eden halk, Bahreyn'de İnci Meydanı'nda gösterilere başlamıştır. Suudi Arabistan, 2011'de Bahreyn'e Kral'ın isteği üzerine birlikler göndermiştir.⁹⁴⁹

15 Şubat 2011'de, "Kanlı Perşembe" ile Libya'da hareketlilik başlamış, 19 Mart'ta NATO, Libya'ya müdahale etmiştir. 20 Ekim'de ise Kaddafi öldürülmüş, 42 yıldan sonra Libya kurtuluşunu ilan etmiştir. NATO, direnişçileri destekleyerek Libya'yı bombalamıştır.⁹⁵⁰ Libya'da, istikrar halen sağlanabilmiş değildir. Birden fazla grubun iktidar üzerinde hak iddia ettiği ve Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) gibi cihatçı örgütlerin faaliyet gösterdiği ülke, bugün bölge için de önemli bir istikrarsızlık kaynağı olarak gösterilmektedir.⁹⁵¹

20 Şubat 2011'de reform ve yeni hükümet talebiyle, halk Fas'ta protestolara başlamıştır. 1 Temmuz'da, Fas'ta anayasal reformlar kabul edilmiş ve bu sayede, monarşinin gücü ülkede azaltılmıştır.

15 Mart 2011'de, Suriye halkı Baas rejimine karşı ayaklanma başlatmıştır. 10 Ocak 2012'de, Esad protestoların üzerine ilk kez açıklama yaparak reform taleplerine karşılık vereceğini ancak göreve devam edeceğini bildirmiştir. 15 Temmuz 2012'de, "Kızıl Haç Örgütü", ülkede "İç Savaş" olduğunu ilan etmiştir. 14 Eylül 2013'te, ABD ve Rusya, Suriye'de kimyasal

⁹⁴⁷ "Arap Baharı'nda Devrilen Liderlere Ne Oldu?", *BBC Türkçe*, 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42232967> (1 Haziran 2019)

⁹⁴⁸ Talani, s.11.

⁹⁴⁹ Haas, Lesch, s.8.

⁹⁵⁰ Haas, Lesch, s.8-13.

⁹⁵¹ "Arap Baharı'nda Devrilen Liderlere Ne Oldu?", *BBC Türkçe*, 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42232967> (1 Haziran 2019)

silah kullanıldığında anlaşmıştır. ABD, Obama'nın belirttiği "Kırmızı Çizgilerin" aşılması üzerine hava saldırısı başlatmıştır. 2014'te, IŞİD, Rakka'yı ve Homs'u ele geçirmiştir. 8 Ağustos 2014'te, ABD, IŞİD'a karşı savaş başlatmıştır. Ayrıca, bu kapsamda peşmergeye destek sağlamıştır.⁹⁵² Türkiye ise Esad rejimine karşıdır ve bu muhalif tutumunu sürdürmektedir.

Suriye'deki iç savaşın temel nedeni, Baas Yönetiminin Şii İslam'ın bir kolu olan Nusayri azınlıktan oluşmasına karşın, halkın büyük çoğunluğunun Sünni olmasıdır. Suriye'de devlet, dini ve etnik azınlıkları yok saymaktadır. General Hafız Esad, ülkeyi uzun yıllar yönetmiş ve ardından yerine oğlu Beşar Esad geçmiştir. Bu nedenle, halkın ¾'lük kısmı yönetimde söz sahibi değildir. Halk, özgür ve adil seçimler ile siyasi özgürlük talep etmektedir. Devletin ekonomi politikalarından ise küçük bir grup fayda sağlamaktadır. Gelir adaletsizdir ve yolsuzluk oranı oldukça yüksektir.⁹⁵³

Arap baharı genel olarak bölgeyi istikrarsızlaştırmış, "Suriye İç Savaşı" da bölgenin dengelerini değiştirmiştir. Türkiye-Suriye ilişkileri, Suriye İç Savaşı ile birlikte tersine dönmüştür. İki ülkenin iç savaş öncesi iyi ilişkilere sahip olduğu bilinmektedir. Suriye'deki Arap Baharının bölgesel ve küresel ölçekte çok büyük sonuçları olduğu görülmektedir.

Arap halklarının taleplerinin, Mısır, Tunus ve Yemen'de rejim değişikliği; Ürdün ve Fas'ın ise var olan rejimde değişiklik isteği olduğu görülmektedir.⁹⁵⁴ Ancak, Arap Baharında yaşanan süreçle birlikte yalnızca, 2017'den itibaren Tunus'ta demokratik hakların kısmen hayata geçtiği görülmektedir. Bahreyn, Mısır, Libya, Suriye, Fas ve Ürdün'de planlananlar gerçekleşmemiş, Mısır'da karşı devrim olmuş, Libya ve Suriye'de ise İç Savaş devam etmektedir. Fas ve Ürdün'de ise gösterilere karşın var olan otoriter rejimlerin devam ettiği görülmektedir.⁹⁵⁵ Arap Baharı kapsamında, 3 ülke temel olarak, kökten rejim değişikliğine giderek "devrim" gerçekleştirmiştir. Bunlar; Tunus, Mısır ve Libya'dır.⁹⁵⁶ Theda Skocpol'a göre ise **"Arap Baharı için sosyal ve politik devrimler gerçekleştirilmelidir."**⁹⁵⁷

Sonuç olarak, Arap Baharının yaşandığı ülkelerde barış ve istikrar henüz sağlanamamıştır. Arap baharı, ekonomik sorunlar ve işsizlik adına barış ve istikrar talebi olan halklar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak, hala barış, istikrar ve demokrasi sağlanamadığı

⁹⁵² Sadik, s.15.

⁹⁵³ Transparency International, "Syria", <https://www.transparency.org/country/SYR#> (1 Haziran 2019)

⁹⁵⁴ Ghanem, s.46.

⁹⁵⁵ Teti, Abbott, Cavatorta, s.2.

⁹⁵⁶ Talani, s.11.

⁹⁵⁷ Ricardo Laremont (Ed.), **Revolution, Revolt and Reform in North Africa: The Arab Spring and Beyond**, İngiltere : Routledge, 2014, s.2.

için ekonomik büyüme ve sosyal adalet, Arap Baharı yaşayan ülkelerde gerçekleşmemiştir. Özellikle, genç işsizliğin çözümsüz kaldığı görülmektedir.⁹⁵⁸ Arap Baharının nedenleri arasında farklı görüşler mevcuttur. Hareketin nedenlerini siyasi, ekonomik ve her ikisinin kombinasyonu olarak değerlendirenler bulunmaktadır. Ekonomik sorunlar, işsizlik ve düşük ücretler özellikle gençlerin tepkisinin temel nedeni olarak görülmektedir.⁹⁵⁹

Arap Baharı, Doğu Akdeniz doğal gaz faaliyetlerinin gelişimini olumsuz etkilemektedir. Bölgedeki çatışmalar ve istikrarsızlık, şirketleri bölgeden uzaklaştırmakta ve yatırımların önüne geçmektedir. Buna örnek olarak, Mısır'dan İsrail'e gaz akışının kesilmesi gösterilebilir. Arap Baharı olarak adlandırılan hareketin, sonuçları itibariyle Arap ülkelerine baharı ya da kışı getireceği uzun vadede belli olacaktır.

6.3.2. Filistin Sorunu

Hemen hemen her gün "Filistin Sorunu" ile ilgili haberler gündemde yer almaktadır. "Batı Şeria", " Hamas" ve "Barış Süreci" gibi kavramlar, sık sık duyulmaktadır. Bu bölümde, Filistin sorununa genel olarak değinilmekte ve son gelişmeler ele alınmaktadır.

Filistin hiçbir zaman bağımsız bir devlet olarak var olmamıştır. Filistin toprakları, İsraililer için her daim "Vaad Edilmiş Topraklar", olarak tanımlanmıştır. Şu an ise o toprakların sahibi İsrail'dir.⁹⁶⁰ Yahudiler, "Aliyah" olarak adlandırılan göçlerle Filistin'e yerleşmişlerdir. Bu göçler, farklı dalgalar halinde gerçekleşmiştir.⁹⁶¹ Siyonist göç başlamadan önce, bölgede yine bir miktar Yahudi yaşamaktaydı ancak bu oran, %4 dolaylarındaydı. İlk, Aliyah 1882-1903 yılları arasında gerçekleşmiştir.⁹⁶²

Osmanlı'nın Filistin'deki hakimiyeti 1516'da başlamıştır. Osmanlı belgelerinde, Filistin toprakları, kutsal topraklar; "Arazi-i Mukaddese" olarak geçmektedir. Osmanlı'nın son döneminde, Filistin'in, tek bir yönetime bağlı olmadığı görülmektedir. Filistin, üç sancağa ayrılmış ve Suriye vilayetine bağlanmıştır. Bu sancaklar, Kudüs, Nablus ve Akra'dır.⁹⁶³

⁹⁵⁸ Laremont, s.3-5.

⁹⁵⁹ Laremont, s.15.

⁹⁶⁰ James L. Gelvin, **The Israel-Palestine Conflict : One Hundred Years of War**, İngiltere: Cambridge University Press, 2014, s.5.

⁹⁶¹ Gelvin, s.74.

⁹⁶² Gregory Harms ve Todd M. Ferry, **The Palestine-Israel Conflict : A Basic Introduction**, İngiltere : Pluto Press, 2008, s.60-61.

⁹⁶³ Harms, Ferry, s.58.

1916 yılına gelindiğinde Arabistanlı Lawrence ve Faysal önderliğinde Araplar, Osmanlı'ya karşı, ayaklanmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda, Osmanlı, bölgeden çekilmiştir.⁹⁶⁴ Birinci Dünya Savaşı ile Osmanlı Devleti, Arap Yarımadasındaki topraklarının büyük kısmını kaybetmiştir. 1918'de ise Filistin, İngiliz Manda yönetimine geçmiştir. Filistin, ayrıca, üç ilahi din adına kutsal topraklar olarak kabul edilmektedir.

29 Kasım 1947'de kabul edilen, BM Genel Kurulu 181 numaralı karar (General Assembly Resolution 181) ile Filistin'in, Arap ve İsrail devletlerine bölünmesine ve Kudüs'ün özel idare olarak kabul edilmesine karar verilmiştir. Bu şekilde, "Jewish Community", Filistin topraklarında kabul edilerek İsrail Devleti'nin kuruluşu kabul edilmiştir.⁹⁶⁵ 1948'de, İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından, 1948 Arap-İsrail Savaşı meydana gelmiştir. BM'nin, 1947'de bölünme planını belirlediği alan, 1948 ile genişlemiştir. İsrail işgalinin Filistin topraklarındaki genişlemesi bugün de devam etmektedir.⁹⁶⁶

Özellikle, Avrupa'da başlayan "anti-semitizm" sonucunda Siyonizm fikri doğmuş ve Theodore Herzl tarafından ilan edilmiştir. Anti-semitizmin, özellikle, Doğu Avrupa ve Rusya'da uygulandığı bilinmektedir. Zion kelimesi, Kudüs'ün inşa edildiği Zion tepesinin adından gelmektedir. Siyasi olarak Siyonizm, Theodore Herzl tarafından ortaya atılmıştır. Siyonizm'in kurucusu, Theodore Herzl olarak kabul edilmektedir. Herzl, Yahudilerin dışlanması üzerinde çalışarak, 1896'da "Der Judenstaat" (Yahudi Devletini) yazmıştır. 29 Ağustos 1897'de, ilk "Siyonist Kongre" toplanmış ve Filistin'de, hakları yasa ve hukukla korunan, bir Yahudi Devleti kurulması fikri kabul edilmiştir. Herzl, o gün Yahudi Devletini kurduğunu bildirmiştir. Theodore Herzl, bunun üzerine 1901 yılında Sultan Abdülhamid'i, İstanbul'da ziyaret ederek, Osmanlı borçlarına destek olunması karşılığında, Filistin'e Siyonist yerleşim talebinde bulunmuş ancak bu, Sultan Abdülhamid tarafından reddedilmiştir.⁹⁶⁷

Siyonizm, "Balfour Deklarasyonu" ile garanti altına alınmıştır. Deklarasyon, anti-semitizme karşı, "Anglo-Yahudi" galibiyetinin ilanıdır.⁹⁶⁸ Rotschild ailesi, Siyonist faaliyetler açısından oldukça önemlidir. Rotschild ailesi mensupları, "İngiliz Siyonist Federasyonunda" çalışmaktaydı ve 1917'de Balfour Deklarasyonu, Rotschild ailesinin Siyonist faaliyetleri

⁹⁶⁴ Harms, Ferry, s.71.

⁹⁶⁵ United Nations, General Assembly, "Future Government of Palestine", **A/RES/181**, [https://undocs.org/A/RES/181\(II\)](https://undocs.org/A/RES/181(II)) (1 Haziran 2019)

⁹⁶⁶ Gudrun Krämer, **A History of Palestine : From the Ottoman Conquest to the Founding of the State of Israel**, ABD : Princeton University Press, 2008, s.321.

⁹⁶⁷ Harms, Ferry, s.48-56.

⁹⁶⁸ Michael Joseph Cohen, **Britain's Moment in Palestine : Retrospect and Perspectives, 1917-48**, Israeli History, Politics and Society: 55, Routledge/Taylor & Francis Group, 2014, s.2.

sonucunda ilan edilmiştir. İngiliz, dışişleri bakanlığı sekreteri Alfred Balfour, Times Londra’da bu deklarasyonu, İngiliz hükümeti adına yayınlamıştır.⁹⁶⁹ 1917, Balfour Deklarasyonu ile İngiltere, Filistin’de kurulacak Yahudi Devleti adına her türlü desteği sağlayacaklarını, Lord Rotschild’e bildirmiştir. Bununla birlikte, Yahudi olmayan halkın, sivil ve dini haklarının da korunacağını belirtmiştir.

1993’te, Yaser Arafat ve Yitzhak Rabin arasında imzalanan, Oslo Anlaşmaları, Filistin sorunu adına bir dönüm noktasıdır. Oslo Anlaşmaları ile çözüm adına, “İki Devletli Çözüm” ortaya çıkmıştır.⁹⁷⁰ Ancak bugün gelinen noktada, bu çözümün imkansızlığı görülmektedir. Büyük beklentilerle imzalanan Oslo Anlaşmasının maddelerinin gerçekleşmediği görülmektedir.⁹⁷¹

Filistin Kurtuluş Örgütü, 1964’te kurulmuştur. Yaser Arafat, El-Fetih mensubu olarak FKÖ üyesidir.⁹⁷² Filistin sorununa ilişkin, 1948, 1967 ve 1973’te olmak üzere üç büyük Arap-İsrail Savaşı yaşanmıştır. 1967 savaşı ile Filistin, çok büyük toprak kaybı yaşamış, İsrail hemen hemen Sina Yarımadasının tamamını işgal etmiştir.⁹⁷³ 1967 Savaşının sonunda, İsrail topraklarını 3 katına çıkartmıştır. Bunun sonucunda, oldukça önemli olan “BM Karar 242”, kabul edilmiştir.⁹⁷⁴ Bu savaşlarla birlikte, Filistin’in mülteci sorunu başlamış, birçok Filistinli evsiz kalarak komşu ülkelere göç etmiştir.⁹⁷⁵ 1979’da ise, İsrail ve Mısır arasında “Camp David Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşma, Mısır’ın, Filistin’e ihanet etmesi olarak yorumlanmaktadır.⁹⁷⁶

29 Şubat 2012’de, Filistin, BM tarafından devlet olarak tanınmıştır.⁹⁷⁷ Bu karar, bir dönüm noktasıdır. İsrail’in Filistin topraklarındaki yerleşimi, sürekli genişlemektedir. Devlet teşvikleri ve hayat şartları nedeniyle, özellikle, Amerika’dan birçok Yahudi’nin, İsrail’e göçü devam etmektedir.⁹⁷⁸ Ancak İsrail’in Filistin’i işgali, İsrail’e önemli mali yük getirmektedir.⁹⁷⁹ Bu şekilde, İntifada’dan sonra ortaya çıkan, Oslo Barış sürecinin de son bulduğu görülmektedir.

⁹⁶⁹ Gelvin, s.81.

⁹⁷⁰ Cherine Hussein, **The Re-Emergence of the Single State Solution in Palestine/Israel : Countering an Illusion**, Routledge Studies on the Arab-Israeli Conflict: 17, Routledge, 2015, s.3.

⁹⁷¹ Gelvin, s.240.

⁹⁷² Harms, Ferry, s.108.

⁹⁷³ Gelvin, s.177.

⁹⁷⁴ Harms, Ferry, s.141.

⁹⁷⁵ Harms, Ferry, s.99.

⁹⁷⁶ Gelvin, s.216.

⁹⁷⁷ United Nations, General Assembly, “Status of Palestine in the United Nations”, **A/RES/67/19**, <https://undocs.org/A/RES/67/19> (1 Haziran 2019)

⁹⁷⁸ Gelvin, s.192.

⁹⁷⁹ Shir Hever, **The Political Economy of Israel’s Occupation : Repression beyond Exploitation**, Colorado: Pluto, 2010, s.57.

Netanyahu hükümeti benzeri yönetimlerle, barıştan çok statükonun devam edeceği öngörülmektedir.

Filistinlilerin artan nüfusu ile oy kullanma hakkına sahip olduğu takdirde iki devletli yapı meydana gelecektir. Eğer kullanmazsa İsrail, işgalci devlet (apartheid), olarak kalacaktır. Zira, Filistinlilerin nüfusu hızla artmaktadır.⁹⁸⁰

Filistin sorunu nedeniyle, Gazze Şeridi'nde tespit edilen doğal gaz çıkartılamamaktadır. İsrail'in ablukası altında olan Filistin için doğal gaz kaynaklarının ülkenin iç talebini karşılamak adına kullanılması, enerjide tamamıyla dışa bağımlılığı nedeniyle büyük borçları olan Filistin'e, önemli kazanç sağlayacaktır. Ancak bu durum, İsrail'in işgali ve ambargosu altında gerçekleşme imkanından uzaktır.

6.3.3.Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs Sorunu, Doğu Akdeniz hidrokarbon gelişmelerinin merkezinde yer almaktadır. Bu bölümde, Kıbrıs Sorunu, Kıbrıs'ın tarihi, stratejik ve jeopolitik konumu ile Doğu Akdeniz keşifleri açısından önemi ele alınmaktadır.

6.3.3.1. Kıbrıs'ın Tarihi

Kıbrıs, stratejik konumu itibariyle tarih boyunca birçok medeniyetin yaşadığı önemli bir ada olmuştur. Kıbrıs Adası'nda, tarihsel süreçte, hüküm süren devletlere bakıldığında, MÖ 332-323 yılları arasında Büyük İskender'in, MÖ 58-MS 330 arasında Roma İmparatorluğunun, 330-1191 yılları arasında Bizans İmparatorluğunun, 1489-1571 arasında Venediklilerin kontrolü altında bulunduğu görülmektedir. 1191'den 1571'e kadar adada yaşayan halk, baskı ve zulme maruz kalmıştır. 1571'de Osmanlı yönetimine geçen ada halkının, kimlik ve din özgürlüğüne kavuştuğu bilinmektedir.⁹⁸¹

16.yy'a gelindiğinde, Doğu Akdeniz, Kıbrıs hariç, Osmanlı kontrolü altında bulunmaktaydı. Türkler, korsanlık faaliyetlerine son vermek üzere, Osmanlı'nın çıkarlarını korumak amacıyla adaya sahip olmak istemekteydiler.⁹⁸² Osmanlı Donanması, 1571'de Kıbrıs Adasını fethetmiştir. Bunun üzerine, talihsiz İnebahtı Savaşı gerçekleşse de Venedik,

⁹⁸⁰ Martin P. Bunton, **The Palestinian-Israeli Conflict : A Very Short Introduction**, İngiltere : Oxford University Press, 2013, s.104-114.

⁹⁸¹ Stavros Panteli, **A New History Of Cyprus: From The Earliest Times To The Present Day**, East-West Publications, 1984, s.417.

⁹⁸² Rauf Denktaş, **The Cyprus Triangle**, Londra : Boston : Nicosia, KKTC : Allen & Unwin : K. Rustem & Bro., 1982, s.18.

Osmanlılarla anlaşma yapmak zorunda kalmış ve ada, Osmanlı yönetimine geçmiştir.⁹⁸³ Osmanlılar, 1571'de adayı aldıklarında, Ortodoks halk, Katoliklerin büyük zulmü altındaydı. Bu nedenle, Osmanlıların adadaki varlığı sevinçle karşılanmıştır.⁹⁸⁴ Osmanlı Devleti, uzun yıllar Latin yönetimi ve baskısı altında yaşamış, Rum Ortodoks halka yeniden haklarını vermiştir.⁹⁸⁵ Tarih 404 yıl sonra, yine bir Temmuz gününde tekerrür etmiş ve 20 Temmuz 1974'te bu sefer, Türk Askeri, Ada'daki halkı darbecilerden kurtarmıştır.⁹⁸⁶

Kıbrıs adası, 1878-1960 arasında İngiliz yönetimi altında yaşamıştır.⁹⁸⁷ 1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde, ada, İngilizler tarafından kiralanmıştır. Sonrasında ise gözü Kıbrıs adasında ve kendi menfaatlerinde olan İngiltere, 5 Kasım 1914'te, Kıbrıs'ı ilhak etmiştir. Bu şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs üzerindeki yönetimi, 343 yıl sürdükten sonra sona ermiş, adada, İngiltere'nin hükümranlık dönemi başlamıştır.⁹⁸⁸ İngilizler, adanın yönetimini ele aldıklarında, zenginleşmiş ve başına buyruk hareket eden Ortodoks Rumlar ile sadık ve yönetici pozisyonunda sayıca daha az olan, Müslüman Türk toplumu bulmuşlardır.⁹⁸⁹ 1878 yılında, Osmanlı ve İngiltere'nin anlaşması sonucunda, adanın mülkiyeti Osmanlılarda ve yönetimi İngilizlerde olmak üzere yönetim, İngilizlere verilmiştir. İngiltere, 1914 yılında Kıbrıs Adasını işgal etmiş ancak bu durumu, Türkiye, 1923 yılına kadar fiilen tanımamıştır.⁹⁹⁰ Lozan'da, Kıbrıs ciddi bir tartışma konusu olmamış, anlaşmanın 20. maddesi ile Türkiye, Kıbrıs'ın, İngiliz mülkü olduğunu kabul etmiştir.⁹⁹¹

1960 yılında İngilizlerin adadan çekilmesi ile iki uluslu Kıbrıs Cumhuriyeti, kurulmuştur. Bundan önce ise Kıbrıs Sorununa zemin hazırlayan, Rumların aktivitelerinin 1 Nisan 1955'te, EOKA adı altında birleştiği görülmektedir.⁹⁹² Bunun akabinde, Kıbrıs Cumhuriyeti, BM üyesi olmuştur.⁹⁹³

1830'da bağımsızlığını kazanan Yunanistan'ın "Büyük Yunanistan"a dönüştürülmesi fikri, Papaz Rigos Fereos tarafından "Megali İdea" adı altında 1897'de Viyana'da dile getirilmiştir. Bu, Yunanistan'ın Bizans'ı diriltme hedefidir.⁹⁹⁴ "Megali İdea" ve "Enosis" fikirleri

⁹⁸³ İlker Başbuğ, **Unutulan Ada Kıbrıs**, Kırmızı Kedi, 2016, s.18.

⁹⁸⁴ Erol Manisalı, **Dünden Bugüne Kıbrıs**, 3.Baskı, İstanbul : Gündoğan, 2003, s.15.

⁹⁸⁵ Denkaş, s.18.

⁹⁸⁶ Başbuğ, s.21.

⁹⁸⁷ Panteli, s.417.

⁹⁸⁸ Başbuğ, s.20-21.

⁹⁸⁹ Başbuğ, s.24.

⁹⁹⁰ Denkaş, s.18.

⁹⁹¹ Başbuğ, s.22.

⁹⁹² Denkaş, s.18-22.

⁹⁹³ Panteli, s.417.

⁹⁹⁴ Başbuğ, s.24.

kapsamında, 1960 sonrasında bugüne uzanan Kıbrıs Sorununun ortaya çıktığı görülmektedir.

6.3.3.2. Kıbrıs Adasının Stratejik ve Jeopolitik Önemi

Kıbrıs adası, 9251 km²'lik yüzölçümüne sahip olmasıyla Sicilya ve Sardunya'dan sonra, Akdeniz'in en büyük üçüncü adasıdır.⁹⁹⁵ Kuzey ucundan Türkiye'ye 64 km, Suriye'ye 72 km, Mısır'a 400 km ve Yunan Adaları'na 480 km uzaklıktadır.⁹⁹⁶ Kıbrıs Adası, Akdeniz'de yer alan Türkiye, Yunanistan, Suriye ve Mısır'a yakınlığı ile önem kazanan bir konumdur. Stratejik ve jeopolitik açıdan, oldukça önemlidir. Ada tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.⁹⁹⁷

Kıbrıs Adasının; stratejik ve jeopolitik konumu ile enerji kaynakları, bölgedeki devletler ve küresel güçler için önem arz etmektedir. Kıbrıs Adası ise stratejik açıdan, Ortadoğu için kilit öneme sahiptir. Ada, "Asya-Afrika-Avrupa Hattında", egemenlik kurmak isteyen güçler için oldukça önemlidir. Burada amaç, Ortadoğu ve Afrika'yı kontrol etmek, enerji koridorunda yer edinmek ve güvenliği artırmaktır.

BM, Kıbrıs adasını operasyonlar için lojistik maksatlı, stratejik liman olarak kullanmaktadır. Küresel hedefleri olan güçler açısından, Kıbrıs adası büyük öneme sahiptir.⁹⁹⁸ Doğu Akdeniz'i kontrol edebilmek için Kıbrıs'ın kontrol altında bulundurulması oldukça avantajlıdır. Kıbrıs Adası, jeostratejik tüm hakimiyet teorilerinin içinde yer almaktadır.⁹⁹⁹ Kıbrıs Adası'nın stratejik konumu, Türkiye'nin güvenliği ve Doğu Akdeniz'deki hak ve menfaatlerin korunması açısından önemlidir.¹⁰⁰⁰ Kıbrıs, jeostratejik önemi kapsamında, petrol ve doğal gaz kaynaklarına ve Akdeniz'e giriş-çıkışı sağlayan üç kapıdan biri olan, Süveyş kanalına yakınlığı nedeniyle, bölgede enerji ve uluslararası ticaret güvenliğini denetlemek için yerleştirilmiş İngiliz üslerinin ve Amerikalıların da birlikte kullandığı erken müdahale ile dinleme istasyonlarının konuşlandığı bir noktada bulunmaktadır.¹⁰⁰¹

⁹⁹⁵ Denктаş, s.17.

⁹⁹⁶ Kypros Tofallis, **A History of Cyprus: from the Ancient Times to The Present**, Greek Institute, 2002, s.13.

⁹⁹⁷ Kōnstantinos P. Kyrrēs, **History of Cyprus**, Nicosia, Kıbrıs : Nicocles Pub House, 1985, s.5.

⁹⁹⁸ Halil İbrahim Ülker, Poyraz Gürson, Mustafa Kemal Topcu ve Turan Erman Erkan, "Doğu Akdeniz Enerji Kaynaklarının Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Ekonomisine Etkileri", **International Conference on Eurasian Economies**, s.1027-1028.

⁹⁹⁹ Başbuğ, s.18.

¹⁰⁰⁰ Manisalı, s.15.

¹⁰⁰¹ Necdet Pamir, *Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Doğal Gaz*, s.52.

Kıbrıs, bölgedeki enerji kaynaklarının küresel pazara ticaretini sağlayan, Doğu Akdeniz'in bir parçasıdır. Aynı zamanda, bunları kontrol edebilecek konumdadır. Kıbrıs, Türkiye'nin, milli güvenlik siyasetinde büyük öneme sahiptir. Kıbrıs, siyasi paydaşı ve küresel politikadaki müttefiki, İngiltere, AB, Türkiye ve Yunanistan'ın yanında, İsrail için de çok önemlidir.

Kıbrıs; Kafkaslar, Ortadoğu, ve Kuzey Afrika'daki enerji kaynaklarının ticaretini sağlayan Doğu Akdeniz'deki bölgelere yakınlığı ve bunları kontrol edebilme avantajı ile dünyanın çatışmalı bölgelerinden, Ortadoğu, Kuzey Afrika, ve Kafkaslara yakınlığı nedeniyle askeri bakımdan oldukça önemlidir. Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleriyle, Kıbrıs Adasının önemi artmıştır. Kıbrıs adası; jeostratejik, jeopolitik ve jeoekonomik açıdan, dünyanın en önemli adalarından birisidir.

Dikelya ve Akrotiri üslerini İngiltere, herhangi bir savaşta müttefikleri ile birlikte haberleşme ve lojistik destek amaçlı hava, deniz ve kara üssü olarak kullanabilecektir. Bu üslerdeki dijital dinleme sistemleri ile diplomatik ve askeri görüşmeler izlenerek deniz ticareti takip edilebilecektir.¹⁰⁰²

NATO'nun, "Choke-Point" olarak tanımladığı kilit noktalardan en önemlileri, Akdeniz'de bulunmaktadır. Bunlar, Türk Boğazları, Cebelitarık Boğazı, Süveyş Kanalı ve Sicilya Kanalıdır. Bu güzergahları kullanan ve artan enerji ihtiyacı nedeniyle, gün geçtikçe yoğunlaşan gemi trafiği, Akdeniz'i stratejik açıdan daha da önemli bir konuma getirmektedir. Kıbrıs Adası, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki hava ve deniz sahaları adına oldukça önemlidir. Adada konumlanan, hava ve deniz üsleri sayesinde, Kıbrıs'ın çevresi kontrol altında tutulmaktadır.

Kıbrıs'ın önemi, Mısır ve Doğu Akdeniz ticaret yolları üzerinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Kıbrıs adası, tarih boyunca, bölgede önemli stratejik konuma sahip, Ortadoğu ve Akdeniz'i yönetmek isteyen güçler tarafından kontrol edilmek istenmiştir.

Kıbrıs'ın, Türkiye'nin yakın kara havzası olarak bilinen Kafkaslar, Balkanlar ve Ortadoğu ile Anadolu'nun güney sahillerine olan yakınlığı, Ege Denizi'nden, Akdeniz'e geçişleri kontrol etme imkanına sahip olması, Mısır, Ortadoğu ve Süveyş Kanalı'na olan yakınlığı Kıbrıs Adası'nı birçok alanda hakim kılmaktadır. Son gelişmelerle birlikte Türkiye'nin Kıbrıs Adası özelinde Doğu Akdeniz'e dikkat ve önem göstermesi gerekmektedir.

¹⁰⁰² Hüseyin Canyaş, Süha Kocakuşak ve O. F. Canyaş, "Doğu Akdeniz Güvenlik Mimarisi ve Küresel Güç İlişkileri Bakımından İsrail, Kıbrıs İlişkileri", **Amme İdaresi Dergisi**, Vol.46, No. 2 (2013), s.111-115.

Kıbrıs Adası, Anadolu'nun en önemli ithalat ve ihracat limanları olan ve NATO'nun Ortadoğu'daki bir harekâtında malzeme, silah ve personel transferi amacıyla kullanılmak üzere "Hub-Port (toplanma limanı)" olarak belirttiği Mersin ve İskenderun'a giriş ve çıkışı kontrol etmektedir. Dolayısıyla, Kıbrıs'ın Türkiye için jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik önemini, yalnızca tarihsel perspektifle değil, günümüzde gücünü arttıran Türkiye'nin değişen dünya düzeninde, özellikle de Doğu Akdeniz'de deniz güvenliği açısından istikrar ve barışa yaptığı katkılarla birlikte ele alınması gerekmektedir.¹⁰⁰³

Aşağıdaki şekilde, Kıbrıs Adasında bulunan İngiliz Üsleri, KKTC ve GKRY arasındaki sınır ile yeşil hat gösterilmektedir.

Şekil 18: Kıbrıs Adasında Bulunan İngiliz Üsleri ve Yeşil Hat

Kaynak: "Fransız Yetkililer Üs Görüşmeleri İçin Kıbrıs'ta", *En Son Haber*, 4 Mart 2019, <https://www.ensonhaber.com/fransiz-yetkililer-us-gorusmeleri-icin-kibrista.html> (1 Haziran 2019)

Doğu Akdeniz ülkeleri dünyanın en kaygan zeminine sahip ülkelerindedir. Arap Baharı sonucunda ortaya çıkan gelişmeler bölgeyi sürekli bir biçimde çatışmanın içinde bırakmaktadır. Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları açısından, Kıbrıs stratejik konumu nedeniyle kilit role sahiptir. Bölgede ticari faaliyet gerçekleştiren ve Ortadoğu'daki, enerji merkezleri üzerinde etkin olmak isteyen devletler için Kıbrıs oldukça önemlidir. İngiltere, 1960'da Kıbrıs Adası'ndan çekilirken egemenlik haklarını Türk ve Yunan halklarına bırakmış ancak, iki üssünü muhafaza

¹⁰⁰³ Ulvi Keser, "Kıbrıs Sorunu ve Deniz Hukuku Bağlamında Doğu Akdeniz'de Yapılması Gerekenler", **Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi**, Vol.1, No. 2 (2018), <https://dergipark.org.tr/download/article-file/420304> (1 Haziran 2019), s.101-103.

etmiştir. İngiltere, Körfez Savaşı'nda bu üsleri kullanmıştır. ABD'nin ise Türkiye, Girit ve İtalya'da üsleri bulunmaktadır.¹⁰⁰⁴

6.3.3.3. Kıbrıs Sorununa Genel Bakış

“Kıbrıs Sorunu”, uzun yıllardan beri devam etmektedir. Kıbrıs Sorunun çözülmesi, adada taraflar arasında, barış ve işbirliğini sağlayarak, Türkiye'nin, Yunanistan ve AB ile iyi ilişkiler geliştirmesine katkıda bulunabilir. Türkiye-Yunanistan çatışması ise tarihi sürece dayanmaktadır. “Kıbrıs Sorunu” ve “Ege Sorunu” da bu çatışmanın bir parçasıdır.

Bölgede hidrokarbon arama çalışmaları devam ederken Kıbrıs Sorunun çözümü, Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynaklarının gelişmesine ve güvenli kullanımına fırsat sağlayacaktır. Kıbrıs Sorununu anlayabilmek için “1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşu”, “1974 Kıbrıs Çıkarması” ve “1983 KKTC'nin İlanı” ile oluşan süreçlerin ele alınması gerekmektedir.

1950'li yıllarda, Kıbrıs'ta, Rum hareketinin liderinin Başpiskopos Makarios'tur. Makarios, Rumların faaliyetlerini 1 Nisan 1955'te, EOKA adı altında birleşmiştir. 1950'li yılların sonuna doğru, Türkleri tehdit eden “EOKA” eylemlerine karşı, Dr.Fazıl Küçük, Rauf Denктаş, Daniş Karabelen ve Burhan Nalbantoğlu önderliğinde, 1958'de, “Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)” kurulmuştur. TMT, Kıbrıs Türk direniş tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Kıbrıslı Türkler, “**Taksim**” talebini savunmaktaydılar. 7 Haziran 1958 günü, İstanbul'da, Beyazıt Meydanı'nda büyük bir miting düzenlenmiş ve sloganlar, “Ya Taksim, Ya Ölüm” olmuştur.

Kıbrıs Türk Toplum lideri, Dr. Fazıl Küçük, Makarios ve Rumların eylem ve taleplerine karşı direnmekte ve adada iki ayrı toplum bulunduğunu belirtmekteydiler. 1950 yılında, adadaki Rumlar, Yunanistan'la birleşme yolunda bir halk oylaması gerçekleştirmiş, ardından, 1955 yılında Türklere karşı saldırılar başlamıştır. Ancak uzun yıllar, Türk hükümetleri, Türkiye'nin bir Kıbrıs Sorunu olduğunu görememiştir.¹⁰⁰⁵

1958 yılına gelindiğinde “Zürih Anlaşması” ve 1959'da “Londra Anlaşması” imzalanarak, 1960'da İngiltere'den bağımsız, Kıbrıs'ta iki toplumu da tanıyan maddeler ve uygulamalar içeren Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur.¹⁰⁰⁶ Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin ada üzerinde egemenlik ve garantörlük hakkı oluyordu. Türk ve Yunan askerlerinin, “bir alay” ölçüğünde de olsa adada sürekli bulunacağı

¹⁰⁰⁴ Bilgesam, s.8-9.

¹⁰⁰⁵ Başbuğ, s.31.

¹⁰⁰⁶ Başbuğ, s.38.

bildirilmekteydi. İngiltere'nin ise adada, büyük üsleri vardı ve bu üsler, günümüze dek varlığını korumuş, İngiliz askeri bölgeleri "İngiliz Toprağı" olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁰⁷ Bu üsler, Akrotiri ve Dikelya üsleridir.

1960 yılında, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinin ardından, Rumlar, ENOSİS talebiyle huzursuzluk çıkarmaya başlamıştır. Makarios'un ise, adadaki iki toplumlu yapıyı kaldırmayı hedeflediği görülmektedir. "ENOSİS", Kıbrıs Adasının bir bütün halinde Rumların yönetimi ve liderliğinde Yunanistan'a katılma idealidir. EOKA terörü ile mücadele, İngiltere'ye pahalıya mal olmasına rağmen, adadaki üslerini muhafaza etmek istediği bilinmektedir. Kıbrıs adası, İngilizler için günümüzde de büyük stratejik öneme sahiptir.¹⁰⁰⁸

Kuruluşundan itibaren hatta kurulmasından önce Kıbrıs Cumhuriyeti'nin problemleri bir yapı olduğu görülmektedir. Kıbrıs Cumhuriyeti, kuruluşuyla birlikte BM'ye üye olmuştur. Ancak 1963 yılında, Rumlar tarafından Kıbrıs Anayasası'nın temel hükümleri ihlal edilmiş ve sorun yeniden uluslararası platformların gündemine taşınmıştır. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, hala geçerliliğini korumaktadır. Kıbrıslı Rumların o dönemki amaçları, "Bağlantısız Ülkeler" ile olan yakın ilişkilerini kullanıp ihtiyaç duydukları çoğunluğu sağlamak ve böylelikle, BM'de istedikleri doğrultuda kararların alınmasını sağlamak olmuştur. 1963 yılında, sorun, BM Güvenlik Konseyi'nde gündeme alınmıştır.¹⁰⁰⁹

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ile ortaya çıkan yapıyı, ENOSİS peşinde olan Rumlar, kabul etmemişlerdir. Makarios önderliğinde, 1960'larda, EOKA ve Ortodoks Kilisesi ile geniş bir Rum Kesimi, Türklere saldırılar gerçekleştirmekteydi. 1 Ocak 1964'te, kışkırtmalar sonucunda, yaşanan olaylarla birlikte Makarios, 1960 Anlaşmalarını fesh etmiş ve Kıbrıs Cumhuriyeti fiilen son bulmuştur. Adada, Cumhuriyet ortadan kalkarken Kıbrıs, fiilen Rumların hakim olduğu bir ada durumuna gelmiştir. Buna rağmen Türkler, ellerindeki sınırlı olanaklarla Rumlara karşı direniş göstermişlerdir.¹⁰¹⁰

Bunun üzerine, 4 Mart 1964'te BM Güvenlik Konseyi, BM Barış Gücü'nü Kıbrıs'ta devreye sokmuştur. BM Güvenlik Konseyi'nin hatası, Rum tarafı, Cumhuriyet'in tek meşru yönetimi gibi onun feshini Cumhuriyetin feshi kabul etmesi olmuştur. Bu kabul, günümüze gelen sorunların bir başlangıcı gibidir. Bu bilinçli işlenmiş hata karşısında ilgili makamlar, direnç

¹⁰⁰⁷ Manisalı, s.37.

¹⁰⁰⁸ Yavuz Cankara, "Doğu Akdeniz'in Artan Petropolitik Önemi ve Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs Siyaseti", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.47 (2016), s.25.

¹⁰⁰⁹ Cankara, s.21-22.

¹⁰¹⁰ Manisalı, s.45-46.

gösterememişlerdir. O yıllarda, Kıbrıs Rumlarının lideri başpiskopos Makarios ve Kıbrıs Türklerinin lideri ise Dr.Fazıl Küçük'tür. Adada halk arasında yaşanan çatışmalar nedeniyle 1964 yılında BM Barış Gücü Kıbrıs Adasına gönderilmiştir. BM Barış Gücü bugün hala adada varlığını korumaktadır.¹⁰¹¹ BM Barış Gücü, adada "UNFICYP" ismiyle bulunmaktadır.¹⁰¹²

BM Güvenlik Konseyi'nin, 4 Mart 1964 tarihinde aldığı, 186 sayılı karar ve Türkiye'nin de bu kararı kabul etmesi, Kıbrıs konusunda yapılan en büyük hatadır. İlker Başbuğ, **"Diplomaside yapılan hataların düzeltilebilmesi imkansızdır."** demektedir. Günümüzde, bütün dünyanın, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanımasının temel nedeni, bu hatadır. Bu karar, Kıbrıslı Rumlardan oluşan hükümeti, "yasal hükümet" olarak tanımıştır.¹⁰¹³

Kıbrıs Türklerinin, "self-determinasyon hakkı" kullanması, uluslararası hukuk kurallarına uygundur. Kıta sahanlığı konusu ise, ilk defa Türkiye'nin 18 Ekim 1973'te, Ege Denizi'nde, TPAO'nun, 27 adet arama ruhsatı vermesiyle başlamıştır. Yunanistan, bu durumu, nota ile kınayarak, TPAO'nun arama yapacağı bölgelerin, Yunanistan'a ait adaların deniz yatağı içinde olduğunu bildirmiştir. Böylece, Ege Denizi'nde karşılıklı gerilimler başlamış ve günümüze kadar artarak gelmiştir.¹⁰¹⁴

1974'e doğru ilerlerken, Türklerin yaşam koşullarının oldukça zor olduğu görülmektedir. Temmuz 1974'te, Kıbrıs Rumları, Enosis'e teşebbüs etmiş, bunun üzerine Türkler, adaya çıkartma yapmışlardır.¹⁰¹⁵ 15 Temmuz 1974'te, Kıbrıs'ta hükümet darbesinin gerçekleşmesi üzerine Genelkurmay Başkanlığı'ndan verilen bir emirle, Kıbrıs harekatı başlamıştır. Londra görüşmelerinde istenilen sonuçlar elde edilemeyince, Türkiye'nin adaya tek taraflı müdahalesinden başka çare kalmamıştır.¹⁰¹⁶

Kıbrıs Barış Harekatının temel amacı; mevcut anlaşmaları, anayasal düzeni ve garantör devlet hakları ile Türkiye'nin uluslararası tescil edilmiş hak ve menfaatlerini, adadaki Türk toplumunun can ve mal güvenliğini temin etmek, meşru idareyi iade ve bozulan dengeyi tekrar tesis etmek olarak belirlenmiştir. Harekat, 20 Temmuz'da başlamış, 22 Temmuz'da BM, ateşkes kararı almıştır ve 23 Temmuz'da Türkiye, bu kararı, kabul etmiştir.¹⁰¹⁷ 1974'te Atina'da, askeri cunta gerçekleşmiş ve bunun uzantısı, Kıbrıs Adasında askeri darbe olarak yankı

¹⁰¹¹ Tofallis, s.14-15.

¹⁰¹² Norma Salem, **Cyprus: A Regional Conflict And Its Resolution**, Berlin : Springer, 2016, s.54.

¹⁰¹³ Başbuğ, s.49.

¹⁰¹⁴ Başbuğ, s.51.

¹⁰¹⁵ Khashan, s.162.

¹⁰¹⁶ Başbuğ, s.67.

¹⁰¹⁷ Başbuğ, s.71.

bulmuştur. 15 Temmuz 1974'te, Makarios, askeri darbe sonucunda devrilmiştir. Türkiye, bundan 5 gün sonra, Ecevit Hükümeti önderliğinde, 20 Temmuz 1974'te, adaya çıkarma yapmıştır.¹⁰¹⁸

Rauf Denктаş, Kıbrıs Harekatının başladığını Bayrak radyosundan, harekattan 2 saat önce yayınlamaya başlamıştır. Denктаş konuşmasında şunları söylemiştir:

*“Bugün, bu anda, kahraman Türk Silahlı Kuvvetleri, Kıbrıs'ın her yanında, havadan ve denizden çıkarma yapmaktadır. Gazanız mübarek olsun. Bu bir istila değildir. Kıbrıs'ın bağımsızlığını, ülke bütünlüğünü ve güvenliğini yeniden tesis etmek için girişilen sadece bu gayeye matuf sınırlı bir polis hareketidir. Dışarı çıkmayın, Rumlarla çatışmaya girmeyin, Tanrı, Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarına ve onların ayrılmaz bir parçası olan mücahit ordumuza kuvvet bahşetsin. Zafer haktan yanadır. Zafer 11 yıl büyük bir adaletsizliğe, haksızlığa maruz kalan tüm Kıbrıslıdır.”*¹⁰¹⁹

1974 Kıbrıs Harekatında, Kıbrıs Türkleri genel olarak 1.672 şehit, binlerce yaralı; Türk Ordusu, 498 şehit, 1.200 yaralı vermiştir. Rumların ve Yunanlıların kaybı ise, 4.000 ölü ve 12.000 yaralıdır.

Kıbrıs Sorununun temelinde Megali İdea ve onun sonucu olan Enosis talebi yatmaktadır.¹⁰²⁰ Türkiye, 1974 Müdahalesi ile Yunanistan'ın, Ege'den sonra Doğu Akdeniz'e uzanan genişleme politikasına da son vermiştir. “Megali İdea” ve “Enosis” hayalleri darbe yemiş, Rauf Denктаş, KKTC Cumhurbaşkanı olmuştur. 1974 Barış Harekatından bir sene sonra, “Özerk Kıbrıs Türk Yönetimi Bakanlar Konseyi” ve “Yasama Meclisi” ortak bir toplantı düzenleyerek, 13 Şubat 1975'te, “Kıbrıs Türk Federe Devletini (KTFD)” ilan etmiştir. Rauf Denктаş, temel amacın, iki bölgeli bir federasyon çerçevesinde, Kıbrıs Rum toplumuyla birleşmek olduğunu, Kıbrıs'ın bölünmesi veya herhangi bir devletle birleşmesi girişimlerine karşı koymak, inanç ve kararını taşıdıklarını, 13 Şubat 1975'te bildiriyle açıklamıştır.¹⁰²¹

Doğu Akdeniz, Türkiye açısından Kıbrıs Sorunu nedeniyle, tarih boyunca her daim çok önemli olmuştur. Doğu Akdeniz, 1974 yılında Kıbrıs Adasının ikiye bölünmesinden itibaren, anlaşmazlıkların olduğu bir bölgedir. 1974 yılında yaşanan gelişmelerin ışığında da adada, de facto, ikili bir yapı oluşmuştur. Doğu Akdeniz, önemli potansiyeline rağmen büyük bir üretici ve enerji tedarikçisi olamamıştır.

¹⁰¹⁸ Tofallis, s.15.

¹⁰¹⁹ Turgut Özakman, **Şu Çılgın Türkler**, 6.Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, Mart 2012, s.331.

¹⁰²⁰ Özakman, s.445-446.

¹⁰²¹ Başbuğ, s.103.

Makarios ve Rauf Denktaş, Barış Harekatı'ndan 3 yıl sonra, 1977'de BM Genel Sekreteri, Dr. Kurt Waldheim önderliğinde, çözüm için bir araya gelmiştir. Aynı yıl, Makarios hayatını kaybetmiştir. 15 Kasım 1983'te, ise Rauf Denktaş, "Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti'nin" kurulduğunu ilan etmiştir.¹⁰²² Bunun akabinde, gerilim had safhaya ulaşarak, Türk dış politikasında "Kıbrıs Meselesi" ya da "Kıbrıs Sorunu" olarak adlandırılan sorun, ortaya çıkmıştır. Adanın Kuzeyinde, Türkiye, halen askeri varlığını korumaktadır.¹⁰²³

1983'te, KKTC'nin kurulması ile devlet, sadece Türkiye tarafından tanınmıştır. Türkiye dışındaki tüm devletler, Kıbrıs Adasında tek bir devleti tanımaktadır: o da Kıbrıs Cumhuriyeti'dir.¹⁰²⁴ Bu tarihten itibaren, Kıbrıslı Türkler yönetimde yer alamayarak, Rumların tekelinde bulunan, Kıbrıs Cumhuriyeti karşısında, kendi özerk devletleri ile yer almışlardır.

ABD ve Avrupa, Kıbrıs Sorununu benimseyerek sorunu, Rumlar lehine çözmek istemektedir.¹⁰²⁵ Zira, adada söz sahibi olmak istemektedirler. Kıbrıs, uluslararası arenada tanınmış ve AB üyesi bir ülkedir. Türkiye ve KKTC ise Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanımamaktadır. Türkiye'nin adada 40.000 dolaylarında, askeri bulunmaktadır.¹⁰²⁶

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin AB üyeliği, bir uluslararası hukuk ihlalidir.¹⁰²⁷ Kıbrıs Sorununun çözümüne yönelik en büyük adım "Annan Planı"dır. Annan Planı, BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından, adanın birleşmesine dair sunulan bir plandır. Gerçekleştirilen referandum sonucunda, Kıbrıslı Türklerin, %65'i "evet" derken, Kıbrıslı Rumların, %75'i "hayır" demiş ve Annan Planı reddedilmiştir.¹⁰²⁸ Müzakereler, taraflar arasında yıllardır kesintili olarak devam etmektedir. Türkiye, Kıbrıs sorunu çözülmeden, doğal gaz faaliyetlerinin gelişimine muhalefet etmektedir. Kıbrıs barış görüşmeleri, Ocak 2017'de tekrar başlamıştır.¹⁰²⁹

Kıbrıs sorunun temel tarafları, Kıbrıs Türkleri, Kıbrıs Rumları ve Türkiye'dir. Ancak daha sonra, AB, İngiltere ve ABD'nin de soruna taraf olmaya çalıştıkları görülmektedir. BM ise arabulucu görevi ile çözüme katkı sağlamaya çalışmaya devam etmektedir. UNFICYP, hala adada varlığını korumaktadır. Birçok BM kararları, Türk kuvvetlerinin adadan çekilmesini ve adanın birleşmesini talep etmektedir. Ancak adada, Osmanlı ve İngiltere'nin egemenliği haricinde hiçbir dönemde tek bir yönetim bulunmamıştır. Kıbrıs sorununun kısa ve orta vadede

¹⁰²² Tofallis, s.345-353.

¹⁰²³ Özertem, s.361.

¹⁰²⁴ Başbuğ, s.106.

¹⁰²⁵ Manisalı, s.80.

¹⁰²⁶ Ratner, s.7.

¹⁰²⁷ Başbuğ, s.107.

¹⁰²⁸ Başbuğ, s.155.

¹⁰²⁹ Oğurlu, s.44.

çözüm imkanı, bulunmamaktadır ancak çözümsüzlüğün, sorunun KKTC aleyhine çözülmesinden daha tercih edilir olduğu unutulmamalıdır. Son olarak, ABD ve AB, Kıbrıs Sorununa ilişkin olarak GKRY'yi desteklemektedir. Bu destek çözümden çok çözümsüzlüğe neden olmaktadır.

6.3.3.4. Kıbrıs'ın Enerji ve Doğu Akdeniz Keşifleri Açısından Önemi

GKRY'de gerçekleşen Doğu Akdeniz keşifleri ile birlikte, Kıbrıs Sorununun, MEB sorunu kapsamında, denize aksettiği görülmektedir. Doğu Akdeniz keşifleri, Kıbrıs Sorununa ilişkin katalizör görevi üstlenebilir ve Kıbrıs Sorunu adına enerji işbirliği açısından müzakerelere destek sağlayabilir. Enerji işbirliği, barış görüşmeleri adına katalizör olabilir. Adanın birleşmesi adına enerji kaynakları, olumlu bir etki yaratabilir.

Afrodit'in keşfi, Türkiye ve Nicosia'nın ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Ankara, GKRY'ye, KKTC'nin katılımı olmadan hidrokarbon keşif çalışmaları yapamayacağını bildirmektedir. Türkiye, GKRY'nin tek taraflı hidrokarbon aramalarını kınamakta ve kabul etmemektedir. Olası, Türkiye-İsrail-GKRY yakınlaşmasının, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının geliştirilmesine ve Kıbrıs Sorununa katkı sağlaması mümkündür.¹⁰³⁰ Kıbrıs, stratejik konumu ve sahip olduğu rezervlerle birlikte, bölgede bir enerji terminaline dönüşebilir. Ancak, Kıbrıs Sorunu, Doğu Akdeniz doğal gazından fayda sağlanması adına engel teşkil etmektedir ve sorun çözülmeden, doğal gaz keşiflerinin gelişmesi zor gözükmektedir.

Kıbrıs adasındaki iki halk, doğal kaynaklar üzerinde, hakka sahiptir. Kıbrıs Türkleri, adadaki hakların eşit birer sahibidir. Oysa, GKRY, Kıbrıs Türklerinin varlığını yok sayarak, 19 Eylül 2011'de, sondaj faaliyetlerine başlamıştır.¹⁰³¹ Bunun üzerine, Eylül 2011'de Türkiye ve KKTC, kıta sahanlığı anlaşması imzalamış ve TPAO'ya arama ruhsatı verilmiştir. GKRY, bu arama faaliyetlerine tepki göstermektedir. 2014'den itibaren, GKRY ile müzakereler yeniden başlamıştır.¹⁰³² Kıbrıs Adasında bir uzlaşmaya gitmek zor gözükmektedir.¹⁰³³

AB, GKRY'yi, Kıbrıs Adası'nın tamamının siyasi temsilcisi kabul ederek, 2004'te tam üyeliğe kabul etmiştir. Ardından, GKRY'nin, Lübnan, Mısır ve İsrail ile arasında eşit uzaklık

¹⁰³⁰ Matthew Bryza, "Energy Cooperation Should Be a Catalyst for Cyprus Peace Talks", *Atlantic Council*, 2018, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/energy-cooperation-should-be-a-catalyst-for-cyprus-peace-talks> (1 Haziran 2019)

¹⁰³¹ Cankara, s.25.

¹⁰³² Grigoriadis, s.130.

¹⁰³³ Nasos Koukakis, "A Multibillion-Dollar Natural Gas Boom May Reunify Cyprus", *CNBC*, 8 Haziran 2017, <https://www.cnbc.com/2017/01/06/a-multibillion-dollar-natural-gas-boom-may-reunify-cyprus.html> (1 Haziran 2019)

ilkesini esas alan “Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Sınırlandırma Antlaşmaları” imzaladığı görülmektedir. Gerçekleşen, MEB sınırlandırma anlaşmaları, 1982 BMDHS’ye aykırıdır ve Türkiye-GKRY ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

Kıbrıs sorunu çözülmedikçe, bu sorunların çözülme şansı, oldukça zor gözükmektedir. Uluslararası hukuk kuralları kapsamında, hakça bir paylaşımı öngören sınırlandırma antlaşmaları yapılmalıdır.¹⁰³⁴ GKRY’nin, Lübnan, Mısır ve İsrail ile imzaladığı MEB anlaşmaları, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kuruluşunu gerçekleştiren ve 16 Ağustos 1960 tarihinde yürürlüğe giren, 11 ve 19 Şubat 1959 tarihli, Zürih ve Londra Anlaşmaları ile Türkiye’nin garantörlüğüne aykırı olması nedeniyle, Türkiye tarafından BM’ye verilen bir nota ile bildirilmiştir.¹⁰³⁵

İsrail’den, Türkiye’ye yapılması planlanan boru hattının, GKRY’nin, kıta sahanlığından geçmesi gerekmektedir. Bu nedenle, önce çatışmanın çözülmesi gerekmektedir. GKRY, bugün KKTC’nin aksine, uluslararası arenada ülke olarak, karasuları ve MEB sınırları ile birlikte tanınmaktadır.¹⁰³⁶ Doğal gaz keşifleri, tek başına, Kıbrıs Sorununu çözmeye yeterli değildir. BM gibi uluslararası bir kurumun desteği çözüm için gereklidir. BM’nin, uzun yıllardır, Kıbrıs Sorununun çözümü adına çaba sarf ettiği görülmektedir.

GKRY ve Yunanistan ekonomisi, henüz düzelme aşamasındadır. GKRY, 2013 banka krizinin etkileri ile mücadele etmeye devam etmektedir. Bu nakit krizi, ülkeyi sosyo-ekonomik açıdan etkilemiş ve finans kurumlarına olan güveni sarsmıştır.¹⁰³⁷ Afrodit sahasının keşfinin, Kıbrıs’a oldukça uzun seneler yeteceği öngörülmektedir. Kıbrıs’a enerji sektörünün gelmesi, adayı, enerji tüketiminde kendi kendine yeterli hale getirecek, sanayiler oluşturacak, yabancı yatırımları çekecek, var olan iş kollarını genişleterek yeni iş kolları yaratacak ve bu sektörler, doğal kaynaklar temelinde var olabilecektir.¹⁰³⁸

Türk tarafı, Doğu Akdeniz hidrokarbon, arama ve çıkarma faaliyetlerinin iki taraflı, yani ortak yürütülmesinden yanadır. Doğal gaz gelirlerinin paylaşımı konuşulmadan, Kıbrıs Sorunu çözülemez.¹⁰³⁹ GKRY tarafı ise, doğal kaynakların işletilmesinden elde edilecek gelirin, Kıbrıslı, her iki toplumun yararına kullanacağını vadedmektedir. Kıbrıslı Türkler, doğal gazdan

¹⁰³⁴ Kedikli, Taşkın, s.399.

¹⁰³⁵ Haluk Dural, “Doğu Akdeniz Enerji Kaynakları!”, *Dünya 48*, <http://www.dunya48.com/haluk-dural/24934-haluk-dural-dogu-akdeniz-enerji-kaynaklari> (1 Haziran 2019)

¹⁰³⁶ Khashan, s.162.

¹⁰³⁷ Khashan, s.173.

¹⁰³⁸ Gary Lakes, “Global Energy Debates and the East Mediterranean”, *PRIO Center*, Nicosia, 2015, s.81-82.

¹⁰³⁹ Gürel, Tzimitras, Faustmann, s.9-16.

gelecek zenginliğin paylaşımıyla ilgili, Kıbrıslı Rumlar tarafından verilen sözler konusunda, oldukça şüphelidir.¹⁰⁴⁰ Ayrıca, doğal gazın, KKTC-Türkiye ve GKRY arasında bir çözüm sağlamadığı da görülmüştür. İsrail'in, Türkiye üzerinden gaz taşınması, iyileşen ilişkilere rağmen oldukça uzak gözükmemektedir. Türkiye-İsrail ilişkileri, kaygan bir zemine sahiptir.¹⁰⁴¹ Türkiye, GKRY'yi tanımamaktadır. KKTC'yi ise, Türkiye hariç hiçbir ülke tanımamaktadır.¹⁰⁴² Ancak Anastasiades'e göre, Kıbrıs doğal gazı ülkeye ve bölgeye, barış ve refah getirecek, Türkiye ve KKTC ile uluslararası hukuk ve ulusal egemenlik hakları bağlamında, bölgede istikrar sağlanabilecektir.¹⁰⁴³

Kıbrıs'ın stratejik konumu, onu enerji merkezi yapacak potansiyele taşımaktadır. Ada, Avrupa, Uzak Doğu ve Süveyş Kanalına oldukça yakındır. GKRY'nin rezervlerinin, yüzölçümü fazla büyük olmayan adaya, uzun yıllar yeteceği öngörülmektedir. GKRY, özellikle petrolde dışa bağımlıdır ve keşfettiği kaynaklar yönetime önemli gelir sağlayacaktır.¹⁰⁴⁴

Enerji, siyasettir, paradır, güçtür, jeostratejidir. Enerji, işlerin gerçekleşmesini sağlar, bir ülkeye güç ve nüfuz katar. Kıbrıs adası, jeostratejik konumu nedeniyle, tarih boyunca dış güçlerin odağında olmuştur. Bu keşiflerle, bu durumun daha da artacağına şüphe yoktur. Kıbrıs'tan, Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz gönderilmesi üzerinde çok tartışılmıştır. Türkiye, siyasi konjonktür nedeni ile Doğu Akdeniz gazı için en uygun pazar olsa bile, bu planın hayata geçmesi oldukça zordur.¹⁰⁴⁵

6.4. ENGELLER VE İMKANLAR BAĞLAMINDA DOĞU AKDENİZ BÖLGE ÜLKELERİNİN İLİŞKİLERİ

Bu bölümde, Doğu Akdeniz ülkelerinin, doğal gaz kaynaklarının keşfi bağlamında bölgesel ilişkileri ele alınmaktadır. Konu kapsamında, Türkiye, Mısır, İsrail, GKRY, KKTC, Ürdün, Filistin ve Lübnan arasındaki ilişkiler değerlendirilmektedir. Doğu Akdeniz hidrokarbonlarına ilişkin diplomasi, bölgenin geleceğini etkileyecektir. Bu nedenle, bölge ülkelerinin ilişkilerinin ele alınması gerekmektedir.

¹⁰⁴⁰ Faustmann, Gürel, Reichberg, s.87.

¹⁰⁴¹ Baconi, s.9.

¹⁰⁴² Yiorghos Leventis, "Tusk Desperately Needs Lecturing on Turkey", *Cyprus Mail*, 30 Nisan 2016, <https://cyprus-mail.com/2016/04/30/tusk-desperately-needs-lecturing-on-turkey/> (1 Haziran 2019)

¹⁰⁴³ "LNG Plant at Vassilikos Still an Option, President Says", *Cyprus Mail*, 1 Mart 2017, <https://cyprus-mail.com/2017/03/01/lng-plant-vassilikos-still-option-president-says/> (1 Haziran 2019)

¹⁰⁴⁴ Çaşın, s.53-54.

¹⁰⁴⁵ Gary Lakes, "Global Energy Debates and the East Mediterranean", **PRIO Center**, Nicosia, 2015, s.42.

Enerji kaynakları, çatışma ve işbirliği potansiyelini bir arada bulundurmaktadır. Enerji kaynakları, politik ve ekonomik ilişkileri geliştirerek bölgeye istikrarı getirme imkanına sahiptir. Bölge ülkeleri arasında yaşanan siyasi sorunlar çözülebilirse, bölgesel entegrasyon sağlanabilir. Doğu Akdeniz ülkelerinin diplomatik ilişkileri, doğal gaz kaynaklarının gelişimi adına oldukça önemlidir. Ülkelerarası, güçlü bir diyalog, sağlanması gerekmektedir. Bölge ülkeleri arasında ittifaklar kurulmakta ve bloklaşmalar meydana gelmektedir. Bu kapsamda, MoU'ler (iyi niyet protokolü) ve anlaşmalar yapılmakta; ortak projeler ve işbirlikleri ile forumlar oluşturulduğu görülmektedir. Bölgesel ilişkiler bağlamında, "EastMed Forum" oluşturulması, İsrail'in; Ürdün ile 2016'da, Mısır ile 2019'da imzaladığı anlaşma ile MEB anlaşmaları, örnek olarak verilebilir.¹⁰⁴⁶

Tablo 4

Doğu Akdeniz Keşiflerinin Gelişmesine İlişkin Politik ve Ticari İlişkiler

	GKRY	Mısır	İsrail	Ürdün	Yunanistan	Türkiye
GKRY		MoU	MoU	MoU	MoU	
Mısır	MoU	—	F-F			
İsrail	MoU	F-F	—	F-F	MoU	F-F
Ürdün	MoU		F-F	—		
Yunanistan	MoU		MoU		—	
Türkiye			F-F			

*MoU: İyi Niyet Protokolü

**F-F: Şirketler Arasında Müzakereler ve Ön Anlaşmalar

Kaynak: Prontera, *The New Politics of Energy Security in the European Union and beyond : States, Markets, Institutions*, s.223. İlgili kaynaktan elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

Ülkeler, doğal gaz keşifleri adına gelişme sağlayabilmek için aralarında MoU imzalamışlardır. Bu sayede, keşiflerin geliştirilmesine dair politik ilişkiler güçlenecektir. Bölge ilişkileri ile ele alınmadan önce ülkeler arasındaki MoU'lara ilişkin tablo verilmektedir. MoU imzalayan ülkeler ve firmalar, enerji ilişkilerini güçlendirmek adına oldukça önemlidir.

¹⁰⁴⁶ "Leviathan Partners Say All Conditions Met To Supply Natgas To Jordan", *Reuters*, 7 Mart 2018, <https://www.reuters.com/article/israel-jordan-natgas/leviathan-partners-say-all-conditions-met-to-supply-natgas-to-jordan-idUSL5N1QP1NO> (1 Haziran 2019)

6.4.1. Türkiye'nin Doğu Akdeniz Ülkeleri ile İlişkileri

Türkiye'nin, Doğu Akdeniz keşiflerine ilişkin konumu oldukça önemlidir. Bunun ilk nedeni, Kıbrıs Sorunu kapsamında, KKTC ve Türkiye'nin deniz yetki alanlarında yapılan hak ihlalleridir. İkinci nedeni ise, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının, İsrail'den Türkiye'ye inşa edilecek bir boru hattı ile Türkiye'ye taşınması ve mevcut boru hattı sistemlerine bağlanarak Avrupa'ya ihraç edilmesine dayanan projedir. Türkiye'yi ilgilendiren bu iki konu dahilinde, ele alınan ülkeler ile Türkiye'nin ilişkileri karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedir. Türkiye'nin başta İsrail olmak üzere bölge ülkeleri ile ilişkileri, Doğu Akdeniz doğal gaz keşiflerine dair büyük öneme sahiptir.

Türkiye'nin, bölge ülkeleri ile diplomatik ilişkileri, enerji eksenli ilişkilerini de etkilemektedir. Türkiye, doğal gaz talebi, hızla artan bir ülkedir. Bölgenin en büyük enerji piyasası olan Türkiye, doğal gaz tüketiminde dışa bağımlıdır. Türkiye'nin doğal gaz tüketiminde bağımlı olduğu ülke ise, Rusya'dır. Türkiye, bu bağımlılığını azaltmaya çalışarak doğal gaz ithalatı yaptığı ülkeleri çeşitlendirmek istemektedir. Türkiye, Doğu Akdeniz keşifleri kapsamında, İsrail ve GKRY'nin doğal gazını ithal ettiği takdirde, enerji transit ülke olması nedeniyle, bu gazı Avrupa piyasalarına taşıyabilecektir. Bu şekilde, Türkiye'nin doğal gaz transit ülke ya da bir başka deyimle, "Enerji koridoru" olarak önemi artacaktır.

Uzun yıllar, Türkiye'nin, İsrail ve Arap ülkeleri ile dengeli bir dış politikası olmuştur. Ancak, bu denge, yıllar içerisinde değişmiştir. Türkiye'nin, bölgede, Suriye, Lübnan, İsrail, GKRY, Mısır ve Yunanistan ile sorunlu ilişkileri mevcuttur. Bu durum "Değerli Yalnızlık" olarak tanımlanabilir. Türkiye, yalnızca, Filistin ile iyi ilişkiler içerisindedir. İsrail'den, Türkiye'ye yapılması planlanan, İsrail-Türkiye Boru Hattı, fayda/maliyet analizi açısından en uygun projedir. Ancak projenin, Türkiye-İsrail ve GKRY arasındaki politik çatışmalar ve anlaşmazlıklar nedeniyle hayata geçmesi zor gözükmektedir.

Türkiye'nin, benimsemiş olduğu dış politika, bu bağlamda önemlidir. Suriye İç Savaşı, Rusya'nın bu savaşa müdahalesi, Türkiye'nin Rus jetini düşürmesi bunun üzerine Türk Akımı projesinin Rusya tarafından askıya alınması gibi yaşananlar, ilişkilerin seyrini değiştirmiştir.¹⁰⁴⁷ Buna ek olarak, çözümü her geçen gün zorlaşan Filistin Sorunu, bölgedeki politik

¹⁰⁴⁷ "Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı", *Sputnik News*, Kasım 2018, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201811201036245122-turk-akimi-dogalgaz-gazprom-rusya-turkiye/> (1 Haziran 2019)

anlaşmazlıkların başında gelmektedir. Türkiye'nin, İsrail ve GKRY ile gergin diplomatik ilişkiler içerisinde olduğu görülmektedir.

ABD, bölgesel çıkarları dahilinde Türkiye, İsrail ve GKRY'nin uzlaşmasından yana bir tutum sergilemektedir. ABD ve Rusya ise, bölgede hakimiyet kurmaya çalışan iki rakip güçtür. Dönemin, ABD'li Başkan Yardımcısı, bu ülkelerin uzlaşarak inşa edebilecekleri bir boru hattı ile Türkiye ve Yunanistan'ın, Rusya'ya bağımlılığından kurtulacağını ve buna ek olarak, AB'nin doğal gaz ithalatında çeşitlilik sahibi olacağını belirtmiştir. Rusya, Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri ile oldukça yakından ilgilidir. Bölgenin, boru hattı ve doğal gaz politikasında söz sahibi olmak istemektedir. Rusya'nın, temel korkusu, enerji piyasalarındaki monopol konumunu kaybetmesidir. Bu nedenle, ABD'nin desteklediği bir boru hattı projesinin gerçekleşmesini istemeyecektir. Türkiye-Rusya ilişkileri de İsrail-Türkiye ilişkilerini yakınlaşmasını belirleyecektir.

Türkiye'nin Filistin korumacılığı ve İsrail ile sorunlu ilişkileri, AKP hükümetinin Arap Dünyası içerisindeki tavrı, İsrail-Türkiye boru hattı projesinin bir diğer ertelenme nedenidir. Türkiye, İsrail gazı için önemli bir pazar, potansiyel bir müşteridir ve ilişkiler bu sayede düzelme imkana sahiptir.¹⁰⁴⁸

İsrail ve Kıbrıs'ta keşfedilen doğal gaz rezervleri ve akabinde iki ülke arasında, MEB sınırlarının belirlenmesi, Tel Aviv ve Nicosia'yı ekonomi, enerji ve savunma alanında yakınlaştırmıştır. GKRY ve İsrail'in, oldukça iyi ilişkiler içerisinde olduğu görülmektedir. Türkiye ise bu yakınlaşmadan olumsuz etkilenmektedir. Doğal gaz keşiflerinin Türkiye ve İsrail'in ilişkilerini düzeltmek yerine gerilimi arttırdığı görülmektedir.¹⁰⁴⁹

Geçmişten bugüne, Türkiye-İsrail ve GKRY'nin ilişkilerine bakıldığında pek iyimser bir hava olmadığı görülmektedir. Enerji keşifleri, Kıbrıs Sorunu gibi derin bir konuyu çözmeye yeterli değildir. İsrail ve Kıbrıs doğal gazının, piyasaya sürülmesi, AB'nin ya da güçlü bir konsorsiyumun desteğini gerektirmektedir.¹⁰⁵⁰ Ayrıca, İsrail, Yunanistan, GKRY ve ABD, bölgede yıllık ve mevsimsel askeri tatbikatlar yapmaktadır. Bunlardan ilki 2011 yılında yapılan "Noble Dina"dır.¹⁰⁵¹ Bu tatbikatlar, ülkelerin ilişkilerinin güçlendiğini göstermektedir.

¹⁰⁴⁸ Winrow, s.433.

¹⁰⁴⁹ Stergiou, *Turkey-Cyprus-Israel relations and the Cyprus Conflict*, s.377.

¹⁰⁵⁰ Stergiou, *Turkey-Cyprus-Israel relations and the Cyprus Conflict*, s.388.

¹⁰⁵¹ Arınç, Özgül, s.117-140.

İsrail ve Kıbrıs, Avrupa için enerji koridorunun merkezinde bulunmaktadır. Doğu Akdeniz enerji koridorunun oluşması için Kıbrıs-Türkiye ve İsrail'in anlaşması gerekmektedir. 2012'de, İsrail-Kıbrıs ve Yunanistan, Akdeniz enerji koridoru ve enerji ihracatı için anlaşma imzalamıştır. Anlaşma kapsamında, ortak İsrail-Kıbrıs LNG tesisi, Kıbrıs ve İsrail gazını Avrupa'ya taşıyan bir boru hattı ile İsrail ve Kıbrıs'tan Yunanistan'a elektrik kablosu inşa edilmesi bulunmaktadır.¹⁰⁵²

6.4.1.1. Türkiye ve İsrail İlişkileri

Dış politika, bazı zamanlarda bürokratik elitlerin ve yönetimdeki parti ya da partilerin birbirinden farklı politikalar benimsediği atmosferde gerçekleşebilir. Bu durum, Türkiye ve İsrail ilişkilerinde görülmektedir.

İsrail ve Türkiye'nin, son yıllara kadar oldukça iyi ilişkilere sahip olduğu bilinmektedir. 1948 yılında, İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilk tanıyan ülkelerden birisi, Türkiye'dir. İsrail, bölgede, Arap ve Müslüman kimliğine sahip olmayan yapısı ile izole bir konumda bulunmaktadır. Türkiye, İsrail için bölgede, uzun yıllar, Müslüman ülke olarak önemli bir müttefik olmuştur.¹⁰⁵³ 1990'lı yıllara gelindiğinde, iki ülkenin ilişkileri, stratejik ortaklığa dönüşmüştür. Bunun en önemli örneklerinden birisi terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan'ın İsrail tarafından yakalanarak Türkiye'ye getirilmesidir. Ancak, son yıllarda, Türkiye'nin Filistin Sorununa ilişkin, İsrail karşıtı tutumu, Davos Zirvesi'nde yaşanan kriz ve Mavi Marmara ile 2010-2016 yılları arasında, iki ülkenin diplomatik ilişkileri kesintiye uğramıştır.¹⁰⁵⁴

İsrail-Türkiye ilişkileri, üç dönem halinde ele alınabilir. Birinci dönem, 1948-1990 arasında yer alan, sınırlı ilişkilerin olduğu yıllardır. 1958'de, İsrail Başbakanı Ben Gurion ile TC Başbakanı Adnan Menderes, gizli ortaklık, "Peripheral Pact" imzalayarak, iki ülkenin askeri varlığını güçlendirmek için karşılıklı istihbarat paylaşımına karar vermişlerdir. Türkiye, 1967 Savaşında, İsrail'i kınamış ancak diğer Arap ülkeleri gibi "Saldırgan Devlet" tanımını kullanmamıştır.¹⁰⁵⁵

¹⁰⁵² Micco, s.14.

¹⁰⁵³ Gürel, Tzimitras, Faustmann, s.65.

¹⁰⁵⁴ Berkay Gülen, "Can We Discuss Turkey-Israel Relations Without Mentioning This Crisis?": Interviewing Foreign Policy Makers During A Crisis", **University of Washington Stroum Center for Jewish Studies**, 3 Ocak 2019, <https://jewishstudies.washington.edu/israel-hebrew/turkey-israel-relations-research-foreign-policy-makers/> (1 Haziran 2019)

¹⁰⁵⁵ Shira Efron, "The Future of Israeli-Turkish Relations", Santa Monica, Kaliforniya: **RAND Corporation**, 2018, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2445.html (1 Haziran 2019), s.5.

Türkiye-İsrail ilişkilerinde ikinci dönem ise 1990'lardır. Bu dönemde, stratejik ortaklık kapsamında, bağlar oldukça güçlenmiştir. İsrail ve Türkiye'nin askeri istihbarat bağlarının bu yıllarda oldukça koordineli çalıştığı görülmektedir.¹⁰⁵⁶ İki ülkenin ortaklığı, ticaret, yatırım, turizm, eğitim, çevre ve en önemlisi, askeri-stratejik unsurlardan meydana gelmekteydi. İki ülke arasındaki ekonomik bağlar, zamanla, güçlü stratejik ortaklıklara dönüşmüştür. Türkiye, İsrail savunma sanayi için önemli bir pazar haline gelmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye ve İsrail, ticaret ve turizmde ilişkilerini geliştirerek bölgede iki önemli müttefik haline gelmiştir. Örneğin, 1999 depreminde İsrail, Türkiye'ye önemli yardımlarda bulunmuştur. Genel olarak, 1992-2000 arasında İsrail-Türkiye ilişkileri altın yıllarını yaşamıştır.¹⁰⁵⁷

Üçüncü dönem, 2000'li yıllardan günümüze kadar olan süreyi kapsamaktadır. Türkiye'de, 2002 yılında, AKP hükümetinin iktidara gelmesi ile Filistin Meselesi kapsamında, İsrail'in, Filistin'e saldırıları ve ablukası, kamuoyunun tepkisine neden olmuş ve İsrail, tepki gösterilen bir ülke konumuna geçmiştir. 2009'da, "Davos Ekonomik Zirvesinde", Erdoğan ve Shimon Peres arasında kriz yaşanmıştır. Erdoğan, "One Minute" çıkışı sonrası toplantıyı terk ederek ülkeye dönmüştür.¹⁰⁵⁸ Türkiye'nin, 2009'da, İsrail ile askeri ortaklığını sonlandırdığı görülmektedir. Önceden, iki ülke, Doğu Akdeniz'de, ortak tatbikatlar yaparken, İsrail, şu anda Türkiye yerine Yunanistan ile bu tatbikatları gerçekleştirmektedir.¹⁰⁵⁹ Bunun ardından, 2010'da yaşanan Mavi Marmara faciası ile diplomatik ilişkilerin askıya alındığı görülmektedir.¹⁰⁶⁰

31 Mayıs 2010'da yaşanan, Mavi Marmara olayından sonra, askıya alınan İsrail-Türkiye diplomatik ilişkileri, 2016'da imzalanan mutabakat metni ile düzelmeye başlamıştır. Bu kapsamda, İsrail'in, Mavi Marmara'da hayatını kaybedenlerin ailelerine 20 milyon \$'lık tazminat ödemesi ve Gazze ablukasının hafifletilmesi gibi şartlarla, iki ülke arasında mutabakat sağlanmıştır.¹⁰⁶¹ İsrail'in ise Hamas'ın, Türkiye'deki varlığının ve etkisinin azaltılmasına dair talepleri olmuştur. Tarafların pragmatist tavırları doğrultusunda anlaşma sağlanmıştır.¹⁰⁶² Anlaşmanın ardından, iki ülke tekrar büyükelçi atamıştır.¹⁰⁶³ İki ülke arasında, sorunlara

¹⁰⁵⁶ Winrow, s.441.

¹⁰⁵⁷ Efron, s.6-7.

¹⁰⁵⁸ Efron, s.10.

¹⁰⁵⁹ Mankoff, s.4.

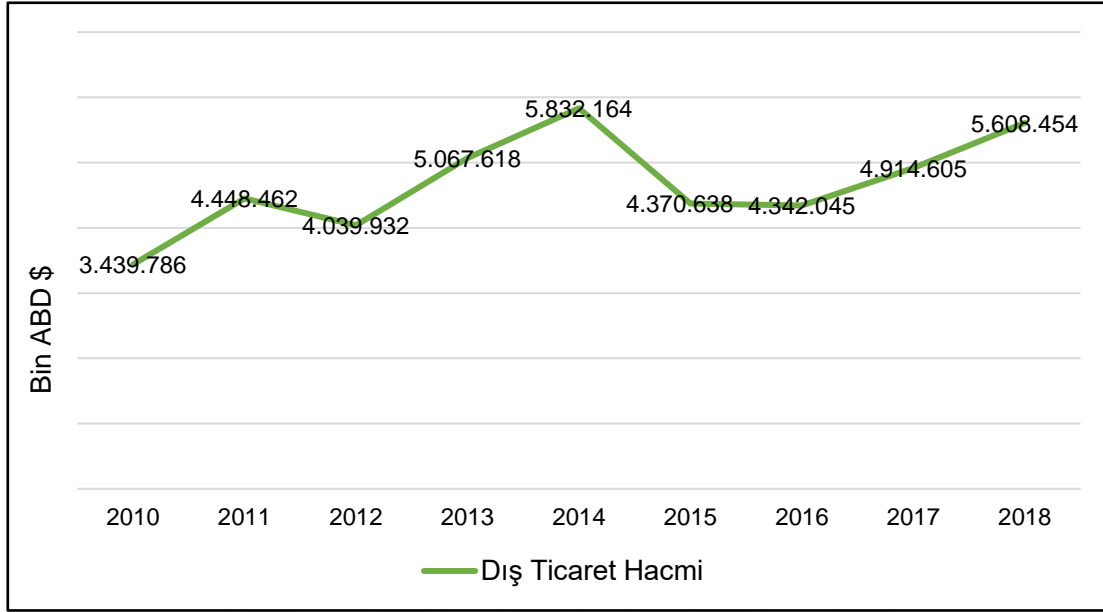
¹⁰⁶⁰ Efron, s.10.

¹⁰⁶¹ "Türkiye-İsrail Arasındaki Mutabakat Metni İmzalandı", *NTV*, 28 Haziran 2016, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/turkiye-israil-arasindaki-mutabakat-metni-imzalandi.lNpgRcUJZUOhZcL2zBltw> (1 Haziran 2019)

¹⁰⁶² "6 Must Reads on the Israel-Turkey Reconciliation Agreement", *Haaretz*, 28 Haziran 2016, <https://www.haaretz.com/israel-news/6-must-reads-on-the-israel-turkey-reconciliation-agreement-1.5402330> (1 Haziran 2019)

¹⁰⁶³ Dan Arbell, "Tensions Over Jerusalem Expose Vulnerability of Turkey-Israel Relations, One Year After Normalizing Ties", *Brookings*, 31 Temmuz 2017, <https://www.brookings.edu/blog/markaz/2017/07/31/tensions-over-jerusalem-expose-vulnerability-of-turkey-israel-relations-one-year-after-normalizing-ties/> (1 Haziran 2019)

rağmen, 1990'larda imzalanan ticaret ve yatırım anlaşmaları, geçerliliğini korumaktadır. Bu sayede, Doğu Akdeniz doğal gazına dair enerji diyalogu, yeniden gündeme gelmiştir.

Grafik 12: Türkiye ve İsrail'in Dış Ticaret Hacmi 2010-2018 (Bin Dolar)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Ticaret Bakanlığı, **Türkiye ile Ticaret**, 12 Mart 2019, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/israil/ulke-profilii/turkiye-ile-ticaret> (1 Haziran 2019) ilgili kaynaktan elde edilen veriler ile hazırlanmıştır.

6 yıllık süre içerisinde Türkiye ve İsrail'in ticari ilişkileri, siyasi ilişkilerinin aksine gelişmiştir. İki ülke, 2016'da 3.86 milyar \$'lık, ticaret gerçekleştirmiştir. İsrail ve Türkiye, birbirlerinin dış ticaret hacminde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Yukarıdaki tabloda iki ülke arasında artan dış ticaret hacmi, yıllar bazında, görülmektedir.¹⁰⁶⁴ Görüldüğü üzere, Türkiye-İsrail ilişkilerinin olumsuz seyri iki ülkenin ticari ilişkilerine yansımamıştır.

Türkiye, İsrail doğal gazı için önemli bir pazar potansiyeline sahiptir. Aynı zamanda, doğal gaz talebi gün geçtikçe artan bir ülkedir. Bölgenin en büyük enerji piyasasına sahip olan Türkiye, doğal gaz tüketiminde dışa bağımlıdır. Türkiye, doğal gazının önemli kısmını, Rusya

¹⁰⁶⁴ Türkiye Cumhuriyet Ticaret Bakanlığı, **Türkiye ile Ticaret**, 12 Mart 2019, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/israil/ulke-profilii/turkiye-ile-ticaret> (1 Haziran 2019)

ve İran'dan ithal etmektedir. Rusya ile yaşadığı kriz ve ardından yaşanan sorunlu ilişkiler bağlamında doğal gaz kaynaklarını çeşitlendirmeyi hedeflemektedir.¹⁰⁶⁵

İsrail-Türkiye ilişkileri düzelmeye başladığından beri Türkiye, İsrail'den, GKRY'nin ilan ettiği MEB'den geçerek bir doğal gaz boru hattının Türkiye'ye bağlanmasına olumlu bakmaktadır. GKRY, Türkiye ile ilişkilerini düzeltmediği sürece, herhangi bir boru hattı inşaatının kendi ekonomik sularından geçemeyeceğini belirtmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs adasını işgal ettiğini ve işgal altındaki bir ülkenin boru hattını onaylamayacağını bildirmiştir.¹⁰⁶⁶ Ancak GKRY'nin bunu engelleme imkanı ve hakkı yoktur. İnşa edilecek boru hattı için Türkiye ve İsrail arasında, devlet ve şirketler nezdinde görüşmeler devam etmektedir. (2015 Roma Gizli Anlaşma)¹⁰⁶⁷ İsrail'den Türkiye'ye inşa edilecek boru hattının maliyeti, 2-4 milyar \$ arasında tahmin edilmektedir. Proje, maliyetinin yüksek olmasının yanı sıra teknik engellere de sahiptir.¹⁰⁶⁸ İsrail doğal gazının taşınmasına dair bir diğer seçenek ise İsrail'den gelen gazın, Kıbrıs doğal gazı ile birleştirilerek Türkiye'ye taşınmasıdır. Bu projenin maliyeti ise 1 milyar \$'dan azdır. LNG projesinden çok daha düşük maliyetlidir. Fayda/maliyet analizi açısından bu seçenek, doğal gazın, İsrail'den doğrudan Türkiye'ye taşınmasına kıyasla daha karlıdır. Matthew Bryza, İsrail'den Türkiye'ye boru hattı inşa edilerek Kıbrıs LNG tesisine bağlanmasını teklif etmiştir. Bu şekilde, taraflar, ekonomik ve politik kazanç sağlayabilecektir. Enerji taşımacılığında gelir elde edilecek ve siyasi sorunlar çözüm imkanına sahip olacaktır. Ancak Türkiye ve Kıbrıs, sıfır toplamlı oyunu, sürdürmektedir.¹⁰⁶⁹

Netanyahu, Tamar ve Leviathan doğal gazının ihracatı adına en uygun seçeneğin Türkiye olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷⁰ İsrail doğal gazı için, Türkiye, hem bir pazar potansiyeline sahiptir hem de boru hattını inşa ederek, üzerinden, Avrupa'ya doğal gaz taşınabilecek transit bir ülke konumundadır.¹⁰⁷¹ Doğu Akdeniz doğal gazının, Türkiye-İsrail ilişkilerini düzeltme ve Kıbrıs Sorununu çözme potansiyeli mevcuttur.¹⁰⁷² Ancak, İsrail'in doğal gazını Türkiye üzerinden taşıma fikri, Gazze'ye yapılan saldırılar ve ABD büyükelçiliğinin Kudüs'e taşınması ile gerilen siyasi atmosferde, oldukça imkansız gözükmektedir.

¹⁰⁶⁵ Efron, s.19.

¹⁰⁶⁶ Ratner, s.7.

¹⁰⁶⁷ Winrow, s.441.

¹⁰⁶⁸ Efron, s.22.

¹⁰⁶⁹ Aslim, s.43.

¹⁰⁷⁰ Çeviköz, s.69.

¹⁰⁷¹ Baconi, *Pipelines and Pipedreams How The EU Can Support A Regional Gas Hub in The Eastern Mediterranean*, s.13.

¹⁰⁷² Winrow, s.431.

2010-2016 yılları arasında görüldüğü üzere, İsrail ve Türkiye'nin tarihsel açıdan önemli ticari bağları ve ekonomik çıkarları bulunmaktadır. İki ülke arasındaki siyasi ve diplomatik krizlerin, bu bağları yok etmesi zor gözükmemektedir. İsrail ve Türkiye arasındaki bu güçlü bağlara, İsrail'in doğal gaz keşifleri kapsamında gerçekleşecek enerji işbirliği de eklenebilir. İsrail'in, GKRY ve Yunanistan ile olan ilişkileri, Türkiye'nin yerini tutabilecek düzeyde değildir. Türkiye, İsrail ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Türkiye, savunma sanayinde İsrail için önemli bir pazar konumundaydı. Ancak, artık, Türkiye'ye alternatif olarak İsrail'in, Hindistan, Güney Kore ve Japonya'ya yöneldiği görülmektedir.¹⁰⁷³

İsrail ve Türkiye'nin, arası açılırken, İsrail ve GKRY ilişkilerinin güçlendiği görülmektedir.¹⁰⁷⁴ İsrail bu süreçte, Kıbrıs ve Yunanistan ile ekonomi ve güvenlik ortaklığı geliştirmiştir.¹⁰⁷⁵ Doğu Akdeniz keşifleri, Kıbrıs ve İsrail'i yakınlaştırmaktadır. İsrail menşeli iki şirket, Delek Drilling ve Avner Oil and Gas, GKRY'nin, MEB'i içerisinde faaliyet göstermektedir.¹⁰⁷⁶ İsrail, Yunanistan, GKRY ve ABD, bölgede yıllık ve mevsimsel askeri tatbikatlar gerçekleştirmektedir. Bunlardan ilki, 2011 yılında gerçekleştirilen, Noble Dina'dır.¹⁰⁷⁷

Doğu Akdeniz enerji koridorunun oluşması için Kıbrıs-Türkiye ve İsrail'in anlaşması gerekmektedir. 2012'de, İsrail-Kıbrıs ve Yunanistan, Akdeniz enerji koridoru ve enerji ihracatı adına anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşma kapsamında; ortak İsrail-Kıbrıs LNG tesisi, Kıbrıs ve İsrail gazını Avrupa'ya taşıyan bir boru hattı, İsrail ve Kıbrıs'tan, Yunanistan'a elektrik kablosu inşa edilmesi planlanmıştır.¹⁰⁷⁸ 2017'de ise İsrail, GKRY, Yunanistan ve İtalya ile "EastMed Boru Hattı Projesi" anlaşmasını imzalamıştır.¹⁰⁷⁹

İsrail'in, Erdoğan için görüşleri ve Erdoğan'ın İsrail'e, özellikle, Filistin Meselesi konusundaki tavrı ile Suriye'nin geleceği konusundaki farklı görüşleri, iki ülkenin ilişkilerini soğuk tutmaktadır. Bu süreçten, İsrail ve Türkiye'nin enerji diyalogu da olumsuz etkilenmektedir.¹⁰⁸⁰ ABD'nin, Kudüs'te elçilik açmasının üzerine, Türkiye-İsrail ilişkilerinin kısa

¹⁰⁷³ Efron, s.22-23.

¹⁰⁷⁴ Ağdemir, *Relations Between Israel and the South Cyprus Greek Administration: A New Alignment in the Eastern Mediterranean?*, s.107.

¹⁰⁷⁵ Efron, s.22.

¹⁰⁷⁶ Gürel,Cornu, s.9.

¹⁰⁷⁷ Arınç, Özgül, s.117-140.

¹⁰⁷⁸ Winrow, s.432.

¹⁰⁷⁹ Efron, s.22.

¹⁰⁸⁰ Winrow, s.441.

vadede düzelmesi zor gözükmetedir Bunun yanı sıra, ABD'nin, bölgesel çıkarları dahilinde Türkiye, İsrail ve GKRY'nin, uzlaşmasından yana olduğu bilinmektedir.¹⁰⁸¹

İsrail-Türkiye ilişkileri, özellikle, Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri gerçekleştiren İsrail'in, kaynaklarını taşımak üzere, doğal gaz boru hattı inşa edebileceği bir ülke ve bu kaynakları ihraç edebileceği potansiyel bir pazar olması nedeniyle önemlidir.

6.4.2. İsrail'in Doğu Akdeniz Ülkeleri ile İlişkileri

6.4.2.1. İsrail ve GKRY İlişkileri

Kıbrıs adasının stratejik önemi, Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri bağlamında, İsrail ve GKRY'nin, ilişkilerine yansımaktadır. Doğu Akdeniz'deki enerji keşifleri, bölgenin dinamiklerini değiştirmeye devam etmektedir. Bölge ülkelerinin ilişkilerini, doğrudan etkileyen keşifler, İsrail ve GKRY'nin, ilişkilerini de etkilemiştir. Özellikle, İsrail ve GKRY arasında, enerji ekseninde gelişen bir diyalog görülmektedir. Enerji kaynakları üzerinden meydana gelen bu yakınlaşma, politik, ekonomik ve askeri alana da yansımaktadır.

Arap Baharından sonra, bölgenin konjonktürü gereği, Yahudi Devleti olan İsrail'in, GKRY ile yakınlaşması kaçınılmaz olmuştur. Zira, İsrail bölgede Arap olmayan tek devlettir. GKRY-İsrail yakınlaşması, çıkarlar doğrultusunda, doğal gaz kaynakları ile askeri ve politik platformda gelişmeye devam etmektedir.

İsrail doğal gazının ihracatı GKRY ile ortak olarak gerçekleştirilebilir.¹⁰⁸² GKRY ile İsrail'in ortak hareket etmesi dahilinde, İsrail doğal gazının, GKRY'ye yapılacak LNG tesisine taşınması, projeler arasında yer almaktadır. Ancak, Türkiye-İsrail arasında boru hattı inşa edilirse bu seçenek devre dışı kalacaktır.¹⁰⁸³

Hidrokarbon keşifleri, İsrail-GKRY ilişkilerinin gelişmesine neden olmuş, 2010'da GKRY ile MEB anlaşması imzalamıştır.¹⁰⁸⁴ Bu MEB anlaşması, Türkiye tarafından reddedilerek kınanmıştır.¹⁰⁸⁵ MEB anlaşması sonrasında, 2012'de iki ülke, askeri anlaşma

¹⁰⁸¹ Efron, s.22.

¹⁰⁸² Baconi, *Pipelines and Pipedreams How The EU Can Support A Regional Gas Hub in The Eastern Mediterranean*, s.13.

¹⁰⁸³ Gürel,Cornu, s.25.

¹⁰⁸⁴ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Agreement Between The Government Of The State Of Israel And The Government Of The Republic Of Cyprus On The Delimitation Of The Exclusive Economic Zone*, 17 Aralık 2010, <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002802d12b7> (1 Haziran 2019)

¹⁰⁸⁵ Ağdemir, s.144.

imzalamıştır. Bu kapsamda, İsrail Hava Kuvvetleri, Kıbrıs'ın hava sahası ve deniz yetki alanlarını kullanma ve Doğu Akdeniz doğal gaz rezervlerini koruma hakkına sahip olmuştur. Ortak askeri faaliyetler, enerji tesislerini saldırılara karşı korumayı hedeflerken savunmaya dair askeri ortaklıklar gelişmektedir.¹⁰⁸⁶ Bu kapsamda, İsrail, GKRY'nin, hava ve deniz sahalarını kullanabilecek ve arama faaliyetlerini koruyacaktır.

İki ülke, enerji güvenliği konusunda ortak hareket etmeyi planlamaktadır. Ayrıca, enerji, tarım ve sağlık sektörü ile deniz faaliyetlerinde işbirliği geliştirilecektir.¹⁰⁸⁷ Bu hedefin temelinde, Doğu Akdeniz hidrokarbonlarının güvenliği bulunmaktadır. İki ülkenin, MEB'indeki kaynakların güvenliği sağlanacaktır. İsrail Hava Kuvvetleri, hava sahası ve deniz yetki alanlarında, GKRY'nin enerji kaynaklarını koruyacaktır. Bu anlaşma ile doğal gaz kaynaklarını koruma görevi, İsrail'e verilmiştir. İsrail, enerji kaynaklarını korumakla yükümlüdür. GKRY, İsrail açısından, Doğu Akdeniz hidrokarbonları için en güvenilir stratejik ortak kabul edilmektedir.¹⁰⁸⁸

İsrail ve GKRY'nin, bir dönem bozuk olan ilişkileri işbirliği anlaşmaları ile düzelmeye yoluna girmiştir. İsrail ve Yunanistan'ın ilişkileri de uzlaşma sürecine girmiştir.¹⁰⁸⁹ İsrail-Yunanistan ve GKRY'nin, Doğu Akdeniz'in yeni jeopolitiğinde yakınlaştığı görülmektedir.¹⁰⁹⁰

Doğu Akdeniz keşifleri, özetle, İsrail-GKRY arasında ortak çıkarlar doğrultusunda siyasi, ekonomik ve askeri ortaklık meydana getirecektir.¹⁰⁹¹ İsrail-GKRY'nin, doğal gaz keşifleri ve gelişen ilişkiler kapsamında, Kıbrıs Adasının stratejik önemi bir kez daha görülmektedir. İki ülkenin ilişkileri, doğal gaz faaliyetlerinin gelişimi adına mutlaka takip edilmelidir.

6.4.2.2. İsrail, GKRY ve Yunanistan İlişkileri

Bölgesel ilişkiler, genel bir bakış açısı ile ele alındığında, İsrail'in, bölgede, Arap ve Müslüman olmayan kimliğiyle varlığı ve buna ek olarak, enerji ithalatçısı konumu, dikkat çekicidir. İsrail'in, keşiflerden sonra net enerji ithalatçısı konumu değişmiş ve ülke ihracatçı,

¹⁰⁸⁶ Stergiou, *Turkey–Cyprus–Israel relations and the Cyprus Conflict*, s.384.

¹⁰⁸⁷ Ağdemir, *Relations Between Israel and the South Cyprus Greek Administration: A New Alignment in the Eastern Mediterranean?*, s.148.

¹⁰⁸⁸ Ağdemir, *Relations Between Israel and the South Cyprus Greek Administration: A New Alignment in the Eastern Mediterranean?*, s.111.

¹⁰⁸⁹ Yiorghos Leventis, "Tusk Desperately Needs Lecturing on Turkey", *Cyprus Mail*, 30 Nisan 2016, <https://cyprus-mail.com/2016/04/30/tusk-desperately-needs-lecturing-on-turkey/> (1 Haziran 2019), s.6.

¹⁰⁹⁰ Tagliapietra, *Towards a New Eastern Mediterranean Energy Corridor? Natural Gas Developments between Market Opportunities and Geopolitical Risks*, s.13.

¹⁰⁹¹ Ağdemir, *Relations Between Israel and the South Cyprus Greek Administration: A New Alignment in the Eastern Mediterranean?*, s.114.

konumuna yükselmiştir. GMFUS (The German Marshall Fund of the United States)'e göre, AGP'nin, İsrail'den Türkiye'ye uzatılması rasyonel bir seçenek olabilir. Bu projelerin hayata geçmesi için, fizibilitesinin olması gerekmektedir. Bölgede, politik, teknik ve finansal engeller aşılabılırsa, enerji altyapısının gelişimi adına ortaklık sağlanabilir.¹⁰⁹² İsrail ve Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkileri oldukça önemlidir ve detaylı olarak ele alınmaktadır.

Enerji ilişkileri ya da enerji işbirliği, ülkelerin diplomatik ilişkilerini geliştirir ve ülkeleri yakınlaştırır. Yeni enerji keşifleri, ülke ilişkilerini doğrudan etkiler.¹⁰⁹³ Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon keşifleri, İsrail, Yunanistan ve GKRY'yi yakınlaştırmıştır. Uzun yıllardır, sorunlu ilişkilere sahip olan İsrail ve Kıbrıs, enerji keşifleri ile oldukça sıkı ilişkiler geliştirmeye başlamıştır.¹⁰⁹⁴ İsrail, Kıbrıs ve Yunanistan, enerji ortaklığı üzerine diplomatik ilişkilerini geliştirmektedir. Bu üç ülke, 2013'te Nicosia'da, MoU imzalamıştır.¹⁰⁹⁵ Sonrasında ise, iki ülke arasında, Doğu Akdeniz'de doğal gaz aramak üzere işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu da, bölgesel ittifakın yolunu açmıştır.¹⁰⁹⁶

İsrail, GKRY ve Yunanistan, 15 Haziran 2017'de üçlü zirvede bir araya gelmiştir. Enerji işbirliğinin hedeflendiği bu zirvede, tarafların ilişkileri daha fazla gelişmiştir. Enerji işbirliği çerçevesinde ekonomik büyüme, hedeflenmektedir. İtalya da dahil olmak üzere, Doğu Akdeniz boru hattı projesine önem vermektedir.¹⁰⁹⁷ Aralık 2017'de, İsrail-Yunanistan-GKRY ve İtalya, MoU imzalamışlardır. Bunun temel amacı, Leviathan doğal gazının Avrupa'ya taşınmasıdır.¹⁰⁹⁸

Enerji işbirliği, GKRY-Yunanistan-İsrail ortaklığında gerçekleşebilir. Doğu Akdeniz'de enerji kaynakları, bölgenin jeopolitik konjonktürünü değiştirmiştir ve bu çerçevede işbirliği dinamikleri oluşmaktadır. 2010'dan itibaren, İsrail, Yunanistan ve Kıbrıs'ın, aralarında enerji, ekonomik, politik ve askeri işbirliği bulunmaktadır. Yunanistan, İsrail ve Kıbrıs'ın Mısır'la olan ilişkileri ise olumlu seyretmektedir.

GKRY ve Yunanistan'ın, AB üyesi olması, İsrail'in desteğine neden olmaktadır. 2012'de, Netanyahu, GKRY'yi ziyaret eden ilk İsrail başbakanı olmuştur. Bu sırada içeriği

¹⁰⁹² Zemach, s.8.

¹⁰⁹³ Karagiannis, *Shifting Eastern Mediterranean Alliances*, s.1.

¹⁰⁹⁴ Karagiannis, s.9.

¹⁰⁹⁵ "Historic' Plan for Water And Electricity", *Cyprus Mail*, 8 Ağustos 2013,

<https://cyprus-mail.com/2013/08/08/historic-plan-for-water-and-electricity/> (1 Haziran 2019)

¹⁰⁹⁶ "Kıbrıslı Rumlar Afrodit Doğalgaz Anlaşmasını Yeniden Müzakere Edecek", *Haberler*, 22 Ağustos 2018, <https://www.haberler.com/kibrisli-rumlar-afrodit-dogalgaz-anlasmasini-11169534-haberi/> (1 Haziran 2019)

¹⁰⁹⁷ Hannah Snrich, "Progress in Eastern Mediterranean Energy Cooperation", 2017,

<http://www.wupr.org/2017/09/30/progress-in-eastern-mediterranean-energy-cooperation/> (1 Haziran 2019)

¹⁰⁹⁸ Alterman, Conley, Malka, Ruy, s.27.

kamuoyuna açıklanmayan, bir savunma anlaşması imzalandığı bilinmektedir. Buna göre, GKRY lideri Hristofyas, İsraili işadamlarının KKTC'ye yatırım yapmamasını ve Netanyahu ise adada, hava ve deniz üssü karşılığında yatırımı yasaklanan bir kararı meclisten geçireceklerini ifade etmiştir.¹⁰⁹⁹

20 Mart 2019'da, Yunanistan-GKRY ve İsrail arasındaki geleneksel üçlü zirvenin 6.'sı Kudüs'te, ABD'nin katılımıyla gerçekleşmiştir. Zirvenin temel konusu, Doğu Akdeniz'de, enerji ve güvenlidir. Görüldüğü üzere, ABD, Doğu Akdeniz kaynaklarını ilgilendiren politikaların içinde yer almaktadır. Zirveye, GKRY başkanı, Nicos Anastasiades, Yunanistan Başbakanı, Alexis Tsipras, İsrail Başbakanı, Benjamin Netanyahu ve ABD Dışişleri Bakanı, Mike Pompeo katılmıştır. Geçen yıl ki zirvede, üç ülke, EastMed Boru Hattının inşasına karar vermiş ve ABD'nin de projeyi destekleyeceği kararı verilmiştir.¹¹⁰⁰ EastMed Boru Hattının, yaklaşık maliyetinin, 7 milyar \$ olduğu tahmin edilmektedir. Üç ülke arasındaki stratejik işbirliği, enerji ve güvenlik bağlamında oluşmaktadır. İsrail, GKRY, Yunanistan ve ABD, Doğu Akdeniz bölgesel işbirliğini güçlendirme, enerji bağımsızlığını, enerji güvenliğini desteklemek ile Ortadoğu bölgesi ve Doğu Akdeniz'de, güvenliği sağlamayı hedeflemektedirler.¹¹⁰¹

İsrail'in Filistin'le ilişkileri ele alındığında, Filistin'in, 2014'te Noble Energy ve Delek ile doğal gaz ihracat anlaşması imzaladığı görülmektedir. Ancak, "Palestine Power Generation Company", Mart 2015'te, Leviathan'dan satın alarak Jenin/West Bank'taki güç tesisine taşınacak doğal gaz anlaşmasını iptal etmiştir.¹¹⁰² Böylece Leviathan'dan Filistin'e yapılan ilk gaz anlaşması askıya alınmıştır.¹¹⁰³

İsrail, GKRY ve Yunanistan'ın ilişkileri Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynaklarının gelişimini belirleyecek dinamiklere sahiptir.

6.4.3. Mısır'ın Doğu Akdeniz Ülkeleri ile İlişkileri

Enerji kaynakları, siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirerek bölgeye istikrarı getirme potansiyeline sahiptir. Politik sorunların aşılması, ekonomik entegrasyona neden olabilir. Bu durum, Mısır'ın bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinde de geçerliliğini korumaktadır. Bölgede,

¹⁰⁹⁹ Bilgesam, s.11-12.

¹¹⁰⁰ "Greece-Cyprus-Israel Summit in Jerusalem", *Hürriyet Daily News*, 21 Mart 2019,

<http://www.hurriyetdailynews.com/greece-greek-cyprus-israel-summit-in-jerusalem-142058> (1 Haziran 2019)

¹¹⁰¹ "İsrail'de Doğu Akdeniz Doğalgazı Zirvesi", *NTV*, 21 Mart 2019, <https://www.ntv.com.tr/dunya/israilde-dogu-akdeniz-dogalgazi-zirvesi.aRR9xfNNbk2bKt26kPZ2tA> (1 Haziran 2019)

¹¹⁰² Winrow, s.438.

¹¹⁰³ Pamir, s.471.

Mısır'ın diplomatik ilişkileri çerçevesinde güvenli bir atmosfer sağlanıp, altyapı geliştirilir ve yeni kaynaklar elde edilirse bölge içerisinde ticaret tekrar canlanabilecektir.

Mısır, önceden doğal gaz ihracatçısı bir ülke konumundaydı. Mısır'ın artan iç talebine karşın, azalan doğal gaz üretimi, 2015'te ülkeyi ihracatçı konumundan, ithalatçı konumuna taşımıştır. Ülkenin istikrarsız siyasi atmosferi, bunun bir diğer nedenidir.¹¹⁰⁴ Mısır, başta Zohr sahası olmak üzere gerçekleştirdiği keşifler ile tekrar ihracatçı olma potansiyeline sahip olmuştur. Bu durumu, Mısır'ın iç talep miktarı belirleyecektir. Ülkenin iç talebi yüksek olduğu için gelecekte ihracatçı olabilme potansiyeli belirsizdir. Mısır'ın, bölgenin enerji konjonktürünü etkileyeceği bilinmektedir.¹¹⁰⁵

Mısır, ülkedeki Idku ve Damietta LNG tesisleri ile bölgedeki enerji kaynaklarını dünya piyasalarına ihraç edebilir. Mısır, transit ülke ya da enerji merkezine dönüşebilir.¹¹⁰⁶

Mısır, doğal gazını AGP ile Ürdün, Suriye ve Lübnan'a, el-Arish-Ashlekon boru hattı ile de İsrail'e taşımaktaydı. Mısır, İsrail'in doğal gazı ithalatının %40'ını karşılayarak ülkenin enerji arz güvenliğinde oldukça önemli bir konuma sahipti. İsrail'in, Mısır'dan doğal gaz alımı, teröristlerin 2012'de, Sina'daki boru hatlarına saldırması ile durmuştur.¹¹⁰⁷ İsrail'den Mısır'a doğal gaz akışının, 2019'da tekrar başlaması planlanmaktadır. İsrail'in doğal gaz keşifleri ile Mısır'dan doğal gaz ithalatına ihtiyacı kalmamıştır.¹¹⁰⁸ Ayrıca, AGP'nin, Türkiye'ye uzatılması bir proje halinde beklenmektedir.¹¹⁰⁹

Mısır, önceden, Idku ve Damietta'dan LNG ihracatı gerçekleştirmekteydi. Kesintiye uğrayan ihracat, 2018'den itibaren, Idku'dan yeniden gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Doğal gazın kesintiye uğramasının bir diğer nedeni ise ucuza satılan gazın kamuoyunun tepkisi ile karşılaşmasıdır. Bu nedenle fiyatlar arttırılmıştır.¹¹¹⁰ Idku, Şubat 2019'un verileriyle Malezya Petronas, Royal Dutch Shell ve Mısır'ın 2 devlet şirketine günlük 800 milyon cf doğal gaz ithalatı gerçekleştirmektedir.¹¹¹¹ Ayrıca, BG, Leviathan ile Mısır'a, yıllık 7 bcm LNG taşımak

¹¹⁰⁴ Ratner, s.5.

¹¹⁰⁵ Demir, Tekir, s.657.

¹¹⁰⁶ Kakişım, s.447.

¹¹⁰⁷ Ari Rabinovitch ve Tova Cohen, "UPDATE 2-Pipeline Deal Brings Export Of Israeli Gas To Egypt Within Sight", *Reuters*, 27 Eylül 2018, <https://af.reuters.com/article/egyptNews/idAFL8N1WD1AE> (1 Haziran 2019)

¹¹⁰⁸ EIA, "Eastern Mediterranean Region", 2013, <https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.php?RegionTopicID=EM> (1 Haziran 2019)

¹¹⁰⁹ Miguel Martinez, Hannah Murdock ve Floriane Schaeffer, "Geopolitics of Gas in the Mediterranean", *Science Po*, 2013, http://www.unice.fr/crookall-cours/iup_geopoli/docs/Geopolitics_of_gas-Etude-ok.pdf (1 Haziran 2019), s.9.

¹¹¹⁰ Karbuz, s.20.

¹¹¹¹ "Egypt Raises LNG Exports From Idku to 800 Mln Cbf/D", *Reuters*, 27 Şubat 2019, <https://af.reuters.com/article/egyptNews/idAFL3N20M3OP> (1 Haziran 2019)

üzere, 15 senelik bir MoU imzalamıştır. Tamar sahasının ortakları ise, İspanyol Union Fenosa ile 4.5 bcm/yıl hacminde, 15 sene süreyle Mısır, Damiette terminaline LNG taşımak üzere MoU imzalamıştır.¹¹¹²

6.4.3.1. Mısır ve GKRY İlişkileri

Mısır ve GKRY ilişkileri ele alındığında, 2016'da iki ülke arasında doğal gaz taşınmasına dair MoU imzalandığı görülmektedir. Bu kapsamda, GKRY'den boru hattı ile, Mısır'a doğal gaz taşınacak ve Mısır'ın sıvılaştırma tesisleri kullanılacaktır. Afrodit'ten, Zohr'a doğal gaz taşınması planlanmaktadır. Ancak şu an, Afrodit'in rezervi bunun için yeterli hacimde değildir. Bu konjonktür, GKRY'nin Calypso keşfi ile değişme imkanına sahiptir.¹¹¹³

Son yıllarda, doğal gaz piyasalarında fiyatlar düşük seyretmektedir.¹¹¹⁴ ENI, GKRY'de, Calypso isimli doğal gaz sahasını keşfetmiştir. Calypso, doğal gazını Damietta LNG tesisine taşıyarak, Zohr ile birleştirebilir. Mısır'ın, 2 adet LNG tesisi, yaklaşık 7.5 bcm/yıl doğal gaz ihraç etme potansiyeline sahiptir. GKRY'nin, Calypso sahası, boru hattı ile Mısır'a da taşınabilir.¹¹¹⁵

Mısır ve GKRY, 2003'te, MEB anlaşması imzalamıştır.¹¹¹⁶ Mısır'da, Hüsnü Mübarek dönemi sona erdikten sonra, yönetime gelen Muhammed Mursi'nin kararıyla, Mısır'ın GKRY ile imzaladığı MEB anlaşması, Mart 2013'te, geçersiz kabul edilmiştir. Ayrıca, Mursi'nin askeri darbe ile düşürülmesine, Türkiye sert tepki göstermiştir. Sisi, Türkiye'nin söylemlerinin ardından, 12 Aralık 2013'te, GKRY ile tekrar MEB antlaşması imzalamış ve bu anlaşma onaylanmıştır.¹¹¹⁷

6.4.3.2. Mısır ve İsrail'in İlişkileri

Mısır ve İsrail'in ilişkileri, bölge siyaseti açısından oldukça önemlidir. Mısır, son yıllarda, iktidarda olan Sisi yönetimi ile birlikte önceki dönemlerin aksine, İsrail ile yakın ilişkiler

¹¹¹² Prontera, Ruszel, s.149.

¹¹¹³ Ouki, s.28.

¹¹¹⁴ Macro Trends, "Natural Gas Prices - Historical Chart", 15 Temmuz 2019, <https://www.macrotrends.net/2478/natural-gas-prices-historical-chart> (1 Haziran 2019)

¹¹¹⁵ Robin Mills, "Importing Israeli Natural Gas Makes Sense for Egypt", *Bloomberg*, 19 Mart 2018, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2018-03-19/egypt-israel-natural-gas-deal-could-reshape-middle-east-energy> (1 Haziran 2019)

¹¹¹⁶ United Nations Oceans and Law of the Sea, *Agreement between the Republic of Cyprus and the Arab Republic of Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone*, 17 Şubat 2003, <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/EGY-CYP2003EZ.pdf> (1 Haziran 2019)

¹¹¹⁷ "Egypt Ratifies Joint Exploitation Agreement With Cyprus", *Cyprus Profile*, 12 Eylül 2014, <https://www.cyprusprofile.com/en/articles/egypt-ratifies-joint-exploitation-agreement-with-cyprus/> (1 Haziran 2019)

geliştirmektedir. İsrail'in doğal gaz keşifleri ile birlikte Mısır, ülke için doğal gazını satabileceği potansiyel bir pazar konumuna gelmiştir.

Mısır, İsrail ve GKRY ile işbirliğine giderek doğal gazını Mısır'ın LNG tesislerinden, Mısır doğal gazı ile birleştirerek (re-export) Avrupa'ya ihraç edilebilir.¹¹¹⁸ Leviathan, doğal gazının boru hattı ile Mısır'ın, Idku ve Damietta tesisine taşınması da seçenekler arasındadır. Ülke, yoğun altyapı gelişimine ve bunun için büyük yatırımlara ihtiyaç duymaktadır. Mısır, yakın gelecekte bölge için yeniden kilit rol oynayabilir.¹¹¹⁹

İsrail, Mısır'dan uzun yıllar enerji ithal etmiştir. Mısır ve İsrail'in diplomatik ilişkileri, 1978 Camp David anlaşmalarından itibaren belirli düzeyde seyretmiştir. Ancak, 2011'de Mübarek rejiminin devrilmesi, süreci değiştirmiş ve İsrail'e geçici süreyle doğal gaz akışı durmuştur. Ancak, İsrail'in, Tamar ve Leviathan keşifleri, bu sorunun çözülmesine neden olmuştur çünkü bu sahalar ile İsrail'in enerjide bağımlılığı azalmış ve potansiyel doğal gaz ihracatçısı konumuna yükselmiştir.¹¹²⁰

2013'ten itibaren, İsrail ve Mısır'ın ilişkileri, olumlu seyretmektedir. İki ülkenin askeri, siyasi ve diplomatik yakınlığı gelişmektedir. Sisi, İsrail'i, Sina'daki İslami terörle mücadelede önemli bir müttefik olarak görmektedir.¹¹²¹ Ancak, İsrail ve Kıbrıs'ın işbirliği sağlamasına dair belirsizlik mevcuttur. İsrail ve Mısır arasında, deniz yetki alanlarını belirleyen herhangi bir anlaşma yoktur.¹¹²²

Yüksek politik ve ticari risk ortamında yatırım yapılırsa, büyük mali kayıplar meydana gelebilir. Eğer, rezerv seviyeleri beklenenin altında kalırsa yüksek maliyetli yatırımlarda zarar edilecektir. Bu bağlamda ele alındığında, Mısır, Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri adına diğer ülkelere kıyasla önemli bir potansiyele sahiptir. Mısır, İsrail ve Kıbrıs ile anlaşarak, Doğu Akdeniz doğal gazı adına "Hub'a" dönüşebilir.¹¹²³ Ancak, Kıbrıs'ın Mısır'a taşınacak hacimde

¹¹¹⁸ Charles Ellinas, John Roberts ve Harry Tzimitras, "Hydrocarbon Developments in the Eastern Mediterranean", *Atlantic Council*, 1 Ağustos 2016, <https://www.atlanticcouncil.org/publications/reports/hydrocarbon-developments-in-the-eastern-mediterranean%20> (1 Haziran 2019), s.2.

¹¹¹⁹ Zemach, s.7.

¹¹²⁰ Grigoriadis, s.126.

¹¹²¹ *The Export Options and Challenges for East Med Gas Was Presented by IENE's Executive Director at Israel's Annual Energy and Business Convention*, <http://www.iene.eu/the-export-options-and-challenges-for-east-med-gas-was-presented-by-ienes-executive-director-at-israels-annual-energy-and-business-convention-p3181.html> (1 Haziran 2019)

¹¹²² Oğurlu, s.44.

¹¹²³ Tagliapietra, s.4.

rezervi mevcut değildir. Belki, Mısır'ın doğal gaz kaynaklarını İsrail ile birleştirmesi seçenekler arasında değerlendirilebilir.¹¹²⁴

İsrail, GKRY ve Yunanistan, Mısır ile hidrokarbonlar bağlamında iyi ilişkiler geliştirmektedir. Buna karşın, Mısır'ın Türkiye ile olan ilişkileri ise bozulmaktadır. Ancak, bu ilişkilerin değişken olduğu unutulmamalıdır. Mısır ile yakınlaşılması halinde, GKRY ve İsrail'in doğal gazını Mısır'dan ihraç etme ihtimali mümkün olabilir. Bu durumda, İsrail-Mısır-GKRY ve Yunanistan'dan meydana gelen yeni bir blok oluşabilir.¹¹²⁵ Ayrıca, İsrail'den Mısır'a doğal gaz boru hattı inşa edilmesi planlanmaktadır.¹¹²⁶

Özel Mısır Şirketi Dolphinus Holding, 19 Şubat 2018'de, Noble ve ortaklarından İsrail'in iki büyük açık deniz sahası, Tamar ve Leviathan'dan doğal gaz ithal etmek üzere, 15 milyon \$'lık anlaşma yapmıştır. 15 milyon \$'lık anlaşma ile Netenyahu'nun da belirttiği üzere, İsrail ve Mısır'ın diplomatik ilişkilerinin gelişmesi ve ekonomik bağlarının güçlenmesi beklenmektedir. Ancak, henüz doğal gaz akışı başlamamıştır çünkü İsrail'in planladığı doğal gaz üretimi, satmayı planladıkları doğal gaz miktarının yarısından biraz fazla miktardadır.¹¹²⁷ Leviathan'dan Mısır'a günlük 350 bcm doğal gaz akışı sağlanması beklenmektedir.¹¹²⁸ Bu anlaşma, Mısır ve İsrail'i yakınlaştırmaktadır.¹¹²⁹ İsrail-Mısır anlaşması, bölge istikrarı ve iki ülke arası ilişkiler açısından olumlu etki yaratacaktır.¹¹³⁰

Esasen, Mısır'ın İsrail'den doğal gaz ithalatı yapmasına ihtiyacı yoktur. Fakat bu anlaşma, iki ülke arasındaki diplomatik ve ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla yapılmıştır. Anlaşma, politik açıdan önem arz etmektedir. Mısır'ın azalan LNG ihtiyacına ve kendi sahalarının keşfi ile artan üretimine rağmen, İsrail ile böylesine önemli bir anlaşma

¹¹²⁴ Gürel, s.135.

¹¹²⁵ Ağdemir, *Relations Between Israel and the South Cyprus Greek Administration: A New Alignment in the Eastern Mediterranean?*, s.115.

¹¹²⁶ Mirette Magdy, "Talks Underway to Build New Gas Pipeline to Egypt, Israel Says" *Bloomberg*, 15 Ocak 2019, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-01-15/talks-underway-to-build-new-gas-pipeline-to-egypt-israel-says> (1 Haziran 2019)

¹¹²⁷ Eran Azran, "Israel Has the Gas to Sell to Egypt, but Can It Get It There?", *Haaretz*, 11 Şubat 2019, <https://www.haaretz.com/israel-news/israel-has-the-gas-to-sell-to-egypt-but-can-it-get-it-there-1.6931485> (1 Haziran 2019)

¹¹²⁸ Ari Rabinovitch ve Tova Cohen, "UPDATE 2-Pipeline Deal Brings Export Of Israeli Gas To Egypt Within Sight", *Reuters*, 27 Eylül 2018, <https://af.reuters.com/article/egyptNews/idAFL8N1WD1AE> (1 Haziran 2019)

¹¹²⁹ David Wainer ve Yaacov Benmeleh, "Israel-Egypt \$15 Billion Deal Boosts Energy Hub Prospects", *Bloomberg*, 20 Şubat 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-02-20/israel-egypt-15-billion-deal-boosts-energy-hub-prospects> (1 Haziran 2019)

¹¹³⁰ David Koranyi, "Looming Conflicts over Energy Resources in the Eastern Mediterranean", *Atlantic Council*, 2018, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/energysource/looming-conflicts-over-energy-resources-in-the-eastern-mediterranean> (1 Haziran 2019)

gerçekleştirmiştir. Bunun nedeni; Mısır'ın artan talebi karşısında enerji santralleri yetersiz kalırsa, ülkenin, 2021'e kadar tekrar ithalatçı konumuna gelmesinin önüne geçmektir. İkinci neden ise; Mısır, "Enerji Hub" olmayı hedeflemektedir. Bu nedenle, ülke, ithalat, üretim, tüketim ve ihracat açısından farklı tedarikçi ve tüketiciler ile paylaşım halinde olmak istemektedir. Aynı zamanda, enerji merkezine dönüşerek stratejik önemini arttırmayı hedeflemektedir.¹¹³¹

Mısır'ın, bölgesel doğal gaz ilişkileri incelediğinde, Doğu Akdeniz doğal gazının gelişimi adına, Ocak 2019'da, İsrail, GKRY ve diğer ülkelerle bir araya gelerek bir forum oluşturduğu görülmektedir. Enerji ilişkileri bağlamında, rekabetin bir kenara bırakılarak bölgenin enerji altyapısının geliştirilmesi, Avrupa ve diğer bölgelere ihraç edilmesi planlanmaktadır. Ancak bu forumda, Suriye, Lübnan ve Türkiye yoktur. 2019'un ilk ayları içerisinde, imzalanan 15 milyar \$'lık anlaşma kapsamında, İsrail'den Mısır'a doğal gaz ihracatının başlanması beklenmektedir.¹¹³²

Mısır'ın gerçekleştirdiği önemli hidrokarbon keşifleri doğrultusunda, bölge ülkeleri ile diyalogunun artacağı ve ekonomisinin düzeleceği öngörülmektedir. Mısır'ın enerji ilişkileri kapsamında geliştireceği diplomatik ilişkiler, ülkenin önemli işbirlikleri gerçekleştirmesine neden olacak potansiyele sahiptir.

¹¹³¹ Robin Mills, "Importing Israeli Natural Gas Makes Sense for Egypt", *Bloomberg*, 19 Mart 2018, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2018-03-19/egypt-israel-natural-gas-deal-could-reshape-middle-east-energy> (1 Haziran 2019)

¹¹³² Keith Johnson, "Club Med: Israel, Egypt, and Others Form New Natural Gas Group)", *Foreign Policy*, 15 Ocak 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/01/15/club-med-israel-egypt-and-others-form-new-natural-gas-group/> (1 Haziran 2019)

7. SONUÇ

Doğu Akdeniz’de gerçekleşen hidrokarbon keşifleri, son yılların gündemini oluşturan en önemli konularından birisidir. Dünyanın her yerinde ve tarihin her döneminde olduğu gibi, Doğu Akdeniz’de meydana gelen enerji keşifleri de bölgesel ve küresel dinamikleri, ekonomik ve politik açıdan etkilemektedir. Enerji kaynaklarının, ülkeleri, bölgesel ve küresel dinamikleri, ekonomik, politik, hukuki ve diplomatik açıdan olumlu ya da olumsuz olmak üzere daima etkilediği bilinmektedir. Bu nedenle, ABD ve Rusya gibi büyük güçler, her daim Ortadoğu’ya buradaki enerji kaynaklarını yönetmek ve sahip olmak üzere müdahale etmektedir. Bölgedeki savaşların büyük çoğunluğu, yerel ve bölgesel dinamiklerin, bölge dışı aktörler tarafından yönlendirilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Buna İngiliz desteği ile ilan edilen Balfour Deklarasyonu ve ardından Filistin topraklarında kurulan İsrail örnek olarak verilebilir. Bu örneklere, son yıllardaki gelişmelerle birlikte, Doğu Akdeniz de eklenmiştir. Bu tez çalışması, Doğu Akdeniz’de kanıtlanmış ve tahmini hidrokarbon rezervleri ile meydana gelen süreçler, potansiyel etkiler ve öngörüler göz önüne alınarak oluşturulmuştur.

USGS’in, Levant Havzası’nda ilan ettiği tahmini hidrokarbon rezervleri henüz kanıtlanmış değildir. Bu nedenle, rezerv hacmi kanıtlanmamış, keşifleri tamamlanmamış ve ticarileştirilmemiş bir konumda bulunan bu enerji kaynakları üzerinden öngöründe bulunmak oldukça zordur. Ancak, bu enerji kaynaklarının, keşiflerin gerçekleştiği ülkeler başta olmak üzere, bölgesel ve hatta küresel etkilere neden olduğu görülmektedir. Keşif süreci hala devam eden Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynaklarının, Doğu Akdeniz ülkelerine, bölgesel konjonktüre ve küresel aktörlerin tavır ve tutumlarına, ekonomik ve politik açıdan etkide bulunduğu açıkça görülmektedir.

Doğu Akdeniz hidrokarbon keşiflerine ilişkin meydana çıkan ekonomik, politik, hukuki ve diplomatik süreçler, günlük, hatta saatlik bazda uğramaya devam etmektedir. Bu nedenle, çalışma Mayıs 2019 sonu itibarıyla sınırlandırılmıştır.

Dünya tarihinin başlangıcından itibaren, enerji, yaşamın devamlılığı ve refahı için ana unsur olmuştur. Son yüzyıllarda ise ekonominin büyümesi ve devamlılığı için en önemli girdilerden (input) birisi, enerji kaynaklarıdır. Enerji ekonomisi, son yıllarda önemi artan bir disiplindir. Enerji kaynaklarının ekonomiye etkisi oldukça büyüktür. Ekonomiler, büyüebilmek için enerji kullanımına ihtiyaç duymaktadır. Bu durum, enerji talebinin hızla artmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke kategorilerinde yer alan Doğu Akdeniz ülkeleri -Türkiye dahil- adına, bölgede gerçekleşen hidrokarbon keşifleri ekonomiye

çarpan etkisi yaparak, büyüme ve refah sağlayabilecek potansiyele sahiptir. Ancak, enerji kaynaklarının bazen Hollanda Hastalığına neden olarak enerji kaynaklarına sahip olan ülkenin ekonomisini olumsuz etkilediği de görüldüğünden, bu durum da öngörüler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları politik açmazlar ve diplomatik ilişkiler adına olumlu etkide de bulunabilecektir. Ancak, görüldüğü üzere, Doğu Akdeniz'in hidrokarbon keşifleri, bölgedeki sorunlu diplomatik ilişkiler ve politik açmazlar adına hem çatışma hem de işbirliği dinamiklerini bir arada bulundurmaktadır.

Bu tez çalışması oluştururken, ekonomi-politik çerçevede incelenmesinin nedeni, enerji konusunun enerji diplomasisi ve enerji ekonomisinden, buna ek olarak, hukuki süreçlerden ayrı ele alınmaması gerektiğidir. Çünkü, enerji ile ilgili çalışmaların sağlıklı bir biçimde yürütülebilmesi için birkaç perspektiften analiz edilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada, diğer fosil yakıtlar içerisinde doğal gaz kaynaklarının incelenmesindeki neden, iklim değişikliği ve küresel ısınma kapsamında benimsenen Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması çerçevesinde belirlenen politikalar bağlamında, doğal gazın düşük karbon salımı gerçekleştirmesidir. Ekonominin temel girdilerinden birisi enerjidir. Gelişmekte olan ülkelerin, büyüyen ekonomilerinin en çok ihtiyaç duyduğu unsur ise enerji talebidir. Bu bağlamda, çevreyi diğer fosil yakıtlara oranla daha az kirleten doğal gazın küresel talebi hızla artmaktadır. Buna örnek olarak büyüyen ekonomileriyle birlikte enerji talebi hızla artan Çin ve Hindistan'ın, kömür kullanımı yerine doğal gaz kullanımına yönelmesi gösterilebilir.

Doğu Akdeniz ve Ortadoğu, tarihin ilk çağlarından beri stratejik konumu ve verimli toprakları ile önemli bir bölge olmuştur. Ancak, son yıllarda meydana gelen hidrokarbon keşifleriyle birlikte Doğu Akdeniz, önemini arttırmıştır. Yüzyıllar içerisinde, denizlerle ilgili faaliyetlerin gelişimi, ekonomik ve teknolojik ilerleme ile denizlerden yararlanma ve denizlerin kullanımına ilişkin hukuki zeminin gelişmesine ve yeniden düzenlenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, ortaya 1958 Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmesi ve 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) çıkmıştır. BMDHS'nin içerisinde yer alan en önemli kavramlardan birisi "Münhasır Ekonomik Bölge"dir. Doğu Akdeniz'de belirtilen tahmini hidrokarbon rezervlerinin arama faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için ülkelerin, uluslararası enerji şirketleriyle anlaşmalar yapması gerekmektedir. Zira, Doğu Akdeniz ülkelerinin içerisinde bulunduğu olumsuz ekonomik şartlar, ülkelerin tek başına petrol ve doğal gaz arama faaliyeti gerçekleştirmesinin önüne geçmektedir. Ayrıca, İsrail ve Türkiye hariç, bölgede güçlü bir enerji şirketine sahip Doğu Akdeniz ülkesi bulunmamaktadır. Uluslararası enerji şirketlerinin bölgede arama faaliyeti gerçekleştirebilmesi için devletlerin karşılıklı MEB ilan etmesi

gerekmektedir. Bu nedenle, GKRY, Mısır, Lübnan ve İsrail, bölgede MEB'ler ilan etmekte ve ruhsat verdikleri enerji şirketleri ile arama faaliyetleri yürütmektedir. Bu kapsamda, ortaya Kıbrıs Sorununun devamı niteliğinde, Türkiye-KKTC ve GKRY Deniz Alanı Yetki Uyuşmazlığı hatta Doğu Akdeniz'de sıcak savaşa dönüşmemiş bir soğuk savaşın çıktığı görülmektedir.

Türkiye-KKTC ve GKRY çatışmasının nedeni ise GKRY'nin adanın tek temsilcisi sıfatıyla İsrail, Lübnan ve Mısır ile MEB ilan ederek, kendi MEB'de parseller belirleyip, enerji şirketlerine ruhsat vermesi ve bu enerji şirketlerinin GKRY'nin belirlediği parseller içerisinde önemli doğal gaz sahaları keşfetmesidir. Oysa, Kıbrıs Adası'nda, KKTC ve GKRY olmak üzere iki devlet bulunmaktadır. Bu durumda, adanın doğal zenginlikleri ve enerji kaynakları, adada bulunan iki devlete aittir. Ancak, GKRY, adanın tek temsilcisi gibi hareket etmektedir. 1983'te kuruluşundan itibaren Türkiye hariç hiçbir ülke tarafından tanınmayan KKTC, BM tarafından da tanınmamaktadır. Türkiye, bu nedenle, Kıbrıs Sorunu ve Doğu Akdeniz'deki hak ihlallerine ilişkin BM'ye birçok nota vermektedir.

Doğu Akdeniz doğal gaz keşiflerinin, Kıbrıs Sorununun çözümünde katalizör görevi üstlenebileceği tartışılmaktadır. Ancak, keşifler, aksine neden olarak Türkiye ve KKTC'nin, GKRY ile ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Bugüne kadar GKRY'nin doğal gaz keşiflerinin Türkiye ve KKTC ile ilişkilerini olumsuz etkilediği ve Kıbrıs Sorununu, çözümden uzaklaştırdığı görülmektedir. Yıllardır çözülemeyen Kıbrıs Sorununa eklenen Doğu Akdeniz deniz yetki alanı çatışması, sorunu çok daha karmaşık hale getirmiştir.

Kıbrıs Sorunu, bu bağlamda değerlendirildiğinde, Doğu Akdeniz hidrokarbon keşiflerinin sorunu, Türkiye-GKRY ve KKTC'nin diplomatik ilişkilerini ve hatta Türkiye-AB ilişkilerini de oldukça olumsuz etkilediği görülmektedir. Bu açıdan, enerji keşiflerinin Kıbrıs Sorununu olumsuz etkilemeye devam ederek, sıcak çatışmaya dahi neden olabileceği görülmektedir. KKTC için şimdilik en avantajlı çözümün çözümsüzlük olduğu söylenebilir. Zira, muhtemel çözümün, KKTC'nin ve Türkiye'nin aleyhine gelişme ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Doğu Akdeniz hidrokarbon keşiflerinin, bölgedeki tarihi sorunlara, barış için bir şans yaratacağı, diplomatik ilişkilerin güçleneceği, ülkelerin enerji kaynaklarından yararlanmak üzere, ekonomik çıkarlar doğrultusunda işbirliklerine giderek politik açmazları da bu vesileyle çözebileceği de düşünülmektedir. Bir diğer seçenek ise sorunların daha karmaşık bir hale gelerek çatışmalara neden olabilmesidir. Özetle, Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri, bölgedeki ekonomik ve siyasi sorunlar adına çatışma ve işbirliği dinamiklerini bir arada bulundurmaktadır.

Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarına ilişkin diğer iki sorun ise İsrail-Lübnan Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlığı ve Filistin-İsrail Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlığıdır. Filistin Sorununun bir yansıması olan, Filistin-İsrail Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlığının, Filistin'de her geçen gün artan İsrail ablukası ve insan hakları ihlalleri göz önüne alındığında çözümünün imkansız olduğu görülmektedir. İsrail ve Lübnan ise diplomatik açıdan birbirini tanımayan iki ülkedir. Bu bağlamda denizel alanında yaşadıkları deniz yetki alanı sorunu da çözümden uzak gözükmektedir.

Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri, bölge ülkelerini ekonomik, politik, hukuki ve diplomatik açıdan etkilemektedir. İsrail, başta Tamar ve Leviathan sahaları olmak üzere önemli doğal gaz keşifleri gerçekleştirmiştir. Bölgede, farklı kimliği ile izole durumda bulunan İsrail, doğal gazını ihraç etme bağlamında bölge ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini geliştirebilir. Buna ilişkin olarak, Mısır'a 15 yıl süreyle doğal gaz ihraç etme anlaşması oldukça önemlidir. Enerjiyi ithal eden bir ülke olan İsrail'in gerçekleştirdiği keşiflerle birlikte enerji kullanımında kendine yeterli hale geldiği bilinmektedir. Bu durum, ülkeye, enerji ithalatına yapılan harcamaların azalması nedeniyle önemli ekonomik katkıda bulunmaktadır. İsrail'in doğal gazını ihraç etmesi, ülke ekonomisine önemli katkı sağlayacaktır. İsrail, katı antitröst yasaları ile enerji piyasalarını kontrol etmektedir. Yasal anlamda, %40 oranında ihracatını, yapabileceği doğal gaz kaynaklarının, küresel ya da bölgesel bazda gerçekleşecek ihracatını rezerv hacmi belirleyecektir. İsrail'in sahip olduğu doğal gaz kaynaklarının mevcut hacmi nedeniyle küresel enerji piyasalarında rekabet etme şansı düşüktür. İsrail'in yüksek iç talebi ve doğal gaz rezervleri değerlendirildiğinde, ülkenin yüksek miktarda doğal gaz ihraç edemeyeceği görülmektedir. İsrail'in, doğal gazının ihracatından ziyade iç piyasaya yönelik olacağı ve iç talebi karşılayacağı öngörülmektedir. Ayrıca, artan doğal gaz talebi, ihracat şansını daha fazla düşürecektir.

Doğu Akdeniz ülkelerinin iç doğal gaz talebi ve sahip olduğu kanıtlanmış rezervleri, doğal gazın geleceğini belirleyecektir. Bu bağlamda, ülkeler iç talebine göre doğal gaz kaynaklarını ihraç edecek ya da iç piyasaya yönelik olarak kullanacaktır.

İsrail'in, doğal gaz kaynaklarını ihraç etmesine ilişkin farklı seçenekler değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, başta Türkiye olmak üzere bölge ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini geliştirebilecektir. Farklı seçenekler kapsamında GKRY ve Mısır gibi diğer hidrokarbon keşifleri gerçekleştiren ülkelerle birlikte doğal gazını Avrupa ya da dünya piyasalarına işbirliği yaparak ihraç edebilir. Doğu Akdeniz keşifleri, İsrail'e, siyasi ve ekonomik açıdan olumlu etkide bulunacaktır. Bu öngörülerde bulunmak için henüz erkendir. Kısa vadede,

İsrail, keşfettiği doğal gaz hacmiyle, kendi iç talebini karşılayarak, bölgesel bazda ihracat gerçekleştirecektir. Gerçekleşme imkanı yüksek olan keşifler, her an bu konjonktürü değiştirebilir.

Mısır'da gerçekleşen Zohr sahası keşfi, Doğu Akdeniz'de gerçekleşen en büyük doğal gaz sahası keşfidir, ulusal ve bölgesel bazda bir oyun değiştirici olarak kabul edilmektedir. Mısır'ın gerçekleştirdiği keşifler, ülkenin ekonomik, politik konjonktürüne, diplomatik ilişkileri ile enerji görünümüne önemli katkı sağlayacaktır. Doğal gaz ihracatçısı konumundan net ithalatçı konumuna geçen Mısır için, ülke de gerçekleşen doğal gaz keşifleri oldukça önemlidir.

Mısır, uzun yıllardan beri IMF'den borç alan bir ülke olarak, oldukça sorunlu bir ekonomiye sahiptir. Buna, Arap Baharı ile ortaya çıkan ekonomik ve politik sorunlar da eklenmiştir. Ülkenin enerji iç talebi oldukça hızlı artmaktadır ve enerji ithalatına yapılan harcamalar, büyük rakamlarda gerçekleşmektedir. Mısır'da gerçekleşen doğal gaz keşiflerinin oldukça büyük hacimde olmasına rağmen ihraç edilme konusu belirsizdir. Zira, Mısır'ın artan iç talebi nedeniyle ülke, İsrail'den doğal gaz ithalatı yapmak üzere anlaşma imzalamıştır. Mısır'ın, sahip olduğu Idu ve Damietta LNG tesisleri, İsrail ve GKRY doğal gazının birleştirilmesi, gibi seçenekler, ülkeye, ihracat imkanı tanıyabilecektir. Ayrıca, Mısır'ın doğal gaz keşiflerinin yabancı yatırımcıları çekerek ülke ekonomisine önemli katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Buna ek olarak, Mısır'ın başta İsrail olmak üzere bölge ülkeleri ile diplomatik ilişkilerine olumlu etki sağlayacağı öngörülmektedir. Mısır'ın gerçekleştirdiği önemli hidrokarbon keşifleri doğrultusunda, bölge ülkeleri ile diyalogunun artacağı ve ekonomisinin düzeleceği tahmin edilmektedir. Mısır'ın enerji ilişkileri kapsamında geliştireceği diplomatik ilişkiler, ülkenin önemli işbirlikleri gerçekleştirmesine neden olacak potansiyeldedir.

GKRY'de, keşif faaliyetleri devam etmektedir ancak ihracatı sağlanabilecek hacimde keşif henüz gerçekleşmemiştir. Doğu Akdeniz'deki çatışmalar, bölgesel gelişmeler ve özellikle KKTC ve Türkiye ile arama çalışmalarına ilişkin yaşanan anlaşmazlıklar, gelişmeleri olumsuz etkilemektedir. Hidrokarbon kaynaklarının gelişimi, ekonomik sorunların düzelmesinde etkili olacaktır. Enerji kullanımında doğal gaz bulunmayan GKRY'nin, doğal gaz kaynaklarının büyük kısmını ihraç edeceği öngörülmektedir.

GKRY, doğal gaz arama faaliyetlerini ve gerçekleştirilen keşifleri, başta Kıbrıs Sorunu olmak üzere siyasi araç olarak kullanmaktadır. Enerjinin politik silah olarak kullanılması sık rastlanılan bir durumdur. Ancak, GKRY'nin, Afrodit sahası, enerjiyi politik silah olarak kullanamayacağı kadar sınırlı bir rezervdir. Afrodit sahası, Yunanistan'a gidecek bir boru hattı

ya da LNG terminali inşası ile LNG ihracatına yetecek hacimde doğal gazı sahip değildir. Ancak yine de, GKRY'nin gerçekleştirdiği keşiflerle birlikte, ekonomisine katkı sağlayacağı; politik açıdan kazanımlar elde ederek Kıbrıs Sorununa ilişkinin savlarını güçlendireceği ve EastMed forum gibi oluşumlarda görüldüğü üzere diplomatik ilişkilerini ve işbirliklerini olumlu yönde etkileyeceği öngörülmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye ve KKTC ile gerilimin ve çatışmanın artarak olumsuz bir etki yaratacağı beklenmektedir. Kıbrıs Sorununa ilişkin gelişmeler ise, Türkiye ve KKTC'nin aleyhine gerçekleşebilir. Bu nedenle, Türkiye'nin konuyu realist bir şekilde yakından takip etmesi gerekmektedir.

Lübnan'ın enerji tüketimi içerisinde, doğal gaz kullanımı bulunmamaktadır. Lübnan'ın henüz arama yaptığı sahalarda keşif gerçekleştirememiş olmasına rağmen enerji tüketiminde doğal gazın kullanımı olmadığı için keşif yapılması halinde doğal gazı, ülke içi enerji talebini karşılayacak ve ihraç edebilecektir. Lübnan'ın ilan ettiği alanda, ruhsat verdiği şirketler, hidrokarbon keşifleri gerçekleştirebilirse enerjide dışa bağımlı olan ülkenin ekonomisine önemli katkı sağlanacaktır. Buna ek olarak, İsrail-Lübnan deniz yetki alanı uyuşmazlığı çözülebilir. Lübnan'ın ekonomisi düzelebilir ve işbirlikleri ile diplomatik ilişkiler gelişebilir. Bu sayede Lübnan, siyasi açıdan güçlenmiş olacaktır. Ancak ülkenin iç siyasetinin de istikrarlı olması gerekmektedir.

Suriye'nin kısa ve orta vadede Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervlerinden gelir sağlaması, Suriye İç Savaşı ile imkansız gözükmektedir. Suriye'nin ihracat yapabilecek doğal gaz hacim potansiyeli bulunmamaktadır. Suriye, bölgede petrol ve doğal gaz adına ancak transit ülke konumunda bulunarak gelir sağlayabilecektir. Bunun gerçekleşmesi için ise öncelikle savaşın bitmesi ardından ise ülkede istikrar sağlanması gerekmektedir. Ülkenin enerji kaynaklarını kullanması, savaşla birlikte büyük hasara uğrayan ekonomisini kalkındırabilir. Buna ek olarak, enerji ilişkileri bağlamında bölgesel diyalogu arttırıp, işbirliği sağlayarak bölge ülkeleriyle diplomatik ilişkilerini güçlendirebilir. Bu öngörüler ancak uzun vadede gerçekleşebilecektir.

Filistin'in, Filistin Sorunu ve İsrail'in ablukası kapsamında, kısa, orta ve hatta uzun vadede Gazze Marine sahasındaki doğal gazını çıkararak piyasaya sürmesi ve bu kaynaklardan gelir elde ederek hemen hemen tamamıyla dışa bağımlı ekonomisini düzeltmesi imkansızdır.

Türkiye, doğal gazını %99 oranında ithal etmektedir. Doğu Akdeniz keşifleri, Türkiye için doğal gazını çeşitlendirebilmesi adına önemli bir alternatif olabilecektir. Ayrıca, enerji nakil

güzergahları üzerinde olması ve enerji transit ülke konumu nedeniyle, Doğu Akdeniz doğal gazının Türkiye üzerinden, Avrupa'ya taşınma imkanı güçlüdür. Bu sayede, Türkiye, hem transit gelir elde edebilecek hem de hızla artan doğal gaz talebini karşılayabilecektir.

Doğu Akdeniz bölgesinin stratejik önemine ek olarak hidrokarbon kaynaklarına sahip olması, küresel aktörlerin bölgeyle doğrudan ilgilenmesine neden olmaktadır. ABD, Ortadoğu'nun yanı sıra, son yıllarda Doğu Akdeniz ile de ilgilenmeye başlamıştır. Hatta buna ilişkin, kongre tutanağı tez çalışması içerisinde incelenmektedir. ABD'nin bölgedeki enerji kaynaklarını kontrol etmek ve bu kaynaklardan faydalanmak istemesinin yanı sıra, bölgede faaliyet gösteren Amerikan enerji şirketlerinin çıkarlarını gözetmesi, güvenliği sağlaması ve daimi müttefiki İsrail'in koruyuculuğunu üstlenmesi de nedenler arasında yer almaktadır. Ayrıca ABD, Kıbrıs Sorunu ve Filistin Sorununa birinci derecede müdahil olmaktadır.

Bir diğer küresel güç olan Rusya'ya bakıldığında, Rusya'nın Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri ile ilgilenmesinin birkaç nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, Rusya ile dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi Rus doğal gaz şirketi Gazprom, Avrupa'nın ana doğal gaz tedarikçisidir ve Avrupa doğal gaz piyasalarında büyük ölçüde monopol konumunda bulunmaktadır. Bu nedenle, Avrupa doğal gaz piyasalarında pazar payını azaltacak ve rekabeti arttıracak herhangi bir alternatife karşı çıkmaktadır. Buna, Doğu Akdeniz'den, Avrupa'ya taşınacak olan doğal gaz da dahildir. Bu nedenle, Türkiye ve diğer ülkeler ile boru hatları inşa ederek enerji piyasaları üzerindeki gücünü korumak istemektedir. Bir diğer neden ise vekalet savaşları bağlamında Suriye İç Savaşı üzerinden, bölgedeki varlığını korumak ve bölgede Amerikan hegemonyasının önüne geçmek istemesidir. Rusya'nın askeri anlamda Doğu Akdeniz'de varlığını sürdüreceği ve Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri ile yakından ilgilenmeye devam edeceği kesindir. Gelecek yıllar, Rusya'nın Suriye ve Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerine ve ABD ile rekabetine sahne olmaya devam edecektir. Büyük güçlerin enerji kaynaklarını kontrol etme isteği ileriki yıllarda da sürecektir.

İngiltere'nin, Doğu Akdeniz'deki konumu ise dikkate değerdir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ile adadan çekilen İngiltere, Akrotiri ve Dikelya askeri üsleri ile adadaki varlığını korumaktadır. Şimdilik bir faaliyette bulunmayan İngiltere'nin, hidrokarbon keşiflerinden pay elde etmek istemesi muhtemel olmakla birlikte, İngiltere, üsleriyle adada önemli bir stratejik konuma sahiptir.

Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri AB açısından oldukça önemlidir. Doğal gaz ithalatında büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı olan AB ülkeleri, Rusya'nın enerjiyi politik silah olarak

kullanması nedeniyle birçok kez doğal gaz kesintisine maruz kalmıştır. Çeşitli nedenlerle Ukrayna ile anlaşmazlık yaşayan Rusya, vanaları kapatarak doğal gaz akışını kesmektedir. Ekonominin ve yaşamsal faaliyetlerin temelini oluşturan enerji, kesintiler nedeniyle AB'yi enerji kaynaklarını çeşitlendirme ve alternatif tedarikçiler aramaya itmiştir. Bu kapsamda, "AB Enerji Politikaları", değişime uğramaktadır. AB, yenilenebilir enerji üretimini en kısa sürede maksimum düzeye çekmeyi hedeflemektedir. Bunun bir diğer nedeni ise çevre politikalarıdır. AB ülkelerinde yenilenebilir enerji kullanımına, doğal gaz kullanımı da eşlik etmektedir. Bu nedenle, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, AB için önemli bir alternatif olarak değerlendirilmektedir. AB'nin, enerji tedarikçilerini çeşitlendirme politikası kapsamında GGK'yi oluşturduğu görülmektedir. Doğu Akdeniz'den taşınacak doğal gaz, TANAP'a bağlanarak Avrupa'ya taşınabilecektir.

AB adına Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları için öngörülerde bulunmadan önce AB'nin azalan doğal gaz talebi ve Avrupa enerji piyasalarına giren Amerikan Kaya Gazı (Shale Oil/Gas) ve Yamal LNG Tesisinden ithalatı gerçekleştirilen doğal gaz ile artan yenilenebilir enerji üretimi göz önüne alınmalıdır. Bu durumda, AB'nin Doğu Akdeniz doğal gazına ihtiyacının ne ölçüde olacağı ya da Doğu Akdeniz doğal gazının Avrupa piyasalarındaki diğer tedarikçilerle rekabet edebilme şansı belirsizdir. Ancak, Avrupa piyasalarına ihracat yapan yeni doğal gaz tedarikçileri ve az miktarda da olsa azalan doğal gaz talebi, Avrupa ülkelerinin Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarına büyük bir ihtiyacı bulunmadığını göstermektedir. Bu nedenle de AB'nin oldukça yüksek maliyetli bir proje olan, EastMed Boru Hattı projesini içerisinde bulunduğu ekonomik durum göz önüne alındığında finanse etmeyeceği görülmektedir.

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının taşınmasına ilişkin bölgesel ve küresel bazda; boru hattı ya da LNG biçiminde birçok seçenek gündemdedir. Bunlardan en fazla gündemi meşgul eden, EastMed boru hattı projesidir. GKRY, İsrail, Yunanistan ve İtalya, son birkaç yıldır EastMed Forumlarında bir araya gelerek projenin hayata geçmesine ilişkin ön anlaşmalar gerçekleştirmektedir. Ayrıca, AB, Ortak Çıkar Projeleri (PCI) kapsamında projenin fizibilite raporunu finanse etmiştir. Raporda, projenin fizibilitesinin olduğu belirtilmektedir. Esasen bu proje değerlendirildiğine, projenin fizibilitesinin olmadığı ve Doğu Akdeniz'de bu projenin gerçekleşmesi adına yeterli rezervin henüz keşfedilmediği görülmektedir. Zaten, Doğu Akdeniz'de, doğal gaz kaynaklarına ilişkin projelerin hayata geçebilmesi adına henüz yeterli keşifler gerçekleştirmediği görülmektedir.

Türkiye ve KKTC, Kıbrıs Sorununa ilişkin süreçte zayıflatılmak istenmektedir. Ayrıca, önemli bir transit ülke olarak, Türkiye'nin Doğu Akdeniz keşiflerinin dışında bırakılması

planlanmaktadır. Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının Avrupa'ya taşınması sürecinde Türkiye, devre dışı bırakılmak istenmektedir. Bu kapsamda, gerçekleşmesi adına yeterli rezerv ve fizibilitenin bulunmadığı EastMed Boru Hattı Projesine ilişkin çeşitli spekülasyonlarla, siyasi konjonktür manipüle edilmektedir.

Avrupa'nın, Rusya'dan ithal ettiği doğal gaza bağımlılığı yıllık yaklaşık 170 bcm iken, EastMed Boru Hattı ile 12 bcm dolaylarında doğal gaz hacimde Avrupa'ya taşınacağı hesaplanmaktadır. Tahmini Doğu Akdeniz doğal gaz rezervleri, yaklaşık olarak dünya rezervlerinin %2'sini oluşturmaktadır. Doğu Akdeniz doğal gaz hacmi, Avrupa piyasaları için yetersizdir. Bu bağlamda, projeye yapılacak yatırımın ve hayata geçmesinin gerçeklik dışı olduğu görülmektedir. Doğu Akdeniz'den, Avrupa'ya, mevcut konjonktürde, doğal gaz ihraç imkanı düşük gözükmemektedir. Zira ülkeler ancak kendi iç talebini karşılayacaktır. Ayrıca ihracat gerçekleştirilecek yeterli doğal gaz hacmi bulunmamaktadır. Bölgenin siyasi ve ekonomik atmosferi, yatırımcıların risk almasının önüne geçmektedir.

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının hacmi, AB ülkelerinin tüketim hacmi ve piyasada yer alan diğer tedarikçilerin toplam hacmi yanında oldukça düşük kalmaktadır. Bu nedenle, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarına ilişkin, bölgede daha büyük hacimde keşifler gerçekleştirilinceye dek, Avrupa'ya taşınması için büyük yatırımların finanse edilemeyeceği görülmektedir. Ayrıca, Doğu Akdeniz'de şu ana kadar keşfedilen doğal gaz hacminin Avrupa için oldukça yetersiz kaldığı da açıktır. Bu nedenle, ortaya konulan EastMed Boru Hattı gibi projeler gerçeklikten uzaktır. Bu ve benzeri projeler, enerjinin politik silah olarak kullanıldığını göstermektedir.

EastMed boru hattı projesi, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının taşınmasına ilişkin en maliyetli projedir ve teknik engeller barındırmaktadır. Bu projenin fizibilitesi yoktur. Boru hattının inşa edilmesi için yeterli rezerv mevcut değildir. Avrupa doğal gaz piyasasında tekel konumunda bulunan ve buradan önemli ihracat geliri sağlayan Rusya, bu projenin önünü kesecektir. Avrupa piyasalarına giriş yapan yeni doğal gaz tedarikçileri ve az miktarda da olsa azalan doğal gaz talebi, Avrupa ülkelerinin Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarına büyük bir ihtiyacı bulunmadığını göstermektedir. EastMed boru hattı projesinin, fayda/maliyet analizi açısından değerlendirildiğinde ve engeller açısından ele alındığında gerçekleşmesinin imkansız olduğu görülmektedir. Doğu Akdeniz'in doğal gaz rezervi mevcut durumda sınırlıdır ve bu maliyetli projeye başlanması oldukça düşük bir olasılıktır.

Doğu Akdeniz doğal gazının ihracatı adına en uygun seçenek, İsrail'den Türkiye'ye inşa edilecek bir boru hattıdır. Türkiye, coğrafi konumu, büyüyen enerji piyasası, GGK'nun ayağını oluşturması ve enerji tedarikçilerini çeşitlendirmek istemesi ile İsrail doğal gazı için oldukça önemli bir pazar potansiyeli konumundadır. Ancak, Türkiye'nin de yeterli hacimde yedek kapasitesi bulunmamaktadır. İsrail'in bu çıkarlar doğrultusunda, hukuki ve politik açıdan Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Bu durum, boru hattı inşasını, Doğu Akdeniz doğal gaz keşiflerinin geliştirilmesinde büyük engel olan Kıbrıs Sorunundan bağımsız hale getirmektedir. Unutulmaması gerekir ki, yatırım istikrarın ve ılımlı diplomatik ilişkilerin olduğu alanı tercih etmektedir. Diğer seçenekler ele alındığında, fizibilite ve fayda/maliyet analizine göre gerçekleşme imkanı en uygun olan proje, İsrail-Türkiye Boru Hattı projesidir. Ancak bu projenin de gerçekleşme imkanı düşüktür.

Doğu Akdeniz'de hidrokarbon arama faaliyeti gösteren şirketlerin büyük çoğunluğu, uluslararası enerji şirketleridir. Ancak bölgede planlanan projelerin büyük bir kısmı hayata geçememektedir. Enerji şirketleri, yatırım gerçekleştirmek için istikrara ihtiyaç duyarlar. Ancak Doğu Akdeniz istikrardan uzak bir bölgedir. Buna ek olarak, petrol fiyatlarına paralel biçimde düşük seyreden doğal gaz fiyatları da yatırımları olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, denizel alan (offshore) doğal gaz yatırımları oldukça yüksek maliyetlidir. Bu nedenle, Doğu Akdeniz'de planlanan birçok enerji projesi hayata geçememektedir. Büyük enerji şirketleri, önemli kar elde edemeyecekleri bir bölgeye yatırım yapmaktan uzak durmaktadır. Petrol ve doğal gaz sektöründe yapılacak yatırımlar risklidir. Enerji şirketleri, özellikle denizlerde gerçekleştirilen sondaj faaliyetleri ve ihalelere, Doğu Akdeniz'de de olduğu gibi konsorsiyumlar oluşturarak girmektedir.

Bir diğer proje olan Vasilikos LNG terminali inşasının maliyeti, İsrail'den Türkiye'ye yapılması planlanan boru hattının maliyetinin iki katıdır. GKRY, ekonomik kriz ve Kıbrıs Sorunu açısından yatırımcıları, Vasilikos LNG terminali projesine çekmekte zorlanmaktadır. Bu nedenle, Doğu Akdeniz doğal gazının taşınmasına ilişkin pek uygun bir seçenek olmadığı görülmektedir. Son dönemde, Vasilikos LNG terminali seçeneğinin yerini, EastMed Boru hattı almıştır. Doğu Akdeniz'de birçok proje, fizibilitesi olmadığı için ertelenmiş ya da rafa kaldırılmıştır. Vasilikos LNG terminalinin inşası oldukça zordur ve bu projenin de rafa kalkması muhtemeldir.

Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri kapsamında ortaya atılan Türkiye, İsrail, Mısır ya da GKRY'nin, enerji üssüne dönüşeceği fikri ise gerçeklik dışıdır. Bu tanım, kısa ve orta vadede

bahsedilen ülkeler için gerçekleşmeyecektir. Söylem yalnızca siyasi amaçlıdır ve gerçekleşme şansı yoktur.

İsrail'e LNG terminali inşa projesinin gerçekleşme imkanı da yine oldukça düşüktür. LNG terminali inşası oldukça yüksek maliyetlidir ve güvenlik tehditleri nedeniyle gerçekleşmemektedir. Bu nedenle, İsrail'de Hizbullah tehdidi nedeniyle; Vasilikos'ta ise rezerv yetersizliği nedeniyle LNG terminali inşa edilme imkanı düşüktür. Mısır'ın, Idku ve Damietta LNG tesislerinin kullanılarak, doğal gazın, İsrail ve GKRY doğal gazı ile taşınması seçenekler arasında değerlendirilebilir. Türkiye-Kıbrıs arasında doğal gazın taşınması ise Kıbrıs Sorunu nedeniyle imkansızdır.

Doğu Akdeniz'de, mevcut Kıbrıs Sorunu, Arap Baharı, Suriye İç Savaşı, Arap-İsrail ya da Filistin Sorunu ve Mısır'ın siyasi atmosferi nedeniyle Doğu Akdeniz hidrokarbon keşiflerinin gelişiminin ve doğal gaz kaynaklarından elde edilecek faydanın önüne geçmektedir. Arap Baharı, Doğu Akdeniz doğal gaz faaliyetlerinin gelişimini olumsuz etkilemektedir. Bölgedeki çatışmalar ve istikrarsızlık, şirketleri bölgeden uzaklaştırmakta ve yatırımların önüne geçmektedir. Buna örnek olarak, Mısır'dan İsrail'e gaz akışının kesilmesi gösterilebilir. Arap Baharı olarak adlandırılan hareketin, sonuçları itibariyle Arap ülkelerine baharı ya da kışı getireceği uzun vadede belli olacaktır.

Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri, tüm enerji kaynaklarında olduğu gibi diplomatik ilişkileri etkilemektedir. Doğu Akdeniz'de yeni bloklaşmalar görülmektedir. İsrail-GKRY-Yunanistan'ın yakınlaştığı; Türkiye-KKTC ve GKRY arasındaki gerilimin ise arttığı görülmektedir. Mısır ise İsrail ile enerji ilişkileri kapsamında yakınlaşmaktadır. Enerji ilişkileri, diplomatik ilişkilerden çok daha farklı seyretmektedir. Diplomatik ilişkilerin bozuk olduğu bir atmosferde, son derece güçlü enerji ilişkileri kurulması mümkündür. Buna örnek olarak, Yamal LNG'sinin, Boston'a ihraç edilmesi verilebilir. İsrail-Türkiye ilişkileri ise yaşanan krizlerden sonra daha istikrarlı bir seyir izlemektedir. Hidrokarbon keşiflerinin gerçekleşmeye başladığı günden itibaren görüşmelere devam eden İsrail ve Türkiye, siyasi sorunları bir kenara bırakarak ekonomik çıkarlar doğrultusunda İsrail-Türkiye Boru Hattı inşasına karar verebilir. Zira, çalışmada da ele alındığı üzere diplomatik krizler, ülkelerin ticari ilişkilerini her zaman olumsuz etkilememektedir. İsrail ve Türkiye'nin kopma noktasına gelen diplomatik ilişkilerinin aksine, ticaret hacminin büyüdüğü görülmektedir.

Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri, bölgede çatışma ve işbirliği yaratacak potansiyele sahiptir. Enerji kaynakları, çatışma ve işbirliği potansiyelini bir arada bulundurmaktadır. Enerji

kaynakları, politik ve ekonomik ilişkileri geliştirerek bölgeye istikrarı getirme şansına sahiptir. Bölge ülkeleri arasında yaşanan siyasi sorunlar çözülebilirse, bölgesel entegrasyon sağlanabilir. Zira, Doğu Akdeniz doğal gaz keşiflerine ilişkin faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için işbirliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü, Doğu Akdeniz ülkelerinin ekonomileri; projeleri ve faaliyetleri karşılamak adına yetersiz kalmaktadır. Bu dinamiklerin ne yönde gelişeceğini keşfedilecek rezerv hacmi ve zaman belirleyecektir.

Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları küresel bir oyun değiştirici olacak potansiyele sahip değildir. Doğu Akdeniz kaynakları, küresel bir oyun değiştiriciden ziyade bölgesel bir oyun değiştirici olacak, ülkelerin ulusal bazda enerji görünümünü ve buna bağlı olarak ekonomilerini etkileyecektir. Eğer bu sağlanamazsa sıfır toplamlı oyun sürmeye devam edecektir. Doğu Akdeniz genel olarak enerji ithalatçısıdır. Keşifler ile elde edilen kaynaklarla bu konum değişecektir. Bu nedenle, keşifler, bölge ülkelerinin ekonomik gelişimine katkı sağlayacaktır. Ancak, Doğu Akdeniz'de çatışma ve savaşlar devam ederse süreç oldukça zor ilerleyecektir. Yine de, Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervlerinin küresel pazara arz edilmesi, gerçekleştirilecek önemli keşifler sayesinde söz konusu olabilecektir.

Hidrokarbonlar üzerindeki diplomasi bölgenin geleceğini etkileyecektir. Eğer EastMed ya da İsrail-Türkiye gibi boru hattı projeleri hayata geçerse yeni bir politik oluşum (political shift) meydana gelecektir. Doğu Akdeniz keşiflerinin tarihi ve politik açmazları çözme şansı oldukça düşüktür. Ancak, bununla birlikte ülkelerin diplomatik ilişkilerini geliştirerek işbirlikleri yaratması oldukça olasıdır. Özetle, Doğu Akdeniz keşifleri, küresel değil bölgesel bazda bir etki yaratacaktır. Ayrıca, Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının küresel değil bölgesel bazda ihracatının gerçekleştirileceği öngörülmektedir.

Doğu Akdeniz'de, özellikle, Türkiye, KKTC ve GKRY ekseninde gerçekleşen gelişmeler MEB uyuşmazlığının artacağını göstermektedir. Yavuz Gemisi'nin, Akdeniz'de faaliyetlerine başlaması ve ardından AB'nin Türkiye'ye yaptırım uygulamasının söz konusu olması ile birlikte gerginlik doruk noktaya ulaşmıştır. Bu açıdan, Kıbrıs Sorununun ve deniz yetki alanı uyuşmazlığının çözümden uzaklaştığı görülmektedir.

Doğu Akdeniz'de keşfi gerçekleşen hidrokarbon kaynakları ile ilgili tez çalışmasının sonlandırıldığı tarihte, yapılan değerlendirmeler bu şekildedir. Bu aşamaya kadar Doğu Akdeniz'de gerçekleştirilen doğal gaz keşiflerinin ekonomik, politik, hukuki ve diplomatik değerlendirmesi ortaya konulmuştur. Ancak, yarının ne getireceği belirsizdir. Zira,

gerçekleşecek her yeni keşif ekonomik, siyasi, hukuki ve diplomatik unsurları kökten değişime uğratabilir.

Son olarak, devletlerarası ilişkilerde daimi dost ya da daimi düşman yoktur; yalnızca devletlerin daimi çıkarları vardır. Bu unsur, ülkelerin diplomatik ilişkilerini belirlemektedir. Ekonomi ve para ise, kapitalist dünyanın en önemli unsurlarından birisi, hatta en önemli unsuru olarak kabul görmektedir. Bu nedenle, enerji kaynakları bağlamında ortaya çıkacak her ekonomik fayda, siyasi sorunları bir kenara itebilecek güce sahiptir. Bir başka ifadeyle, ekonomik çıkarlar, siyasi açmazların çözülmesi adına önemli bir görev üstlenebilir.

Enerji kaynaklarına ilişkin enerji konusu oldukça kaygan bir zemine sahiptir. Doğu Akdeniz keşiflerinin yaratacağı olumlu ve olumsuz etkileri, bölgesel ve küresel bazda zaman gösterecektir. Temenni, bölgedeki gerginliklerin çatışma ve savaş yerine diplomasi ile çözülmesi yönündedir. Zira, kapitalist düzende savaşın tek kazananı vardır, o da silah tüccarlarıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Aalto, Pami. **The EU-Russian Energy Dialogue : Europe's Future Energy Security**. Burlington, VT : Ashgate, 2008.

Aubrecht, Gordon J. **Energy: Physical, Environmental, and Social Impact**. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Prentice Hall, 2006.

Bahgat, Gawdat. **Energy Security: an Interdisciplinary Approach**. İngiltere: Wiley, 2011.

Banks, Ferdinand E. **Energy Economics: A Modern Introduction**. Boston, MA : Springe US, 2000.

Banks, Ferdinand E. **The Political Economy Of Natural Gas**. Londra: Routledge, 2017.

Başbuğ, İlker. **Unutulan Ada Kıbrıs**. Kırmızı Kedi, 2016.

Başeren, Sertaç Hami. **Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı**. İstanbul : Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, 2010.

Bhattacharyya, Subhes C. **Energy Economics : Concepts, Issues, Markets and Governance**, London: Springer London, 2011.

Buenstorf, Guido. **The Economics of Energy and the Production Process: an Evolutionary Approach**. Cheltenham. İngiltere: Edward Elgar Publishing, 2004.

Bunton, Martin P. **The Palestinian-Israeli Conflict : A Very Short Introduction**. İngiltere : Oxford University Press, 2013.

Cohen, Michael Joseph. **Britain's Moment in Palestine : Retrospect and Perspectives, 1917-48**. Israeli History, Politics and Society: 55, Routledge/Taylor & Francis Group, 2014.

Cohn, Theodore H. **Global Political Economy : Theory and Practice**. New York : Pearson Longman, 2010.

Belyi, Andrei V. **Transnational Gas Markets and Euro-Russian Energy Relations**. Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; New York, NY : Palgrave Macmillan, 2015.

Çelikpala, Mitat. **Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı**. İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2013.

Davidson, Debra J. ve Matthias Gross. **The Oxford Handbook of Energy and Society**. New York: Oxford University Press, 2018.

Demir, Faruk. **Enerji Oyunu**. İstanbul: Ayrım Yayınları, 2010.

Denktaş, Rauf. **The Cyprus Triangle**. Londra : Boston : Nicosia, KKTC : Allen & Unwin : K. Rustem & Bro., 1982.

Drevet, Jean-François. "Le gaz, facteur politique clef en Méditerranée orientale?". **Futuribles**. No. 412. 2016.

Eden, Richard John. **Energy Economics : Growth, Resources and Policies**. New York: Cambridge University Press. 1981.

El-Katiri, Laura ve Mohammed El-Katiri. **Regionalizing East Mediterranean Gas: Energy Security, Stability, And The Us Role**. Carlisle Barracks, PA : Army War College Strategic Studies Institute, 2014.

Gelvin, James L. **The Israel-Palestine Conflict : One Hundred Years of War**. İngiltere: Cambridge University Press, 2014.

Ghanem, Hafez (Ed.). **The Arab Spring Five Years Later**. 1. Baskı. Brookings Institution Press. 2016.

Gilardoni, Andrea. **The World Market for Natural Gas: Implications for Europe**. Heidelberg : Springer Berlin Heidelberg, 2008.

Gill, Stephen ve David Law. **The Global Political Economy: Perspectives, Problems, And Policies**. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1988.

Gilpin, Robert ve Jean M. Gilpin. **Global Political Economy: Understanding The International Economic Order**. Princeton, N.J. : Princeton University Press, 2001.

Goldemberg, José. **Energy: What Everyone Needs to Know**. Oxford University Press. 2012.

Goure, Daniel. "Souda Bay: NATO's Military Gem in the Eastern Mediterranean". Arlington : **Lexington Institute**. 2016.

Griffin, James M. ve Henry B. Steele. **Energy Economics And Policy**. New York : Academic Press, 1980,.

Haas, Mark L. ve David W. Lesch. **The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East.** Colorado : Westview Press. 2013.

Harms, Gregory ve Todd M. Ferry. **The Palestine-Israel Conflict : A Basic Introduction.** İngiltere : Pluto Press, 2008.

Harris, William W. **The Levant: A Fractured Mosaic.** Princeton, N.J. : Markus Wiener Publishers, 2008.

Hever, Shir. **The Political Economy of Israel's Occupation : Repression beyond Exploitation.** Colorado: Pluto. 2010.

Hinrichs, Roger A. ve Merlin Kleinbach. **Energy: Its Use and the Environment.** Boston, MA : Brooks/Cole. 2013.

Hussein, Cherine. **The Re-Emergence of the Single State Solution in Palestine/Israel : Countering an Illusion.** Routledge Studies on the Arab-Israeli Conflict: 17. Routledge. 2015.

Hülsemeyer, Axel. **International Political Economy : A Reader.** Don Mills, Ont. : Oxford University Press. 2010.

International Energy Agency (IEA), **World Energy Outlook 2017**, 2017

International Energy Agency, **Flexibility in Natural Gas Supply and Demand.** OECD Publishing. Paris. 2002.

Janardhan, Vikram ve Bob Fesmire. **Energy explained: Conventional Energy and Alternative Vol.1.** Rowman & Littlefield Publishers, 2010.

Jung, Najeeb. **The Political Economy of Energy and Growth.** Oxford University Press, 2014.

Kalicki, Jan H. ve David L. Goldwyn. **Energy and Security.** Washington, D.C. : Woodrow Wilson Center Press, 2005.

Kandiyoti, Rafael. **Pipelines: Flowing Oil And Crude Politics.** New York: I.B. Tauris, 2008.

Kandiyoti, Rafael. **Powering Europe : Russia, Ukraine, and the Energy Squeeze.** New York, NY; Houndmills, Basingstoke, Hampshire : Palgrave Macmillan, 2015.

Kaya, İslam Safa. **Uluslararası Deniz Hukuku Çerçevesinde Doğu Akdeniz'deki Petrol ve Doğalgaz Kaynakları.** 2. Baskı, Ankara : Adalet Yayınevi, 2016.

Ketchley, Neil. **Egypt in a Time of Revolution.** İngiltere: Cambridge University Press, 2017.

Kolb, Robert W. **The Natural Gas Revolution: At the Pivot of the World's Energy Future**. Upper Saddle River, New Jersey : Pearson Education, 2013.

Kontakos, Panagiotis ve Virginia Zhelyazkova. "Energy Infrastructure Projects of Common Interest in the SEE, Turkey, and Eastern Mediterranean and Their Investment Challenges". **Energy Systems and Management**. Springer Proceedings in Energy, Springer, 2015.

Krämer, Gudrun. **A History of Palestine : From the Ottoman Conquest to the Founding of the State of Israel**. ABD : Princeton University Press, 2008.

Kuran, Selami. **Uluslararası Deniz Hukuku**. İstanbul : Beta Yayınları, 2015.

Kümmel, Reiner. **The Second Law of Economics: Energy, Entropy, and the Origins of Wealth**. New York, NY: Springer, 2011.

Kyrrēs, Kōnstantinos P. **History of Cyprus**. Nicosia, Kıbrıs : Nicocles Pub House, 1985.

Lakes, Gary. "Global Energy Debates and the East Mediterranean". **PRIO Center**, Nicosia, 2015.

Laremont, Ricardo (Ed.). **Revolution, Revolt and Reform in North Africa: The Arab Spring and Beyond**, İngiltere : Routledge, 2014.

Manisalı, Erol. **Dünden Bugüne Kıbrıs**. 3.Baskı. İstanbul : Gündoğan. 2003.

Mansel, Philip. **Levant: Splendour and Catastrophe on the Mediterranean**. New Haven: Yale University Press, 2011.

McElroy, Michael B. **Energy: Perspectives, Problems, and Prospects**. New York : Oxford University Press, 2010.

Micco, Pasquale De. "The Prospect of Eastern Mediterranean Gas Production: An Alternative Energy Supplier for the EU?". **European Union**. 2014.

Mohitpour, Mo. **Energy Supply and Pipeline Transportation: Challenges and Opportunities**. New York : ASME Press, 2008.

Momani, Bessma ve Eid Mohamed (Ed.). **Egypt Beyond Tahrir Square**. Indiana : Indiana University Press, 2016.

Montgomery, Scott L. **Küresel Enerjiye Yön Veren Güçler**. TÜBİTAK Yayınları, 2014.

Muller-Kraenner, Sascha. **Energy Security**. Routledge, 2015.

O'Driscoll, Gerald P. **Adam Smith and Modern Political Economy : Bicentennial Essays on The Wealth of Nations**. Ames: Iowa State University Press, 1979.

O'brien, Robert ve Marc Williams. **Global Political Economy: Evolution And Dynamics**, Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2010.

Özakman, Turgut. **Çılgın Türkler Kıbrıs**. 6.Baskı. Ankara: Bilgi Yayınevi, Mart 2012.

Pamir, Necdet. **Enerjinin iktidarı: Enerji Kaynaklarını Elinde Tutan, Dünyayı Elinde Tutarı**. İstanbul: Hayy Kitap, 2015.

Panteli, Stavros. **A New History Of Cyprus: From The Earliest Times To The Present Day**. East-West Publications, 1984.

Petasis, Aris (Ed.). **Intractable Dilemmas in the Energy-Rich Eastern Mediterranean**. İngiltere: Cambridge Scholars Publishing, 2016.

Prontera, Andrea. **The New Politics of Energy Security in the European Union and Beyond: States, Markets, Institutions**. İngiltere : Routledge. 2017.

Sadiki, Larbi (Ed.). **Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization**. Routledge, 2014.

Salem, Norma. **Cyprus: A Regional Conflict And Its Resolution**. Berlin : Springer, 2016.

Shaffer, Brenda. **Energy Politics**. Philadelphia : University of Pennsylvania Press. 2011.

Sidayao, Corazon Morales. **Energy Demand And Economic Growth : Measurement And Conceptual Issues In Policy Analysis**. Boulder : Westview Press. 1986.

Solmes, Leslie A. **Energy Efficiency: Real Time Energy Infrastructure Investment And Risk Management**. Hollanda : Springer Science & Business Media, 2009.

Stern, Jonathan. "Challenges To The Future Of Gas: Unburnable Or Unaffordable?". **The Oxford Institute for Energy Studies OIES Paper NG 1025**. University of Oxford, 2017.

Stilwell, Frank J. B. **Political Economy: The Contest of Economic Ideas**. New York : Oxford University Press, 2006.

Talani, Leila Simona. **Arab Spring in the Global Political Economy**. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014.

Taliotis, Constantinos, Maite de Boncort ve Kimon Keramides. "East-Mediterranean Gas potential: Opportunities and Barriers". **INSIGHT_E, Hot Energy Topic**. No.7, 2015.

Tarakçı, Nejat. **Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji**. İstanbul : Çantay Kitabevi, 2003.

Teti, Andrea, Pamela Abbott ve Francesco Cavatorta. **The Arab Uprisings in Egypt, Jordan and Tunisia**. London: Palgrave Macmillan, 2018.

Tofallis, Kypros. **A History of Cyprus: from the Ancient Times to The Present**. Greek Institute, 2002.

Victor, David G., Amy M. Jaffe ve Mark H. Hayes (Ed.). **Natural Gas And Geopolitics: From 1970 To 2040**. New York : Cambridge University Press, 2006.

Viëtor, Marcel. **Russian Foreign Policy Between Security and Economics: Exporting Gas and Arms to Belarus and China, 1990-2008**. Lit Verlag, 2010.

Woods, Ngaire (Ed.). **The Political Economy of Globalization**. Houndmills : Macmillan Press, 2000.

Yergin, Daniel. **The Quest: Energy, Security, and the Remaking of the Modern World**. New York : Penguin Books, 2012.

Zartman, I. William (Ed.). **Arab Spring: Negotiating in The Shadow of the Intifadat**. 9. Baskı, University of Georgia Press. 2015.

Zweifel, Peter. Aaron Praktijnjo ve Georg Erdmann. **Energy Economics: Theory and Applications**. Berlin: Springer, 2017.

Sürekli Yayınlar

Adamides, Constantinos ve Odysseas Christou. "Energy Security and the Transformation of Regional Securitization Relations in The Eastern Mediterranean", Savvas Katsikides ve Pavlos I. Koktsidis (Ed.), **Societies in Transition**. Springer, Cham, 2015. ss.189-205.

Ağdemir, A. Murat. "Relations Between Israel and the South Cyprus Greek Administration: A New Alignment in the Eastern Mediterranean?". **Perceptions**. Vol. 21, No.2, 2016, ss.103-126.

Ağdemir, Murat A. "Israel and the Gas Resources of the Levant Basin". **Middle Eastern Studies/Ortadoğu Etütleri**, Vol.6,No.2, 2015, ss.136-154.

Akyener, Oğuzhan ve Ali Maraşlı. "Egypt Gas Export Potential Up To 2050 & Regional Gas Policies". **Energy Policy Turkey**. No.3, 2017, ss.28-45.

Anaïs Antreasyan. "Gas Finds in the Eastern Mediterranean: Gaza, Israel, And Other Conflicts". **Journal of Palestine Studies**. Vol.42, No.3, 2013, ss.29-47.

Aras, Osman Nuri, Elchin Suleymanov ve Ayaz Zeynalov, "Azerbaycanın Enerji Kaynakları Gelirlerinin Ülke Ekonomisine Etkisi", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, Vol. 2, No. 2 (2012), ss.1-28.

Arıncı, İbrahim S. ve Levent Özgül. "Exportation of EastMed Gas Resources: Is it possible without Turkey?". **Insight Turkey**. Vol.17, No.2, 2015, ss.117-140.

Bahgat, Gawdat. "Alternative Energy in Israel: Opportunities and Risks". **Israel Affairs**. Vol.20, No. 1, 2014, ss.1-18.

Bryza, Matthew J. "Eastern Mediterranean Natural Gas: Potential for Historic Breakthroughs among Israel, Turkey and Cyprus". **Turkish Policy Quarterly**. Vol. 12, No.3, 2013, ss.35-44.

Cankara, Yavuz. "Doğu Akdeniz'in Artan Petropolitik Önemi ve Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs Siyaseti". **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Sayı.47, 2016, ss.18-35.

Canyaş, Hüseyin, Süha Kocakuşak ve O. F. Canyaş, "Doğu Akdeniz Güvenlik Mimarisi ve Küresel Güç İlişkileri Bakımından İsrail, Kıbrıs İlişkileri". **Amme İdaresi Dergisi**. Vol.46, No. 2, 2013. ss.111-128.

Carlson, Suzanne. "Pivoting energy Relations in the Eastern Mediterranean". **Turkish Policy Quarterly**. Vol.15, No.1, 2016.

Caşın, Mesut Hakkı. "A New Geopolitical Game in Mediterranean Hydrocarbons: Windows of Opportunities or New Challenges?", **Journal of Caspian Affairs**, Vol.1, No.1, 2015.

Çeviköz, Ünal. "Could Turkey Become A New Energy Trade Hub in South East Europe?". **Turkish Political Quarterly**. Vol.15, No.2, 2016, ss.67-76.

Çubukçuoğlu, Süha ve Salih Saner. "Aspects of Hydrocarbon Security in the Eastern Mediterranean: Maritime Claims, Access, and Quest for Energy Resources". **Turkish Journal of Energy Policy**. Vol.3, No.6, 2018. Ss.26-39.

Demir, Nesrin ve Osman Tekir. "Sharing Energy Resources of Eastern Mediterranean: Regional and Global Dynamics". **Economic and Environmental Studies**. Vol. 17, No. 4, 2017. s.651-674.

Dokos, Thanos. "The Evolving Security Environment in The Eastern Mediterranean: is NATO Still A Relevant Actor?". **Southeast European and Black Sea Studies**. Vol.12, No. 4, 2012. ss.557-590.

Ece, Nur Jale. "Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge; Sınırlandırma Anlaşmaları, Paydaşlar ve Stratejiler." **Journal of ETA Maritime Science**, Vol. 5, No. 1, 2017. s.81-94.

El Bassoussy, Ahmed. "East Mediterranean Gas: A New Arena For International Rivalry". **Review of Economics and Political Science**. Vol.3, No.2, 2018, <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/REPS-07-2018-005/full/pdf> (1 Haziran 2019)

Kakışım, Cemal. "Türkiye'nin Enerji Merkezi Ülke Olma Hedefi Açısından Bölgesel Riskler ve Bölgesel Fırsatlar". **Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences**. Vol.28, No. 3. 2017. ss.517-527.

Karagiannis, Emmanuel. "Shifting Eastern Mediterranean Alliances". **Middle East Quarterly**. Vol.3, No.2, 2016. ss.1-11.

Karakurt, Necdet ve Oğuzhan Akyener. "Cyprus Energy Corridor", **Energy Policy Turkey**, Sayı.4, 2017. ss.7-26.

Karbuç, Sohbet. "East Mediterranean Gas: Source Of Cooperation Or Fuel For Conflict?", **Turkish Review**, Vol. 2, No. 13,2012.

Kedikli, Umut ve Deniz Taşkın. "Enerji Kaynakları Mücadelesinde Doğu Akdeniz Havzası ve Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı". **Alternatif Politika**. Vol.7, No. 3, 2015.

Keser, Ulvi. "Kıbrıs Sorunu ve Deniz Hukuku Bağlamında Doğu Akdeniz'de Yapılması Gerekenler". **Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi**. Vol.1, No. 2, 2018. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/420304> (1 Haziran 2019), ss.95-107.

Khashan, Hilal. "The Energy Factor in Eastern Mediterranean Relations". **Hellenic Studies/Etudes Helleniques**. Vol.22, No.2, 2014. Ss.159-177.

Leigh, Michael. "Energy—A Geopolitical Game Changer?". **The International Spectator**. Vol.49, No. 2, 2014. ss.1-10.

Özertem, Hasan Selim. "Turkish Foreign Policy and The Energy Bonanza in the Eastern Mediterranean". **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**. Vol.18, No. 4, 2016. ss.361-374.

Özgen, Cenk. "Doğu Akdeniz'de Enerji Güvenliğine Yönelik Bir Girişim: Akdeniz Kalkanı Harekâtı", **Akademik Orta Doğu: Altı Aylık Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Vol.8, No.15, 2013.

Özgür, Hayriye Kahveci. "Eastern Mediterranean Hydrocarbons: Regional Potential, Challenges Ahead, and the 'Hydrocarbon-ization' of the Cyprus Problem". **Perceptions**. Vol. 22, No.2-3, 2017. ss.31-56.

Proedrou, Filippou. "Re-Conceptualising The Energy And Security Complex in The Eastern Mediterranean". **The Cyprus Review**. Vol.24, No. 2, 2012. ss.15-28.

Prontera, Andrea ve Mariusz Ruszel. "Energy Security in the Eastern Mediterranean", **Middle East Policy**, Vol.24, No. 3, 2017. ss.145-162.

Ruble, Isabella. "European Union Energy Supply Security: The Benefits Of Natural Gas Imports From The Eastern Mediterranean". **Energy Policy**, No. 105, 2017. ss.431-353.

Smith, Pamela Ann. "Turkey, the New Energy Hub of the Mediterranean". **Current Contents of Periodicals On The Middle East**. No. 443, 2013.

Stergiou, Andreas. "Energy security in the Eastern Mediterranean". **International Journal of Global Energy Issues**. Vol. 40, No. 5, 2017. ss.320-334.

Stergiou, Andreas. "Russia's Energy and Defense Strategy in the Eastern Mediterranean". **Economics World**. Vol.5, No. 2, 2017. s.101-119.

Stergiou, Andreas. "Turkey–Cyprus–Israel relations and the Cyprus Conflict". **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**. Vol. 18, No. 4, 2016. ss.375-392.

Sünnetçioğlu, Mehmet Akif. "Doğu Akdeniz'in Hidrokarbon Potansiyeli ve Son Gelişmeler", **SAREM Journal of Strategic Studies**, Vol.9, No.6, 2011.

Whilden, Blakely Elizabeth. "Navigating the Conflict Over Natural Gas Reserves in the Levant Basin of the Mediterranean Sea". **Journal of International Law**. Vol.39, No.3, 2014. ss.927-948.

Winrow, Gareth M. (2016). "The Anatomy of a Possible Pipeline: The Case of Turkey and Leviathan and Gas Politics in the Eastern Mediterranean". **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Vol. 18, No. 5, 2016. ss.431-447.

Yaycı, Cihat. "Doğu Akdeniz'de Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye". **Bilge Strateji**. Vol.4 No.6, 2012. ss.1-70.

Diğer Yayınlar

About Energy. “Egypt in Numbers”, https://www.aboutenergy.com/en_IT/infographics_slide/Egypt_In_Numbers/pdf/Egypt_In_Numbers_en_g.pdf (1 Haziran 2019)

Addison, Velda. “Lebanon Looks To Lure Oil, Gas Investors To Mediterranean”, *Hart Energy*, Temmuz 2017, <https://www.hartenergy.com/exclusives/lebanon-looks-lure-oil-gas-investors-mediterranean-30134> (1 Haziran 2019)

Adly, Amry. “Satisfying the IMF Won’t Solve Egypt’s Problems”, *Bloomberg*, 30 Ocak 2019, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2019-01-30/why-satisfying-the-imf-doesn-t-solve-egypt-s-problems> (1 Haziran 2019)

Akşam, “Doğu Akdeniz'de Enerji Denklemi... İşte o Harita...”, 9 Mayıs 2019, <https://www.aksam.com.tr/guncel/dogu-akdenizde-enerji-denklemi-iste-o-harita/haber-969220> (1 Haziran 2019)

Al Jazeera World, “The Gaza Gas Deal”, 5 Haziran 2019, <https://www.aljazeera.com/programmes/aljazeeraworld/2019/06/gaza-gas-deal-190603142512559.html> (1 Haziran 2019)

Alterman, Jon B. Heather A. Conley, Haim Malka ve Donatienne Ruy, “Restoring the Eastern Mediterranean as a U.S. Strategic Anchor”. **CSIS Europe Program and Middle East Program**, 22 Mayıs 2018, <https://www.csis.org/analysis/restoring-eastern-mediterranean-us-strategic-anchor> (1 Haziran 2019)

Arab Republic of Egypt Ministry of Oil, “Strategic Projects”, <http://www.petroleum.gov.eg/en/ProjectsandActivities/StrategicProjects/Pages/GasPipeline.aspx> (1 Haziran 2019)

Arbell, Dan, Tim Boersma, Kemal Kirişçi ve Natan Sachs. “Politics Trump Economics in the Complex Game of Eastern Mediterranean Hydrocarbons Friday”, **Brookings**, 2013

Arbell, Dan. “Tensions Over Jerusalem Expose Vulnerability of Turkey-Israel Relations, One Year After Normalizing Ties”, **Brookings**, 31 Temmuz 2017, <https://www.brookings.edu/blog/markaz/2017/07/31/tensions-over-jerusalem-expose-vulnerability-of-turkey-israel-relations-one-year-after-normalizing-ties/> (1 Haziran 2019)

Arslan, Tayfun. “Avrupa Birliği'nin Enerjide Rusya'ya Bağımlılığı Sorunsalında; Türkiye ve Doğu Akdeniz”. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Ufuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1989.

Aslim, İlksoy. "Energy Sources in the Eastern Mediterranean: Contributor to Solve the Problems in Cyprus, Turkey, and Israel Triangle?", **Athens Journal of Mediterranean Studies**, Vol.4, No.1, 2018, ss.37-47.

Associated Press, "Cyprus Mulling Early Repayment of Russian Loan", 18 Nisan 2019, <https://www.apnews.com/f5d4e301b6ca496cb446da0923a76779> (1 Haziran 2019)

Atun, Ata. "Doğu Akdeniz'de Enerji İttifakı ve Doğal Gaz Hattı Güzergahı", *Hidropolitik Akademi*, 10 Aralık 2017, <http://www.hidropolitikakademi.org/dogu-akdenizde-enerji-ittifaki-ve-dogal-gaz-hatti-guzergahi.html> (1 Haziran 2019)

Azran, Eran. "Israel Has the Gas to Sell to Egypt, but Can It Get It There?", *Haaretz*, 11 Şubat 2019, <https://www.haaretz.com/israel-news/israel-has-the-gas-to-sell-to-egypt-but-can-it-get-it-there-1.6931485> (1 Haziran 2019)

Baconi, Tareq. "A Flammable Peace: Why Gas Deals Won't End Conflict in the Middle East". **The European Council on Foreign Relations**. 2017, https://www.ecfr.eu/publications/summary/a_flammable_peace_why_gas_deals_wont_end_conflict_in_the_middle_east# (1 Haziran 2019)

Baconi, Tareq. "Pipelines and Pipedreams: How the EU can support a regional gas hub in the Eastern Mediterranean". *European Council on Foreign Relations (ECFR)*, Policy Brief, 21 Nisan 2017, http://www.ecfr.eu/publications/summary/pipelines_and_pipedreams_how_the_eu_can_support_a_regional_gas_hub_in_7276 (1 Haziran 2019)

Barkat, Amiram ve Hillel Koren. "Tamar Partners Sign Gazprom LNG Agreement". *Globes*. 2013, <https://en.globes.co.il/en/article-1000825345> (1 Haziran 2019)

Barkat, Amiram. "Noble Ceo: Leviathan is Largest Gas Find in Our History". *The Jerusalem Post*. 2010, <https://www.jpost.com/National-News/Noble-CEO-Leviathan-is-largest-gas-find-in-our-history> (1 Haziran 2019)

BBC Türkçe. "Arap Baharı'nda Devrilen Liderlere Ne Oldu?". 2017. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42232967> (1 Haziran 2019)

BBC Türkçe. "Doğu Akdeniz - Kıbrıs'taki Doğalgaz Gerginliği Hakkında Bilinmesi Gerekenler". 15 Şubat 2018. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43061162> (1 Haziran 2019)

Benmeleh, Yaacov ve David Wainer. "Eastern Mediterranean States Seek Framework to Sell Gas to Europe by Year-End". *Bloomberg*, 26 Nisan 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-04-26/east-med-states-seek-framework-to-sell-gas-to-europe-by-year-end> (1 Haziran 2019)

BESA. "BESA, Debate: What is the Best Way to transport Levantine Gas to Europe?". 22 Şubat 2018, <https://besacenter.org/online-debates/mediterranean-gas-europe/> (1 Haziran 2019)

Biamouridis, Anastasios ve Nikos Tsafos. "Financing gas projects in the Eastern Mediterranean". **Foreign and Security Policy Paper Series**. Washington DC : The German Marshall Fund of the United States, 2015.

Bilgesam. **Doğu Akdeniz'de Enerji Keşifleri ve Türkiye**. İstanbul, 2013, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/3-2-2014011746dogu_akdeniz.pdf (1 Haziran 2019)

Blanche, Ed. "Gas Mania in the Med". **Middle East**, 2013.

Bloomberg HT. "TANAP'tan Bir Yılda 1,8 Milyar Metreküp Gaz Geldi". 11 Haziran 2019, <https://www.bloomberght.com/tanap-tan-bir-yilda-1-8-milyar-metrekup-gaz-geldi-2224282> (13 Haziran 2019)

Boersma, Tim ve Natan Sachs. "Gaza Marine: Natural Gas Extraction in Tumultuous Times?". **Brookings**, Policy Paper No. 36, 2015.

Bouso, Ron. "Israel Expects Decision on East Med Gas Pipeline to Europe in 2019". *Reuters*. 8 Mart 2018. <https://uk.reuters.com/article/us-ceraweek-energy-israel/israel-expects-decision-on-east-med-gas-pipeline-to-europe-in-2019-idUKKCN1GK2OI> (1 Haziran 2019)

Bouso, Ron. "Too Hot To Handle? Shell's Gaza Gas Field Sale Hits Problems". *Reuters*. 11 Ocak 2018, <https://www.reuters.com/article/us-shell-gaza-gas/too-hot-to-handle-shells-gaza-gas-field-sale-hits-problems-idUSKBN1F01Q1> (1 Haziran 2019)

BP. "Atoll Phase 1, Egypt". 2017, <https://www.bp.com/en/global/corporate/investors/upstream-major-projects/major-projects-2018/atoll.html> (1 Haziran 2019)

BP. "BP Begins Production From Egypt's Atoll Gas Field Seven Months Ahead Of Schedule". 2018. <https://www.bp.com/en/global/corporate/news-and-insights/press-releases/bp-begins-production-from-egypts-atoll-gas-field-seven-months-ahead-of-schedule.html> (1 Haziran 2019)

BP. "South Caucasus Pipeline". 2019. https://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html (1 Haziran 2019)

BP. "The Southern Gas Corridor". 2019. https://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz/SouthernCorridor.html

(1 Haziran 2019)

BP. "Upstream Major Projects". 2019. <https://www.bp.com/en/global/corporate/investors/upstream-major-projects.html#/> (1 Haziran 2019)

BP. BP Statistical Review of World Energy 2018. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf>, (1 Haziran 2019), s.26

BP. BP Statistical Review of World Energy 2019. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (1 Haziran 2019)

Brauch, Hans Günter, Mesut Hakkı Çaşın, Patrice Dreiski ve Laura El-Katiri. "The OSCE's Contribution to Energy Governance in the Mediterranean Region". **IAI Istituto Affari Internazionali**. Roma: IAI, Nisan 2016, <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/osces-contribution-energy-governance-mediterranean-region> (1 Haziran 2019)

Bros, Thierry. "A New Narrative For Gas". **The Oxford Institute for Energy Studies**. Paris, 25 Eylül 2018, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2018/09/A-new-narrative-for-gas.pdf> (1 Haziran 2019)

Bros, Thierry. "European Gas Markets – Key Trends". **The Oxford Institute for Energy Studies**, St. Petersburg. 5 Temmuz 2017. <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2017/09/European-Gas-Markets-Key-Trends.pdf> (1 Haziran 2019)

Bros, Thierry. "Quarterly Gas Review". **The Oxford Institute for Energy Studies**. No.4. <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2018/11/Quarterly-Gas-Review-4.pdf> (1 Haziran 2019)

Bros, Thierry. "Thierry Bros US LNG vs Russian Pipeline Gas: Impact on Prices". **The Oxford Institute for Energy Studies**, St. Petersburg. Kasım 2017. <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2017/11/Energetika-20171109.pdf?v=ebe021079e5a> (1 Haziran 2019)

Bryza, Matthew. "Energy Cooperation Should Be a Catalyst for Cyprus Peace Talks". *Atlantic Council*. 2018. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/energy-cooperation-should-be-a-catalyst-for-cyprus-peace-talks> (1 Haziran 2019)

Bryza, Matthew. "Energy Cooperation Should Be a Catalyst for Cyprus Peace Talks". *Atlantic Council*. 2018. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/energy-cooperation-should-be-a-catalyst-for-cyprus-peace-talks> (1 Haziran 2019)

- Bryza, Matthew. Charles Ellinas, Ahmet Evin, Mithat Rende, Harry Tzimitras, "The Cyprus Settlement and Eastern Mediterranean Hydrocarbon Export Scenarios", *Atlantic Council*, 2016. <http://www.atlanticcouncil.org/?view=article&id=29667:the-cyprus-settlement-and-eastern-mediterranean-hydrocarbon-export-scenarios> (1 Haziran 2019)
- Chossudovsky, Michel. "War and Natural Gas: The Israeli Invasion and Gaza's Offshore Gas Fields". *Global Research*. 15 Aralık 2018, <https://www.globalresearch.ca/war-and-natural-gas-the-israeli-invasion-and-gaza-s-offshore-gas-fields/11680> (1 Haziran 2019), s.29.
- CIA. "Cyprus". *The World Factbook*. Temmuz 2019. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cy.html> (1 Haziran 2019)
- CIA. "Egypt". *The World Factbook*. Temmuz 2019. <https://www.cia.gov/library/Publications/the-world-factbook/geos/eg.html> (1 Haziran 2019)
- CIA. "Israel". *The World Factbook*. Temmuz 2019. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/is.html> (1 Haziran 2019)
- CIA. "Jordan". *The World Factbook*. Temmuz 2019. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/jo.html> (1 Haziran 2019)
- CIA. "Lebanon". *The World Factbook*. Temmuz 2019. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/le.html> (1 Haziran 2019)
- CIA. "Syria". *The World Factbook*. Temmuz 2019. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html> (1 Haziran 2019)
- CIA. "Turkey". *The World Factbook*. Temmuz 2019. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html> (1 Haziran 2019)
- CIA. "West Bank". *The World Factbook*. Temmuz 2019. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/we.html> (1 Haziran 2019)
- Cohen, Gina. "Energizing Ties in the Eastern Mediterranean". *Atlantic Council*. 25 Ağustos 2016, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/energizing-ties-in-the-eastern-mediterranean> (1 Haziran 2019)
- Congar, Kerem. "Güney Kıbrıs, Türkiye'yi Adada Sondaj Yaptığı Gerekçesiyle BM'ye Şikayet Etti", 6 Mart 2019. *Euro News*. <https://tr.euronews.com/2019/03/06/guney-kibris-turkiye-yi-adada-sondaj-yaptigi-gerekcesiyle-bm-ye-sikayet-etti> (1 Haziran 2019)

Cropsey, Seth. "US Policy and the Strategic Relationship of Greece, Cyprus, And Israel: Power Shifts in the Eastern Mediterranean", Washington: Hudson Institute, 2015.

Cyprus Profile. "Egypt Ratifies Joint Exploitation Agreement With Cyprus". 12 Eylül 2014. <https://www.cyprusprofile.com/en/articles/egypt-ratifies-joint-exploitation-agreement-with-cyprus/> (1 Haziran 2019)

Cyprus Mail, "Energy and Cyprus Issue Dominate Anastasiades Contacts in Rome". 11 Ocak 2018. <https://cyprus-mail.com/2018/01/11/energy-cyprus-issue-dominate-anastasiades-contacts-rome/> (1 Haziran 2019)

Cyprus Mail. "'Historic' Plan for Water And Electricity". 8 Ağustos 2013. <https://cyprus-mail.com/2013/08/08/historic-plan-for-water-and-electricity/> (1 Haziran 2019)

Cyprus Mail. "LNG Plant at Vassilikos Still an Option, President Says". 1 Mart 2017. <https://cyprus-mail.com/2017/03/01/lng-plant-vassilikos-still-option-president-says/> (1 Haziran 2019)

Çakır, Recep. "2000'lerden İtibaren Doğu Akdeniz'de Enerji Alanında Yaşanan Gelişmelerin Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Sorunlarına Etkisi". **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Kara Harp Okulu Komutanlığı Savunma Bilimleri Enstitüsü. 2011.

Dan Arbell, Tim Boersma, Kemal Kirişçi ve Natan Sachs. "Politics Trump Economics in the Complex Game of Eastern Mediterranean Hydrocarbons Friday". **Brookings**. 2013.

Delek Drilling. "Aphrodite Gas Field". <https://www.delekdrilling.co.il/en/project/aphrodite-gas-field> (1 Haziran 2019)

Delek Drilling. "Leviathan Gas Field". <https://www.delekdrilling.co.il/en/natural-gas/gas-fields/leviathan> (1 Haziran 2019)

Delek Drilling. "Regulation and Supervision". <https://www.delekdrilling.co.il/en/natural-gas/regulation-and-supervision> (1 Haziran 2019)

Delek Drilling. "Tamar Gas Field". <https://www.delekdrilling.co.il/en/natural-gas/gas-fields/tamar> (1 Haziran 2019)

Deloitte. "Oil and Gas in Cyprus". 2018. https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/cy/Documents/energy-resources/oil-and-gas/CY_EnergyAndResources_OilAndGas_Noexp.pdf (1 Haziran 2019)

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, **Akdeniz Kalkanı Harekati**, 2015, https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?dil=1&icerik_id=28 (1 Haziran 2019)

DEPA, DEPA at a Glance, <https://www.depa.gr/company/?lang=en> (1 Haziran 2019)

DEPA, What is Natural Gas, <https://www.depa.gr/natural-gas/?lang=en> (1 Haziran 2019)

Doğru, Sami. “Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Kaynakları ve Uluslararası Hukuka Göre Bölgedeki Kıta Sahanlığı Ve Münhasır Ekonomik Bölge Alanlarının Sınırlandırılması”. **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**. Vol.28, No.11, 2015. s.503-554.

Dural, Haluk. “Doğu Akdeniz Enerji Kaynakları!”. *Dünya* 48. <http://www.dunya48.com/haluk-dural/24934-haluk-dural-dogu-akdeniz-enerji-kaynaklari> (1 Haziran 2019)

Ebrahimzadeh, Christine. “Dutch Disease: Wealth Managed Unwisely”. IMF. 2018. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/dutch.htm> (1 Haziran 2019)

Efron, Shira. “The Future of Israeli-Turkish Relations”, Santa Monica, Kaliforniya: **RAND Corporation**. 2018. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2445.html (1 Haziran 2019)

EIA. “Country Analysis Brief: Egypt”. 2018. <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=EGY> (1 Haziran 2019)

EIA. “Cyprus”. 2014. <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=ISR> (1 Haziran 2019)

EIA. “Eastern Mediterranean Region”. 2013. <https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.php?RegionTopicID=EM> (1 Haziran 2019)

EIA. “Henry Hub Natural Gas Spot Price”. 2019. <https://www.eia.gov/dnav/ng/hist/rngwhhdm.htm> (1 Haziran 2019)

EIA. “International Energy Statistics Jordan”. https://www.eia.gov/beta/international/data/browser/#/?pa=g0q0000g0000100001&c=000000000000000000000001&ct=0&ug=8&tl_id=3002-A&vs=INTL.26-2-JOR-BCM.A~~INTL.26-3-JOR-BCM.A~~INTL.26-4-JOR-BCM.A~~INTL.26-1-JOR-BCM.A&cy=2011&vo=0&v=C&start=2002&end=2017 (1 Haziran 2019)

EIA. “Israel”. 2016. <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=ISR> (1 Haziran 2019)

EIA. “Jordan”. 2014. <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=PSE> (1 Haziran 2019)

EIA. “Lebanon”. 2014. <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=LBN> (1 Haziran 2019)

EIA. “Natural Gas Imports and Exports”. 2019. https://www.eia.gov/energyexplained/index.php?page=natural_gas_imports (1 Haziran 2019)

- EIA. "Offshore Discoveries in the Mediterranean Could increase Egypt's Natural Gas Production". 2018. <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=36792> (1 Haziran 2019)
- EIA. "Palestinian Territories". 2014. <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=PSE> (1 Haziran 2019)
- EIA. "Syria". 2015. <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=SYR> (1 Haziran 2019)
- El Tawil, Noha. "After 6 Years of Halt, Damietta LNG to Export 550 Mcfd in April". *Egypt Today*. 18 Şubat 2019. <http://www.egypttoday.com/Article/3/64871/After-6-years-of-halt-Damietta-LNG-to-export-550> (1 Haziran 2019)
- El Tawil, Noha. "Egypt Stops Liquefied Gas Importation". *Egypt Today*. 28 Eylül 2018. <https://www.egypttoday.com/Article/3/58283/Egypt-stops-liquefied-gas-importation> (1 Haziran 2019)
- Ellinas, Charles. "EastMed Gas Pipeline Increasingly Doubtful", *Cyprus Mail*. 2 Aralık 2018. <https://cyprus-mail.com/2018/12/02/eastmed-gas-pipeline-increasingly-doubtful/> (1 Haziran 2019)
- Ellinas, Charles. John Roberts ve Harry Tzimitras, "Hydrocarbon Developments in the Eastern Mediterranean". *Atlantic Council*. 1 Ağustos 2016. <https://www.atlanticcouncil.org/publications/reports/hydrocarbon-developments-in-the-eastern-mediterranean%20> (1 Haziran 2019)
- Energy Egypt, "BP Starts Production From Egypt's Atoll Gas Field Seven Months Ahead Of Schedule". 12 Şubat 2018. <https://energyegypt.net/bp-starts-production-from-egypts-atoll-gas-field-seven-months-ahead-of-schedule/> (1 Haziran 2019)
- Energy Egypt, "Key Questions on Egypt Exporting 520 Mmcf/D Of Natural Gas From Idku LNG Plant – Official". 6 Ocak 2019. <https://energyegypt.net/egypt-exporting-520-mmcf-d-of-natural-gas-from-idku-ling-plant-official/> (1 Haziran 2019)
- Energy Egypt, "Shell Exporting 300 Mmcf/D of Natural Gas from Idku LNG Plantofficial", 12 Kasım 2018, <https://energyegypt.net/shell-exporting-300-mmcf-d-of-natural-gas-from-idku-ling-plant/> (1 Haziran 2019)
- Enerji Ekonomisi. "Türkiye'den KKTC'ye Doğalgaz Boru Hattı Önerisi". 27 Mart 2018. <https://www.enerjiekonomisi.com/turkiye-den-kktc-ye-dogalgaz-boru-hatti-onerisi/650/> (1 Haziran 2019)
- Enerji Günlüğü. "TANAP Resmen Açılıyor". 11 Haziran 2018. <https://www.enerjigunlugu.net/tanap-resmen-aciliyor-27656h.htm> (1 Haziran 2019)

ENI. "Eni Begins Producing from Zohr, The Largest Ever Discovery of Gas in The Mediterranean Sea". 2018. https://www.eni.com/en_IT/media/2017/12/eni-begins-producing-from-zohr-the-largest-ever-discovery-of-gas-in-the-mediterranean-sea (1 Haziran 2019)

ENI. "Nooros: a Record-Breaking Field". 2018. https://www.eni.com/en_IT/operations/upstream/exploration-model/production-gas-nooros-egypt.page (1 Haziran 2019)

ENI. "Zohr Ramp-up: Eni Reaches 2 Bcfd Production Target". 2018, https://www.eni.com/en_IT/media/2018/09/zohr-ramp-up-eni-reaches-2-bcfd-production-target (1 Haziran 2019)

ENI. "Zohr: Production Underway in Record Time". 2018. https://www.eni.com/en_IT/operations/upstream/exploration-model/zohr-egypt.page (1 Haziran 2019)

ENI. "Zohr: Production Underway in Record Time". 2018. https://www.eni.com/en_IT/operations/upstream/exploration-model/zohr-egypt.page# (1 Haziran 2019)

ENI. "Zohr". 2018. https://www.eni.com/en_IT/results.page?question=what+is+zohr+project (1 Haziran 2019)

EPDK. Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu. 2017. <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu> (1 Haziran 2019)

European Center for Energy And Geopolitical Analysis ECEGA. "Geopolitics of Energy a la Mediterranee: Key issues, Latest Developments and Future Prospects for the Eastern Mediterranean Gas". 2017. <http://www.ecega.eu/blog/geopolitics%20of%20energy%20a%20la%20mediterrannee%20key%20issues%20latest%20developments%20and%20future%20prospects%20for%20the%20eastern%20mediterranean%20gas> (1 Haziran 2019)

European Union European Commission. "Diversification of Gas Supply Sources And Routes". 25 Şubat 2015. <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-security/diversification-of-gas-supply-sources-and-routes> (1 Haziran 2019)

European Union European Commission. "Eastern Mediterranean Natural Gas Pipeline – Pre-FEED Studies". 2019. <https://ec.europa.eu/inea/en/connecting-europe-facility/cef-energy/7.3.1-0025-elcy-sm-15> (1 Haziran 2019)

European Union European Commission. "European Commission - Fact Sheet Energy Union Factsheet". 25 Şubat 2015. http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-4485_en.htm (1 Haziran 2019)

European Union European Commission. "Second Report on the State of the Energy Union". 25 Şubat 2015. https://ec.europa.eu/commission/publications/2nd-report-state-energy-union_en (1 Haziran 2019)

European Union. "Memorandum of Understanding on A Strategic Partnership on Energy Between The European Union and The Arab Republic Of Egypt 2018 – 2022". 2018. https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/eu-egypt_mou.pdf (1 Haziran 2019)

ExxonMobil. "Cyprus". <https://corporate.exxonmobil.com/locations/cyprus> (1 Haziran 2019)

ExxonMobil. "ExxonMobil Makes Natural Gas Discovery Offshore Cyprus". 28 Şubat 2019. https://corporate.exxonmobil.com/news/newsroom/news-releases/2019/0228_exxonmobil-makes-natural-gas-discovery-offshore-cyprus (1 Haziran 2019)

Fahmy, Mohamed Fadel. "Egypt Gas Pipeline To Israel Explodes; Sabotage Suspected". *CNN*. 4 Temmuz 2011. <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/07/03/egypt.pipeline.blast/index.html> (1 Haziran 2019)

Farquhar, Neil Mac. "Gazprom Cuts Russia's Natural Gas Supply to Ukraine". *NY Times*. 2 Ocak 2006. <https://www.nytimes.com/2014/06/17/world/europe/russia-gazprom-increases-pressure-on-ukraine-in-gas-dispute.html> (1 Haziran 2019)

Fattouh, Bassam ve Laura El-Katiri. "Lebanon: The Next Eastern Mediterranean Gas Producer?". **Foreign and Security Policy Paper Series**. Washington DC : The German Marshall Fund of the United States, 2015.

Faustmann, Hubert. Ayla Gürel ve Gregory M. Reichberg (Ed.). **Kıbrıs Deniz Hidrokarbonları: Bölgesel Siyaset ve Servet Dağılımı**. *PRIO Cyprus Centre Report 1*, Kıbrıs : PRIO Cyprus Centre, 2012.

Filis, Konstantinos. "The Strategic Value of the Eastern Mediterranean". *Stratfor*. 21 Mart 2017. <https://worldview.stratfor.com/article/strategic-value-eastern-mediterranean> (1 Haziran 2019)

Financial Times. "Russia Tightens Links To Bashar Al-Assad With Syria Energy Deal". <https://www.ft.com/content/9e8040e0-6e3f-11e3-8dff-00144feabdc0> (1 Haziran 2019)

Gas Regulatory Authority Egypt. "About GasReg". <https://www.gasreg.org.eg/about-gasreg/> (1 Haziran 2019)

Gazprom. "Europe". <http://www.gazprom.com/about/marketing/europe/> (1 Haziran 2019)

Gazprom. "Marketing". <http://www.gazprom.com/about/marketing/> (1 Haziran 2019)

Gazprom. "Power of Siberia", <http://www.gazprom.com/projects/power-of-siberia/> (1 Haziran 2019)

Gazprom. <http://www.gazprom.com/> (1 Haziran 2019)

Georgopoulou, Marina. "The Greek Turkish Relations in Terms of the Natural Gas Networks in Southeastern Europe and The Eastern Mediterranean". **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul Bilgi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2015.

Ghafar, Adel Abdel. "Egypt's New Gas Discovery: Opportunities and Challenges". **Brookings**. 2015. <https://www.brookings.edu/opinions/egypts-new-gas-discovery-opportunities-and-challenges/> (1 Haziran 2019)

Giorno, Claude ve Gabriel Machlica. "United We Stand Divided We Fall: The Need for Greater inclusiveness in Israel". **OECD**. 11 Mart 2018. <https://oecdoscope.blog/2018/03/11/united-we-stand-divided-we-fall-the-need-for-greater-inclusiveness-in-israel/> (1 Haziran 2019)

Grigoriadis, Ioannis N. "Energy Discoveries in the Eastern Mediterranean: Conflict or Cooperation?". **Middle East Policy**. Vol 21, No.3, 2014. ss.124-133.

Göksedef Ece. "Kıbrıs Müzakerelerinde Doğalgazın Rolü". **AlJazeera Türk**. 26 Aralık 2016. <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/kibris-muzakerelerinde-dogalgazin-rolu> (1 Haziran 2019)

Gülen, Berkay. "Can We Discuss Turkey-Israel Relations Without Mentioning This Crisis?": Interviewing Foreign Policy Makers During A Crisis". **University of Washington Stroum Center for Jewish Studies**. 3 Ocak 2019. <https://jewishstudies.washington.edu/israel-hebrew/turkey-israel-relations-research-foreign-policy-makers/> (1 Haziran 2019)

Gürel, Ayla ve L. Le Cornu. "Turkey and Eastern Mediterranean Hydrocarbons". **Global Political Trends Center**. İstanbul Kültür Üniversitesi. 2013. http://www.gpotcenter.org/dosyalar/trhydrocarbons_gurel_lecornu_2013.pdf (1 Haziran 2019)

Gürel, Ayla, Harry Tzimitras ve Hubert Faustmann (Ed.). **East Mediterranean Hydrocarbons: Geopolitical Perspectives, Markets, and Regional Cooperation**. *PRIO Cyprus Centre Report 3*, Kıbrıs : PRIO Cyprus Centre, 2014.

Gürel, Ayla. "Eastern Mediterranean Gas: Source of Prosperity for the Region?". Silvia Colombo, Mohamed El Harrak ve Nicolò Sartori (Ed.), **The Future of Natural Gas: Markets and Geopolitics**. Hollanda: Istituto Affari Internazionali. OCP Policy Center and Lenthe Publishers/European Energy Review. 2016.

Haaretz. "6 Must Reads on the Israel-Turkey Reconciliation Agreement". 28 Haziran 2016, <https://www.haaretz.com/israel-news/6-must-reads-on-the-israel-turkey-reconciliation-agreement-1.5402330> (1 Haziran 2019)

Haber Türk. "Mavi Vatan Tatbikati'ndan Dönün Gemiler Boğazdan Böyle Geçti". <https://www.haberturk.com/mavi-vatan-tatbikati-ndan-donun-gemiler-bogazdan-boyle-gecti-2397484> (1 Haziran 2019)

Haberler. "Kıbrıslı Rumlar Afrodit Doğalgaz Anlaşmasını Yeniden Müzakere Edecek". 22 Ağustos 2018. <https://www.haberler.com/kibrisli-rumlar-afrodit-dogalgaz-anlasmagini-11169534-haberi/> (1 Haziran 2019)

Hafner, Manfred ve Simone Tagliapietra. "A New Euro-Mediterranean Energy Roadmap for a Sustainable Energy Transition in the Region". **MEDPRO Policy Paper**. No. 3, 2013.

Haldivor. "EastMed Pipeline Project: East Mediterranean region turns into Energy Hub". 20 Haziran 2017. <https://www.haldivor.com/news-and-publications/36-eastmed-pipeline-project-east-mediterranean-region-turns-into-energy-hub> (1 Haziran 2019)

Hart Energy. "Shell Makes Natural Gas Discoveries In Egypt". 2016. <https://www.hartenergy.com/news/shell-makes-natural-gas-discoveries-egypt-110787> (1 Haziran 2019)

Henderson, Simon. "Energy discoveries in the Eastern Mediterranean: Source for cooperation or fuel for tension? The case of Israel". The Washington Institute. **Mediterranean Policy Program: German Marshall Fund Policy Brief**. 2012. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/energy-discoveries-in-the-eastern-mediterranean-source-for-cooperation-or-f> (1 Haziran 2019) s.2.

Holland, Andrew. "Energy and Geopolitics in the Eastern Mediterranean". American Security Project, 2015.

Hürriyet Daily News. "Greece-Cyprus-Israel Summit in Jerusalem". 21 Mart 2019. <http://www.hurriyetdailynews.com/greece-greek-cyprus-israel-summit-in-jerusalem-142058> (1 Haziran 2019)

Hydrocarbons Technology. "South Caucasus Pipeline (SCP), Georgia, Turkey, Azerbaijan". <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/south-caucasus-pipeline-scp-georgia-turkey-azerbaijan/> (1 Haziran 2019)

IGI-Poseidon. "EastMed". <http://www.igi-poseidon.com/en/eastmed> (1 Haziran 2019)

IHS Markit. "Total's Offshore Cyprus Block 11 Could Rival Egypt's Zohr Natural Gas Discovery; Increasing Investment and Competition in Region, IHS Markit Says". 11 Ocak 2017. <https://news.ihsmarkit.com/press-release/catherine-gifford/totals-offshore-cyprus-block-11-could-rival-egypts-zohr-natural-gas-> (1 Haziran 2019)

IMF. "Arab Republic of Egypt Country Data". 2019. <https://www.imf.org/en/Countries/EGY#countrydata> (1 Haziran 2019)

IMF. "Key Questions on Egypt". 2019. <https://www.imf.org/en/Countries/EGY/Egypt-qandas> (1 Haziran 2019)

Institute of Energy IENE. "The East Mediterranean Geopolitical Puzzle and the Risks to Regional Energy Security". 2013. <http://www.iene.eu/the-east-mediterranean-geopolitical-puzzle-and-the-risks-to-regional-energy-security-p20.html> (1 Haziran 2019)

International Energy Agency, "Law Regulating the Electricity Market (LREM)". <https://www.iea.org/policiesandmeasures/pams/cyprus/name-42365-en.php> (1 Haziran 2019)

International Energy Agency, "Total Final Consumption (TFC) by source European Union – 28 : 1990 – 2016". <https://www.iea.org/statistics/?country=EU28&year=2016&category=Energy%20consumption&indicator=TFCbySource&mode=chart&dataTable=BALANCES> (1 Haziran 2019)

International Energy Agency, WEO Analysis: Is Natural Gas in Good Shape for The Future?". 2018. https://www.iea.org/newsroom/news/2018/may/weo-analysis-is-natural-gas-in-good-shape-for-the-future.html?utm_content=bufferdaa66&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer (1 Haziran 2019)

International Gas Union. "Natural Gas Facts & Figures". <https://www.igu.org/resources-data> (1 Haziran 2019)

Israel Ministry of Foreign Affairs. "Greece, Israel and Cyprus hold Political Consultations in Athens". 2014. <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2014/Pages/Political-consultations-Greece,-Israel-and-Cyprus-12-Nov-2014.aspx> (1 Haziran 2019)

Issa, Antoun. "Lebanon Has a New President (Not That It Matters)". **Foreign Policy**. 1 Kasım 2016. <https://foreignpolicy.com/2016/11/01/lebanon-has-a-new-president-not-that-it-matters/> (1 Haziran 2019)

Issa, Philip. "Lebanon: Oil and Gas Drilling to Begin in 2019". *US News*. 15 Aralık 2017. <https://www.usnews.com/news/world/articles/2017-12-15/lebanon-oil-and-gas-drilling-to-begin-in-2019> (1 Haziran 2019)

Jewish Virtual Library. "Israel Science & Technology: Oil & Natural Gas". <https://www.jewishvirtuallibrary.org/oil-and-natural-gas-in-israel#gas> (1 Haziran 2019)

Joaquin, Matthew. "Israel-Lebanon Maritime Dispute Explained". *Al Jazeera*. 31 Mart 2017. <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/03/israel-lebanon-maritime-dispute-explained-170327074710548.html> (1 Haziran 2019)

Johnson, Keith. "Club Med: Israel, Egypt, and Others Form New Natural Gas Group". **Foreign Policy**. 15 Ocak 2019. <https://foreignpolicy.com/2019/01/15/club-med-israel-egypt-and-others-form-new-natural-gas-group/> (1 Haziran 2019)

Kambas, Michele ve Sabina Zawadzki. "Exxon's Cyprus Gas Discovery Adds Another Giant To East Med Collection". *Reuters*. 28 Şubat 2019. <https://www.reuters.com/article/us-exxon-mobil-cyprus/exxons-cyprus-gas-discovery-adds-another-giant-to-east-med-collection-idUSKCN1QH1O3> (1 Haziran 2019)

Karagiannis, Emmanuel. "The Energy Geopolitics of the Eastern Mediterranean and the Role of Greece". **London School of Economics (LSE)**. 4 Ocak 2017. <https://blogs.lse.ac.uk/greeceatlse/2017/10/04/energy-geopolitics-of-the-eastern-mediterranean-the-role-of-greece/> (1 Haziran 2019)

Karagiannis, Emmanuel. "The Emerging Gas Region of the Eastern Mediterranean", **FLACSO-ISA Joint International Conference**, Buenos Aires, 23-25 Temmuz 2014.

Karbuz, Sohbet. "Hub Olacağım demekle Hub olunmaz". *Petro Türk*. 2 Mayıs 2016. <http://arsiv.petroturk.com/HaberGoster.aspx?id=15176&haber=Hub-olacagim-demekle-hub-olunmaz> (1 Haziran 2019)

Khatinoglu, Dalga ve İlham Shaban. "Baku Cuts Adb Loan As Sgc Costs Drop". *Natural Gas World*. 2 Nisan 2019. <https://www.naturalgasworld.com/baku-cuts-adb-loan-as-sgc-costs-drop-69099> (1 Haziran 2019)

Knell, Yolanda. "Gas Finds in East Mediterranean May Change Strategic Balance". *BBC*. 2013. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-22509295> (1 Haziran 2019)

Koranyi, David. "Looming Conflicts over Energy Resources in the Eastern Mediterranean". *Atlantic Council*. 2018. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/energysource/looming-conflicts-over-energy-resources-in-the-eastern-mediterranean> (1 Haziran 2019)

Koukakis, Nasos. "A Multibillion-Dollar Natural Gas Boom May Reunify Cyprus". *CNBC*. 8 Haziran 2017. <https://www.cnbc.com/2017/01/06/a-multibillion-dollar-natural-gas-boom-may-reunify-cyprus.html> (1 Haziran 2019)

Kramerjan, Andrew E. "Russia Cuts Off Gas to Ukraine in Cost Dispute". *NY Times*. 2 Ocak 2006. <https://www.nytimes.com/2006/01/02/world/europe/russia-cuts-off-gas-to-ukraine-in-cost-dispute.html> (1 Haziran 2019)

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Başbakan Yardımcılığı ve Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti ile İlişkiler". <https://mfa.gov.ct.tr/tr/dis-politika/turkiye-cumhuriyeti-ile-iliskiler/> (1 Haziran 2019)

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Başbakan Yardımcılığı ve Dışişleri Bakanlığı. "Güncel Gelişmeler". <https://mfa.gov.ct.tr/tr/kibris-meselesi/guncel-gelismeler/> (1 Haziran 2019)

Lebanese Oil & Gas Initiative. "U.S. on Lebanon's Gas Resources: Too Early to Care?". <https://logi-lebanon.org/KeyIssue/us-east-med-energy> (1 Haziran 2019)

Lebanese Petroleum Administration. "About The Oil and Gas Sector". 2018. <http://lpa.gov.lb/about%20the%20sector.php> (1 Haziran 2019)

Lebanese Petroleum Administration. "Block Delineation". 2018. <https://www.lpa.gov.lb/blockdelineation.php> (1 Haziran 2019)

Lebanese Petroleum Administration. "Energy Security". 2018. <http://lpa.gov.lb/energy%20security.php> (1 Haziran 2019)

Lebanese Petroleum Administration. "First Offshore Licensing Round Results". 2018. <http://lpa.gov.lb/first%20licensing%20round%20results.php> (1 Haziran 2019)

Lebanese Petroleum Administration. "Lebanese Petroleum Administration". 2018. <http://www.lpa.gov.lb/index.php> (1 Haziran 2019)

Lebanese Petroleum Administration. "Open Blocks". 2018. <https://www.lpa.gov.lb/open%20blocks.php> (1 Haziran 2019)

Lebanese Petroleum Administration. "Regulations". 2018. <https://www.lpa.gov.lb/regulations.php> (1 Haziran 2019)

Leventis, Yiorghos. "Tusk Desperately Needs Lecturing on Turkey". *Cyprus Mail*. 30 Nisan 2016. <https://cyprus-mail.com/2016/04/30/tusk-desperately-needs-lecturing-on-turkey/> (1 Haziran 2019)

Litsas, Spyridon N. "Russia in the Eastern Mediterranean: Intervention, Deterrence, Containment". *DOMES*. Vol.26, No.1, 2017. ss.56-73.

Macro Trends. "Natural Gas Prices- Historical Chart". 15 Temmuz 2019. <https://www.macrotrends.net/2478/natural-gas-prices-historical-chart> (1 Haziran 2019)

Magdy, Mirette. "Talks Underway to Build New Gas Pipeline to Egypt, Israel Says". *Bloomberg*. 15 Ocak 2019. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-01-15/talks-underway-to-build-new-gas-pipeline-to-egypt-israel-says> (1 Haziran 2019)

Maksad, Firas ve Jean-François Seznec. "Pipeline Diplomacy in the Eastern Mediterranean". *Atlantic Council*. 19 Mayıs 2017. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/pipeline-diplomacy-in-the-eastern-mediterranean> (1 Haziran 2019)

Mankoff, Jeffrey. "Resource Rivalry in the Eastern Mediterranean: The View from Washington". **German Marshall Fund of the United States GMFUS**. Mediterranean Policy Program-Eastern Mediterranean Energy Project Policy Brief. 2012.

Marketos, Thrassy N. "Eastern Mediterranean Energy Geostrategy On Proposed Gas Export Routes". *Fondation pour la Recherche Strategique*. No.11, 2018 <https://www.frstrategie.org/web/documents/publications/notes/2018/201811.pdf> (1 Haziran 2019)

Martinez, Miguel. Hannah Murdock ve Floriane Schaeffer. "Geopolitics of Gas in the Mediterranean". **Science Po**. 2013. http://www.unice.fr/crookall-cours/iup_geopoli/docs/Geopolitics_of_gas-Etude-ok.pdf (1 Haziran 2019)

Mediterranean Yearbook. "The Energy Geopolitics of the Eastern Mediterranean and the Cyprus Problem". *Strategic Sectors | Economy & Territory IEMed*. 2017. <https://www.iemed.org/publicacions/historic-de-publicacions/anuari-de-la-mediterrania/sumaris/iemed-mediterranean-yearbook-2017> (1 Haziran 2019)

Meyers, Rhiannon. "Israel, Noble Energy Resolve Antitrust Dispute On Mediterranean Gas Fields". *Houston Chronicle* 2015. <https://www.houstonchronicle.com/business/energy/article/Israel-Noble-Energy-resolve-antitrust-dispute-on-6706568.php> (1 Haziran 2019)

Middle East Strategic Perspectives (MESP). *The Maritime Border Dispute Between Lebanon and Israel Explained*. 5 Mart 2018. <https://www.mesp.me/2018/03/05/maritime-border-dispute-lebanon-israel-explained/> (1 Haziran 2019)

Mills, Robin. "Importing Israeli Natural Gas Makes Sense for Egypt". *Bloomberg*. 19 Mart 2018. <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2018-03-19/egypt-israel-natural-gas-deal-could-reshape-middle-east-energy> (1 Haziran 2019)

Ministry of Energy Israel. "2nd Bid Round". <http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/Pages/Offshore%20Bid%20Rounds/2nd-Bid-Round.aspx> (1 Haziran 2019)

Ministry of Energy Israel. "Exploration History". <http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/Pages/Oil%20And%20Gas%20in%20Israel/History-of-Oil--Gas-Exploration-and-Production-in-Israel.aspx> (1 Haziran 2019)

Ministry of Energy Israel. "Export". <http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/Pages/Gas%20Markets/Israels-Export-Options.aspx> (1 Haziran 2019)

Ministry of Energy Israel. "Implementation Agreement Between the Department of Energy of the United States of America And The Ministry of Energy of the State of Israel for Cooperation on A Joint Energy Research And Development Center". 2018. https://www.gov.il/BlobFolder/news/r_d_usa/he/US-Israel%20Energy%20Center%20Agreement.pdf (1 Haziran 2019)

Ministry of Energy Israel. "Oil and Gas Exploration in Israel". 2018. https://www.gov.il/en/departments/general/gas_oil_history (1 Haziran 2019)

Ministry of Energy Israel. "The Petroleum Law & Regulations". <http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/Pages/Regulation/The-Petroleum-Law--Regulations.aspx> (1 Haziran 2019)

Ministry of Energy Israel. "The Petroleum Regulations". <http://www.energy-sea.gov.il/English-Site/SiteAssets/Petroleum%20Law%20Regulations%205713-1953%20-%20content%20and%20Text.pdf> (1 Haziran 2019)

Ministry of Finance Cyprus. "GDP Growth Rate 2013Q1-2019Q1". 2019. <http://mof.gov.cy/en/economic-indicators/macroeconomics/main-economic-indicators/gdp-growth-rate-2018-q4> (1 Haziran 2019)

Ministry of Finance Cyprus. "Public Debt". 2019. <http://mof.gov.cy/en/economic-indicators/macroeconomics/main-economic-indicators/2-public-debt> (1 Haziran 2019)

Ministry of Finance Cyprus. "Statistical Service Energy Environment". 2019. https://www.mof.gov.cy/mof/cystat/statistics.nsf/energy_environment_81main_en/energy_environment_81main_en?OpenForm&sub=1&sel=1 (1 Haziran 2019)

Ministry of Finance Cyprus. "Unemployment". 2019. <http://mof.gov.cy/en/economic-indicators/macroeconomics/main-economic-indicators/1-unemployment> (1 Haziran 2019)

Naim, Moises. "The Mediterranean Surprise". **ENI**. https://www.eniday.com/en/human_en/eastern-mediterranean-sea-of-gas/ (1 Haziran 2019)

Nakhle, Carole. "Egypt Discovery Transforms Petroleum Outlook in Eastern Mediterranean". **Carnegie Middle East Center, The Lebanese Center for Policy Studies**. 2016. <https://carnegie-mec.org/2016/08/16/egypt-discovery-transforms-petroleum-outlook-in-eastern-mediterranean-pub-64336> (1 Haziran 2019)

Nakhle, Carole. "Politics, Economics Still Stifle Eastern Mediterranean Gas". *Crystal Energy*. 2016. <https://www.crystolenergy.com/politics-economics-still-stifle-eastern-mediterranean-gas/> (1 Haziran 2019)

Nasralla, Shadia. "Energiean Ready to Take Gaza Marine Gas Field Stake If Israel, Palestinians Agree". *Reuters*. 6 Temmuz 2018. <https://www.reuters.com/article/us-gaza-gas-energiean-israel/energiean-ready-to-take-gaza-marine-gas-field-stake-if-israel-palestinians-agree-idUSKBN1JW1D8> (1 Haziran 2019)

Noble Energy. "Eastern Mediterranean: Trailblazing Toward Energy Security". <https://www.nblenergy.com/operations/eastern-mediterranean-trailblazing-toward-energy-security> (1 Haziran 2019)

North Atlantic Treaty Organization (NATO). "NATO Ships Monitoring Eastern Mediterranean Sea Activity". 10 Eylül 2018. <https://mc.nato.int/media-centre/news/2018/snmq2-conducting-msa-in-eastern-mediterranean-sea.aspx> (1 Haziran 2019)

NTV. "İsrail'de Doğu Akdeniz Doğalgazı Zirvesi". 21 Mart 2019. <https://www.ntv.com.tr/dunya/israilde-dogu-akdeniz-dogalgazi-zirvesi.aRR9xfNNbk2bKt26kPZ2tA> (1 Haziran 2019)

NTV. "Türkiye-İsrail Arasındaki Mutabakat Metni İmzalandı". 28 Haziran 2016, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/turkiye-israil-arasindaki-mutabakat-metni-imzalandi.INpgRcUIZUOhZcL2zBltw> (1 Haziran 2019)

OECD. "Israel". 2018. <https://data.oecd.org/israel.htm#profile-development> (1 Haziran 2019)

OECD. "OECD Economic Surveys: Israel". Paris: OECD Publishing. 2018. <http://www.oecd.org/israel/economic-survey-israel.htm> (1 Haziran 2019)

Offshore Technology, "Aphrodite Gas Field", <https://www.offshore-technology.com/projects/aphrodite-gas-field/> (1 Haziran 2019)

Oğurlu, Ebru. "Natural Gas in the Eastern Mediterranean: Means of Regional Integration or Disintegration?". Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Vol.8, No.1, 2017, ss.35-49. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/317180> (1 Haziran 2019)

Okur, Meliha. "İran'a değil Henry Hub'a bakın!", *Sabah*, 08 Ocak 2008, https://www.sabah.com.tr/yazarlar/okur/2008/01/08/iran_a_degil_henry_hub_a_bakin (1 Haziran 2019)

Ouki, Mostefa. "Egypt - a Return to a Balanced Gas Market?". **The Oxford Institute for Energy Studies OIES Paper**. NG.131, Haziran 2018. <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2018/06/Egypt-a-return-to-a-balanced-gas-market-NG-131.pdf> (1 Haziran 2019)

Pamir, Necdet. "Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Doğal Gaz". *Bütün Dünya*. Mart 2017. <http://www.butundunya.com/pdfs/2017/03/051-057.pdf>, (1 Haziran 2019)

Popper, Steven W. Claude Berrebi, James Griffin, Thomas Light, Endy Y. Min ve Keith Crane. "Natural Gas and Israel's Energy Future". **Rand Corporation**. Vol.927, 2009.

Press and Information Office. "Results of the first phase of the Block 10 exploration programme, in the EEZ of the Republic of Cyprus". 28 Şubat 2019. <https://www.pio.gov.cy/en/press-releases-article.html?id=6305#flat> (1 Haziran 2019)

Rabinovitch, Ari ve Tova Cohen. "UPDATE 2-Pipeline Deal Brings Export Of Israeli Gas To Egypt Within Sight". *Reuters*. 27 Eylül 2018. <https://af.reuters.com/article/egyptNews/idAFL8N1WD1AE> (1 Haziran 2019)

Radio Free Europe Radio Liberty. "Putin, Egyptian Leader Sign 'Strategic' Partnership Treaty". 17 Ekim 2018. <https://www.rferl.org/a/putin-egyptian-leader-el-sissi-discuss-increasing-arms-sales-direct-air-links-moscow-visit-sochi/29547819.html> (1 Haziran 2019)

Ratner, Michael. "Natural Gas Discoveries in the Eastern Mediterranean". *Congressional Research Service*, 15 Ağustos 2016.

Reinermann, Dirk. "On the Economic Impacts of Reunification in Cyprus". **The World Bank**. 2017. <https://www.worldbank.org/en/news/opinion/2017/06/23/qa-analysis-of-economic-impacts-of-reunification-in-cyprus> (1 Haziran 2019)

Reuters. "Egypt Raises LNG Exports From Idku to 800 Mln Cbf/D". 27 Şubat 2019. <https://af.reuters.com/article/egyptNews/idAFL3N20M3OP> (1 Haziran 2019)

Reuters. "Leviathan Partners Say All Conditions Met To Supply Natgas To Jordan". 7 Mart 2018. <https://www.reuters.com/article/israel-jordan-natgas/leviathan-partners-say-all-conditions-met-to-supply-natgas-to-jordan-idUSL5N1QP1NO> (1 Haziran 2019)

Reuters. "Southern Gas Corridor Project Attracts \$750 Mln Syndicated Loan". 2018. <https://www.reuters.com/article/energy-azerbaijan-gas/southern-gas-corridor-project-attracts-750-mln-syndicated-loan-idUSL8N1TW0KA> (1 Haziran 2019)

Reuters. "TIMELINE: Gas crises between Russia and Ukraine". 2009. <https://www.reuters.com/article/us-russia-ukraine-gas-timeline-sb-idUSTRE50A1A720090111> (1 Haziran 2019)

Reuters. "UPDATE 2-Australia's Woodside Scraps \$2.7 Bln Israeli Gas Field Deal". 21 Mayıs 2014. <https://www.reuters.com/article/israel-woodside-leviathan/update-2-australias-woodside-scraps-2-7-1bn-israeli-gas-field-deal-idUSL3N0O652420140521> (1 Haziran 2019)

Reuters. "UPDATE 2-Israeli Regulator Opposes Noble, Delek's Control of Leviathan Gas Field". 23 Aralık 2014. <https://www.reuters.com/article/natgas-israel-leviathan-idUSL6N0U70WV20141223> (1 Haziran 2019)

Reuters. "US Backs EastMed Pipeline But Cost Concerns Remain". News Base. 28 Mart 2019. <https://newsbase.com/topstories/us-backs-eastmed-pipeline-cost-concerns-remain> (1 Haziran 2019)

Roberts, John. "Europe's Southern Gas Corridor: The Italian (Dis)connection". *Atlantic Council*. Ekim 2018. http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/Europe_s_Southern_Gas_Corridor_101018.pdf (1 Haziran 2019)

Sachs, Natan ve Tíme Boersma. "The Energy Island: Israel Deals With Its Natural Gas Discoveries". **Brookings**. 2015. <https://www.brookings.edu/research/the-energy-island-israel-deals-with-its-natural-gas-discoveries/> (1 Haziran 2019)

Samaan, Magdy ve Kara Fox. "Mohamed Morsy, Ousted Egyptian President, Dies in Court". *CNN*. 18 Haziran 2019. <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/07/03/egypt.pipeline.blast/index.html> (20 Haziran 2019)

Sandıklı, Atilla. "Doğu Akdeniz'de Enerji Denklemi ve Olası Yan Etkiler". **Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi**. Bilgesam. 2014.

Sanger-Weaver, Jodi. "Egypt, Israel, And The Arish-Ashkelon Pipeline Controversy". *Prospect*. 24 Ocak 2012. <https://prospectjournal.org/2012/01/24/egypt-israel-and-the-arish-ashkelon-pipeline-controversy/> (1 Haziran 2019)

Scovazzi, Tullio. "Maritime Boundaries in the Eastern Mediterranean Sea". **Policy Brief**. Washington: German Marshall Fund of the United States. 2012.

Shaffer, Brenda. "Anti-Trust in the Eastern Mediterranean". *Atlantic Council*. 23 Ocak 2015. <https://www.atlanticcouncil.org/publications/articles/anti-trust-in-the-eastern-mediterranean> (1 Haziran 2019)

Shaffer, Brenda. "Can New Energy Supplies Bring Peace?". *Brookings*. 11 Mart 2014. <http://www.gmfus.org/publications/can-new-energy-supplies-bring-peace> (1 Haziran 2019)

Shaffer, Brenda. "Home Industries Energy Isramco: Shimshon Field Shows Signs Of Natural Gas". *Market Watch*. 11 Temmuz 2012. <https://www.marketwatch.com/story/isramco-shimshon-field-shows-signs-of-natural-gas-2012-07-01> (1 Haziran 2019)

Shiryaevskaya, Anna ve Naureen S, Malik. "Europe Shows It's Getting Serious About Buying U.S. LNG". *Bloomberg*. 9 Ağustos 2018. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-08-09/europe-shows-it-s-getting-serious-about-getting-more-u-s-lng> (1 Haziran 2019)

Shurmina, Natalia ve Anastasia Lyrchikova. "Russia's Soyuzneftegaz Drops Plans For Offshore Oil And Gas Exploration in Syria". *Reuters*. 30 Eylül 2015. <https://www.reuters.com/article/us-russia-syria-oil/russias-soyuzneftegaz-drops-plans-for-offshore-oil-and-gas-exploration-in-syria-idUSKCN0RU02V20150930> (1 Haziran 2019)

Simon, Guy Ben. "Eni Reports Another Huge Egyptian Gas Find". *Globes*. 2019. <https://en.globes.co.il/en/article-eni-reports-another-huge-egyptian-gas-find-1001278122> (1 Haziran 2019)

Smith, Helena. "Huge Gas Discovery Off Cyprus Could Boost EU Energy Security". *The Guardian*. 28 Şubat 2019. <https://www.theguardian.com/world/2019/feb/28/huge-gas-discovery-off-cyprus-could-boost-eu-energy-security> (1 Haziran 2019)

Smith, Helena. "US Vice-President Joe Biden Pushes Energy Cooperation in Visit To Cyprus". *The Guardian*. 22 Mayıs 2014. <https://www.theguardian.com/world/2014/may/22/us-vice-president-joe-biden-visits-cyprus-energy-cooperation> (1 Haziran 2019)

Snrich, Hannah. "Progress in Eastern Mediterranean Energy Cooperation". 2017. <http://www.wupr.org/2017/09/30/progress-in-eastern-mediterranean-energy-cooperation/> (1 Haziran 2019)

South China Morning Post. "China Eyes Stake in Cyprus Gas Plan". <https://www.scmp.com/business/commodities/article/1430692/china-eyes-stake-cyprus-gas-plan> (1 Haziran 2019)

Southern Gas Corridor. "South Caucasus Pipeline". 2019. <https://www.sgc.az/en/project/scp> (1 Haziran 2019)

Southern Gas Corridor. "What is Southern Gas Corridor?". 2019. <https://www.sgc.az/en> (1 Haziran 2019)

Sputnik News. "Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı". Kasım 2018. <https://tr.sputniknews.com/infografik/201811201036245122-turk-akimi-dogalgaz-gazprom-rusya-turkiye/> (1 Haziran 2019)

Stambolis, Costis. "Egypt poised to become East Med's Gas Hub". *Financial Mirror*. 6 Mart 2018. www.financialmirror.com/blog-details.php?nid=1991 (1 Haziran 2019)

Stamouli, Nektaria. "Israel, Greece and Cyprus Back EastMed Gas Pipeline Turkey, which wants a share of Eastern Mediterranean Reserves, Objects To U.S.-Backed Project". *Wall Street Journal*. 20 Aralık 2018. <https://www.wsj.com/articles/israel-greece-and-cyprus-back-eastmed-gas-pipeline-11545330357> (1 Haziran 2019)

Tagliapietra, Simon ve Georg Zachmann. "Egypt: The catalyst for a new Eastern Mediterranean Gas Hub?". *Bruegel*. 30 Kasım 2015. <https://bruegel.org/2015/11/egypt-the-catalyst-for-a-new-eastern-mediterranean-gas-hub/> (1 Haziran 2019)

Tagliapietra, Simon. "Energy: a Shaping Factor for Regional Stability in the Eastern Mediterranean?". **European Parliament-Directorate General for External Policies**. 2017.

Tagliapietra, Simon. "Towards a New Eastern Mediterranean Energy Corridor? Natural Gas Developments between Market Opportunities and Geopolitical Risks". FEEM Working Paper No. 12, 26 Şubat 2013. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2225272 , <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2225272> (1 Haziran 2019)

Tagliapietra, Simone. "The Rise of Turkey and The New Mediterranean Challenges and Opportunities for Energy Cooperation in a Region In Transition". 2012.

TANAP. "Hakkımızda". <https://www.tanap.com/kurumsal/hakkimizda/> (1 Haziran 2019)

TANAP. "Major Shareholder In The Project Of The Century!". <https://www.tanap.com/media/press-releases/major-shareholder-in-the-project-of-the-century/> (1 Haziran 2019)

TANAP. "TANAP". http://www.tanap.com/content/file/TANAP_WEB_201812.pdf (1 Haziran 2019)

TANAP. "TANAP". <https://www.tanap.com/> (1 Haziran 2019)

Tanchum, Michael. "A New Equilibrium: The Republic of Cyprus, Israel and Turkey in the Eastern Mediterranean Strategic Architecture". **PRIO Occasional Paper Series**, Cyprus: PRIO Cyprus Centre and Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015. <https://cyprus.prio.org/Publications/Publication/?x=4193> (1 Haziran 2019)

TAP. "Project Progress". *Trans Adriatic Pipeline (TAP)*. <https://www.tap-ag.com/pipeline-construction/project-progress> (1 Haziran 2019)

TAP. "TAP Project Schedule". *Trans Adriatic Pipeline (TAP)*. <https://www.tap-ag.com/the-pipeline/project-timeline> (1 Haziran 2019)

TAP. "TAP's Shareholders". *Trans Adriatic Pipeline (TAP)*. <https://www.tap-ag.com/about-us/our-shareholders> (1 Haziran 2019)

TAP. "The EU Status". *Trans Adriatic Pipeline (TAP)*. <https://www.tap-ag.com/the-pipeline/the-big-picture/the-eu-status> (1 Haziran 2019)

TAP. "Trans Adriatic Pipeline Route". *Trans Adriatic Pipeline (TAP)*. <https://www.tap-ag.com/the-pipeline/route-map> (1 Haziran 2019)

Tarver, Evan. "The 5 Biggest Russian Natural Gas Companies". *Investopedia*. <https://www.investopedia.com/articles/markets/082615/5-biggest-russian-natural-gas-companies.asp> (1 Haziran 2019)

Tayseer, Mohammad ve Yaacov Benmeleh. "Jordan Pipeline for Israeli Gas Set for Completion by End of 2019". *Bloomberg*. 4 Temmuz 2018. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-07-04/jordan-pipeline-for-israeli-gas-set-for-completion-by-end-2019> (1 Haziran 2019)

The Export Options and Challenges for East Med Gas Was Presented by IENE's Executive Director at Israel's Annual Energy and Business Convention. <http://www.iene.eu/the-export-options-and-challenges-for-east-med-gas-was-presented-by-ienes-executive-director-at-israels-annual-energy-and-business-convention-p3181.html> (1 Haziran 2019)

The United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA) Occupied Palestinian Territory. "Restricted livelihoods: Gaza Fishermen". 4 Temmuz 2017. <https://www.ochaopt.org/content/restricted-livelihoods-gaza-fishermen> (1 Haziran 2019)

The World Bank. "Cyprus", 2019, <https://data.worldbank.org/country/cyprus> (1 Haziran 2019)

The World Bank. "EGYPT Enabling Private Investment and Commercial Financing in Infrastructure". Washington DC : International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2018. <https://www.worldbank.org/en/country/egypt/overview> (1 Haziran 2019)

The World Bank. "Egypt, Arab Rep.". 2019. <https://data.worldbank.org/country/egypt-arab-rep> (1 Haziran 2019)

The World Bank. "Israel". 2019. <https://data.worldbank.org/country/israel> (1 Haziran 2019)

The World Bank. "Jordan". 2019. <https://data.worldbank.org/country/jordan> (1 Haziran 2019)

The World Bank. "Lebanon". 2019. <https://data.worldbank.org/country/lebanon> (1 Haziran 2019)

The World Bank. "New \$30 million Grant to Support Palestinian Reforms and Boost Economic Opportunities". 2019. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2019/02/08/new-30-million-grant-to-support-palestinian-reforms-and-boost-economic-opportunities> (1 Haziran 2019)

The World Bank. "The World Bank In Egypt". 1 Nisan 2019. <https://www.worldbank.org/en/country/egypt/overview> (1 Haziran 2019)

The World Bank. "The World Bank In West Bank and Gaza". 2019. <https://www.worldbank.org/en/country/westbankandgaza/overview#1> (1 Haziran 2019)

The World Bank. "The World Bank in Lebanon". 2019. <https://www.worldbank.org/en/country/lebanon/overview#1> (1 Haziran 2019)

The World Bank. "Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline Project". 2019. <http://projects.worldbank.org/P157416?lang=en> 1 Haziran 2019)

Trading Economics. "Palestine Corruption Index". <https://tradingeconomics.com/palestine/corruption-index> (1 Haziran 2019)

Transparency International. "Syria". <https://www.transparency.org/country/SYR#> (1 Haziran 2019)

Triana, Jesús Manuel Pérez. **Russia in the Eastern Mediterranean: a Counterweight to the West?**. *Cidob Barcelona Centre for International Affairs*. 2017.

https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionals/n1_178/russia_in_the_eastern_mediterranean_a_counterweight_to_the_west (1 Haziran 2019)

Tsafos, Nikos. "Can the East Med Pipeline Work?". CSIS, 22 Ocak 2019. <https://www.csis.org/analysis/can-east-med-pipeline-work> (1 Haziran 2019)

Tsafos, Nikos. "What Does Calypso Mean for Cyprus and Eastern Mediterranean Gas?". CSIS, 9 Şubat 2019. <https://www.csis.org/analysis/what-does-calypso-mean-cyprus-and-eastern-mediterranean-gas> (1 Haziran 2019)

Tsakiris, Theodoros. "Economy & Territory The Energy Geopolitics of the Eastern Mediterranean and the Cyprus Problem". **Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP)**. Atina.

Türkiye Cumhuriyet Ticaret Bakanlığı. **Türkiye ile Ticaret**. 12 Mart 2019. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/israil/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret> (1 Haziran 2019)

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Ülke Künyesi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti", <http://www.mfa.gov.tr/kktc-kunyesi.tr.mfa> (1 Haziran 2019)

Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. **Doğal Gaz**. <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz> (1 Haziran 2019)

Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. **Dünya ve Türkiye Enerji Ve Tabii Kaynaklar Görünümü**. 2017. https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fEnerji%20ve%20Tabii%20Kaynaklar%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC%2fSayi_15.pdf (1 Haziran 2019)

Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. **Dünya ve Türkiye Enerji Ve Tabii Kaynaklar Görünümü**. 2017. https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fEnerji%20ve%20Tabii%20Kaynaklar%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC%2fSayi_15.pdf (1 Haziran 2019)

Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. **Elektrik**. <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Elektrik>

Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. **Enerji Diplomasisi**. <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Enerji-Diplomasisi> (1 Haziran 2019)

Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. **Enerji Verimliliği**. <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Enerji-Verimliliği> (1 Haziran 2019)

Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. **Petrol Boru Hatları**. <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatları> (1 Haziran 2019)

Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. **Petrol**. <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol> (1 Haziran 2019)

Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Büyükelçiliği Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi. **KKTC Ekonomik Göstergeler Raporu 2018**. 2018. <http://www.kei.gov.tr/media/1817/11-2018-kktc-ekonomik-goestergeler-raporu.pdf> (1 Haziran 2019)

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO). “Projeler”. <http://www.tpao.gov.tr/?mod=projeler&contID=48> (1 Haziran 2019)

Tzanetakou, Nefeli. “Some Truths about the East Med Natural Gas Pipeline”. Independent Balkan News Agency. 8 Mayıs 2018. <https://balkan.eu.com/some-truths-about-the-east-med-natural-gas-pipeline/> (1 Haziran 2019)

United States Geological Survey (USGS). “Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean”. Mart 2010. <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/> (1 Haziran 2019)

Uçar, Rıdvan. “Turkey as an Energy Hub”. **AYGAZ DOĞALGAZ Sunum**. 5 Şubat 2016. https://www.ikv.org.tr/images/files/Ridvan_Ucar_Sunum.pdf (1 Haziran 2019)

Udasin, Haron. “Cyprus, Egypt Sign MoU On Gas Export from Aphrodite Reservoir”. *The Jerusalem Post*. 2015. <https://www.jpost.com/Israel-News/Cyprus-Egypt-sign-MoU-on-gas-export-from-Aphrodite-reservoir-391234> (1 Haziran 2019)

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). “The Paris Agreement”. United Nations Treaty Collection. https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=_en (1 Haziran 2019)

United Nations General Assembly, *Letter Dated 27 March 2018 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations Addressed To The Secretary-General*, 6 Nisan 2018, <https://undocs.org/en/a/72/820> (1 Haziran 2019)

United Nations General Assembly. *Letter dated 18 March 2019 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General*. 22 Mart 2019. <https://undocs.org/en/A/73/804> (1 Haziran 2019)

United Nations General Assembly. *Letter dated 25 April 2019 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of Greece to the United Nations addressed to the Secretary-General.* 20 Nisan 2019. <https://undocs.org/en/a/73/850> (1 Haziran 2019)

United Nations General Assembly. *United Nations Convention on the Law of the Sea.* 10 Aralık 1982. https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (1 Haziran 2019)

United Nations Oceans and Law of the Sea. 20 Haziran 2010. https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/communications/lbn_re_cyp_isr_agreement2010.pdf (1 Haziran 2019)

United Nations Oceans and Law of the Sea. *Agreement Between The Government Of The State Of Israel And The Government Of The Republic Of Cyprus On The Delimitation Of The Exclusive Economic Zone.* 17 Aralık 2010. <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002802d12b7> (1 Haziran 2019)

United Nations Oceans and Law of the Sea. *Agreement between the Republic of Cyprus and the Arab Republic of Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone.* 17 Şubat 2003. <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/EGY-CYP2003EZ.pdf> (1 Haziran 2019)

United Nations Oceans and Law of the Sea. *Baselines of the Maritime Areas.* 2 Mayıs 1990. https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/EGY_1990_noteverbale.pdf (1 Haziran 2019)

United Nations Oceans and Law of the Sea. *Communications.* https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/communications/2017_03_20_lbn.pdf (1 Haziran 2019)

United Nations Oceans and Law of the Sea. *Communications.* https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/communications/lbn_re_cyp_isr_agreement2010.pdf (1 Haziran 2019)

United Nations Oceans and Law of the Sea. *Decree concerning the Territorial Waters of the Arab Republic of Egypt of 15 January 1951 as amended by Presidential Decree of 17 February 1958.* 17 Şubat 1958. https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/EGY_1958_Decree.pdf (1 Haziran 2019)

United Nations Oceans and Law of the Sea. *Decree No. 6433 Delineation of the Boundaries of the Exclusive Economic Zone Of Lebanon.*
https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/lbn_2011decree6433.pdf (1 Haziran 2019)

United Nations Oceans and Law of the Sea. *Decree of the President of the Arab Republic of Egypt No. 27 (1990) Concerning the baselines of the maritime areas of the Arab Republic of Egypt.* 9 Ocak 1990.
https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/EGY_1990_Decree.pdf (1 Haziran 2019)

United Nations Oceans and Law of the Sea. *Delineation of the Boundaries of the Exclusive Economic Zone Of Lebanon.*
http://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/communications/lbn_re_isr_listofcoordinates_e.pdf (1 Haziran 2019)

United Nations Oceans and Law of the Sea. *Law to provide for the Proclamation of the Contiguous Zone by the Republic of Cyprus,* 2 Nisan 2004.
https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/cyp_2004_cz_proclamation.pdf (1 Haziran 2019)

United Nations Oceans and Law of the Sea. *Law to provide for the Exclusive Economic Zone by the Republic of Cyprus,* 2 Nisan 2004.
https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/cyp_2004_eez_proclamation.pdf (1 Haziran 2019)

United Nations Oceans and Law of the Sea. *Legislation and Treaties Cyprus.* 2 Nisan 2004.
<https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/STATEFILES/CYP.htm> (1 Haziran 2019)

United Nations Oceans and Law of the Sea. *Legislative Decree No. 138 Concerning Territorial Waters and Sea Areas,* 7 Eylül 1983.
https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/LBN_1983_Decree.pdf (1 Haziran 2019)

United Nations Oceans and Law of the Sea. *List of Geographical Coordinates for the Delimitation of the Northern Limit of the Territorial Sea and Exclusive Economic Zone of the State of Israel in WGS84.*
https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/isr_eez_northernlimit2011.pdf (1 Haziran 2019)

United Nations Oceans and Law of the Sea. *Territorial Waters Law, 5717/1956, as amended by the Territorial Waters (Amendment) Law. 5750-1990,* 5 Şubat 1990.

https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/ISR_1990_AmendedLaw.pdf
(1 Haziran 2019)

United Nations, General Assembly. "Future Government of Palestine". **A/RES/181**.
[https://undocs.org/A/RES/181\(II\)](https://undocs.org/A/RES/181(II)) (1 Haziran 2019)

United Nations, General Assembly. "Status of Palestine in the United Nations". **A/RES/67/19**.
<https://undocs.org/A/RES/67/19> (1 Haziran 2019)

United Nations. *Treaty Series*, Vol. 2740, 2011.
<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%202740/v2740.pdf> (1 Haziran 2019)

Üçok, Doğan. "2000 Sonrası Dönemde ABD ve RF'nin Gürcistan'a Yönelik Enerji Politikalarının Ekonomi-Politik Kuram Çerçevesinde Analizi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Harp Akademileri Komutanlığı. Stratejik Araştırmalar Enstitüsü. 2012.

Ülker, Halil İbrahim, Poyraz Gürson, Mustafa Kemal Topcu ve Turan Erman Erkan. "Doğu Akdeniz Enerji Kaynaklarının Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Ekonomisine Etkileri". **International Conference on Eurasian Economies**. 2013.

Wainer, David ve Yaacov Benmeleh. "Israel-Egypt \$15 Billion Deal Boosts Energy Hub Prospects". *Bloomberg*. 20 Şubat 2018. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-02-20/israel-egypt-15-billion-deal-boosts-energy-hub-prospects> (1 Haziran 2019)

Wilkinson, Rick. "Noble, Woodside terminate \$2.5 billion MOU for Leviathan". *Oil and Gas Journal*. 2014.
<https://www.ogj.com/drilling-production/production-operations/field-start-ups/article/17272425/noble-woodside-terminate-25-billion-mou-for-leviathan> (1 Haziran 2019)

Yaakov, Yifa. "High Court Gives Green Light To Gas Export". *Times of Israel*. 11 Temmuz 2012.
<https://www.timesofisrael.com/high-court-gives-green-light-to-gas-export/> (1 Haziran 2019)

Yıldız, Dursun. "Akdeniz Havzası'nın Hidrojeopolitiği ve Türkiye". **TMMOB Su Politikaları Kongresi**. 2006.

Yolanda Knell, "Gas Finds in East Mediterranean May Change Strategic Balance". *BBC*. 2013.
<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-22509295> (1 Haziran 2019)

Zemach, Shaul. "Toward an Eastern Mediterranean Integrated Gas Infrastructure?". *German Marshall Fund of the United States*. 2016. <http://www.gmfus.org/publications/toward-eastern-mediterranean-integrated-gas-infrastructure> (1 Haziran 2019)

Zeniewski, Peter. Commentary: A long-term view of natural gas security in the European Union. IEA. 2019. <https://www.iea.org/newsroom/news/2019/march/a-long-term-view-of-natural-gas-security-in-the-european-union.html> (1 Haziran 2019)

